

ԱԿՄԵԴԵ ԴՈԴԵ

ԴՈՒԴԵ ԿԱԼ—ԲԱՅԵ ՄԵ

(Դճրնիվիսար, օչերկ, սճրհատի)

ԵՐԵՅԱՒ

ԳՄՀ-950

ԳՄԴ 84 քրդ 7 + 633 (2 քրդ)

Ա 423

Ահմադե Գոգե

Ա 423 Մեր ապուպայերի ձայնը

(Տարեգրություն, պատմվածքներ, ակնարկներ)

«Ուխտատու»

Երևան 1997, 342 էջ

Գրող Ահմադե Գոգեն իր «Մեր ապուպայերի ձայնը» գրքում նկարագրել է Սուրմալուի գավառի իր ժողովրդի կենցաղը, սովորույթները, բարքերը: Նա ստեղծել է իր անվանի հայրենակիցների և հայ մշակույթի, գրականության պայծառ դեմքերի և մեծահարուստների հարաբերությունների մի սովորող աշխարհ, որն արտացոլում է իրական կյանքը:

Անվաքարո գրողին հանգիստ չեն տալիս ապգային հոգսերը: Նա իր ժողովրդի ազատությունն ու անկախությունը գտնում է նրա հավաքական ուժի մեջ, համերաշխության և միասնության մեջ:

Գրքում, Ահմադե Գոգեն հավատարիմ իր ապուպայերի ձայնին ու արմատներին, կարևորում է հայ ժողովրդի հետ եղբայրական կապերի հարատևությունը:

Գիրքը համեմված է քրդական երգարվեստի նմուշներով, որոնք գեղագիտական-գեղարվեստական հաճույք են պատճառում:

Ա $\frac{503000000}{709(01)}$ 97

ԳՄԴ 84 քրդ 7 + 633 (2 քրդ)

Շ Ահմադե Գոգե, 1997

П'ешк'еши йәктийа гәле мәйә зйарәти, пешәүтиә we, досте
щәмә'тед ур'ьс у әрмәни Н'ӘСӘН аг'әе ақылбәнд дькьм.
Хәдане к'т'ебе

П Е Ш Х Ә В Ә Р

Дирок биранина. Бәр гөләк бь дирика хwә ә'йанә, наскьрийә. Биранина дирика һөрмәтгьртна кал—бава, бь зйарәти хwәйкьрна ә'рф—ә'дәт, р'е—р'ьзм, р'абун—р'уныштына мьләтә.

Әв к'ьт'еб мьн бь we т'әхминне пек ани, кб һьнәк гьли—готын, мә'лумәти, дәрәщед ә'мржина пешнед мә, wәки гөләк сала пева мьжул бумә, биньмә бәр ч'ә'ва, жь ьндабу—не хьлазкьм, ед wан мазьнед мә, кб иди бунә һ'ьсрәт у дирик. К'ьт'еб биранина шөхбл, ә'мәл, дәрбакьрна wанә, дьнедитын, дьнефә'мкьрна wанә, бь гьлики һәйкәле wанә.

Мәрьвед, кб баш—р'ьнд пешне хwә, кал—баве хwә наскьр, we бь сәри wан дирика гәле хwә хwәш занвә. Наскьре дирика т'б wәхта сава йази, бәхт—мьраз, һ'ал—һ'ә-wалә гәле хwә, wәлатә хwә һеч хәм навә.

Гәле мә бәре бәрәда, чава хwәйа дөшөрминшбуна фолклорне, гьли—гььтне пешна һ'ьзкьрийә у бь биранина wан хwә ьнда нәкьрийә, думка хwә дьрежкьрийә.

Хер—хwәши, сәрфьнзайиһа мө, хwәйкьрна навә мә, хирәт—намуса мә йәкти—т'фақа мәр'а гьреданнә. Азайи, сәрбәстийа мьләт йәктиһа wир'а гьредайнә.

Мә бь һ'ьзкьрна дьнийалькейә бәрбь кал—бава, дирика мьләт к'ьт'еб навкьрийә „Дәнге кал—баве мә“.

К'әрәмкьн бьхуһьн...

Бәри хwәндьне әм хwәмбкбр' тен, wәки п'ртукеда щарна нәминаниһәвбуна һьвисара һәмни хәбәра һәйә, к'и-жан р'уе т'бнәбуна р'астньвисандьна зьмане мөйи т'омә-риданә. Ле нәминаниһәвбуна һьвисара һәмни хәбәра (хәват—хәбат, навә—набә, һ'әсавкьрын—һ'әсакьрын...) жь зарава те. Әw жи хwәйкьрна готын—колоридейә, дәwләмәндтийа зьменә у мә бь фә'мдари әw йәк һьштийә.

П'ртукеда щарна һ'әрф у нишанед ләвщодакьрна хәбәра у щөмла wәхте нәшъркьрне т'әвһәв бунә у һ'әрф, бәр ч'ә'ве мәр'а жи дәрбазбунә. Әм һивидарын, wәки хwәп-дәванә һ'әсав һьлдьн, дәwра әм теда, кб шөхблә нәшъркьрне чьқас чәтьнайи у кемасийар'а гьредайнә.

Хwәй—хбданә к'ьт'ебе

НАСКЪРЪН

НАВ—НИШАНЕД ПЕШИЕД МӨ

Әw гөнде, кә Усьве Хwәдо теда һатә дьне у мөзън бу
ль qәза Сбрмәлие бу. Наве ви Аләчалу бу. Алачәлу
Һәй гъди—һа... Чьqас биранин у гъли—готън дәрһәqа ви
гөндида һәнә. Әw чьqас у чьqас ә'йәнә, т'әw, т'әw... Әв
гөнд һ'әсавдъбә жь гөндәки һ'әвт гөнда ч'әла Синәке.
Гөнд нава ч'ийаданә, ч'иаед бльнд, бльнд. Бънйа гөндда
мерга Усьве Хwәдойә, мәзила we гөләкә, чәнд сәд һекта-
рә. Нава мергеда се ч'әм дьк'ъшьн, әwана хьлазийа мерге
дьвьнә йәк у нава гөнде Дәмеханер'а чаwа ч'әмәк дьк'ъ-
шә, дьчә гөнде Көлава. Ви ч'әмир'а щарна жи дьвежън
ч'әме Көлава. Көлав гөнде әрмөнийа бу. Һ'әтани нһа жи
мәрвьед ә'мрда мөзън, ед wъра дьвежън у дьлувиън, пәсн
у мәт'һ'е Көлава, ч'әме ви дьдън, дьвежън ч'әме Көлава
те ләмә—ләмә Ә'ли дьго мот'әще кәwа гозәл, шәмдана
шәwа өз бьхәмә.. Ле гәло гьшк занън, wәки әw ав ль к'ө
те? Әw ав жь ч'йәе Синәке те, ч'йәе Синәка Һ'әсьнйа.
Дәрһәqа Синәке, ч'йәе weда гөләк р'әwийа, меванед дур-
дәраз ньвисинә, пәсн у мәт'һ'е wан данә. Гөнде Аләчалуе
хәмләкә wан ч'йайә. Ахър мөри готи ви бьвинә, кә р'ьнд
бәдәwийа ви, сәмта ви, ера ви т'әхминкә. Се алийе гөнд
ч'иае ч'ук у мөзънън, минани сура ви хwәйдькьн.
Феза гөндда гәлие Щөләгәйә, ви гәлида гөләк дарә
һ'өлийа алуца, е бәжи һәнә. Һәма жь wъра жи наве гөнд
пешда һатйә— Аләчалу. Wөхта дәwләта п'адше ур'ьс
Аләчалу гөндәки синорташе Т'урк'иае һ'әсав дьбу, әw дө
километра дури синоре Т'урк'иае бу. Ви чахи гөндәд
к'өрде әзди дман Ә'сланлу, Бәсеинәк жи һ'әсав дбун гөн-
де синорташ. Ә'сланлу, гөнде мала бәве Усьвбәге бу, гөн-
де Һ'әсән а'гае аqълбәнд, Бәсинәк гөнде Бре Һ'әщә бу, wә-
ки жер'а дьготън мире ч'йа. Һәләqәтиед ван гөнда гәләки
һәвр'а һәбун. Ван һәрсе гөндада жи мәрвьед ә'йән, на-
нишан, малед ә'нзәлә дьман. Гөнде Аләчалуе бь наве
Усьве Хwәдо дьһатә наскъръне. Ви гөндида бу йса жи
п'ошта әскәре ур'ьс. Внәлиед ви гөндйә мер, жьн т'әмама

бал әскәре ур'ъс баһәрки т'ә'лиме әскәрие стандьбун. Гышка йса дьда нишане, вәки гөлла ван ә'рде нәдк'әт. Наве ван т'әмабийа часта Сөрмәлине бәлабубу. Сәрк'аре ә'ширәтәкә гран, р'әх бә'ра Вәне дьма, мә'на Усьве Хвәдө дьгрә, шабе сәрда дышинә, вәки бьра к'аре хвә бькә, әм дьжмьне һәвһн. Мә'на ве йәке әв бу, вәки чәнд меред ә'шира ви синоре ур'ъс т'әр'ьбандьбун у һатьбунә гьрт'не. Әви тьре Усьве Хвәдо әв данә гьрт'не. Әв хвәр'а дьфькьрә, вәки сәрк'аре гөнд Усьве Хвәдойә, Усьве Хвәдо гьлавие 15 гөндайә, йане әв малхветие ван гөнда дькә, демәк, мәрьвед ви бь дәсте ви һат'нә гьрт'не. Йосе Будки шаве дышинә...

Усьве Хвәдо, йәки занә бу, чава дьвежһн, мә'рифәт же дьбари. Шаба Йосе Будки дьдә, вәки әв һаж гьрт'на меред ви т'өнә, ле әгәр әв йса дьфькьрә, бьра йсавә у әм ирода дьжмьне һәвһн, к'идәре зьравә бьра вьра бышке у һ'ө кәс кьр'на хвә п'ошман һәвә.

Әвана дьжмьнайе һәвр'а дькһн...

Шәвәке жи йәк жь эла Йосе Будки жьнәке дьр'әвинә, тинә мала Усьве Хвәдо. Наве хорт Мә'руф бу, наве кәч'ьке— Й'әно. Мала Усьве Хвәдода әвана гәләки дьминьн. Әвана у нәфәре мале минани хушк у бьра бун. Дәһ кә-р'е Усьве Хвәдо һәбун Мәруф жи сәр ванда дьбә йанзәдә, ле Й'әно жи минани букәкә мале бу. Әвана йса дьк'әвнә кьрасе һәвдө, вәки паше бей һәвдө бина ван дәрнәдк'әт.

Мә'руф, вәки жь эла Йосе Будки бу, р'ьнд һаж ви, т'ьвдира ви һәбу. Әви дәрһәдә вида һәр эвар Усьве Хвәдор'а гьли дькьр, дьгот. Усьве Хвәдо бәри вьра жи р'ьнд һаж Йосе Будки һәбу. Әвана һәрда дьхвәст зәрпе хвә нишани һәвдана. Ви чахи сәр синоре Ур'ъс—Р'оме гәләк, хьрави дьбун, һәв дьданә бәр гөлла, т'алане һәвдө дьбь-рһн, мәри дькөштһн. Ве щаре жи 18 меред эла Йосе Будки диса синор дьт'әр'ьбиньн, Усьве Хвәдо ве щаре вана дьгрә, дышинә кәла Р'әwane. Йосе хвә дьхвә, бәр хвә дьк'әвә, мәрьва р'адькә орт'е, дькә, накә нькарә бәрдә у нькарә жи хьравие Усьве Хвәдор'а бькә, чьмки қәвата ви дәрә, мьле ви р'анабә, ве чава р'абә синоре Ур'ъс бьт'әр'ьбинә, һәр'ә пешийа Усьве Хвәдо. Йосе Будки гәләки дьхвәзә һ'әйфе дәркә, ле фәқири чь бькә, тышт дәсте ви нае. Әв гази дор—бәре хвә дькә, шевра хвә мәрьве ақьл, ә'йан дьхә. Әвана шевре дьдһне, вәки әв бь дьжмьнание нькарә т'ө зйане бьдә Усьве Хвәдо, чьмки дәвләта ур'ъс пыштейә. Готһна ви готһнә, т'ө кәс го-

тна ви дэрнак'эвэ, нэ аг'эр эв сэрдэ'эватне мала Гёли
Щэвар ахайэ.

Һосе Будки хвэ мала Гёли Щэвар аг'ер'а дьгһинэ.
Мала Гёли Щэвар аг'еда дьвежнэ Һосе Будки, вэки эв
хвэйе хвэ чэнд сэриайэ, кэ щава бса Усьве мэр'а дыши-
нэ. Двежне, вэки бэхшандне бхазэ. Һосе Будки ша дьбэ, дь
чэ мала хвэ. Мала к'эр'ивада Усьве Хвэдор'а дэрһэқа ве
йэкеда дьвежн. Эв дьвежэ к'эрива, вэки бона наве вэ,
һормэта вэ һэр тышти дькым бьн п'е хвэ. Һ'эсевани нэ
эви щав сэр мында шанднэ, нэ жи мын. К'е р'оже бьхвэ-
зэ, эзе бежым, вэки меред ви жь Р'эване бьвьнэ сэр си-
нор, бра эв бе вана бьвэ. Эв щав дьк'эвэ гёһе Һосе Буд-
ки, э'шира ви. Эв гелэки ша дьбэ.

Һосе, тэ Һосеби, р'адьбэ чэнд мэрывед хвэ у жына
хвэ дышинэ мала Усьве Хвэдо. Эвана шэв тен, гедукед
ч'йае Синэкер'а дэрбаз дьбьн, бэр—дэре мала Усьве Хвэ-
до дьк'эвнэ дэсте нобэдаре шэве. Эвана тиньнэ һэрэма
Усьве Хвэдо, Усьве Хвэдо, Қадие К'эло (кэр'апэ ви),
Э'лие Усьв (кэр'е ви) дьвежн, вэ чьма зэ'мэт дитйэ,
һун чьма һатьнэ бал мэ к'ин—бог'с т'ёне, гьлие мэ сэрэ
мэ йэкэ? Мере вэе фьлан р'оже бенэ сэр синор, пешие-
да вэрьн. Усьве Хвэдо вана чэнд р'ожа малда хвэйдькэ,
паше гьшка хэлэт дькэ у вэр'е дькэ, дьвежэ һэр'ьн, вэкэ
шире хвэ гьликин.

Эвана дьчн, мьзгиние дьднэ қөwm—псьмаме гьртийа,
сэрк'аред э'шир—эла хвэ— Һосе, вэки Усьве Хвэдо
эвана чава бь э'зэт—қлөьх, п'ешк'ешава вэр'екьрьнэ.
Эвана дэрһэқа дитьна хвэда һэр тышти гьлидькьн. Т'э-
мам зэндэгьрти дьминьн, вэки Усьве Хвэдо ақаси щомөрд,
ақаси мэр'ифэт у пешөвьтие мьлэтэ, вэки чава ширэт
данэ, кэ қөдре һэвдэ бьгрьн, бэр һэвдэ дахьн, һэв бь-
льнд кьн, һэвр'а к'ин у бог'се нэк'шиньн, һэвр'а хьравие
нэкьн. Эвана паше п'ешк'еше хвэ нишан щьмэ'те дькьн.

— Эв қоле зер'а у хьземе зер'ин бона хатуна жына
Һосе мэйи Будкийэ. Эва т'эвьнга у к'эмбэра зивэ авзер'-
кьри данэ мын, ле эв шура у гёстила һана жи п'ешк'ешн
мын кьрьн.— Эв п'ап'ахе қөващьх у сөһ'эта зер' данэ
нав мөда е һэри щаһьл — Шэмсэдин,— ава һэр тышт
һазьрар'а гот у гьликьр Фарзе Дөло, вэки жер'а дьготьн
дөде гөллэ.— Ле аг'эриа гьртиа чава бу?— йэки э'мрда
мэзын бэр хвэ нэда, пьрси.

— Аг'эриа гьртийа ве чавабэ? Т'эхмина вэ, эвана
дэсте йэки минани Усьве Хвэдоданэ, ве чавабэ һ'але
ван? Вөлэ, тэ чава дьбежи, нав—нишане ви щамери

дьди, we башбә, чьмки мәрьвед шамер, занә, сәре песәкь-
нийә т'ә вәхта хьравие наьн.

— Бәле, готьна вәйә,— Фарьз щәве дьдә. Усьве
Хввәдо мә гәләктьр бәр хвә дьк'әвә. Әв т'ьме мәриа
дьшина Р'әване. дьчын һ'әбседа гьртиа дьвиньн, нен,
хварьне дьдьне. Т'әмийа ван дайә дәргәване һ'әбсханә,
вәки қәдре ван нәк'әвын, мьқати ванвын һ'әтани жь һ'әб-
се дәрдык'әвын. Усьве Хввәдо гәт, вәки бьра фьлан р'ә-
же бенә сәр гедика гөнде Басинәке сәва гьртиа бьвын.
Р'өжтьра дьне чәнд снәре гөнд һәв гьртын, чунә гедука
гөнде Басинәке, вәки меред хвә биньн. Әвана чун,
чь бьвиньн, дитьн, вәки меред ван — 18 мер, бь пышт-
мериана сәкьнинә, һьйа ваньн. Пыштмери к'ибун? Әва-
на 10 әскәре ур'ьсә бь ч'әк—силһ'әбун. Вәхта 18 мере
гьрти данә снәред һосе Будки, сәрк'әре әскәре ур'ьс
Васили Чурков т'ьвынгәкә бь қөндаха сәдәфкьри жи
ванр'а дани у готә вана, вәки әв т'ьвынг п'ешк'ешә Усь-
ве Хввәдойә бона һосе Будки. Гьрти у снәра бәре хвә да
бәрбь бә'ра Ване. Әскәре ур'ьс вәгәр'йанә п'ошта хвәйә
ль гөнде Усьве Хввәдо — Аләчәлуе.

Меред эла һосе Будки чь кә ч'ә'ве хвә дитьбун йә-
кә—йәкә дәр—щинар, қәвм—псьмаме хвәр'а готьн, пәс-
не мерани, мә'рифәта Усьве Хввәдо дан, вәки чьқаси бь
п'әрдә, бь мә'рифәт ванр'а хәбәрдайә, готйә вана, вәки
бәр хвә нәк'әвын, Хввәде р'әмә. Әве һәр тышти бьбәхшинә
Һосе Будки сәр хатре йәктийа мьләт, сәр хатре we йәке,
вәки дьжмьнати орт'а әширада к'урнәвә, зйане нәднә
һәвдә. Әвана гьликьр, вәки дәргәване һ'әбсе у хәбатчнәд
вейә майин сәр хатре Усьве Хввәдо чьқаси мьқати ван
кьрьнә, нәһьштьнә, вәки бешьн, бәр хвәк'әвын у бәр дьле
ванда һәтьнә, кә Усьве Хввәдо, әгәр ван буйә хвәй, we
зутрәке һ'әбсе дәрк'әвын у т'ә вәхта р'йа Сибире навиньн.

Гьртиа гьликьрын, вәки вәхта әвана жь кәла Р'әва-
не азакьрын, р'өжәке мала Усьве Хввәдода дьминьн. Әв
ванр'а р'ьнд ә'зәт—қәльхе дькә.

— Мә хәбәрдана ви, т'ьм—т'ела ви шәрм дькьр, әм,
қам, қанете ви мабунә тьма. Мә әмре хввәда қонахәкә
әса бь р'е—р'ьзма мьләтие әшира хввәда нәдитьбу. Малә-
кә бәрмевана бу, маләкә зәнгин, маләкә гьран, вәки гьшка
сәре we сонд дьхварьн у бона мә жи биранин у һөрмәтә,
вәки әм мевани we маләда маң. Гәләкә хввәзла, хвә да-
нин, вәки Усьве Хввәдә бьвиньн, ле мә әв дит, т'ер пер'а
хәвәрда у мала вида жи маң.— Сәмәнде Сап'ош гьлидь-
кьр. Дор—бәра гьшка иди гьртна лавка биркьрьбу, т'ә-

не гълие ванə дəрһəҫа Усьве Хвəдо у мала вида дьбь-
хистьн. Гьшка бь һ'əваск'ари гəһдарийа ван дькьр у дь-
готьн хвəзла əм жи р'əжəке р'асти ви маҫули, ви шере
Хвəде бьһатана.

Һосе Будки нава фькьрада бу, əви т'ьвьнга, кə Усьве
Хвəдо жер'а п'ешк'еш шандьбу, дабу дəсте хвə, ҫəндаха
вейə сəдəфкьри дьһер'и, һəй ҫарна фəлҫа сьмеле хвə
бадьда. Əв гəлəки фькьри у паше готə һəзьра, вəлə, əзе
вəхта дə'вата Лəт'иве кəр'е хвə ҫази Усьве Хвəдо кьм.

Һосе Будки жи мəрики дьнедибу, нава эла хвəда сəре
песəкьнийа бу, аҫьл у к'əмал бу. Əви заньбу, вəки мере
че т'ь вəхта һəрмəта мерьв əрде нахьн, бона наве хвə,
ҫəдре ҫамера дьгрьн у бавар дькьр, вəки йане Усьве
Хвəдо хвахва бе дə'вата кəр'е ви, йане жи кəр'əки хвə
т'əви кəр'алəки хвə бышинə.

Т'əглифнəма дə'вате— сєва сор, шандьнə пəй Усьве
Хвəдо. Т'əмам һьвийа һатьна ви бун, ч'əвньһер'не ви
бун.

Усьвее Хвəдо т'ь Усьве Хвəдови дəвса хвəха һəр'ə
дə'вате, кəр'апə хвə — Ҷадие К'əло, бурае хвə Лəзгие
К'əлоз у кəр'а хвəйи мəзьн — Əли дьшинə дə'вате. Го
дə'ват гəлəк гьранбу, хвəнди п'ьр' гəлəк бун. Говəнд бəр
бə'ра (гола) Ване чиманге гəл—сосьнада дьгəр'ийа. Си-
йаре буке һьнəка бəр к'əнаре бə'ре ава ве дьр'əшандьнə
сəр һəвдə, мə'сие вер'а ша дьбун, һьнəка жи пе т'ьвьнгед
хвə дьданə нишане. Го вана гəллə давитьнə вəрдəке сəр
(голе) бə'ре. Гəлəка дькьр—нəдькьр нькарьбун вəрдəка
хьстана. Һəрсе хəндис кь вəлате ур'ьҫ жи т'əмаша ван
дькьрьн. Аг'рие дьлє ван т'ə'мулнакə, дьзики нишангьра
дьбьн у дьвəжьнə ван, вəки һун нкарьн-гəлла агркьн, чьмки
һини тə'лиме ве нəбунə, дəсте ван нагьрə т'əтьке т'ьвьнге
р'аст бьк'ьшиньн, дьлəрьзьн, фəсала гьртьна т'ьвьнгер'а
нəнасьн. Əвана маузере бəр хвə дьк'ьшиньн у т'əҫ—т'əҫ
бəри вəрдəка дьдьн, ҫəндəке ван сəр аве дьхьн. Т'əмам
жь нишангьртьн, гəллəавитьна ван зəндəгьрти мабун. Əва
на гьшка р'ьнд т'əхмин кьр, вəки əв һəрсек ль вəлате
ур'ьс нава əскəре ур'ьсда һини нишангьртьне, тə'лиме əс-
кəрие бунə у хвəхва хвəр'а дьготьн, вəки əв һəрсек дь-
карьн мьҫабьли һ'əзар мери тенə шəр', чьмки гəлла ван
əрде нак'əвə. Го ви чахи Һосе Будки мезики ван дьвə,
дьчə ə'нийа ван у дьвəжə—ло бəвə, вəки кəр'ап, бура у
кəр'е Усьве Хвəдо ванə, ле гəло Усьв Хвəхва ҫаванə?
Əв мєрəки мера зəдəйə у наве ви ви һ'əлалбə, вəки нава
т'əмамийа к'əрд—К'əрдстанєда бəлабуйə. (Вəхта дə'ват

хьлазбу, сйар готи һәр йәк бычйа мала хуә, чава ә'дәт п'ешк'еш дьданә вана. П'ешк'еш жь шыһезе буке дьдан. Ви чахи горе кӧрманцийә нәхиш - нәхиш п'ешк'еш дьданә сйар—хвәндиед навә—нишан. ле ед дһа дѣлали п'ешк'ешед гьран дьдане—п'апахе қәуащых т'әпа ван зивкьри, һәспе кьһ'ел, т'ьвьнг, чӧх—чәркәзи, вазме зер', шуре бы калане зивә авзер'кьри.

Һосе Будки һәспәки кьһ'ел п'ешк'еш дьдә Қадие К'әло, т'ьвьнгәке п'ешк'еши Ләзгие К'олоз дькә, қьрмәке дьдә Ә'лие Усьв у Усьве Хвәдор'а жи шурәки минани зьбьр-қале дьшинә. Го әв п'ешк'еша Усьве Хвәдо гәләк сала нава стер'е маледа дьһатә хвәикьрьне чава нишана дәстә-бьракийа ви у Һосе Будки. Го паше әвана бса һәв һ'ыз-дькьн, вәки бей һәвдӧ т'ӧ тышт нәдькьрын, т'ьфақа ван гәләки ширьн у қәвин бу, дьжмьне ван жь we т'ьфақе дьтьрсйан. Чуйин—һатьна ван иди бубу тыштәки ә'дәти. Әвана мьрим һәв дьқәсдин, дьчунә мале һәв у һәр йәки дьщә'данд жь е майин дһа баштыр ә'зәт—қӧльхе бькә, кӧ лейиқи мала ә'ширейә әрһәдә у меване һ'ызкьрьә. Әвана т'әмамийа әмре хвәда һәвр'а бса һ'ызкьри ман у һ'әтани иһа жи дәрһәқа ви қәдри у һөрмәтеда те готьне.

Усьве Хвәдо жь малбәта Әйлойә. Әйло мәрвьәки готьна вәбуйә. Се кӧр'е ви һәбунә — Сьмо, Мьсто, Бьро.

Ль ве малбәте мәрвьәнә бса һәбун, вәки дәнг у сәдае ван һәр дәра бәлабубу. Сьмое Әйло, кӧр'е ви Сьло, һьге хуә маләкә минани мала Сари-Сьлеман аг'әе Сипкиер'а давитьн. Әве малер'а дьвежьн мала Серхун, әв сәрк'ара эла сипка бу, ль Ә'нт'әве дьма Т'ьрк'на, Готьна готийа вәхта ль вәлате Р'оме Сари Сьлеман аг'әе сипки һ'әвщә ширәтәке, готьнәке буйа, ә'сә щав дьшанд, вәки Сьле Сьмо, нәвие Әйлое Шьвое Ә'ли аг'а йане ширәтәке бьде, йане жи р'екә р'аст нишани ви бьдә. Дәрһәқа Сьле Сьмо, нав у дәнге ви, малбәта вида гәләк сәрһати, гьли—готьне шымә'те һәнә. Дә шымә'т мәзьнә, шымә'т қимәт дьдә һәр кәси у әв щие һәр йәки нава хвәда к'ьви дькә. Щие Сьле Сьмо, гьрәгьре ви чахи һатьбу к'ьвшкьрьне: Го вәхта әв щикида дьчу, т'әмам бәр р'адьбун, қәдре ви, бе мән'ә, вәкә е баве хуә дьгьртьн. Әви т'әви Һ'әсән аг'әе ақьлбәнд нава эл—ә'шира һ'әсьнйада бона олк'е әв йәк дькьрын, чь кӧ ләзым бу бона йәкти—т'ьфақа we. Бона гьшк қәдре һәвдӧ бьгьрын у р'ождә ог'ьрме гьран пышта һәв бьсәкьнын, һәв бәрнәдын. Гәләк щара әви жь мала хуә нан, р'ун, пәнер, шир, пәз у дәвар дьданә к'әсив—к'усива. Әв хуәйе һәбуна п'ьр' буйә у мәрд.

Һ'әсән аг'әе дьнеди го к'ода бычйа бей ви нәдъчу. Гәләк готын, к'ыламе цымә'те дәрһәқа ви мәрәве дьлр'әм Сьле Сьмода һәнә. К'ылама „Һәйле Нәнә“-да, вәки дәнҗеже мәйи һ'ызкыри Р'әшиде Басо дьстре, наве Сьле Сьмо те дайине. Сьле Сьмо у Һ'әсән аг'а сәре әлейә песәкьни бун, әвана дьчунә хуна хун сафидькьрын, вәхтеда наве ван сәр заре цымә'те бу. Гышка вәхте һәвар—газие вәхте тә'ли—тәнгасие хвә ван дьгыртын у чава сәре гыли—газ-на әв т'әглифи сафикьрына һәр дә'w у дозәке дькьрын. Кыламеда те готыне:

... Һәйле Нәнә, һәйле Нәнә,
Хала р'әшә бәр гәрдәне,
Сефил һ'але Мьһ'о т'әне.
Һәйле Нәнә, Синәка һ'әсьһәйә ль ви дәсти,
Дә бьра Һ'әсән аг'а у Сьле Сьмо
быһатана ньге шыкәсти,
Мьн т'ьре һатьбун қәләне
шеха мьн дьстәнди, мьн
Ньзанбу, вәки һатьһә Нәнә,
Нәнә мьн бь дәсти зоре мьн дьстәнди.

Нәнә хвәхва пьсмама Сьле Сьмо бу, Мьһ'о жи кәр'ә-пе ви бу. Сьле Сьмо у Һ'әсән аг'а дьчһә орт'е, газие Нәнә дькьн, же дьпырсьн, вәки әв бь дьле хвә р'әвийә, йә-не на. Нәнә дьве бь дьле хвә нәрә'вийә Мьһ'о әв бь дәсте зоре бьрийә. Әвана анәгори исафе шәхәл дькьн. Нәнә пашда тиньн, вәки әв бей дьле хвә мерәки йсар'а нәвә бәрмәли, к'ижани һ'ызнакә. Әва мәсәла зә'ф баш нишан дь-дә, вәки Һ'әсән аг'а у Сьле Сьмо мәрәвнә чьқаси қәһш у баш бунә кә али Нәнә кьрына бона әв бь дьле хвә бь хвәстһәна хвә меркә. Го Һ'әсән аг'а у Сьлое Сьмо т'ьме алие к'әтһә, бындәста бун, т'ә вәхта тыште бе исаф, бе р'ә'м қәбулнәдькьрын.

Малбәта Әйлойа мәзын бу, бьра, лезьм, қәwm у пьс-мамед we гәлә һәбун. Сайа ве йәке шуре we мале ч'әп—р'аст дьбьр'и, гылие we гыли бу, кәсәки тәрыш нәдькьр тыште йса бькә, вәки мьқабьли исаве, мәрәвайе буйа. Дьзи, пьзи, вьр', дәрәв, тәләqr'әши, бебәхти нә п'еше ве мале бу. Әв бәрк' мьқабьли ван тышта дәрдык'әт. Һәр щийа. вәхте дә'wата, шин, шайа әв мал бь сәри Сьме Әйло, вәки жер'а дьготын Смайил аг'а, һәр тышт һьлдь-да сәр хвә: һәвари хвәйкьрын, меван қәбулкьрын у йса меванһ'ыз бу, вәки һе—һе дәрһәқа we йәкеда дьвежьн, қьсә дькьн, пәсьн у мәт'һ'е we дьдьн.

Қәй малед минани ве мале, малбәте қәсьдйә, дитһә

р'онайидаре әрмәниайи лайиқи биранине Хачатур Абов-
йан, вәки нывисийә, кә меванһ'эзийа к'брда т'әмамийа
Р'оһ'лаетеда буйә легенд. Р'аст— мала Хвәде әв йәк бәр
ч'ә'вайә, т'әмам ве готына к'өрдзан, өлмдар, һ'имдаре
ә'дәбийәта әрмәниайә ну Хачатур Абовйанр'а қайилың. Го
щарәке дәүсгьртие п'адше Ур'ьсете т'әмамийа Пыш-
кавказеда, (ль бажаре Т'ьлвисе р'удыһ'шт) те Идре, те
мала Мартирос аг'а (баве Дро— Драстамат Канайан, вә-
зире Әрмәнистнейи /сәлед 1918—1920-и хвәйкьрьне),
паше әв ль мала Хачатур аг'әе сәрәкбажаре Идре дьқә-
сьдә, щәнд р'ожа т'әви ви ль гондәд ч'ә'ла Синәке, гонде
әздийа дьгәр'ә. Әвана чава ә'дәт, пешие дьч'әнә мала сәр-
к'әре әздиә т'әмамийа Пышказе Усьв бәге һ'әсән аг'а.
Ве шунда әвана дьвьнә меване Усьве Хвәдо.

Вәхта меване һөрмәтблынд мала Усьве Хвәдо дьқә-
сьдьн, ч'ә'в ви, хвәкьрьна ви, дәм у дзгә, т'ьмт'ела ма-
ле дьк'әвы, зәндәгьрти дьминьн, вәки чава дьқәвьмә
ви гонде ч'иәда тыште ва һәви? Вәки р'абун-р'унштана
хвәйә мьләтиә ақаси р'ьнд хвәйкьрьвә у ақаси гәләки
жи к'әтьвә кьрасе шәһәрлуйа. Го Усьве Хвәда, вәки ви
чахи бәнг—бәнга ви бу, шаһьл бү, чава дьвәжьн, т'әзә
р'абубу сәр зин, ль пошта әскәре ур'ьс, ль аспежхана ван
25 тә'м харьн дабу чекьрьне. Вәхта сьврә вәкьрьбун, го
Хачатур аг'а у дәүсгьртие Варансов Дашков ч'ә'ве һәв
дьньһәр'ин, ч'ә'ве хвә бавар нәдькьрьн, вәки бона һөр-
мәта ван ақас наз—нә'мәт, хварьн, вәхварьн сәр сьврә
р'езкьрьнә. Әвана дө р'ожа дьминьн, лайиқи һөрмәта ван
ә'зәт—қәльх те кьрьне. Вәхта әвана жь мал дәрдьк'әвын,
дәүсгьртие Варансов Дашков Усьве Хвәдо у Хачатур
аг'а башқә дькә, дьвә нава мерге у вәкә сәһ'әтәке ванр'а
хәвәрдьдә. Хәвәрдана ван һ'имли дәрһәқа ве йәкеда бу,
вәки т'ьвдарәке р'астһатьна дәүсгьртие п'адше Ур'ьсете
у Усьзе Хвәдо бьвиньн. Хачатур аг'а вәхте к'әтә фай-
тоне, сәр мьле хвәйи р'әсте вәгәр'йа бь дәнгәки назьк
кьрә гази, вәки гьшк бьһән— Усьве Хвәдо наве тә тә
һ'әлалбә, тә лайиқи, вәки р'әсти Варансов Дашков бейи,
чока хвә бьди чока ви, вир'а тек'әви нава мьсьлә'те.
Иди әви наве тә бьһистйә. Әв һьвйа чуйина тәйә. Дәрһә-
қа ве йәкеда һьнәки шунда. Әм диса вәгәр'нә сәр Сьме
Әйло у кьр'е ви Сьло. Минани кәлаке пышта һ'әму мә-
рьвед һ'әвщәк'ар бун. Щарәке эла мә, эла һ'әсьһйа дь-
к'әвә тәнгасие. Го Сари Сьлеман аг'әе сипки гьһдарикә
лайиқи нәда сәр эле, сәрк'әре ве, гьрәгьре ве. Әва эла
мә бәри сала 1828-а, вәхта Әрмәнистана Р'оһ'ләте к'әтә

нава т'әшкила Ур'ьсете, жь Сьлеман аг'а дьқәтә у те ль гондед дор—бәре ч'йәе Синөке щивар дьбә. Бәри ве йәке Балул п'аша баве Сөрмәли Мәмәд п'аша, калыке Ә'в-дылә бәге ль Базиде газы гьрәгьре эла Н'әсьнйа дькә. Әв дьвежә баве Н'әсән аг'а— Т'әмьр аг'а, вәки эла ви бь ширед пәзе хвә шир'а кәлаке чекә. Го ви чахи кәсәки тәрәш нәкьр мьқабьли готьна Балул п'аша дәрк'әвә, т'әне Смайил аг'әе кәр'е Әйлое Шьве Ә'ли аг'а бәр гьлие вида те у дьвеже, вәки әм т'әзә жь щәм Сари Сьлеман аг'әе сипки мьһашьр бунә, әвә фьраринә, тә чава қемишйа мә дьки у дә'ва өса датини пешийа мә. Пәй ве готьнер'а Балул п'аша Смайил аг'а дьһнер'ә, сери—һ'әта бьни ле мезә дькә, ч'ә'в ви бәжн—бәле дьк'әвә, чәнд дәқа хвәхwa хвәр'а хәбәрдьдә, дьк'әвә нава мьтала у паше сәре хвә һьлдьбьр'ә, дәсте хвә датинә сәр мьле Сьме Әйло у дьвежеда, вәки наве тә тә һ'әлалбә. Н'әта ньһа т'ә кәсәки тәрьш нәкьрйә бәр гьлие мьнда бе, вәки тә щәлә'т кьрйә, өсанә т'әмамияла малбәта тә жь бьн ви бари дәрдьк'әвә, пәзе вә нә ләзмә.

Дәрһәқа ве йәкеда һ'әтани нһа жи те готьне, те сәр зара, вәки чава Сьме Әйло кәр'е ви Сьло шире пәзе хвә нәдьдан бона чекьрьна кәла Балул п'аша, ви мәрьви, вәки кәсәки бәр нькарьбу текьра вьқин. А вьра готьнә, вәки дәст сәр дәстар'айә. Паше, вәхта эла мә, сәрк'әре эле Т'әмәр аг'әе, кә Пушкин дәрһәқа меранийа вида бь пәсьн хәбәрдайә, кәр'е ви Н'әсән аг'әе дурдити, қайилдьбьн бь шире пәзе эле кәлае чекьн, Сьме Әйло т'әне жь мала хвә 700 мие қәр дьдә.

Чекьрьна кәле бь ви мәрәми бу, вәки Н'әсьнйа т'ьме бежьн, бькьнә ч'ә'ве гьшка, вәки вана кәла чекьрйә. Демәк, әвана лайиқи һөрмәта һәрә бьльндьн. Дәрһәқа ве йәкеда хвәш гьлидькьрьн Ә'вдие Сә'до, Озмане Мамо, Бәдое Р'зго, Фәйзо бәге Шәмо бәге, Мәщит бәге Ә'мәр аг'а. Ван һәрде хьлазиә мәк'т'әба Зоредә хәндьбун, р'ьнд ур'ьси заньбун, зьмане һар—мара дәве ванда бу, т'әриқа мә, р'е—р'ьзма мә, р'абун—р'ьнштандьна мә, ә'рф—ә'дәте мә хвәш заньбун, мәри жь хәбәрдана ван т'ер нәдьбу. Вана бь сәһ'әта дәрһәқа малбәта Әйлойада хәбәрдьда у мәсәла чекьрьна кәла Балул п'аша т'ьме бир да-нин, дьготьн, вәки эла Н'әсьнйа бь сәри гьрәгьр, меред минани Сьме Әйло, Озмане Гьзо, Титале харзиә ви, Р'әше Нәво, К'әләше Хвәдеда, Қадие К'әло, Әмьр аг'а, Со-ро, Н'әсе Дуде, К'әле Н'әмо, Зәрбә, Шәваве Т'әмо, Щәве Шәвеш, Хвәде Суди, Щәве Бьро, Әсе Бәк'ә, Мьсте Бе-

Г О Н Д Е Д М Э

Дəвлəтə ур'ьс бь ч'ə'вə р'ə'мə элə һ'əснйа дьнеһер'ə, али we дькə, wəки бь хwəстьна хwə гəндед ч'йаед Синə-кедə щи—wарбə. Мала һ'əсəн аг'а гəнде Ə'сланлуе бəгəм дькə у теда дьминə. Кание ви гəнди п'ьр' бун. Сəр п'эр'е гəнд кəзəрма əскəре ур'ьс бу. Бьнйа гəнддə ч'ə'лəкə мə-зьн бу. Гəнд хwəш бу. Вьра, ви гəндида гəлəкбун малə ə'нзəлə. Гьшка п'ьр' һəрмəтə мала Щəлє К'əлəш дьгьрт. Əв малəкə бəрмеванə бу, малəкə ошəхзəдə. Усьвє Хwəдо дьвə сəрдə'wатие Щəлє К'əлəш. Навє жьна wi К'əлє бу, гəлəки р'ə'м бу, дайика һєсир, бəлəнгəз, к'əсив—к'усивə бу. Гəлəк вє малə сəкьнинə у һ'əтə нһа жи дьшєкьриньн. Щəлє К'əлəш сала 1917-а wəхтє р'əв—бəзє, һəwар—гə-зие тє кəштьнє, кəр'əки wi һəбу, навє wi К'əрəм, р'ə'мə Хwəдє левə. Əw ль гəндє Шамирамє чуйə бəр р'ə'мə Хwəдє. Мəзəлє wi р'əнд һьлдəнə. Гьшк жєр'а р'ə'мє дь-хwəзьн у т'ьмє гьлиє wi, лəфьрдие wi тиньнə бира хwə. Ə'сланлуедə бу əсə жи мала Шає, мала бавє дəрсдəрє мəйи ə'wльн — Ə'лиханє Сəрдəр Шагинов. Ə'лиханє Сəрдəр, нəвə щьнəтєдəвə, бь дəсти сəрк'арє т'əмəминйа эздие Пьшкəвкəзє Усьв бəгє һ'əсəн аг'а тє Сєминəриə Р'əwанє-йə дəрсдəринəзьркьрьнєдə дьхунə, дьвə дəрсдəр. Əw нə-вə эздийадə дəрсдəрє пешьн бу. Əwi ль гəндє Бəщəлудє, гəндє к'ьлєрə, ль қəзə Қəрзє ль гəндє Қəндəхсəзє, ль нə-һ'ийа Аг'бəрəнє, ль гəндє Байсьзє, ль нəһ'ийа Т'əлинє, гəндє Шамирамє ль нəһ'ийа Əштəрəкє, дəрсє зьмəнє ур'ь-си дəнə зəр'є мə. Ə'лиханє Сəрдəр, гə, гəлəки зєн у мə-рифəт бу. Гə щəрəкє Щəwє Шəwеш, гьлавие ə'йан, дьбə сəрк'арє 10—15 гəндə, дьвєжə Ə'лиханє Сəрдəр, wəки Хwəдє һ'əвини чьмə тəр'а дьвєжьн Ə'лихан. Ə'лиханє Сəр-дəр щəбə wi дьдə, дьвєжə, wəки əз кəр'є мала Шəмə, əл мəкə мєрьвə, гьшк дəрһəқə шə'дə—шудє wє малєдə зəньн. Пашє əз хəрзие мала аг'емə, хəрзи һ'əсəн аг'ає ч'ə'вбəрəбəлəки əқьлбəнд у мьн сєминəриə Єрєванє хь-лəз кьрийə. Wан һəрсєкə т'əвəикьн, гəлə Ə'лиханəкє лє дəр-нəк'əвə? Щəwє Шəwеш, һəзьр гəлəки к'єфхəш дьбьн, wəки дəрсдəрє wан əсə шə'рəзəти щəбə хwə дə.

Гонде Ә'сланлуе нав дькърън чава гондәки ч'әла Синәке. Һ'әвт гонде ч'әла Синәке һәбун.

Гонде мэйә майин әвед һанън: Аставлу, (ви гондир'а йса жи дьготън гонде шеха). Аставлуеда дьман малед йсайә навә нишан, мала Чәркәзе Әwло, wәки п'ър' аqъл у дьнеди бу, гьрәгьре wi чахир'а р'адьбу—р'удьньшт, т'ә-ви Усьв бәге, Мьсто бәге, Усьве Хwәдо, шех Бьрахиме, К'әләше Хwәдеда. Гонде Шехада бу мала Ә'ле Хәлам. Го әве мале һ'әсьн сари бадьда, гәләки маләкә хөрт буйә. Һ'әйф сала 1918-а, wәхта шәр'е ван у додька бь мьхәнә-ти, гәләка жи р'әши додкада гөллә давитьнә ван, чөнд мере ве мала р'әнгин һатънә көштьне.

Мала шех Бьрахиме, шехе шехобәк'ра жи ви гондида бу. Шех Бьрахим шехе Усьве Хwәдо у К'әләше Хwәдеда бу. Нав у дөнге wi нава т'әмаийа ә'ширәтеда бәлабубу, әв көр'әпе Усьве Хwәдо бу, дөрһәқа wiда әме һәла һе хә-бәрдьн.

ГОНДЕ ЗӘРИФХАНЕ: Гондәки лайиқи биранина һ'ә-та—һ'әтаейә. Әwi гонди Шәрәе Бьройи р'әмәти нава к'ь-ламәкә хwәда бир тинә. Ви гондида те көштьне мерха-сәки к'ьлама Шәрәе Бьро Аһ'мәде Һ'әсе Сьло. Аһ'мәд, Ә'ли у Ә'мәр бьрае һәвбунә. Әwana ә'сле хwәда мамт'а-щи бун. Һәрсек шьванбун ль Ахьр'әләке. Ведәре Ә'лие бьре ван дьле wi дьк'әвә қизәкә әла сипка — Һәве. Әw Һәве дьр'әвинә, те Сьрмәлие гонде Хьрбе Сор. Бьра Т'ә-мое Сәйдо гьлийа бәр Һәвер'а давежә, мере we пе дьһ'ә-сә у һәрсе бьра дьгрьн Т'әмо у көр'әпе wi Ә'т'әре К'әләш дькөжън у дьр'әвьнә wәлате Р'оме. Ль Р'оме жи Аһ'мәд се сәйида дькөжә у дьвә қачахе дәwләта Ур'ьс у Р'оме. Әw жь Р'оме диса бь қачахи синор дьт'әр'ьбинә, те wәла-те Ур'ьс. Аһ'мәд дьчә гонде Зәрифхане, мала Әле. Бьра әскәре ур'ьс пе дьһ'әсьн у дькөжън. Һәрдо бьре wийә май-ийн Ә'ли у Ә'мәр жи кәла Базидеда бь дәсте Р'ома Р'әш тенә көштьне.

К'ьлама хwәда Шәрәе Бьро ван һәрсека бир тинә на-ве ван дьдә у наве гонде Зәриwхане ньqъл дькә, дьwәк'-линә. Әw минани дөнге қөльнге бәр'ие дькә қир'ин:

... Гөле мә'рьме (жьна Аһ'мәд) дора һиве бу зиwанә,

Дә бира әw р'ож нә р'ожа Хwәде буйа

wәхте Аһ'мәде Һ'әсо мала Әле бу меванә.

Дә we чава гөлләке бәри бәдәна Аһ'мәде Һ'әсо,

Ә'ли, ә'мәр данә, қәландьнә кока мерхаса

мамт'ащинә...

Го һәлә ви чахи жи гьрәгьре элейә ақлбәнд, дьнеди, фә'мдар дькьрәнә һәвар—гази, вәки һ'әйфа мьләт, гәл, кә сәр нә т'ә тышти һәв дькөжән, мала һәв вәран дькьн. Го вана дькьрә ахин, бәне пышта ван дьқәтйа, вәки ча-ва һәвдә фә'мнакьн, чава һәвр'а навнә пышт, т'әфақ.— Әзим навә Хвәдә, вәки йәктийа мә һәбйа, т'ә кәсәки мә нькарьбу,— Чәркәзә Әвлойи дьнеди у шехе Усьве Хвәдо, шех Браһиме дьготьн у дьлувандьн.

ЛЕ ГОНДЕ ОМБЛА: Сәр навә мала Әсә Бәк'о дьһатә наскьрнә. Әва әв Әсә Бәк'о бу, вәки 700 пәзә шех Сәлһ' бәгә жь вәлате Р'оме чава т'алан ани бу. Әви һ'әйфа ве йәкә һьлда, вәки шех Сәлһ' у щәрда ви һ'әшуми сәр гөндәд эла һ'әсьнйа кьрбун. Гьрәгьре ә'шире, мала Гөли Щәвар аг'а, мала бавә Әләшәрәф бәгә, генерал, майоре Ур'ьс, дьк'әвнә орт'е у наһелън, вәки дәсте ә'шире бьк'әвә һәв. Го ви чахи мала Гөли Щәвар аг'а мела эла һ'әсьнйа дькьр, чьмки әв щинаре һәвбун у щинартийа ван жи гәләки хвәш у ширьн бу, нава һ'әму дәме ә'мрда пышта һәвбун, һәв бәрнәдьдан.— Вәлә, ви Шәмси, әгәр һ'әму ә'ширед корманщие минани эла һ'әсьнйа у мала К'осабуна (ава эл—ә'шира Гөли Щәвар аг'ае Ә'ли бәгер'а дьготьн), һәв фә'мбькьрана, қәдре һәвдә бьгьртана, т'ә кәсәки ве әм нәшкенандана, Р'оме жи нәк'әта вәлате мә,— Ә'лихане Сәрдар Шагинов һәрғав дьгот, дьвәк'ланд.

ГОНДЕ ДО Т'АХЕ: Гөндә мәхсудйа бу, гөндә Ә'вдие Сә'до, Т'әмкә Сәйре, Әме Ә'мо. Мәхсудйа гәләки мә'рифәт у нандайнә, гьлие ван гьлийә, сонде ван сондә. Пәйһатие ван ве гавә һ'имли гөндәд нәһ'ийа Әрмәнистанейә Армави́ре, Нор-Ареше у Гөндә Чарайи сәр пәр'е бажаре Ерәбане дьминьн.

ДӘРҲӘҚА ГОНДЕ ҚЪРБЬЛАХЕДА: Сәд һ'әйф мә'лумәти баварки бәр дәсте мә т'өнәнә. Т'әне әм заньн, вәки ль вьр дьман маһашьрйа, орт'ьлийа. (Әван нава һатнә сәр ван, чьмки жь ера хвәйә, кә вәр'а дьготьн Орт'лә, мьһашьр бунә. 'Һатани нһа жи ванр'а дьвежьн мьһашьрйа, Нава мьһашьрйда мернә ә'йан һәвбун, малнә ө'нзәл, вәки вәхтеда гәләк шөхөле қөнщ, лайиқи биранине кьрнә, шөхөл, вәки һәр мәрьвәки занә дьшекьринә.

Нава элада гәләки бәла бубу навә Щәве Шәвеш. Әв главие эле бу (хәбәра „Глави“ һ'әсав дьбә сәрк'ар). Щәве

Шөвеш сәрк'ари 10—15 гонда дыкыр. Гот'на шә'да әв мерәки мера зедәт'ыр бу. Качах, шәрда Р'ома Р'әш т'ырса ви н'карьбу сәр гонде эздийада б'һатана. Көр'әки ви, К'әрәме р'әмәти, һ'әтани ван сала жи саг' бу. Әви р'ьнд р'е—р'ьзма м'ьләт, дирика we заньбу у гышк д'ьг'һинд'ьнә һәвдө. Мала Щөве Шөвеш маләкә һынк'уфи мала Усьве Хвәдо, Чәркәзе Әвло, К'әләше Хвәдеда, Щәле К'әләш, Маме Ә'ло, Һ'әсе К'әләш бу.

Чәркәз Бакаев, Б'рое Мамо б'разие Һ'әсе К'әләш бун. Чәркәз докторе блме филологие, к'өрдзәне мөз'нә. Б'рое Мамо сәрк'аре занынгәһа бакаре Ереванейә Пыш-кавказейә дәрсдарһаз'ьрк'ьрне бу. Б'ро шарәке к'ышк'ие чемпионе д'ьһәе Ботвинникр'а листьбу. Вана се шара листьбу, Шарәке Бро ле б'рьбу, шарәке п'атә листьбун, шарәке жи Ботвинник б'рьбу. Го Б'ро һәр т'ьм, вәхта гы-ли д'ьһатә сәр к'ышке, д'ьгот, вәки әви Ботвиники чава ви б'рьйә, бәр хвә д'ьк'әт, һерс дьбу. Дөрһәқа ве йәкеда бөрмал'йа ви Һ'ьсрәта Мирзә д'ьгот у сәре хвә д'ьһ'әжанд, вәки Б'ро мат'ематика зәф баш заньбу, п'ешәкзәне ве дәрәще сәр ви ә'щевмайи мабун, ле әв нәхвәш к'әт у сала 1936-а чу бәр р'ә'ма Хвәде.

Көр'әки Щөве Шөвеш — Әсәд, зә'ве Усьве Хвәдо бу, мере Щөмилан хан'ьме. Ле әв зу д'ьмрә...

Вөхте р'әв—бөз, һөвар—газийа сала 1918-а Щөве Шөвеш б'ь мераниа хвә, щөлә'те хвә гәләкар'а д'ьвә дө-лил, пышт. Го б'ьнәлие гонде Шамирамейә ви чахи ә'сле хвәда қазани ле анина динда сони (дөтирәтийа анина дин, бе т'ьфақие, нәзание аг'ьр—алав мала гәле мә данә. Әве йәке д'ьжм'ьне мәр'а дөст дьда, хвәзма р'ежима т'ьркар'а, ле шык'ьр сайа сәре Партия К'арк'ьра әв дөтирәти, хвәнә-наск'ьрын иди һат'йә һьлдәне).

Тен бал Щөве Шөвеш д'ьвеж'ьн, вәки л'ь гонд б'ьми-һьн, т'әвайи дәрбазк'ьн, ә'шир—баве ә'ширейә, әвә бав эздинә. Го б'нәлие гонди гәләки дәвләмәнд Һ'әщи Бу-дах, Әсәде Хәлифә қайил наб'ьн, гот'ьбун д'ьһйа т'әвһәи буйә, ве һөвар газиеда һ'әтани әм р'ав'ьн шырсәк'ьн, вәки әм йәк'ьн, м'ьләтәк'ьн һәр тышт дыкарә б'ьқәв'ьмә. Д'ьжм'ьн т'ьм өса к'ьрйә, вәки б'ьра—б'ьрер'а буйә гөре һар. Вәдә лаз'ьмә, вәки әм гышка сәрхвахт к'ьн.

Го Һ'әщи Будаг' готә Щөве Шөвеш, вәки әз бәхте тә бавар д'ьк'ьм, тә мерәки нав нишани, бәхте мере че т'ьме жи һәйә, ле хвә тә бәр һәр йәки насәк'ьни? Т'әмам м'ьһащ'ьр бунә ,т'әмамә нава р'әв—бәзедан'ьн, к'е к'е нас

дыкә у к'е—к'е дывә хвәй. Го, вәлә, әмә ль вьра баркын, һәр'нә ви бәри ч'әмә Әрәз.

Щәвә Шәвеш дьвежә щьмә'те, вәки мыратбын, кә шамиранийәе қазани бе қәзйә—нәзиә дәрбазбын.

Ле диса, Хвәде хьравкә, һьнәк қафсар, дьз—пыз бь қачахи давежнә сәр ваң. Әвана һәв дьднә бәр гәлла, го, вәлә, һәлә мер жи һәв кәштын.

Пәй ве йәкер'а го һ'әщи Будаг' шау Щәвә Шәвеш-р'а шандьбу, готьбу, вәки тә бһист чь қәуми? Щә'дандь-на мәйә бона т'ьфақа мылөт һәлә һе гәләк һәрәк'әти дь-хвәзә. Нә ахьр нава мәда щарна сәва п'остә кавьр'әке мера һәв дькәжын. һ'әщи Будг' слава ширьн Щәвә Шә-вешр'а шандйә у гәмана хвә аниә жь ве р'өжә, вәки мылөтә һәв фә'мбькә, к'еләка һәв бьсәкьнә, бона сәрбәсти, йәктийә хвә бьфькьрә.

Гьлиә һ'әщи Будаг', шькьр, иро шиндьбын. Мылөт хвә һ'әсйәйә, дирока хвә занә. Иди дәврада әв дөстә хвә сәр һәв бьлд накын, бь мә'на щәдабуна һ'әвандьнә.

Щәвә Шәвеш кәр'әпә мала Әмьр аг'айә, Қәшәнгә Т'әмо— мала калке Таһарә Шәвав бәгә. Әв мал нә кә т'ә-не нава элә һ'әснайада нав у нишне ве һәбун, ле бәлә, әса жи щәм мала К'әса, к'ижан һ'әсавдьбу дөвсгьртийә п'адше Ур'ьс дәрәща сәрверикьрьна һ'әму к'өрдед Пыш-кавказеда. Бәгә Щәвар аг'а— Әләшәрәф бәг, дьвә сәр-дә'ватие Қәшәнгә Т'әмо. Пәй дә'ватер'а Әләшәрәф бәг незики Усьве Хвәдо дьвә у дьвежә, вәки дә'ватеда вәс-тиәйә, дьхвәзә һьнәки р'әһ'әт бә, қасәке р'әзә. Усьве Хвәдо генерал-майоре Ур'ьс Әләшәрәф бәгә тинә мала хвә. Әләшәрәф бәг жь т'ьмт'әла малә зәндәгьрти дьминә у ви чахида һ'ьзкьрьна бәрбь Усьве Хвәдо дьфьр'ә дьлә ви. Әләшәрәф бәг, го, малә т'ә кәсида р'анәдьзә. Әв шә-вәкә мала Усьве Хвәдода дьминә, же ләзәтә дьһийәлкә дьстинә. Го, әви һ'әтани ви чахи (Хвәде хьравкә р'уе дө-тирәтийә анина динда) нанә эздийә нәдьхар. Ле мала Усьве Хвәдода жи гази қоләкә ә'щәма дькын, кә нен бьпәжә, вәки Әләшәрәф бәг бь дәставе ве қьһйәткә. Қола ә'щәм нен һьзанә бьпәжә, Әләшәрәф бәг ве йәкә т'әхмин дькә у хвәха р'адьбә гази бәрмәлиә Усьве Хвәдо Зәйт'уна К'әлоз, дькә, дьвежә — демәк әз дәставе тә нә-хвәм, дәставе ве қола ә'щәм бьхөм? Вәлә, Хвәде мьр'а шәрмә. Т'ә дайка мын кьрьви, нен бьпәжә, әзә дәставе тә бьхөм. Го ви чахида иди т'әмамийә мала К'әса, мала Гәли Щәвар аг'а нанә мала Усьве Хвәдо, эздийә дьхвә-

рың. Го, шарна, җәхте Усьве Хҗәдо гырагре элер'а хә-
бәрдыда, дыгот:

— Баш бу, җәки мьн Әләшәрәф бәг ани мал. Нан-
хварьна җи ль мала мә дәрәшкәкә һ'ышйарбун, пешда-
чуйина мьлэт бу. Э, бәрәбәрә гышке ч'ә'в бьдыне у әв дә-
рәща нәқәнҗе нав гәл дәрк'әвә.

Пәй ве йәкер'а, го, чуйин—һатын һәвқәсдандьн, ме-
вантийа җан һәр т'ьм һәбу. Паше бса бу, җәки мала ге-
нерал—майоре Ур'ьс Гөли Щәвар аг'а, көр'е җи Әләшә-
рәф бәге (әв һәрдө жи р'өт'бе җанайә генерал—майорие
һәбун). Һәләқәтиә хәт'әви мала Усьве Хҗәдо бса хәш-
кырын, җәки бунә һ'ызкырие һәвдө, һ'әму дәма һәвдәсәкы-
ниң, чаҗа дьвежың, т'әне нывине җанә шәве башқә бун.
Усьве Хҗәдо дьвә сәрдә'ватие ве мале. Дәрһәқа ве йәке-
да һәла һе җе бе готын.

ГОНДЕ БЫРЕ Һ'АЩО ГОНДЕ БАСНӘКЕ: Синәка
һ'әсьһия, җи чахи сәр синоре Ур'ьс—Р'оме бу. Бона хәй-
кырына синор дәҗләта Ур'ьс бьнәлиә гөнди ә'һан Быре
Һ'ащо к'әвшкырыбу чаҗа сәрк'аре гөнд. Гәләк щара Быре
Һ'ащо хәҗәхә пешбәри щәрде дьжмын дькә шәр' у бәри
җан дьдә. Дәрһәқа ве йәкеда, го, һ'әйло Т'әвлисе жи за-
нъбун, ль к'ө дәҗсгыртиә п'адше дәрәща Пышкәвқазеда
р'удьһышт. Әв гөнда, го, т'әмам мерг—чиман, кани у ч'ә-
мед әве бун. Гәләки хәшбуйә. Ви гөндида дьман бса жи
мала Смайил, мала п'ир Ә'лиә, бәве п'ир Усо, кө навдә-
кырын к'әлита анна дине эздийа. Гөнд гәләки т'әфақ бу-
йә, гәләки һөрмәт, снанәт, қәдре һәв дьгыртын. Гышк Бь-
раһим аг'а дьтырсйан. Го, әҗи т'ө тыште қәлп, бәбәхти,
дьзи қәбулнәдькырын. Щарәке, чаҗа дьвә, мала Смаил у
п'ир Ә'ли дьчынә Идре сәр Бьраһим аг'а шыкйат дькын,
дьвежың, җәки зоре дьдә мә, нәһәқиә дькә. Әве тә сәр
җе фькыренә, җәки җе Бьраһим аг'а жь р'үспитиә гөнд
дәрхын. Ле бәхте җан ле нае. Тә'ләбәхте җанр'а җи чахи
дәҗсгыртиә Барансов Дашков ль җыр буйә. Әҗ дьпырсә,
кө чь буйә. Сәрк'аре Сөрмәлиә—Идре Гиа Богославски
дьвежә, җәки әҗана һатынә сәр Бьраһим аг'а шыкйат дь-
кын.

— Дә'җа җан чйә?— дәҗсгыртиә Барансов Дашков
дьпырсә. Гиа Богославски щаба җи дьдә, дьвежә, җәки
дьхҗазын, кө Бьраһим аг'а жь р'үспитиә дәрхын, йәки
майин к'әвшкын. Дәҗсгырти һ'әта җе йәке иди ль Т'әвли-
се дәрһәқа мерани, шәр'е Бьраһим аг'ада пе һ'әсьйабу
мьқабьли Р'оме, заньбу, җәки т'әне әҗ дькарә синоре

Ур'ьс хвәйкә. Дәүсгьрти дьве бәри вандә бра һәр'нә мале хвә, гази Бьраһим аг'а, Бьре һ'ащә кә у быкә глави. Бьре һ'ащә те, әрзелка гьлавие давежнә стуге ви. Әв вәд-гәр'ә гөнд. Го, вәхта әв те гөнд, лавка мала Смаил у п'ир Ә'ли, вәхта әрзелка стуге ви дьвинь, һөвр'а дьве-жын — көр'о, дә бьр'әвын, әве тә дьр'әвын, дьч'нә мала Усьве Хвәдо, хвә давежнә бәр бәхте ви. Паше Бьраһим аг'а щав дькә, дьве бьра бен, әз дәсте хвә надьмә ван, бьра һәр йәк пәзәкә қәр мыр'а бинә.

Го, օса жи кьрын. Пәй ве йәкер'а Бьраһим аг'а бәхте мера дьдә ван, ванр'а гәләки һ'әйф бу, ле бона нәмәр-да, теләқр'әша гәләки бәрк' бу. Гьшка хвәр'а кьрьбунә дәрсе, вәки гөндда қәлпиә—қулпиә нәкын, хьравие щинара нәкын. Т'әмама тьрса Бьраһим аг'а бь ч'ә'ве хьрав дәр щинаре хвә нөднқыри, гьшк минани маләкә т'ьфақ бун, лома жи сәр синоре Р'оме, щәрдед башқә—башқә ван нькарьбун.

„Көр'о дә бьр'әвын“ әв готьна лавьке мала Смаил у п'ир Ә'лие һ'әтани нһа жи те биранине. Вәхта йәк зоре дьдә йәки, дьве— көр'о, әзе օса бинмә сәре тә, чава Бьраһим аг'а ани сәре п'ир Ә'ли у лавкед мала Смаил. Те жи бежи — „көр'о, дә бьр'әвын“. Т'әмам вәхта ван гь-лиа дьбһен, дьвежын р'ә'мә р'өһ'е ванвә, вана р'астә щарна һәв һьнәки дешандын, ле бәле, һәв бәрбат нәдькьрын. А, вьра готьнә, вәки дьжмьне мерьв бьра қанйәх бә, занәбә, чьмки жь ед օса хьравна мөзын дәст надә. Әвана бәр мерьв дадөхөн, дьбәхьшиньнә мерьв. Бьраһим аг'а бәхшандә лавькед мала Смаил, п'ир Ә'лие.

Дә вәки гьли һатйә дәрһәқа мәрди, дьлр'ә'мийа Бьраһим аг'ада, әм ве йәке жи гьликын. Дө жьне Бьраһим аг'а һәбун, навә жьна вийә мөзын Безар бу, Безаре зар' нә-данин, лома Бьре һ'ащә һеви ани сәр ве. Навә һевиә Хәте бу. Жь Хәте се зар'е Бьре һ'ащә һәбун — һ'әсән, Зәйнәв, Нәщифә, Нәщифә бука Усьве Хвәдо бу, жьна Ә'лие Усьв (әв комисаре әскәре Ур'ьса бу ль Сьрмәлие, паше бу гьлави, сәрк'аре 24 п'өдрәте дәвләте. Дәрһәқа ве йәкеда әм паше хәбәрдын). Нәщифә бәжибьльнд бу, хәмла һәр говәндәке. Го, вәхта әв дьк'әтә говәнде т'ә-мама ве бәжи—бал, ч'ә'в у бьриед вейә бәләк, р'әқаса вейә назьк т'әмашәдькьрын, ле т'ер нәдьбун. Әв кәлилка мала Усьве Хвәдо бу, бь нав, намуса ве сонд дьхварын. Щарәке әв дьчә нава мерге п'ынцар'е бәрәвкә. Го, әве օса хвәкьрьбу, вәки жь гәл—сосьна нәдьһатә башқәкь-рьне,к'ьнще ве жь һ'әму р'әнге к'әскәсоре бун. Шальк,

кӧртӱке ӱе хэмлӧкӧ һе р'ӱнд дьданӧ бӧжн—бала ӱе, ӧӱе
голафт'уникъри бун, дурва дьч'урьсин у щӧрна ӧӱ жь гӧл-
сосьн, ч'ич'ӧке мерге бь ӱан башқӧ дьбу, ӱӧхта тиренже
тӧ'ӱе дьк'ӧтънӧ сӧр ӱана, ӧӱана дьбьрьқин. Нӧщифӧ ханьм
п'ӱнщар' п'ешеда ӱӧгӧр'йа мале. ӧӱе дурва ӧ'лие
бӧге мере хӱӧ дитьбу. ӧ'лие Усьӱ жи ӧӱ дитьбу. Нӧщи-
фӧ һӧвалкьрасе хӱӧ нӧйсӧйи һьлдабу жоре, ӱӧки жь қь-
р'авийе шьл нӧӱӧ. Нӧщифӧ дьр'ьщьӱн, р'ӧнг авитьбу, дь-
търсийа. Нӧ ахьр ӧ'лие мере ӱе ӧӱ ӧса дитьбу. ӧ'ли т'ӧ
щара набӧхшинӧ мьн. Нӧщифӧ дьфькьри. Нӧ ахьр ӧӱи
нӱге мьн наӱа мергеда бе ст'ар дитьбу. ӧӱ нӱа дьфькьрӧ,
ӱӧки хенжь ӱи ӧса жи хӧлқе дитьӧ. ӧ'лие Усьӱ ӧӱе йӧке
т'ӧмул накӧ. ӧӱ сйари те мал, хӧлам дьзгинийа һӧспе
ӱи— Дӧӱреш, дьгрьн. ӧ'ли дьк'ӧӱӧ хени, Нӧщифӧ хӱӧ
даӱежӧ бӧр Гӧӱӧза ӧ'мӧр (Гӧӱӧз жьна Усьӱе Хӱӧдӧйӧ бь-
ч'ук бу). Гӧӱӧз дьӱе ӧ'ли, ӧ'ли бӧхте тӧдаӱӧ дӧсте хӱӧ
нӧдӧ Нӧщифӧ, дӧлална мала мӧ у Бьре Һ'ащӧйӧ. ӧ'ли,
Хӱӧдӧ мала ӱи хьравкӧ, гӧр'а Гӧӱӧза жьнбаӱа хӱӧ накӧ у
қьрме бӧр хӱӧр'а дьк'ьшинӧ, Нӧщифӧ ханьме дькӧжӧ.
Гӧӱӧза ӧ'мӧр, го, ӧ'ли паше п'ӧшман бу, хуна ӱе к'ӧлба
дьхӱар, ле хӱӧ ӧнда нӧкьр. ӧӱи ғази хӧлам кьр, ӱӧки
һ'ӧспе бинӧ. Гӧӱӧз дьӱежӧ, ӧ'ли те к'ӧда һӧр'и? Дьӱе ӧзе
һӧр'мӧ мала баве Нӧщифӧ. Гӧӱӧзе го мьн гӧте те чаӱа
һӧр'и мала ӱи, нӧ ахьр тӧ қиза ӱи кӧштийӧ? Го ӧ'ли гӧ-
те— Гӧӱӧз, Гӧӱӧз ӧз дьчьм, нӧ ахьр мӧрьӱе хӧрт, зор, е
минани Бьрахим аг'а мӧрьӱа п'ӧпӧснакьн, ӧӱ жь бьльн-
дайе мерьӱ дьнһӧр'ӱн у дькарьн бьбӧхшиньнӧ мерьӱ.

— ӱӧлӧ, Хӱӧдӧ мьн кьр, ӧ'ли кьр, Гӧӱӧза ӧ'мӧр
бир дани,— ӧӱ сйар бу, бӧре хӱӧ да Басинӧке мала Бь-
рахим аг'а.

ӱӧхта ӧӱ дьчӧ мала хӧзуре хӱӧ һӧрдӧ хӱӧси, хӱӧ-
зур, бура Һ'ӧсӧн, пешиеда тен, бь һ'ьзкьрьна сьлаф—
к'ьлаӱа дьдьнӧ һӧӱ. Бьре Һ'ащӧ дьӱе ӧ'ли, ӧз қӧрба, дӧ
бежӧ чь һӧйӧ, чь т'ӧнӧ. ӧ'ли дьӱе, ӱӧлӧ, апо, хер—хере
дӧрк'ӧтийӧ, мьн Нӧщифӧ кӧштийӧ. Го Бьрахим аг'а дӧсте
хӱӧ дьдӧ бӧр ӧ'нӱа хӱӧ, дьфькьрӧ, паше сӧре хӱӧ һьлдь-
бьр'ӧ, дьӱежӧ ӧ'лие ӧӧ'ӱе хӱӧ, ӱӧки бежӧ, хӱӧ Хӱӧдӧ нӧ-
кьри, сӧӱа наӱ—намусе нинӧ? ӧ'ли дьӱе на, ӱӧлӧ, апо,
һ'ал—һ'ӧӱал саӱа ӱе дӧрӧща һан буйӧ. Го, Бьре Һ'ащӧ
диса фькьри, ах к'ьшанд у дӧсте хӱӧ мьле ӧ'лие Усьӱе
Хӱӧдӧ дьхӧ, дьӱеже, айе ӱе тӧр'а нӧминӧ, һ'ӧйф, сӧд һ'ӧй-
фа тӧ, ӱӧки тӧ тыштӧки ӧса кьрийӧ сӧр нӧ т'ӧ тышти, ӱӧлӧ,
ӧ'зим, наӱе Хӱӧдӧ, айе ӱе тӧр'а нӧминӧ. Һӧр'ӧ, ӧз сӧр
хӧтьре Усьӱе Хӱӧдӧ, сӧр хӧтьре һ'ьзкьрьна мӧйӧ бӧр бь

тә т'ө тыштәки тәр'а навежым у т'о гылие т'өнәвә сәва дәр-
гә диwana. Ахыр әзе тә чава бьднә дәсте диwane, вәхте
йәки минани Усьве Хwәдоє суди т'әзә мьрйә (1914-а), әз
һесыр у гьрие т'әзә жь ч'ә'ве хwәйнке тә у хwә набариньм.
Пәй ван гьлийар'ә әw нәфәре хwәва т'әви Ә'ли тенә гөндә
Усьве Хwәдо Аләчалуе, шина Нәщифә ханьме дькьн.

Көр'әки Нәщифәе һәбу, наве ви Фәйзо. Фәйзоє Ә'ли
қытатке мере көле бу. Әw сала 1941-е, вәхте шәр'е Wә-
т'әниейи мазьн, шәр'е мьрабыли фашизме чу, иди вәнә-
гәр'ийа. Шәһәре Варшаваєда Ә'щәе Сыло, мала Бава, әw
дитьбу. Паши шәр'әки гьран һәв ындакьрьбун. Ә'щә гьли-
дькьр, вәки тьрсә Фәйзо т'өнәбу. Әви бәре хwә гөлле нә-
дыгөһер'и.

— Ах хwәзла дәнгбеж ә'р'әфе шер' һәйана у к'лам
бавитьна сәр меранийа мә.— Фәйзоє Ә'ли дьготә мьн,—
Ә'ще мала Бавайи р'әмәти, вәхте дәрһәқа шер'да гөндә
Шамирамеда гьли дькьр, бир дани. Фәйзо жи дәнгбеж бу,
ле дьго, вәки әw хwәхwa нахwәза к'лама баве сәр хwә,
чьмки we бежьн а, бьнһер'ьн пәсне хwә дьдә.

— Wәлә әз сәре пешие хwәкьм,— Ә'щәе мала Бава
бь к'әсәр бир дани,— мерхасийа Фәйзоє Ә'ли лайиқи пә-
сьнандьне бу,

Wәхта щәва көштьна ви бьһистьн, пирка ви Зәйт'у-
на К'олоз әв к'лама авитә сәр:

Шәр'ә, шәр' гь-ранә...

Дә we фашист дәсте әскәре Советиңеда һесир манә.

Бой хатьре азайи у сәрбәстийа мьләтиенә.

Шәр'әке мә қәwьмийә ль Қриме гәлие к'урә,

Ч'әм дьк'ьшә һ'әле дьле мьр'а фурә—фурә.

Шә'дә—шуде баве Тосьн, кәке Ширьн гәләкьн,

Бәри к'ома фашиста дайә р'әв педайә, ван дәстурә,

Ль п'әле ч'не дьньһер'ьм шәр'ә, шәр' вьрайә,

**Дәнге т'ьвьнга баве Тосьн, кәке Ширьн ә'рд—ә'зман
т'әв һьлдайә.**

Дә we чава бәри к'ома фашиста дайә, һәйло баво,

Һ'әйфа Зорбе көр'мәт дәсте хwә һьлдайә.

Һ'әще дьго, Щәмилае, кәзйа сәре мьн тәва һьлкривә

салә шәр'ә, салә тьрсә, т'ьвига дәсте баве Тосьн,

кәке Ширьн мале ур'ьсә.

Дә we чава ә'рафе мәйдаңе гөлла сәр гөлла

дыт'әқинә, дьч'русә,

Хwәйе мә бәри фашиста дайә, мьн нәмае бь дө гөлла

ньге ч'әле бьриндарә,

Дәсте мә нағһиже, хушка дохтре һ'әле хәйе мә дьпрсә.

Пай кӧштына Нәшифа қиза хwәр'а, р'әв—бөз, һәваргазыйа сала 1918-ар'а Бьре һ'ащо нәшкәстьбу. К'и к'еләка ви р'удьнышт жь мә'рифәта ви, диндара ви т'ер нәдбу. Малда гәләки бизок бу. Ода вида, wәки гышк эваре бәрәв дьбун, һәр йәки щие хwә заньбу, һәр йәки, чава дьвежьн, лынге хwә qаси бәр'а баве хwә дьреж дькьр, т'әви гьли готьна дьбу. Чава ә'дәт феза гышкада п'ир Ә'ли р'удьнышт. Го зьмане һар—мара дәве ви п'ирида бу. Әв п'ире чьл п'ири бу,, жь мала һ'әзмаман. Әви диуанханә, ода, Бьраһим аг'а бәйт'—сәрһатиед дәрһәqа мәрьвед бәрәда дьхәмьланд. Әви дәрәщә анина дьинда жи шә'рәза бу, чава дьвежьн, һ'әвт тәвәке ә'рде ә'змин заньбун. Го ве ахьрие жи Щәwое п'ир Кале Бьраһим аг'а, Усьв бәге һ'әсән аг'а дөвләтиед эле, гьгәгьр бь гьли готьнед хwә, бь мәсәлед бәрхwәдәрхьсти дьда шахьрьне.

Щәwое П'ир Кале мала Додое п'ирда дьма. (Додое мәрьвәки элейи готьна тә бу, аьql бу, мәрд бу, гьли—готьне хwәш щәм һәбун. Әв ль гөндә Ә'мо мьрийә).

Наве Щәwое п'ир һәр дәра бәлабубу, т'әмам һ'әwще ви у гоьлийа бун.

Щарәке шех Ә'слане, шехе Шихьсьна, баве Аһ'мәде шех, wәки нһа ль нәһ'ийа Абовйане дьминә, дәwса Әфәндие кӧр'әпе хwә дьчә бәр пез. Пәзәкә бәр вида нәхwәш дьк'әвә. Әв пәзе дьдә харьскәкә әрмәни ль гөндә Хьзнаwьзе, ль нәһ'ийа Әщмиазинә. Паше wәхта пәзе майин тинә мале, дьчә, wәки мийа хwә нәхwәш бинә, дьчә гөнд, ле жьньке наснакә, ньзанә дайә к'е. Әв п'ор—п'ошман вөдьгәр'ә мал. П'ир Щәwo, йәки, чава дьвежьн гьлие ви щеведа бун, ве йәке дьбһе у дәстпе дькә, дьк'әвә к'ьре ви.

Дьвежә:— әзе Шех Ә'слане хwә дьньһер'ьм шехәки нури—нәдери р'уйә, шьвдара ви qөрәхәщә, бәршьвка ви ч'ьврәбийә, пәз бьрийә сәр щәwa Хьзнаwьзе авдайә, пәзәк дайә харьскәке —әве һьлдайә, бьрийә, нһа шькйат дькә, ньзанә харьск к'ийә, йа к'ижан гөндийе?

Го wәхта шех Ә'слане әв йәк бьһистьбу, чубу щәм п'ир Щәwo готьбие:

— Ло, мала тә хьравнәбә го, Хwәде һәма тә дайи сәва мьн, гьли—готьне бәр'әдайи. Го, п'ир, дор—бәр гәләки к'әнйа бун. П'ир готьбуйе, wәки гьлие бәр'әдайинә, тә чьма гөһдарийа ван дьки, бәр тыштәки һ'әсабнәкә. Го Авдәле Усо, Исае К'әло к'әнйан готьн — баво, wәки гьлие бәр'әдайинә, дьле тә нәсотьнә, шех Ә'слан, әм хӧлам, тә чьма һати, газьне хwә дьки. Шех Ә'слан дьк'әнә дьвежә, дә баво, әз чьзаньм т'опьл пошта wә у ви к'әвә. Го we

р'ож т'эмамйа гонд ве сэрхатие (Шамирам) һ'эсйа у гышка дьготә п'ир Щәво тә хера щьде хвәки, диса бежә, Го, ви жи дьгот у гонди к'эна дьмьрын.

П'ир бубу һ'эзкьрие гышка, вәки йәки тыштәк быкьра, қөсурәк дьхатә сәр йәки, гышка гази ви дькьрын, вәки әв гылики бежә, мәсәләке бавежә сәр вана.

Щарәке жи Усьве бәге р'әмәти гази п'ир дькә, дьвеже тә гәләк мәсәла сәр дәвләтийа дьвежи, тә нане мала Һ'әсән аг'аки, йәке жи сәр мьн бежә.

П'ир дьве Усьв бәг же вәгәр'ә, дьве на бежә.

П'ир Щәво дьве. — Шамираме барйә бәрфәкә гьранә, кәрие һ'эсьнйа гьраньн к'ышйанә, к'этьнә гонданә. Әзе ве сьве аг'әе хвә дьньһер'ьм, п'ал'әхе ви т'әльсйә к'этийә сәр ч'ә'ванә.

Усьв бәг у һазьр дьк'әнньн. Усьв бәг дьвеже ле т'она нане мала Һ'әсән аг'а ле к'әти. П'ир Щәво дьве, бәг, нә тә го бежә, мьн жи гот. Усьв бәге гәләки қәдре ви заньбу у жь мә'рифәта ви, зена ви ша дьбу, вәки мәрьве йса нава эла вида һәнә.

Готьне п'ир Щәво, бьра бәхшандьн һәвә, әгәр әм бежнә, пек'әнинед ви п'ьр' бун, әв дьк'әтә к'ьр'е гышка, кәс ле нәдхәйиди, ле ша дьбун, жер'а һөрмәт, ә'зәт—қәлх дькьрын.

К'әне Дәвреше Шәмойи р'убәр (шехе шехобәк'ри),

К'әне п'ир Додое мьни хәбәр мәрмәр.

К'әне Бәдре Усьви (көр'е Усьве Хвәдо) нә'тък кәвәр,

К'әне Ә'гит бәге (быразие Усьв бәге, көр'е хушка Усьве Хвәдо, жер'а дьогтын мире ч'йа, хөрт бу. Ед минани ви һ'әсав һылдайә щьмә'те лома готнә хөрта синор т'әнә. Ә'гит бәгер'а синор т'әнәбу, чьмки жь хөрта е һәри хөрт бу у мале дьне п'ьр' бу) мьни қәмәри қайиш—к'ьмбәр,

К'әне И'саә Гәврейи п'апах бет'әр.

К'әне Уньсе мала мира.

К'әне Қасе аг'е — дьжмьне шеха, п'ира.

К'әне Бәсе мала Т'әмое Мәмо— к'әтиә дәшта Сәрдәраве дьхвә... авсира.

Ле әве готьна п'ир чьқаси щьмә'т дайә к'әнандьне:

Шамираме барйә бәрфәкә нәрмә, к'әла шәрәве к'әләкә гәрмә. Көр'е шех Авәсе һат, го баво, гае мә нәһатйә. Го кәр'вә, дәвата мала к'ьривә, шәрмә. Сьве чун дина хвә дане'гаи виайә. Га орт'а һәрдә гьрада майә, ге ә'мре хвә дайә.

Го бьрын зьке ви бықәлешьн. Дина хвә дане нә нәхвәшийә, нә т'айә, қола ләпә кайә дьлда майә.

Һәр готьнәкә п'ир, йәк йәке хвәштър бу. Щьмә'та
гөнд һини ви бубу, бей гъли—готьне ви, чава дьвежън,
ә'мре хвә бәтр'әнг һ'әсав дькърн.

Сьвәйә, сьвә зуйә Мирзе мала Әйлез (п'ире Омәрхали)
тейә, сәе қоли сыпи дуйә. Щьмә'те же пьрси, го, Мирзә,
қә һ'але кәрийа чийә? Го шыкър кәри сыламәтън, е пәз
қыр'кыйә Авдәле Усойи лънг... *уһә суръи*

П'ир Щәво сәбра гышка бу. К'и мә'дәкьрибйа вәхта
гълие ви дьбьһист, йане жи бей ви әв дькър бира
хвә к'ефхвәш дьбу.

Әт'арә, Әт'арә (Әт'аре Хәло) нә шийә нә сьт'арә, ха-
ники сыки—сарә, ч'ич'кә р'уне ви һәйә, әв жи теда буйә
дарә.

Бьре һащә аг'риедә жь һәрдө ч'ә'ва мәр'әм бу, у го
ви чахи дьготә гышка, вәки дьһйа гәвр мылк'е баве кәсә-
ки нинә, бьра т'ө кәсәк пәсн у мәт'һ'е хвә нәдә, дьһйа
п'ехәмбарар'а жи нәмайә, ч'ьра п'ехәмбара жи һ'әта сьвә
нәшхөлийә. Дьһйа ва һатйә, we wa жи һәр'ә. Дә, гышка
дит, әз баве һ'әсән бум; т'ьмт'ела мын, мале чава бу. Иро
жи әз к'әтмә ви һ'али. Ле диса әз гөмана хвә жь Хвәдае
хвә набьр'әм, дәргәки хере вәбә, әзе сәр нав—намуса
хвә бьмьр'әм, мәйт'е мыне сәр мыле кәр'е мын, пьзмам—
лезме хуневә. Го дьго, вәки дьһйа йәки минани Усьве
Хвәдор'а нәма. Нә ахьр дәстәки ви бабу, йәк бараң, сәр-
да дьбари, дөнге дика нәдьһиштә һәбуна ви. Бьре һ'ащә
әв гъли—готьн бь фә'мдари дьготьн, һьн хвәр'а у һьн жи
нәфәре хвәр'а дькърнә бәрдьли. Әв бәр хвә дьк'әт, ле
чь бькра- фәләка ви жи, бәхт, йазийа ви жи өсә лехьст.
Го бәри мьрьне чөнд р'ожа әви өсә к'еф даб, өсә хвәш
хәбәрдьда. Айибе Шәме у Лулое Нәвате (Нәват хушка
Усьв бөгә бу) ле дьпърсын:— апо, шыкър һна һ'але тә п'а-
кә, тә сәр сәһ'әт, қәватә хвәйи. Го Бьраһим аг'а щаба
ван дабу, готьбу, вәки әв һ'әтани һна бәр хвә дьк'әт, вә-
ки we гәләки тек'әвә бәр дәста, ле шыкър өзе сәр мыле вә
һәр'мә we дьне. Шыкър һун һәнә, әз сәва вә дь'фькьрим,
нә ахьр дьһйа нә р'әһ'әтә, шәр'ә, һәвар—газийә, хәлайә,
де әвләде хвә давежә. Шыкър, һун, һәнә, һун һәбуна мы-
һьн, һуне бь һәйина хвәва навә мала мә бьльнд хвәйкы
у ешқ у шае дькнә дьле мын, лома әз шыкър ван р'ожа сәр
хвәмә. Мын гази Р'әбе а'ләме кьрийә, вәки р'ожа сьсийа
жь ве дьне һәр'әм, а'щзайе нәдмә вә, нәвьмә бар нәк'әвь-
мә стые вә. Го р'аст р'ожа сьсийа әв чу we дьне. Шина
ви нәлайиқи һөрмәт—сианәт, навә ви бу, чьмки ви чахи
ль вьра Әрмәнистане һьн хәлайи бу, һьн жи нәхвәшийа

холоре р'оже бь сада мэръв хвэр'а дьбьрн. А вьра готъ нэ, вэки бьра ахьрийа меръв хербэ. Р'астэ ахьрийа Бьре Ё'ащо кёлэк бу. Ле бэле, наве ви эмэке ви бона мьлэт, гьлие ви не, не нава щьмэ'теда тенэ биранине.

ТАШК'ОППИ: Иане жи гонде Гели бь сэмта хвэва гондэки хер у бэрэк'эт бу, щэw у кание ви һэбун зозане ви хвэш бун. Эва гонда бь наве Хвэде Р'ашо дь-һатэ навкьрьне. Хвэде Р'ашо э'сле хвэда р'омэши бу. баве К'элэш бу. К'элэше Хвэдо, наве ви т'эмамияа қэза Сормэлие, Қерсе, Қақьзмане, ль э'ширед к'ордайэ Р'оме бэлабубу. Эви гэлэк мерани кьрийэ, т'алане һ'эсьийа жь щэрде, қачахед т'ьрк' вэгэр'андьнэ. Наве К'элэше Хвэдо нава т'ьркада ёса э'йан бу, вэки т'эмама вэхте дэрһэқа вида хэбэрдьдан, тэвзе кёле ванда дьчун. К'элэше Хвэ-до, вэхта һэвар-газие, пешийа гьшка бу. Го вэхта вэлате Р'омеда жи дьбу шэр', дэ'w, э'ширед вьра газе К'элэше Хвэдо дькьрн, вэки һэр'э тек'эвэ орт'е, вана лэв бинэ. Го щарэке Ёсе Будки (мэ иди наве ви дэстпекеда бир анийэ), қəwm—псьмаме хвэ, щинаре хвэр'а дькэ шэр', орт'а ван зьвьр дьбэ. Дэ, Хвэде хьравкэ, мэрьве ви чь-хи сэр нэ т'ё тышти қьр'ка һэв дьгьртън, чава дьвежън, бь нискэке нэдъһатънэ хваре, бэр һэвдэ данэдъхварын. Шэр'е ван сэр ч'ие дьвэ. Ёсе Будки дьве эзе һэр'ым һьн-да варе Баг'ьрголе дайньм, псьмамед ви дьвен на хер, варе тэ һэйэ, эме вьра дайньн. Сэр ве йэке, го, вана гьлие нэщайиз һэвр'а готън, сэри, мьле һэв шыкенандън. К'элэше Хвэдо готи бьчйа эw лэв банйана. Ле бэле, чьма һэма готи эw бьчйа? Эw готи бьчйа, чьмки эw мере ог'ьр-ме гьранбу, нав у дэнге ви һэр дэра бэлабубу, чава мер-хас. Гёлла ви э'рде нэдък'эт, эви гэлэк щара т'эне мь-қабьли алайкэ эскэр кьрьбу шэр' у р'эв педабу. Паше эw готи бьчйа, чьмки орт'а ви у Ёсе Будки гэлэки хвэш бу, эw т'ьме һэв дьқэсьдин. Дэ мер һ'эсаве мера занън. Эw һэрдэ жи, чава дьвежън, сэмхэрош бун— йэк ль Р'о-ме, йэк жи ль вэлате Ур'ьс.

К'элэше Хвэдо чэнд сйарава дьчэ. Го вэхта бьһис-тън, вэки эw һатйэ ван лэвбинэ, вэлэ. Э'зим наве Хвэде, щинар, псьмаме Ёсе Будки, вэки бина ван һэв нэхвэш бу, шабубун. Эвана, чава дьвежън, р'ёһ' бэр ванда һатъ-бу, занъбун, вэки К'элэше Хвэдо чьқаси бэрк', һерсэ, ле р'оже һэвар—газие алие к'этиайэ, Наһелэ, вэки мэрьва бе һөрмэткин. Эвана бь ве фькьре гёмана хвэ данинэ сэр К'элэше Хвэдо у сэд сэлэфи бавр дькьрн, вэки эве

нәһелә, кә һосе Будки ван бешинә, р'әзилкә. Әре, Хwәде, го р'ожа ләвһатьне һосе Будки дә'wa бәрдила — пез, һ'әсп у га дыкыр. Алие майин, го, ч'ә'ве К'әләше Хwәдо дьнһер'ин, к'а әw чь дьвежә. К'әләше Хwәдо қаста мыш-тька хwәда дык'әвә, хwә дәмәке кәр' дыкә. Го Морове Қәсо иди нһкарьбу сәбьркьра анцах р'адьвә сәр п'йа, дьтәрьзә бәрбьр'и К'әләше Хwәдо дьвә, дьвеже, ле әз һ'әйран, наве тә тә һ'әлалбә мә гөмана хwә дайә сәр гә, тә мә у һосе Будкир'а чь дьвежи?

К'әләше Хwәдо дьбәшьрә, Моров щие хwәда р'удьнә, дьле хwәда дьфькьрә, wәки әw бәшьри, әwi р'әмә, wәлә, we гьлики хере бежә.

К'әләше Хwәдо вәдгәр'ә сәр һосе Будки, дьвеже, wәки әзә тә дәстәбьраке һәвдөнә, әм р'ынд һаж һәвдә һәнә. Әз жь wәлате Ур'ьс һатьмә вьра, wәки wә ләв биньм, wәки һун диса һәвдә ширьнбьн, диса щинартийа баш бькьн, диса сәр шин, шайе һәвдә бьн. Әз хwә нәһатьмә, wәки бьвьм шә'дә, к'а те чь лавка бьстини?. Бьра щан, һосе мьни дәләл, әв йәк нә п'еше мьнә у әз ве йәке т'ә'мул накьм. Нә һ'әйфа тә, wәки тә тыште йәса фькьра хwәр'а дәрбаздыки, шыкыр мале дьне сәр тәйә, наве тә, һөрмәта тә һәйә. Wәлә, бьлә, әв йәк тә нае, қәсуре жәйнә сәр хwә, мал ава, мәрьв сәва хуне бәрдила настинә, һәй бьрае мьни дәләлә, һаж хwә һәвә, тә чь дыки, К'әләше Хәдо тәр'а хәбәрдыдә.

Го һосе Будки жь гьлиед нашьн сәр хwә бьльнд кьр, нава мьталә хwә дәрк'әт, бәрбьр'и дәстәбьраке хwә К'әләше Хwәдо дьвә, дьвеже, wәки сәр хатьре тә, әз һәр тышти дыкьмә бьн п'е хwә, һәр тыштин дьбахшиньмә тә, бьра лавьк мина бәре диса к'оч'—бәре хwә бькьн, әw хере зозан—wәре хwә бьвиньн, әм жи ед хwә, әм диса бьранә, пьсамьн, щинаре һәвдөнә. Бона хатьре тә ирода мьн һәр тышт биркьр, чь буйә, буйә, бьстане жьна жи ләв-дык'әвьн...

Пәй ве йәкер'а т'әмам — ч'ук мәзын дьчьнә десте К'әләше Хwәдо, дьвежне, wәки әм хәламе тәнә, бьга тә мәр'а саг'би, бьра наве тә тә һ'әлалбә.

К'әләше Хwәдо дьве, бәле, әз жи дьхwазьм, чава һәр мәрьвәк, wәки әз саг'бьм. Ле, ле саг'йа мьн бьра иди нә бона ве йәкәвә, wәки әз бем wә ләвбиньм, бьра бона ве йәкәвә, wәки бем, т'әви шайа wә бьвьм — т'әви дә'wате, сөнәте, ә'йд у ә'рәфате wә бьвьм.

Т'әмам бәгәмийа хwә дьдьнә гьли—готьне К'әләше Хwәдо. Дә р'ожа сәр wi к'еф дыкьн. Т'әмам дьчьнә дәст р'уе һәвдә, к'инбөг'ә орт'а ван те һьлдане. Р'ожа сьс-

йа Ёсе Будки, Морове Qасо К'эләше Хwәдо тиньн һында гедукa гонде Басинәке вәр'е дыкын. Бәри wыра қымәкә и'сайи, к'әмбәрәкә зивә авзер'кыри бәр К'эләше Хwәдо дaтиньн. Әw һылнадә, дьвежә, wәки әw бона ве йәке нәһатйә. Әwana дьвежьне, К'эләше Хwәдо, әва бона һ'ызкырна дәстәбьрактиейә бона һөрмәта тәйә. К'эләше Хwәдо дьве шарәкә дьне, wәхта мьн қәста шайа кӧр', қизе wә кыр, wi чахи wәхта п'ешк'ешайә, ле нһа на. Нһа п'ешк'еша һәрә мазын, бирнәкырна һ'әта—һ'әте әwә, wәки һун мьнр'а қайил бун, бей һәвдөбөһөрмәткырын ләв һатьн. Ләвһатьна wә мьнр'а мале дьне һежайә, мә гышкар'а, дәм һатйә т'ьфақ, һ'өб, һ'ызкырын лазьмә. Го wәхта дәмә—хатъра, wәхта чунә дәст—р'уе һәвдө Ёсе Будки дьве К'әләш, К'әләш, тӧ сәре кәке мьнки, те ван т'ьзбие мьнә к'арбар һылди у бь wана те т'ьме мьн бир бини.

Әwana һәвдӧ қәтйан, һәр йәк алие хwәда чу, ле бәле, т'ьме бь фькыр, бир—бавариед хwәва щәм һәвдӧ бун.

Саләк дәрбаз дьбә Ёсе Будки бь р'евити К'әләше Хwәдо дьқәсәдә. Әw газьне хwә дькә бәр К'әләш, wәки Усьве Хwәдо, кӧр'әпә тә зоре дьдә wi. Ёсе Будки хwә мӧкӧр' те, wәки кемаси йа wийә, чьмки әwi беп'әрсәнг хәбәрдайә, щав сәр Усьве Хwәдода шандйә. Бона ве йәке кӧр'әпә тә һерс к'әтйә. Бежеда бьра бьбахшинә. Әзе бь готьна wi мөрие кӧ әwi навкырьнә, бышиньм бьра бен ле р'әща бькын, wәки әм ләв бен у әw лавке мөйә кәла Р'әванәда бәрдә.

К'әләше Хwәдо соз дьдә, wәки we ә'сә бежә Усьве кӧр'әпә хwә, кӧ бьбахшинә. Wәхта ләвһатьне го Усьве Хwәдо гәләки гӧр'а К'әләше Хwәдо кырьбу.

К'әләше Хwәдо мере һәwар—газийа бу. Го қәт сәре wi хали қәдьбу мьже, думане. К'идәре йәк тек'әта тәнга-сие, т'алане ван бьбрана (Хwәде хьравкә бәре р'уе нәзәниәда, һөвфә'мнәкырьнеда йәки т'алане йәки дьбьр, йәки давитә сәр е майин) ә'сә we хwә бавитана бәр бәхте шере Хwәде К'әләше Хwәдо.

Щарәке жи (әв йәка иди пәй мьһащъра сала 1918-а дьк'әвә) әw бь мевани дьчә мала хушка хwә. We шәве щәрда Гӧр һ'әсо давежә сәр мала хушке, мала Р'омие Қӧрдӧ. К'әләше Хwәдо һ'ышйар дькын, хwә давежьне, wәки һәр'ә пешиа щәрде т'ален вәгәр'инә. Дьвежне, wәки щәрд, щәрда Гӧр һ'әсойә. К'әләше Хwәдо дьве, wәки һун йеқин заньн, кӧ щәрда Гӧр һ'әсойә, әw мьн нас дькә, әз у әwва чәнд щара бериед гьранда р'асти һәв һатьнә. Дәрһәқа we йәкеда әwi хwәхwа wәкә шире хwә гьлыкырьйә. Дә

вәки бсанә әзе р'авьм һәр'мә пешне. Әзе ле темә гази, әгәр әви дәнге мьн наскър, готи т'ален вәгәр'инә, йане на мьн у ви маләкә хвәшә.

Го К'әләше Хвәдо р'абу, дәст аивтә тәкәйахе, кър кә р'авә сәбър һат. Әви нәда сәр сәбьре. Ынәки хвә ә'г-ләкър. Сәбър бона т'әмамия р'әмоша сек'ьнә, ә'шәртие дьдә ван, вәки ләз нәк'әвын, бь һ'әмди хвә шөхөле хвә бькьн. Готьна готийа, вәхта К'әләше Хвәдо гөр'а сәбре дькә, хвә ә'глә дькә, шьванед пез гази щәрде дькьн, дь-вежьн, вәки мала вә хьравбә, нә ахьр К'әләше Хвәдо вьрайә, ль мала хушке меванә. Го ньқле щәрде сьсьт бун, вана һөвр'а навә К'әләше Хвәдо дьготьн у дәнге ван дьк'әтә гөһе шьвана. Шьванәк — Қәре Мьсто хвә малер'а дьгьһинә дьве һ'ал—һ'әвал ва. Вана навә К'әләше Хвәдо һьлдьда. Йәки готә е дьне, вәки хвәденәкьри ньшкева әв пешийа мә дәрк'әвә, әме чь бькьн? Е дьне дьве әме т'ален бьһельн, бьр'әвын.

— А хвәде лома сәбър һат, Наде Мьсто гот:

— Бәле, бәле, сәбър ә'шәрәти бу, вәки әз гөлла навөжмә ван, Хвәде хьравкә гөлла мьн ә'рде нак'әвә, т'ь-вьнг дәсте мьда дькә зарә—зар, — К'әләше Хвәдо дьве-жә у мал дәрдьк'әвә бь ве фькре, вәки тырс фьр'андь-нева т'елен вәгәр'инә. Го вәхта әви дькьрә қир'ин бь дән-ге ви дьжмьн тырса кәр'—лал дьбу, дәсте ван ван нәдь-гәр'ийа, т'ьли—печ'ие ван т'әтка мират'а т'ьвьнге, қьр-ме нәдьгьртьн. Ве щаре р'әм дьк'әвә дьле К'әләше Хвә-до әв т'ө мәрвьәки щәрде накә меване қәбре, т'әне чәнд гөлла сәр ванр'а дьт'әқинә, дьве т'ален вәгәр'иньн, йа-не на әз бавә һ'әсәньм, К'әләше Хвәдо, һ'әтани нһа кәс бәр тәкәйахе хьлазнәбуйә?

Дәрһәда ве йәкеда Сутое Ә'мәр, хаха жь гөнде Арташата жорьн, ль нәһ'ийа Арташате, бь к'ьламки дьвежә. Әв к'ь-лам гәләк заньн, әв жи п'әрчәки т'әриха мөйә, шә'дәтийа ве йәке, вәки шәр'—дә'ве орт'а мөда әм кьрьнә бьндәс те бьндәста, к'оча мә пашийа к'оча гьшка һьштьн...

Вәрә ло, ло, ло, ло!

Қьжла Р'оми дьнһер'ьм ве бь шинә,

Паши шәве мьн ньһер'и Қәре Мьсто

һәварикә нәвхерие жәла тинә,

Дьго, Р'оми, Хвәде мала тә хьравкә щәрда Гөр

Һ'әсо щәрәдәкә зорә, ншәв эварда кәрие—т'алане

тә ве дьк'шинә.

Вәрә ло, ло, ло, ло!

Сәре мьн бь қөрба К'әләше Хвәдо, кәке һ'әсән ль

мал сйар бу, т'экэйаха хwэ һълани, хwэ к'оме
щэлалийар'а дьгъһинэ, дьве, кър'о, т'алане мала
Р'оми вэгэр'иньн, нане мала Р'омие Қърдо нане
һ'элалиейэ. Эз һәмэ кәке һ'әсэн, К'әләше Хwәдомэ.
Қәсәм наве Хwәдейэ, wәки т'алане мала Р'оми
вәнэгэр'иньм, һ'эта сьвэ мьн wә р'онэwа қәwата
т'экэйахе wәзе wә йәко—йәко текмә гөр'ьстинэ,
Wәрэ ло, ло, ло, ло!

Тә кәла мерани, сале щарәке тейи қьжла Р'оми
мала хушке мевани.

Паши шиве Қәре Мсто һәwарикә нәвхерне жела ани.
Дьго, Р'оми, Хwәде мала тә хьравкә, щәрда Гөр
Һ'әсо щәрдәкә зорә, дьве ишәв эварда т'алане тә
к'ьшандйә, бәре т'ален дайә гьре Ак'о ль ви бани.
Wәрэ ло, ло, ло, ло!

Сәре мьн бь гори К'әләше Хwәдо, кәке һ'әсэн
т'экэйаха хwэ һълани, хwэ к'ома щэлалийар'а
дьгъһинэ, дьве, кър'о, т'алане мала Р'оми вэгэр'иньн,
нане мала Р'омие Қърдо нане һ'элалиейэ, тә'лә
бәхте wәйә иро wәзе һатьмә мала хушке бь мевани,
гава т'алан вәнэгэр'иньн, қәсәм наве Хwәдейэ, wәзе
қәwата тәкэйахе бса бькьм, сьве к'е бәр тә'тка
т'экэйахе хьлазвә, бьра һәр'ә мала хwәда р'уне,
п'айе хwэ бьдә щарәкә дьне бе дайка мәе чок да
ә'рде, т'әзә хwәр'а кър'әк ани.

Wәрэ ло, ло, ло, ло, ло!

Р'асти мала Хwәдейэ, го пәй ве йәкер'а щәрда Гөр

Һ'әсо т'әрка т'алане мала Р'омие Қърдо дьдә. Шьван
кәрие пез тиньн. Т'әмам р'удьнен пәсын у мәт'һ'е К'ә-
ләше Хwәдо дьдьн. Р'омие Қърдо дьвежә һазьра, wәки
мер һ'әсаве мера заньн. Гөр Һ'әсо чәнд щара зәрпе К'ә-
ләше Хwәдо дитьнә. Ве щаре Хwәде да wi нәк'әтә нава
қал у щәнгә т'әви К'әләше Хwәдо.

Го сал дәрбаз бун, К'әләше Хwәдо р'асти Гөр Һ'әсо
те у әве йәке бир тиньн. Гөр Һ'әсо жь кьрьна хwә п'ошман
бубу. Әw сәр һ'ьше хwәда һатьбу.. Гөнде Дәмсхане
вьра чәнд мале р'әмоша жи һәбун. Жь wана йәк
жи мала Чоле Кьнйаз бу. Нав у дәнге Чоле
Кьнйаз бса һәбу, wәки дьжмьн тьрса wi мала хwәда р'а-
р'анәдъзан. Бь готьна готийа wәхте зар'е дьжмьн дьгр-
йан, дайке wана бона ван бьһ'әвиньн дьготьн — һьш-
вьн, һьшвьн Чоло 'һат.

Чоле Кьнйаз, чавә дьготьн, кәлер'а дьгәр'йа, мерәки
зор бу, мәрд бу, бь сәр сиче хwәwа Хwәде тыштәк жер'а

нәһевшандьбу. Дәрһәқаида гәләк мәсәлә, сәрһати һәнә.

Щарәкә әв те виали ч'әме Ә'рәз, ви чахи әв т'опра-
ха һәрдә алиә ч'әм жи т'әмам бһн дәсте Ур'ьсетеда бу.
дьчә гөндә Қәщәрәбатә (әв гөндә һһа сәр хәрите т'өнә,
һатйә хьравкьрьне), мала бьраке хвә. Вана әв чәнд сал
бу һәвдә нәдйтьбуи. Дәстәбьрак ви р'нд қәбул дькә,
ә'зәт—қөльхә жер'а дькә. Чоло чәнд р'ожа малаида
дьминә, бала хвә дьдеда, вәки бьраке ви вәхте хәбәр-
дана хвә т'ьме дькә ахин, вахин. Чоло дьвежеда, вәки
Хвәде һ'әвини, әв чь тә қәвьмийә, чь һатйә сәре тә, тә
һәма йса дьки ахин, һ'әзынга к'ур дьк'ьшини, дьвә тыш-
тәк һатйә сәр Р'згане бьра, к'а әва чәнд р'ожа әв нәхве-
йә, әз ви қә навиньм жи. Дәстәбьрак дьве, Чоло, әз һ'әй-
ран, вәрә кәл—дәрде мьн т'әв р'анәкә, ве бә'се'нәкә,
Чоло педа дк'әвә, брак мөщбур дьвә у бьрак Чоло дәрдыхә
дәрва, һьлдьк'ьшинә сәр кәвьрәки мәзын, дәсте хвә бәрбь
гөндә Ак'раке дькә, дьвежә, вәки тә әви гөндә һана дь-
вини? Әв гөнд гөндә т'ьркайә, ви гөндида маләкә дөв-
ләти һәйә, кәр'е ве малә пар лехьст Р'згане бьра кәшт.
Әм нькарын һ'әйфа ви һьлдын, пышта ви гәләкә, гөндә
ван мөзыңә, әм дьтьрсьн, вәки йәки бькьнә дөда. А бона
ве йәкә жи әз дькьмә ахә—ах. Ле әз чь бькьм, малә қәвм,
пьсмаме мьнә хунә дурә—дәразьн, дәсте мә нагьһижә
һәвдә. Әз жи т'әнемә. Ә, Хвәде хьравкә, дәсте т'әне дәнг
же нае. Паше хәбәрдана хвә думайи дькә дьвежә, вәки
йәки дьгьрн т'ер зьке ви дьхьн, әв дьвежә вәйи мьн
пышт. Әве ледьхьн дьвежьне — қөр'ьмсах, әм зьке тә
дьхьн, тә дьвежи вәйи мьн пышт. Мерке һесир дьвежә,
вәки пышта мьн һәбуяа вә зьке мьн нәдьхьст.

Чоло қөрба, әгәр пышта мьн жи һәйа т'ьрке ви гөи-
ди, тә дьньһер'и, чьқас незики гөндә мәйә, ве Р'ьзгане
бьра нәкәштана.

Чоле Кьнйаз дьве, бьрако, тә шайиша нәк'ьшинә. Әз
тәр'а пышт, ишәла, һ'әйфа Р'ьзгане ә'рде нәминә. Т'әне
тә кари мала ви т'ьрк'и нишани мьндә, вәки дьне чи тә
тштәки нәк'әтйә. Әзе сылавәкә бьдмә ви, мьн у ви маләкә
хвәшә.

Әве тә р'адьвьн дьчьнә сәр п'әр'е гөнд. бьре Р'ьзгани
мәзын дәсте хвә дьреж дькә, дьвежә Чоло ай т'уша дәсте
мьнда бьньһер'ә, әв мала һанейә дөқате мала дөвләтиә
гөндә у кәр'е малә әв кәл—бьрин кьрйә дьле мьн. Әз пе
һ'әсийамә, вәки әвана ван р'оже навинейә гәрм жь малә
дәрнак'әвьн. Сура ван дьньһер'и чьқаси бьльндә, т'ә щиа-
р'а нькари тек'әви мала ван, готи дәргрә'а бьк'әвейи

Әу жи щблә'те мерьвр'а гьредайә, к'и дыкарә төрөшкә незики дәргәвә. Дьвежыи, вәки дәргәване ви һәнә. Ақас, Чолое бьра, нһа әз тә мәшбур накым, вәки тә хвә ве қанехи. Чолое Кьнийаз, дьвеже — нә мын төр'а гот, тә мала ви нишани мын бьдә, вәки дьне әз заньм...

Сьвәтьре Чолое Кьнийаз бь дьлқе дәвреша дьчә нава гонде т'ьрк'а. Чоло т'ьрк'и баш заньбу, нә ахьр гонде ван Дәмсханеда мәһ'әләк т'ьрк' бун, йәк жи эзди. Чолое Кьнийаз хвә дькә дьле гондийа бь фел—фыназа мала йәки дьвә меван. Жь ве мале дәрһәқа ә'рф—ә'дәте мала дәвләтие гондда һәр тышти пе дьһ'әсә, пе дьһ'әсә, вәки чәнд көр'е ви һәнә, әвана к'әнге мала хвәда дьминьн, чьва мьжульн.

Чава дәстәбьраке ви готьбу, әвана нивро, вәхта гәрм зоре дьдә мерьв, жь мал дәрнак'әвын, авейе ван өса һатйә чекьрьне, вәки чәнд гоз һенькьн. А ванада көр'е ви дьминьн. Әвана 5 хортын у һәр йәк вәкә һаша кәрәке қәватә.

Чоле Кьнийаз өса дькә, вәки гонди ит'бара хвә ле тиньн. Чоло дө р'ожа пәй ә'нә'на дьк'әвә, р'инд дьле хвәда шевра хвә дькә. Сьвәтьре, вәхта р'ож бәжнәке бьльнд дьвә, Чоло жь мальке дәрдык'әвә у бь фәсал бәре хвә дьдә мала дәвләти. Әу р'ева хвә ә'глә дькә, һ'әтани р'о те дьвә нивро. Чоло тә Чолови дьчә бәр дәргә, дьһер'ә хортәки бәжнбьнди дәст—п'е бәр дәргә сәкьнйә. Чоло славе дьдеда, әв сылава Чоло вәдыгрә. Чоло дьвеже, вәки дьхвәзә әфәнди — малхе мале бьвинә, чәнд дәве ви һәнә, дьхвәзә бьфрөшә, к'а пьрскә әв нахвәзә бьк'ьр'ә. Дәргәван дьве дә тә вьра бәр дери бьсәкьнә, әзе һәр'мә қате жорьн бежмә әфәндие хвә, к'а чь дьвежә. Го Хвәде вәхта дәргәван пышта хвә дьдә Чоле Кьнийаз бәрбь қате дөда дьчә, Чоло тә Чолови, (бе Хвәде мала тә хьравнәкьро, тә чава төрөш кьр) бь фәсал, дьзива пәй дәргәван дьчә у дьһер'ә әфәнди у жына хвәва сәр халич'е п'алданә. Чоло дькә қир'ин. Әфәнди шашо—п'ашо дьвә, дьве тә Р'ызган көштийә, дә р'авә, р'авә щава хвә бьдә. Го әв р'абу дәст авитә қәвза қьма хвә, әв у Чоло дьгьһижнә һәвдә, Чоло ледьхә әфәнди дькөжә. Го Хвәде жьне минани деләгбрәкә һар хөрөши сәр Чоло кьр, Чолло ве жи дьхә у вәдгәр'ә сәр дәргәван, вәки тьрса зар, зьман, қөдум к'әтьбу, тышт пе нәдьбу, дьвеже әзе ва чум, ле тә заньбә, вәки әз Чоле Кьнийазьм жь Сьрмәлие һатьмә, мын һ'әйфа Р'ызган бь дәсте хвә һьлани. Го Чоло дәрк'әт, Хвәде қә хәма ви жи нинбу. тә қәй дьвежи нә мерьв-

кѡжѧ. Пѣй wir'a чѣнд сѧх'ѧт дѣрбаз дьбьн, паше дѣргѣван сѣр h'ѣше хwѣда те у дькѧ hѣвар—гази...

Кѡр'е ѧфѣнди хѣве h'ѣшйар дьбьн чь бьвиньн — ѧщевѧкѧ р'ѧш.

Дѣр—щинар бѣрѣв дьбьн, гьшк дьвежьн, дьлубиньн, ле ѧв мерке, кѡ дѡh Чоле Кьнйаз меване wi бу, лева хwѧ дьгѣзѧ. Го т'ѧмам ѧщевмайи мабун, wѧки чѧwa мѣрвьѧк бѣр дѣргѣван ѧщѣва wa бинѧ сѣре дѣвлѣтие гѡнд у жьна wi. Wѧлѧ, Хwѣде, го саwa Чоле Кьнйаз к'ѧтьбу сѣр гьшкѧ, т'ѧмама дѣрге h'ѣсьни данѧ бѣр мала хwѧ.. Ле h'але дѣргѣван чѧwa бу? Гѡтна гѡтйѧ ѧв hѣма we шѣве сѣре хwѧ hьлтинѧ у жь гѡнд дьчѧ. h'ѧта nѧа жи сѣр—бѣрѣт'е wi т'ѡнѧнѧ.

Наве Чолѡе Кьнйаз нава дьжмьнда бѧла бу. Пѣй wi дьгѣр'йѧн, wѧки ѧщевѧке биньнѧ сѣре wi, ле к'е дькарьбу дѣсте хwѧ бьда wi, чѧwa дьвежьн, муки Ѧзраhил wива бу. К'е ч'ѧв педьк'ѧт зѡдум дьк'ѧт. Чѡле Кьнйаз мере h'ѧйфа бу. Ѧw ѡса жи h'ѧйфа Ѧлие Усьве Хwѣдо hьлтинѧ. Р'ѡжѧке жи, wѧхта шѣр'ѧки гьран, wѧхте салѣд шѣр'е h'ѧмдьнйѧейи йѧке — дьнйѧ т'ѧвhѣв бубу, Чоле Кьнйаз ѧ'рафе шер'да т'ѧне дьминѧ, дьжмьн нѣверѧ незики wi бьвѧ, дурва гѡлле давѣжьне. Щѧwa кѡштьнѧ Чоле Кьнйаз hѣр дѣри бѧла бу, кѣсѧки гѡhe хwѧ бѧwѣр нѣдькьр...

ГѡНДЕ ҚОЩБАШИЕДА: Лѧwькед орт'ьлйѧ щивѧр бун. Ѧw гѡндѧки хѣр—бѣрѧк'ѧт бу — бѣрга wi фьрѣбу, ч'ѧм, каниѣд wi hѣбун, зѡзанѣд wi хwѧш бун. Дѣрhѣѧ ѧви гѡндида, қизѣд wi гѡндийѧ ч'ѧвбѡрѡ бѧлѧкѣда, бѧжьн зьравѧ сурѣт сорѣда те стране, те пѣсьнѧндыне. Т'ѧмама хwѣзьлѧ хwѧ чилѧн—ѣрѣѧшѣд wi гѡнди дѧнин. Ѧw дькьрьнѧ сѣре к'ьлѧма хwѧ.

Ле Кѧве, ле, ле Кѧве, ле, ле,

Ле Кѧве Р'ѧwѧн wѣран дь гѣрмеда

Кѧwa Щѧwѡ конѣ р'ѧш вѧгьртйѧ зѡзанѣ Қощбѧшиѣ дѣве р'ѣда.

Мѧли, гѡндино, хwѣзлѧ мьнѧ we малѣда hѧти, йѧкѧ минѧни Кѧwa Щѧwѡ салѧке букти теда.

Ле Кѧве, ле, ле.

Кѧве, Р'ѧwѧнѧ кѧвьл бѧг' у р'ѧзѧ,

Бѧжна Кѧwa Щѧwѡ зьравѧ, сурѧти сорѧ, соргѣвѧзѧ.

Бѣрчѣ ѧвѣ орт'ѧ мьн, Кѧwa Щѧwѡда қѡмси—

нѣмами хѣбѣрдѧ, бѧлки т'ѡ щѧра дѣре мала бѧве хwѧ нѣвинѧ бук у зѧ'ве т'ѧзѧ.

Ле Кѧве, ле, ле, ле

Кәве ле, ле Кәве өзе һәр'мә Р'әwane ләтәрехьм.
Әзә шә'рәке Кәwa Щәwor'а бык'ьр'ьм гөла лехьм,
Гөндино, қиз у буке мә ван сала өсань, шөве дьчын
т'әв хорте хәлқе р'адьзен, сьве р'адьбын, дьвен әмә
совинә! жь мала шехьн.

Әв к'ялама һ'әсанә Хwәдо дьгот, бьре Усьве Хwәдо.
Һәр гөндики мә п'әрч'әки т'ариқа мөйә. Wанда дө'wat
бунә, шин бунә, мәрв һатьнә дьне. Дирока мә бь ван
һатйә һунандьне.

ГОНДЕ ХЬРБЕ СОР: Гөнде Ә'лие Фарьз бу. Әw на-
ва эле, ә'ширеда мәрвәки же һати, керһати у хwәйе хи-
рәт, намуса гьран бу. Ә'ли Фарьз мәрвәки бәхт бу, хwә-
йе гьли—готье хwәбу. Мала wi мала бәр мевана бу у
нава щьмә'теда һатьбу наскьрьне чава дәвләтики бь
т'ьм—т'ела мьләтие, ә'рф—ә'дәт, р'е—р'ьзма щьмә'тие.
Гәләк мәрв мала ван сәкнинә. Сала 1915-а, wәхте Ә'лие
Усьве Хwәдо һатә көштне, щьнийәзе wi пешие жь гөнде
Ак'раке анинә мала Ә'лие Фарьз. Вьра wана шинәкә гь-
нан кьрьбун. Әв мал бәре—бәреда херхаза мала Усьве
Хwәдо буйә. Һәрдө мал шурк'еше һәвдөнә. Әw һ'ьзкь-
рие Усьв бәге һ'әсән аг'әе ақьлбәнд бу. Го һ'өсние бьре
Ә'лие Фарьз жи жьн р'әвандьбу, анибу мала Усьве Хwә-
до. Һәрдө мала қөдрәки баш қрт'а һәвда һьштьнә. Эл ма-
ка мерьвә. Эл дьвежә, гьли дькә, wәки мала Ә'лие Фарьз
гөләкә мьләт буйә, гөләкә эла һ'әснйә. Усьв бәге һ'әсән
аг'ә гәләки қәдре ве мала бь ә'рф—ә'дәте мьләтиева,
ә'нзәлә дьгьрт.

Дәрһәқа гөнде Хьрбе Сор у бнәлие wiда дьвежьн,
wәки өwана т'ьме нава дө'w—доза, һәвар—газиада бун.
Qөwмандьнед к'ялама Шәре Вьройә дәрһәқа Ә'ли, Ә'мәр.
Аһ'мәде бьрада өса жи wi гөндир'а гьредайинә. Әwана
ль вьра Ә'т'аре К'әләш дькөжьн у дьвнә қачах. Зора дйа
Ә'т'аре К'әләш го wa дьлубанд:

... Хьрбе Сор we шиланә Qөщәра ч'әке хwө һьлданә,
Зоро, мәр'ьме һатйә көштьне Ә'т'аре тә тә'на
көндәланә....

Һәрсе бьра, wәки wәхтеда нав—дәнге ван, қачахйа
ван ль wәлате Ур'ьс, Р'оме бәлабубу, бьрае жьна Ә'лие
Фарьз Кәве бун. Бона һәрсе бьра хушке дьгот:

— Э, бьра ч'әлха ван жи өса чәп зьвьр'и, йа һатә сә-
ре ван нәһатә сәре Ивое көрмахwари.

Бәле, ле щарна Хwәде хьравкә, мәри ле дьалә,
һьнәке нәһәқ дьвьнә қәда у бәла, тәни мәрйа дьк'әвьн, --

Ә'лие Фарзи дьне ди т'ьме дьгот. Ах хвэзъла мьн ван мера, вәки карьн хвә мәрьвед к'оти, нәмөрд быпаен. Гөндие Хьрбе Сор һ'имли хвәйкьрьна пез, дешерва, минани гөндиед майин мьжульдбун. Гәләк дәвләтие гөнд һәбун. Вана дьхвәст зар'е хвәр'а мәк'т'әбе вәкьн, ле әв мьразе ван ч'ә'ве ванда ма, чьмки зутьрәке дәстбь шә-р'е һ'әмдънйәейи йәке бу, дънйа т'әв һәв бу, иди һәр дә-ра бина шер' дьһат, дәстбь мьһащьрие, р'әве—бәзе дьбу.

ГӨНДЕ ТАШУШАНЕ: Гөнде Әмьр аг'а бу, гөнде калке Таһаре Шәвав бәге. Нав—нишане ви гөнди т'әмам ве малер'а гьредайи бун. Гөндда вәкә 20—25 мал дьман, т'әмам баһәрки мамт'ащи бун. Ле, бәле, өса жи дө са ма-ле шехе дара мьраза ль вьр дьман. Әви гөндида генерал-майоре ур'ьса Әләшәрәф бәг қәсьдийә, әв сәрдә'ватие Қөшөнге Т'әмә бу, жь мала Әмьр аг'а. Мала Әмьр аг'а демәк, маләкә өса бу, вәки алие гьрә—гьред әширеда һатьбу наскьрьне.

Бьнәлие ви гөнди бу өса жи мала Т'әме Т'әто. Әвләдәки ве мале шех Мәһ'муд паше зенингәһа бажаре Ереванейә Пышкавказейә дәрсдарһазьркьрьне хьлаз кьр, чөнд сала бу дәрсдаре зьмане к'өрди. Әв өса жи дөнгө-жәки мә'рифәт бу. Дөнгхана р'адиоа Ереванейә зьмане к'өрдида те хвәйкьрьне к'ьлама бь страна ви, йа бь наве „Кәр' К'өльк“. Әв к'ьлам 23 дәқа дьк'ьшинә. Готьна гот-йа гөнде Ташушане бь зарбеж, ч'ир'окбежед хвәва ә'йан буйә у әвана шәвед зьвьстанейә дьреж оде көрманциеда шәвбөһерийа хвә дәрбаз дькьрьн. Әв ә'дәте гөнд хвәш бу, ле һ'әйф зутьрәке әв т'әвһәв бу р'уе р'әв—бәза сала 1917—1918-да, бьнәлие ви гөнди жи жәв бәла бун у һә-рәк к'әтә гөндәки виали ч'әме Әрәз.

Дәрһәқа гөнде кал—бавада бь һ'ьзкьрьн, бь ахин—вахин, к'әсәр бир тинә Таһаре Шәвав бәге, вәки 100 са-ли зедәтьр ә'мр кьрийә у бь готна вә ә'рф—ә'дәте мьләтие занә, бь зьмане көрманци ширьн, ак'ьл хәбәрдыдә у һәр готьнәкә хвә бь мәсәлә, мәт'әлокед жь дәүр—зәмана һа-ти дьхәмьлиинә.

—Һ'әтани һа жи бина гөнде мә жь мьн те,—кале зәмана Таһаре Шәвав бәге дьвежә. Бәле, хвэзъла мә ви мәрьви һати, вәки р'е—р'ьзма кал—баве хвә онда на-кә у ера ван биртинә. Биранин жи али хвәйкьрьна ди-рока мьләтие дькә. Таһаре Шәвав бәге хвәхwa дирикә, зане р'әвшә мьләтә. Әв һәр гав гөнде кал—бава бир ти-нә, мәрьвед вәхте хвәда тинә сәр зар, һ'ал—һ'әвалә wa-

ни ль ере тинө бөр ч'э'ве щаһьла, нава ванда һ'эзкьрьне пешда тинө бөрбь э'рф—э'дәте мьләтие у йа һәрә фәрз бөрбь зьмане вәйи ширьни ләтиф. Әв вәхта шин—шайа бөр щьмә'те р'адьвә п'йа у дәстпедькә пәсьн, мәт'һ'е зьмен дьдә, дьдә к'ьвше ,вәки әви бь сала—зәмана мьләт хвәйкьрийә у сайа вийә, вәки дөр'—щәвахьре зарготьна мә нәһатьнө ындакьрьне, жь ньсләтәке дәрбази йа майин бунө. Готьне кале зәмана бона щаһьла дьвьнө ширәт, дьвьнө дәрс. У иро гәләк бона баш хәбәр дана зьмане де, хазма дәр—щинаре ви (р'әқәма вана гәләкә) мьнәтдаре, чава әв дьвежьн, хале Таһарьн.

Дирока мьләте мә кем һатйә нвисаре. Мөрьвед минани Таһаре Шәвав бәге кем һәнә, хвәзьла мә ви мәрьви һати, кә чәнд сәһ'әта чока хвә бьк'өтә чока ви у гөн-дарийа ви бькә...

АСИБЬЛАХ: Гөндәки хер у бәрәк'әт бу. Ви гөндида жи һ'имли хәйкьрьн, һьлдан, данина пезва мьжульдун. Әв вәре жийине дьһатә навкьрьне чава гөнде сәлванйа, Мала һәрә к'ьвш мала Шәре һ'әсо бу. Әва әв малә вәки мала Усьв бәге у мала Усьве Хвәдо бунө хьзмед ве. Қиза Шәройә мөзьн Гөле жьна Ә'дит бәге бьразие Усьв бәге бу. Ле Хәзала хушка Гөле бәрмалиа Әмьре Усьве Хвәдо бу. Демәк, әв мала Шәре һ'әсо маләкә готьна тө бу, вәки һьнк'уфи мала сәроке т'әмамийа эздие Пышказе Усьв бәге һ'әсән аг'а бу. Сәрһатийа һәр маләке, һәр гөндәки әв мьсқаләкә дирика гәлә.

Ә'т'аре һ'әсойи р'ә'мәти, зане зарготьна мә, дьгот, әм борщдарьн сәрһатийа һәр гөндәки хвә, һәр малбәтәкә хвәйә лайиқи шекрандьне заньбьн. Ах, хвәзла кал—баве мә хвәндибуна у дәрһәқа хвәда мәр'а бь ньвисар бьһиштана. Р'астә зарготьна мә дөвләмәндә, ле һ'әйф, иро дурдитьнок, р'адио мәщалед инфирмасиа массаейә майин мәщале баш надьнө мә, вәки әм чава ләзьмә зарготьне—һьмунед вейә дөр' у щәвахьрва мьжульбн. Вәра р'аст бежьм нһа фолклор те биркьрьне жи. Шаһьлед нһа к'а чь заньн, к'а к'и ч'ир'әкәке, бәйт—сәрһатике дькарә т'әмам бежә... Мала мә хьрав бу, һун заньн мә чь ындакьрийә. Ава т'әме гьлие хвә дор—бәрар'а двәк'ланд Ә'т'аре һ'әсо, вәки хвәхва гәләк к'ьлам—стране к'өрди заньбу, ләзьмә дәрһәқа һәр тьште көрманщида бьнвисьн, бьһьвисьн, вәки ында нөвьн.

Гөндед мөйә ль Сөрмәлие, Қәрсе иро қә фькра т'ө шаһьләкир'а жи дәрбаз навьн. У нөгөнәки ванә жи, чьмки

нэдитьнэ, кэсэки дэрһэца ванда гьли нэдькыр. чьмки мэрьвед шэрэза жи, дирукбеж жи кем һэбун. Өвана сэр т'элийа дьһатьнэ һ'эсавкьрыне. (Мэщит бэг, Фэйзо бэг, Мьстэфа бэг, Бэде Р'эзго, Э'вдие Сэд'о, Гого Усьв, Хэруще Э'ло, П'ир Дою, Мэтое Э'ли, П'аше К'элэш, һ'өпе Сано, Усе Мэ'ме, Чэркэзе Э'ло).

Ньвисара дэрһэца ван гондада, чькас жи дьвэ, бьра бьвэ бона мэ т'эбэркэ, нэ ахьр ванда кал—баве мэ чунэ-һатнэ дэрбазкьрыне. Wэки эм вана бир кьн, демэк, эме бенэ п'епэскьрыне, эме һаж пеше хвэ т'өнэвьн. Э, к'е пешие хвэ наснэкыр, бир нани, Хвэде һ'эвини, бэнди чийэ, мьрийэ? Готьнед Э'т'аре һ'эсо гьшка хвэш тен. У т'эмам иро һ'эвщэнэ, һэр йэки лавайн дькьн, е кэ п'эр'и-һьндьки дэрһэца кал—баве мэ, ера ванда занэ, бьнвисэ, бьнвисэ, чьмки кал—баве мэ, э'мре вани дэрбазбуйн лайици we йөкейэ, лайицэ, wэки эм вана, чава дьвежьн, һинвьн, һаж шөхөл—э'мэле ван һэвьн. Эв йөке һ'эзкьрыне бэрбь ван пешда бинэ у эме ван бирнэкьн. Т'э кэс готи ве дэрэщеда хвэ нэдэ паш.

Бнэлиед гонде Асиблаг'е жи мьнани ед майин сала 1918-а мьһащэр бун, кэ'тьнэ нава шэр' у дэ'ва у дэрбази виали ч'эме Эрэз бун. Wэхта ви чахи го пьсмаме Шэре һ'эсо Э'т'аре һ'эсо мераникэ готна wэ кьр. Го э'ви акас мал жь тэ'ли—тэнгасие хьлазкьрын һэр Хвэде бьзанбэ. Тьрса ви т'эрк'ед качах нэwербун сэр к'очед мьһащэра-да бьһатана. Э'ви чэнд бернед шер'да р'эв качаха хьстьбу, бэри ванда бу. Эw кьрьбунэ мале ван у го сэр р'иа Дэмьсэсне сэкьни бу бь қэwата тэкэйахе нэдьһишт, wэки дьжмьн һ'эщуми сэр лавькед мэ бькэ. Го Хвэде э'ви т'эне чэнд сэх'эта шэр'кьр һ'этани к'оч—баред мьһащэра фьрэгэте дьк'эвьн.

Мала Шэре һ'эсо ньһа гонде Шамирамеда дьминэ. Эw мал нһа жь гэлэк малайэ. Гондада мэх'элэк һэйэ, жер'а дьвежьн — мэх'эла мала Шэро. Жь ве мале ве гаве мэрьвед сэрс песэкьнийа, дэргэ—диwана һэнэ.

Гонде Асиблахеда гьшкэ бь нане мала Маме Э'ло сонд дьхварьн. Эw мал пешэwтийа мьтэт бу. һ'эвт кэр'е Маме Э'ло һэбун. һэр һ'эвт бьра — Басо, Мьсто, Озман, Qасо, Щэwо, Чэто, һ'эсэн бь мэ'рифэта хвэ к'этьбунэ кьрасе гэле мэ. Өвана бей хьзмэта бона гэл э'мьр бэт-р'энг һ'эсав дькьрын.

Мала Маме Э'ло сэрканикэ эла һ'эснийа һ'эсав дьвэ. Эw мал, мала һ'эсэн аг'а у Усьве Хвэдо кал — харзие һэвьн. Нэна һ'эсэн аг'а, Безара Мьстэфа бэге у Зэйт'уна

бразйа Усыв бәге букед Маме Ә'ло бун. Безар бәрмалйа Щәво бу, Нәне дайка әвләде Озмәне Мамо бу, Зәйт'ун кәванийа мала Чәтое Мамо бу, харзийа Усыве Хвәдс, хушка Мәһ'муд бәге, Ә'гит бәге.

Дә қиз—кәчед мала Әйло — Һ'әзе у Баһар бәрмалиед нәвије Мамо Усыв у Фәйзонә. Қөнщие мала Усыве Хвәдо у мала Мамо бона һәв гәләкьн у мәсәле жеһинбунена. Әвана вәхте р'өже чәтһн, роже ог'ьрме гьран кери һәв һатһнә у тен. Әв йәк һәр ва те шекьрандһне.

Мала Маме Ә'ло бәрдәвка мира—һ'акьма бу. Озмәне Мамо диғанхана мире Щьзире — Бәдрханада қольхкьрьбу. Әви т'ьме дәрһәқа дитһна хвәйә ль Щьзира Бота хвәбәр дыда, нава мьләтда гьли дыкьр дәрһәқа һәрәк'әте Бәдърханада сәва сәрфьһйази, сәрхвәбуна гәле мә. Готһнед ви һәландайин бун бона т'ьфақа мьләт.

Нәви—нәвич'ьр'кед ве мала хвәй нав—нишане гьран ль Әрмәнистане нәһ'иед Армавије, Бағ'рамйане у Т'әлинеда дьминьң. Нәвиед Маме Ә'ло — майоре ордийа Т'ьфақа Советие Усыве Щәво, Фәйзое Озмәне бәрдәвке мире Щьзире, қәвм—пьсаммед хвәва р'әқәма к'ијана мәзһнә, к'ијанар'а дьвежһн мамойа, бь заньбуна ә'рф—ә'дәте мьләтне, һәрәк'әте бона йәктийа мьләт, һ'ьзкьрие гьшканә. Әвана керһатие һ'әму дәмәнә, гәл—нур, мә'рифәт вана дыбарә.

ГӨНДЕ ХАНЕ: Гөнде Шәвешә Һ'әзе бу, гөнде мә'ми-дока, Әва гөнда гөндәки бәрбьр'о бу, сәмта ви баш бу, ава ве бә'рбу, зазанед ви фьрә у хвәш бун. Сәр ви гөнди чөнд щара буйә шәр'. Бнәлиед гөнд т'ьақа ван йәк бу, ләма жи бәр һ'өщөмкьрьна дьжмьн нәшькәстһн у т'ьме р'әв дьжмьн дьхьстһн. Вәхта шәр'е мьқабыли қачаха, щәрде, го Һосе Шәвешәи р'әмәти мераникә лайиқи биранине кьр у дәр, щинара т'ьме вәхте ог'ьрме гьран хвә давитһнә бәр бәхте ви. Сала 1918-а әва гөнда жи хали дьвә. Р'әв—бәз һ'өкөме хвә сәр бьнәлие ви жи дьһельн. Гәләк тә'литәнгасийа дьвиньн, дьвьнә хөре холоре, бьн конада бь фьрари диминьн...

Мала Шәвешә Һ'әзе те гөнде Шамирамә. Мала ван гьран бу, пьсамме ван гәләк һәнә. Шәвешә Һ'әзе мәрьвәки дьнеди бу, дәвләтики эла бу, хвәйе р'абун—р'уньшьтандьңа баш, хвәйе чит у п'әрде, кәри—суриа. Ви алие ч'әмедрәз зозане ч'йәе Әләгәзеда зома мала Шәвеш һәбу, вәре вийи к'ьвш, һ'әтани нһа жи әви варир'а дьвжһн вәре гола жерьн — вәре Шәвешә Һ'әзе. А

Һәма ль вьра сәлед бистида, вәхта кинәреҗисоре әрмәнийи мәзыи Һәмо Бекназарйан киношкла бь наведе— „Зәре“ дькьышинә, әв бәса жи вәре Гола мәзын, феза ви вәрида, зозанванед ван нишан дьдә. Әви киношкклида кәлә к'олоз серида, е к'о һынәки ч'әвә хвәда мәрьмә, к'еләка сьрҗуме дөв, Шәвәше Һ'әзейә. Ве гәве нәви—нәвич'ьр'ке Шәвәше Һ'әзе, қәwm—псьмамед ви Һ'имли ль г'онде Нәлбәндиане, ль нәһ'ийа Армавире дьмийн. Әванә һ'ьсрәтә г'онде Ханенә, ль к'ө зар'отийа кәл—бәве ван дәрбазбуйә.

ҚУЧ': Г'ондәки һ'ында ч'ийа Чарсалә бу. Г'ондәки ч'йабу. Бьнәлие ви гәләки һәвр'а баш бун, қәдрә һәвд'о дьгьртн. Малед нав—нишан ль вьра әвед һанбун—мала шех Һ'әмәде жь мала шех Һ'әмәде бу ньвиск'аре к'өрди әйан — Усьве Бәк'о. Усьве Бәк'о вәхта р'әв—бәзе сала 1918-а эт'им дьминә у әви дьбә хвәй мала бәве Дьро — Драсатамат Канайане нәвсә т'арқе, вәзире Әрмәнистанейи хвәйкьрьнейи след 1918—1920-и. Мала бәве Дьро гәләки эздийар'а Һ'әйф бу, чьмки сәрдә'вәтиә Усьв бәге Һ'әсән аг'а бу. Сәр хәтьре ве йәке мәрьвед ве малейә р'ә'м Усьве Бәк'о дьвьнә хвәй, әви жь хәлайе—щәлайе хвәй дькьн дьдьнә бәр хвәндьнә. Уське Бәк'о сала 1941-е дьчә шәр'е мьқабьли фашистед алман. Ви шәр'ида әв бь орден, медала те р'әвакьрьне, бьриндар дьвә, жь ньге хвә сәқәт дьвә. Әв гәләк сала органед Әрмәнистанейә әхтийариза ниеда қалыха щабдарда бу, ә'йан бу.

Бәлиед г'онде Қуч'е нһа ль г'ондәд нәһ'ийа Арташәтейә башқә—башқәда дьминьн. Мала Һодике Щәво ль г'онде Щьрар'атеданә. Се к'өр'е ви һәнә: Варо, Т'ор'ьн, К'әрәм. Нәви—нәвич'ьр'кәд шех Һ'әмәде ве гәве ль г'онде Шамираме хвәй мал—һ'альн. Әв мал мала шехе Шешьмсанә. Ощах— „Т'аса зәр“ ве маледанә. Гәләк мәри дьчьнә бәр зйарата маледа. К'е дьчә, қ'өрбане дьвә. Гәләк бе зар, шьл у шә'т һәтьнә, ле саг' у сьләмәт вәгәр'йанә. Ыстийа мала Шешьмс, Чиле, вәки 80—90 сали бу, т'ьме дәрһәқа г'онде Қуч'еда хәбәрдьда, дьгот, вәки щинартийа г'ондийа гәләки ширьн бу у т'ьме хвәзла хвә сәлед щьһалтийа хвә данин. Әве бь дьловани бир дани, вәки чәва Усьве Хвәдо дьһатә г'онде ван у сәр кәниә зер'щәва хвә дәрдьхьстьн, дьда стие мала Шешьмс. Усьве Хвәдо вәхте дьһатә г'онд т'әмам шадьбун, вәки ве ә'сә һәр'ә

мала Ёодике Шәүә, we пез шәржеккыи ҫ гөндие бәрәвбыи к'ефкыи, быстрен, близыи.

— Ёәр һатынәкә Усьве Хвәдо, әз Т'аса зәркыи, мәггини бу бона т'әмаийа гөнд. — Стиа Чиле гышкар'а дьгот. Стиа Чиле дийа дө кәр'а Ә'мо. Тосын у чар қиза— Соне, Ё'әзе, Кәже, Хәзале бу. Мере we шех Мьсто сала 1937-а бу хөре р'ежима Сталин. Аіе wi ә'рде һәминә, вәки һәма...

Салед сйда һ'але мала шех Мьсто гәләки гьран бу, хәлайи бу, оһах мала ванда бу, чава мә бир ани, оһаха „Т'аса зәр“. Лазьм бу вәки мала хвәйи оһахе бьһәнә хвәйи. Wi чахи, вәхте грегьред гөнде Шәмирамә т'әмам мала Усьв бәгеда бун (гөндра ә'дәт бу, һ'әвте маләке гази гөндиһа дькьр), һан данибун, гышк сәр сьвре р'уһыштыбун, хенжь шех Мьсто. Әв бәр т'әндуре р'уһыштыбу. Ёна Сәйр, жьна Усьв бәге, һан дабу бәр, дьхвар. Әмре Усьве Хвәдо ве һәке дьвинә у дьзиви гөһе Усьв бәгеда дьвежә. Усьв бәг, дә мәрывәки хвәнди бу, т'әви Комитасе мәзья ч'емарана Эцминазинейә Геворг-Һанда һин бубу, дәстхвәда т'әхмин дькә, вәки шех Мьсто шәрма хвә һәһатйә һава мера, чьмки қәй қ'льхе хвә. Хвәде хьравкә, шөрмкьрийә Усьв бәг р'адьвә һ'ийа у дьвежә, вәки вьр вада гышк қөрбана Шешьмс мала хвәда шәрженәкыи, ле бьвнә бәр оһаха „Т'аса зәр“, мала шех Мьсто. Го пәй we һәкер'а Хвәде да мала шех Мьсто, сәрда бари, ле һесири хер же һәдит — әв сьргункьрыи.

Ле ә'мьр һәсәкыи, иди баһарки һәрр'о зйарәтван дьһатынә бәр оһахе, оһах сйар дькьрыи. бәр та дьбун, дөһге дөа'— дьрозга, бәйт'— сәрһатйа дьһатә бһистын.

Бәйт'а Шехале Шәмса у Стиа Таус дьк'әтә гөһе һазьра.

Шә'ма Шә'ме қамуше р'әш ле
Һәйле мале, һәйле мале, ә'зиз әла,
Чь вәрдәка сту нәхш ле,
Һәйле мале, мале, һәйле мале, ә'зиз әла.
Шехале Шәмса, һавә хвәш ле.
Шәма Шә'ме қамуше һур ле,
Һәйле мале, һәйле мале, ә'зиз әла.
Чь вәрдәка сту мәхмур ле,
Шехале Шәмса р'екә дур ле
Һәйле мале, һәйле мале, ә'зиз әла.
Чь диһана бане к'өрси,
Чь говәнда бане к'өрси, һәйле мале,
Һәйле, мале, ә'зиз әла.

Стйа Таус бь дэстмале ч'эл
 Р'эдьси һэйле мале, һэйле мале, э'зиз эла.
 Гэло һ'эвса мире Б'элэбеда к'е
 Б'але Шехале Шәмса льрсн?
 Бэйле мале, һэйле мале, э'зиз эла.
 Чь дэ'wата дэре мале, һэйле мале,
 Бэйле мале, э'зиз эла.
 Стйа Таус ч'эл р'эдьси бь дэст мале,
 Бэйле мале, һэйле мале, э'зиз эла.
 Гэло Шехале Шәмса һ'эвса
 мире Б'элэбеда чь б'але.
 Бэйле мале, һэйле мале, э'зиз эла.

Wөхта сйаркьрьна оцaxe -- „Т'аса зэр“ шех у мь-
 шаица дэрһөца мала Шешьмсда, стие мала Шешьмсда
 мере диwанеда хэбэр дыдан. Ах, чьqас хwөш бун әw гьти-
 готьне wан, к'ижан лайици биранине у бь зйарәти хwөй-
 кьрьненә. Нә ахьр әw диpока мөйә, мьсqалед аина дине
 мөйи qөдимийә, дине К'өрдстанейи көвндар. Шехале Шәм-
 са көр'е Шешмси мөзьн бу.

Стйа Таус қиза Мөләкшихьсьн бу. Мөләкшихьсьн
 шехе Б'әсән бу.

Шехале Шәмса у Стйа Таус чаwа хушк у бьра һөвдө
 һ'өздькьн. Щарәке әwана бәр ә'йне һөвдө дьньһер'ьн. Wи
 чаха Шихьсьн ве йәке дьвинә, дьвежә Шехале Шәмса,
 wәки тә qөлпиe қиза мьн дьньһер'и, дьгрә давежә һ'әвсе.

Паше Шехмәнд п'аша көр'әпә хwә аза дькә.

Шехмәнд п'аша көр'е Мөләкфәрхәдинә. Мөләкфәрхә-
 дин у Шешьмс бьре һөвдөнә, әса жи Насьрдин, Сыщадин.
 Мөләкфәрхәдин сәрк'әре өлме диwана Шихадийә.

Насьрдин, Сыщадин щәлате р'өһ'анә (Әзраһил — Щәб-
 раһил).

Бәри ве йәке Шешьмс дө көр'е Шихьсьн гьртьбун.
 Йөк Б'әсәнә Щеле бу, е дьне Әздин бу.

Б'әсәнә Щәле сәwа wьра һатә гьртьне, чьмки әwi сна
 шьwка хwә авитьбу сәр хәрqе Мөләкфәрхәдин. Шешьмс
 гөге әса нәкә, әwi гөр'е нәкьр. Шешьмс әw гьрт авитә
 һ'әбсе, хәлате wи ле жекьрн. Паше дйа Шешьмс Шешьмс
 һиви кьр, wәки хәлате wи бьдеда. Шешьмс гөте сәр хать-
 ре тә, wөхта мьрьне әме хәлате wи пеwакьн, бьдьне.

Әздин хәзаләкә Шешьмс шәрже дькә. Шешьмс дэст
 давежә бьжуе һәспе хwә, дьвежә, wәки аqас сала гьрти-
 вә. Готьна готийа әw һ'әта һна гьртийә.

Шешьмс ч'ьра һәрчар qөлбайә. Сйаркьрьна оцaxe
 минани шайике бу, гьшка сәре хwә бәр we даданин. Гә-

лэк дьман гöhe хвə дьданə бəйт'—сəрһатийа, гьли—готь-не дəрһəдə мьлйак'əтə, һорн—мəлəкəдə.

— Ах, хвəзл ви чахи, П'ир Усо п'ире чьл п'ира у шех Һ'əмзə, шехе Шихьсьна һəбун, вана һ'əвт тəвəкə əрде у ə'змн заньбун,— Фəйзо бəгə Ə'мəр аг'а дьгот у хəбəрданə хвə думайи дькьр, вəки чь кə дəвə ван дəрдь-к'əт т'əмам дəр' у щəвахьр бун. Дəнг у сəвте вəң һəлə һə бəр гöhe мəйə, нə р'асəт? Гəгə Усьв. Əвə шех Һ'əмо (Фəйзо бəг: бəрбьр'и ван дьбу, дьгот). Вəнə гьли Фəйзо бəгə дьвəк'ьландьн,— əрə вəлə, əсə бу, дəнгə вани хвəш һ'əтани нһə жи бəр гöhe мəйə...

ГƏРМАШЬВ: Гəндəки орт'а ч'йадə. Р'əстə əвə ви т'ə-нəбу лə хер—бəрəк'əт бу. Бьнəлиə вə гьшк жи дəвлəти бун хвəйє чəрсьд—пəнсьд пəзи. Малнə ə'нзəлə тəдə бун. Чəвə К'əлє Һ'əсє, Шəмє Һ'əсə, Щəвє Шəрє Исə, Қəсє Ə'мə, Фəрє Мəйрє, Сьмє Хəтє, малє п'ирє Омəр хəлə п'ир Р'əшə у гəлəк малед майин дьман. Əвəн гьшк жи хвəйє чəрсьд—пəнсьд пəзибун. Гə вəкə донзəдəн һ'əзəр пəз ви гəнди дəрдьк'əт. Ч'йа—баниє ви гəнди гəлəки хвəш бун.

Бнəлиє ви гəнди жи сəлə 1918-а мьһашьр дьбьн тəнə Əрмəнистанє у гəндє нəһ'ийа Т'алинейи бəрє, əв гəнд нһə хьрəвəйє. Гəндє К'əлəк'утадə дьминьн. Əвəнə жи чəвə кəл—бəвə ван буə хвəй дəвлəт. Мəсəлə мəлə Искє К'əлə, Мьстє Шəмє Т'əтə, Мьстє Шəмə (Мьстє қəльн), ви гəнд-дə дəвлəтинə к'ьр'к'ьр'əбун.

Мəлə Искє К'əлə, Мьстє Қəльн гəлəки малнə нандəр бун. Нəвə элє—ə'ширєдə малнə к'ьвш бун. Мəлə Искє К'əлə гə т'əнəбу р'əж, вəки мєвəнє ван т'əнəбуна, мəлə бəрмєвəнə бу. Искє К'əлə у Мьстє қəльн жи буə хəрє р'є-жимə Стəлин.

Кəр'є Мьстє Қəльн Шəрəє р'ə'мəти Əрмəнистанєдə һ'əсəвдəрəки нəв у нишан бу. Щəм ви жи, чəвə щəм бəвə ви, гəк у шəйик вəкəһəв бун. Гəлəки мəрд бу, нəвəлє ви нəр дəрə һəбун. Қəдрє ви нəр дəрə бльнд бу. Бьнəлиєд гəндє Гəрмашьвəйє бəрє бəвəрки т'əк— т'əкə нһə һəнə. Лə бəлє, кəр'є ван, нəви—нəвич'ьр'кє ван п'ьр'ьн у гəндєд нəһ'ийа Армавирє, Аштəрəкє, Артəшəтє дьминьн. Мəлə Мьстє Шəмє Т'əтə гəндє Шəмирəмєдəнə, Мəлə Искє К'əлə гəндє щинəр — Ар'ущєдəнə. Əв мəлə минани пəшиєд хвə ван гəндəдə һ'əсəб дьбьн малед к'ьвш у бəрмєвəнə. Мəлə Мьстє Шəмє Т'əтə дəвлəтийə, чəвə дьвəжьн, р'ьс-цє вə кєм нəвə, гəлəк, гəлəк вə малє сəкьнинə у дьсəкь-

нын. Жъ мале Иске К'эло, апе Фэрэмэз Хвәде сәһ'әта ши-
р'авә мерәки нава эледа наскърийә, нһа дәвәдәви сәд сал
ә'мре шийә, гәләк гъли—готъне цымә'та ма р'әнд занә
мерәки ширәтк'арә, қәдре ви нава цымә'теда гәләки һайә.

Бъразне Мысте Шәме Г'әто - Ә'гитә Н'әсән (Шәмси)
шайирәки мейи һ'әзкъри, к'әвшә, чәнд бәрәвокед шер у
пәммед ви лъ Ереване һатнә чапкърыне. Ә'гит бса жи р'ожи
нәмәванәки ма'рифәтә. Әв р'ожнама нәһ'иһа Армавиреда
чава сәрвәре п'ара малһәбуна гөндитне дьхәбьгә. Ә'гит.
нәви, нәвич'әр'ке гәрмашьвкәйә бәре гәләки һ'әсрәта ера
кал- бәве хвәнә, ле дәсте ван нагъһыке. Р'ома хайиң
буйә кәләм к'әтйә сәр р'ә.

Һәй, дьһиһа гәврә, Р'ома вьр'әкә—дәрәвин чьқас
көл у дәрл кьрынә дьле хәлге, чьқас зәлүһи ванр'а ани-
йә,— шайир Ә'гитә Н'әсән (Шәмси) дьһинсә у қәләме һә-
тинә к'әла дьле хвә сәр к'әг'әте р'одькә. (Әви гәләк шьер,
сәрһати дәрһәқа ве йәкеда нъвисинә).

Ә'гитә Фэрәмэз жи жъ мала Н'әсейә. Әв сәре несәкь-
ниһә. Р'ожнама „Р'йа т'әзә“ сәр мьле шийә, бь һәрәк'әте
ви р'онайи дьвинә. Әви бәрәвока сәрһатийә нъвисийә. Бь
т'әхмина мьн һ'әта нһа т'ә кәси бса хвәш нәһъвистийә.

Хенжъ р'ожнама „Р'йа т'әзә“ әмәке Ә'гит бса жи р'адиһа
Әрмәнистанейә хәбәрдане п'ара көрманшида гәләкә, әв
т'әви һазьркърына гәләк композиснаед зьмане көрманши
буйә у р'олед сәрәкә қәдандьнә. Ә'гит пешәвътйики мьләте
мейи әрһәдәйә.

ҚӘРӘН'ӘСАР: гөндәки нә мөзън буйә, 10—15 мал ви
һәбун. Әв ә'йан бу чава гөнде Щәрщое шәрқи. Мала Нә-
дое Шагөле жи ви гөндида бу. Гәләк қәвм у пьсаме ве
мале нәһ'иһа Армавире у Әцмазинеда дьһиньн. Вәха
һәвар—газийә сала 1918-а әв гөнд жи вала дьбә. Бьнә-
лие ве пешне һәв бнда дькьн. һаше бь дәсте мәрвьед
қәңц, достед ванә әрмәни һәв дьвиньн. Дәрһәқа ви гөң-
дида тә'ләбәхтр'а ма'лумәти кемьн. Бәндәкә к'әләмәке
бәр дәсте мейә, к'ижан шә'дәтна бәдәвәд гөнд дьлә:

... Қәрәһ'әсарә дьһьһер'ьм гөла бинә, чьқас шинә
бона т'ели—Әсмәре сәре мьн дешә, дьле мьн
к'инә—к'инә, Әсидәре дьго, к'әләш лавько, вәрә
мьн хвәр'а бьр'әвинә, әгәр тә мьн нар'әвини, ве
сыве мьн бьдьнә гаване гөнди дәло—динә...

ГӨНДЕ ЧАРСАЛӘ: Бь навә мала К'әле һамо дьһатә
наскърыне. Го әв маләкә гәләки дәвләти у мәрд бу, мала

бөрмевана. К'эле һамо го, дьчу сәре р'е р'еви вадгәр'ан-
дынә мала хвә — нан—ав дыкыр лаше вәр'едькыр. Әве
мале гөләк хер дыкырын, сале щарәке сәр дөр'яна феза
гөнд ситле гошт, бырынц сәр көч'ык даданин у хер бала-
дыкарын. Һ'әта һһа жи дәрһәқа ве мала хвәйя хера,
дәлила к'әсив—к'усивада те шекьрандые.

ГОНДЕ ГОГЬРМӘС: Гөнде мала шехе насърдина, ма-
ла Фәқир Сыло бу. Фәқирр'а Һса жи дэготын шехе ч'ук.
Го әв бәжна хвә, қрәрате хвәна ч'ук бу, ле мә'рифәта
вийә занәбуна аниһа динә эздийа п'ыр' бу. Готына готйа
һыфьр'ие Һи һыфьр'и бун, дбае Һи дба'.

Гөнд ақаси жи мәзын пинбу, ч'әм у кание Һи һәбунә,
бәрға Һи фьрәбуйә. Гө мәхта баве Усьве Хвәдо, Хвәдо
дык'әва бәр мырьне гази шехе ч'ук дыкын. Әв бьре вани
ахрәте буйә. Шехе ч'ук те бәр сәре мыриде хвә р'удыне у
дывежә Хвәде Мысто, вәки ве зутырәке п'аквә, р'авә сәр
хвә у минани бәнта хвәйә бәре мала гьранда бьгәр'ә,
малхветие бькә. Хвәде Суди дывеже, шехе мын, вәки
Хвәде р'әһ'е мәрийа нәстинә т'ө кәс һыкарә бьстинә, йа
Хвәде сәр ч'ә'ва, сәр сәра. Пәй ван гьлийар'а Хвәде Мыс-
то ч'ә'ве Һи дықәльбьн, дәст хвә дьчә, дьмырә, к'әре шп-
на Һи дыкын. Го Һи чахи т'ө кәсәки т'абут нәдитьбун Усь-
ве Хвәдо сәва баве хвә т'абуте жь бажаре Идре тинә. Го
щәмә'т — һәвари хьл хьли бун, сәр һәвр'а дьчун. Дә
баве Усьве Хвәдо, Хвәдо мырийә, ве чавава. Го бәхтр'а
се р'ожа, се шәва багара Синәке бу, һыкарәбун шыһяз һьл-
дана. Р'ожа сьсийа Хвәде Мысто р'адьвә сәр хвә. Т'әмам
ә'щевмайи дьминьн. Әв дәсте хвә бьльд дыкә, дывежо,
вәки бьра т'ө кәс тыштәки майин һәфькьрә, әз жь пьрс—
пырсйаркыне бьре хвәйи ахрәте— шехе ч'ук, Һса р'әһ'әг
бум, вәки хәва шьрыи т'әзә һ'ыһйар бум. Әз мырьбум,
әз бьрым дәсдани кьрым, готына мын, вәки шаш кьрыә
дәвса Мыстоки дыне әз анимә, әз азакьрым. Дәргәване
гөр'ьстин готә мын, вәки әзе 17—сале дыне шунда бьмы-
рым, ле ч'ә'вәки тә п'әрдәе бе сәр, бәр хвә нәк'әва, әве
а'щзае нәдә тә. Әве т'ьме бькә бира тә һатына тәйә ль Һи
мәхмәри, т'ьме мырьне бькә бира тә, вәки т'ө, р'әстә гә-
ләки р'ә'ми у қәнщ, һандайи у мәрд, ле бәле, һан дәрә-
шәд хвә зедәки. Го Хвәде Хвәде Мсто һе хәбәрдана хвә
хьлазнәкьрьбу гөнде незькда дөнге баво—бавоа шьи у
гьрие те. Мәрийа дышынын к'а чь буйә, чь қәшымийә. Дь-
чьн, тен, дывежьн Хвәде кал мырийә. Т'әмам ә'щевмайи дь-
миньн у гьшк Хвәде Мысто чава мәрьвәки бөһөрти дьһ'ә-

виньн. Әу пәй ве йәкер'а р'ожәке нәхвәш нәк'әт, һ'әтани 17 сале ви т'әмам бун чу бәр р'ә'ма Хвәде.

Т'абута бона ви, кә жь Идре анибун, бьрын бона Хвәде кал.

Шехе ч'ук мәрье Хвәде бу, кәсәки жь дөве ви ч'ер'к'ьфьри нәбһистьн. Т'әмама ит'бара хвә ле данин, ле бавардыкьрын хазма пәй ве йәкер'а, вәхта гышк хәбәрда-на ви у Хвәде Мьсто дьһ'әсын.

— Wәлә шехе мәйи бөһөртийә, мьлйак'әт пер'а дьгә-р'ә.— бьразие Хвәде Мьсто Qадие К'әло мьқим дьвәк'ь-ланд...

Пәй мьһашьрбуна сала 1918-р'а ви гөндида жи кәсәк нәма. Нһа нәви, нәвич'ьр'ке шехе ч'ук ль гөнде Шамира-ме у ль гөндед нәһ'ийа Армавире у Наирие дьминьн. Дәрһәқа гөнде Гогьрмәсда кем тышта заньн. Бона ве йә-ке бәр хвә дьк'әвын чава вәхтеда жь шех Qади, шех Дәу-реше мала шехе ч'ук һин нәбун.

ГӨНДЕ QӨРӘХТИНЕ: Әва гөнда дьк'әвә һьнда гөнде Ә'сланлуе, гөнде Һ'әсән аг'әе нав у дөнг. 35 мале гөнд һә-бун. Орт'а ви у Ә'сланлуеда 2 километр бун, мьләки бь-ч'ук әв жь һөвдө дьданә шөдакьрыне. Әван һөрдө гөнда мьқим сәр шин, шайе һөвдө бун. Һ'име ви гөнди, вәхте жь Сари Сьлеман аг'әе сипки қәтйан, Бьре Әйло данйә. Бьре Әйло көр'е Әйлойи сьсийа бу, чава те бира вә е мөзын Сьмо бу, вәки жер'а дьготын Смаил аг'а. Бьре дө-да Мьсто бу, вәки жер'а дьготын годәк Мьсто. Әван һәрсе көр'е Әйло һәр йәк алие хвәда нав—һөрмәта мөзын қә-занщкьрьбу. Демәк гөнде Бьре Әйлода дьман көр', нәви, бразиед ви, әл мака мерьвә, йәк сәр йәкир'а бу, һәр йәк вәкә қәшлед вәдә р'адьбу—р'удьшт. Ә, Хвәде шөдәйә, Бьре Әйло минани малбаванед хвәйә майин т'әме алие к'әтйа бу. Көр'е Бройи мөзын Щәво хвәйе һәбуна п'ьр' бу, бь хорща зер'е ви һәбун. Го гөндед щинар т'әмам дь-бунә һ'әвщә ви, т'әмам бь к'иси ви дьбун мал—авайи. Го Хвәде Мьсто гөнде Аләчалие дьһатә мала көр'әпе хвә-йи һәқи—һ'әлал. Щәвое Бьро, Ә'вде бьре ви әв һәр шар бь мөһа бөрнөддан.

Паше һ'әтани Усьве Хвәдо, йане жи көр'е вийи мө-зын Ә'ли нәчуйана пәй нәдһат. Го вәхта әвана дьчун Ә'вде Бьро дьго, вәки көр'әпе ви Хвәдое Мьсто хвә пә'рики бьч'ук нинә, вәки хвахва р'авә бе, йане жи әм әви биньн. Әу лайиқи мәрьвед минани вәйә ә'йанә, кә гышк сәре вә сонд дьхөн, вәр'а һ'әсава дькьн. Нһа гөн-

дие мæе пæ бьх'æсьн, вæки хун хатънæ пæй бав, кале хвæ, гондие Æ'сланлуе жи we ве йæке заньбьн. Бь хатъна вæ, æз qõрбана вæвьм, хьн наве Хвæдое мæ, хьн жи наве вæ бльнд дьвæ, йæке жи бьра нъге мæ мале хæв кем нæвæ,

— Бæле, бæле, тõ хвæш дьвежи, го Усьве Хвæдæ, Æ'лие Усьв дьготън

Усьве Хвæдо у Æ'лие Усьв дьготън, э, апо, дæ бьра нна бе мала хвæйæ гьран малхветие бькæ у мәр'а жи һөр-мæтæ бинæ.

— Хвæде те һәр'и, мала мæе халивæ,— Æ'вдое Бьро дьготæ Хвæдое кõр'апæ хвæ. Го Qәрæхтинедæ р'оже малæ-ке гази кор'апæ хвæ Хвæде Мьсто дькър. Ви гондида бун мала Сæфе Узо, Узое Бьре Æйло, мала Һодике Æ'вдое Бь-ре Æйло, мала Æме К'элæш, вæки жер'а дьготън Æме Де-лæгõре. Хвæйæ қәйнт'әре дæвæ, һæбуна п'ър', мере мерхас, дæге гõлæ, т'ьфақдаре йæктиа мьлæt. Малед кõр'— нæвиед Һæйдое бьре Æйло: мала Æ'т'ар, Һ'æсән, Æ'вди. Æвана жи шере Хвæде бун, чава дьвежьн, Һ'æсьн сари бадьдан. Щинаред вана бун мала Бæк'ое Æ'ло — баве Исмаийле Кæве,ақлбөнде керһатие мьлæt, Озмане Сьмо, Озмане Надо (нъһа кәси ви т'õнæ).

Гõнде Qәрæхт'ине дьк'ætæ бьн бандур'а Һ'әмид бæге Æ'вди аг'а, жь мала Æлæшәрæф бæге Гõли Щæвар аг'æе Æ'ли бæге. Го гондиа щарна дæнге хвæ сәр һæв бьльндькърьн, щарна дьбæзийанæ һæв, щарна го Һ'әмид бæге Æ'вди аг'а дьһатæ орт'е, вæхта æви æвана лæв дьанин, хьнæка чава мәр'ифætа дьһйальке пæзæk, йане жи к'ьнщкæ мақул п'ешк'еш дьдане. Го щарæке жи аг'ак те ле п'ешк'еше на-дьне. Аг'а т'æхмин дькæ, вæки Т'эмое Һæйдое Шьве Æ'ли аг'а, кõр'е бьре Æйло нәһь-штйæ, вæки п'ешк'ешæке бьдьне. Æви тæ дьчæ гõнде Орговер'а дьвежæ, вæки æгәр дькарьн бьра жь мала Т'эмое Һæйдо тыштæки бьч'виньн. Хвæде го пæй ве йæкер'а дõ биæлиед Оргове бь дæвреши тенæ гõнде Qәрæхт'ине у мала Т'эмо р'ач'æ'в дькьн. Һæйнәйсæ, æвана дькьнæ фæсале ч'елæкæкæ ви дьдьзьн. Т'эмо ч'елæке дьгæ-р'æ, кәс һаж пæ т'õнæ? Т'эмо тõ Т'эмови р'адьвæ дьчæ гõндед щинар бæ'са ч'елæка хвæ дькæ, кәс сальхе we надæ.

Гондики Æ'сланлуе дьвежеда, вæки æв һежа жь гон-де Оргове һатйæ. Ведæре пешбæри мала йæки ч'елæк шәр-жекърьбун у п'арæвæдькърьн у мьн т'æхминкър, вæки тьрсæ— тьрс гошт п'арæвæдькърьн, һæвр'а дькърьнæ п'ьстæ-п'ьст.

Т'эмо, æв шере һан, вæхта ве йæке дьбһе, хвæ гõнде Орговер'а дьгьһинæ, дьнъһер'æ, вæки һьнда мала сәр—

п'эр'е гонд мэр'в бэрэвбунэ, һэнэк дәсте хwэ дышон, һ-
нэк к'әнще хwэ даудышинь, дьхwэзын иди һэр'ьнэ ма-
ле хwэ.

Т'эмоё һәйдое Шьве Ә'ли аг'а ч'ык бэр ван дьсәкьнэ.
Же дып'ьрсьн, к'а хьзмәта ви чийә. Әw дьве вәлэ, чь wә
вәшер'ьм, чь Хwәде, ч'еләка мьн онда буйә, өз ле дгәр'ьм.
Әwana сонд дьх'он, wәки г'омане ван наг'ьһиже. Гышк дьле
хwэ шанә. wәки Т'эмоё т'әзә, к'ө ч'еләке бьвинә, Т'эмо
ч'ә'ве хwэ виали виали дьгәр'инә у вәлэ, Хwәде сәр ч'ә-
ләке дьвинә у нас дькә (дьза бир кьрьбу, йан Хwәде әw
шашкьрьбун, сәре ч'еләке вәнәшартьбун). Т'эмо т'ө Т'ә-
мови дькә фәсале у сәре ч'еләке һьлддә, банз дьдә.
Әве тә дьд'ьнә пәй, ле нькар'ьн хwэ пер'а бьг'ьһиньн. Т'эмо
сәре ч'еләка хwэ дьвә бэр һ'әмид бәге Ә'вди аг'а датиנә,
(Һ'әмид бәг главне ван бу) дьвежеда һ'ал—һ'әwал wә
Дьз т'әмам жь гонде вәнә. Мьн әw данә сонде, гышка сонд
хвар, го wәки г'омана ван наг'ьһижеда. А Хwәде мьн әва
сәре ч'еләка хwэ жь орт'а ван р'әвандйә анийә диwanха-
на тә, т'ө жи мадуле мәйи, бьһер'ә к'а чь дьки? Го һ'әмид
бәге гази дьза кьр, готә wана, wәки Хwәде мала wә хьрав-
кьрьно wә чь аниә сәре хwэ we Т'эмо һун гьрт'ьнә, we wә
р'әзилкә. Го гази Т'эмо кьрьн гот'ьне, дә бежә, тә чава
заньбу, wәки мә ч'еләка тә дьзинә, бежә к'е тәр'а гот'йә,
к'е сал'ьх данә. Т'эмо qә дьвежә, wәки бьнәлики гонде
Ә'сланлуе сал'ьх данә мьн. Әw дьве өз к'әт'ьбумә р'еза г'он-
да мьн жь гышка дәрһәqа ч'еләка хwәда дып'ьрси. Әз һә-
т'ьмә гонде wә жи, мьн дит, wәки һун бэрэвбунә, мьн го,
Хwәде әзе һәр'ьм wана жи пьрск'ьм, р'ожед р'ожие wәиә
Р'әмәзаненә, әгәр һаж пе һәв'ьн, сонд нах'он, we р'астие
мынр'а беж'ьн. Ә, Хwәде хәма wә нә р'ожибун, нә исав бу,
wә дәстие кьр сонд хвар, wә р'е нәд'ьда һәв. Мьн кьр өз
вәгәр'ьм, wәки чава ван цинара гот'ьмә сонде. Ле ньшке-
ва ч'ә'ве мьн сәре ч'еләка мьн к'әт, мьн ч'ә'ве хwэ бавар
нәкьр, мьн диса ле ньһери, һ'әйран, әва сәре ч'еләка мьнә
qазә, әва стөрне венә. Әре, Хwәде, мьн һун данә хәвәрда-
не, архайин кьрьн у сәре ч'еләке һьлда у бәр'ьб диwanхана
Һ'әмиде бәге р'әвйам. Мьн гази Хwәде дькьр wәки нә-
к'әв'ьмә дәсте wә, һун мьн нәгр'ьн. Wә жи гази Хwәде дь-
кьр, wәки мьн бьгр'ьн?

Хwәде, ч'ә'ве wә гьрт'ьн, һәqi, нәһәqие дьвинә. Һун
нәһәq'ьн щавә хwә бьд'ьн, паше, Хwәде мала wә хьравкә,
нә һун дьвен әмә бьһөртинә, әм qәл'ьн—qул'ьне, һ'әра-
мие һак'ьн. Р'ожед р'ожие wәнә, һун чава малә һәрәмие

гоште дъзие датинына сэр коч'ьке хвә, р'ожие вәе чава һ'әлал бһн.

Го ви чахи нава ванда йәк Қасое Моров гөһе Т'әмода дъвежә, вәки Хвәде мала тә хъравкә— кбр'о, п'әе п'ър'е қә низаньн р'ожийа жи быгърын, гәләк дъле хвәда һәла гълие хърав жи дъвежын, чъмки баш заньн, вәки бадләва сәва анина дине хәлқе, е кә зоре стые мә һесира аландьнә, хвә си р'ожи бърчидькын. Малавао, һ'әтани нһа гәләк кал-пир бе мә'нә бунә хоре вап р'ожийа. Бърчибуна сәре хвә дьһәжинә, бавап дькә, вәки шыкър шымә'т фә'м дькә, занә, вәки дине хәриб стөе ве аландьнә.

-- Дә ижа бежә, Т'әмое мә, — һ'әмид бәг бәрбър'и ви дьвә у хәбәрдаһа хвә думайн дькә:

-- Вәлә, сәре кәке мьн, сәре т'ърба сыи (әв чәнд сал бу, вәки Ә'вди аг'а чубу бәр р'ә'ма Хвәде, т'ърба ви не кәвyre спи һылдабун) заре тә чь быхвәзә әз жь вана бьс-тиньм бьдмә тә. Т'әне бьра әв гъли орт'а мәда бьминә. Усьв бәг, Усьве Хвәдо пе нәһ'әсын, шәрмә. Т'әмо соз дьдә, вәки ве дәрһәқа ве йәкеда т'ә кәсәкир'а нәвежә, бьра дьз хвәхвә нәвежын, пәсне хвә нәдын, вәки мә ч'ә-ләка Т'әмо дьзи. (ви чахи, Хвәде хъравкә бе фә'мийа хвә дьзи, қачахи мерани һ'әсавдькьрын).

— Дә вәки бсанә, — һ'әмид бәг бәрбър'и дьза дьвә, дъвежә: һун готи дәwsа ч'еләка ви дө ч'еләка бьдын. Нь-ви қайил набын, ле Қасое Моров дьве, Хвәде, мьн да, т'әне чава Т'әмо гот, гъли орт'а мәда бьминә. Т'әмо дьве һ'әйран, мьн наве йәке жорьн сонд хварийә. мьн гъли ди-йә вә, вәки дәве мьнр'а дәрнак'әвә. Т'әмо дъвежә һ'әмид бәге, вәки әв ч'еләкәкер'а қайилә, дәwsа йа хвә. һ'әмид бәг дьве на, готи дөда бьднә тә, чъмки тә соз дайә, вәки дәрһәқа ве йәкеда кәсәкир'а нәвежи.

— На хер, әз дө ч'еләка дәwsа ч'еләкәке навьм, әз бе исафйа бса накьм, паше соз— гълие мьн жи хвә бь бәр-дил нинә, әз жь мала Әйломә.

Го, Хвәде, Т'әмо ч'еләке һьлтинә дәwsа йа хвә тинә. Шинар ле дьпърсын дьвен тә ч'еләка хвә дит? Дьве мьн бәрәт'а ч'еләка хвә дит. һьнда гөнде Ә'сланлуе гөра хварийә. Ле дьз чь дькын. Әвана го вәхта жь-диwanхане дәр-дьк'әвын, р'ева қыр'ка һәв дьгърын, йәк йәки нәһәқ дькә.

Дәрһәқа ве дә'w—дозеда зутьрәке гьшк пе дьһ'әсын у Т'әмое һәйдое Шьве Ә'ли аг'ар'а, бьра, бьразие мир'а дъвежын қөльнгиа. Паше әве хәбәрәда һ'әрфа „л“ алие шымә'теда те гөһастьне, те готьне чава һ'әрфа „р“ у хәбәра „қөльнг“ дьвә „қөр'ьнг“. һ'әтани нһа жи т'ә-

мамийа зөр'әте Т'әмә, бьра, лезьме шир'а дьвежын қо-
р'нгиә.

Пәй we йәкер'а, вәхта гышк ве мәсәле дьһ'әсын, һ'ә-
мид бәг гази Т'әмо дькә, дьвеже, вәки тә бьһист чь бу,
чава әв гьлие орт'а мәда һәр дәра бәлабуйә у тәр'а чь
дьвежын. Т'әмо дьве, һ'әмид бәг мын бәхт да тә, дьзе тә
жи һазьрьбун, мә дәсте һәвда сонд хвар, вәки әв гьлийа
орт'а мәда дәрнәк'әвә. Ле тә зани к'е әв гьлийа бәлакьр-
йә, тә ве йәке баш зани, э, Хвәде мала тә авака һ'әтани
һна к'е ит'бара хвә дьза анийә, гиһае хвә данийә сәр қә-
те ван, тә ван бауардьки, һ'әмид бәг, һ'әйфа тә, наве тә?
Го һ'әмид бәге готә Т'әмо, вәки әв сәд сәләфи р'астә,
мәрве дьз бьвьнә п'ьра жи, готи мәри сәрр'а нәчә. һ'ә-
мид бәг сәре хвә дьһ'әжинә, дьвежә, вәки, Т'әмо, әз кал,
баве тә баш насдькьм, дьзи, қәлпи, қулпи вә нае, мын
т'әне нәдхвәст, вәки Усьв бәг у Усьве Хвәдо пе бьһ'әсын.
Орт'а мә гәләки хвәшә. Нһа әз шәрма нахвәзьм ч'әве
ван бьньһер'ьм. Қәуһмандьн гөндәд бьн бандур'а мында
буйә. Әв кемасикә мәзьнә, Го, һ'әмид бәге р'әдькьр дь-
пи́ва, дьгот у гәләки бәр хвә дьк'әт.

Т'әмое һәйдо, вәхта жь диуанһана һ'әмид бәге дәр-
дьк'әвә, дьвежеда, бәг иди чь буйә, буйә хвәр'а нәкә хәм.
Һ'әмид бәг дьк'әнә, дьвежә, э, хәма тәйә ван бефә'ме,
көр'е бефә'ма һьн дьзйа хвә әшкәрә кьрьнә, наве дьзие
анинә сәр хвә, һьн жи әз хвәр'а р'әзилкьрьм. Хәма тәйә,
тәр'а готьнә қөльнг. Наве тә бь we йәкева бльнд кьрьн,
наве тәйрәда, кә бльнд дьфьр'ә, данинә сәр тә. Йәк йә-
кир'а дьвежә дәнге ви чьқас хвәшә, минани дәнге қөльн-
ге бәр'иейә. Э, Хвәде тә әв йәк қазанц кьр, ед мә жи хвә
р'әзил кьрьн. Наве мын хьрав дәрк'әт. Р'әсти готьнә бьра
ч'әвәки мәрийа дәрк'әвә нә кә наве мәрийа хьрав дәр-
к'әвә.

Т'әмое һәйдо дьвежә һ'әмид бәге, вәки бьра бәхте бе
бәхта ле вәлгәр'ә. һәр кәсәк хере базара хвә у наве хвә
бьвьнә. Гьшк сәре мын сонд дьхөн. бь нане мала Әйло...

Гөндә Қәрәхтинәда гәләк қәуһмандьнәд мәзьн лайиқи
биранина һ'әта—һ'әте бунә. Ава, жь вана йәк Сәфәе
Узе Бьро щьһал бу, т'әзә р'у—сьмеле ви хөда бу, дәла-
ле гөнд бу, дәсте хвәда, минани кал—баве хвә хөрт
бу, тә кәси пышта ви данәдани әрде, гәләки сьвьк у чә-
ләнг бу, минани ч'ьвика банздьда. Р'әжәке хәвне дьвьнә,
йәки р'удан дьвежеда р'авә сәр шьрите бьлизә. Пешие
әв хәвна хвә нава хвәда дьқөр'чминә. Диса хәвне дьвьн-
ә. Әви тә дьньһер'ә бошә, р'адьвә хәвна хвә баве хвә,

цинарар'а гьлидькэ. Т'эмам дьвежыне — дэ хэвна шэ-
вайэ, гōн нөде. Əw дьве, һ'эйран, кале мьнда к'этйэ, дэст
жь мьн бэрнадэ, һа дьве р'авэ бьлизэ, бьлизэ...

Əз чава бькьм һаһелэ əз р'азем, гōнди гэлэк дьвежьн
вэлэ, əв йа мале дьк'эвэ. Ле баве ви Узое Бьре Əйло баш
занбу, вэки мала ванда, нава малбөта ван тыште бса буйэ.
Дьк'эвэ бира ви, вэки кōр'апэ ви К'эле Мьсто жи бса
сэр бэ'лги гьһиштьбуе, бу гōлашгире нав у дэнг, нав ви
ль Ур'ьсете, Р'оме, Иране у Суриае бөлабу, кэсэки тō-
рōш нэдькьр вир'а гōлаш бьрта. Усьве Хвэдо Хвэде дае,
дайка ви Сэйра К'очо хэви дит, вэки һэр һ'эвт сйаре
мала Адйа бэр дэре ван дьзгина һэспе хвэ данэ дэсте
Усьве вейи бьч'ук. Хэвна ве р'аст дэрк'эт, шькьр Усьве
мэ. нав у дэнге ви һэр дэра бөлабуйэ, шькьр дэсте ви сэр
дэстар'анэ.

Узо баве Сəфое щаһьл ава дьфькри, вəхта дэрва га-
зикьрыне, вэрэ, һа вэрэ, Сəфое тэ шьрит гьредайэ у р'а
буйэ сэр дьлизэ.

Узо чу дит у фькри, гот, вэки һэй дьһйае тō хвэш
дьһйайи, т'ō тышт бей р'өбе а'лэме навэ. Əз һежа нава
мьталадабум, мьн хэвна Сэйра мэйэ К'очо бир ани, газы-
ньрына лавька əз жь ве мьтале, чава дьвежьн, дур хьс-
тым у əз анимэ вьра чава шэ'де р'аст мiasэрбуна хэвна
Сəфо. Демэк, нетэ дьлэ гьли сери. Əз дьфькьрим, вэки
хэвна Сəфое вэкэ йа Сэйра К'очовэ, р'аст дэрк'эт. Де-
мэк, мьльак'эте қөнщие һэнэ, вэки мала мэ— мала Əй-
ло, дьвьнэ хвэй. Го Хвэде, Сəфое Узо се—чар сала
сэр шьрита лист, дьһйа—а'лэм дьһатэ т'эмаша ви.
Сəфое Узо, го, т'эрэзу дьда дэсте хвэ ви сэре
шьрите дьр'эвийа һ'этани сэре дьне, гьшка хвэзлэ
хвэ ле данин. Го əв бса бьлд, қōлоз дьбу, вэки т'эма-
шэчийа тьрса ч'э'ве хвэ дьгьртьн. Хвэде, го, т'эне п'эр'е
ви т'өнэбу, вэки бьфьр'ийа. Хвэде дабуйеда. Мьльак'эте
қөнщ сэр мьлабун.

— Вэлэ ви наве Хвэде, апэ Сəфо баве Əфое бьре Нə-
вате (Нəват бука мэ бу) əз пышта хвэва гьредьдам у сэр
шьрите дьлист,— Қачахе Ə'ли, бьнəлие гōнде Қэрəхтине,
виали Əрəз бьнəлие гōнде Шамираме, гьли дькьр. Əви
дьгот, вэки мэри зар'эке дьдэ һ'əмеза хвэ бьльнд дькэ,
қар'э—қар'а вийэ, дьгри, дьтьрсэ. Ле Əзим наве Хвэ-
де, қэ хэма мьн у зар'ед майин жи нинбу (əви зар'е дьне
жи дьданэ пышта хвэ). Мэ сэр пышта п'элəван Сəфо хвэ
бса дьһ'эвсанд тō қөй бежи əм нава мергəкэ гōл—сосьна-

даньн, к'эскэсор бь һ'эму р'энге хwэва дьһатэ бэр ч'э'ве мө.

— Э, сэр бэ'гли гьһишьбу ши, Хwэде дабуьеда, кэсэки һ'эвсуди ле нэдькьр. Хwэде р'э'м, херхазн бона ши авитьбу дьле гьшка. Эw хwэхwа жи ч'э'ве сэрйа бу, мэрне Хwэде бу,— Qачахе Э'ли, щинаре ши т'ьме бир дани. Баве ши Узое Бьро, дьле хwэда шадьбу, мэрьве бэре бу, бльнд нэдьгот, wэки мала Эйло малэка хwэдедайэ, дэсте we мале бэре—бэреда сэр дэстар'абуйэ, wэки ч'э'в ле нак'эвьн. Ле го ве аг'рие Узэ хwэха харьна авр'у, тыштед, кэ ле бавэрнэдькьрн, к'элэм, кьр'кьр'к данэ Сэфо, wэки сэр'а ши батал бэ, бона бьзэwьщине. Хwэде го пэй ве йэкер'а Сэфо иди нькарьбу сэр шьрите бьлиста, ле wэхте қэйде щьриде ледьхьстьн, чава дьвежьн, т'awe ши т'өнэбу, чьнг дьда, қөлоз дьбу, банздьда, бе мэ'нэ, һьндьк дьма бьфьр'ийа...

Гөнде Qөрэхтине гэлэк тэ'ли—тэнгаси жи дитьнэ һэй шарна щэрде давите сэр гөнд. Го һ'эта Щэве Бьро һэбу эв йэк дэгмэ дьбу. Щарэке щэрда һосе Будки, wэки орт'а ши Усьве Хwэдо нэхwэш бу, давежэ сэр гөнд, һьне т'алане ван дьвэ, гөндики ван те көшьтне. Го ши ча хи һэварийа хwэ Усьве Хwэдо дадьхьн. Усьве Хwэдо дьчэ һэварне, го бса кьр, wэки щэрдбаши, р'эбэре ван кьрьнэ коне р'зи. Усьве Хwэдо пешне меред ван дьгрэ, һ'эйфа көр'апед хwэ, гөндие Qөрэхтине һьлтинэ. А эв йэк жи мэ'ник бу, wэки бина Усьве Хwэдо у һосе Будки һэв нэхwэш бу. Пэй ве йэкер'а, го қэлэткьрн т'э кэс сэр қөрэхтинйада нэдьһат. Qөрэхтинийа жи, го, гэлэки нөһэқ бун, вана го мэри мэри һ'эсавнэдькьрн— щөлэ'т бун, тьрса ван т'өнэ бу, ле бэхте ван һэбу.

Qөрэхтинийа бе гьли—готьн, мэсэлэ мэт'элөкед хwэва, э'йанбун. Гөнде ванда сазбөнд һэбун, дэф—зөр'нэ, ло, һөла пар'нэпьзука ван. Гөндие Qөрэхтине һ'энэкчи бун. Хwэш у ширьн мэрьвар'а хэбэрдьдан. Ван аг'ьрийа ба-варки т'эмам жь Усе Мэ'ме. Баве һ'ото һини э'дэт, р'е-р'эзма мьлэтэ баш дьбун. Гьлие хwэш, мэсэла баш же һин дьбун. Ы'этани һна жи, wэхта йэк гьлики ақьл, мэ'рифэт, щиди дьбежэ, гьшк дьбежьн, тэ қэй дьвежи дөнгө Усе Мэ'ме те. Усе Мэ'ме, нава щьнэтэда бэ, гэлэк сала р'эисе гөнде Qөлибэглийа һ'эснийа бу (Qөлибэглийа зөқьрийа жи һэбу).

Мэри бь гьли—готьне Qачахе Э'ли р'э'мэти хwэва дьчу, ша дьбу, эви гэлэк мэсэлэ, бэйт'—сэрһати, бэрхwэ дэрхьсток заньбун. Бэр дэсте мэ жь готьне ши гэлэк мэ-

сәлә һәнә. Мън әвана, вәхте хәбата хвәйә р'ожнәмәвание
һьвисина.

Алдъм—дөлдъм

Дө п'е чарсьм. (Мезин).

П'ир Усо дьгот:

Мън каләмери.

Ә'вдое мала Съмайил дьго:

— Мън бе мали,

Әм чьма к'әтынә ви һ'али?...

Го вәхта әвана әв гьлие хвә дьготън, дор—бәр к'ә-
на, бемә'нә, дьмьрын. Әв һәрсек жи гәләки лақърчи бун,
гәләк тышт заньбун.

Диса жь готьне Қачахе Ә'ли:

Гөндада мьлк'а аш,

Шәһәра— сьм т'әр'аш.

Ч'йа сөр' у сәрма кание,

Бнәлу ав те нәман,

Хвәкьрийа навә дәрман.

Хвәшбун, хьзмокед (к'ьламе әвинтие) Қачахе Ә'ли.

Дине, мале мә данинә, зозана ве т'ьмт'еле,

Дәма, дьне, қәмәра мьн чуйә мала п'ингер сәр дора
селе.

Дькьм қәмәра хвә бьр'әвиньм,

Ле йале мале дьнеда, әзе тәньк һ'альм.

Әзе хвә бавежьм элбашне эле, бьра қәләне мьн,
қәмәра мьн, текә хәрщәки, бавежә нава эле.

Мале мә данинә, зозана һ'афа дәште.

Қәмәре пышта хвә да бара, к'ьл да мәшке.

Дә тә вәрә р'амусанәке мьн к'әрәмкә, бьра шуша
дьле тә нәшке...

Ле дине, ле дине....

Бәнзъраве дькә бышке,

Мьн дәст авитә щоте гөлийа, шала пыште.

Хвәде мале қомси—нәмама хьравкә,

Наһельн сала исальн, кавле гөндада, р'унем р'әх
тәньште.

мьн һ'әйрана шә'ра сери,

Хәме дьле тә, дьле мьн данә бери,

Мьне п'ор'сьпие зәмана пьрсийә— чь мьразе зорә
начә сери.

— Әва хьзьмока (к'ьламе бәнгитие) Әз ль гөндие мә,
гөндие Қарәхтине һинбумә,— Қачахе Ә'ли дьвежә у гь-
лие хвә думайи дькә, вәки вәре вани жийине хвәш бу,
щәнәт бу, ле ләзәт нәдитън, маһащър бун. Әм һна ль гөн:

де Шамираме дьминьн. Шькър, ве гаве башә, паше нъзаньм ве чава бә, әв қәт'ла, кә мә вәхта р'әве дит, бьра гөре сәре ч'йа нәвинә. Бьра әвләде мә дәрһәқа веда т'әне жь мә кала бьбьһен у жь к'ът'еба пебьһ'әсын. Әз гәләки шамә, вәки гөндие мә һәвр'а т'фақын, йәк али йәки дькә, чьмки бь йәктие әм дькарьн бьгьһижнә бәхт у мьразе хвә. Вә'дәйә, вәки әм һ'ьшйар бьн, фә'мбькьн, вәки әм вәк'иле щьмә'та п'ьр'милионьн, ә'йбә, вәки әм ве йәкс фә'м нәкьн. Әв йәк к'өбарийә, сәр бльндайә.

— Әз һ'әйрана щәһьле гөндьм, шькър һәвр'а башьн, қәдре һәвдә дьгрьн, т'фақа ван йәкә,— Қачахе Ә'ли бь дьловани дьбежә.

Бьра мәзьне минани тә һәр ва һәвьн, сйа вә сәр сәре мөбә у әм жь вә дәрһәқа ди́рока мьләте хвәда пе бьһ'әсын. Нә ахьр һун шә'де ә'мре бәрәйә зендинә, бин, бәг'са пешие мө вә'те, һун бәр бина мәнә. Хвәде имане бьдә тә, мьн а́ва бь һ'ьзкьрьна дьһйальке готә а́пе Қачах.

Щәһьле гөнд, вәки дора мә бәрәв бубун, к'әнийан у шә'де ә'мре бәһбри, а́пе Қачах һ'әмез кьрьн.

Қачахе Ә'ли бьльнд дьбежә, вәки қәрәхтинийа, дорбәр р'ьнд бьбьһен, вәки әв к'о́ка хвә́ва жь гөнде Қәрәхтиненә у готи, әв вәре кал—бава бир нәкьн.

Пәйһатиед қәрәхтинийа, шькър, нһа п'ьр'ьн у т'әмам һаж ә'мр, р'е—р'ьзма кал—баве хвә һәнә. Әв йәк йса жи сайа сәре Усе Мә'ме, нәвие Бьре Әйло, чьмки әв р'ас-ти ди́рока щьмә'те бу, гәләк ақьл у занә бу, ча́ва дьбежьн, энциклопедиа мьләте бу.

Нәви—нәви'ьр'кед қәрәхтинийа нһа ль гөнде нәһ'ийа Армавире, Эщмиазине, гөнде Аршалусе, нәһ'ийа Аштәрәке дьминьн.

Қәрәхтинеда Қасое баве әт'ар диләван, зарбежәки готьна вәбу. Ве гаве чәнд нәвие ви ль вәлате дур—дөрәз херкър, сәре песәкьнийанә. Ле һозое лақьрдчи шабуна гөнд бу.

Дәнг у сәдае кәр' у нәвие ви һәр дәра хвәш те бьһистьне.

Қәрәхтинийа у нә т'әне әв, дә әвләде хвәйә дәвра мөда — К'әрәме Ә'рәб у Шашике Аһ'мәдва к'өбар дьвьн.

Әван гәләк сала сәрверти гөнде Шамираме кьрьнә.

СОИИБЛАГ': Ль ви гөнди һ'имли Қазанийа дьман әвана гәләк щара мьһащьр бунә. Жь вана һьнәк нәһ'ийа Орт'ьле һатнә. (Мәзьна готйә, вәки Орт'ьлә щи, ер буйә,

Әу чықас р'астә, әм теда дбдълн. Чъмки леньһер'андьне мә әм р'асти варәки бь ви нави нанин).

Вана бь готъна ван бь we ерева жи нав дькын — Орт'ь-ли. Ёнә қазани жи гондед майинда дьман, орт'ьлийа гәләки к'ббар у сәр хвәнә. Ль вьр мықати т'фақа хвәбун. Р'абун — р'уныштандьна мьләт баш хвәй дькьрын.

Орт'ьлийа гәләк лақьрдчи у қәрфәчинә. Ле т'әне ван гәлла хьравтьрын.

Ви гондида жи хвәйкьрына пез у дешерва мыжлу дьбун. Бьнәли һаж бае дьне т'бнәбун, ньзанбун дьнһаеда чь дьвә, чь дықәвмә. Һәр йәк хера хвәда хьне бу.

Әвләде бьнәлие ви гонди бун — Усьв у Р'ьзгое Ә'ли-йә р'ә'мәти, әв һәрдә хвәндибун у гәләк сата сәрверти шбхәле һинкьрын, т'әрбинәткьрына гәлилке ә'мре мә — зар'а кьрың. Һәрдә бьра жи чунә шәр'е мықабыли фашисте алман у бь мерани бь орден у медалава вәгәр'һан.

Сойиблаг'ийа жи сата 1918-а мьһашьр бун. Тә'ләбәхт-р'а сальхед т'әмам дәрһәқа ван бәр дәсте мә т'бнәнә. Ле бәле, әв йәк жи бәсә, вәки әм заньн, кә варәки бь навә „Соиблаг'еда“ жи вәк'иле мьләте мә манә, дәрбаз кьрына, әв йәк нав — нишанәкә мәйә. Соиблаг'ийа гәләки дәст ә'мәл бун, у һәр гав мәрьвед һ'әвщәк'ар вана дьсәкьнин

ҚӘРӘҚӘ: Гондеки эздиайи мәзын бу, вида вәкә 150 мал дьман, малед нав — нишан бун. — мале мә'мә'шәрифиһа, малед шәмәзәрийа, мала баве професор Сә'һиде Ибо, мала хале ви Әсәде Ә'вдо. Гонде Қәрәқбәда бун, мала Ә'т'аре Авдәл, Ә'мәре Т'әмо — малнә қәдър у қимәт. Әвана ә'сле хвәда қазанинә. Навә Қазаннер'а гәләк шбхәл — ә'мәле дьнһалькейә т'ариқи һәнә, к'иһан лайиқи леньһер'андьне к'ур у дьрежьн.

Қәрәқбә мьскәне фолклора мәйә дәвләмәнд бу. Бьнәлие гонд к'ббар бун, вәки зарьгожъна шьмә'те баш заньн, р'е — р'ьзма we — беқбсур.

Мала Мә'мә'шәриф ньге хвә маләкә минани мала Гәли Щәвар аг'әе Ә'ли бәгер'а давит. Го щарәке Гәли Щәвар аг'а, те гонде Алачалуе, ль вьра чәнд малед гонд дькә бьн баре гьран, мале ван же дьстинә, бона we йәке, вәки вана қьр'ка һәв гьртьсу, дьлсари кьрьбу орт'а һәв, Вәхте әв пәзе ван, бәрәв дькә, вәки бьдә пешийа хәлама бьвьн, Сайра К'очое Мә'мә'шәриф дьчә вьра, дәсте хвә дьдә бәр р'уе хвә дьсәкьнә. Гәли Щәвар аг'а дьпьрсә, вәки әв қиза дәләл, қиза к'ейә? Бука к'ейә? Чь дьхвә-

зә?. Дьвежьне, вәки әв қиза фьлан кәсейә, жь фьлан малейә, бука Хвәде Судийә, мала Қази Р'әмо, чәнд пәзе we жи р'әвинә, к'этьнә нава ван пәза.

Гөли Щәвар аг'а дьвежә хөлама, вәки зу бькьн пәзе we вәқатиньн, бьднә қиза мьн бьра бьвә. Мала Қази Р'әмо маләкә мәзьнә, we газне хвә мьн бькьн, калке we — Мә'мәшәриф жи, мәрьвәки қәдърә. We мьн бьхәйдә.

Го, Хвәде йәки минани Гөли Щәвар аг'а, вәхте дәр-һәқа ван малада җса хәбәрда, хөлм дьвежьн, ле чьма мер-ред ван нәһатьнә пәзе хвә бьвьн. Ёнәк щинар башқә, Хвәде Узои р'ә'мәти, дьвежьн, вәки Сәйра К'очо, малке we Хвәде Мьсто т'әзә щьһе бунә, Хвәдо нә малә. Зар'ед we жи хурьн, Әв минани малбаване хвә меранийә, лома хвәхwa һатйә пәзе хвә бьвә.

Го Гөли Щәвар аг'а һьн пәзе we вәгәр'анд у һьн жи зер'әки дәһа зорә—зор п'ешк'еши Сәйра К'очое Мә'мәшәриф кьр.

Гөнде Қәрәқбеда малбаване Мәштите Фарьз, Шәрое Бьро ә'йан бун, чава дәнгбеже готьна вә. Ә'мәре калке Мәштите р'ә'мәти, го, р'ожа к'ьлам бьстьрана, к'ьламе wi хьлаз нәдьбун у йәк нәдьвәк'ьланд. Дәнгәки хвәш ле бу, го вәхта әви дьстьра, бемә'нә, мьрие гор'а жи р'адьбун гөһ дьданә дәнге wi, минани, дәнге қөльнге бәр баһаре.

Шәрое Бьройи р'ә'мәти бәр дәсте wi һини к'ьламе мәйә класик бу. Р'ә'ма Хвәде лебә, ль р'адиее стьра, әв кьрьнә мале нәмьри, мале щьмә'та мәйә һ'эта—һ'этае, жь җндабуне хьлазкьрьн. Го вәхта Шәрое Бьро дьстьра бәри дәстпекьрьна к'ьламе дьгот, вәки р'ә'мә һостәе мьн-бә— Ә'мәре бәве апе Фарьз. Пәй ван гьлийар'а әви дәсте хвә дьда бәр гөһе хвә у дьқир'анд. Го Ә'мәре калке Мәштите Фарьз гәләки к'ьлама „Р'ьзгано“ һ'ьздькьр. Шәрое Бьро әв к'ьлам, тб қөй дьбежи бона хатьре Ә'мәре апе хвә җса сьтрайә, вәки чава дьвежьн, һ'этани дьһйа һәбә, к'өрд һәбьн, we нәе бьркьрьне у т'ьме һ'ьзкьри бьминә.

Гәло к'е к'ьлама „Р'ьзгано“ нәбьһистийә?

Р'ЬЗГАНО

Дә ло, ло, ло, ло...

Р'ьзган, әз бь қөрба, ньзам, бәхте мьн бу йане тә'ле тә бу, бәрмали бәрмалийа тәмә.

Ё'әйрано, Р'ьзган, һәрче кьрьә, әз дьвем шәрмә.

Вәрә мьн п'ьр'көр'а Хвәде бьр'әвинә, мәвә шькәвта

Қўли, шыкэвта Қўли, шыкэвтэкэ бе, бевайя,
Очонке кўр'ац, нэч'ирванэ, сьбе зу р'адьбэ та
к'евришке гэрмэ.

Ах Р'ызгано, эз бь қўрба, дьвэ изе бинэ сэр мэ, мьн
бёкёжэ тэ жи сэрда.

Дэ ло, ло, лэ, ло, ло....

Ло, Р'ызгано қўрба.

Дэ ло, ло, ло, ло...

Р'ызган дьбе Нуре, һа Нуре, мала баве ле хьрабисе,
вэрэ қасэке, чока хвэ бьдэ э'рдейя, эзе сэре хвэ
бьдмэ сэр чокейя бьк'эвьмэ хэвнейя.

Нуре чока хвэ дьдэ э'рдейя,

Р'ызган сэре хвэ дьдэ сэр чокейя, к'этийя хэве
бь хэвнейя.

Жь хэва ширьн банзда готйя Нуре, һа Нуре, мала
баве ле хьравбисе,

Дэ р'авэ мьне хэвнэке дитйя, вэзе хэвна хвэ
бежьм, те хэвна мьн шыровэкэ.

Нуре го, Р'ызган, эз бь қўрба, Хвэде хэвна тэ херкэ,
вэрэ ве сьве хэвна хвэ бежэ, эз п'ор'кўр'а Хвэде
хэвна тэ шырокьм.

Дэ го, мьн дитйя, дарэке, дэре мала баве тэ шин буйя.
Ве даре дё ч'ьқьл, һэр ч'ьқлаке севэкэ, һэр севэке,
кэвэкэ гозэл ве ль сэрэ.

Мьне бала хвэ дае, тэйрэки қэрэқуше жорда ледайя,
сэре һэрдё кэве гозэл, ва фьр'андийя.

Нуре го, Р'ызган, эз бь қўрба, Хвэде хэвна тэ бь
херкэ.

Дара дэре мала баве мьн жи бэжна мьнэ, һэрдё
ч'ьқле теда бэхт у мьразе мьн у тэнэ, һэрдё севе ль
сэр мамыке мьнн, һэрдё кэве гозэл, э'сэ, р'өһ'е
мьн у тэнэ, тэйре қэрэқуше Очонге кўр'апэ,
неч'ирванэ, сьве зу р'абэ та к'евришке гэрмэ, тё
вэрэ изе бинэ сэр мэ, мьн бькёжэ тэ жи сэрда.

Дэ ло, ло, ло, ло, ло, һо, һо...

Дэ ло, ло, ло.

Сьвэ бу, к'ёбара сьвейя, Нуре дэрдьк'эвэ бэр дэре
шыкэвте дьнһер'э, Оч'о виайя жела тейя.

Нуре дьчэ пешие, дьве, Оч'о, һа Оч'о, бэхте тэдамэ,
вэрэ Р'ызган нэкёжэ, хортэки һ'эйфэ таки т'энейя.

Вэрэ мьн п'ор'кўр'а Хвэде бькёжэ, поз у гёһе мьн
жекэ, текэ щева хвэда, дэ бьвэ нава э'ширеда дэрхэ—
һьн тэр'а навэ, һьн намусэ...

Дэ ло, ло, ло, ло, ло, и, и, и..

К'ылам, тек'ста we бса hatйә нвисаре, чава дэнгбеже р'әмәти стьрайә, готйә.

Го, вәхта Шәрәе Бьро әв к'ылама дьстра шарна бе һ'әмди хwә сәр мыле хwәда вәдыгәр'ийа. һавал, башqә сазбәнде хwәиә мә'рифәта мәзын, Шамьле Бәк'о, же ды-пырси, wәки Шәро, Хwәде һәвини, вәхта тә we к'ыламе дьстьрейи, дина мын тәйә, тә т'ьме сәр мыле хwәйи р'асте вәдыгәр'и, мә'на we йәке чийә? Го Шәрәе дэнгбеж щавә wi дыда, дыготе, wәки әвә ая Ә'мәр т'ьме бса дыкыр, мын т'ьре әвә һа сәр мында бе у мишани бәнга хwәйә хортание мыр'а бекә.

— Аwa, awаз, нәхшед хwәш текә нава к'ыламе, дэнге хwә һәй һымзкә, һәй ле су wәрә.

Һәй wах, һәй wах, мә мере чава ондәкырн, дәнг у сәдае wан чава, мә қәлийан...

Мәщите Фарьз у көр'е бьре wi Фәйзәе Р'ьза жи р'адиоа Ереванейә п'ара к'өрдида сьтьранә.

Шәрәке феза базара сәргьрти, лә бажаре Ереване, Мәщите р'әмәти р'асти мын hat у гот, wәки һ'ал—һ'әвал әвә, кө һ'әтани һа әви дэнге хwә нәнъеисийә, р'адиоода нәготийә. Гәләки газне хwә кьрын...

Әз т'әзә сәрwере п'аре к'ьвш кьрьбум, (сала 1981-е). Чь р'астә, р'аст, әз һивийа Мәщите Фарьз бум, вәхта әви хwәхwa әв йәк готә мын, әз гәләки ша бум, wәки бь сьтра-на wi р'адиоа мәе бхәмлә, иди we йәке баштьр чь дыкаре һәвә?

Мын готе, wәки Фәйзәе бьразне хwә һьлдә һәр'ә мала Хәлиле Ә'вдълә, бьра әв гәһдарийа тә бькә у мыңаме к'ыламе тә лехә. К'әнге wә дит, кө һун һазьрын, бона дәнг нвисандьне, һуне бен, әме дэнге wә сәр қәйт'ане бивисьн, һьлдьн. Дэнге wәе бь wi щур'әйи һ'әта көр'е—көр'а қо-льхи мыләт бькә, дэнге wәе дынебә.

Мәщите Фарьз гәләки ша бу. У кьрә бира мын, wәки әв жи баве мын. р'әмәти Гоге Усьв жи харзие мала Мә'мә'шәрифьн.

Чәндәки дыне шунда Мәщите Фарьз, Фәйзәе көр'е бьре wi у Хәлилә Ә'вдълә һатын, мә дэнге wан, к'ыламе wан һьвисин. Жь wан к'ылама йәк жи к'ылама „Шәвәве" бу.

Зозана Аһ'мәде Сә'до дарә бь дарчинә, Хwәде көле мала Хwәде Надо, Р'омие Қөрдо хинә, чава полка қазаха, нәчәлникә мәһ'әле жәлаа тинә, Ширьн—Шәвәве дәсте зоре мын дьстинә.

Шәвәве, зозана Аһ'мәде Сә'до we бь сусә, пристав го Мирзә әзе бежьм тә бьнвисә.

Эзе дькым, Ширьн—Шэваве бьр'эвиньм мала Ы'э-
сэн аг'а, Хwэде хьравкэ, Ы'эсэн аг'а дэрhэца динда
п'ьр' намусэ.

Шэваве дьго, лавько, бэжна мын ханьме, Хwэде за-
нэ, минани финчанэкэ фэрфур'ийэ, сэр т'ахьмэ.
К'элэш лавьке мын пьсе маме мына, эз нахwэзым
бэре хwэ бьдьме.

Шэваве, бэжна зьрав бэжна тэйэ, сэд һ'эйф к'оти,
шьнэре мера мере тэйэ.

Эз Хwэдекым бэжна тэ лайици мала мэйэ.

Шэваве ware Аһ'мэде Сэ'до, ван бьльдицийа,
эзе һэр'ымэ Синэка һ'эснийа тек'эвьмэ р'езэ гонда.
Пэй Шэвава хwэр'а нэвиньм, Чилан—бэдэwa, лъ
ван р'ьнда.

Ware Аһ'мэде Сэ'до дьнһер'ым ван мынара, эзе
һэр'ымэ Э'нт'ава кавьл, тек'эвьмэ дьк'ане ван эт'ара.
Эзе Шэвава хwэр'а базар бькым қалг'ахе базьна,
щоте ван гонһара.

Шэваве, бэжн зьраве, мер бь қорба, we шин дькэ
қьжла Р'оми, қьжла Надо, нава хьрба.

Эзе сэва ч'э'в бөрне бэлэк бумэ қачахе р'е у дьрба.

Эва к'ьлама авитьнэ сэр қиза Надое һэде Wэки жер'а
дьготын, Надьр эфэнди, сэре гьли газьна, мере һ'эму дэ-
ма, пешэwьтие мылэт. Мала ван у мала Р'омие Қордойэ
стуна эле виали ч'эме Эрэз дьман. Лома жи эм дэрhэца
wанда бь һоргьли хэбэрнадын, ле wэхта эм wана р'ьнд
бир биньн к'ьт'ебэкэ башқэ готи сэва ван бе ньвисаре.
Мэрэме мэ нһа дэрhэца we п'ара гэле мэданэ, һа кэ сала
1918-а жь ч'йа Синэке мыһашьри ви али ч'эме Эрэз бу.
Диса лъ Эрмөнистанэ.

Эм һьнэки бь тек'ста бь стьрана Мэщите Фарьз дэр-
к'этьнэ бь we фэ'мдарие, wэки эв шахе к'ьламе онданэ-
вын. К'ижан Гоге Усьв у Қачахе Э'ли готьнэ.

Бьнэлие гонде Қэрэқбе йэк йэки мақултьр, мә'рифэт-
тьр бу. Мала баве Сэһ'иде Иво— докторе олме дохтьрие,
мала хале wi — Эсэде Э'вдо, эл мака мерьwэ, гөла э'ши-
ре бун.

Гондие Қэрэқбе, бь гьли—готьне хwэ, бь лақьрдие
хwэ шабуна гьшкабун.

Р'уе Р'ома р'эшда, эв гонде р'энгин жи weран бу, кавл
бу. Бьнэлие гонд мыһашь-р бун, дэрбази ви али ч'эме
Эрэз бун. У һэр йэк к'этэ гондаки, дәсте ван жь һэв қэт-
йа, хер у хwэшие бэре, һ'ьсрэта ч'ийа у бание һ'эзар йэк

гöлава хэмьли, чава дьвежын, бунэ биранин, п'зька сэр лева.

Паше вэ'дэ йа хвэ кър. Әвана нини қәвл — мәщалед ль ви али ч'өме Әрәз бун, Гәләк нәви — нәвич'ър'ке бнәлие Қәрәқдөйә бәре бунә мәрыве ә'йан, алие гышкада насъри, хвәйе һөрмәта бльнд.

Сәһ'иде Ибо бь к'обари дәрһәқа пешие хвәда, шөхбл-ә'мәле ванда хәбәр дьдә. Професор дәрһәқа ванда к'ь-т'еба хвәйә бь наве „К'өрде р'евн"-да һьвисийә, к'ижан сала 1979-а ль бажаре Ереване алие нәшърәта „Советанан грог"-да һатйә чапкърне.

Демәк, әв к'ьт'еб шеқрандьна әмәке кал—бавайә, биранина ванә. Сәһ'иде Ибо професоре әмәки'ър' бу, дох-тьре зар'айи баварки т'әмамийа дьнйа өлме дохтьриедә насъри. Бь дәһа мқалед вийә дохтьрие у чөнд к'ьт'ебед ви бунә хәмле т'әхте п'ешәкзана, әв өса жи хвәдане чөнд к'ьт'ебед бәдәвәтиейә.

Көр'әпә Сәһ'иде Ибо, Зөрбе Әмър мәрк'әза нәһ'ийа Армавиреда сәроке п'ара қәнщкърна нәхвәшиед зар'анә нәхвәшхана мәрк'әзиедә.

Зөрбә, сайа мәр'ифәта хвә к'әтийә дле дәр—щинара, хазма һөвал—һогъра.

Дәсте Зөрбе Әмър сьвькә, к'и зар'е хвә нәхвәшиед гьранва тинә щәм ви, нава вэ'дәки кьнда саг'—гьламәт вәдьгәр'инә мал.

Нәви—нәвич'ър'е қәрәқдөйа һ'әта һһа жи лақърдие кал-баве хвә бир нәкърнә, вәхте шайа дьбежын у фьрнақ дь-бьн. Әв готын, һ'әйф, сәд һ'әйф тенә биркърне. Нвисара ван гәләки фәрзә, лайиқә, вәки әв һьсыләтәке дәрбази йа майин бьн. Вәки һаж дәб р'е—р'ьзм, фькър, мьталә у бәрхвәдәрхьстьнед к'ал—бава, һьнәк лақърдие ван һә-вьн.

Мьстое Ч'иң'әке, харзие п'ир Авасе, п'ире Омәрхала, го щарәке әм чунә бойине, Мә дит, мәрики тедайә р'увиө пез һәма давәжә сәр егър, хавә—хав дьхвә.

Мьн готе көвьри қбливә, әва мәрывхөрә?

Әви тә р'абу бойине дәрк'әт чу.

Мьн у һөвала қәрф, тыназе хвә ви у һөвале ви кърн.

Әви р'уви дьхварын, наве ву Әсо бу, наве баве ви Хә-лил. Әсо бәр дери гөгә бәндурйа, көр'о, һуне пез к'ода бьвьн? Дора мөйә, әме пәзе хвә шәржекьн. Бәндурйа го, вәки әв мьләте р'әзил қәрфе хвә мә дькә, әме һәр'нә бойинәкә башқә.

Әсо го, көр'о, к'ижан қәрфе хвә дькә.

Го әви хани сори—зар. (Мьстое Ч'ич'әке бь т'ылийа нишан дьдн).

Әсо дьве, әви хани сори—зарә,

Малева һ'аша бьг..м сәран сәрә,

Бәреда щьсне ван бсаи к'..ә.

Го бәндурийа пәзе хвә анин сәржекьрын, чәнгәлава дардакьрын. Мьстое Ч'ич'әке вана архайин дькә, хазма Әсо, бь һ'әмди хвә гази Әсо дькә, дьве Әсо, Әсо...

Әсо дьве һа.һа... Мьсте Ч'ич'әке дьвеже, ва қд...а,

Го Хвәде Әсо нәмәрди нәкьр, го, һ'аша к... мьн нава гоште вә орт'ыла.

Р'ожәке жи Әсо у жына хвәва, наве жына ви һ'өве бу, тенә Р'әване. Лавьке шәмәзәрийа һ'әмиде Сьло, Федка жына хвәва р'аст пе тен, лавьке шәмәзәрийа дьвежын, йәки һ'әсьни виайә, әме һәр'ын, т'әк'әвын к'ьр'е ви. һ'әмиде Сьло, дьвежә, көр'о ле вәгәр'ын, әва Әсойә, мәрики һазьрщавә, чи вә пе нәк'әтийә. Лавьк гөр'а һ'әмиде р'ә-мәти накьн, дьчын к'еләка Әсо дьсәкьын, дьвежьне:

— Апо, әве ч'еләке (жына wir'а) нафроши?

Әсо дьве, нафрошым, ле әва һанр'а дьгөһер'ым. (Фет-каер'а, жына һ'әмиде Сьло).

Һ'әмиде Сьло дьк'әнә, дьве, көр'о, мьн гүт чи вә ви нәк'әтийә. Дә ижа п'акә, вә һ'өве кьрә һәвала Федкае.

Го, Хвәде паше әв у Әсова тен к'еләка һәв р'удьнен. Мәсқәрәтийа, һ'әнәк—лақьрдийа дькьн. Әвана гәләки һәв ша дьбьн.

Әв готьнед ван һ'әйф иди кем мәри заньш, тенә биркьрьне, нә ахьр әв шәде бирубавари, фькьр—мьталед кал—баванә. Әвана тенә биркьрьне. Чьмки вәхте пешда-чуйина техникае, бь автомашина, тәйара чуйин һатын дьвә, иди вәде мәрийа т'өнә гьли—готьне ну бәр хвә дәрхә, мәсәлә—мәсәлоке щьмә'те һинбә. һәрче һәнә жи тенә биркьрьне.

Бәре п'ийа дьчун, бь километра р'е дьқәдандьн. Йане жи сйари. Вәхта һәспе ван дьвәстийан, вәхта әв а'щьз дьбун, сәр канике р'удьньштын гьли дькьрын, ньмуне зар-готьне, дьготьн, к'ылам дьстьран. Ви чахи зарготьн, дөв-ләмәнд дьбу. Ви чахи вана р'е бь сьтьрана к'ылама, бь готьна кал—баве хвә кьндькьрын.

— Ле нһа әм we йәке мьқуф манә,—Сутое Ә'мәре Ә'вдо, дәнгбеже нав ль дьне дьвежә у дькә ахин, вәки вә'-дәда мәрве хвәнди нава мәда кем бун. Бәйт'—сәрһати, ч'ир'ок—к'ылам, бәрхвәдәрхьсьнок, тыштинок—хәзна зарготьна мә кем һатынә нвисаре.

Ах, чьдас, ондабун, занед фолклорер'а чунə к'əтьнə бьн ах у бəре сар.

Əв йəк малхьравийа һ'əта—һ'əтаейə, хəлайа сьрəфата мəйə, Хвəде һəв мəзынтър нəкə. Дə нһа бале, бьра ща-һьле мə к'идəре р'удьнен, чь гьлие кал—бава дьбьһен бьнвисьн. Бь ве йəке əме қəрəфате хвəйи мьлəтие онда-нəкьн, думка мəе дьрежвə, навə мəе дьне нəе һьлдане...

ГОНДЕ ЗОРЕ: Əва гонда нава ди́рока мəда гəлəки ə'йанə, чьмки бь һəрəк'əте сəрк'аре т'əмаийа эздиє Пьл-кавказе Усьв бəге һ'əсəн аг'а у сəрк'аре бажаре Идге Гиа Богославски ль вьра мəк' тəба' дəдайə бь сьре бона зар'е кəрманца те вəкьрьне.

К'əмала we бона мьлəте мə бе һ'əсавə, лома əме һь-нəки шунда бь һургьли дəрһəқа weда шьровəкьн.

Гонде Зоре ə'йан бу бь сəмт у авед хвəйə сарва, бь бнəлиед хвəйə хəбатһ'эзва. Əвана, əк'ьн—т'ик'ьн дькь-рьн, цəз у дəвар хвəйдькьрьн. Вьра мала һəрə к'ьвш мала Р'ьзган аг'а бу. Р'ьзган аг'а зə'ве һ'əсəн аг'ае Т'ə-мьр аг'а бу, мере П'əришан ханьме. Əвə малə бь р'е—р'ьзма хвəва ньге хвə гьрəгьре ви чахир'а давит. Ви гон-дида бун ѓса жи мала п'ир Щəло, мала Сорое шехе шех-мəнда. Соро хəрте гонд бу. Го əв гəлəки хəрт бу, бəре хвə гəле нəдьгəһаст. Щарəке, вəхте шер' йəк дəсте ви дь-хə дьфьр'инə, əв лəзо—бəзо те мал, дəсте хвəйи фьр'иа-йи дькə нава р'уне қьжьланди у қьма хвə һьлтинə нав джмьн дк'əвə бəла гьшка дьдеда. Го тьрса Соро к'е дкарьбу мала хвə дəрк'əвə. Дəрһəқа ве йəкеда хвəш хəбəрдьда һ'ə-мə бəре п'ир Щəло у Шəрəфе кəр'е п'ир Щəло. Тьрса Соро, го кəсəк нəшербу сəр гонде ванда баһата. Гондийа гьшка қəдре ви дьгьртьн. Пəй фьр'ина мьле вир'а т'əмам һ'əв-са хвə лə дкьн. Һ'əтани нһа жи дəрһəқа хəртийа вида гьлидькьн.

Һ'əваск'арə сəрһатийа мəк'т'əбе. Əв сала 1904-а һат-йə вəкьрьне. Əвə мəк'т'əбəда зар'ед к'əрда бь зьманə ур'ьси дьхвəндын, мəк'т'əб йа шəвбəһерие бу. Йанə вь-ра һин дькьрьн, һьн жи шəвə теда дьман, р'адьбун— р'у-дьньштьн. Бона хвəндыне де—бавə зар'а п'əрə дьданə дəвлəте. Демəк, вьра əв зар' һиндьбун, де бавə к'ижана карьбун һəқə хвəндыне бьдана. Гəлəк əвлəде щьмə'та мə əв мəк'т'əб хьлаз кьрьнə, жь вана гəлəк паше эп'ещəйи кери щьмə'те һатьн дəрəщə һьлдана нəхвəндитиєда, дəрə-

ща һәландайинеда бона зар'е щымә'те хwә хwөндьн, нь-висаре быгрын.

Нава дәрсдаред ве ощаха һинбунеда Исаһак Морогулов е ә'wльнә, wәки әмәк р'етийә бона һинкьрын, т'әрбийәткьрына зар'е к'өрда. Әw е ә'wльнә, wәки дьбә сәрwере мэк'т'әбе. Бона щымә'та к'өрда, бона һинкьрына зар'ед we әwи гәләк әмәк р'етийә, гәләк щара бона п'аккьрына мәщале мэк'т'әбе, бона зар'е щымә'те хwә we быгрын әw ль Ереване қасьдийә, дәрһәқа һ'ал—һ'әwал дәрәща ә'мре щымә'теда, сәрwертийа мэк'т'әбеда, һинкьрын, хwөндьна щымә'теда гьли кьрйә, wәки мәщале һе баш сазкьн бона зар'е к'өрда, бона мэк'т'әба wан, Исаһак Морогулов нава бьнәлиед гөндөд к'өрдайи Зоре, Бәндәмураде, Ә'с-ланлуе, Оргове, Аләчалуе, Басинәке, гөнде Шеха у ед майин дьгәр'ийа зар' бәрәв дькьрын бона мэк'т'әбеда һин-бын. Әwи һәла һе мэк'т'әбеда хәбатәкә эп'ещә кьр бона чекьрына һ'әрфед к'өрдийә латини, к'ижан сале диwана советиеда, сала 1929-а бь р'әсми һатьнә қәбулкьрыне. Морогулов салед диwана советиеда ль Ереване техникума Пышкавказейә к'өрдида дәрсе зьмане к'өрди дьдан. Әw сала 1933-а ль п'айт'әхте Әрмәнистана Советие wәфат бу. Дәрһәқа мьрына wiда р'ожнәмед Әрмәнистана Советие ньвисин, пәсн у мөт'һ'ед wi дан, хәбата wийә дәрсдарие, өлмдарие анинә бәр ч'ә'ва. Р'ожнәма „Р'йа т'өзәда“ чәнд мьқалә дәрһәқа wiда дәрк'әтьн, wанда әw наводкьрын чаwа дәрсдаре п'ьр'әмәк, чекьре һ'әрфед к'өрдийә латини, херхаз у пешәwьтие щымә'та к'өрда.

Дәрсдар—сәрwере мэк'т'әба гөнде Зорейи ә'йан һ'әсаб дьбә өса жи Бағрат Г'арибщанийан. Әw сала 1914-а 1-е мәһа адаре (марте) дьбә сәрwер—дәрсдаре ве мэк'т'әбе. Әw сала 1890-и ль нәһ'ийа Идьре гөнде Баһара'луе жь дйа хwә дьбә. Сала 1910-а әw жь wә'дә зутьр ль гимназиа Ереванейә бона хорта инт'аме хьлазкьрыне дьдә. Пәйи хьлазкьрына ве идара хwөндьне дьбә дәрсдар, мэк'т'әба Идьреда дәрсдаре шкьлк'шандьне у т'әбийәтзание бу. Паше әw чәнд мэк'т'әбе майинда жи дьхәбьтә. Бағрат Г'арибщанийан дост у херхwазе щымә'та к'өрда бу. Әwи гәләк хәбате т'әрбийәтдариейә баш мэк'т'әба Зореда кьрын. Әwи програмед һинкьрынеда гөһастьн кьрын бь wi мәрәми, wәки зар' дһа гәләки һини пьрсед дьнезанәбуне бьбын. ч'ә'wвәкьри бьн, дор—бәре хwә р'ьнд нас бькьн, қәwьмандьнед т'әбийәте заньбын, т'әриxa щымә'те, пешдачуйина we бьһ'әсьн у карьбын қәнщие, хь-

равие жэв дэрхын. Г'арибщанийан нава хэбата хвэда бса кър, вэки зар'ед к'орда р'энд хвэкын, мэк'т'эбеда т'эмам к'ынше минани лэв хвэкын. Эв гэлэ щара мале де—баве зар'а дьдэсди, шевр, ширэт дьданэ ван, вэки маледа р'энд мьқатие зар'а бькын, мэщале баш сазкын, вэки эв хвэндьне—хинбуне һ'эзкын. Дэрһэқа дэрсдайина Г'арибщанийанда, дэрһэқа мела вийэ бэрбь щьмэ'та к'орда нава биранинед хвэда шагърте ви, подполковнике ордий Советие Шэмо Т'емуров хвэш нывисийэ. Баграт Г'арибщанийан дэрсдарийа хвэда дэрс анэгори э'мьр, фьрэсате зар'а дьданэ т'эшкылкьрыне, нава зар'ада һ'эзкьрын пешда дани бэрбь хвэндьне, бэрбь т'эбийэте, бэрбь хэбате. Эви һэр тышт дькър, вэки зар' р'астгобьн, чапк у чэлэнгбьн, қэшэнгбьн. Эви к'өме гьшка г'һаст, дэвса финое Р'өме (фесар) к'өме щур'е т'эзэ да сэре һ'эму шагърта. Г'арибщанийан вэхте дэрсдайине нава шагъртада һ'эшйарбунэ мьлэтиеш пешда дани, нав ванада һ'элали дьда т'эрбийэткьрыне. Эв йөк, вэки т'эме р'астие хвэйкын, кери к'эсивк'усива бен. Эв шөхөлкьрына ви диwana п'адше ур'эс хвэш нэһат, лэма жи эв сала 1915-а мөһа чриа пашьн (ноябре) жь сэрвэре мэк'т'эбе у дэрсдарие дэрхьстын.

Баграт Г'арибщарнийан чава р'евол'юсионере э'йан шэр'кър бона чекьрына қэйде т'эзэ, диwana советие ль Эрмэнистане. Эв нава т'эриқа партия Эрмэнистанейэ комунистиеда э'йанэ. Эв сала 1920-и һатэ көштыне.

Вэхта Баграт Г'арибщанийан сэрвэре мэк'т'эбе бу, жьна ви Арменуһи Тер-Давидова жи мэк'т'эбеда дьхэбьти. Эве вэхте шэвбөһэриеш мьқати зар'а дькър.

Пэй Г'арибщанийанр'а сэрвертийа мэк'т'эбе данэ Шамил Махмудбеков. Эви тэ р'энд мьқати зар'а нэдькър. зар' гэлэки же газьн бун. Дэрһэқа ве йөкеда эм диса жь биранине Шэмо Т'емуров пе дьһ'эсын.

Дэрсдари мэк'т'эба Зореда кьрийэ бса жи Арам Тер-Арутийунов. Эв сала 1892-а жь дйа хвэ буйэ, семинариа Пышкавказейэ дэрсдарие хьлаз кьрбу. Эви сала 1914-а 5-е мөһа нисане һ'этани 24-е мөһа т'эбахе (августе) мэк'т'эбеда дэрсдари кър.

Мэк'т'эба Зореда Иван Столбников жи дэрсдар буйэ. Эв паше бса жи бу дэрсдаре мэк'т'эба Қөндехсазе (ньһа Р'йа т'эзэ, ль нэһ'ийа Арагасе). Эв мэк'т'эб йа э'вльнэ гөнде к'ордада ль сэр т'опраха Эрмэнистана р'өһьлате.

Анэгори леньһер'андьна гэлэк сала эм пе һ'эсийан, вэ-

ки мак'т'эба Зореда бса жи дэрсдари кьрийэ Иван Козлов, ле чьдас вэхт эви дэрсдари кьрийэ, мэр'а лэв нәһат бьзаньбьн.

Дйа Иван Столбников — Анна Столбникова мак'т'эбеда вэхта шэвббһерйа ль р'азанхана мьрати зар'а кьрийэ. Сала 1905-а эве ощаха һинкьрын, т'эрбийәткьрьнеда дэрсдар бу Иванов Константин Василевич. Эв т'эви Исаһак Морозулов дьхэбьти. Ви чахи мак'т'эбеда 20 зар' һин дьбун. Нава ванда бун бьнәлиед гөндә Алачалуе Ә'лие Усв, бьнәлиед гөндә Ә'сланлуе Мәщит, һ'әсән у П'ашо Т'е-муровйа.

Сала 1917-а 1-е мәнә сентйабре мак'т'эба гөндә Зоре те дадане. Бь ве йәкева шөхөлкьрьна ве бонд һинкьрын, т'эрбийәткьрьна зар'е к'өрда хьлаз дьбә.

Бона дадана мак'т'эбе сәрк'аре эздие Пышказказе Усвь бәге һ'әсән аг'а сала 1916-а, 12-е мәнә һ'әзиране нәмәке сәрк'аре округа Кавказейә хвәндна щьмәт'ер'а дьнвисә, же һиви дькә, вәки мак'т'эба гөндә Зоре диса вәкьн, бьднә хәбате, к'ижан р'уе шәр'е һ'әмдьяйәеи йәкеда һатйә дадане. Усвь бәг нәма хвәда дьнвисә, вәки щьмәт'а ви гәләки һ'әвщә хвәндьнейә, бе сәбьр һивийа ощаха р'о-найи бәлакьрьнейә. Эв нәмеда бир тикә, кә әгәр хәвәрдан һәвә бона кемаси дэрсдара, дэрсдара ван һәйә.

Эв навә Ә'лихан Шагинов һьлдьдә, бьнәлие гөндә Ә'сланлуе, щинаре Усвь бәге хвәхва. Усвь бәг дьдә к'әвше, вәки Ә'лихане Сәрдар Шагинов семинариа дэрсдари хьлазкьрийә у щер'бандьна вийә хәбате, йа һинкьрьна зар'а һәйә.

Сәр һ'име нәма Усвь бәге округа Кавказейә хвәндьна щьмәт'е 12-е мәнә т'әбахе нәме дьшинә директор—сәрк'аре қәза Р'әванейә хвәндьна щьмәт'иер'а у дә'ве дькә, вәки мәщала сазкә бона диса вәкьрьна мак'т'эбе у дәрһәқа ве йәкеда к'а чь кьр, щавә бьдә.

Ле р'уе шер'да, иди әв ощаха хвәндьне вәнабә, зар'е щьмәт'е бе хвәндьн дьминьн. Диса Р'ома р'әш дьвә ләк'ә, дьвә гөре һар хәлқе дьк'әвә.

Ә'лие Усвь Хвәдо у Мәщит бәге Ә'мәр аг'а дэрсед ве мак'т'әбейә т'ам хьлазкьрын, дәрһәқа ве йәкеда к'аг'аздакументе мак'т'әбейә сала 1905-а шәдәтие дьдә. Ә'лие Усвь у Мәщит бәг дьвнә сәре гьли—газьна, щьмәт' хвә ван дьгрә у әвана жи хвә нәдһевшандьн бона мьләте ван жь т'әли—тәнгасие хьлазвә, т'фақа гәл дькьрьнә йәк.

Го шех Бьраһим у Ә'вдие Сә'дойи р'ә'мәти дьготьн, вәки имана бавә мәдавә, Ә'лие Усвь Мәмәде Ә'ли бәге зедәтр

бу меранийа хвәда, сәрда жи Ә'лие Усыв хвәнди бу. Мәмәде Ә'ли бәге жь мала Серхун бу, мерәки мера зедә-
тьр бу. Дәрһәда вида гәләк мәсәлә, к'ылам һәнә.

Мәк'т'әба гөнде Зореда хәндьбу өса жи Фәйзо бәге Шәмә бәге. Фәйзо бәг гәләки керн шьмә'те һат. Әв лъ гөнде Шамираме бубу ширәтк'ар у дәрсадаре гышка. Гышка һөрмәта ви дьгртын. Фәйзо бәге хәбатед щабдар лъ Ша-
мирамеда кырьнә, әв сәдре совета гөнд хәбьтийә, әмәке ви п'ър'ә дәрәща һылдана нәхвәндитиәда.

Мәк'т'әба Зореда өса жи һинбуйә Һ'әсән Теймуров, Гоге Усыв, Ә'гитә Ә'ли, Өвә шех Һ'амә у гәләк әвләде шьмә'та мәйә майин — хазма жь мала Әләшәрәф бәге, мала К'оса, кә жер'а дьготын шәмшадн-
новйа. Һ'әйф, вәки әв навә вани т'ариқиә, навә ве мала ә'нзәл Р'ома р'әш нһа гөһастйә кырьә Гйунәш.

Гоге Усыв, Өветә шех Һамә у ед майин, кә мәжирә навә ван һылда, се—чар мәһа һинбунә, дәрһәда ве йөке-
да вана хвахә жи дьгот. Чьмки мәк'т'әб һатә дадане.

Бь шә'дәтийа Аһ'мәде Миразий, Өветә шех Һамә, бо-
на кәр'е Щангир аг'а— Баво дәрсдари кырьә.

Гоге Усыв, паше заньгәһа бажарә Ереванейә Пыш-
кавказейә дәрсдарһазькырьне хьлаз дькә у чөнд сала гөнде Қөлибәглуйа һ'әснйада, паше лъ Шамираме дьвә сәр-
верә мәк'т'әбе у дәрсе зьмане көрманщи дьдә зар'е шьм-
ә'те.

Әв гәләк сала сәдре совета гөнде Шамираме бу. Әви гәләки хвәш у ширын хәбәрдыда. Чава дьбежын һосте хә-
бәра бәдәвәтиә бу. Бь сәһ'әта дәрһәда эәл—ә'шире мәда, дәрһәда р'е—р'ызма мәда, гырә—гырада хәбәрдыда. Ве һ'әсаб к'ылам, бәйт'—сәрһатиә мә заньбун.

Професор Һ'әшиә Щьнди сала 1936-а к'т'әба бь сәр-
һывиса „Фолклора шьмә'та к'өрда“ лъ Ереване дәрхьсти-
йә. Гәләк к'ыламе веда әви жь Гоге Усыв у бырае ви Т'ә-
мыре Усыв һылдана.

К'әрәме Һ'әмид бәге Ә'вди аг'а жи әвә мәк'т'әбеда хвәндийә. Паше әв, вәхта эла мә— эла һ'әснйа маһашьр дьбә, те ви али ч'әме Әрәз. Әп'ещә хәбат кыр, вәки эл дь-
са вәгәр'ә ера хвә. Әв йәк виір'а ләв нае. Гырәгыре эәле, сәрк'арә ве, виір'а қайил набьн.

Го Хвәде пәй ве йәкер'а стые ван бь сала лъ сәр һәв-
да хварбу, ле дәсте ван нәдзьһиштә һәв вәки али һәв бь-
кын, һәвр'а бьбьнә к'омәк. Хвәстын һәбу, ле мәщал—мь
к'ан т'өнәбу. Р'ома р'әш бьбу дьр'ики к'әтьбу орт'а ван.

Шәмәе Һ'әмә Т'емуров хьлазкырие мәк'т'әба Зорейә

нав у дэнгэ. Шэмо Т'емуров жь ван мэрвайя, наве к'п-жани бь һ'эрфе зер'ин нава т'эрица гэле мэдэ һатйя нь-висаре. Шөхөлкьрына вийя п'эр' дэрэщэ һ'эта—һ'этайе нае биркьрыне. Эв сала 1898-а ль гонде Э'сланлуе, қэза Сөрмөлине, жь дйа хвэ буйя Эв зар'отиеда бэрбьч'эв бу, чава хвэйе зен у мэр'ифэта п'эр'. Мэк'т'эбеда эвчава мэгот, бэр дэсте Б. Гарибшанйан һин дьбэ. Дэрсдаре ви гөһ-дарикэ мээын дьда сэр, чьмки бавар бу, вэки эве бьбэ сэре песакьнийя. Дэрһэда ве йэкеда хвэш хэбэрдьда һэ-вале вийи хвэндьне Фэйзо бэге. Макул Фэйзо гыли дькьр, вэки мэк'т'эба Зоре Шэмо Т'емуров у Э'-лие бьч'ук (Мелки Э'ли). Гэлэки р'ынд һиндьбун

Дьготьн, вэки Шэмо Т'емуров зар'отиеда гэлэки һ'эз дькьр бь т'виге бьдэ нишане. Эве һ'эзкьрына сильһ'е, ч'э-ке, паше эв бэрбь эскэрие бьр у ве дэрэщэда эв һатэ нас-кьрыне, бу һэвале маршале Т'фаца советие, Мэрхасе Т'ь-фаца Советиейи дө щара Һовһаннес Баг'рамыан.

Сала 1966-а, вэхте Шэме Һ'эмо ль бажаре Ленина-кане (һьһа Гөмри) вэфат бу, сэрэкқомандаре дьнеэ'йан телеграм бона мьрына ви шанд у гэлэки бэрхвэ кэ'тыбу.

Хэбата Шэмо Т'емуров гэлэк дэрэщэда э'йанэ. Эви хэбата снасиейя шабдар кьрийя -- буйя инструкторе қэза Ленинаканейя партиае, йа Һөммөрк'эзий Партия Эрмэни-станейя комунистие, к'ятьбе комитеа нәһ'ийа Һ'эщихэли-лейя партиаейи э'вльн. Ван хэбатада эви һэрэк'эте хвэ р'ет бона гонде р'еспубликаеда вэкьрына мэк'т'эба, клуба, һьлдана нэхвэндитие, бона чекьрына гонде т'эзэ. Эви һэр тышт дькьр бона пешдачуйина шьмэ'те, хвэшбэхтийа ве.

Эви һэлан дьданэ шьмэ'те, вэки хвэ хвэндьне быгрэ, чьмки бе ве эве, чава дьвежын, пашийа к'оча нэмэрда бьминэ. Т'емуров ль Һ'эму гонде к'өрдайя ль Эрмэни-стане қэсьдийя. У бь ширэте хвэ али шьмэт'е, хазма жь-на дькьр, вэки һинвын. Сала 1926-а 11-е мөһа адаре шевр-дарийа актива гонде Щамушвана Мэзында (Элэгэза һьһа) Т'емуров хэбэр дьдэ дэрһэда сазкьрына мәщалед бона пеш-дачуйина жьна...

Эви жьнед гөнд аниһа хирэте, вэки хвэ р'йа пешда-чуйине быгрьн— бьхуньн. бьнвисьн.

Шэме Һ'эму һе бэрбьч'эв бу, хазма вэхте эскэриеда қөльх кьр. Дэрһэда ве дэрэщэ шөхөлкьрына вида хвэш готйя Маршале Т'фаца Советие, сэрэкқомандаре дьне э'йан Баг'рамыан нава нөма хвэда, кө сэр наве шайире һ'эзкьри, өлмдар Эскэре Бойик ньвисийя.

Əw we nəma хwəда башqə готи дьдə к'ьвше: „... Салед бəри т'əстиqбуна qəйде советиейə чəтьнда Шəмо Т'емуров алаяа əрмəниайə сйарайə ə'wльнда бь мерани шəр' кьрийə мьqабьли ордийа Т'урк'иае у нава т'əшк'ила алайеда һəрмəта мəзьн дəст анийə...“.

Баг'рамйан дəрһəда ə'фатийа Шəмо Т'емуровə шəр'е wəт'əнийи мəзьнда диса we nəma хwəда ньвисийə: „...Шəмо Т'емуров хwəхwa нава щерга шəр'к'аред ə'wльнда бу бона азайи у сəрбəстийа wəлет. Əw бь qəльхкьрьна хwəйə п'ьр'салəйə т'əмьзва лайиқи наве падполковникийи бльнд буйə, гəлəк орденед һ'əкəмəтəва һатийə р'əwакьрьне“.

Əв нəмə Əскəре Бойик сала 1970-и 6-е мəһа адаре жь маршал стəндийə.

Пəй ве нəмер'а, нəһ сала шунда мьнр'а лəв һат р'əсти маршал бем. Ль бажаре Ереване института мəрк'сизм—ленинизмеда йа р'əх комитеа мəрк'əзийə партиа Т'фаqа советиейə комунистие р'əстһатьн һатьбу т'əшк'илкьрьне т'əви маршал. Ль wьр бəр гəлəк гьрəгьра мьн жи пьрс дае. к'а сала 1918-а шəр'е Сəрдəраведа, шəр'е мьqабьли əскəре Т'урк'иае, к'əрдə эзди чава дькьрьнə шəр'? . Маршал һаһанга щабə мьн да у мьн дəнге wi сəр qəйт'ана магнитафоне ньвиси. Əwi гəт, wəки Шəмо Т'емуров р'ьнд шəр' дькьр, гази эздийа дькьр, wəки мербьн, р'əве дьжмьнхьн.

Wi чахи эздийа дьгот: „Əрмəни п'адша, эзди р'əзə-дьлван“. Нава шəр'к'арийа эздийада мьqабьли дьжмьн Шəмо Т'емуров шəхəлəки мəзьн кьр.

БƏНДƏМУРАД: Гəндəки һ'əснийи хwəш бу. Бнəлие wi, го т'əв дə'w, шəр'е хəлqе нəдьбун, хера хwəда хьнебун. Ə'дəте ви гəндибу— сале дə—се щара дьчунə бьндаруке, нава мерг у чимана, сəр каниед сар, бəлəкиед бəрфе, qиз, бука, хорта, кал, пира р'əжа хwə бь к'ьлам, листьк, гəвəнд, һ'əнəк—лаqьрдийава дəрбаз дькьрьн. А һəма ль вьра жи qиз у хорта һəв дьдитьн, сəр һəв бəнги дьбун у бь ə'дəте мьлəтие дьгьһиштьн бəхт—мьразе хwə.

Дə'wəте гəнд хwəш бун. Хwəйе дə'wəте бəри дəстпəбуна шайе гази дəр—щинар, qəwm—пьсмаме хwə, һ'əз'кьрие хwə дькьр. Wəхта wi чахи севəкə сор дьбьрьнə һəр малəке, к'ийан нишана т'əглифкьрьна дə'wəте бу. Лома жи һ'əта нһа, wəхта йəк һ'əнəке хwə йəки дьне дькə, дьвежə:

— Оро, тə чьмз һати мала мьн? Тə qəй дьвежи мьн сева сор шандийə пəй.

Бъ ве йеке дъхвазэ бежэ т'о мала мында дэ'ватэ, тó
хати? (к'әң),

Һьлбэт, т'о мәрвәк жь мьләте мә т'өнә, вәки бежэ
йәки тó чьма хати мала мын. Готьна „Чьма мын сева сор
шандийә пәй тә“, лавьк бь лақьрди мәрвәд хвәйә незик
р'а дьвежьн.

Һәр көрманщәк ша дьбә, вәхта меванәк дәре ви вә-
дькә. Әви гондида жи бона мевана сәре хвә дьдан.

Әви гондида мала Авдәле Усо дьма, бь навә ви жи
әв ә'йан бу, се жьне Авдәле Усо һәбун — Хәзал, Т'ели,
Хәриб. Го һәрсек һәвр'а җса һ'әйфбун, вәки т'о кәси ба-
вар нәдькьр, кә әв һевие һәвьн.

Мала ван мала бәрмевана бу. Авдәле Усо бавә чар
көр'а бу. Хәзала жьна ви дө көр' анин— Сәһ'ид у Аһ'мәд.
Сәһ'ид чу шәр'е һ'әмдънийәейи дөда у бе сәр бәрәт'ә һ'әта-
ни нһа нә ә'йанә...

Һәрдө жьне Авдәлә майин— Хәриб у Т'ели һәр йәк
хвәйә көр'әки бу— Қачах у Мьраз. Мала Авдәле Усо
вәхта жь ере маһашьр бу, пешие һатә гонде Шамираме,
паше чу нәһ'ийа Арарате гонде Дәвәлуе (нһа гонде Ара-
рате).

Бьнәлие гонде Бәндәмурадейә кәвьн иди бунә бира-
нин т'өнәнә. Ле әвләд, нәви—нәвич'р'кед вап һәнә у ера
кал—бавә хвә бир наьн, гьли—готьне ван т'ьмс
бир тиньн Вәки бьндәсти, стәхарбун, т'әнгәзарийа мерьв
т'әмам жь бе т'фақие тен. Бег'фақи оцәхе мерьв кор дь-
кә. Наһелә мерьв бьгьһижә арманща хвә.

— Лаво, һунә дәвләтибьн, дәсте вәе сәр дәстар'авә,
әгәр һун хвәр'абьн,— Авдәле Усо т'ьме әв ширәта дьданә
әвләде хвә.

— Әв готьна бавә мә,— Мьраз у Аһ'мәд дьвежьн,—
мә кьрйә гәһар гөһе хвәва кьрйә.

— Бәле, Т'фақ, йәкти сәре һәр тыштинә. Бона һәр
маләке, һәр гондәки, һәр щьмә'тәке, һәр дәвләтәке,—
Қачахе Авдәл готьна бьре хвә т'әстиқ дькә.

ГОНДЕ АШО—Һ'ОСӘИН: Әва гонда жи бь дәба хвә,
бь ә'дәте хвәва жь гонде майин кем башқә дьбу. Башқә-
бун, вәки әв вәре жийине бь навә мала Әсе Дьрбо, бавә
Һора жьна Сьлеман аг'әе бьре Һ'әсән аг'айи мәзын даһатә
наскьрьне. Һора Мәхсо қизапа Сьлеман аг'а бу. Сьлеман
аг'а бь ч'әвнәбарие, Хвәде бәхте бебәхта ле вәлгәр'инә,
һатә көштьне. Йузбаши аг'әе К'әскойи әви чава көр'е Т'ә-

мър аг'айи мэзын т'эглифи мала хwэ дькэ у wэхта вэр'е-
кьрыне сэр р'е щики хасе, чэнд мэрывед хwэ пешие дэр-
дхэ. Эве тэ Сылеман аг'а дькбжын. Го Сылеман аг'а йэки
минани Ы'эсан аг'а бу. Ло, го һала ле зедэтыр бу. Бона ве
йёке дьжмьнайи к'этэ офт'а э'шире. Ле бэле, Ы'эсан аг'айи
гэлэки дурдиги бу. Го готэ эле, wэки зийане нэдьнэ э'ши-
ре, чьмки сэртбун, хьравбуна һэлэqэтийа т'эне Р'ома
р'эшр'а дэст дьдэ. Wэки дотирэтие нава мьлэтда к'уркэ у
бь we йёке, чьбьхwэзэ бинэ сэр we. Го паше пе һ'эсйабун,
wэки Йузбаши аг'а жь алие Р'омеда һатьбу р'өшэткьрыне.
Гөндие wi эwi дькбжын. Чьмки нава wандэ дэстэбьраке
Сылеман аг'а һэбун.

Wэхта Ы'эсан аг'ае аqылбөнд бэ'са ве йёке дьбьне, дьве
wэки мьн эw т'эслими нане мала хwэ кьрьбу. Ы'этани
һна жи wэхта йэк беисафие йэки дькэ, дешинэ дьвежынс
эм те т'эслими нане мала Ы'эсан аг'а дькын, йане жи wэх-
та һөвар—газие гази нане мала Ы'эсан аг'а дькын. Го
ч'йае Шэнгале жи, wэхта эзди дьк'этнэ нава qал—шэнга
һөварийа хwэ нане мала Ы'эсан аг'а дадьхьстьн.

Пэй кбштына Сылеман аг'ар'а, һөре начэ мала баве
хwэ у сонд дьхwэ, wэки пэй кбр'е Т'эмыр аг'айи мэзын,
гөла сйарар'а нава мера найнэ сэр хwэ.

Ле, паше wэ'де йа хwэ дькэ, эw маледа...

Мөмөд аг'ае кальке һөре, го маqулэки wэ'де хwэйи
к'эвш бу, го wэхте дьк'этэ говөнде, дьлист хьзмэтк'ара qо-
тыке шале wi дьгьртын, wэки э'рдер'а нэшqьтын. Дьнйа
wanр'а жи нөма...

Гөнде Ашө—Ы'өсөйнда дөһ—панздэ мал дьман, гьшк
һөвр'а дьлован бун Мөтрөфе wan һөбу хwэр'а мөк'т'өбө-
ке wэкын, бона ве йёке одэкэ гөбнд башqэ кьрьбун. Го, Хwэ-
де р'а—т'вдира wan жи бөтал бу...

Иди бина шер' дьһат. Иди тырс—хофе минани э'wрэки
р'эш сөре хwэ нишани бнөлие ви гөнди жи дьда. Эwana
к'аре хwэйи маһашьрие дькьр.

Р'УЕ ШЕР'ДА

Сала 1918-а. Салөкө нәбхер... Гөндед мә вала бун. Кәси бәвәрнәдъкър, фькра кәсир'а дәрбаз нәдъбу, вәки Р'ома р'әше бәвежә сәр ван гөнда жи, щәрдед вейә һ'әта-һ'әтайе ньфър'и ле, we т'алане һ'әснийа бьвьн, we қәт'ле бькьн. Кәсәки өв йәк бәвәр нәдъкър, чьмки ч'һәе Синөкө, сәмт у ера гөнде һ'әснийа, чава дьвежьн ванр'а пышт бун, Ч'һар'а т'әне мәрьюед бәләд дькарьбун бьчуна—бьһатана, Гәли—нәвалед ван бона хәлқе, мәрьюед не жь мө сав, тьрс—хофбун. Ле, Хвәде хьравкә. Гөнд жь бьнәлиед ван вала кьрын ван бәләда, ед кә, Хвәде қәбулнәкә, бубунә меванед гөндиед мә, ә'зәт—қәблх дитьбун.

— Р'аст готьнә, вәки мәри готи нане хвә нәдә гьшка, Һ'әсәне Һозойи лақьрчи дьгот.

— Ә, Хвәде мала тө авака, тө чь зани, вәки әве паше жь мезәле де—бәве хвә жи кәвьрәки бьдзьн,—Фейзо бәге дьгот у хәбәрддан думайи дькър, вәки өм мәрьюед сәре ч'һанә, вәкә ч'һәед хвә, т'әмьз, дьлсаг' у к'ө-барьн. Мә һәвалти гәл—сосьнар'а кьрийә у дькьн. Әм вәкә ван һазьк у хвәшьн бона һәр йәки, хазма бона р'е-вийа, мевана. Дә әв жи вәкә шире хвә...

Го Хвәде бь дәсти ә'щәмед гөндед щинарә нан сәр чо-ке, кә бунә бәләд сәва әскәре Р'ома р'әш, бунә сәбәбе бь-нәлие гөнде һ'әснийа. вәки к'өтьнә р'е—дърба, қьлхе маһашьра.

Го шәр' бона һәр гөндәки дьбу. Лавькед мә бь мера-ни бәр хвә дьдан, ле һ'әйф, фьшәк, щәбьрхана ван т'е-ре нәдъкър. Паше чәтьн бу, мьқабыли әскәре тә'лиме дәрк'әвьн. Ле го, лавька йа дани сәре әскәре Р'оме, дәвр зәманада т'ө кәсәки нанибу. Р'ома вьр'әкә дәрәвин, вәки заньбуя we р'асти бәрхвәдайина өса бәрк' баһата, т'ө щара қәләта өса нәдъкър.

Бнәлие гөндед һ'әснийа шәр'е һәвар—газида, диса хвә онда нәдъкьрын. Әвана бь сәрк'арийа Ус'әв бәге Һ'ә-сән аг'а шәвәкә тә'ри—тә'ристан һатн сәр и'әра Марга-раер'а дәрбази ви али ч'әме Әрәз бун.

Вәхте шер' чьқас—чьқас мала т'әне дәсте һесире хвә

гьртън, мал—h'але хвə щидə һыштън у т'ьвыг дестдə бə-
на нав—намуса хвə к'əтънə қəлəчийə. Һəр дəрə, дəнгс
һəварие дьһат. Г'əлəкə һəвдə бндəкьр, гəлəк ч'əмє Əрəздə
р'одə чун, чьмки баһар бу, ч'əм гəр' бу, лəвк'əтъбу. Wəхтə
we һəвар—ғазие фидəе əрмəнийə алик'арикə мəзын данə
элə, башқə готи Хачатур аг'əе Васил аг'ə.

Ви алиє Əрəз иди бонə h'əснийə əв нинбу, чь кə гəндє
ванайə арзидə бу. Вьрə һəр йəк к'əтə гəндəки, һьнəк жи
һəйлə] чунə Гəрщстанє у щидє һє дур.

— Һəй гьди, элə р'əнгин чəвə жəв бəрдə,— П'ир
Əфə һəр wə дьгот у сəр гьлиє хвəдə зедə дькьр, wəки
h'əйран, нһə əм жь һəв дурк'əтънə. Гəндє мə жи жь һəв
дурьн. Wəки wə һəр'ə, р'є—р'ьзмə мə жи ə'дəтє мə жи
we һеди—һеди кемасиє тəк'əвынə нав. Лəзьмə wəхтə шин-
шайə əм т'əмам бəрəвбын. Бəлє wi чəхи əм дькарьн һəв,
бьвиньн, һəв бирнəкьн, əмє ч'ə'в һəвк'əвын, шəрмє орт'ə
мəдə нəе һьлдəнє. Əгəр əм мқати хвəбын, wəки п'əрдə
шəрмє нəе һьлдəнє, wəлə, Хвəдє, əмє думайи бькьн у
бəр тə'ли—тəнгасиє, мьһащьриє ə'рф—ə'дəтє хвə р'ьнд
хвəйкьн.

Бəлє, əм готи бышекьриньн щəфє шєх у п'ирє мəйə
занə бонə хвəйкьрьнə нəвє мə, р'є—р'ьзмə мə, р'əбун—
р'уньштəндьнə мə. Сайə сəрə гьрəгьред əлєйə дурдити,
у алик'арийə əрмəниєд бьрə, шькьр, виали Əрəз h'əтəни
нһə дəстє сар ль олк'ə мə нəк'əтийə.

ДИСА ЛЬ ЕРЕ

Нава мьһашьрада бун ѓса жи малед р'эмошийа, мала Усьве Хвэдо.

Нһа эм бь Фькьра хвэ диса вэгэр'һнэ ере ль гӓнде Усьве Хвэдо — Алачалуе, ль к'ӓ эв бэри р'эв—бэзе вэ-фат бу.

Мала Усьве Хвэдо жь малэкэ Әйлое т'арихи бу. Т'ә-мамһа ве қәбилер'а дьготьн әйлойа. Әwana гәләкьн. Гьшк дьвежьн, вәки мере баш ве мале дәрдык'эвһи у бөхт--р'әщәе ван бе гӓнә жь Хвәде, шәхс—зийарәта те.

Кӓр'е Әйлои мәзын Сьмо, кӓ жер'а дьготьн Сьмайил аг'а, го эваре чь хәвна хвәда бьдита, сьве эв дьһатә сери. Го Т'әмыр аг'а гәләки қәдыре ви дьгьрт, ит'бар ле дани. Го Т'әмыр аг'а дьгӓ, вәки Сьмо мере һәр дәмайә, к'ижап берийа чәтһнә, әз әви дьшиньме. Әв хвә жи, мә жи р'у-сьпи дькә.

Т'әмыр аг'а дьмьрә. Кӓр'е ви һ'әсән аг'а, го, дьһа гәләки қәдре Сьме Әйло, дьгрә, бейи ви щикида һачә. Сьме Әйло, го гәләки дәвләти бу. Зозане ви феза йед гьшкада бун. Гәләка хвәзьла хвә wана дани. Әре Хвәде, го Сьмое Әйло, иди дәвәдәви нод пенц сал ә'мр кьрьбу. Р'ожа ви жи һат, эв вәфат бу. Сьмое Әйлое Шьвое Ә'ли аг'а сәре хвә дани бәр аг' у бәре сар. Чу т'әви мьрие һ'ә-зар сали бу.

Щьмә'т р'аст дьбежә, вәки һ'әзар сали ль дьневи, нава дӓр', щәwаһьрада хьне ви, те р'ожәке диса меване қәбьре би.

Бьред ви— Мьсто у Бьро, кӓр'ед ван шинәкә гьран кьрьн...

Ч'Э'В ЛЬ ЗОЗАНА СЪМЕ ӘЙЛО

Вәхта Сьмайил аг'а дьмырә, чәнд гьрәгьр теңә шәм
Һ'әсән аг'а, дьвежьне, вәки Сьмайил аг'а мьрийә. Иди
к'и һәйә, вәки вән зозана бьвә хвәй? Вәлә, Хвәде, әмә
һәр'ән лә дайнын. Т'әне тә изне бьдә.

Һ'әсән аг'а дьбә, чи вә вә малә к'әтһә, чи вә зозанә
ван к'әтийә? Әв маләкә Хвәдеданйә. Әвләде вә йәк, йә-
ки зедәтьрә, вә вә сәк'әсьз бькын. Әз т'ә вәхта вәр'ә
қайил навьм. Вәки һун һәр'ән вәре вән дайнын. Әз вә-
р'ә дьвежьм вә йәкә нәкын. Паше һунә п'ошманбьн. Вә
дәрәнгбә.

Әвә тә мала Һ'әсән аг'а дәрдьк'әвьн р'әва шәвра хвә
дькын, дьвежьн, вәки Сьмәе Әйло т'әнә, әвана иди веси-
йанә, вәлә, әмә һәр'ән зозанә вән бейи Һ'әсән аг'а дай-
нын. Һ'әсән аг'а мела вән дькә.

Әвә тә р'адьбьн, һәспә хвә сйар дьбьн дьчьнә зозана,
нава вәргед Сьмайил аг'ада пәйә дьбьн. Һәспә хвә дь-
тәвьлиньн, мерг у чимана дьгәр'ән, ша дьбьн, вәки вә
сьвә һәр'ән к'әчә хвә баркын, бә бьвьнә хвәйә зозана.

Бәри вәгәр'әндьна хвә әвана р'удьнен һьнәки ч'ә'вә
хвә дьдьнә сәрһәв, нава гәл--сосьнада хәвр'ә дьчьн

Зейикә Сьмәе Әйло хвә бьре ви Мьсто у Бьрор'ә дь-
гьһинә, дьвә һ'ал—һ'әвал ва...

Һәр'ән вәре хвә дайнын. зозанед вә вә жь вә бьс-
тиньн. Мьстәе Әйло, дьвә тә р'аст дьвежи? Дьвә бәлә, дьһ
әв һатьбуна мала Һ'әсән аг'а.

— Ә, Һ'әсән аг'а чь готә вән?

— Һ'әсән аг'а готьбу нәчьн...

— Лә әв, т'әхмина мьн, иро чунә, вәки зозана бь-
виньн, бәна сьвә баркын, һәр'ән теда дайнын.

Го Хвәде Мьсте Әйло иди сәбьр нақә чомахәки дьдә
дәсте хвә у хвә бәрбь зозанә дьлзәинә. Го зозан незикбу.
Әв дьчә, дьһһәр'ә лавька вә һәспә хвә бәри нава вәрга
данә, хвәхва жи р'азанә. Мьсто тә Мьстови— тәвлә һәс-
пә вән вәдькә, бәри һәспа дьдә у гази вән дькә. Әвана
жь хәвә банздьдьнә сәр хвә у хер—хвәшин сәр вәда
бьбарә, кәвьр—көч'ьк сәр вәнда. Мьсто бәа дькә, вәки

эван һ'ал дык'эвын у бы т'әһәрәки п'ор'-п'ошман бәре хвә дьднә мале. Бәри we йәке һәспе ван гәмкьри, зинкьри тенә бәр дәре хвәйе хвә.

Гөндда дьвә һәвар—гази. Wәки Сәмәнде Ләвәнд, Т'ә-тое Севе, Мәхсе Быше т'өнәнә, чь һатийә сәре ван?. Гөнд гөндити бәрбь зозана дьчын. Р'ева р'асти ван тен, Wана дыһьрсын чь һатийә сәре wә, мә т'ьре һун көштнә?

Го вана щаб да, wәки көштнә хьравтьр һатийә сәре ван. Wана чь ә'щев бәр ч'ә'ве хвә дитьбун, чава к'еләк-к'еләк һатьбунә wәлгәр'андьне йәко—йәко гьли кьрын. Го гьшка дәсте хвә чока хвә дьхьстн, wәки мә wәр'а дь-гот нәчын, wә гөр'а мә нәкьр, wә гөр'а һ'әсэн аг'а жи нәкьр. Һәла әви әв йәк нәбьһистийә. Бьбьһе, к'а we чь би-нә сәре wә.

Го Хвәде әп'ещә wә'дә дәрбаз бу, әвана шәрма хвә нәдьчунә һ'эзура һ'әсэн аг'а. Паше һ'әсэн аг'а пе дьһ'әсә, Wана гази щәм хвә дькә, дьве, wәки мын wәр'а нәдьгот, чь wә we мале нәк'әтнийә, щамера шина хвәда к'әтнә. Хвәде мала wә храв нәкә, wә мина щәрде кьрйә. Ле qә исафа wә чь wәр'а дьгот, wәки һун һәр'ын wәре мерька дайнын. Wәлә әз нане мала мәкьм, һун нәһәqын, сәд сәлә-фи нәһәqын.

Го Хвәде паше әв Мьсте Әйло ләв тен, һәв ша дьбьн. Дьвежнә Мьсто, wәки әв нәһәq бунә. (мәрие бәре гәләки дьсаг' бун, бь фелбази һәвр'а" хәбәрнәдьдан). Һ'әзар щари бьбахшинә.

Го Мьсте Әйло, бьре wi-- Бьро. Һ'әсэн аг'а, гьрөгьре элейә майин газьне хвә вана дькьрын, wәки кьрьна ван qәт нә йа щамертисейә.

Wәлә Хвәде, го әвана бәр гьшка р'абун, т'әмәнә дан, wәки р'аст нәкьрынә. Гьшка әв лqмәк'аркьрын. Го ижа вана хвәхва дәстпе кьр һәв бәр гьшка р'әзилкьрын. Йәки йәк гөнәк'ар дькьр, wәки әви һәлан дан, кө һәр'нә зозана. Һ'әсэн аг'а дьньһер'ә әве qьр'ка һәв бьгьрын сәре хәлqе бьвьн, р'адьбә п'ийа, к'ижан нишана we йәкейә, кө гьшк диwanхане бьһельн һ'әрын.

Һәр йәк дьчә мала хвә. Һ'әсэн аг'а, Мьсте Әйло, бьре wi— Бьре Әйло шәвәке мала хвәда дьһелә. Го аг'е готьна wә һөрмәт wanр'а кьр. Һ'әсэн аг'а дьвежә һәрд бьра, wәки нава ван һәрсе лавькада Сәмәнде Ләвәнд мәрики qиш— qиштойи чә'виңбарә, әви һәлан данә ван. Әви пар жи щи-наре хвә Морове Әмор'а кьрә шәр'. т'әмам һаж wi һәнә. Ле, т'ө тьшт дьле wiда т'өнә, хәха дьчә хвә давежә мәрийа, wәки wir'а ләв бен. Чава wәр'а гот.

Тә хвәхwa Мьсто щан, чь ани сәре вана, әwana хwә-
хwa жи hatьнә хwә авитьнә тә.

— Бәле аг'а, нә аг'ьр әw нәһәq бун, йәки минани
Сьмайил мьрийә, п'акә мьн әw нәкөштьн. Wана готи т'ә
wәхта тыште әса нәкьрана. — Мьсте Әйло бь шәкьр нав-
бьр'ие дьдә хәбәрдана h'әсән аг'а.

h'әсән аг'а аг'аки гәләки занә, аqьл у дьлован бу
әви we шәве гәләки хәбәрда, бәр дьле Мьсте Әйло у бьре
ви Бьрода hat. Ag'а гьли дькьр, wәки шәрмә, кә бона ч'ә
бона зозана, ло һәла сәба бөһөстә әрд жи дьбәзынә һәв,
һәвдә бөһөрмәт дькьн.

Һәрдә бьра жи сәр созе аг'е бун, вана жи чава кал—
баве ван, т'ә wәхта щики бадьлһәwa, qьр'ка щинара, кә-
сәки нәгьртьнә. Әwana т'ьме алие к'әтийа бун у т'әрәфдаре
ашти, йәкти—т'фақа мьләт бун.

— Мәрьве, кә мьqати т'фақа әл, ә'шира хwә
навә, әw h'аша, бенамус кәр'е бенамусайә,— Мьс-
те Әйло дьгот. Мәрьвед, кә сәва пәзәке р'авә щи-
наре хwә, wәт'әнware хwә бөһөрмәткә, Хwәде йе әса
бәр хwә бавежә, йе әса бьра бьн лынге мәк'әвьн. Әм, wәки
мәринә, hatьнә дьне, готи h'әта—h'әтайе чава мәри бь-
миньн у бона нав—намуса хwә, йәктийа хwә сәре хwә бь'
дьн. h'әйран, мә h'әтани нһа чь сәр чь хьстийә. Әм у кал-
бава т'ьме нава һәвар—газие, маһашьриеда бунә. Ле
әгәр т'фақа мөйә мьләтие һәбуйа, мәе т'ә wәхт хwә р'йа
р'әв—бәзе нәгьрта.

— А, мали ава тә у бьре тәр'а Мьсте мьн, wәки һун аqаси
т'әфәк'урийа т'фақа мьләтьн.— h'әсән аг'а дьвежә.

— Бәле, маqуле мә, аг'әе мә, әгәр әм р'е—р'ьзма
кал—бавайә баш заньбьн, әме т'ә wәхта һәвр'а хь-
равие нәкьн, чава вана кьр,— Мь'сте Әйло шаба h'әсән
аг'а дьдә.

h'әсән аг'а дьве, Мьсто, тә дәсте хwә бьнһер'ә, һәр
пенц т'ьлие мерьв wәкә һәвьн?

— На,— Мьсто шаба ви дьдә.

— А мәрв жи әса. Әгәр гьшк фә'мдар буна, бона мь
ләт бьфькрыйана, нһа дәwләта мәе һәбуйа. Ле тә чь мьн
Иузбаши аг'әе К'әскоир'а дьвежи. Тә дит, wәки әви чава
Сьлемане бьре мьн мевани т'әглифи мала хwә кьр у бь
нәмами кәшт. Әгәр фә'ме ви һәбуйа, бирбаварие вийә
дурдити һәбуна, we тыште әса бькьра?. Һьлбәт на. Демәк,
h'әтани мәрьвед әса һәнә, к'оча мөйе пашийа к'оча хәлqс
бә. Ле әз, тә, Мьсте мә, Бьрое бьре тә у гьрәгьред әленә

майин готи бәрк' пешдабен, вәки гышк фә'мбькын, кә мәр'а йәкти лазьмә.

Го Хвәде Һ'әсән аг'а дәвт'әра хвә бәр Мьсте Әйло, Бьре Әйло вәдькә, вәки әвә зутьрәкә һәр'ә Т'лвисе бона чекьрына һ'әрфа у вәкьрына мәк'т'әба.

— Бь алик'арийа хвәндыне әмә ч'ә'вә щьмә'та хвә вәкын. Әвә занәвә, к'ур у дур быфькьрә у хвәхwa сәр һ'ь'ше хвәда бе, вәки wer'а ә'сәйи лазьмә, фәрзә, йәктийа мьләт— мәщала жь бьндәстие хьлазбунейә һ'әжмара йәке, Һ'әсән аг'а гьли хвә йәко— йәко бь т'ә'қыл дьвежә.

Сьвәтьре Мьсте Әйло, Бьре Әйло дә ма хатьре хвә Һ'әсән аг'а, мала ви дьхвәзын у вәдьгәр'ьнә мала хвә, дәстбь ша'дхә. — ә'мәле дьнйальке дькын. Готьна готийа т'ә кәс ван нәдешийа, мале ван, бемә'нә, зйарәт бун т'әхте ван т'ьме вәкьри бу бона гышка...

Мьсте Әйло. Те мал чь кә дитьбу, бьһишьбу йәко— йәко бәрмалийа хвә Нәнер'а гьли дькә. Го Нәне жьнәкә мерани бу, жь мала Сьмайил бу, Мьсте Вәк'о, мала бавә Хәрущә бавә Фәйзо.

Әв дьвежә Мьсто, вәки Һ'әсән аг'а чь готйә р'аст готйә, Сәмәнде Ләвәнд к'е навә ви вәбьһистийә, т'ьме жи сәри лә шыкәсти буйә, т'ьме мәрн бәри һәв данә. Әв чийә, вәки тә хвә теки һәвалә ви. Шькьр мале мә зор— зә'фә, бьра тә көр'е мьн— Хвәдо, Ә'вдо, К'әло, Озман хвәш бьн. Бьра малбаванә тә хвәшбьн, мала Әйдоә Шьвоә Ә'ли аг'а.

Го цәй ван готьне хвәр'а, әв р'адьбә, дәст давежә әт'әка стер'е хвә, газн нане мала Шьвоә Ә'ли аг'а дькә, вәки пәйк'әтие ван сәк'әсьзкә, чава кьр.

ХВЭДОЕ СУДИ

Нэно гэлэки малкърбуйэ. Го эве нэрчар кър'е хвэ
бса т'эрийэткърьбун, вэки вана бейи нэв т'э тышт нэдь-
кърьн. Го кър'е ве йэк сэр йэкир'а бу. Хвэдо шэр'е 1877-
1878, шэр'е Ур'эс—Р'оме навэ мерхэснэ дьстнэ, лайици
ч'ин—медале ур'эс дьвэ. Эве алайа, кэ Озмане Гозо, Ти-
тале харзие ви теда шэр'дькьн гэлэки зор дьда Р'ома
р'эш. Г'этани мьрьна хвэ Хвэде Мьсто го бэрдэвке сэр-
эскэре Ур'эс бу. Гэлэк щара дьхатьнэ дитина ви. Го ца-
рэке жи чэнд эскэре ур'эс тенэ зозана ван Баг'рголе. Го
Хвэде куч'ьк чунэ ван эскэра. Эвана перса чэн қамчийа
дадьвэшиньн Хвэде Мьсто. Хвэде пе қондаха т'эвьнге
ван мэр'ьм дькэ, паше жь нава стер' к'ынще хвэйэ эскэ-
рие бь ч'ин—медалава хвэ дькэ. Эскэр ч'э'в не дьк'эвьн
хвэ давежьн ньнге ви, вэки бьбахшинэ.

Хвэде Мьсто дьбахшинэ, ле дьвеже, вэки хун щань-
льн, вэхта дьчьнэ щики бса бькьн, кэ хэлқ, щьмэ'т вэ
а'щьзнэвэ. Паше Хвэде Мьсто вана т'эглифи бьн кон дькэ.

Зар', қиз, бук хвэ вэдышэр'ьн, дьтырсьн, хвэ нишани
ван надьн. Эскэр э'щевмайи дьминьн, вэки бса вана дь-
р'эвьн. Хвэде Мьсто һөрмэтэкэ готьна вэ дькэ. Паше эс-
кэр р'адьвьн бона иди кэс вана нэтырсэ, эв у гэл бьвнэ
йэк, тек'эвьнэ кьрасе нэвдэ, пешбэри мале, һьн-
да эрзела кэвьрэки дэтиньн у дьдьнэ нишане. Го, вэлэ,
Хвэде вана у Хвэде Мьсто эп'эщэ вэ'дэ данэ меше, ле
һэрсэ эскэра йэки нькарьбу мина Хвэде Мьсто бьда ни-
шане. Го малхьраве, малхьрав, т'эвьнг һэма бса щьпийа
агьр дькьр, шарна жи пе дэстэки. Гөлла ви э'рде нэдь-
к'эт. Эскэр ви ша дьбьн дьдьнэ сэр дэсте хвэ тиньнэ бьн
кон. Го зур мабун Хвэде Мьсто дьнһэр'ьн. Ви чахи
иди зар', қиз—бу дора вана бэрэвдьбун, зар'а фьшкэд
ванайэ агьркьри хвэр'а бэрэвкърьбун. Го вэ ле бьнһэр'-
йа эскэр чава ша дьбун. Паше го эвана бунэ досте нэвдэ.
Зар'э зоме шарна дьчунэ щэм ван, шарна бь т'эвьнга ван
гөлла агьр дькърьн. Го Хвэде вэхт һат, вэки кэсэки ми-
нани зар'э ве зоме гөллэ агьрнэдькърьн, эвана щөлэ'т у
сэр хвэ бун.

Пошта эскәре Ур'ыс гонде Алачалуеда бу. Зар'ед гонд пәй ве йәкер'а шәв—р'о ведәре бун, бәр ч'ә'ве хwә т'ә'ли-
 лимед эскәрие дьдигън у же хиндъбун. Wәхте һәвар—га-
 зийа кәсәки тōрьш нәдькър сәр ви гондида бе, чьмки за-
 ньбун wәки гōлле бьнәлийа баварки йа гышка, ә'рде нәдь-
 к'әт. Гәләк щара жи щәһьлед гонд, аһьл бәрәв дьбун у дь-
 данә нишане (т'ьвьнге гышка һәбун) к'е р'ьнд лехьста
 Хwәде Мьсто п'ешк'еш дьданә ван. Хwәде Мьсто бубу
 т'ә'лимчие щәһьлед гонд. Гондийа гышка қәдре ви wәкә
 е баве хwә заньбун лома жи әw бьжартын чава судиае
 хwә. Пәй ве йәкер'а иди го шир'а дьготын Хwәде Суди.
 һәр дәра әw иди бь ви нави жи һатә наскьрьне. Мәрәме
 әве шōхōлкьрьна ви әw бу, wәки әви дә'w—доза ор'а
 гондада сафи дькър, пьрсед ванайә һ'ōщәте дьпьрси. Го
 Хwәде, әви оса кьрьбу, wәки нәwер бун тьрса ви зоре
 бьднә һәв, хьрави у нәп'акие бькрана. Лома жи го нава
 щьмә'теда т'ьме дьгōгън, ай мали ава Хwәде Судир'а оса
 т'ьфақа гонде хwә кьрийә йәк, wәки мәриа т'ьре гонди
 гышк кōр'е де—бавәкина. Ай, щинарти готи минани щи-
 нартийа ви гонди бә, wәки мәри һ'әта зендийә ләзәте жь
 һәв бьстинә. Хwәде Суди гәләки р'ә'м у дьлован буйә, пе-
 щьрийаи буйә, хwәр'а буйә, хәбат, к'әда һ'әлал һ'ьзкьрийә.
 Дьзи, қәлпи дьжмьне ви бунә. Го әви минани кал—баве
 хwә дьгот, wәки муе дьзие бьк'әвә мала ван, мале хьрав-
 бә, жәв бәрдә. Лома жи, го әви әw йәк жь гышка дьхwәст,
 wәки дьзие нәкьн, к'е дьзи кьр йәкә wие нәвә дōда. Малә
 һ'әрам бь һә'рамие дьчә. Малә бь худана мерьв, к'әда ме-
 рьв мәриа һ'әлалә у лома жи wәхта сонд—сьлаwәта дь-
 вежьн — әз ви нане һ'әлалкьм. Гондда гышка бь нане
 мала Әйло, баве Әйло Шьве Ә'ли аг'айи һ'әлал сонд дь-
 хварьн. Го Хwәде әгәр йәки әw сонд қәлп, йане жи нә
 дьле хwә бьгота хwәхwa сәр бәла хwә ведьбу, йане we
 зйане к'әта—пәз—дәwарәкә wие ондабуйа, йане жи дә-
 рәкә wие бешйа. Го ед оса паше дьһатьн хwә мōкōр' дь-
 һатьн, wәки әв зйан, әв ә'щева, кō һатйә, те сәре мьн.
 р'уе we йәкеданә, чьмки нане мала Шьвое Ә'ли аг'а р'аст
 сонд нәхварьнә. Пәй ве йәкер'а, Хwәде, го wәргōһези
 дьк'әтә мала ван — бәрбь хере, қәнищие. Го Хwәде Мьс-
 то wәхте оса ван дьк'әнийа, дьгот, кōр'о, нә мьн wәр'а
 готийә һ'әлал бьн у нәви—нәви нане мала мә дәрәw сонд
 дьхōн, әве wә пьш хwәр'а бавәжә, йәкә wә нәкә дōда. Го
 Хwәде иди т'ō йәки қәләт бькьра дәрәw сонд нәдьхвар.

Т'әмама әв йәк хwәр'а кьрә гōһар, гōһе хwәва кьр.
 Го гонди оса һ'әлал бун, wәки сала пәза йәки тек'әта нава

е майин, кәсәки дәсте хwә нәдьдае, һ'әтани хwәй ле нәбу-
на хwәй. Wәхта пәза йәки, йане дәwара йәки жи Һндабуяа,
го дьчунә щәм Хwәде Суди. Шька wан бычуйа к'е, Хwәде
Суди гази wi дькър у бәнькәк дьда дәсте wi, дьго әва бән-
ке Сорә-сорә дә брәтинә, сонд бьхwә бе әз һаж пе т'өнә-
мә. Хwәде го кәсәки сонд нәдьхвар. р'аст дьгот. Го т'әвз
гышкада дьчун, wәки щәм Хwәде Суди дәрәw хәбәрдана
йане жи дәрәw сонд бьхварана, чьмки заньбун, кә we ә'сә
зйане к'әвьн.

— Мәри т'әмам готи минани Хwәде Суди бьн,— шех
Бьрахиме дьгот.

Әwi шуре хwә р'аст гьредайә, лома жи we т'ө wәхта
тәнгасие нәвинә.

—Ә, wәки т'әмам минани апе мьнвьн,— Qадие К'әло
щаба шех Бьрахиме дьда,— иди чьма we әскәр, щәлат,
гьлави, подрәтчие һәвьн.

— Тө р'асти, Qадие К'әло, кәр'е бьре Хwәдо, тө р'ас-
ти, әгәр т'әмам минани Хwәде Мьсто буна ми—гөре т'әв
бьч'ерйана.

Дә кәр'е Хwәде Суди һәбун — Усьв, һ'әсэн. Наве бәр-
малияа wi Сәйре бу, Сәйре нәвийа Мә'мәшәриф, жь гөндә
Qәрәqбә.

Сәйре го гәләки малкър бу, гәләки хwәр'а бу. Жьнәд
гөнд т'әмам жь we һини чекьрна халича, бәр'а дьбун.
Го Сәйре п'ьр' хwәсийа хwә Нәна мала Смайил һ'ыздькър.
Нәно пир бу. Го әве wәкә 120 сали ә'мркър. Гөнди т'әмам
we дьшешьрин, гьшк дһатьнә щәм we р'ожа хwә, шәва
хwә дәрбаздькърьн. Го гөнд гьшка жер'а дьго ьне. Го, Хwә-
де, ьне жи гәләки әwака һ'ыздькърьн. Гьли—готьне мә-
рие бәре wанр'а дькърьн, дәрһәqа ә'мре бәрәда бь сәһ'әта
хәбәрдьда. Го Һса сәр хwә бу, бь сәһ'әта хәбәрдьда, щарна
жи лаqьрди дькърьн, ло һәла к'ьлам жи дьстран. һ'әтани
һһа жи бә'са we дькьн у бәндәд к'ьламе we тәнә готьне.
Го we пиртияа хwә һьри шә дькър, к'еләка qиз—бука р'у-
дьньшт әw һини нәхшәд гора, әмәнийа, зила дькърьн.
Qиз—бука ле һ'ыз дькърьн у дьготьне, ьне, ьне щан дә
тө сәре Смаил аг'аки (Смаил аг'а кәр'е Әйло, т'не we бу),
те мәр'а хьземок—к'ьламәкә кәч'ька бежи. Го әве нана
нәдькър, дьстьра.

Го дьго К'өлике (гөнд) wеран we жорә.

**Көлие бәрфе тенә һа бь дорә,
Шәме, р'әбәне лынге лавке мьн
Шәwьтийә сәва щотә горә.**

Әзе чумә чохане,
Мьне пышти данийә сәр әйwane,
Шәме, р'әбане лавке мьн
Әз көштәмә р'амусане.

У го паше дьгот:

Дьло дькьм дьло навә
Һәрке кәси лома ль мьн бькә,
әлае сәре р'йабә,
Шәвәк шәве зьвьстане
Зозане Синәке дәрвабә.

Го, қиз—бук, хорт, т'әмам пе ша дьбун. Әw бәр бина
ван бу, әw ширәтк'ара ван бу. Го wәхта әwe әв к'ьлам
гот Қадие К'әло, нәвие we, готеда— ьне, ле Шәме к'ийә?
го, лао, Шәме дйа мьн бу. Эл мака мәрьвә 40 гөлие р'әшә
дъреж ль навмьле бун, мерани бу, чава т'ьвьнгәк пышта
т'и—т'ерьз, малхwe хwә бу. Э, тә жи we чуйи, Қадие К'ә-
ло пирка хwә шадьбу, дьгот, тә жи пышта мәйи, әм бей тә
йолә начьн. Го пире дьго әз қөрбана wәвьм, чьма һун йо-
лә начьн, бьнһер' чи wә кемә? Т'әне бса һәв һ'әзбькьн,
һәв бьльндкьн, қәлпиe, қулпиe нәкьн, wәлә, Хwәде, нане
wәе кем нәвә у дәсте wәе сәр дәстар'авә. Лаво, нәви—
нави бебәхтиe дькьн. Мәрьве бе бәхт бәр мала Хwәде жи
гөнәк'арә, т'ьме ч'ер', ь'ети ленә, кәс хwә ле нагьрә, дәрe
wi вәнакә. Гьшка һәвр'а дьготьне, ьне, ьне әм һ'әйрана
тәнә боңа ван гьли—готьне тәйә ширьн. Го ьне, дьгот,
пи һун чьма бса дьвсжьн? Қадә—қотьке wә сәре мьн к'ә-
вә, бьра һун саг'—сьламәтвьн, мәйт'е мьн сәр мьле wәвә.

Го пире щарна дәсте хwә дьданә пыш хwә жь маләкә
көр'е хwә, дьчу маләке— жь мала Хwәдо дьчу мала К'ә-
ло, жь вьра дьчу мала Ә'вдо, жь мала Ә'вдо жи дьчу мала
көр'е хwәйи бьч'ук — Озман. Малед гөндиайә майин жи
wer'а мал бун, т'әмам нәви, нәвич'ьр'к, т'и—т'ерезе we бун.
Пире чава шә'да әмре бөһөри, гөндда т'әмам ле ша дь-
бун. Әw жи wана ша дьбу.

ХВӘСТЫНА WE МИАСӘР БУ

Сәйра К'оче Мә'мәшәриб, жына Хвәде Мьсто. бәр дәс-те пире т'әрбәт—т'оре хвә һылдыда, шә'рәза бу, қадьрби-лан, һөрмәта т'и—т'ерезе хвә р'ынд заньбу. Вана жи қәд-ве дыгьртъң, Го Сәйре чь кә жь мала Хвәде быхвәста, қам—қәдрәте Хвәде, миасәр дыбу.

Гөнде Аләчалиеда, ви чахи жь р'әмоша мале һәрә дәвләти, мале көр'әпә Хвәде Мьсто, мала Сьле Сьмо у мала Р'әше Нәво бун. Го бы хөрша зер'е ван һәбун. Һә-рәки хвәйе чәнд кәри пәз бун. Р'әвәед һәспе ван һәбун, навмала ван дәнге дика нәдыгһиште.

Го шарәке қәсав һатьбунә мала Р'әше Нәво пәз ды-к'ыр'ин. Го, Хвәде Р'әше Нәво хөрша зер'а орт'а хенида р'окьрьбу у һ'әсаве хвә, қәсава дыкьр. Ви чахи Хвәде Мьсто нә ль мал буйә. Чәнд пәзе ванә фьротане жи һәбун. Сәйра К'очо дычә мала Р'әше Нәво. Дә бука ви бу, пер'а хәбәрнәдыда. Р'әше Нәво дывежә лавьке ве дәре, дыве көр'о, к'а быһер'ын бук чьма һатйә, чь дыхвәзә?. Бук ды-вежә, вәки бежнә але Р'әшо, быра чәнд пәзәке мә жи һә-нә, т'әви кәрие хвә быфрошә.

Го Р'әше Нәво дык'әнә, лақьрдийа дыкә у чәнд зер'а дыдә Сәйре, дыве һане тәр'а ван зер'а— дәвса һәр чар пәзе тә. Мьн поч'а қор'е тәда ва кьре. Сәйре дыбәшьрә, бәр хвәда дыбежә, бежнә т'ие мьн— Р'әше Нәво, дыйа ва наминә. Нһа Усьве мьне мөзьн бә, дәстәки вие бавә, йәк баран, һун гьшке хвәзлайа хвә ви биньн. Ч'ә'ве гьш-кае дәсте вивә, ижа һәбуна мәе йан һһа п'ьр' гәләктьрбә, кәри—сурие мәе һәвын, хәлам у хьзмәтк'ар. Вәхта Р'әбе а'ләме әве хвәстына мьн бинә сери, әзе бем бежмә апә хвә— Р'әше Нәво к'а кәсәки ван т'әнә, нане шьване пәзе стәшьр, мийа бьвә...

Го Хвәде, Р'әше Нәво, мәрьвед шьра дыкьнә п'ирқә - п'ьрқ, дык'әньн.

Сәйра К'очо зер'а һьлтинә, сәре хвә бәр Р'әше Нәво хвар дыкә, т'әмәнә дывә, дәрдык'әвә у диса гьлие хвә ды-вәк'ьлинә: „Дә мьн Хвәдае хвә тыштәк р'әща кьрийә. Дәм

нат, हुने бьвиньн. Мэрьв бь думка дьреж дьгънижнэ мэрэме хвэ".

Сал тен, пэй салар'а дэрбаз дьбьн. Усьве Хвэдо мэзын дьвэ го р'ож бь р'ож эв бэрбьч'э'вдьбу дк'этэ дьле щмэ'те, гышка ле һ'эздыкьр. Готына готийа эв жи сьве зу р'адьбу, чь мала Хвэде бьхвэста, эв жи дьхатэ пешие, чава дьвежьн, кэвьр бэр п'е ви дьбунэ пэнер.

Сьвэке жи Усьве Хвэдо, кё т'эзэ р'адьбу нава зин, бьхист, вэки гьрэгьре эла һ'эснийа у ед мала К'оса, мала Гёли Щэвар аг'ае Ә'ли бэге we гедука Ә'сланлуеда р'асти һэв бен. Усьве Хвэдо т'эви кёр'ане хвэйи р'оже ог'ьрме гьран Қадие К'эло дьчэ вьра. Әв ль вьр насийа хвэ дьдэ иди ә'йан — һ'әмид бэге Ә'вди аг'а, Ә'лие Мирзэ. Һэма ль вьра жи эв Ә'лие Мирзэ ч'э'внаси һэвдö дьбьн у паше т'э-мамийа ә'мре хвэда һэвр'а дьбьнэ пышт, дьвьнэ дэстэбьрак, һ'эзкьриед һэвдöйэ һэр дэма.

Го дэстэбьракийа ван гэлэки ширьн бу, дэрһэқа we йэкеда мә'нэ һат, әме һе хэбэрдьн.

Ль гедука Ә'сланлуе гьрэгьра хош — беш дьданэ һэв, һ'ал — һ'эвалэ һэв дьпьрсин, шевьра хвэ дькьрьн, вэки чава һэвр'а бьбьнэ пышт, чава синоре дэвлэта Ур'эс хвэйкьн, нәһельн қачахе Р'оме синор бь т'эр'ьбиньн, дь-зие, хьравие бькьн.

Го Хвэде һ'әмид бэг, Суто бэг, Ә'мэр аг'а (эв һәрде аг'ьрие жь мала Бэйре бун. Мала Бэйре малхалане мала К'оса бу, малэкэ гэлэки навэ — нишан). т'эк дьвьн у дэсте хвэ бэрбь щэ'нуе Қасе Мамо у Ә'мэре Р'эш дькьн, дьве-жьн һэрдö жи щьсьне һэспе ә'рэбанэ, кьһ'ельн. Әм готи вана хвэр'а бьк'ьр'ьн. Усьве Хвэдо гёһе ви сэр ван буйэ, әве шевра ван дьһ'эсэ. Әв кэр'э — кэр' хвэ хвэйе щэ'нуяр'а дьгъһинэ. Дьвежэ ван, вэки эз һэспе вэ, щэ'нуе се сали жь вэ дьк'ьр'ьм. Әван дьвежьнэ Усьв, һ'эйран, хвэ әм нәһатьнэ вьра һэспе хвэ бьфрошья. Усьве дьве һ'ал — һ'эвал ва — һ'әмид бэг, Суто бэг у Ә'мэр аг'ае бен жь вэ бьк'ьр'ьн, һун нэви — нэви дьфрошьянэ ван.

Хвэйе һэспа дьвежьн, вэки қэ тыште ёса дьвэ?. Усьв ван бь зоре п'эра тьма дькэ, п'эре ван дэрдьхэ дьдеда, дьвежэ, кё әм вэгэр'йанэ мал, әзе мэрьва бьшиньм, we бен һэспа биньн. Әвана қемишийа Усьв накьн, қайил дь-бьн.

Хелэке шунда Усьве Хвэдо у Ә'лие Мирзэ дьнһер'ьн һэрдö бэг у аг'а незики хвэйе һэспа дьвьн. Әвана эп'ещэ-йи һэвр'а хэбэр дьдьн. Вэхте жь һэв қэтийан, Суто бэг дэсте хвэ чока хвэ дьхэ, вэки чава пер'а нэгһһандьн,

Хwәде чава да Усьве Хwәдо. Го Ё'эмид бәге готе, Сутое кәр'хал бәр хwә нәк'әвә һәспьн, к'әмала ван чийә. Го Хwәде Суто бәг һерсдбә, дьвеже те нһа бьнһер'и к'а әв һәспе қәмәре чь һөрмәт—сианәте Усьве Хwәдор'а бинә. Әв һәрдә һәспе бьвьнә к'әрәм, әм гьшке хwәзла хwә би-ньн.

Гьрәгьре ә'шире дьчьнә дәст у р'уе һәв, дәма хатыре хwә һәв дьхwәзын һәр йәк дьчә мала хwә. Qасе Мамо у Ә'мәрә Р'әш жи дьчьнә мале хwә. Әвана р'ева хwәр'а дь-фькьрин, р'о дькьрын, дьпиван, wәки Суто бәге чь дьгот? Әв һәспе мәе чава һөрмәте хwәйе хwәйи т'әзәр'а биньн?. Р'ә'мә р'әһе һәрдабә. Го паше бьльнд—бьльнд хәбәрдан, готьн, wәки мә соз дайә Усьве Хwәдо, мә иди фьротьнә wi, бьра wi һ'әлал бьн, wәлә, wi лайиқьн.

Паше Qасе Мамо, дьвә дәстәбьрке Усьве Хwәдо. Ә'мә-ре Р'әш жи һәмьк кәр'апә Усьве Хwәдо бу. Әwi жи, р'ә'мә левә, хwә ч'ә'внәбари кәр'апә хwә нәдькьр.

Усьве Хwәдо, тә Усьвби, чава дьчә мал Ё'әсәне бьре хwә у харзие хwә Зөрбе Т'әмо дьшинә, wәки һәр'ьн һәрдә һәсна биньн.

Әвана дьчьн, хwәйе һәсна бь һ'ьзкьрьна дьнйальке дьвежьн, бьвьн, бежьнә Усьв бьра хере же бьвинә.

Усьве Хwәдо һәспе Qасе Мамо хwәр'а һьлтинә, щә'нуе се салә — е Ә'мәре Р'әш п'ешк'еши Усьве бәге дькә Наве wi һәспи Ә'рәб бу. Усьв бәг бу сйаре Ә'рәб, ле Усьве Хwәдо дьвә сйаре К'уви.

Готьна готйа әв һәрдә һәспи жи гәләки бәдәw бун—шькьл бун, тьште әса т'әнәбун. Гьшк же ә'щевмайи мабун, wәки т'әне заре ван т'әнә бу мәрийар'а хәбәрдана. Әвана хенжь сйаре хwә, хwәйкьре хwә нәдһиштьн т'ә кәс незикьи ванвә. Дә, wi чахи жи, го, һәспе к'е баш буйа, кь'ел буйа, һөрмәта wi бьльнд дьбу. Ё'әспе баш һөрмәт хwәйе хwәр'а дани.

Усьве Хwәдо, го дьле хwәр'а гәмәкә әса һәспе хwәр'а тинә, wәки т'әмамийа wәлате Р'оме бьгәр'йана йәкә әса we дәгмә дәстхьстана. Го ль Т'ьвлисе дабу сәр бәйт'а-рәки һәсна. Әwi т'әмамийа мә'рифата хwә хәрщкьрьбу, wәки р'әwша һәспе, нур—нәдәра Усьве Хwәдо к'ьниче wi бе, го гәм т'әмам қашкьри бу, қаше зивә авзер'кьри. Зине һәспе бь хәмьлед әса һатьбу нтьрандьне, wәки мәрийа нә бьхwара, нә бьда т'әне қаше қәрп'узе wi бьнһер'ийа. Готьна готйа тьште әса т'әнә бу.

Азуме һәрсе тәнге зин диса бь қашед зивә авзер'кьри хәмьландьбун. Р'ьжма, кә давитьнә п'еси́ра К'уви — педа-

педа зер' бу. Го җәхте К'уви зин дыкьрын, р'ѣжмә давить-
нә п'есире мәрийа т'ѣре ль қодьрәте һатийә — дурва хә-
мьле ви дыч'ѣрусин у го ғышка дыго, әв һаһельи ч'әв—
азар ви к'әвһн чымки шәwҗа хәмьле ви ч'әве хернәхwa-
за, һ'әвсуда, ч'ә'винока кор дыкьрын. Ле вәхта Усьве Хwә-
до бы ч'әк—р'аһьле хwә, К'уви сйар дыбу, ғышка т'ѣре, әв
бе мәнә, мьлийак'әтә, җь бат'һи һатийә.

Мәщит бәге Ә'мәр аг'а, Фәйзо бәге, вәки мақуһнә нав дәнҗ
бун, Усьве Хwәдо дитьбун, сонд дыхварын, кә форма ви,
хwәкьрына ви, һәспева баһе пенсьд мии бу.

Усьве Хwәдо бәр мале дыне нәдык'әт. Һәр дара дыр'ә-
шанд, дыда к'әсив—к'усива, ван һ'әму мәрийа, ед кә
һ'әwҗе алик'арийа ви бун. Го вәхта Усьве Хwәдо җь мал
р'е дык'әт, мәрийа т'ѣре стәйркәкә р'ийа кадьз җь ә'зма
на һатийә, хәмла we шәwҗ дайә дор—бәра.

Наве ви иди т'әмамийа Пышкавказе, вәлате Р'оме,
Ираде, ль ч'йае Шәнгале бәла бубу. Ғышка хwәзла хwә
we р'оже данин, вәки қә на щарәке ви бьвинь, ле бьвнә
меван...

Го Усьве Хwәдо бычуйа к'идәре, Хwәде бәхтәки өса
дабуйеда, дәрҗә, хwәхwә бәр вәдыбун, ғылие ви ғыли бун,
готьна ви готьн. Го р'әщале ви өса дышөхөли, вәки кәсәк
бәр ғылие ви р'андьбу — насбуйа, нәнасбуйа. Лома жи го
жер'а дыготьн Усьве Хwәдойи Хwәдәсдайи.

Го щарәке Сәйде Хwәдо, Мьсте Бәк'о (һәрдө жи җи
мала хәле бәве Усьв) кәла Базидеда ғырти бун. Һ'әле ван
дәст сәрк'аре кәле, щәндьрма т'өнәбу. Го п'ир Усо, Хәлое
быре ви жи кәледа бун. Wьра мәрьвәки мала Суто бәге ма-
ла Бәйре жи ғыртибу.

Усьве Хwәдо дычә Базиде, вәки көр'хәле бәве хwә
бәрдә. Әв дычә бәр дәрә кәле. Дәргәванс кәле вәхта ч'әв
ви диндара ви, һәспе ви дык'әвә, чава дывежьн хwә бн-
да дыкә, әви т'ѣре сйарәки бат'һийә бәр ви сәкьнийә.
Әв бы т'әһәрәки хwә давежә һөндөр'е кәле, ғыртиар'а ды-
вежә, вәки щаньм, мәрьвәки сйари һатийә, бәр кәле сәкь-
нийә, т'әмам — сәрк'аре кәле, щәндьрмә пешиеда һатьн,
бәр т'әмәнә буң. Мәри нәбьхwә, нәбьдә ви, к'ынҗе ви, бә-
дәwийа ви, кьһ'еле ви бьһер'ә, мәрийар'а мале дыне һә-
җайә. Го Хwәде әв к'е бьвә хwәй we дәстхwәда азақә.
Щамер, бәр мәрьвед өса қә хәбәрдан дыбә? Го вәхта Сәй-
до, Мьсто ван ғылийа дыбьһен гәләки ша дыбьн, дывен
Хwәде, һәбә т'өнәбә, әв Усьве Хwәдойә, һатийә мә азақә,
чымки хенҗь Усьв иди к'и бы we р'әwҗейә?. Чь кә дәр-
гәван дыбежә т'әмам нав—нищане Усьвһн. Әм һ'әйрана

вина, мере р'оже ог'ърме гьранэ. Ёйло вэлате Ур'ёс синор „т'эр'бандийё“ хатйё вэлате Р'ома р'эш, дэ'ва азыкьрна мё дькэ. Го Мьсте Бэк'о го эз ава дыфькьрим, мьн н'ер'и дэргэванэки дьне хат, мьле мьн гьрт го вэрэ т'о азайи, хвэйе тэ мэрывэки ёсанэ, вэки хэр'э к'идэре жи ве мэрийа бэр гёлле хьлазкэ. Го ёса жи готэ Сэйдэ.

Вэхта Мьсто дьчэ ч'э'в Усьв дьк'эвэ шабуна ньзанэ чь бькэ. Ле чьмки хвэхвайи гэлэки щёлэ'т бу, хвэ ёнда һакэ. Ёв щаба Усьв бь һ'эмди хвэ дьдэ. Усьв же дып'рсэ, вэки гьртие т'эв ван иди к'и у к'е бун?. Мьсто дьвежэ, вэки п'ир Усоё к'ор'е п'ир Ё'лие жь г'онде Басинэке, Хэ-лое бьре хвэва жи щэм ван бун. Хэло эваре пе шьритэке хвэ п'энщэра кэлэр'а авит чу, хьлаз бу. Ле п'ир Усо у мэрывэки мала Бэйре теданэ.

Усьве Хвэдо дьвежэ Мьсто дэ т'о қасэке хвэ вьра эг-лэкэ, эзе сэр п'ийа бьк'эвмэ от'аха һан у лэз вэгэр'ьм. Усьв дьчэ диса сэрк'аре кэлэр'а хэбэр дьдэ, ван һэрда жи бэрдьдэ тинэ. Го лавьке мала Бэйре, э'сле хвэда шумки, ёса д'оа' бэхт, мьразе Усьве Хвэдо дькьрын һэр Хвэде заньвэ. Усьве Хвэдо жи, го бьн сьмелада дьк'энийа дьгот, ле мьн хвэ т'о вьра т'эне нава т'ьркада нэдьһишти, хирэт, намус мё к'е р'ожер'а һэвшандийё?.

Го р'ева Усьве Хвэдо һ'энэк—лақьрдие хвэ Мьсто, Сэйдэ у п'ир Усо дькьрын, дьгот, вэки нэ вэ дьго эм мерьнэ зорьн, з'орбэнэ, дэст сэр дэсте мэр'а т'онэ. Ле һун чава дэсте Р'ома р'эшда бубунэ һесир у п'эп'ук, вьқини вэ нэдьһат.

Го вана жи дьгот, э, к'ибийа жи ве ёса буйа. Қөватэ мё дэр бу, эм т'эне бун, эванэ бист мэри бун, ван биста вэлэ, анжах мё карьбу. Ёй нэсэ вана эм авитьнэ кэле. У эм тэр'а р'аст бежьн вана эм гэлэки жи эшандьн. Дэ Р'ома р'эше һьмбэри мё чавабэ?. Хазьма занэ, вэки эм нэ жь вэлате винэ, вэлате ур'ёсе ч'э'вышиньн. Ёв гэлэки ур'ёс дьт'ьрсэ. Р'оме һ'эйфа хвэ жь мё һьлдьда. Го Хвэде бь ван гьлыготьна, вана р'е хвэ кьнкьр һ'этани гьһиштьнэ вэлате хвэ.

Вана г'онде хвэда дэрһэқа бэрдана хвэда т'эмам э'щев майи һьшьбун. Ле эви лавьке мала Бэйре кьрна Усьве Хвэдо го, т'о щара бирнэдькьр, наве азакьре хвэ нава шумкийа (ёв элэкэ мэзьнэ) бэла дькьр, го эви ёса бь һ'эзкьрын дэрһэқа Усьве Хвэдода, мьлэтһ'эзийа вьида хэбэрдьда, вэки гьшк бунэ машоқе ви..

Наве Усьве Хвэдо дэнг у сэдэе ви дьк'этэ г'өһе гьшка.

Бона дитына ви гьрөгьре мала Бэйре, сэрк'аре эла шумкийа к'аре хwэ дькьрын.

Гышка дьхwэст мала Усьве Хwэдо бьдэсьдн. Суто бэге Озман аг'а дьвежэ Ә'мэр бэге бьре хwэ, wэки әви Усьве Хwэдо чэнд щара бса сэр п'ийа дитийә, әсә дьхwэзә мала ви, дөму—дөнгге ви бьвинә, к'а аqаси дәр-һәqа мәрдийа wiда, т'ьмт'ела wiда хәбәрдьдн, р'асти бса нә?. Го Ә'мэр аг'а готә Суто бэге, го тә мәрики һәрси, тә п'әрсәнга дөве хwә нъзани, wәлә, әз тә хwәр'а навьм.

Суто бәг вьра, бе мәнә шына дьк'әвә һәрс дьвә, ньге хwә өрдә дьхә, Щәвар ханьма жьна Ә'мэр аг'а те бәр дьгәр'ә дьбе сөбьркә, wәлә, наве Хwәде, wәхта р'ек'әвн, әзе тә жи ванр'а дайньм. Ә'мэр аг'а нәзики Суто дьвә, дьве, көр'о, әзе лә мала Усьве Хwэдо р'ур'әшьвьм, р'уе we ә'йната тәда, аг'ьр йәк готи һавә бәр дөве тә бьсәкьнә, әзе йәкә минани Щәвар ханьме к'ө, биньм, wәки бәр тә бьгәр'ә, аг'ьр т'ө кәс нахwазә тә бьвинә.

Го Суто бэге готә Ә'мэр аг'а, wәки гәләк ч'ә'внәбарие ви дькьн, паше нава хәлqеда чьма фә'миакә, wәки һ'әзар гьли гьлики хәбәрдә. Го Суто бэге хәбәрда, готә бьрае хwә, wәки әве әсә wir'а һәр'ә гүнде Алазалуе. Щәвар ханьм гөһе Ә'мэр аг'ада дькә п'ьстә—п'ьст.

Ә'мэр аг'а щарәкә дьне Суто бэге дьнһәр'ә, дьвинә, wәки насът'ьрә у дьвежә: „Дә к'аре хwә бькә...”.

Wәлә, Хwәде, го вана к'аре хwә кьр. Суто бәг к'ьнще хwәйә т'әзә хwә дькә, сәр сурте хwә р'ьнд һьлтинә, бәр дери дьсәкьнә.

Надьре бэге бьре ви ле дьнһәр'ә, дьве, машәлә, wәхта мәри тә, к'ьнще тә дьнһәр'ә бауар накә, wәки маqуләки мина тә һәвә. Ах, хwәзыл тә wәкә вьра дәрк'әтайи, тә хwә р'ьнд насбькьра, wәки тә көр'е Озман аг'айи, баве тә сэрк'аре эла шумкийа бу. Ле һ'әйф тә хwә сьвк хwәй дьки, дьк'әви к'ьре зар'а жи, нә сәр т'ө тышти балап'ежгари хәлqе дьби. Т'әрка ве йәке бьдә...

Го Суто бәг хwә мөкөр' һат, гот, wәки һун чь дьвежьн р'аст дьвежьн. Вьра wада һун р'әнге мера бьвиньн. Әз готи бса бькьм, wәки wә дәрбазтьр бьм.

Wәлә, Хwәде го пәй ве йәкер'а Суто бәг чу, Сутоки дьне һат— гәләки һ'әйф, маqул, дьлован. Гышка дәстпе кьрын, qәдре ви гьртын. Әw бу мәрьwәки элейи готына wә у сәре песәкьнийа.

Нһа әм бьнһәр'ьн к'а к'и у к'е дьчьнә мала Усьве Хwэдо. Ә'мэр аг'а, Аһ'мәд аг'а, Надьр бәг, Бәдьр бәг, Суто

бэг у Щөвар ханым һаспе хwэйә кьһ'ел сйар дыбьн у хwә бәрбь гөндө Алачалуе дыгрън.

Го wәхта Усьве Хwәдо дьһнер'ә чәнд сйар бәрбь мала wi, тен Qадие кәр'әпә хwә у Шөвәве Т'әмо, кәр'е хушка хwә пешйа wанда дшинә (ә'дәте цмә'та мәйя гәләки бамә, wәхта меван тен, хwэйә мале, йане жи хөрте мале пешиеда дьчън, wана т'әглифи мале дькьн).

Qадие К'әло, Шөвәве Т'әмо wана нас дькьн Әwana дьчънә дәст—р'ус һәв. Qади дьвежә wана, wәлә, Усьве бчуйа Идъре, ле сәбър һат, хwә әглә кър. Демәк, сәбър бона wә һат, дьле wә чьqаси һәвр'а саг'ә.

Меван тен. Усьве Хwәдо се р'ожа wанр'а һөрмәт, сиа-нәте дькә. Әwana дор—бәре гөндө хwә, мерга хwэйә мәзын у п'ошта әскәре ур'ьср'а дькә нас. Го wана п'ошта әскәре ур'ьсда гәләки данә нишане. Wәлә, го гөллә Усьве Хwәдо, кәр'е wийи мәзын Ә'ли, Qадие К'әло, Хwәде һузо, Ә'мәре Ә'йше, Шөвәве Т'әмо Зөрбе бьре wi ә'рде нәдык'әтън. Ле гөлләд аг'әед әлә шумькийа шарна п'ьст дьчун. Суто бәг хwә дьхwә, һерс дьбә, ле чьмки соз дайә, хwә зөвт дькә. Го, Хwәде, Ә'мәр аг'а дькә фәсәле, гөһе wида дьвежә, wәки нава әледа қар'ә—қар'а тә б', гөлләкә тә нишане нәк'әт? Дә бса бькә, әлки қә на шарәке нишане-нехи. Тө дьһнер'н, әwana чәwa агьр дькьн, гөллә wан нишане дьһенгьвә. Әм нава әлә хwә хwә қөр'ә дькьн, мө т'ь-ре сәр мәр'а иди кәс т'өнә?. Дә бьһнер'ә, әwana чәwa мө-рьн, кәс дьқарә бәр гөллә wан хьлазбә, Суто бөг..!

Го, Хwәде Суто бәг сәр һәвда цьвпйа, бу қөрөмәкп ми-мина шумә бөһишт.

Әwana жь сәйранге, жь гөллә авитьне вөдъгәр'ьнә мал. Һазьр дыбьн, wәки һөр'ьн. Усьве Хwәдо, қәт найнә сәр за-ра, wәки хьзмәта һатъна wан чийә, чь қәwи һатънә?. Әwи заньбу, wәки аг'әе ә'шире шарна кәр'ә—кәр' қәста мала йәки дькьн, wәки р'е--р'ьзм, т'ьмт'ела мала wi бьвиньн. Усьве Хwәдо гази Qадие кәр'әп у Шөвәве харзие хwә дь-кә, wәки әw хwәхwa п'ешк'еша бәр мевана бьгрън. Ле Зәйт'уна К'олозә бәрмәлийа хwәр'а иди готьбу, wәки р'ьнд қәдъре Щөвар ханьме бьгрә.

Qадие К'әло у Шөвәве Т'әмо һәр меванәки т'ьвьнгәкә ур'ьс п'ешк'еш дькьне. У бь к'ән дьвежън, wәки бь wана һуне һини гөллә авитьнебьн, р'ьнд бьдънә нишане. Го Хwәде әви гьлие лавька Ә'мәр аг'а гьрт, сороморо бу, ле шарма дөнге хwә нәкьр.

Го wi чахи, Аһ'мәд аг'әе бьре wан, wәки гәләки назьк, ширьн хәбәрдьда, дьвежә, ло Хwәде, лавьк р'әст дьвежън,

h'əta nɦa mə t'ʔre həma əmɦn, wəki hənə, kəs sər mər'a t'ənə. Wələ, nəve Uсьве Xwədo wi h'ələlbə. Wələ, əv ɫьс-мamed wi həɾjək h'əzar мери heжанə, əwanae бь t'ьвɦga хwə p'əve ɣьскахьн.

— Uсьве Xwədo, — Ah'məd aɣ'a dьвежə, — wələ, əm чь tə wəшeɾɦn чь, Xwəde, əm qəsta həɦnə мала tə, wəki бəрч'ə'ве хwə бьвɦньн, k'a tə малда жи ɔса щомəрди, чa-wa дəрва.

Дəрhəqa тəда Сəртиве Mьшир ɔса ɣьли дькə, ɔса хə-бəрдьдə, wəki əm p'akьɾɦnə хирəтə, kə ə'sə qəsta мала тə, wəki бəрч'ə'ве хwə бьвɦньн, k'a tə малда жи ɔса щомəрди, чa-wa дəрва.

Uсьве Xwədo дьве, Ah'məd aɣ'a, əw бəрщə mə həp йə-кийə, wəki aɦe мəриe, kə тəнгаснəданə бькə. ɫə əm бона чь həɦnə дьнə, əɣəp нəвьнə t'ae мəрьвед k'əти.

Ah'məd aɣ'a дьве Uсьве Xwədo, aɣ'ɾ əw, чь kə tə кьрjə, дəвə бавə t'ə kəsi нək'əтиjə бькə. Uсьве Xwədo дьве дə, aɣ'a, mə кəрьбу кьɾ, qəwata mə əwqas дьɣьɦиште. Ə'məp aɣ'a дьве мали ава тəр'a, əw жи мəраникə, wəki tə жь wə-латə Uр'ьс ɦзьн хwəстjə y чyи wəлатə P'oma p'əш y жь кəла wi чəр мəрə mə хьлəз кьɾɦнə. Wələ, əwa мəраникə мəзьнə, йa шekьрандьнəjə. Əm жи, kə wəɣəp'ɦɦanə малə хwə, əмə дəрhəqa дитьна хwəда, ə'zət—qəɫьxa тə, мəрьвед тəда ɣьликьн. Wələ, hərməta tə сəрə mə зəдəтьрə, əz сəрə Oз-ман aɣ'ae бавə хwəкьм.

Зəйт'уна K'ɦɫoz də базьнə зəр' п'əшк'əши Щəwəp хə-ньмə дькə.

To, wəhta иди we p'ek'əтана, Cyto бəг k'ьмбəрə хwəɦə зивə авзəр'кьри бəр Uсьве Xwədo датинə чawa нɦшана би-ранинə. Uсьве Xwədo ч'ə'в дькə Xwəde ɦyzo, wəki дур-бинəкə бьдə Cyto бəгə. Cyto бəг ɣəлəки ша дьбə y дьбəжə, wəki we t'ьмə ɦьлк'ьшə сəр ч'ɦe y Алəчалуə бавəжə дур-биннə, ɣəнд бинə бəр ч'ə'ве хwə y бь we йəкə həp wa wə бирбинə. Xwəde ɦyzo бəр ɣьлиe Cytoe бəгəда тə, дьвежəда „иди чьма дьди дурбинə, Xwəde мала тə авакьрə, ɣəндə wə 7—8 вєрса дури ɣəндə мəйə, k'ə wəhte əm фькьра тəр'a дəрбаз дьбьн, k'əрəмкə wəpə ɣəндə mə ɣəндə wəйə, həɦnə ɣьрəɣьрə мала Бəйрə, сəрк'əрə эла щумкийa мəр'a шабу-нə, əm ɦьнк'уфи нəвьн“.

— Tə nawa шабунəда бьминн, ɦyп t'əмам сəр фьɦйаз-бьн, — həpчəp бьра нəвр'a дьвəжьнə вəр'ekьрийa. Бьра Xwəde биркьрьнə нəдə, иди дəм həтиjə əмə p'ek'əвьн. T'ə-мам дьчьнə дəст—p'yə нəвдə. Məwan p'ə дьк'əвьн. Qadiə

К'эло у Шэваве Т'эмо вана һ'этани гонде Дэмьсхане вэ-
р'е дыкьн.

Р'ева кархэзалэк пешийа ван дэрдьк'эвэ. Һэр чар бь-
ра дьр'эшиннеда, ле чь фэйдэ, нькарьн лехьн. Шэваве Т'э-
мо дыжанеда, кархэзал ль п'ала ч'ие жорда те харе. Қа-
дие К'эло дьве өв жи фьравина мафула. Эвана лақирди-
йа дыкьн у бь һ'эсьрэт һэвдө дур дык'эвьн. Меван р'ийа
хвэда чун, Шэвав у Қади жи вэгэр'йанэ мал.

Го һэр чар бьра вэкэ мэзила сэд вэрьса чун, сэр мь-
ле хвэда вэгэр'ийан, Қадие К'эло, Шэваве Т'эмо кьрьнэ
гази, вэки бежьнэ Усьве Хвэдо мэ тыштэк биркьр жер'а
негот, өме Суто бэге ван незыкайа бона ве йэке бышиньнэ
мала ви.

Го вэхта гьрэгьре мала Бэйре чунэ мале хвэ, чава
биранина ван, йа һэрэбаш, к'ылама дэрһоқа Э'мэр аг'ада
ма, йа кб авитьбунэ сэр ви у р'эвандьна Зэйнэва Щэво
Эв к'ылам го Зэйт'уна К'олоз дэст хвэда жь мевана һин
бу у гьшка шарна дыготьн р'э'мэ пешие тэвэ, бьстьре би-
на мевана жь ве те. Эве жи нана нэдыкьр у дьстьра:

Ви дьнйае, дьнйае, дьнйае...

Т'ута кавьл тэр'азьна,

Зэнда Зэйнэва Щэво зер'э, хали навэ мори,
мырщана ван базьна.

Э'мэр аг'а дьго т'эрка Зэйнэва Щэво, сэр зер',
ньге полсапок, бэжна к'ымбэр надьм, һ'эта ише мын
т'ор'ьна мала Шэриг бэге нэк'эвэ Қолла вэран
щэм мэзьна.

Ви дьнй, ви дьнйае, ви дьнйае...

Дьнйае, Т'ута вэран, ве бь нькэ

Э'мэр аг'а сэкьнийэ һешийа коне р'эши э'рэби,
фэлқа сьмеле хвэ чедькэ.

Э'мэр аг'а дьгот, Бэдэр бьра, шайиша тө мэг'ьшинэ,
эла Зила, т'ор'ьна мала К'оса, полкэ қазахе
Қақымане бьре тэр'а һе һындькэ.

Ви дьнйае, ви дьнйае, ви дьнйае...

Т'ут'е һ'эта Т'ут'е ве сьве бэрфэке мэ дьбарэ ч'йае
Қэрэждаг'е кбли һур те.

Шэ'дэ—шуде Э'мэр аг'а, кэке Сэжым гэлэкьн, гэлэк
һэнэ, бэри т'ор'ьна мала Шэриф бэге дайэ, дэрбаз
кьрийэ п'эра П'эр'нэгуте (наве гонд).

Ви дьнйае, ви дьнйае, ви дьнйа...

Т'уте дыһер'ым, we к'бмк'орә,
Дьдуте Ч'э'вр'әш (һәсп) бьн кәке Сәлимдә нор'ә-нор'ә.
Әмәр аг'а дьго, әзе т'әркә Зәйнәба Щәво, бәжына
к'ымбәр надьм, һ'әтани нәен орт'е нәчалнике
Ғафьмане, полкә қазахе сәр бь п'ор'ә.
Дьһйәе, ыи дьһйәе, ыи дьһйәе...

Т'ута кавьл ч'әм у кани, бьра әв р'ож нәр'ожа
Хвәдевә, вәхта к'оча Ғасе Әхте р'әх коне кәке
Сәлим дани.

Ә'мәр аг'а дьго, Ғасе Әхте, тә заньбә әзе Зәйнәба
Щәво тә бьстиньм.

Ғасе Әхте дьго, Ә'мәр аг'а, мын нәкөжә, веда тә зани.
Мы дьһйәе, ыи дьһйәе, ыи дьһйәе дьһйәе...

Әв к'ылама һәр дара бала бу, дөнгөбежа дьстьра у әв
шыровәдькьрын.

Демәк, Зәйнәва Щәво жьна Ғасе Әхте бу, Ә'мәр аг'а
әв р'әвандьбу. Ғасе Әхте жь мала К'оса бу, мала Шәриф
бәге Гөли Щәвар аг'а. Го сәва ве р'әва жьна орт'а вана
ләвдьк'әвә, ле гьрәгьр дьк'әвьнә орт'е вана ләв тиньн.
А ва бу, һ'ал—һ'әвалә ә'ширтне, Хвәде хьравкә, п'әке
ве щаре сәва кәвнәжынке мәр нәһатьнә кәштьне.

— Вәхта һәрчар гьрәгьре мала Бәйре жь мала Усьве
Хвәдо р'е дьк'әвьн, хвәхwa р'ева дьвежьн, вәки вана
готи бьготае, кә зозана хвәйә Т'уте чәнд сала п'ешк'еши
ыи дькьн, пәзе ыи гьранә, щие ч'ерә т'ере нәкә. Го, Хвәде
вана шевьра хвә кьр.вәки бона ве йәке Суто бәге бь-
шиньнә малаУсьве Хвәдо.

Мала хвәда Ә'мәр аг'а дьвежә Суто бәге, вәки мали
ава тәр'а, тә иди, шыкьр дькари п'әрда шәрме хвәйки,
мәрийа т'ьре тә Сутое бәре нини, вәлә, әз сәре кәке хвә-
кьм, тә иди лап һати гәһастьне, иди тә бейи мә жи дькари,
һәр'и һәр щийа.

Паше мали ава бона we йәке жи, вәки тә к'ымбәра
пышта хвә п'ешк'еши Усьве Хвәдо кьр. Дә хвә әwh'әwище
we нинә, ле мә'рифәта дьнейә. Шыкьр, тә иди баш р'е—
р'ьзма мьләтие зани. Дә фьланкәс, готи ә'сә йса буйа, чьм-
ки жь мала Бәйре т'ьме мере баш дәрк'әтьнә.

Чәнд р'өже дьне шунда Ә'мәр аг'а газы Суто бәге
дькә, дьве әз һ'әйрана тәмә, дә нһа, вәрә, һәр'ә мала Усь-
ве Хвәдо у дәрһәқа қрара мәда шир'а бежә.

Суто бәг дьчә Алачалуе. Мергеда Хвәде Һузо пешие-
да дьчә ыи тинә мал. Хвәде Һузо, Усьве Хвәдо дьвежьн

Суто бэг, тō сэр ч'э'вар'а хати, иди тэ чьма дьгот эзе бьд-
мэ дурбиние wэ биньмэ бэр ч'э'ве хwэ, wэ бирнэкьм, А.
тō диса хати, сэр ч'э'вар'а хати, бина мэ дэрк'эг.

Усьве Хwэдo дьве эме жи э'сэ wэ бьгэсдьн. бьра лын-
ге мэ жь мала һэвдō нэе бьр'ине.

Эwана р'удьнен, сьвьре р'адьхьн, нан хwарьн те орт'е.

Э'дэте ве мале бу, т'ō wэхта т'ō меванэки һэдьһьрсин.
wэки тэ, херэ, тэ чьма qэста мэ кьрйэ?.

Суто бэг дьве, Усьве Хwэдo, эва шара дōданэ эз темэ
мала тэ тō qэ навежи тэ херэ, чьма хати?. УсьвеХwэдo
дьве тō хер хати. Нэ мьн чава тō дити диса бса гот— тō
хер хати. Qэ мэри меванар'а дьвежэ тō чьма хати?. Меван,
меване Хwэдeнэ, эв мала мэ п'шк'еши wанэ, дьве мьн бэр
wan нагэр'э, тō к'эрмкэ Суто бэг, бьбахшинэ, wэки мьн
навбьр'и да хэбэрдана тэ. Суто бэг думайи дькэ, дьвежэ
мэрьв хэбэрдана тэ т'ер навэ, Усьве Хwэдo, чьма бса дь-
вежи. Суто бэг дьве, Усьве Хwэдo, чэнд һ'эзар пэзе тэ һэ-
нэ, бона кэрие пэзе тэйи qьрд we гэлэки башwэ зозана мэ-
йэ ль Т'уте. Бьраед мьн шewьра хwэ кьрн, wэки эве дō-
се сала бьднэ тэ. Нһа эw вьра wада иди йа тэйэ,к'энгэ
дьхwэзи пэзе хwэ бьшинэ wьра. Усьве Хwэдo у Хwэде һу-
зо р'азибуна хwэ дьдьнэ Суто бэге, сылаве бь бара у щэма
гьрэгьре мала Бэйрер'а дьшиньн у дурбинэке жи дьдьнэ
Суто бэге, wэки бьдэ Э'мэр аг'а, кō эw жи wan бьдэ дур-
бине, wэки эw тек'эвнэ бира wi, кō зу сэр wанда бе. Бона
эве готьна Усьве Хwэдo у Хwэде һузо т'эмам ша дьбьн,
т'ер дьк'эньн..

Суто бэг дьчэ, Qадие К'эло, Э'мэре Э'йше, Шэwаве
Т'эмо апе Усьв— Э'вдо, К'эло, Озман, баве wi Хwэдo
бэрэв дьбьн у, жь Усьв дьпьрсьн, дьвен тэ wanp'а дэрһэqа
зозана Т'утеда готьбу?.

Усьве Хwэдo дьве, һ'эйран, зозан фькьра к'ер'а дэр-
баз дьоу, сэре кэке мьн, Сьмайил аг'ае Эйло, эз һаж тьш-
тэки т'өнэмэ. Хwэдое Мьсто ша дьбэ, wэки р'эща: Усьве
wi вьра жи ледайэ. Т'эмам һэв дьнһер'ьн, эщевмайи дь-
вежьн, wэки шамер, гьрэгьре мала Бэйре чопе хwэ һэдьнэ
кэсэки, ле чава qэwьми зозана хwэ дō се сала данэ мала
Усьве Хwэдo, вьра Нэне пирка Усьв дьвежэ, ло, ло шькьр,
мэймуна Усьве мьн дьр'эqьсэ, чэлха wi р'аст дьзвьр'э,
һ'оба wi фьр'ие дьле гьшка, һэр йэк бь шур'эки һ'эзкь-
рьна хwэ бэрбь wi дьдэ дьһаркьрьне у эwана шадьбьн,
wэки йэки мина Усьве мьп'а qэдьр кьрнэ. Эw йэк wanp'а
һөрмэтэ, we нава э'ширеда, мале хwэда бежьн wэлэ, мэ
Усьве Хwэдор'а эв хьзмэт кьрйэ, эw бь we йэке наве хwэ

бьлнд дькн, чьмки наве ван те готьне р'эх наве Усьве мьн, эз қорбана вивьм.

Го гьшк бь готьна пире ша бун у Қадие К'эло же дь-
пърсә: „Бне ле Усьв йан Сьмайил аг'ае Әйлое калке мә,
к'ижан гәләки қәдырә“?

Го пире готә, Қади эз бь қорба, Сьмайил аг'а қә дьзгн-
на һәспе хвә жи нәдьда дәсте Усьв.

Шаһала һәв ньһер'ин, гәло әв чава мербуйә, вәки
Усьв зедәтьр буйә. Вәлә әм бавар накьн, ле ьне дьвежә,

Ле го Усьв хвәхwa жи хвә к'обар һ'әсав дькьр, вәки
нәвие Сьмайил аг'а Әйлойә. Го сонда ви — сәре кәке мьн
бу, йане сәре Сьмайил аг'а. Пәй чуйина Суто бәгер'а һ'ә-
сәне бьре Усьв гази Зөрбе Т'әмо у Ә'т'аре К'эло дькә, вә-
ки кәрие пәзе қьрд бьвнә зозана Ә'мәр аг'айә ль Т'уте.

Зозана Т'уте хвәш зозан бу. Т'әмам мерг у чиман бу,
ч'әме аве навр'а дьк'ьшийа, чәнд кание we һәбун. Бьнаве
we го бса дьбу, давитә навьке. Т'әмам кәлилк бун, кәлилке
һ'әзар нави—һ'әзар р'әнги.

Го Суто бәг т'әме ль зозане дьгәр'ийа, изна т'б кәси
т'бнәбу пәзе хвә незики we бькьра. Щарәке әв давежә
дурбине, дьнһер'ә we кәрики мәзьн нава зозана ванда
фьрк дайә. Әв дажо, дьчә вьра. Дурна Зөрбе Т'әмо нас
дькә, һ'әспа хвә пәйа дьбә, дәстк'еш дькә, бь фәсал дьчә,
вәки Зөрбә ви нәвинә. Шәрмә, һәй нәсә. Зөрбә у Ә'т'ар
ви дьвиньн гази дькьне, тиньн жер'а пәзәке шәрже дькн,
пәзәке жи жер'а датиньн. Суто вәдьбәшьрә, дьвежә ван
һ'ал—һ'әвал wa — ләз һатийә, әви т'ьре пәзе хәлқейә
к'әтийә зозана ван. Зөрбә дьвежә, вәлә, һ'әгани нһа гә-
ләка мә пьрсийә, вәки һун чава тәрәш дькн пез бәри зо-
зана мала Бәйре дьдн? Әм жи щава ван дьдн, дьвежьн,
вәки мақуле we мале п'ешк'еши Усьве Хвәдо кьрьнә. Го
әвана жи дьгот — әлә— вәк'ил, Усьве Хвәдо лайиқә,
һәр дара сәрда дьбарә, Хвәде дәве гьшка бәр ви дайә гь-
редане, һ'әта йәки мина Суто бәгейи анизаз жи қәльхи ви
дькә. Суто бәге қьтитке мере кәле. Дьвежьн, вәки әви
һьнщки Усьве Хвәдо дитйә һатйә гәһастьне, мьлаһим бу-
йә. Вәлә, Хвәде, әв нане Усьве Хвәдойә, вәки р'ә'м ави-
тийә дьле ви. Бәре әви мәри мәри һ'әсаб нәдькьрьн. Ле
һәла малда жи кәсәкир'а йолә нәдьчу.

Го вәхта Суто бәге әв йәк дьбьһист дьк'әнийа, дьгот,
ло бьрао, әз бәхтәварьм, вәки һөрмәте, қәнщие мала Усь-
ве Хвәдор'а дькьм. Демәк тыштәк мьнда һәйә, эз нәхали-
мә— жь мала Бәйремә, қәдырбиланьм.

Го Зөрбе Т'әмо, Ә'т'аре К'эло, вәки мере готьна вә бун

дьежынэ Суто бәге, вәки ахьр жь мала Бәйрейи, сәрк'ара се һ'әзар һ'әвсд мале шумькийя. Дар сәр к'ока хвә шин дьбә, тә жь к'ока хвә дурнәк'әти, лома жи чьқаси сәрт ви диса р'ә'ма дьле тә һәйә, әв жь шире тә, жь ә'нзәлийа мала тә те.

Суто бәг дьбәшьрә, хатьре хвә ван дьхвәзә. Р'ева хвәха хвәр'а дьфькрә, вәки наве мәрийа мәрийа мәзынтрә.

Го чәнд кәрие Усьве Хвәдо лъ зозане башқә—башқә дьч'ерийан лъ ware Каркут, Баг'роле, шарна жи Қәндилә зер'а. Нһа жи кәрик лъ зоване Т'ут'е. Шьванед вач кәрийа шарна дәрәнг дьһатьнә мал, вәки шьрийа хвә бьвн, шарна жи хвәр'а нәдьдитьн, шав дькьрын, кә әвә фьлан зозаненә, йане жи кәрие пез фьлан хамиданә, бьра ван р'а нен бышиньн. Го т'әме шаһьлед мале вәхте йса нане шьвана дьбьрын. Р'ожәке жи шьһал чубунә мерге, малда ниньбун, готи нане шьвана бьбрана, бьгһиһандьне. Нан дәрәнг дьк'әт. Сәйра К'очо, дйа Усьве Хвәдо, дәрдык'әвә дәрва, бәрбь мала Р'әше Нәво дьчә, дькә газы, гәло кәсәки ван малда т'өнә, вәки нане шьване пәзе қьрд бьвә зозанә Т'ут'е.

Го Р'әше Нәво у чәнд гөндие дьне, һ'әвшеда р'уныштьбун. Р'әше Нәво дьк'әнә, дьве һәй гьди, һа, те бира вә, Сәйра бук һатә мала мә, мә пәзе хвә дьфротә қәсава, хөрща зер'а р'окьрьбу, һ'әсаве қәсава дьдае. Ви чахи әвс го—һан ван һәрчар пәзе мә жи сәр пәзе хвә бьфьрошә. Мьн чәнд зер' дане. Мьн го һәр'ә, мьн поч'а пәзе тә ва—ва кьре. Әм кә'нийан, һун ви чахи һазьрбун, те бира вә?. Р'әше Нәво т'әхмин дькә, вәки лавьк нақ'әвьнә сәр гьлие ви, кә дәрһәқа чьдайә, готьна хвә дьвәк'ьлинә, дьве те бира вә Сәйре ви чахи чь гот?. Хвәде һузо, Хәте Т'әмо, Шөваве Т'әмо, Қадие К'әло дәсте хвә данә бәр ә'нийа хвә, фькьрин, хвәстын бир бинын. Жь ви чахи панздә—шанздә сал дәрбазбубун, ле готьна Сәйре нәк'әтә бира ван. Го Р'әше Нәво гот, һәй, малаванқ, нае бира вә, вәхта Сәйре гот, вәки һуне паше бьнһер'ьн, Усьве мьне мәзынбә, һун гьшке һ'әвще вибын, һун гьшке ле һ'ызбькьн, қәдре ви бьгьрын. Әзе ви чахи бежмә вә, гәло, шаһьләки вә т'өнә, нане шьване пәзе қьрд бьвә бьгһине.

Т'әмам ч'ә'ве һәв дьнһер'ьн, ша дьбьн вәки готьна Сәйре чава һатә сери. Гьшка һәвр'а готьне, вәки нәхта жьньке һ'әлалә, чь мала Хвәде хвәстийә, Хвәде даеда. А вьрайә, вәки готьнә кә Хвәде дае, пер'а бькә т'әвае, к'ине—бохсе тышт пе нае.

Го Сәйре жи к'әнийа у дө хорте мале һьлда ани, нане

шьвана дае, вәки бьвьн. Го Сәйре гәләки фькьри, к'а гәло әвә бса готйә. Го кьр, нәкьр нәк'әте бире, чьмки гәлөк гьли—готьне бса һатьбунә сери. Әвә к'ижан бир банийа, к'ижан на. Чава дьвежьн, һәрчар алийада сәр ванда дь-бари.

Го пәй чуйина Сәйрер'а Р'әше Нәво, лавкед майин хәбәрдьдьн, вәки р'асти жи Хвәде дайә Усьве Хвәдо. Го һьнәка жи дьгот, ба, баво бәре бәреда әв малә Хвәде-дайи буйә. Сьме Әйло, Т'әмьр аг'ар'а дьчу—дьһат, кәр'е ви Сьле Сьмо жи Һ'әсән аг'ар'а р'адьбу—р'удьньшт. Әва на бейи һәв т'асә ава сар вәнәдхварьн. Ле Усьв иди ван дәрбазтьр кьрийә. Әв Усьв бәгер'а һәвалтиә дькә. Дайин-стәндьна ви һәйә т'әви мала Бәйре, мала К'оса. Иди ван мала мазьнтьр мал һәнә?. К'и те Идьре готи ә'сә қәста мала Усьве мә бькә. Шькьр мала Хвәде, Усьви һе щәһьлә, ле бәхте ви, Хвәде ле р'агьрә, дьшөхлә. Әвә һәр'ә т'әрә-фа нәмәстник жи, дәвсгьртиә п'адше Ур'ьс ль Пьшкавказе. Дәрһәқа ве чуйинеда иди т'ьвдарәк дьдитьн. Әви ур'ьси, кә пар һатә мала ван, т'әви Хачатур аг'а, әви пәсьн у мәт'һ'е Усьв щәм дәвсгьртиә п'адше готьна вә дайә. Вә лә, Хвәде ч'ьра Усьве Хвәдо р'ьнд дьшөхлә. Хвәде р'йа ви р'аст дькә.

Р'әше Нәво қәләнә хвә һьлтинә у дба'е Усьве Хвәдо дькә. У әвә мәсәле тинә: „Р'аст готьнә— һәбуна дьне бае сәрайә, Усьве мә жи буйә херкьре сәре р'йайә“.

ДЭСТЭБЬРАК

Усыве Хвэдо, го, п'эрда бэр ч'э'ве ви т'бнэбу. Эв на-
тбу дьне бона хера быкэ, бона хер у хвэшине быкэ қап'ие
гышка. Эви гэлэки амын у хвэйе созе хвэ бу.

К'и дьбу нэвале ви, п'ошман нэдьбу, эв жи сэрфьняз
бу, р'йа ви жи н'эму дэма, н'эму дэрэщада вэк'ри бу.
Э'лие Мирзэ жи мэрывэки щомэрд у н'эжк'рие т'эмамийа
щэлалийа бу. Эв у Усыве Хвэдо дэстэбьраки дьднэ нэв-
дэ.

Э'лие Мирзэи тэйлақи бльнд бу, ч'э'ве ви шинбун. Эв
сэрк'аре цэбилэка щэлалийэ мэзын бу. Ль бьнэт'ара ч'иае
Арарате дьма. наве гонде ви Хьдырли бу, эв жи дэвлэти
бу. Дэвлэта ви жи бауарки вэкэ йа Усыве Хвэдо бу. Го
т'эмамийа щэлалийа бь сэре Э'лие Мирзэ, мала ви сонд
дыхварьн. Эв гьрэгьре э'ширейэ нав у дэнгр'а бубу ниша-
на мэрдиэ, щомэрдие. Го, Хвэде п'эрда бэр ч'э'ве ви жи
т'бнэбу. Эви нэр сал дэр бахаре мала хвэ дани нинда ч'иае
Синэке, ль зозана хвэйэ Фэндила зер'а. Фэндила зер'а
го, бе гонэ, цьнэт бу. Зозане минани ве ль ч'эла Синэке,
ч'иае дор—бэре ве кем нэбун. Дэ го, чэнд н'эзар сэри пэзе
Э'лие Мирзэ дьк'эте, эв ко нэдьк'р. Пэзе ви зозанеда,
мэрийа т'эре биц дыхварьн— к'ок дьбун, дау дьгэр'андьн.

Э'лие Мирзэ, ч'эп—р'аст хэрщ дьк'р, дьр'эшанд, бу-
бу баве к'эсив—к'усива. Шэв—р'о сывра ви жи ль э'рде
бу. Эви хвэ ве р'эже, ве гаве к'эбар н'эсав дьк'р, вэхта
дэх—паяздэ сйара дажотэ бэре дэре ви. Дэ бэре—бэреда
эв э'дэт нава мьлэте мэда нэбуйэ, кэ меван чькас гэлэки
дьчунэ мала йэки, эв мал н'эсав дьбу йа бэргевана, пэсне
ве дьдан. Го щарна жи, н'элбэт, эв йэк дэгмэ дьрэгьми,
наве ньнэка дэрдьк'эт, ле Хвэде эдаси т'ае ванвэ, нь-
карьбун нэрдмэт бык'рана, ло нэла сылава мевана жи вэ-
гьртана. Го нав эл э'ширеда мале бсар'а дьготьн, вэки
н'эйф эв нэбуна дьняльке йа ванэ, чьр'анэ, вэки нькарьн
нэрдмэтэка баш бьн, нэзанын нен бьднэ мерьв, мале бса т'эне
лайиқи хэбэрдана нэх'эвщэйи мале э'нэзэлэ, мале мэрд
дьбун. Мала Э'лие Мирзэ, стунэка э'шира щэлалийа бу.

әве п'әрде давитә сәр кемасиед баварки һ'әму мале ә'ши-
ра хwә.

Мала Ә'лие Мирзә маләкә бь дәм у дэзгед хwәйә ә'ши-
риейә беқöсурбу. Һәрдö дөстәбрак öсә к'әтбунә кьрасе
һөвдö, wәки т'ö wәхта бейи һөвдö нәдбун. Щьмаә'те р'аст
готйә wәри ч'ийа р'асти ч'ийа наен, ле мәри р'асти мәрийа
тен. Ә'лие Мирзә у Усьве Хwәдо нава мерге гөл у сосьна
р'асти һөвдö һатбун. Жь дөстәбьракийа wан һәр wa бин-
бөхса гөла ле дьһат. Әwана бал Усьв бәге, Һ'әмид бәге
көр'әпә Әләшәрәф бәге — генерал — майоре ур'с һәв ди-
тбун у жь һәв т'ер нәбубун. Усьве Хwәдо әви т'әглифи
гөнде хwә дькә әw жи Усьв т'әглифи мала хwә дькә. Го,
һһә әw дьве тö пешие wәрә мала мьн, е дьне дьве на тö
wәрә. Усьв бәг у Һ'әмид бәг һәр йөк алие хwәда дьвежә,
wөлә, нә мала тә, нә жи мала тә, к'әрәмкьн, wәрьнә мале
мә һәр йәки. Хwәхwa қраркьн, к'а һуне пешие һәр'ьнә
мале к'е?. Го әwана р'азидуна хwә готьнә wан, готьн, һ'әй-
ран, һһә пьрс дәрһәқа мале мә һәрдаданә. К'а әм пешие
һәр'ьнә мале к'е?. Го, Хwәде Һ'әмид бәг, Усьв бәге Һ'ә-
сән аг'а гөләки шадьбьн, wәки шыкьр, нава мьләте мәда,
бона һөрмәт-сианәте, меванһ'ьзие доре, сәбьре надьнә һәв.
Го, Хwәде Усьв бәге әw гьли жи wi чахи гот, wәки һун
заньн, кө т'әмамийа Р'оһьлатеда меванһ'ьзийа мьләте мә
буйә легенд, сәрһати. Дәрһәқа ве йәкеда гьли дькьн р'әwi
у öлмдаред, wәки һаж мә һәнә (Усьв бәге ч'емарана Әц-
миазинейә Геворгйанеда т'әви Көмитасе мөз-ьн хwәндьбу).

Һәй нәсә, әwана қайил дьбьн, wәки пешие мала Усьве
Хwәдо бьвьнә меван.

Усьве Хwәдо р'өже к'ьвш дькә у дьвежә һәрдö бәга жи,
wәки әw жи ә'сә һазьр бьн. Әwана қайилийа хwә дьдьн.
Усьв дьчә мале т'ьвдарәке мевана дьвинә. Әw лавка дь-
шинә Идьре, wәки мөwa, чәрәз биньн. Дйа wi, Сәйра К'о-
чо, дьвежеда — ла-лаwо, we сәwәтада т'ьжә сев, һөрме,
п'ортөқал, к'ьшмиш, какьле гуза, тьринә, к'а к'е дьхwә?.
Чьма дьшини, wәки биньн сәр һөвда бьминьн.

Го Усьв гөте, дае, дае, wана сәр гөндийа, щинара п'а-
рәвәкә. Ле бьра һәр'ьн мөwәе т'әзә, чәрәзе лайиқи мевана
биньн. Лавьк р'е дьк'өвьн, Усьве Хwәдо дьве, көр'о, бир-
нәкьн конйәке у арақе баш жи биньн. Лавьк дьк'өньн, дь-
вежьн к'а Һ'әмид бәг, Ә'лие Мирзә ич'ьке вәдьхөн? Ди-
не wанр'а гөнәйә, Усьве Хwәдо дьве, һ'әйран һун биньн,
wәки дьне, чь wә п'ек'әтийә, чьқас өз заньм әве мада мә-
да вөхөн, чьмки һ'ьзкьрьна мөйә бәрбь һөвдö we һәр тьш-
ти алт'кә. Лавьк дьчьн, тен, чь кө лайиқи меване һ'ьзкь-

ри бу тиньн. Бона һ'эзкьрына ван Усьве Хвәдо газие т'эмамийа пьсамм—лезьмед хвәйә гөнд дькә. Дьве сь-вәт'ре әванае бен, т'эмам к'ынщед хвәйә т'эзә хвәкьн, қиз—бук быра хвә бьхәмьлиньн. Дьвежә Ләзгие К'олоз вәки һәр'ә Қәрәхт'ине малапане бир'а бежә быра хвәр'а дәф—зөр'не жи биньн. Әви тә дьчә мала Ә'вде Бьро, дь-ве һ'ал—һ'әвал ва. Әвана малева, зөр'әте Бьре Әйло т'э-мам, дәф у зөр'не т'әви Ләзгие К'олоз тенә Алачалуе. Мала Усьве Хвәдода, вәкә к'аре дә'вәтәке дькьн, гакн у һ'әвт пәзе қьрд шәрже дькьн у гоште ван дьвьнә п'ошта әскәре ур'сайә сәр һ'афа мерге. Дьвежьнә аспеже вьра, вәки хварьне шур'ә—шур'ә чекьн. Го хөрәке өса һәт'нә чекьрыне, вәки мәрийа т'ьли—печ'не хвә пер'а дьхварьн.

Бәри һәт'на мевана, Усьве Хвәдо гази Қадие К'әло, Шөваве Т'әмо, Ләзгие К'олоз дькә, дьве к'ынще хвәйә баш хвәкьн, т'ьвьнгед хвә һьлдьн, сйари пешийа ванда һәр'ьн, һәр'ьн һ'әтани феза гөнде Дәмьсхане. Ль вьра р'әх ван к'әвьн у биньнә мал.

Го, Хвәде Усьве Хвәдо бона һөрмәта мевана се чадьр лехьстьбун, бь чиг у п'әрдава хәмьландьбун. Чадьрәк бона мевана, йөк бона қиз—бука, йа дьне бона гөндийа.

Т'эмам ша дьвьн, вәхта Ләзгие К'әлоз те дьвежә, вәки меван иди незики гөнд бунә. Дәстпе дькьн дәф у зөр'не дьхьн. Қиз—бук аһьл—щаһьл хвәр'а говөнде дьгьрын дь-лизьн. Шанә, вәки сәрк'аре т'эмамийа әздие Пышказе Усьв бәг у әвләде мала Гөли Щөвар аг'а, сәрк'аре т'эма-мийа көрманщед Пышказейә сәр анина дине башқә—башқә һ'әмид бәг у Ә'лие Мирзә—сәрк'аре эл—қәбиләкә щәлалийа, вәки т'әзә—т'әзә әви у Усьве Хвәдо дәстәбь-ракти данә һөвдө, тенә гөнде ван.

Меван тен, дәф—зөр'нә дьчә пешийа ван. Әвана ч'ә'в ль мерге у щьмә'та бәрәвбуйи дьк'әвьн ә'щевмайи дьми-ньн. һ'әмид бәг дьфькьрә, дьве дьвә әв дәрк'әтьнә бьн-даруке. Хвәде һузо, көр'әпе Усьве Хвәдо, дьве на, сәре тә, әм бона һөрмәта вә дәрк'әтьнә мерге, чьма һун нәла-йиқи ве йәкенә? һ'әмид бәг гәләки мәмнун дьбә у дәсте хвә дьдә сәр мьле Хвәде һузо дьве, вәлә, навә Усьве вә ви һ'әлалбә. Тыште ва дькә, лома әм нькарьн лынге хвә ви-р'а бавежьн.

Ле Усьв бәге һ'әсэн аг'а, го шабуна лынге ви ә'рде нә-дьгьрт. Вәки өса к'аре ван кьрынә— бь һәйтә—һол, бь дәв—зөр'нә, минани дә'ватәке.

Го Хвәде вьра г'әне бук у зә'ва т'өнәбун. Меванар'а

бса жи Хачатур аг'ае Васил аг'а, сэрк'аре бажаре Идыре хатьбу.

Го Хвәде т'эмма һәла һе Ә'лие Мирзә нас нәдыкьрын, Усьве Хвәдо дәсте хвә датинә сәр мыле ви у дьвежә гышка вәки әв дәстәбьраке вийә. Мә'нийә һөрмәга иро әвә. Иро әз у әве к'аса бьратие бьднә һәв, һ'әба мә фьрийә дьле һәв. Го Хвәде гышка щарәкә дьне бала хвә да бәжи— бала Ә'лие Мирзә, хвәкьрына ви у һәр'а бьлд — бьлд кьрына газы — бьра бьратийә вә, һөвалтийә вә бьмбарәкбә, пирозбә, йа һ'әта — һ'әтаневә. Усьве Хвәдо к'аса канийәке дьрелки Ә'лие Мирзә дькә. Әви нана нәкьр (һ'әбандьн да алики), к'аса канийәке һьлда у йа Усьве Хвәдо хьст. Әвана чунә дәст — р'уе һәвдә.

Го Хвәде һ'әмид бәге у Усьв бәге ви к'аса хвә һәвдә хьстьн, һәрдә дәстәбьраке т'әзәр'а бәхт, р'әцал, нав-намуса мьләтие хвәстьн. Т'әмам сәр сьве бь сьве р'удьнен, Ә'лие Мирзә у Усьве Хвәдо чава дәстәбьраке т'әзә, к'еләка һәв р'уныштьн. Дәстбь хварьн, вәхварьне дьвә. Го сәр сьве хварьнед бса данибун, вәки р'әсти мала Хвәдейә, һьнака т'әзә әв дьдитьн. Го малә Усьве Хвәдода, вәхте мәрәвед боша мәрьвед ә'йан к'ер, чәнгәле зивә авзер'кьри дьданә хәбате. Финщане қәве, чае т'әмам фәрфур'е зер'кьлдайи бун. Ле к'әсед шәрәве, конйәке, араге, вәки ви чахи дәгмә маләда дьһатьнә хәбате, лөр'ә зивбун, бь хәмлед зер'ва авазкьри. Усьв бәге һ'әсэн аг'а, вәхта ч'әв т'әхтә дьк'әвә гәләки к'әбар дьбә. (Усьв бәг у Усьве Хвәдо хьзме һәвбун: хушка Усьве Хвәдо Хәзал жьна бьре Усьв бәге — Бьро бу. Ле қиза ви һ'әще ханьм дәсте көр'әпе бәг — Қасо бәгеда бу). Әв р'адвә п'йа у к'әсе һьлтинә, вәдхвә салхийә т'фақа мьләте мә, вәки гышк бса һәв һ'әзбькьн, чава әв у һ'әмид бәг һәв һ'әздыкьн. (әв вәдгәр'ә сәр һ'әмид бәге, дьвежеда — нә бсанә, көр'ап? Го малә һ'әсэн аг'а у мала Гөли Щәвар аг'а бса һәвр'а дьготьн).

Һ'әмид бәг дьве бәле, мақул, гьлие тәйә. Т'әмам кәсе хвә һәв дьхьн, ле Хачатур аг'е әрмәни, дәсте мьләте мә, дьвежә, Усьв бәг, бьра пешие бьбә сальхийә Ә'лие Мирзә у Усьве Хвәдо, вәки иро һәрдә бунә мә'нә, кө әм вьра һазьрын. Бь сәри ван бьра бьвә сальхийә йәктийә мьләте вә, һун жь қәзийәе, хьравие дурбьн у бьра т'фақа вә һәбә.

Хачатур аг'а сәре Васил аг'ае баве хвә сонд. дьхвә, дьвежә, вәки т'фақа мьләте вә һәбә, дәвр, зәманада. т'ә кәс һьһарә лынге хвә вәр'а бавежә. У дәве баве кәсәки нә к'әтийә вәр'а бьк'әвә нава қал — щәнге.

Т'әмам дьвежьн мали ава. Дәнге дәф у зөр'не ль чийәе

Синаке бәлә дыбә. Әү дөнг шарна, бы сътеранед Мә'руф у
Ә'лие Усыв дысәқыр'и.

Мә'руф дөнгбеж бу, дә ижа кәлә дылар'а чава дыс-
тыра, мәрыв дыһ'әландын. Мә'руф дыкырэ қыр'ин, дөнге ви
дычу гөнде щинар — Т'ашкорине. Дәмсхане. Гышк һ'әйра
дөнге ви бун, дыготыне — дөнг дыневә, щане дә щане.
Мә'руф к'әламед хвәда, лә хәбәра су дыһат гышка әв йәк
хвәш дыһат. К'әламе ви йәк сәр йәкер'а бун, жь п'әрчед
т'әриха гәл бун. Мә'руф дыкырэ қыр'ин.

Щано, лә мын, щано, лә мын, лә мын, щан бәлайә.
Әзе гәлие Қақызмане к'әтымә қана Хвәде ве хәтае.

Щано, гәныме гөнда буйә фырикә.
Мә'нәкие бын кәке Әвлода, к'ышйанә, бунә никә.
Шә'дә — шуде кәке Әвло гәләк һәнә.
Т'алан нәвала Қақызмане дәрбаз дыкә, лә сәр т'ален
көштиһә сотыникә.

Щано, лә мын, Әрәзе веран ве бы ләйланә,
Шуре Мысте К'очо зер'е зәрә қаш кылданә.
Шә'дә — шуде кәке Әвло гәләк һәнә, п'ошта Никалә
бәлә дыкә, ле дәрдыхә йашке зер'а, пачке манат'анә.

Щано, қөрба, гәлие Кало дө гәлине.
Сәре Мысте К'очо, кәке Әвло т'әмам шә'рн-бәг'дарнә.
Шә'дә — шуде кәке Әвло гәләкыи — гәләк һәнә, п'ошта
дәвләте бәлә дыкә, к'әбара сывер'а манате Никалә
дысәр'финә.

Щано, лә мын, щано лә мын...
Қәрсе һ'әта Қақызмане, шәр'е Мысте К'очо, кәке Әвло
к'әтийә бәрәка Боралане.
Шә'дә — шуде кәке Әвло гәләк һәнә, п'ошта Никалә
бәлә дыкә, т'алан тинә жь қәза Р'әване.

Щано, қөрба, Әрәзе веран дөшылмәйә,
Шуре Мысте К'очо, кәке Әвло зер'ә қабылмәйә.
Кәке Әвло кырэ газы, го, Әвло, лауо, тә чәнд мера жь
т'ор'ыне быкөж, ишәлә, баве тәе һ'әсаб быкә дөвса
мыле тәйә.

Гәлие Кало дарә сынщә,
Кәке Әвло сйаре к'өмәйт'е дел нарынщә.

Шә'дә—шуде кәке Әүлө гәләк һәнә, п'ошта Никалә
бәлә дькә, к'обара сьведа к'олоз хвар дькә сәр бьске
ап'ьнцә.

Го вәхта Мә'руф к'ылама хвә хьлаз кыр, Усьв бәг дь-
вежә Хвәде һ'эвини, әв хорт жь к'ойә, әз нас накъм'
Қадие К'әло дьве, Усьв бәг, әви щәлалийә. Әва се салә
мала Усьве көр'апдәнә. Әви хвәр'а сәрп'ор'әк р'әвандийә.
Һ'әтани һ'әа малбаване қизе нахвәзын ләв бен. Ә, Хвәде,
Усьв жи дьвежә дә бьра һәма йсавә. Мә'руф у һ'әно ве
мала мәданә. Әв жи вәкә нәфәре маленә.

Го һ'әмид бәг, Усьв бәг, Ә'лие Мирзә к'ефа ван гәләки
Мә'руфр'а дьһат. У һәвр'а дьвежьн, вәлә, бьлә дәнге Мә'-
руф, диндара ви мала Усьве Хвәдә те, дә бьра қә ләв нәен.
Хвәде һузо, дьве бьра сәре вә хвәшбә, әгәр ләззәбә,
әгәр әм тер'а бьвиньн, ве хвәхва ләв бен. Ло һәлә ве ла-
вайа жи бькьн. Хвәде һузо дәсте хвә пышта Мә'руф дьхә,
дьве, тә нәтьрсә, к'ыламе хвә бежә, йәки минани Усьве мә
пышта тәйә, мьнәте хвә к'е дьк'ышини?. Мал авао!..

Го Мә'руф щаб да, гот бьра, сйаре К'уви мьнр'а хвәш-
бә, к'е хвә авитийә бәр бәхте ви, сәрфьнийаз буйә.

Гөнд гөндити т'әви мевана һ'әтани ниве шәве ә'мрәки
дьнйалькейи хвәш дәрбаз кьрын. Әвана лагьрди дькьрын,
гөвөнд дьгьртън дьлистън. Сәр Мә'руфе дәнгбежда йе дь-
не жи зедә дьбун. Ава, гьшк қасәке говәнде бәрдьдън у
гөһдариа көр'е Усьве Хвәдои мәзн Ә'ли дкьн, вәки әв 2
р'ож бун, т'әзә жь хвәндьна хвәйә жь мәк'т'әба Зоре һатбу.
Ә'лие Усьв ви чахи панздә—шанздә сали бу, ле дәнгәки
хвәш ле бу, бәр дәсте дйа хвә Зәйт'уна К'олозе К'очо һин-
бубу.

Сьтьрана Ә'ли гәләки дор—бәра дьдә шакьрыне. Һ'ә
мид бәг хвә зәвт накә, бьльнд—бьльнд дьвежә, баво, р'ас-
ти жи Хвәде дайә ве мале, һун дьбьһен Ә'ли чава мә дь:
һ'әлине. Вәлә, мали ава, шир'а у һоста ви Зәйт'уна мәр'а.
Һ'әмид бәг ч'әв дькә Ә'ли, вәки диса бьстьре.

Ә'лие Усьв дәстпе дькә:

Дерсьмә, хвәш Дерсьмә,

Аве ч'әман, р'убара тен гьмә—гьмә.

Әзе чумә Дерсьма жерьн, мьне бала хвә дае зәрика
қозах бәр ч'әве мьн сәкьни.

Әве т'әрәзе, т'әрәз баве авр'уе ч'ә'ва, готъна зара
әз көштьмә.

Вай дьл, вай дьл...

Дерсьме бьнхер' we бь мьлэ.

Аве ч'эман у р'убаран тенэ сэр мэдэ хблэхблэ.

Дьло, йар, йар, дьло йар, йар...

Эзе Дерсьма жерьн чумэ Дерсьма жорьнэ.

Мыне бала хвэ дае зэрикэ қозах бэр мын сэкьнийэ—
сурэт сорэ.

Бэжнэ зьравэ, зари ширьнэ, дьло мэрмо, ч'э'ви кьлэ.

Дьло йар, йар, йар дьло йар, йар...

Шэв бу ниве шэве, эре қаме, дике шэве дбхблхбланд.

Эз нэхвэшбум, һ'але мын т'бнэбу, мь бала хвэ дае

дб пире к'эзав бэр сэре мын мэрме Хвэде р'унштбун.

Йэке к'эфэне мын дьбьр'н, йа дьне бь газ у мэдэса

хурьк—хурьк дьфэсьланд.

Дьло, йар дьло йар, дьло йар...

Хера мала Хвэдеда паши мьрьна мьр'а мын бьзанбуа

хэлқе—т'ели дэлал, бэжна зьрав, ч'э'ве бэлэк

к'ер'а дьшьт'ьланд.

Дьло йар, вэй ле, вэй ле, ле, ле...

Дэма чуйина мевана нат. Дэма дьл хатьра.

Ах, хвэзьла мын П'анос Т'ерлемезйан хвэр'а банья,—
Усьв бэг дьвежэ. (П'анос Т'ерлемезйан шыкьлк'еше эр-
мэнийайи мэзын бу, эв шыкле Усьв бэге у Комитасе мэзын
ль гонде Эсланлуе сэр кание к'ьшандийэ); Эви we эв ша-
йа мэ, эв дидэма т'эбийэте, қиз у буке мэ, вэки нава мер-
гада жь кблилка нане башқөкьреьн, бьк'ьшанда бона би-
раина һ'этани—һ'этайе. Го гьшка гот, Усьв бэг, хвэзьла
тэ банийа, Усьве Хвэдо дьве бэр хвэ нэк'эвьн, тышт нақэ
р'оже Хвэде гөлөкьн.

У р'асти жи, вэки шыкьлк'еш һэбуьйа, we иро эв дидэ-
ма дэрбазкьрьна пешие мэ чава, шыкл қьрафате ван бан-
йа бэр ч'э'ве мэ.

Ле бь гьли—готьна жи эла вэк'ил, мэри хэбэре бса
навинэ, вэки we шайе бьньтеринэ. Ахьр готи қелэма мер-
рьв йа батынибэ, вэки we дидэма т'эбийэте хвөкьрьна қиз
бука, нур нэдэра ван, ч'өк—р'аһьле кал—пире мэйэ we
дэме ньдъл—ньдълкэ у бинэ бэр ч'э'ва.

— Мэрьв готи ава тыштэки бса бькэ, вэки һ'эта—
һ'эте бе готьне. Паше кьрьна ва, дэ'ват у шине мэнэ, вэки
мэ тиньнэ сэр һэв, ч'э'ве мэ ч'э'ве һэвдб дьк'эвэ., өм һэв
бир нақьн, мали ава Усьве Хвэдор'а,— Усьв бэг, һ'эмид

бэг дьвежын. Әу у Усьве Хвәдо, Хвәде Һузо дьчнә дәст р'уе һәв. Қадие К'әло, Шәваве Т'әмо жи һәспе хвә сйар дьбьн.

Ә'лие Мирзә у жына ви П'әрое һыңки әглә дькын. һешйа чадьреда Зәйт'уна К'олоз бьре хвә Ләзгие К'олоз әу, бемә'нә гьртьбун бәрнәдьдан. Зәйт'уне к'офийа зивә бь қашед кәвьре щәвахьр кьлдайи бәр П'еро гьртьбу. Әвана к'әтьбунә наза һ'әнәк—лақьрдийа. П'еро дьготә Зәйт'уне, вәки к'офие һьлнада, шәрм дькьр, ле Зәйт'ун бәр дьгәр'ийа, вәки әв бона биранинейә, вәки т'ьме сәре тәвә, сәре тә лайиқи we к'офиейә. Усьв дө һ'әв жь Т'ьвли-се анинә, йәк чава дьвини әз дьдьма сәу хвә. Әва жи мә һьштьбу бона йәкә минани тә бе, п'ешк'ешкьнеда. Дә иди тә баштьр к'и һәйә. Қьзмәте тәйә, вәлә, те һьлди у бь we те т'ьме мьн бир бини. Сьламәти вәхте һьлгер'ә әле, лә зо-зана әме һәрр'о һәз бьвиньн. Зозане мә незикки һәвьн П'еро ханьм к'офие дьдә сәр хвә, гәләки we те. Қиз—бук бьмбарәк дькын, дьк'әньн, ша дьбьн.

Ә'лие Мирзә, вәки we дәме т'әви Усь-ве Хвәдо һыңки дур сәкьнибу, гази П'ерое дькә, дьвежә, ща һла вәрә вьра, бьраке мьн чь бәр мьн дьгрә, П'еро у Зәйт'ун незикки ван дьбьн. Усьве бьра әв һәспе шинбоз зине виива п'ешк'еши мьн дькә, тә чь дьвежи? (П'еро жыңкә мерәни бу, ақьл у сәрәфат бу, гьшк we дьшевьрин).

П'еро ханьм гьлие хвә у Зәйт'уне бир тинә у дьвежә, вәки қәдре Усьве бьра нәшкенә. Бьра тә бьмбарәк бә. Һазьр П'ероер'а к'әбар дьбьн, дьбежьн, ай, гьлие қиза щомәрда, қиза дьнедийа. П'еро хвә онда накә, дьвежә Ә'лие Мирзә, вәки т'ә дьнйа шәв р'окә, хер у хвәши нһа Усьве бьра, Зәйт'уна хушке жи мә бьқәсдьн. Ахьр мәр-вайа мә хвә нә йа р'ожәкейә, әме һ'әта хвәшбьн, һәв бир нәкьн ньге мәйе һәр wa мале һәвдавә.

We р'оже го Усьве Хвәдо гәләки ша бу, бса вәки һәр Хвәде бьзаньбә. Шабун нәдьгьһиштә шәб'уна ви, нә ахьр браки т'әзә жи мир'а һат, әв жи бьраки мина Ә'лие Мирзә.

Усьве Хвәдо, Зәйт'уна К'олоз, Хвәде Һузо, Шәваве Т'әмо, Қадие К'әло, Хәте Т'әмо, Ә'лие Мирзә у жына ви һ'әтани һьнда гөнде Дәмьсхане вәр'е дькын. Әвана дьчнә дәст р'уе һәвдә, охьре һәрдә меване һ'әзкьрир'а дьхвәзьн. Ә'лие Мирзә, П'еро хвә р'йа Идьре дьгрьн, we р'е, к'ижап нер'а һыңки пешда Усьв бәг у Һ'әмид бәг чун.

Ә'лие Мирзә дурва дьса бона һ'әзрәта дьнйальке вә-дьгәр'ә дькә гази, вәки әз диндара вә т'ер навьм. Әме

зозанед Қәндила зер'а у Баг'ьрголеда зутьрәке һәв бьви-
һьн.

Ә'лие Мирзә жына ыи П'еро у Сәйаде К'әло, вәки һәс-
пе шин-бози п'ешк'ешкьри сйар бубу, хвә дьлэзиньн у хвә
Һ'әмид бәге, Усьв бәге Һ'әсэн аг'ар'а дгһиньн. Әвана гәлә-
ки хәбәр дьдһн. Ә'лие Мирзә дәрһәқа п'ешк'еша хвә у П'е-
рода гьли дькә, һәрдә бәг дьк'әһьн, дьвежһн, вәки к'и чу-
мала Усьве Хвәдо әв вана бегәдър вәр'енакә. Һәрдә
жи дурбине хвә нишан дьдһн. Дьвежһн, әв жи п'ешк'е-
ше мәйә ве щаренә. (Әв гәләк щара бунә меване Усьве
Хвәдо).

Пәй ве йәкер'а, го әвана, вәкә се—чар верса т'әвайи
чун, паше һәр йәк бәрбь гөнде хвә дьчә— Усьв бәг бәрбь
гөнде Ә'сланлуе, Һ'әмид бәг— гөнде Оргове, Ә'лие Мир-
зә, П'еро, Сәйаде К'әло жи гөнде Хьдърлие.

Ә'лие Мирзә, Сәйаде К'әло дә р'ожа малда дьһелә.
ә'зәт—қәльхе жер'а дькә, к'ьмбәрәкә зив п'ешк'еш дьке
у вәр'е дькә.

Го Хвәде дәрһәқа ве к'ефа ль мала Усьве Хвәдо зуть-
рәке т'әмам пе һ'әсйан. Хазма дәрһәқа ве йәкеда Һ'әмид
бәге гәләки гьли дькьр, го әви шәв, р'о дькьр, дьлива, дь-
готә гьшка, вәки Хвәде шә'де мьн у вәвә әзе Усьве Хвә-
до бькьмә к'ьриве мала мә. Бь ве йәке һьн т'фақа мәе баш
бә, һьн жи. р'асти мала Хвәде Усьв мәрывәки бегәсурә.
Лайиқә, вәки әв бьвә сәрдә'вати— к'ьриве мала генерал-
майоре ур'ьс, сәрк'аре т'әмамыйа к'өрде Пышказказе
Әләшәрәф бәге. Һ'әмид бәг дәрһәқа әве шевьра хвәда
т'әмамыйа малбаване хвәр'а дьвежә. Т'әмам қайил дьбһн
у һивийа ве р'оже бун. Һ'әмид бәг мә'на ве йәке дьгәр'ийа.
Вә'дә һеди—һеди пер'а дьгьһишт. Ле һ'әтани ве р'оже
һәла һе гәләк гьлиед майин һәнә.

ЛЬ ЭРЭДАГ'Е, WƏЛАТЕ Р'ОМЕ

Дəстəбьрактийа Усьве Хwəдо, Ə'лие Мирзə бу дəлил бона хwəшкьрьна нəлəқəтиє щəлалийа у h'əсьнийа. Го Хwəдє щəлалийа иди нəдавитə сəр гəндє h'əсьнийа, т'аланє ван нəдьбьрьн, нə жи h'əсьнийа əw йəк дькьрьн Го Усьве, Хwəдо, Ə'лие Мирзə кьрасəкида дьгəр'ийан. Əwana сəбьра бəр бина нəв бун. Ньгє ван, нəфəрє ван мала нəв нəдаһа-тə бьр'инє. Əв h'ьзкьрьна ван нава т'əбийəтє, нава гəл — сосьн, к'єлəка ч'əм у каниєд зозанєд Qəндила зєр'а у Ба-г'ьрголдє һатə һунандьнє, һатə щєр'бандьнє, qəwin—qə-дим бу. H'ьзкьрьна ван, бьратийа ван wəкə һəwa, wəкə ава ч'əм—каниєд зозанєд ван т'əмьз у h'əлл бу. Го wəхта гьли—готьна wана бь сəрє һəвдə сонд дьхwарьн. Ə'лие Мирзə дьгəт—сəрє Усьве бьра. Усьве Хwəдо жи дьгəт—сəрє Ə'лие бьра.

Зозанєд Qəндила зєр'а у Баг'ргол гəлəки пєзики һəвдə бун. Хəмьлєд ван зозана бун, əв һəрдə мал—бь дəба хwə-йə т'əмьзə т'əбийəти, бь кəнє хwəйə р'əш, чит у п'əрдє кəр-манщияє. Го кəнє ван һəвр'а дьһатьнə ханє. һəрдə кəн жи h'əвт стуни, дə р'єз бун. Əрзєлєд кəнє ван дьрєж бун. Wанва т'ьвьнг у патронтаж дардакьрибун. Ёнəки кəна wєда тəwла к'ьһ'єлєд ван бун. Ёр тьшт əса һатьбу т'əрə-зукьрьнє, wəки р'əwша малє, йа кəн тек'əвə qьльхє т'əби-йəтє, wєр'а аnəгəрвə. Го Хwəдє хəмьлєд кəна „чит, п'əрдə, qəтькєд һєшийа, шьритєд əрзєлєйə һəрмьш дурва əw ми-нани кəлилкєд qawəр'əнги дькьрьн у бєйи h'əмдє р'єwийа мəрьвєд нəнас кə ч'ə'вє ль ван дьк'əтьн, баwар нəдькьрьн, wəки əw, чава дьвєжьн, чадьр у хəйбəтьн. Гəло əw, р'əсти кəньн, йан тьштəки qəдьрəтийи майиньн? Ёль ə'змана һа-тьнə хwарє у бунə хəмлєд ван зозана. Лє на хєр, əwana wəхтє нєзики ван дьбун һєжа дьбьрьнə фькьра хwə, wəки əw кəнє Ə'лие Мирзə у Усьве Хwəдонə у чьмки нава фькьр мьталада р'анєзики ван кьрьбун, дьхwəстьн хwə нишани зозанвана нəдьн, бона əглə нəбьн, лє иди дəрəнг бу. Чьмки к'и бьк'əтə чəма ван, дəстє ван, qəдьрбиланийа ван хьлаз нəдьбу.

Гəти ə'сə банийана мал, һəрмəт сianəт wанр'а бькьрана.

паше вәр'екьрана. Го Хвәде р'уе ве йәкеда гәләка н҃ге хвә ль р'е—дырба незики коне ван бър'и бұ. Го ғышка һәвр'а дьготын, һ'әйран, вәлә, ван җамера меван һ'әзһийа хвә иди әм шәрмеда һыштынә, вәлә, әвә җп'еңә вәхтә әм иди р'йа незики мале ванда начын. Го һынәка жи дьгот. Вәки вәрә әм жи минани ван һәр'һнә сәр р'йа, мевана. р'еһийа бинһнә мале хвә.

— Ә, баво, к'а дәвләта ван сәр мәйә, һәбуна дьне йа ванә, әм дькарын н҃ге хвә ванр'а бавежын.— һынәка һәвр'а дьготын у дәа' ван дькарын, вәки бьра дәсте ван сәр дәстар'авә хвәшбын р'убаре дьневын. На ахьр мале ван, һәбуна ван нә йе ван т'әненә, йе т'әмамһийа мьләтын. Әв турьке хвенә, дәсте ғышка тедайә. Го мале һ'әрда жи р'асти жи бона ғышка бун. Дәнге шайе - шабуне, к'ылама мале ван кем нәдьбу. Гә вәхта Усьве Хвәдо дьчу мала Ә'лие Мирзә хвәр'а Мә'руфе дәнгбеж у Ә'лие көр'е хвәйи сь-тьранбеж дьбьрын.

Һәрдә-дәнгбеж бубунә шабуна нас нәнаса. Һәрдә дәстә бьрак бь мәрдайа хвә, павәки җса қазанщ кьрьбун, вәки һәр йәки мәсрәвәкә баш бькьра, дьготыне оро, әви ч'әв дайә мала Усьве Хвәдо у Ә'лие Мирзә.

Қәвм-псымамед Ә'лие Мирзә ль вәлате Р'оме жи гәләк бун. Дәрһәқа дәстәбьракти, һ'әзкьрына ви у Усьве Хвәдо-да иди вана жи бьһистьбу. Т'әмам һывийа ве р'оже бун, вәки әв р'ожәне т'әвайи бьвьнә меване ван Ә'лие Мирзә чәнд чара дьвежә Усьве Хвәдо, вәки ль вәлате Р'оме гәләк һ'әсрәта винә. Го Усьве Хвәдо дьготе, вәки әме җа-рәке һәр'һнә бал вана, сәбьркә Ле Ә'лие Мирзә жь готь-на Усьве Хвәдо р'азии нәдьма, һа ғылие хвә дьвәк'ыланд—дә бежә, әме к'әнге һәр'һн ахьр әвана бесәбьр һивийа тәнә, ч'ә'ве ван р'йа тә қәр'ьми. Мьн сәва гә, т'ьм -т'ьм ванр'а готйә. Әвана жи дьвежьнә мьн, вәки әз т'әне хә-бәрдьдьм, пәсьне тә дьдьм. Дьвежьм, дә бинә, әм бьвиньн, оләщәхә, бәлки ньшкева н҃ге мә вәлате Ур'ьс к'әт. Әве кери мә бе.

Усьве Хвәдо дьве, Ә'ли, сәбьркә, мала Хвәде бь сәбь-ре авайә. Әме ә'сә т'әвайи һәр'һн.

Чәндәки дьне шунда газии Усьве Хвәдо дькьн. Усьв дьчә Идьре, вьра шир'а дьвежын, вәки ль Т'ыблисе қьрар кьрьнә, кә тә бькьнә главие Тәндурәке, ғылавие җумка у чәнд гөнде һ'әсьһийа. Идьреда дьвежьнеда, вәки қәдьре гә ғышк дьгьрын. Тә лайиқи ве қәльха мәзьни, тә дькари т'фақа мьләт бьки йәк, р'һнд мқатие синоре Ур'ьси р'әх Р'оме бьки.

Хвәде, го бона ве йәке, бона қәльха Усьве Хвәдойә т'ә-
зәйә былнд шабунәкә вәкә дә'ватәке к'әтьбу мала Ә'лие
Мирзә. Әв гази Усьве Хвәдо, т'әмамийа нәфәре ви дькә.
Го се р'ожа минани дә'ватәке ша бун...

Го Хвәде Мә'руф у Ә'лие Усьв гәла шабуневун.
Мә'руф дьгот:

... Дә ле, ле, дә ле...

Дьле мьн йанә йанә казонийа, т'ели берданга данийә
шәр'е бь гьранә.

Сьве щавә һәр'ә эла Зила мала К'осар'а
Ве бежьн гәдәки щәлалийа гәлләке бәри бәдәна
сәрбьльнде вәлате Ирине,

Сәлийаме мала Шәро дайә, мала Шәро жь мера
весианә ча веранә...

Дәнгидьневә, Мә'руф, — гьшкә гәте,

Ә'лие Усьв бәнда ве к'әламейә майин дьстьре у р'е на-
дә Мә'руф, вәки щавә хвә бьдә. (Вәхге мьщлиса дәнг-
бежа р'е нәдьда һәвдә).

Дә, ле, ле, ле, ле...

... Дә ле, ле Б'әще дьго, Т'әмо лаво, сәре мьн дешә
дьле мьни тьрсә,

Мьле баве Т'әмода т'ьвьнга ур'ьсә, к'еләкеда қьрма
Ингьлисә.

Хвәзьла ве р'оже, вәхта р'енга Дәвәбойина жерьн
кәке тә һ'але Ә'ли бәге, бьстчар гьртикава дьпьрсә.

Дә, ле, ле, ле, ле, ле...

Ве р'оже вана гәләки стра, к'еф нәдьгһиштә к'ефа
Ә'лие Мирзә — дәстәбьраке ви бубу гьлавне әле, синоре
Ур'ьс — Р'оме т'әмам бьн дәсте вида бу, иди ве йәке бәхтә-
вартьр чь дькарә һәвә бона ви. Чуйин — һатьна вийә ль
Р'оме дьбу вәкә чуйин — һатьна вийә жь гәнде ван һ'әта-
ни бажаре Идье. Иди к'е вир'а бежә тә синор дьт'әр'ьби-
ни, тә қачахи, йан г'щари, тә мале кандрабат тини, меркә-
жа, т'аланчийа дәрбаз дьки? Ава, әв гьлиа фькьра Ә'лие
Мирзәда дәрбаздьбун, вәхта Усьве Хвәдо дәсте хвә дьдә
сәр мьле ви, дьвежеда, брае мьни ә'зиз, мьн тәр'а дьгот,
вәки сәбьркә, әме р'ожәке һәр'ьнә Р'оме мала һ'әвщә-
к'аред мә. Дә нһа к'әнге дьхвәзә, әме һәр'ьн, нһа иди т'ә-
мамийа синор дәсте бьрае тәданә. Кәс тәрәш накә мәр'а
бежә һун к'әда дьчьн? Әхтийари т'әмам дәсте бре тәданә.

Ә'лие Мирзә дьвежә Усьв, әз сәре тә, әз һәма бәа дь-
фькьрьм, тә дьнһер'и дьле мә чьқаси һәвр'а сәг'ә.

Чәндәки дьне шунда Ә'лие Мирзә дьвежә Усьве Хвәдо,
вәки әви щав дайә Мәһ'муд бәге, вәки әве фьлан р'оже

ль зозана ван Эрэдаг'е бывнэ меване ви. Эв гэлэки нив-
йа ма ма, дэ бра нһа к'аре хвэ быкэ. Усьв дьве, вэки вэ
чьма готйэ, бра к'аре хвэ быкэ, нэр'ндэ, дьвэ быхэйдэ.
Э'лие Мирзэ дьве, Усьве бьра, эв мын нахэйдэ, эз у эв
т'ьме гьлие бса нэвр'а дьвежын. Мын дэ лавьке ма шандь
нэ мала ви, эв э'щевмайи дьминэ, вэки эв чава синор
дэрбаз бунэ, кэсэки эв нэдитьнэ? Э'вана щаба ви дьдыл,
дьвежын, вэки нһа эв синоре ур'ьси т'эви Т'ьрк'иае бьн
дэсте Усьве Хвэдоданэ. Мəһмуд бəг дьве шыкьр мала тэ
Хвэдаи, дəвлəтə Ур'ьс синоре хвэ т'эслими ма дькэ. Го
шабуна ви п'ьр' бу, эви дэрбэца вэ йэкеда т'эмаийа зо-
мер'а гот. Бона гьшка эв мьзгини бу, чьмки вэ бе чэтьна-
йи вьр вада синор дэрбазбуйана, баһагана вəлатə Ур'ьс,
хвэр'а к'ьр'ин—фрəтан бькьрана у хэзма хвэр'а т'эвьнге
ур'ьс дэрбазкьрана.

Р'ожа к'эвшкьри Э'лие Мирзэ, Усьве Хвэдо хвэ бəр-
бь зозана Эрэдаг'е, зомə Мəһ'муд бəгə дьгрьн. Мəһ'муд
бəг, гьрəгьред ова ви, кəр'е вийи мəзын, Эр'фут, сиари
пешийа ванда тен. Э'вана сэр канийа фəза зомəда р'асти
һəдбэ тен, жь һəспə пəйа дьвын һьнəки сэр кание, чиман-
гəһə дорə дьгэр'ьн. Ви чахи кархəзалəк чьлпəс дькэ. Т'ə-
мам нэвр'а гəллə дəвəжын, лə чь бькьн, нькарьн лəхьн.
Кархəзал хвэ дьдэ п'алə ч'иə. Усьве Хвэдо у Э'лие Мирзэ
дьвəжнэ вана, һун навə Хвəдекьн, дəст нəвнə хвэ, бьнһə-
р'ьн нһа əмə əвə кархəзалə чə фəрбана вəкьн. Э'ли дьвəжə
Усьв, вэки эв чок бьдэ э'рдə лəхə. Усьв дьве, Э'ли тə
лəхə, нав—навə мə һəрдəйə. Усьв дьве Э'ли зу бькэ кар-
хəзал иди дьқəльбə, анцах те ханə. Һ'этə, кə Э'ли дьхвə-
зə чəкə дəйнə э'рдə бьдə мəшə, Усьве Хвəдо шпийа пə мə-
узəрə лəдьхə, кархəзалə дькəжə. Т'əмам дьвəжын, мали
авə, мали авə вəр'а. Лə Мəһ'муд бəг вəдгэр'ə сэр ван у
дьвəжə. эз Һ'əйрана вə, ахьр һун лə вəлатə Ур'ьс дьминьн,
һини т'ə'лимə əскəриə бунə, лəмə жи гəллə вə э'рдə нəк'ə-
вə, лəмə жи навə вə һəрдə һəр дəрə бəлəбуйə. Һин чəвə
гəлəки дəвлəтəи, хвəйə һəбуна мəлə дьнйəғəйə п'ьр' Һьн жи
чəвə мəрə ог'ьрмə гьран. А бə'сə хəбəрə, дəвсə вə кар-
хəзалə əскəр—дьжмьнə қанə—қан, хунмькə мьлəтə мə,
ə Р'əмə р'əш буйа, вəэ эв бəрнəдə, əвə бəр гəллə дəрнə-
к'этə? Лə мəэ ви нькарьбуйа, əвə йанə хьлəзбуйа, бь-
чуйа, йан жи əви вə зйанəкə мəзын бьдə мə. Һ'этəни нһа
һəмə вə зозанə мə гəлəк э'щəвə бса сəрə хвэ дьт'ьнə.

Э'лие Мирзэ дьвə нһа Һ'этə əм вьранə һун шайиша нə-
к'ьшиньн, пəшə вьр вəдə иди бəр хвэ нəк'əвə, иди бьра
хəмə вə кəс нинвə. Синор дəстə мəданə. Хвəдə нəкьри,

нышкева тыштөк сәре вә бьґәшымә һәwара хwә Усьве бь-
рар'а бьґһиньн. Т'әмам ша дьбьн, дьл—шәгәре ван дь-
вә е шера у пьльнга. Әw фьр'нах дьбьн, вәки шыкьр, вьр
wада һәwара wане жь Ур'ьс бе. Мәһ'муд бәг дьве, шыкьр
мала тә Хwәдайи, мә Ә'лие Мирзә у Усьве Хwәдо т'әвайи
дитьн. Ә'лие Мирзә гәләки пәсьн у мөт'h'е дәстәбьраке хwә
дьда. Wәлә, лайиқә, wәлә, әз жи бәхтәwарьм, Хwәде мә
к'әбар нәкә, вәки әw бунә меване мьн.

— Дә, к'әрәмкьн, к'әрәмкьн,— Мәһ'муд бәг меване
хwә, вәки әва дө—се салббун һивийа ван бу, т'әглифи
бьн кондькә.

Һәне Мәһ'муд бәге жи һ'әвтстунн бу, дөр'ез бу, әw бь
чит—п'әрда хәмьландибу. Ль сәр шинкайе кәлаве сьпи
р'ахьстьбун. Бәр сәре чәнд кәлава бә'лгие қушт'урки бун,
назбә'лие сәр wана бун. Орт'а чите у п'әрдада халичәкә
мәзьн р'ахьсти бу. Һәр тышт әсабу, чава һәр р'ож. Т'әне
сәр сьтер', к'ижан бь әмәние гөл—гөлива бәр ч'ә'ва дьк'әт,
чәнд финщане зер'ин у дө қошед ич'ьке данибун. Щинаре
Мәһ'муд бәге зур' бубун ван қоша дьнһер'ин. Мәһ'муд
бәге әw йәка т'әхмин кьр у дьле вибәр һәв нәда, гот.

— Әз заньм һун дина хwә дьдьнә чь у чьма мөт'әл
манә?. Wәлә, пешие сәре баве вә, паше сәре баве мьн,
әw бона һөрмәта һәрдө мевананә. Әзе жи иро т'әви ван
ич'ьке вәхән, сөнитие дайнъмә алики майин. Әгәр Ә'лие
Мирзә вәдөхwә, әзе жи вәхәм, һәмик Усьве Хwәдо вә-
дөхwә, чь нава weда һәйә, һәй Хwәде мала wә хьравнәкь-
рьно?. Wәлә, һатьна һәрдө мевана, бона мә һьн сәрбь-
льндайиә, һьн жи һ'ышйарбунә. Әм жи гөнәнә, wә'дә те
дәрбаз дьбә, әм һәма әса нава тә'риеда дьминьн, wә'дәйә,
кө әм жи минани ван һәрдө шере Хwәде ч'ә'в вәкьри бьн,
р'ьнд мьләте хwә нас бькьн, вәки дьне, кө фьлан тышти
нәхән, йане вөнәхән, бьра хwә weда һәр'ьн.. Һ'әйран, чи
мә хәльде к'әтийә, әм чьма готьне хәлде хәрив, нә жь мә,
хwәр'а бькьнә қьрар у бь гьли—готьне ван р'авьн—р'у-
нен. Wәлә, әw кемасикә мәзьнә. Нә һәде Хwәдейә, әw мө-
ри щьнәтийә, әгәр щьнәт һәйә, е кө қөльхи мьләте хwә,
т'ьфақа гәле хwә дькә, чава һәрдө меване мәйә ә'зиз.
Р'аст готьнә шуре мьләтие феза е иманеданә.

Ә'лие Мирзә, Усьве Хwәдо дьле хwәда ша дьбьн, вәки
Мәһ'муд бәг мәрвьәки дьнедийә. Фә'м дькә, кө иро у һәр
wәхта йәктийа мьләт ләзьмә.

Әwана ша дьбьн, вәки һатьна ван ль мала жи, қә на
әв хәбәрдана сәба йәктийа мьләт ани орт'е.

Әwана р'удьнен, дәстбь шешьр—мыслә'та гьран дьвә,

дъвежън, дъбънен, һ'әнәк у лақърдийа дъкън. Аспеж дъвежә Мәһ'муд бәге, дъве әм пешие чъ һөрмәте бькън. Мәһ'муд бәг дъве пешие мәр'а қаве бинә, бьраед мьн жь р'йа дур һатънә, бьра вәхән вәстандъне биркън. Аспеж һ'әтани қаве тинә, һ'әтани меван, Мәһ'муд бәг, щинар финщана қаве һьлтинън, нышкева хблам дәрда те у щабә нәвхерие тинә. Әв дъвежә, вәки Хәлиле көр'е Мәһ'муд бәге Сьвукә көр'е Қасъм бәге көштийә. Гышк қавә хвә нивщидә дъһельн дәсте ван бәр ванда те, ч'ә'вә һөвдә дънер'ън.

Ә'лие Мирзә, Усьве Хвәдо бәр хвә дк'әвън, вәки ве бежън, әв жи п'әпаре ван, тәйи чъ қәзийа һатә сәре мө? Әвана ава дьфькърин. Ле малхе Мәһ'муд бәге хвә онда нәхър, р'абу шыпийа у гот:

— Шькър, мала Хвәде, дә меване йса һатънә мала мьн, вәки һәр'әнә к'идәре жи, ве хуне сафикън. Паше Қасъм бәг нә әв мәрвә, кө мәрийа бәрбаткә, хьрави ви навә, әви биьланә. Р'аст готънә, вәки бьра дьжмьне мәрйа мәрийа зедәтърбә, ақьлбә, сәрхвәхтбә. Хьрави е йса нае. На, вәлә, әм бежън, әз у Қасъм бәг, Хвәде сәр шә'дәйә, дәстәбьраке һөвън, әм нә дьжмьне һөвън. Ле, вәки әв йәк қәвъмийә, йа р'ебе мьнә, әз чъ бькъм?. Әз чъ ч'ә'вә хвә бьрежъм?. Нә аг'ър т'әне ньвине мәйә шәве һәв башқәнә. Әм малевә незики һөвън, әм мьраре һәв бь дәве хвә һьлтинън. Вәлә, Хвәде бькә йәкә хер, көр'е мьн Хәлил көр'әки һ'әмде хвәйә. Әв у Сьвукә кьрасәкида дьгәр'йан, чъ бу, чъ қәвъмйи, чъ к'әтә орт'а ван, вәки әв ә'щева бу?.

Әв готъна Мәһ'муд бәге бона УсьвеХвәдо у Ә'лие Мирзә дъвә бәрдыли. Әгәр һ'әта ви чахи әвана дьфькърин, кө ве бежън п'е—паре ван мә нәһат, ле нһә әвана бәр хвә нәдък'әтън, йсафа ван р'әһ'әтбу, вәки дькарьн бьвьнә әле хере, нә ахър ч'ә'вч'ә'ва шәрм дькә. Вәлә, Хвәде, әвана жи Мәһ'муд бәгер'а бунә пышт, т'ақәт.

Го Мәһ'муд бәге к'олозе хвә бәрбь э'змана авит, гот, вәки һәрдә бьрае ви Хвәде жер'а шандънә, әв қасьде қәнщиянә бь дәсти ван, ишәлә, хьравие орт'а мьн у Қасъм бәгеда к'ур нәвә. Йәй, р'әбе ә'ламе, тә р'астки, тә кьрийә, тә жи бьрине бьк'әвинә, һәв мәзънтьрнәкә.

Т'әмамайа зәме ль коне Мәһ'муд бәге бәрәв дьбън, дьфькърьн чъ бькън, чъ нәкън? Мәһ'муд бәг к'ънще хвә важе хвә дькә, к'ижан, нишана һ'ъзынтиейә, дъвежә жьна, вәки р'әше гьредън, у бәйрақа р'әш дьдә дәсте хвә, дъвежә Ә'лие Мирзә, Усьве Хвәдо, вәки бьвьнә р'ебәрәд ван,

һәр'һнә мала Қасым бәге. Мәһ'муд бәг әе һ'әлә—бәледа даса хwә онда нәкә, дьвежә һәрдә мевана, wәки бьбахшиньн, Һә қәwьмийә, йа Хwәдейә, сәр ч'ә'ва—сәр сәрар'а. мәри бь йәзи, мқәдәра хwә нькарә бьр'әвә. Бьбахшиньн, бьрано....

Һәрдә меван жи алие хwәда бәр дьле Мәһ'муд бәге у нәфәрәд wида тен. Дьвежьне, wәки к'әдара wa те сәре мөра, готи мәри тәйахбә, хwә онда нәкә, иди чь буйә, буйә, т'әзә кәс нькарә көр'е Қасым бәге вәгәр'инә, қәзийайә, қәwьмийә, қәй йәзи—мьқәдара Сьвук жи Һә бу. Әw қә-т'икә поладабйа жи we р'әкә ә'сә әw йәкә бьһата сәре wи, чьмки чь дьвә, бь дәсте р'әбе жорьн дьбә, бөндә—адәм нькарьн пешийа we йәкә бьгьрьн. Щарна Һә дьвә, дури ван щийавә, бьра бьре дькөжә. Чь бьки, дьнйәеда һәр тышт дьқәwьмә. Ә, Хwәде, сәре һатә бьр'ине, нае к'ьр'ине. Дә, wәки тө тер'а дьвини, һьлбәт, әм жи сәр фькьра тәнә, к'ә-рәмкә, әм һәр'нә сәр шина көр'е Қасым бәге.

Әве тә, wәхта һезики көне Қасым бәге дьвьн, дьвиньн, wәки щьнйәзи әрдейә, щьмә'т доре буйә хьлхьлә, шинәкә гьранә, к'от'әл дьчьн—тен, жьн у мер дьньвежьн, хwә һә-нәки әглә дькьн.

Қасым бәг ве йәкә т'әхмин дькә, (көла һ'әләбе мала бәве мере сәрwәхт нәк'әвә) дьвежә мәрьвед дора хwә, wәки һәwари һатьн, р'авьн әм пешиеда һәр'һн.

Әвана пешийа һәwарийада дьчьн. Т'әмам һәвр'а дькь-нә бьрао, бьрао. Қасым бәг Ә'лие Мирзә 'дьвинә, незик дьведа, дьчьнә дәст—р'уе һәв. (Қасым бәг ә'мрда дөвөдә-ви һ'әвте сали бу). Әw дьвежә Ә'лие Мирзә, wәки әви һан (әw дәсте хwә бәрбь Усьве Хwәдо дькә). һәвә, т'өнәвә Усь-ве Хwәдойә, бь we бәжьн—балә, we хwәкьрьне, чава тә гьли кьрийә, әз шапш навьм, әwә, хут әwә.

Ә'лие Мирзә дьвежеда, балә, бәг әw Усьве бьрайә.

Го Хwәде, Қасым бәг, тө қәй дьвежи, әw Қасым бәге һ'ьзни, шин—мьһ'еледа нинбу. Әwi го бь мераниа көрманщие, һәwари т'әмам т'әглифи бьн чадьра р'әш кь-рьн, ль к'ө мьсинед қәwe у чае данибун. Қасым бәг вьра пеш гьшкава дьчә р'уе Мәһ'муд бәге у дәстбь хәбәрдана хwә дькә.

Әw дьвежә, wәки бәре ә'wльн Ә'лие Мирзә, Усьве Хwә-до сәр ч'ә'вар'а һатьнә. (Әw жь щие хwә р'адьбә дьчә р'ус Усьве Хwәдо). Wәлә, wәлә навә Хwәдейә, әз жи һивийа wә бум. Әз зува Ә'лие Мирзә нас дькьм, әw чәнд щара мә қәсьдийә, әwi гәләки дәрһәқа Усьве Хwәдода мәр'а жи гьли кьрьбу. Әм кьрьбунә машоде wи у әм һивие бун.. У

ава әм һәв дьвиньн, һун р'ожа мьн һ'але мьн дьнһер'ьн. Әв бәхте мьн, р'әбәне Хвәдейә, вәки әв қәзийә һатә сәре мьн, чьмки чөлхә мьн баһарда ч'ә'п зьвьр'ийә. Дәр баһаре көр'е хушка мьн, һатә көштьне. Әви хвәхwa әв йәк ани сәре хwә — т'ъвьнг дәсте вида ачърмиш бубу, гөллә синге ви к'әтьбу, нә дабу нә стәндьбу. Ви чахи мә чь дькарьбу бькьра. Мәе к'и гөнәк'ар кьра, әви хвәхwa хwә көштьбу. Көштьна көр'е мьн Сьвук жи вәкә вьрә, к'е әв көштйә? К'и буйә мә'на шина мәйә иро — дәстәбьраке ви, көр'е бьре мьн Хәлил?.

Хәлил у Сьвук т'әвайи дьчьнә неч'ире. Неч'ира ван к'еуришкәк буйә. Әв бехwәйә бехwәй хwә шаш дькә у хwә қөңт'аха т'ъвьнга Хәлил дьхә. Т'ъвьнгә дагьртибуйә, ачърмиш дьбә, Сьвук дьк'әвә. Хәлил у һәвалед майин бьра, бьро дькьн. Сьвук ч'ә'ве хwә вәдькә, һәвала дьнһер'ә, Хәлил һ'әмез дькә, бь тәһәрәки дьдә фә'мкьрьне, вәки кәс гөнәк'ар нинә, йазийә ви өса бу, әви хәвна хwә жи дьтьбу, вәки we дәсте неч'ире һәр'ә. Әв гьлийаһа һәвале Хәлил у Сьвукә неч'ире — Қади у Ә'рфут гьшкар'а гьли кьрьнә. Баво, һун нһа мьн, р'ожа мьнр'а чь дьвежьн?. Әзе нһа к'ө неч'ире биньм, зар текьмә дөве we, бежьме, вәки тә чьма өса кьр, йане к'е тә һинкьри, вәки we ә'щеве бини сәре мьн каләмери?. Көштьна Сьвук жи вәкә йа көр'е хушка мьнә. Дә вәрьн әм к'өма дайньн, пьрса же бькьн, к'а к'ийә вьра гөнәк'ар....?

Го Хвәде әв һьнәки дьсәкьнә, дөшөрмиш дьвә, фәлқа сьмела хwә бадьдә, сәре хwә һьлдьбьр'ә һәварийә, һәрдө меване жь Ур'ьс һати дьнһер'ә у хәбәрдана хwә думайи дькә:

— Вәлә, т'ө кәс вьра гөнәк'ар нинә, гөнәк'арә р'ожа мьн, аг'ьрийә мьн, бәхте ван һәрдө щәһала. вәки бәр мьраз бун, мьразе ван ч'ә'ве ванда ма. Әз бәр щанийаа ванә щаньк дьк'әвьм. һ'әйфа хwә тиньм, ле бәле, т'ө тышт дәсте мьн нае, әз нькарьм ван вәгәр'иньм, әв бунә кәвьре бьне бире, һ'әта р'ожа қийамәте әм ван навиньн. Ле, бьра но, әзе һәр р'о ван щәмера гьшка бьвиньм, ч'ә'ве мәе һәвк'әвә, әз нькарьм гөнә кәсәки һьлдьм, көштьна Сьвуке хwә бавежьм стие Хәлиле көр'е дәстәбьраке хwә. Ахьр хwә Хәлил нәдхwәст әв ә'щев бьбйа, ахьр хwә Хәлил фьшәк навитьбу сәр т'ъвьнге бона Сьвук. Бәхте Сьвук жи өса леда. Вәлә, әз сәре вә гьшкакьм, т'ө вәхта фькьра мьнр'а, әва дө р'ожә щьнза ә'рдейә, дәрбаз нәбуйә, вәки әз көштьна бемьраз бавежьм стие Хәлил. К'е дьхwәзә хун сәр вида

бе, к'е дьхвэзэ ве баһаре хорте т'унсыз бькә меване қәбь-
ре?. Вәлә, былә т'ө кәс.

Гәли бырано, әз заньм Мәһ'муд бәге быре мьн қәст-
бәндә һун һәрдо хвәр'а анина. Әз ве йәке зә ф баш фә'м
дькьм. Бона ве йәке бәйи сәре ви, мә'рифәта ви нәбьм.
Һун хьлазийа ве баһаре сәр ч'ә'ве мьнр'а һатьнә. Гәли
пешийайә, вәки дьвежә, к'е мьри вәгәр'анд, е дьла пьрси.
Һун һатьнә дьле мә дьпьрсьн, һун һатьнә мәр'а бунә бәр-
дьли. Әм иро мьләтәки бехвәйн, хвәйе мә т'өнә, шаһ--
п'адше мә т'өнә, т'әхт диwana мә т'өнә. Дьжмьне мә р'ожә
бь дәһа хортед мә бесущ—бе гөнә давежә һ'әвсе, гәләка
бе сәр—бе бәрат'ә онда дькә, мә бона ван һ'әта нһа чь кьр-
йә, Хвәде һ'әвиньно, ле әме һәвр'а хөртьн, әм бона пәзәке
мера һәв дькөжьн. На, Қасьм бәг нә әв мерә, әв дәсте хвә
синге хвә дьхә, вәки р'авә хуна көр'е хвә текә стуе ә'вде,
кө гөр'—гөмаңе ван нагьһижә.

Вәлә, әз т'ө вәхта р'уе хвә Хәлиле көр'е быре хвә
нагөһезьм, тә'л наьм. Әв жи бәр дьле мьнда вәкә Сьвукә.
Әв мьн гәләктьр бәр Сьвук дьк'әвә. Чьма әз ньза-
ньм, вәки Мәһ'муд бәг ч'ә'ве хвә дьр'ежә, нәфәре ви т'ә-
нам бьринә ч'ә'лнәкьринә. Әве йәке гьшк заньн, дә вәрә
ижар бәре хвә ван быгөһер'ә. Вәлә, әве йәке Хвәде жи
қәбулнәкә. Әз т'ө щара изна ве йәке надьмә хвә у дьве-
жьм, вәки һун гьшк сәр ч'ә'вар'а һатьнә, вә аһа дәре мьн
вәкьрйә, Хвәдебькә әм қәста шайе дәре вә вәкьн. Әз һәр
тышти: гьли—готьне хәлқе, нәзана, Р'ома р'әш—сәвәве
бындәстийа мьләте мә, бәр тыштәки һ'әсав наьм. Һ'әше
мьн сәре мьнданә у әз т'ө вәхта изне надьм, вәки дәнге
мә т'әл сәр һәвда бе, әз изьне надьм, вәки әм мале ә'ширс,
Хвәде нәкә, диса р'ожәкә ва бвиньн. Мьн дәвр у зәманада
қә баһар дькьр, вәки дө мәрьвед ақаси һ'әзкьри, нав у
дәнг, кө бь сәре ван сонд дьхөн ве иро мала мьндабьн.
Әз һ'әйфа хвә әқаси көштьна Сьвук найньм, чьқаси ве
йәке, вәки вә ва һ'әле мьн пьрсйә. Әв жи йа Хвәдейә,
чь жь Хвәдете сәр ч'ә'ва, сәр сәра, мә қәбулә. Ле һатьна
вәйә а ви тәһәри мьн к'әдәрә.

Нһа әз чь бежьм, вәки лайиқи вә, наве вәвә. Әв һь-
нәки дьк'әвә нава мьтала у незики һәрдо мевана Ә'лие
Мирзә у Усьве Хвәдо дьбә, дәсте хвә бәрбь ә'змана дькә,
дьве, Хвәде, айе Сьвук ә'рде нәһелә, (ә, к'ер'а нәһелә, әв
хвәхһа хвәр'а дьвежә). Әз нһа чь бькьм, чь нәкьм, әви иди
нькарьм вәгәр'иньм, быра әв қөрбана ог'ьра мьләтбә, т'ә-
фақ вибә. Сәр хәтьре вә, меване минани вә ә'зиз, әз һәр
тышти дькьмә бьн п'е хвә у минани бәре чуйиң—һатьна

мьн у Мəһ'муд бəг, мала wi we һəбə. Бьра т'əмам заньбьн, вəки Qасьм бəг нəбайисə у т'ə вəхта навə сəвəвə мəрьвед бə суц, мəрьвед амə т'ам, дьлсах.

Го Хвəдə Qасьм бəг дьчə р'уе һəрдə мевана, диса гьли хвə думайи дькə, вəки ирода сəр хатьре ван к'ин—бохс т'əмам те һьлдане у вьр вадə т'ə кəсə we йəкə нəвəжə, кə р'уе кəр'е фьланкəсəдə Cьвук сəр хвə дайə бəр ах у бəре сар. Т'ə гьлики беп'əрсəнг готи т'ə вəхта мала мьндə нəе бьһистьне. К'е əw йəк гот, вəлə, əw хəрнəхвəгə мьн, мала мьн, пьсамед мьнə. Qасьм бəг, го, һьнəки бəшəрə хвə хвəш дькə, дьвəжə һəрдə мевана, вəки мєре минани вə дəре Р'омə р'əши жи вəкьн, əз Хвəдə, we сəр хатьре вə, we диндарə һəр гьшти п'ешк'еши вə бькьн. Лə гəлə, бал дйа мə к'əтийə, вəки қəдрə меванə минани вə нəгьрьн?

Сəр хатьре қəдрə вə, əвə, əз дьчьмə р'уе Мəһ'муд бəгə. Паше дье кəр'ə Хəлил, Хəлиле мьн, тə жи вəрə, бьра апə тə ч'əвə тə мач'кə. Əв ч'əвə Хəлил р'адьмусə, Хəлил дьчə дəстə wi,

Qасьм бəг, го we дəмə, мəрийа т'ьре щəһьл бубу, бəнг бəнгə вийə щəһьлтнйə сəр хатьре мевана. Дə Хвəдə əвəкə, нə ахьр мєре к'əрд бəнə меванə сəрə хвə дьдə һəр гьшти қəрбана ван дькə. Qасьм бəгə р'е нəдьдə кəсəки, хвə хвə хəбəрдьдə. Əви əв йəк бь фə'мдари дькьр, вəки дор—бəр сəр һ'ьше хвəдə бəн, паше мə'ниє һəв нəгьрьн, хьравие нəкьн мина бəре диса қəдр—һəрмəтə һəв бгьрьн. Го Хвəдə əви, Qасьм бəги, бə хəбəрдə, һ'əтə жьна wi Сəйранə һ'əсə, р'əшə кəр' сєри, бь мєрани гот:

— Һ'əтə əw ль р'убарə дьнə хвəшə, we Хəлил бəсə һ'ьз бькə, чəвə һ'əтə нһə һ'ьзкьрийə.

Əв гьли дькə, вəки бəри нєч'ирə Cьвук готьбу we, кə хəвнəдə гəллəк сингə wi к'əтьбу, гəллə жи бь нə дəстə мəрьвə бу.

Го Хвəдə гьшка ч'əвə һəвдə ньһер'н. Сəйранə һ'əсə дьчə р'уе Хəлил у т'əвəқə гьшка дькə, вəки дəрһəқə кəштьна кəр'е вєдə нə һьлдьн, нə жи дайньн. Лə əгєр олəщəхə, щарна дəрһəқə we йəкəдə гьли тə, дькарьн бəжьн, вəки əв бəбəлиск бу һəтə бəр дəрə Qасьм бəгə, шьпук бу...

Һəрдə меван дьвєн р'əмə р'əһ'е Cьвукбə. Əванə р'азибунə хвə дьдьнə Qасьм бəгə, вəки жь һуки мук чєнəкьр у бь ақьлбəнди əв „дə'wə“ сəфикьр, нə һьшт дəстə ə'ширə бьк'əвə һəв. А, вьра готьнə, вəки мəрьв мəрьвə, занəвə, нə ахьр жь мəрə дьнєдити зйан нəс. Бəнə қəдрə дьнйалкə Ə'лиє Мирзə, Усьвə Хвəдə дьвəжьнə, вəки бьра биркьрьн т'əнəвə. Вəлə, əвə дəрһəқə вə йəкəдə гьшкар'ə бəжьн, вəки

т'эмам заньбьн, кō нава мада мере ва һәнә, ед кō мале хвә, һ'але хвә дьдн, кō бәтсари, сәр нә т'ō тышти нәк'әвә цава мьлэт. Әwana дьвежьнә Qасьм бәге, вәки мере мина-ни тә лайқи қәдьргьртна һ'әта—һ'әтайенә Хвәде наве тз сәр тә қәвин—қәдимкә.

Qасьм бәг дьве, вәки һун сәр сәра, сәр ч'ә'вар'а һатънә, дьвәк'ьлинә, гьлине хвә, кō хвәзьла әw wa нәк'әтана чәма wi. Qасьм бәг дьве qawe бинын. Аспеж qawa тә'лтинә бь финщанед зив, бәр һәр йәки дьч'рә. Qawa тә'л т'эмам вәдөхөн. Әw нишана тә'лайе—кōштна Сьвук бу. Паше аспеж ча ширькьри бәр мевана, һәварийа датинә. Әwana т'әхмин дькьн, вәки Qасьм бәге өса т'әми дайә аспеж, бь ве йәке хвәстийә бьдә к'ьвше, вәки пәй тә'лийер'а ширнайи те. Го Хвәде пәй вәхарьна чаер'а диса Qасьм бәг жь щие хвә рабу, гот, вәки бьра бьратийа мьн Мә'муд бәге диса (шькьр чь буйә, чь қәвьминә, орт'а вәда т'з тышт т'өнә?, Гьшк һәвр а—һәвр'а дьвельн) минани ве чае ширьнбә.

Т'эмам дьвежьн амин—амин, гьшк дьч'нә дәст р'ус һәв паше дьч'нә сәр щьнйаз. Дө сәһ'әти дьне шунда Сьвук т'әслими ә'рде дькьн.

Го пәй һ'әткьрьнер'а гьшка дьгот, вәки кōле тō мала баве Qасьм бәг нәк'әви, әw чава мәрийә, һәла щьнйазе кәр' ә'рде бу ләвһат?

Го Хвәде дьготын мере өса т'өнә, әw хвәш мерә Йәке жи чьма әви щики бадьлһәва дьжмьнайи бьк'ьшанда, нә ахьр кәсәки кәр'е wi нәхьстийә, гөлла кәр'е wi жь батини һатйә. Ә, Хвәде әw мере дурдийә, лома жи нәһьшт, вәки хьрави чевә, лома жи щьнйазе кәр' да алики, әв дә'w—доза нәзание орт'е да һьлдәне. Вәлә әм т'эмам бейи сәре wi нәвьн у һ'әйрана һәрдө меване Мә'муд бәгенә. Бәхте Мә'муд бәге жи ва бу, вәки әw һәрдө, һәйло жь вәлате Ур'ьс бунә меване wi. Го гьшка дьгот, щамерно, йа Хвәде, Хвәде занә: әw һәрде к'ō баһатана вьра, кәр'е Qасьм бәге we к'ō баһата кōштне, аqас щьмә'те кō бәрәв буйа, әв гьли—готьне к'ō баһатана бьһистьне?

— Бәле, кал—пира дьготын, йа Хвәде Хвәде занә у т'ō кәс жь йази—мьқәдәра хвә нар'әвә.

Дәрһәқа we йәкеда гәләки хәбәрдьдан.

Ә'лие Мирзә у Усьве Хвәдо жи вәкз шире хвә гьли дькьрын. Вәлате ванда әw йәк бубу сәрһати у жь дәве йәки дәрбази дәве йе майин дьбу. Дәрһәқа Qасьм бәге щомәрди, мә'рифәта вида хәбәр дьдан. Вәлате Ур'ьсда р'е-витиһа һәрдө дәстәбьрака қимәт дькьрын, чава йәкә дәгмә,

чава йа һ'ышйаркырна мъләт, һәвшәрмкырыне, қәдәргырт-
тыне. Гәләка дьгот, вәки һәрда нинбийа ә'шире ван һәрд
бәглыка we к'ока һәв банийана, we ә'щезе гыран банийана
сәр һәв. Го мәрәвед ақыл, дур дити, бона һәрдә дәстәбры-
ка к'өме хвә бәрбь ә'змана давитын, вәки бь бьратийа ван
һәләқәтиә ә'шира хвәш дьбын. Әв йәк дьва бәрбь йәкти,
т'фақа мъләт.

Ә'зим навә Хвәдә, го р'асти жи өса бу. Ә'лиә Мирзә,
Усьве Хвәдо бычуна к'и дәрә, ча дьвөжын хвәр'а әшқ, ша-
бун, т'фақа мъләтиә дьбьрын. Го һәрдә сава мъләт бәр т'ө
тышти нәдык'өтын. Малә вани дьне зорн зә'ф бу, пышта
вана жи к'омеда гәрм бу, йа Усьве Хвәдо өса жи дәвләте-
да. Навә ван т'әмама бь к'өбари һылдыда. Созе ван жи соз
бу ль һәр дәрә, ло һәлә бәр гьрәгыре дәвләте.

Дәрһәқа we йәкеда к'ылам авитына сәр ван, пәсьне ван
дыдан чава мерәд дәмәд охьрме гыран, һәландарә хер—
хвәшийа мъләт, т'фақа ви.

Го Мә'руфә дәнгбеж минани қөлынге бәр'иә дькырө
қәр'ин:

... Мақулнә, әзе ч'йа Әрәдаг'е дьнһәр'ым чьқа шинә,
Ә'лиә Мирзә, Усьве Хвәдо лә дьгәр'ын бь дурбинә.
Хвәдә мерә, Хвәдева ә'йанә,
Һатына ванайә, ль Әрәдаг'е, we бе готыне аг'р—
зәминә, на вәлә Хвәдә һ'әта йәк мьзгинийа т'фақа
мъләт бинә.

Дә йо, йо мақулно, нав ль дьне.

Дә йо, йо йо....

Әзе зована Әрәдаг'е дьнһәр'ым ч'әм—кани,
Қасым бәге дьго Мә'муд бәг, иро меванә мәнә Усьве
Хвәдо, Ә'лиә Мирзә, Хвәдә шә'дәйә қәдрә ван һәр
дәрә һәйә, лә тө баш заньвә вана мәр'а т'фақа
мъләт ани...

ГЕНЕРАЛ ЭЛЭШЭРЭФ БЭГ Ч'Э'В НЬБЕР'И ВУ...

Велате Ур'ьсда, нава гьрэгьре э'ширеда, нава мэзье сэр синоре Ур'ьс—Р'оме го баварьбьки иди т'ө гьлик бей Усьве Хвэдо нэдбу.

Го шарэке жи гьрэгьре э'шире, мэзье диwaneйэ ль Т'вли се, Р'эване, Qарсе, QаQызмане, Идьре бэрэв бубун. Го Хвэде Элэшэрэф бэг, көр'е Гөли Щэвар аг'е Э'ли бэге бе сэр бу, дьчу—дьхат, дьгот һа тэйре мьн нәһат, тэйре мьн нәһат. Гьшк ви дьнһер'ьн. Дэ эв генерал—майоре Ур'ьс бу, гәләка ле шәрм дькьр. же бьпьрсьн к'а бона к'е өса дьвежә. Го Хвэде щьвин иди сэр һөвда дьхат, ньшкева Элэшэрэф бэг дөнгө һәспе Усьве Хвэдо — К'уви дьбьһе, ша дьбө у дьве, шькьр тэйре мьн һат, тэйре мьн һат. Т'эмам we дөме сөрһөвр'а дьчын—тен. Эв ньзаньн, wәки Элэшэрэф бэг Усьве Хвэдор'а дьвежә тэйре мьн. Усьве Хвэдо дәрда те, го Хвэде т'эмам ви бәжн—бале, қам—қаната, хвөкьрын, т'ьмтеле тьма дьминьн.

Щьвине зу хьлаз буйа, ле Элэшэрэф бэг хвө өглө дькө һ'этани һатьна Усьве Хвэдо, чьмки баш заньбу, wәки т'ө кәсөк т'эвбуйе щьвате т'өглифи сэр т'эхтә нәкә. Меване жь щие дур һатьбун, ләзьмбу wanp'а һөрмөт, э'зәт--қөльха сэр дәрәщә бльнд. Го һ'эта вьрда—wеда, гьрэгьр һөв дьвиньн, һ'ал—wөхте һөв дьпьрсьн, Усьве Хвэдо чөнд шаһьла дьшинә хварьнхана Манук, wәки орт'а бажаре Идьреда бу, кө к'аре 125 мөрийа бькә. Эвана дьчын, тен гөһе Усьве Хвэдода дьвежьн, wәки Манук готйә, мьн сьwеда хварьнханә вала һиштийә, нәһиштийә т'ө кәс тек'ве, чьмки заньбуйә, wәки щьвата гьрэгьрайә, э'сө Усьве Хвэдоe wана т'өглифи хварьнхана wи бькә.

Усьве Хвэдо дөсте хвө пышта лавька дьхө, һөр йәки зәр'әки дьдеда.

Усьве Хвэдо бала хвө дьдеда, wәки т'эмамө бьрчинә, ле кәс төрөш нәкә, wана т'өглифи сэр т'эхтөкә, чьмки һьн qемиши мале дьне нәкьн, һьн жи щева wan т'ере нәкә. Усьве Хвэдо, го Хвэде дабу бона һөрмөт, сианөте, бәр мале дьне нәк'эвө, дьвежә Элэшэрэв бэге, wәки тө у Усьв бэг, һ'әмид бэг, гьрэгьред э'шире, меванед дур—незик,

Хачатур аг'е Васил аг'а, Мартирос аг'а, Габриел аг'а, кӛр'е
ви Костан аг'а к'эрэмкынӛ сӛр нен.

Ӗлӛшӛрӛв бӛг ӛса ша дьбӛ, нӛр Хвӛдӛ заньбӛ у дьвежӛ
гышка, вӛки чьма дьгот — тӛйре мьн нӛһат, һа тӛйре мьн
нӛһат?. Мьн сӛва вьра дьгот, чьмки ӛв нӛһата, вӛлӛ, Хвӛ-
дӛ, ӛмӛ т'ӛк'ӛтана һ'алӛки гьран. Нава шӛрмиӛ. Р'астӛ
дӛвлӛти гӛлӛк һӛнӛ, лӛ һӛма җемишийа малӛ дьнӛ накьн,
чава дьвежьн, дӛстӛ ван начӛ һӛбуна ван, ӛ, чьр'анӛ һӛ-
буна ӛса...

Т'ӛмам бӛрӛ хвӛ дьдьнӛ бӛрбь хварьнхана Манук. Ма-
нук хварьнед ӛса чекьрьбун, вӛки лайнқи гьрӛгьра бун.
Го вӛхта сӛр т'ӛхтӛ р'уныштьн, Усьве Хвӛдӛ дьвежӛ, вӛки
к'е чь дьхвӛзӛ, чь хварьне, чь ич'ке, җаве, йане чае бьра
бьхвӛзӛ. Го Хвӛдӛ т'ӛмам р'ьнд нан у авбун. К'е чь хвӛст
ӛв жи хвар, ӛв жи вӛхвар. Вӛхта дӛрдьк'ӛвьн Усьве
Хвӛдӛ 50 зер'е ур'ьс дьдӛ хвӛйе харьнхане. Ӗлӛшӛрӛв бӛг
дьвинӛ, дӛнге хвӛ накӛ. Т'ӛмам жӛв бӛла дьбьн. Ӗлӛшӛрӛв
бӛг у һ'ӛмид бӛгӛ кӛр'ане ви р'ӛх һӛв дьк'ӛвьн. Ӗлӛшӛрӛв
бӛг дьвежӛ кӛр'ане хвӛ, вӛки ӛв зува фькьрийӛ йӛки мина
Усьве Хвӛдӛ бькӛ к'ьрив — сӛрдӛ'ватие мала К'ӛса. К'ӛ-
мид бӛг дьве, вӛлӛ, ӛз сӛре тӛкьм, ӛз жи дӛрһӛҗа вӛ йӛкеда
фькьримӛ.

— Тӛ дьвежьн ӛм йӛки минани Усьве Хвӛдӛ бькьнӛ
к'ьриве хвӛ. Дӛ бежӛ навӛ йӛки майин, вӛки минани Усьве
Хвӛдӛ щӛмӛрдбӛ. Ви вӛлате мӛда иди к'н дьгьһижӛ ви.
Тӛ дит нава ӛвҗас мӛрийада ӛви у Ӗ'лие Мирзӛ дьхвӛстьн
җӛдьр бькьн. Ӗ, Ӗ'лие Мирзӛ жи дӛстӛбьраке вийӛ. Ӗвана
красӛкида дьгӛр'ьн.

Ӗлӛшӛрӛв бӛг дьвежӛ К'ӛмид бӛг, вӛки р'астӛ жи Усь-
ве Хвӛдӛ һьнк'уфи мала ванӛ. Ӗм готи вӛ йӛке бьлӛзиньн.
К'ӛмид бӛг дьве, вӛки Хвӛдӛ сьламӛтиӛ бьдӛ, к'а ӛм бь-
ньһер'ьн, к'а Усьве Хвӛдӛе мьл бӛрр'а бьвӛ?.

Ӗвана ава хӛбӛр дьдан у һьнӛки дури хварьнхане дь-
гӛр'ьян. Ӗ'лие Мирзӛ у Усьве Хвӛдӛ вана дьвиньн, диса
незики ван дьвьн, дьвежьне, вӛки мӛ т'ьре һун иди чунӛ?.
Ӗлӛшӛрӛв бӛг дьк'ӛнӛ, дьве, вӛлӛ, мӛ гӛлӛки хвӛр'а хӛбӛр-
да, гӛлӛки навӛ вӛ һьлда. Ӗвана дьпьрьсьн, вӛки Хвӛдӛ
бьдӛ йӛкӛ хер, вӛ навӛ мӛ бь һ'ьзкьрьн бир дани, йане...

Кӛрдӛ бӛг дьбӛшьрьн у һӛвр'а дьвежьн, вӛки җӛ дька-
рӛ, кӛ ӛв дӛрһӛҗа ванда бь дьловани, бь һ'ьзкьрьн хӛбӛр
нӛдьн. Хвӛдӛ р'асткӛ, ӛмӛ ӛве шӛвра хвӛ р'ӛжӛке вӛр'а
бежьн. Ӗвана сӛбьр дькьн, лӛ вӛ р'ӛжӛ дӛрһӛҗа вӛ йӛкеда
т'ӛ гьли — гӛтьнӛке накьн.

МЕРГА П'ЕШК'ШКЪРИ

Һәрдө бөг, Усьве Хвәдо, Ә'лие Мирзә, кьһ'елед хвә сйар дьбьн у бәре хвә дьдьнә мале хвә. Әwana һ'әтани Қөллә т'әвайи дьчн. Р'ева генерал Әләшәрәф бөг дьвежә Усьве Хвәдо, вәки әв мерга бьйа гөнде вәда, йа дәсте әскәре Ур'ьсда, п'ешк'еши тә. Вьр вәда әв мылк'е тәйә. Ылдан—данина мерге we бь дәсте әскәре Ур'ьс бе кьрьне, вәки дьне заньвә, тә т'әне, щөмәрде минани тә лайи-қи we мерга мәзънн. Усьве Хвәдо у Ә'лие Мирзә р'азибу-на хвә дьдьнә Әләшәрәф бәге, дьвежьне, вәки әв кьрьна ви жи т'әне йа мәрвә дьнеди, мәрвә we бь қәдър, сьдқе қәнщә. Әwana дәма хәтьре хвә һәв дьхвәзън. Усьве Хвәдо, Ә'лие Мирзә тенә гөнде Алачалуе у нава мергеда дьгә-р'ьн. Мергеда вәкә дәһ—панздәһ лод гиһа лехъстьбун. Һәрдө дьчнә п'ошта әскәре Ур'ьс, вәки феза мергеда бу, дьвежьнә сәрк'әре әскәр, вәки генерал-майор Әләшәрәф бөг ва қьрар кьрийә. Дә ур'ьсә, кәл мала ви, закона ви нәк'әвә, дьве, вәки әви гөтйә, иди дәве мә чийә, кә гьлне кем зедә бежън.

Усьве Хвәдо го һәр эвар, һ'әтани пирка хвә Нәне, вәки гьшка жер'а дьгот ьне, нәдита, р'анәдъза. We эваре жи дьчә от'аха пирке у к'еф—һ'әле we дьпърсә. Пирк дьвеже, лалаво, ахьр тә гәләки хәрщ дьки, тә иро, ақа зер' хәрщ кьрьн? Усьв дьве, ьне, тә we йәке к'ә зани? Дьве Усьве мын, әз қөрба, иди т'әмамийа әле, Қәрсе, Қақьзмане, һәйло Р'әwane, Т'влисе жи занън.

Һәр йәки дәрһәқа we щөмәрдийа тәда гьли кьрийә.

Усьв дьве, ьне, ле тә зани, вәки әве мәрдайе нинбийа, әз иро нәдъбумә хвәйе мерге—пакосе.

Ыне гәләки ша дьбә у дьве, әз қөрбана тә, дәрһәқа we йәкеда кем хәбәрдә— һ'әзар ч'ә'в, зар һәнә. Усьве дәсте пира хвә маҷ' дькә, пире жи ч'ә'ве ви р'адьмусә. Әwana хәва ширьн һәвр'а дьхвәзън. Усьве Хвәдо, Ә'лие Мирзә, Хвәде Һузо, Қадие К'әло, Шәваве Т'әмо, Усьве Нәво, Әмре Нәво, Мыһ'әе хәзуре Әсе Озман, бәве Кәве һ'әтани кә дике ниве шәве дькә газе, хвәр'а зәлф дьлизън, ша

дыбн, мөсәлә у мөт'әлока дыбежн, гьрэгьра бир тинн, гази Ә'лие Усьв дыкн, вәки ванр'а бьстьре. (We шәве Мә'руф чубу зозана Т'уте, нава кәрие пәзе қьрд).

Го we сале звьстане дыреж к'ьшпанд, дөбра пәзе гөндед ч'ә'ла Синәке т'ере нәкьр.

Гөндие һесир чь быкн, хвә пәзе хвә қьр' нәдыкьрын. Го вана һат хвә авитә Хвәде Мьсто, вәки гиһе бьдә ван. Го Хвәде Суди дывежә ван, вәки гиһае мерге лодкьри, Хвәде чөлха дөвләта Ур'ьс р'асткә, әскәр дыруйә, лодкьрийә, әв жи анцах т'ера пәз—дөвар, һәспе ван бькә.

Гөндиед ч'ә'ла Синәке гәләки педа дык'әвын. Әв қайил дьвә, вәки чөнд лода бьдә ван.

Хвәде Мьсто гази һ'әсәне көр'е хвә дыкә, дывежеда, вәки фьлан у беван лоде сәр ван бәләкә.

Әвана дывежьнә Хвәде Мьсто, ле те чь баһи бьди?.

— Һ'әйран, һәр'ьн, чь баһа, чь қимәт, т'әмам вәр'а п'ешк'еш?— Хвәде Мьсто шаба ван дьдә.

Гөндие ч'ә'ла Синәке қайил набын у дәстие дыкн сәба қимәт хәбәр дыдн. Хвәде Мьсто, дыве щамерно, өз вәр'а дывежьм көрт көрманщи, вәки бе һәқ вәр'а, һун тәнгасиәданә. Әве тә ньг дыднә ә'рдә, вәки ва навә, мала вә мала бәр меванайә, һун гәләки хәрщ дыкн. Дәре вә бәр мә гьшка вөкьрийә. А, нһа жи тә we дө пәз шәржекьрьнә, қә ва дьвә?.. Хвәде Мьсто дык'әнә, дыве дә вәки бәсанә һун заньн, һ'әсән занә. Вә у һ'әсән маләкә хвәш Әвана дыкн р'авьн, Хвәде Суди дыве, ле бәса дьвә һун гөндәки һатнә гөндәки майин, нһа бьрчинә, дынһер'ьн һәрдө пәзе қөрд бона вә шәржекьрьнә?.

Әвана жи дывежьн, вәлә, әм бьрчинә, ле чь фәйдә һькарьн сәр сьфре р'унен, чьмки һ'әйване ван гөм у твәләда бьрчийа о'р'ә—о'рә, к'алә—к'алә.

Хвәде Суди қә дыһелә әв бе нан мале Усьве ви дәрк'әвын. Гөндие ч'ә'ла Синәке р'ьнд заньбун, вәки сәр сьфре р'унәнән, Усьве Хвәдое пе бьһ'әсә у we нәһелә гиһе жи бьднә ван.

— Әвана р'удьнен— дьхвөн—вөдөхөн, ньшкева дынһер'ьн дөнге һәспе Усьве Хвәдо— Һ'уви те. Го әв жь Идыре дыһат. Әв уӘ'лие Мирзә бун. Әв ч'ә'в лавька дык'әвә, дынһер'ә мьр'узкьринә. Усьве Хвәдо сьлаве дьдә ван, һ'ал—һ'әвалә ван дыпьрсә, дыве чь сәре вә қәшымийә, һун чьма бәса п'әшмүрдәнә?.

Әвана дывежьн, вәки һ'ал—һ'әвал ва, пәзе ван бьрчийа қьр' дьвә, ле Хвәде Суди бь зоре әв сәр сьвре данә р'уньштандьне.

Го Әлие Мирзә, Усьве Хвәдо, бса дык'әнн, һәр Хвә-
де заньвә. Һәрдә һыңәки р'әһ'әт дывн, паше дывежнә ва-
на, вәки Хвәде мала вә хьравнәкьрно, ве зьвстане, ве
сәр'—сәрме һун ван гедукар'а һатнә, вә сәрма кьрийә,
ве һун дьр'ыщывинн, дәвса һун бежн, вәки, шыкьр,
мала Хвәде әм жь ван шәп'е бәрфе хьлаз бунә. Һун дывен
һ'әйване ма бырчийә?. Ло щә'ньма һ'әйван, бьра сәре вә
саг'бә. Һәбуна дыне чийә, қыр'ежа дәстәйә?. Ло, Хвәде
вәр'авә, һун бәр хвә нак'әвн бәр һ'әйвен дык'әвн?.
Хвәр'а бьхөн—вәхөн. Әв мал иа вә гышкәйә, қә тыште
бса дывә, вәки һун ве багәре, ве мык—думане мал дәр-
к'әвн?. Вәхта Усьв у Әли Мирзә бса дывежн әвана
ч'ә'ве һәв днһер'н.

— Бадьһәва ч'ә'ве һәв нәнһер'н, Усьве бьра вә
бәрнадә, һ'әтани мык—думан нәе һьлдәне, — Әли Мирзә
дывежә, бәр дьле ванда те, вәки сьвә те хср пер'а.
Әве тә т'әв һәв дыбн, дәстпе дыкн һәв гөнәк'ар дыкн.
Һәк йәкир'а дывежә, вәки мын нәгот, зу быкн Усьве Хвә-
дое бе ве ма бәрнадә, ве нәһелә әм быднә сәр р'е. Го
Хвәде әвана гәләки бәр хвә дык'әвн. Усьве Хвәдо дыне-
р'ә, нан бәр ванда начә, дыве дьле хвә саг'кн, ишала әме
гази навә һәр һ'әвт сйара мала Адийакн, нһа тә'ве дәрк'ә-
вә, бае дәсте хвә дайнә, мык-думане бе һьлдәне, ләйлане
ә'рдәк'әвә, һуне жч хер—хвәши бәре хвә быднә малед
хвә. Го вана Усьве Хвәдо бара дыкьр, быһистьбун, вәки
әв чь жь мала Хвәде дьхвәзә те сери. Бь ве бәрдылие,
го р'әһ' бәр ванда һат, нане хвә бь готына ве хварн, па-
ше һыңәка дәстпе кьрын зәлф листн. Ле йе майин һәй
дәрдык'әтынә дәрва, һәй дыһатнә һөндөр'. Ч'ә'ве ван р'а-
вастына һөве бу. — К'а р'и вәнәбу, әзман нәбу сайи?.

Го Хвәде сәһ'әтәке нәк'ышанд, р'о дәрк'әт, һәва хвәш
бу, бса хвәш, вәки чава дывежн, әве хвәхва мәри т'әг-
лифи дәрва дыкьрын. Бе һ'әмди мәрийа мәрийа дьхвәст
нава ч'ийа—бани, т'әбийәта Синәке быгәр'ийа у дидәмед
вейә зьвстане р'ынд бәр ч'ә'ве хвә быдига. Го Усьве Хвәдо
готә лавька, вәки сәбыр ськ'ана чейә, мәрифәт ч'ьра нь-
қьлейә, хоф охьра р'ейә, ке быкә гөр'а сәбырейә ве бьвә
мире Мьсьрейә. Һ'әлбәт, һун навнә мирс Мьсре, ле вә
гөр'а сәбыре кьр, нәдә сәр р'е, вә дит т'әбийәт бәхте вә-
р'а чава һатә гөнәстыне?. Һәва чьқаси хвәшә. Дә нһа һун
дыкарн һәр'н. Ле го хьзмәта вә чийә?. Го вәлә, әме
сәва ви мәтрәфи һатнә. Усьв дыве әз г'әв тыште бса на-
бьм, әв шөхәле баво у Һ'әсәнә.

Әве тә дычнә гөнде хвә, днһер'н һ'әле пәз-дәваре ван

бырч'ийа т'өнә. Го Хwәде вана гонде хwәда дәрһәқа майина ль мала Усьве Хwәдо гыли кырын..

Го гышка дьгот, wәки wә гөр'а Усьве Хwәдо нәкыра у we ба-багәре быда сәр р'е, wәлә Хwәде жы wә йәке саг' нәма. Хwәде мала wә аваке, Усьве Хwәдо р'аст готийә мале дыне қыр'ежа дәстайә, wәлә һынәке сәва wi хwә быднә дәр.

Го әw чуйина вана ль Алачалуе, вәгәр'андына wанә ль гонде ван, хwәстына Усьве Хwәдсейә жы р'әбә а'ләме, wәки һәwa хwәшвә, әw саләк бу дынатә готыне.

Го гондийа дьготына һәв wәрын әм дыле хwә саг'кын, быра қәлпе мә минани қәлпе Усьве Хwәдо бә, әме һәр'ын сыламәти гиһе биньн, ба у багәре т'өнәбын. Хwәде го сыве т'әмама да сәр р'йа бәрбь гонде Алачалуе.

Р'ева го wәхта гедукер'а дәрбаздыбун, сәр шәп'е бәрфер'а дьчун, һәвр'а дьготын, wәки бе мьнәт дәрбазбын, чьмки дьчынә маләкә хер, п'с—п'аре we мале гышка те, ки хwә we дьгрә зьраре нак'әвә у р'йа wi жи бе қәзия, бе нәзияйә.

Хwәде, го, бы ван гыли—готына вана р'е хwә кын кыр у паше һәвр'а дьготын, қә т'әхмин нәкырынә, wәки чава сәр шәп'е мәзын, гедукед тәнгр'а дәрбазбунә. Әвана тенә Аләчалуе. Һ'әсәне бырә Усьве Хwәдо го иди бәр лода сәкыни бу, у нан, пәнер, р'ун, һынгын, маст, чь хбрәк кә Хwәде дабу, анибу, 2—3 бог'чада данибу орт'а лода бона гондид һәр һ'әвт гонде ч'ә'ла Синәке. Го лавк тен сылаве дьднә Һ'әсәне Хwәдо. Һ'әсән сылава ван вәдыгрә у дьве к'әрәмкын нен быхән, әме паше wә вәр'екын. Әве тә һәв дыһер'ын, бырчинә, быхwәзын—нәхwәзын готи нен быхән, ә'дәте we мале жи йсәнә Һ'әтани нане we нәхwi т'ә тыштәки тәр'а навәжә. Әве тә р'удьнен т'әштийа хwә дькын. Һ'әсән т'әхмин дькә, wәки ч'ә'ве ван иди тыштида нәмайә, дьвежә дә ижар wәрын, к'ер'а чьқас гыһа лазьмә.

Го, Хwәде, вана хwәха готә Һ'әсән, wәки we һ'әвт гөрза кавыр'әке быдын. Һ'әсәне Хwәдо дьве, һ'әйран, быра сәре wә хwәшбә, һна нә wәхте арышвеше, қимәтаҫә, әз дьвем бе һәқ, ле wәхта һун йса дьвежын, быра гот'а wәвә, дә wәрын, дора к'ейә. Паше гондиде Ә'слакә дьвежын дора мейә. Һ'әсәне Хwәдо сәр хатyre хушка хwә, Хәзала Хwәдо, wәки жер'а дьготын Хәзала Судн, бы қәльха баве, дьвежә бона wә һ'әсавкырна гөрза т'өнә, әве лоде хwәр а бывын. Щәле К'әләш дьве на, баво, быра бырати, базар щәдати.

— Дә һун чава р'е тер'а дьвиньн, дыле wә чава дьхwәзә йса жи быкын,— Һ'әсәне Хwәдо бәр гылие Щәле К'әләшда те, вила хwә weда давежә, дьве, wәлә әз wi

Хвәдәйи хун хвәхwa һ'әсавкын, чьqас wә лазьмә бьвьн, wә чь гот, мын qәбулә. Ә'сланлуйа гөрзед гьһие һ'әвт— һ'әвт qуч' дыкын. Һ'әсав дыкын, wәки 100 qуч' т'әмам бунә. Дьвежьн Һ'әсән әвә сәд qуч', һәр qуч'әкеда һ'әвт гөрзә, һәр qуч'әк кавьр'әкә, әмә дәстпека баһарә, ло һьнәки жи дәрәнг кавр'е тә биньнә бәр дәрә тә, иди чи тә тыштәки нәк'әтийа. Һ'әсән дьве бьра сәрә wә хвәшбә, wә к'әнге хвәр'а дит, биньн wәлә, мын дьхwәст. wәки qә әw һәq—һ'әсав орт'а мөдә т'өнәбйа, Усьве бьра, wәки пә бьһ'әсә, we wә бьхәйдә, хәзма тә, Щәлә К'әләш, нә ахьр әw сәрдә-ватие тәйә, орт'а wә гәләки хвәшә, мала ма, мала wә бәрәда маләк буйә, чь фарқи, wәки әw кавьр' бәр дәрә тәбьн, йан бәр дәрә мәбьн? Wәлә, мын нәдьхwәст әв йәк, лә тә әз мәщбуркьрмә, wәки wәр'а қайилъым.

Һ'әсәнә Хwәдо тә мал бавә хwәр'а дьвежә, wәки сә лод гиһа дайә гөндиед ч'әла Синәкә. Хwәдә Суди дьвә, лаwо, хwә тә гөрз һ'әсавнәдыкьрын? Гөндиед гөндәд дор—бәрә мә нәәшандьн? Мын qә гөрзәк жи һ'әсавнәкьрйә, тә чаwа гот, мын жи йәсә готә wана, wәки гиһа т'әмам п'ешк'еши wә, лә әван щамәра щөмәрдийа хwә кьр. Хwәдо дьвә, лаwо, Усьве бьхәйдә, лома мын готә тә бежә wан бьра һәма йәсә, к'ер'а чьqас лазьмә бьвә. Тә қәнц кьрйә.

Хwәдә Суди пашә дьвежә Һ'әсәнә кор'е хwә лә тә wанр'а һөрмәт кьр, йан на? Һ'әсән дьвә, wәлә, мын кьр, нәкьр нәһатьнә мал. Лә, көр'о әw бьрч'и жь мерга мә чун? На, баво, мын бь бохчед мазьн харьн бьрьбу.

Һ'әсән вьра һерс дьбә, дьвежә бавә хwә, wәки Хwәдә һ'әвини, йа тәвә, йа Усьвбә әм готи әвә малә т'әмами текнә зькә хәлqә, wә херә, к'а к'и йәсә дькә чаwа Усьве бьра?

Хwәдә Суди дьвә көр'о, мын чәнд щара тәр'а готйә, чь дьвежьнә тә, we бькә, чи тә тыште майин нәк'әтйә? Әви гьһие хwә вьр wада нә һьлдә, нә дайнә. Усьве тә а'щьзбә.

Һ'әсән дьчә сетийа гом, т'әwла дькә, т'әмие дьдә шьван, гавана, wәки чаwа мьqатие һ'әйwin бькьн, wәки гьһие дерс нәкьн, чьмки пенщ лод манә, әw жи анщәх т'ерә бькьн. Шьван, гаван лә дьпьрсьн, дьвежьн нә һ'әйшт лодбунә? К'анәнә һәрсеке дьнә? Һ'әсән дьвә, wәлә, гөндиед һәр һ'әвт гөндәд ч'әла Синәкә һатьн, бьрын. Ә, го лә тә чь баһа да wан, го, wәлә, qә мын баһа нәгот, wана хвәхwa қимәт данә, хвәхwa хwәр'а п'арәвәкьрын, бьрын. Го Зөрбә Т'әмо һ'әсав кьр, wәки wана баһә 700 кавьр'и гиһа бьрьнә. Һ'әсән дьвә, wәлә, Хwәдә әз ньзаньм wапа баһә аqаси бьрйә, йан на, лә әз заньм, wәки Щәлә К'әләш, гөндие Әс'ланлуе баһә сәд кавьр'и бьрын. Зөрбә дьвә р'астә,

чымки ниве we лoдe aqac кавьр' дькэ, лe ниве we y нэрдo лoдe майин жи т'эвайи дькын шэсьд кавьр'. Сэйаде К э-ло дьвежэ Зөрбе Т'эмо, тo чaвa зaни, wэки эw нэрсe лoд бaнe н'эвсьд кавьр'инэ? Зөрбе Т'эмо дьве, Сэйад, тэ эw тэкэне лoдaдa дaрдaкьри нэдитьбун? Сэр wан тэкэнэка нывисар бу, wэки нэр лoдэкeдa чьqac гөpз нэнэ. Эw лoд, эскэре ур'эс щиданэ, йа wанa нэр тьшт н'эсавкьрийэ. Гөн диед ч'эла Синэке н'эвт гөpз бь кавьр'экева бьрьнэ дэ н'эсавкэ дькэ чьqac. Го Хwэдe wьpa гьшк н'эсавдькын, wэки p'аст дькэ н'эвсьд пенц кавьр'. Зөрбэ дьк'энэ, дьве-жэ демэк, мьн пенц кавьр' кем н'эсавкьрьнэ? Зөрбэ p'адь-вэ дьчэ гoмa пэзе qьрд, qьрдэки тинэ шэрже дькэ, дьве Хwэдe, wэки хале мьн Усья вьрабийя, we ч'елэкэк шэрже-кьра. Н'эсэне Хwэдo гo хэма wи бу, we дэме qэ бэр мале дьне дьк'эвэ бонг бу, к'обар жь тэwлэке дьчэ йа майин, жь гомэке дьчэ йа дьн, сетийа пэз, дэwape хwэ дькьр у хwэха хwэр'а дьфькьри, и'а we wан н'эвсьд кавьр'а чaвa хwэй-кэ, к'е бькэ шьване wан, ль к'ижан зозане бьдэ ч'ерандьне нэ ахьр зозанед Т'уте, Баг'ьрголе, wape Каркут иди т'е-ра н'эйwане wан наьн.

Н'эсэп малхwe мала гьран бу, т'эмамыя нэq, н'эсаве мале дэсте wидa бу. Бь wан, фькьр, мьтaлeд хwэ эw ге мал, бaвe хwэр'а гьли дькэ, дьве лaвькa н'эсав кьрийэ, wэки wан нэрсe лoдa н'эвсьд кавьр гьртийэ. Хwэдe Судн, дьве лaвo, Хwэдe тeкэ p'эсqe тэ у Усья, Хwэдe wэр'а гэлэк н'э-сав нэгэ, шькьр мале мэ п'эр'э, мале дьне, чaвa дьвежьн сэр Усьве мьнэ. Бь нэбуна дьне qөр'э—бабах нэвьн, т'ь-ме гонгьл—алчaхьн у тo жи мина Усья хwэр'а бемьнэт давшине бьхwэ—вэхwэ, бьдэ щинара. Нэр дэма али н'эw-щэк'ара бькэ. Нэ ахьр хwэйе бьзьнэке жи, дьвежьн, бьзна хwэ нэхwарийэ. Лaвo, н'эта сьве жи, тo чь зaни we чьбэ, чьнэвэ Н'эта сьве, дьвежьн ч'ьpa п'эхэмбэpa жи нaшö-хöлэ.

Н'эсэп дьвежэ бaвe хwэ, wэки нэ öсанэ, гoтa ньнэки фэсалбьн, гэлэки хэрщ нэьн, мале хwэ дерс нэьн, щарна жи, эгэр лaзьмэ, тьмайе бькьн, бaдьлнэwа мале хwэ нэдь-нэ хэлqe.

Хwэдe Судн Н'эсэне көр'е хwэ p'ьн нас дькьр, зaнь-бу, wэки эw нэр пэзэке, нэр дэwарэкэ хwэ нас дькэ, шь-цорэ, мqатие мале хwэ дькэ. малхwетие баш дькэ. Лe гэлэки пэй мале дьне дьк'эвэ. Лэма жи го, дьгoтeдa, лaлaо гэлэки нэчэрчьрэ, бьдэ бьстинэ, шькьр чи мэ кемэ?

Го Н'эсэп дьгoтэ бaвe, wэки йа тэ у Усьвбэ, эм гoтa нaвa p'ожэкeдa т'эмамыя мале бьднэ хэлqe, лe öca дьвэ'

Го, баве ижа бь һерс дьготе, ло, кӧр'о, хвә нә ӧсанә, ахьр тӧ готи бьди, вәки бьстини?. А әм һьлдын ве йәке, вәки Усьв нәдә, ве к'ӧ бьстинә, чава һӧрмәте қазанщкә?. Тә дит, бона ван пенци зер'е, кӧ хәрщ кәрбу, мьн хьха чьқаси сәр хәбәрда, ле әви қә шаба мьн да? Әв т'әне дь-к'әнийә, дьгот, баво, баво, һӧрмәт, сианәт наве Хвәденә, р'ожәке әве бенә пешийә мерьв. У әви р'аст дьгот. Тә дит бь ве һӧрмәте әм бунә хвәйе мергәкә чьқаси мәзын, тә дит чьқас лод бунә р'ьсқе мә. Тә һ'әта нһа чьқас дайә пез, дәваре мә, се лод жи данә гӧндие ч'ә'ла Синә-ке, һәла һе лениц лод жи манә. Әве, әз т'әхмин дькьм, һ'әта бәнга баһаре т'ера һ'әйване мә бькьн. Бона ве йәке жи, әз тәр'а р'аст бежьм, мьн һ'әтани нһа гәләки сәр Усьв хәбәрдьда, ле вьр вада әзе шашие бькьм, әгәр сәр ви хә-бәрдьм. Шькьр, п'әрда бәр ч'ә'ве Усьв т'ӧнә, әв мәрдә. Навәки Хвәде жи ӧсанә. Вәлә, Хвәде, Хвәде р'ьсқе мө-рьве мәрд к'ӧләкеда жи сәрда дбаринә. Һ'әсәне мьн, тӧ жи ло әз жи, гьши жи готи ч'ә'в бьднә Усьв. Усьв жи баве мь-ни р'ә'мәти — Мьсте Әйло, Сьме Әйло, вәки элгәр'ин бу, чуйә. Нане мәрда кем навә. Тьмайи дьбә кемайи. Һ'ә-сәне Хвәдо бавер'а қайил дьбә у хвәр'а дькә галә—гал

.. Ч'йә бьльндә тә навиньм,
Дә ве сор—гӧл сор бунә начьрпиныйн,
Мьне сондәке хвәрийә адәке пер'а,
Әзе т'ӧ дьла сәр дьле хвә у тәр'а наһә'виньм.

Ч'айә бьльндә, р'е ль бәр'а,
Дә ве шару сәкьнийә, бьльнбьл дьхунә һ'әле дьлр'а,
Мьн сокдәке хварийә, адәке пер'а,
Әзе т'ӧ дьла наһ'әвиньм сәр дьле хвә тәр'а.
Дә ле, ле, ле Ширьне ле, шьрбәте ле...

Го Хвәде, Хвәде Суди дьле хвәда ша дьбу, вәки мала вида т'ьме дәнге к'ьлама те бьһистьне, шькьр, к'еф—к'е-фа кӧр'е вийә. Го шьван, гаван ӧса к'ефхвәш дьбун, вәхте дәнге к'ьламе Һ'әсән дьбьһестьн. Әвана хвәр'а дьфькь-рин, вәки әве минани һәр щар бе нава пез—девер, бежә ван к'а к'ижане дьхвәзын хвәр'а шәржекьн. Го һьнәка жи дьгот, вәки Һ'әсән нәстьре, әме бьстьрен?. Йәки минани Усьв бьре вийә, әв жи малхе малейә, вәлә, к'ьлам стьран ви те, иди чи ви кемә?.

Һ'әсәне Хвәдо баве хвә дьк'әвнә нава шевр—мьсьл-ә'те, р'а—т'ьвире хвәйкьрьна һ'әйвенә баһаре дькь-

рын, хwэхwа хwэр'а дьготын, щие ч'ере h'эйwане wане лъ зозана тэнгвэ, we чава бькын. Дэ го Хwэдo дьготэ h'эсэн лаwо, нефькьрэ, Хwэде р'э'мэ.

Го дэр баһаре холаме һосе Будки һатынэ мала ван, готъне, wэки аг'ае ван, эw гөлэки сылав кьрынэ, эва зине һаһайи сэдэфкьри бона Э'ли шандийэ, готийэ, wэки бьра һьлгер'е кэри пэзе хwэ бьшинэ зозана мынэ незикки ч'йае Эрэдэг'е.

Бона дэрбазкьрына пез жь синор Усьв хwэхwа дькаре we йэке бькэ, чьмки изна синор дэсте виданэ. (Һосе Будки лъ wэлате Р'оме дьма).

Хwэдo, h'эсэн гөлэки ша дьвын. Го шабуна ньге h'эсэн э'рде нэдьк'эт. Хwэдo вьра диса дьвежэ h'эсэн, мын тэр'а нэгот, wэки Хwэде р'э'мэ, Хwэде кэ эqас мале дьне, h'эй-ван дайэ тэ у Усьв, we бона дэбуркьрына ван жи р'еке бьвинэ?. Тэ дит, р'екэ чава wэбу, тэ дит, Хwэде чава денге баве тэ бьхист. Лаwо, лаwо, эва гьлие Усьвын, wэки мэри готи дьле хwэ саг'кэ, р'ьсге, мэрийа жь мала Хwэде те, у р'аст гази наве р'эбе а'лэмкэ, дэсте хwэ эт'эка wi нэ-бьр'э, р'аст гази наве Тawьси Мэлэkkэ, р'ьсге мерьв бьнкевьрдавэ жи we бьг'нижэ мерьв. Т'эне у т'эне бьра мале h'эрам нэк'эwэ мала мэ, wэки дьне, р'ьсге майе сэре мэ зедэтьрwэ. Эз qорбана наве Усьве хwэбьм, дьнһер'и, h'эсэно, һэйло лъ wэлате Р'оме сэва пэзе мэ фькьринэ. Шькьр, Хwэде эw йэк авитийэ qэлпе Һосе Будки, бэхте Усьве мын дьшöхölэ, Хwэде wэкэ дьле wi дайеда. Хwэдo щарэкэ дьне дькэ бира h'эсэн, wэки һэбуна wэйе п'уч'бэ, эгер мые h'эрам тек'эведа. Лаwо, эв готи h'этани кэр'е—кэр'а öсавэ. Эва гьлие хwэ мын гөлэк щара готйэ у дьве-жьм, Чьмки h'эрамтие хьравтьр h'эрамийэ, qэлпиe хьравтьр qэлпийэ. Эв һэрдö дэрэщэ бэре—бэреда мала мэ наен. Эw һэрд дэрэщэ дьвынэ сэwэве малхьравне.

Шькьр мала Хwэде, Усьве мын жь ван дэрэща паййэ, тö жи wi кемтьр нини.

Дэ нһа хwэр'а диса к'элама бежэ. Мэ'руф у Э'ли жи малданэ, хwэр'а бькын, дэрбазкьн, пьрса пэзе лъ зозане жи һатйэ сафикьрыне. Баһар незик дьwэ, п'этани wi чахи жи диса Хwэде р'э'мэ.

Го баһар һат, хер, сыламэти хwэр'а ани. Баһара гонде Алачалуйе хwэш баһар бу. Ч'эм, кание гонд дькьрынэ хölэ хöl, авед ван дьк'ышийан. Оса зэлал бун минани ч'эр'а шир. Гöl у сосьнед wi беһ'эсав бун, мэри бин—бог'са ван, тö qэй дьбежи, к'еф хwэш дьбу.

h'эсэне Хwэдa пэз, дэwар, һэбуна хwэда к'этьбу, wэ'

де ви т'өнөбу т'эбийэта р'энгин қасәке т'эмашәкә. Ле Усьве бьре ви гав у сәһ'әт меване т'эбийәте бу, т'эви гьрәгыре ви чахи ль мерге дьгәр'ийа. Мерг гәләки мезьн бу — 5—6 гөнде готьна вә анцах, әв һьлдана—данйана. Ле мьнәт т'өнә бу, бьра сәре әскәре п'ошта Ур'ьс саг' бә, вана ве дьнһер'и: дьдьрутын, дькрьнә лод у т'әслими һ'әсәне Хвәдо дькьрын...

We р'оже һ'әсән ль мерге бу, дәwsа дьрунга пез дьнһер'и, дәwsа лода у хвәр'а дьфькьри, wәки һәр'ә пәзе қьрд бышинә қьжла. Һәла һе әви хwә нәгһан-дьбу нава пез, wәхта феза гөнд, һьнда гәлие Цәлгә газикьрьне, wәки лавька кавьр'е wәйә һәре гиһе анинә. Һ'әсән т'эви Зөрбә Т'әмо (Зөрбә һ'әсавдаре кәри-сури, дәwа ре мала хале хwә— Усьве Хвәдо бу) дьчә, дьнһер'ә, wәки чар хөрта һ'әвсд у пенш кавьр' данә бәр хwә, п'ала гелир'а тиньн. Һ'әсән у Зөрбә, һәр хөртәки кавьр'әке дьдьне у кәри хwә дажон, тиньнә мерге. Мергеда Усьве Хвәдо у Ә'лие Мирзә т'эви сәрк'аре п'ошта әскәре ур'ьс дьгәр'ийан. Әwана ч'әв кәрие кавьр'а дьк'өвьн, бәрбь ви дьчьн. Сәркаре әскәре Ур'ьс қәст бәндә, гөләке сәр һ'әсән у Зөрбәр'а дьт'әқинә, к'а әв пез дьһельн дьр'өвьн. Го Хвәде, һәрда хwә бакьр, т'ьвьнг стуе хwәда анин. Wәлә, го, әгәр Ә'лие Мирзә у Усьве Хвәдо хwә wанр'а нәгһандана, we сәрәскәре бькөштана. Го сәрәскәре жи нһа п'ирқә—п'ирқа wийә, дьк'әнә. Әви т'ьре Зөрбә у һ'әсән жь гөллә ви тьрсйанә, Усьве Хвәдо у Ә'лие Мирзә бәр дле wанда тен, wәки нәхәйдьн, лақьрди кьрйә. Го сәрәскәр һатә незик, ле һ'әсән у Зөрбә насәкьньн. Сәрк'аре ур'ьса жи т'ьре әwана дьхwәзьн бьр'өвьн, саw к'әтийә сәр wан ле әв һәрде дьне wана дьгьрн, наһельн.

Сәрәскәр бәр хwә дьк'өвә у дьвежә Усьве Хвәдо у Ә'лие Мирзә, wәки дьле хwәйи саг', бь лақьрди гөллә сәр wанр'а агьркьрийә. Ә'лие Мирзә дьвежеда, Хвәде мала тә хьравнәкьро, әва хwә нәтьрсйанә, көштьна wан һәйә, ле р'әва wан т'өнә. Әwана we йәке қәбул накьн, wәки тә гөллә сәр сәре wанр'а т'әқандийә. Әwана хwә бадькьн, wәки тәхьн. Кьрьна тә һ'әсав дьбә, чь тә гөллә бәри wан давә, чь тә көштьбьн, wәкә һәвә. Тә навини әwана т'ьвьнге хwә стуе хwәда анинә бәрбь тә тен, дьхwәзьн тәхьн. Мьн Усьве бьра нинбуйа нһа иди тә көштьбун. Мә хwә чәнд щара, тә навини, авитә сәр лула т'ьвьнга wан, р'уе тәда һьндьк мабу әм жи баһатана көштьне, Хвәде мала тә сәре мьнда хьравнәкә.

— Ахьр әз у Усьв бәрбь wан чун, тә чьма нәһати, тә

хвә әглә кыр, мә жи го қәй дьхвәзә чок бьдә ә'рде, мә чь заньбу те ә'щевәкә бса бьки, гөлле сәр ванр'а бьт'әқини. Мә теки толка хвә. Әв сәһ'әтәке зедәтър, әм к'әтһнә қана тә, әвана наенә зәвте. Дә гөнәки тә жи нинә, тә г'әзә һа-ти, тә хәйсәте мә һызани, нәк'әти кьрасе мә. Ә'лие Мирзә дәсте хвә мьле сәрк'ар дьхә дьве, дә вәрә дәсте хвә текә дәсте ван, беже, вәки тә һ'әнәк кьрийә, бьра бьбахшиньн.

Сәрәскәр вана һ'әмез дькә, дьве мьн кьрийә, һун нә-кьн, әз һ'әйрана ч'ә'ве вәмә, мьн нәхәйдьн, мьн ә'дәте вә һызаньбу.

П'анша Зөрбә, һ'әсән датинә у бәр хвәда һәвр'а дь-вежьн, вәки ве сьве әм мал дәрк'әтһн сәбьр һат, а, Хвәде сәбьр бона ви бу. Ле вәки Усьв у Ә'ли Мирзә нә вьра буна, вәлә, Хвәде, хуна вие т'ек'әта стье мә у әв кәрие кавьр'а мә бьда, әм ле хьлаз нәдьбун. Ә'лие Мирзә дьве, вәки бьра сәре Усьв хвәшбә, вәлә ве нәһишта һун дәре һ'әвсе бәр ч'ә'ве хвә бьвиньн. Ле шькьр, мала Хвәде, дәнге т'ьвьнга вә нәһат, хуна ви нәзәне ә'дәте мә ль ве мерге, мерга Усьве бьра нәр'ьжийә. Әвана гази мала Хвәде дькьн, вә-ки т'б қәзийә нәбуйә. Сәрәскәре Ур'ьс жи дьдһнә шакь-рьне у кавьр'әки дьвьнә аспежхана п'ошта әскәр. Ә'лие Мирзә, Усьве Хвәдо т'әви сәрәскәр диса һьнәки сәр ч'әме мергейи мәзһн сәйрамиш дьбьн у паше дьчһнә п'оште. Зөрбә, һ'әсән кавьр'е хвә нава мерге дәрдыхьн у бәри п'ә-ле ч'йәе Кәвьри пешбәри гөнд дьдһн...

Кавьр' бәр'ождә ч'әнг вәдьдһн, дьч'ерьн Дә, һ'әвсьд кавьр'ьн, хвә нә һьндькьн.

Ве гәве пирка Усьве Хвәдо— Нәнс дәрдык'әвә дәрва минани хвәйә һәр щар гөнд дьнһер'ә, ч'ийә—бание дора гөнд мезә дькә. Ч'ә'ве ве кавьр'а дьк'әв, гази Зәйт'уна бу-ка хвә дькә, дьве, Зәйт'ун, Зәйт'ун, бежә лавька, бьра һә-р'ьн ван қьр'ане—қьр'ан жь бәр'ож дәрхьн, әв йе к'енә, хьлхьләнә, т'әмамийә бәр'ож хварьн?

Зәйт'ун, Сәйра К'очо, Шәваве Т'әмо, Мьһ'е Бьро теи дьвежьне, ьне, әв пәзе хәлге нинә, пәзе Усьвә, Нәне вьра щәва ван дьдә дьвежә: „Пии, пии һәр чар кавьр'е Усьве мьнһн?“ Т'әмам дькьнә п'ирқини... Шәваве Т'әмо дьк'ә-вә к'ьр'е пирка хвә дьве ьне, нә тә һьнәки пешда дьго әв хьлхьле һана йе к'енә?. Нһа жи тә чь дьвежи?

Пире дьве, лалаво, Усьве мьн дәвләтеда бәрбьч'ә'вә, һәбуна дьнеда әз нахвәзьм тек'әвә нава дәв—дьрана, зара. Нәзәра хәлге хьравә, әз мә'рьма Хвәде жь ч'ә'ве хьрав дьтърсьм, лома бса дьвежьм. Шәваве Т'әмо дьве ьне, ьне, тә бьтърси нә тьрси т'әмамийә дьне занә, вәки һәбуна

Усыв п'ър'ә, хвәхwa жи гәләки мәрдә у әw мәрдайa wi, wi ч'ә'в у зара хwәй дькә. Хәлq һәр р'о ve йәке дьвежә, ьне...

Ьне дьвежә Шәwав әз һ'әйрана тәмә, тә ч'ә'ве хwә быгрә. Шәwав дьве чьма ч'ә'ве мьн һәнә?

Ьне дьве ло, лаwо, ч'ә'ве мәрйяа гьшка жи һәнә, wәки ч'ә'ве мәрйяа т'өнәwә, мәрйе чawa р'е быһинә. Чawa быгр-р'ә. А, мәсәлә, әгәр ч'ә'ве мьн т'өнәбуйа, мьне әw һәрчар кавьр'е Усыве хwә быдитана.

Шәwав дьве, ьне, әз чьма ньзаньм, wәки ч'ә'в бона дитьненә.

Ьне дьвежеда, wәки зани ч'ә'в бона дитьненә, тә тә жи ч'ә'ве хwә быгрә, һәр чар кавьр'е Усыве мьн нәвинә, нә аг'ьр бе һ'әмди мерьв, мерьв һавежийа хwә тинә. Һа-вежанин, нәзәре пешда тинә. Нәзәр гәләки хьравә. Мала wi мерьви wеран дьбә, кә нәзәроки дьвә. — сәһ'әтәке Шәwаве нәвие хwәр'а дәрһәqа we йәкеда хәбәрдьдә, бәр дьле нәвида те, wәки готьна we хwә сәwа нәwса wi нинә, готьна we сәwа мәрве хәрибә, йе бе мал, бе һ'ал кә шәw— р'о дәрһәqа хәлqеда хәбәр дьдын, һавежийа хwә wан, һөр-мәт, нав у р'ьсqе wан тиньн.

Пирьк дьвежә Шәwав, wәки зани әwe чьма бса бьльнд әв йәк гот. Әwe бса гот, кә нәзәра гьшка бәталwә. Чьмки пешйаа готйә, әв гьлие wанә, кә wәхта мәри дәрһәqа нә-зәреда бьльд дьвеже ч'ә'в, һ'әwсуди бәтал дьбын. Әв йәк щарна wәкә we йәксийә, wәхта мерьв дьвежьн диwаро тә-р'а дьвежьм бука мале тә гәһдарбә. Шәwав жь готьна пирка хwә әщевмайи дьминә, wәки чawa гьлийа дьдә бәр һәв, Бь we йәке, бь готьна we, әw сера гьшка бәтал дькә, ч'ә'ве wан һәбуна мала wан наk'әwә.

Гьшка бона гьли — готьне пирейә аqьл, ле һ'әз дькьрын. Усыв, Qадие К'әло, Әсе Озман жи гәләки qәдре we дьгьр-тын, әwана бычуйана к'идәре әw бира wан нәдьчу, т'әмам алики, әw алики, ә'сә һур — муре п'ара we башqә дьк'ьр'ин у данин хwәхwa бәр дьсәкьнин, дьдане.

Р'ожәке Усыв һәрдә кәр'әпә хwә — Әсо у Qади нәмал-дабун, чубунә Тәндурәке. Пире бе сәбьр дьвә, дьве к'ане-нә иро нәһатьнә, мьн әw нәдятьнә, бина мьн бе wан дәрна-к'әwә? Пире гази Сәйра К'очо дькә, дьвеже лаwо, иро сәр мьн бса дешә, ньзам, мьн сәрмакьрийә, йане дүе тән-дура мала Ә'вде мьн сәр мьн к'әтийә, әз һьнәки пешда т'ә-ви Шәwаве хwә дәрва әп'ещәйи сәкьнибум? Сәйре дьве дә qәй тә wi чахи сәрма кьрийә, һәwа сарә, ьне, тьшт т'өнә. Әзе нһа чайе чекьм, те вәхәи, п'акби. Сәйре ьне сәр дошә-

ке дьдэ п'алдане, бэ'лигики т'эзэ нава стер' дэрдьхэ дьдэ бэр п'але we у дьчэ, wэки чае чека. Нэла he ча нэк'элийа бу, пире диса гази Сэйре дькэ, дьве, лаво, мын сэрма нэ-кьрийа, нэ жи ду сэре мын к'этийэ, т'эмамияа э'мре хwэ-да мын дэрэкэ хwэ нэгазыйнэ. Шькыр нэк'этьмэ бэр дэс-та, харьн, вэхарьна хwэ мын бь дэсте хwэ кьрийа. Wэлэ, на-хельм тó мьр'а чае чеки, wэлэ, мын зэда хwэ жь т'ó тышти настандийэ, ле чьма сэре мын дешэ, эз мэт'эл мамэ?

Пире дэсте Сэйре дыгрэ, дьве wэрэ эм хэр'ьнэ дэрва. Сэйре һьнэки дьсэкьнэ, хwэхwa хwэр'а дьфькьрэ, wэки т'ó wэхта, кэсэки дэсте пире нэгьртийэ, нэбьрийэ дэрва. Эwэ сэл'эт—qəwatə, хwэхwa дьчэ—те. Ле иро чь сэре we qəwьмийэ?. Дьве сэре мын дешэ, дьве мын сэрма кьрийэ, ду сэре мын к'этийэ, паше дьве мын зэда хwэ т'ó тышти һьлнэдайэ... Сэйре дьве, дэ жына мэзынэ, дэсте we дыгрэ, т'эвайи дэрдьк'эвынэ дэрва. Пире дьве, Сэйре, ах бина мын чьqаси дэрк'эт, дьнйа р'оньк чьqаси хwэшэ. Сэйре дьвежеда ьне, чьма тó т'эзэ дьнйа р'оньк дьвини? Пире дьве лалао, иди wэхте дэма хатьрайэ, дьнйа р'онк хwэшэ, дэсте мерьв ле навэ, ле wэ'дэ, дэм hatйэ готи иди мала хwэ баркьм.

Сэйре хwэшие хwэ ле дькэ, дьве те мала хwэ барки, к'óда хэр'и, ьне, ьнс, qə эм дьхельн тó хэр'и, эм бейи тэ йолэ дьчьн?

Пире дьвежэ бука хwэ, wэки иди wэ'дэ, сала йа хwэ кьрьнэ. Лао, нһа дэма баркьрьнейэ. Сэйре бэр дьле weда те у тинэ сэр дошэке дьдэ р'уньштандьне, дьве эва жи т'эз-мие тэ хwэр'а бьк'ышинэ, эзе ва бем. Сэйре дьчэ алие оде, дьвежэ Сэйад, Э'т'аре К'эло, Зөрбе Т'эмо, Зэйт'уна бука хwэ, wэки һ'ал—һ'эwале мын у пире wa. Т'эмам р'адьвьн дьчьнэ хени, бэр стер' к'елэка пирке дьсэкьньн. Эwана дь-пьрсьн, wэки ьне, чь буйэ, тэ чь готйэ?

Нэне п'алдайи бу, р'адьвэ сэр хwэ р'удьне у гази гьш-ка дькэ, дьчэ р'уе wан дьвежэ, wэки п'эрдэкьри хэбэрдан иди нэлазьмэ. Эwe сьве бьмьрэ. Эwe э'мре хwэий майин, эгэр майэ, бьдэ wэ, хwэ qөрбаена wэкэ, ч'э'в wэ р'адьмусэ. Пире дьве к'а Усьве мын к'ане, к'а Qадие мын к'ане, к'а Эсое мын к'ане?. Зу бькьн гази wанкьн. Бьра бен эз wана жи щарэкэ майин т'ер бьвиньм, мьрьн э'мре Хwөдейэ, дэс-те к'э чуйэ бэр мьрьне. Дьнйа гэwрда эwqас хас—хаван п'ехэмбэр мьрьнэ. Пире дэст пе дькэ, баwарки. т'эмамияа мэрьвед мала Эйло, кал—баве wi дькэ бира хwэ, нав—нишане хэр йэки дьдэ у дьвежэ, wэки чьма эw йэки мина-ни Сьмайил аг'ае Эйле Шьвое Э'ли аг'а зедэтьрэ. Эwi жи,

п'ехомбора жи сәре хwә данинә бәр ах у бәре сар, wәлә, әwе жи сьве бьбә меване қабьре...

Т'эмам әщевмайи дьминьн, бәр дьле wеда тен, wәки чьма бса дьвежи, р'өһ'әк бәр тәдайә, йәк бәр мәда, бәлки һ'әтани сьве жь мә йәк мьр. Пире дьвежә, пи—пи, бса хwәр'а нәвежьн, мьрьна wә бьра мьнк'әwә, һун шаһьльн, мьн 120 сали зедәтър ә'мр кьрйә. Әз қорбана wә. Ч'ә'wе мьн р'йа Усьве мьн, Әсое мьн, Қадие мьн қәр'ьми, к'а ча-wa бун, нәһатьн? Лавьк һәв дышewьрьн, қрар дькьн, wәки бежьнә Усьве Нәво, Әмьре Нәво, Шәwавә Т'әмо, кө һәр'нә Тәндурәке гази wан кьн, әwе тә дьчьн, wана р'еда дьвиньн. Әwана дьпьрсьн, wәки ьне чаванә? Лавьк дьвежьн, wәлә, әм бона ьне дьһатьнә пәй wә, әw гази wә дькә. Усьве Хwәдо wәдьгәр'ә сәр көр'әпә хwә Әсо у Қади, дьве мьн һе-жа wәр'а хәwна хwә гьлинәкьр, дә бежьн? Лавьк дьве жьн, дә тә сәре кәке хwә Сьмайил аг'аки, хәwна хwә бе-жә әм жи бьбьһен.

Усьве дьбе, щамер, ишәв хwәнеда мәрьв бәр дәре мә т'опбубун, т'абутәкә дарә мә'зе wедәре данибу. Қади у Әсое көр'әп, Хwәде һузойи ақьлбәнд дьчун—дьһатьн, дьготьн гази т'әмамайи гөндә Қәрәхт'ине. Ташк'орпиә кьн. Әwана т'эмам жер'а дьвежьн ьне, т'эмам нәви—нәвич'ьр'ке wенә. Wәлә, Хwәде, мьн шех Бьраһим жи wьра дит. Мьн кьр әз һәр'ьмә дәсте wi, һ'ышйар бум. Әз р'абумә сәр хwә. Бьн һ'өкөме хәwнеда әз фькьрим, мьн го Хwәде бьдә йәкә хер. Wәлә, мьн гот дьвә тышт ьне һатьwә? Мьн хәwна хwә гьли дькьр, а лавьк бьра бежьн, һун р'әсти мә һатн у дь-вежьн, wәки ьне...

Усьв дьвежә Қади у Әсо, дьве әм хwә бьләзиньн, wәлә, Хwәде ьнее бьмьрә. Әwана тен, дьнһер'ьн р'әсти жи бәр дәри щьмә'та гөнд гьшк бәрәв буйә. Усьв дьвежә Қади у Әсо, wәлә хәwн қасьдьн, дьвә тыштәк ьне қәwьмийә? Һәр-дә көр'әп шаба Усьв дьдьн, дьвежьн бьра сьламәтибә, бьра Хwәде бькә әм — нәви—нәвич'ьр'е we бьк'әwьнә бьн дарәбәста we. Шькьр әwе дьнйалька гәwьрда тә тә'ли—тәнгаси нәдит. Нһа жи ә'мре Хwәдейә, wәки мьрьwә, йане жи we бьмьрә, әм чь дькарьн бькьн? Һ'әтани нһа к'е мь-ри жь мьрьне wәгәр'әндьнә, wәки әм wәгәр'иньн.

Усьв, Әсо у Қади дьчьнә хени дьнһер'ьн, wәки ьне нава щийаданә. ьне wан т'әхмин дькә у гази wан дькә. Го сәһ'ә-тәке әw һ'әмез кьрьбун бәрнәдьдан. Го дьгот, ах нһа би-на мьн хwәш дәрк'әт. Һун к'ө бун, чьма зу нәһатьн, әз һ'әйрана wә? Пире дәст пе дькә т'әмийа-дьдә Усьве хwә.

— Тә, дьвежә Усьв, нәвиә Мьсте Әйлойи, эл мака me-

рвæ, Эйле Шьвое Ә'ли аг'а жь гонде Т'ахлькз мерæки зорь—зөрбæ бу, һæбуна ви 'пър' бу. Һәр се көр'е ви Смайл аг'а, Мьсте малхе мьн, Бьро хвæш мербун, алие к'әтийа бун, мере ог'ьрме гьран бун. Тõ пәйһатие вани, шькър мала Хвæде, дәсте тә сәр дәстар'анә, мале дьне зорь—зә'фә, пышта тә к'омеда жи гәрмә лаowo. Т'әмийа мьн жь тә әwә, wәки тõ т'õ wәхта қәлпие, қулпие нәки, һ'әра-мие нәки. Р'аст гази наве Тавьси Мәләккә. Тõ, зөр'әте тә, пьсам—лезьме тәе т'õ хьрави нәвиһьн, т'õ wәхта.

Усьв дьве, ьне, ьне әва гьлие тәйә һәрр'ожьн. Тõ шькър саг'—сьламәти, чь тә һатийә, әмә we к'әләка тәнә, к'әфа хвә хвәшкә, мина хвәйә һәрр'ож р'авә-р'уне. Усьв дәстәки we дыгрә, Әссә Озман жи дәстки, дькьн р'акьн. Пирә дьвежә ван, wәки иро р'ожа ә'мрее вейә хьлазийә, р'ожа вейә т'әмамие ль мала Әйло. Гьшк һәз дьһер'ьн, wәки һ'ьше we сәре wedанә, хвә нагазьнә, ле чьма дьве әзе бьмьрьн, һа әзе бьмьрьм. Го Хвæде паше хвәха сәр хвә р'удьне у диса т'әмийа дьдә Усьве нәвие хвә, wәки әwе чава вәр'екьн, чава хер—херате we бьдьн. Го готә Усьв, wәки әwе сьве ә'сә бьмьрә, р'авә к'әре хвә бькә, газит'и—т'ерез, нәви—нәвич'ьр'е вейә дур у незик бькә. Го Хвæде диса Усьве хвә һ'әмез дькә, т'ер ле ша дьбә у дьвежеда дә бьра Qади, Әсо, Хвæде Һузо, Зөрбе Т'әмо, Ә'мәре Ә'йше, Мьһ'әе бәве бука we— Кәве щәм мьвьн, тә һәр'ә к'әре хвә бькә. Го гьшка һәвр'а дьготьн, щаньм, әв к'очәкә, әв чь занә, wәки we сьве бьмьрә. Ле Усьве Хвæдо бавар дьчь занә, wәки we сьве бьмьрә, чьмки хәwnа we дьтьбу. кър, wәки пирка вие сьве бьмьрә, чьмки хәwnа we дьтьбу.

Әw р'адьвә к'әре мьрьна пирка хвә дькә. Го шандә Идьре т'абутәкә жь дарә мә'зе ани, шандә ийә пьсам—лезьме хвә, хвәхwa жи, бь готьна пирка хвә, минани һәр щар, к'ьнщ—ч'әк у р'ьһ'алә хвә хвәкьрьн, т'әслими п'ош та әскәре Ур'ьс кър, wәки мәрьвед п'ешәкзан бен сәр хатьре пирке музика шинехьн.

Го Хвæде т'әмам ә'щевмайи мабун, wәки Усьве Хвæдо гөр'а пирьке дькә, к'әре мьрьна we дькә. Го Хвæде Һузо, көр'әпе мале, бәр хвә нәда, готә Усьв, го, тә херә, тõ чьма әса дьки, газит'и щьмә'те дьки, бәлки әw һатьн, пирьк жи нәмьр, weда we чавабә?

Усьв дьве зани чь, пирке иди ә'мре хвә кьрйә, wәки Хвæде бькә нәмьрә, wәлә әзе бәр ч'ә'ве wә, бәр гьшка у һатийа херәке ле бьдьм, чьма хер зендийа начә?. Хвæде Һузо, Хвæде Т'әмо, Авасе Т'әмо, Ә'мәре Ә'йше, Нәве Бьро, Шәме Бьро, Мьһ'әе Бьро, щинар гьшк дьвежьн, wәлә лайиқә, Хвæде наве тә тә һ'әлалкә.

Т'эмам һ'этани съве шәвәде к'еләка пирьке р'анавьн. Го әве ғышкар'а хwәш—хwәш хәбәр дьда. Т'эмамия мьри—зендие эле бир данин, нане мала һ'әсән аг'а сонд дьхвар. Го дәсте ғышка ле нәдьбу. Һәр йәки дьхwәст һе, һе гөһдариһа we бькә у же ғылики т'әзә һинбә.

Пире диса гази Усьв дькә. Го wәхта әве Усьв бь к'ьнще вийә қольхе— ч'ин—медалава дит к'әфа we хwәш бу у готе, wәйи, әз қөрбана тә, бажьн—балевьм, тә ғылие мьн кьрийә, хwә хәмьландийә, к'ьнще хwәйә форме хwәкьрьнә, әз һ'әйрана тәмә. А, те we нур—нәдәра хwәва жи иро т'әк'әви бьн дарәбәста мьн. Го ғышка һәвр'а -- һәвр'а готьне. ьне тә лаиқи т'абута дара мәзейи, иди Усьве тә т'абута тә жи анийә. Го Хwәде бәшәра пирке һе хwәш бу, Усьве хwә диса һ'әмез дькә, у сәр мьле ви т'хдир дьбә. Хәзала Суди, нәвийа we хwә давежә сәр щьнийез, Зәйт'уна К'олоз бәр дәсте хwәсийа хwә — Сәйра К'очо стер' дьхәмьлина, чава пирке готьбу.

Иди һәwари сәр һәwарийа дьһатьн, Т'эмамия қәза Сөрмәлие һ'әдьми бу гөнде Алачалуе.

— Пирьке мьрийә, пирка мала Әйло, пирка Усьве Хwәдо, Қадие К'әло, Хwәде Һузо, Шәwәве Т'әмо, Қадие Т'әмо, Әсе Озман,— гөндиед ч'әла Синәке дәнг дьданә һәвдә.

— Р'әма Хwәде левә. нава щьнәтеда бә,— т'әмама дәа' ле дькьрьн.

Го we р'өже, Усьве Хwәдо чава жь йәкә жорьн р'әща кьрьбу һәwа бса хwәш бу, wәки мәрийа нәдьхwәст тек'әwә мал. Го һәwарийа дьготьн, щамер, Хwәде wәкә дьле Усьв даеда, дьнһер'и, дәр баһара ч'ийәе Синәкейә, ле һәwа чьқаси хwәшә, тә дьвежи, мәрийар'а дьк'әнә. Һәрсал ви чахи сөр'—сәрма бу, ле иро, wәлә, иро бәхте Усьве Хwәдойә— пирка хwәйә 120 сали зедәтьр ә'мркьри т'әслими ә'рде дькә.

Чава пире готьбу Усьв у малбаване ви бь ч'әк—р'а һ'әле хwәва пәй т'абута пире дьчун, һәwари хьлхьли бун. Музыка әскәрие ле дьхьн, бьн дәнге бор'ийа п'ошта әскәрә ль гөнде Алачалуе пирке т'әслими ә'рде дькьн. Сәр мәзәле we к'ата, щирнайә бәла дькьн, чава нишана we йәкә, wәки әве ә'цзайи нәда т'ә кәси. Нәк'әтә бәр деста, щирьн һатә дьне, щирьн жи чу.

Хера пирке wәкә дьле wейи р'ә'м, го бу бә'р — к'ьщийа. Го ви чахи сәр т'әхте хере һ'әзар т'олә данибун. Усьве Хwәдо, Хwәде Һузо, Һодике Ә'вдо, Шәwә Бьро дьвежьнә ғышка, wәки иро мьрьна пирке wәкә дә'wатәке-

йә, чымки әве чықас жь Хwәде хwәст, әwқас жи ә'мьр кьр. У йа һәрә фәрз, әwә, wәки нәк'әтә бәр дәста. Әw хwәхwa жи ве йәке дьтърсийа у т'ьме дьгот, wәки дәм һат, әве р'әщакә бәлки р'ә'бе ә'ламе р'өһ'e we бьсгинә, нәк'әwә бәр дәста.

Щаньм, әве тәwәке һ'әвт быне ә'рде заньбун, чь дьхwәст, wәкә дьле we дьһатә пешие. Се р'ожа пешда р'абубу бәр дери, сәр хwә бәр р'ое данибу у р'әща кьрбу, wәки иро бьмьрә.

— Wәлә ьна мә бөһöри бу, щьнәти бу,— нәви—нәвич'ьр'ке we дьвежьн. Әwana бәрбьр'и һәwарийа дьвьн, дьвежьн, wәки р'ьнд хера пирке бьхөн—вәхөн, чымки әw хwәстьна we бу. Әве дьгот, шина мын wәргөһези шайекьн, wәки һун нава шайеда бьминьн, әве һәр гав дьwәк'ьланд лаwо, дури ван щийавә, wәхте мәрик wә дьмьрә гәләки шине нөкьн, шин мә нае, шин шине тинә, шайи, шайе.

Иро wәкә гьли---готьне ьне, пирке, әме шина we бькьнә шайи у әве хера we бькьнә нане шабуна weйә we дьне, wәки имана хwә шавә. Бьра әw we дьнеда жи, минани ве дьне, нава шайе—шабунедабә. Го гьшка дьгот амин, амин, р'ә'мә р'өһ'e wewә р'асти жи әwә щьнәти бу..

Го мьрьна пирке нава т'әмабийа эледа гьли дькьрьн, дьготьн, wәки әве чава заньбуйә, кә we we р'оже бьмьрә у Усьве Хwәдо чава бawаркьрйә у р'ожәке пешда щаб дабу пьсмам—лезьме хwә, т'абут жер'а анибу. Т'әмама дьгот у ә'щев майи мабун. Ле ед һаж ве мале, мала Әйло һабун, дьготьн, щамер бәре—бәреда ве мале чь йәке жорьн хwәстийә, буйә. Щарна һьнәк дьвежьн, wәлә, әз т'әне р'ожа мьрьна хwә ьзаньм. Бь ве йәке дьхwәзьн бежьн, wәки әw һәр тышти заньн, т'әне р'ожа мьрьне ьзаньн у р'асти жи к'е ве йәке занә, ле мала wә хьравнәwә, нәфәре ве мале р'ожа мьрьна хwә жи заньн. Мьрьна пирке бәр ч'ә'вайә, wә гьшка дит, иди әм чьма дур дьчьн. Го һьнәка жи дьгот, ло әм һьнәки жи дур һәр'ьн, те бира wә, wәки Хwәде Мьсто, чава се р'ожа мьрбу, наше ч'ә'ве хwә вәкьрбу у готьбу, wәки әве 17 сала шунда бьмьрә. А, һна жи һәйә wә дит чава пе дәста хwәли давитә сәр т'абута пире, дьйа хwә, әw хwәхwa жи иди калә, 80—90 сали ә'мр кьрйә. Сәр мәзәл әви готә щьмә'те, wәки занә we к'е сәле бьмьрә. Сәле хwә һ'әсав дькә, һәлә һе 17 сәле кә дане т'әмам нәбунә...

Ә, wәлә, әва жи батьнийә, щамер мыльйак'әте қәнщие сәр мыле winsә жи. Го ижа Сәфое Узое Бьро бир данин, wә-

ки чава бу п'элəван, сэр шьрите дьлист. Дэ, wəки мьля-
к'эт али ван накьн, əwe чава р'авə сэр шьрите бьлизə?.

Го мьрна пирке жи нав у һөрмəта мала Əйло не бльнд
кьр. Ѓышка дьгот, wəки нəфəре we мале р'ожа мьрна
хwə жи заньн, ə'щева wa дьвə?.

Го һьнəка жи ч'ə'ве хwə бawəр нəдькьрьн у дьгот, да
к'а əме бьнһер'ьн Хwəде Мьстое к'əнге бежə, кə we бьмь-
рə....

Го Хwəде һəр ғəндəки ч'ə'ла Синəкеда хəбəрдан т'ьме
дəрһəқа ве йəкеда дьбу у дьготьн, wəлə Хwəде Суди дьнйəе
ақьл дькə, ғəло əw р'аст дьвежə, wəки we сала мьрна хwə
бькə бира ғышка?.

ДЭ'ВАТА ГЬРАН

Уе сале, сала мьрына пирке готи дэ'вата һ'эсэне Хвәдо бькьрана. Го Усьве сәва дэ'вата бьре хвәйи т'эк, т'эне к'аре хвә р'ьнд дькьр, го дьгот ,вәки эзе дэ'ватәкә бса бькьм, кә дьнйа р'авә т'эмаше у нәхше т'эзә же һинвә. Бук қиза Полате Ә'ло, Тәндурәке, гөнде Қазироп'ране бу. Наве буке Т'авәтбу. Т'авәт, го дьго, р'оже тә дәрнәк'әви, әз дәрк'әвм, әв жь һ'әсту һ'әнаве Безаре бу. Безара дйа ве жи го мерани бу. Гәләк мера қәләт кьрьбу лынге хвә wer'a бавитана. Полате Ә'ло мәрики к'ьвш буйә. Гәләка һ'әвса хвә же дькьрын. Го әв шәвәке, сөр'—сәрме ч'ийа Синәке дәрва дьминә, дәст у п'е ви сөр'е бьрьбун, ле фь-р'ийабун. Го Хвәде ви һ'алида дйса гәләка һ'әсав жер'а дькьрын. Щарәке йәк, гьрәгьрәк дьчә Идьре, шыкйате ви дькә, дьве һ'ал—һ'әвалә мьн Полате Ә'ло ва, һәһәлә щь-мә'т гөр'а мьн бькә, мьн бәр тыштәки һ'әсав накә.

Сәрк'аре Идьре газы Полате Ә'ло дькә. Полате те. Сәрк'ар, вәхта ч'ә'з пе дьк'әвә, дьвежә гьрәгьре, кә шыкйате ви дькә, дьве әвә Полате Ә'ло?. Әве тә дьве — бәле, ле дьве Хвәде мала тә авакә, тә навини әви сәрдап'е һьвишканә...

Әве тә дьвежә сәрк'ар, вәки тә һесирәки р'ьнд дитйә?. Әгәр әв бса нинбуйа ве дьнйа хьравкьра. Әв йәки минани Ленг Т'емурә. Т'емур жи сәқәт бу, ле тә шыкьр хвәндийи, зани әви чь ани сәре дьнйәе?.

Полате Ә'ло бәр хвә надә, дьвежә сәрк'ар, вәки әва мәрийа ақаси мьн дьтърсә, к'әрәма хвә кәләки бавежә стье ви, мьле мьнва гьредә әз к'әда чум, бьра һ'аша пәй мьн бе. Шыкйатчи дьвежә сәрк'аре Идьре, вәки тә бьһист әви чь гот. А, пеш хәлқева жи гьлие ва бепәрсәнг дьвежә, зьмане гьшка сәр мьн дьреж дькә.

Сәрк'ар Полате Ә'лор'а эп'ещәйи хәбәрдыдә, сәрвахт дькә. Полат дьвеже бежнә әви щамери, дәсте хвә бәрбь гьрәгьре элейи, кә сәр ви шыкйат дькә, дьреж дькә, вәки бьра әв жи пеш хәлқева нәкә қар'ә—қар', вәлә, эзе али ви бькьм. Сәрк'аре Идьре вана диғанхана хвәда ләв тинә у вәр'е дькә. Р'ева Полате Ә'ло дьвежә гьрәгьр, вәки

иди нә мьн дәнг нә жи тә. Го Хwәде әвә бәхт дьднә һәв у минани бьра һәв дьчн—тен. Полате Ә'ло гьрәгьрр'а дәр-һәқа хьзмтийа хwә у Усьве Хwәдода дьвежә. Гьрәгьр ша дьбә у го паше Полате Ә'лор'а дһа гәләк һ'әсав дькьр, wә-ки әw р'асти жи мерәки чейә, буйә хьзме йәки минани Усь-ве Хwәдо.

Го Полате Ә'ло у Усьве Хwәдо һәр йәки бона наве хwә р'ьнд т'ьвдира дә'wате дьдитьн, wәки нзав щьмә'теда кь-рьна ван бьвә мәсәлә ч'әвдайине. Полате Ә'ло го щьһезә-ки готьна wә Т'awәтер'а һазьр кьр, к'ьнще бса жер'а данә сәр т'әрзийа, wәки һ'әта ви чахи кәсәки хwә нәкьрьбун.

— Бука мала Усьве Хwәдо готи буке майин бе башқә-кьрьне, йане на.— Безара жьна Полат дьгүтә щинара Полате Ә'ли қрар кьрьбу, wәки жь гьшка бе башқәкьрьне, бь вәр'екьрьна қиза хwәвә. Го Хwәде бәри wьра, wәхта Усьве Хwәдо, Хwәде һузо, Қадие К'әло, һодике Ә'вдо, ба-ве зә'ве— Хwәде Мьсто қәльне буке дьвьн, Полате Ә'ло һьлнадә п'ешк'еши ван дькә, Әw гөне хwә давежә стус ван, wәки дәрһәқа ве йәкеда гьшкар'а бежьн, кә т'әмам бса бькьн. Әви бса жи гот, кә әw йәк нә бона we дәрәщейә, wәки наве ви бәләбә. Ле, бәле, дөп'а саба we йәкейә, кә қәлән стәндьн орт'е бе һьлдәне Лавьк дьк'әнн, дьвежьн, wәки Полате Ә'ло, мала тә авабә, һәлә дө сала лешда Усьв қиза хwә бе қәлән да мала аг'е, ло һәлә т'әмамийа дә'wате жи к'иси хwә кьр. Полате Ә'ло дьве әре мьн бьһистийә, щьмә'т дьвежә. Ле ль Тәндурәке әз әве р'е— р'ьзме щара ө'wльн дькьмә нава щьмә'те, һун мьнр'а қайильн?. Дә бьра гьшк чә'в бьднә мьн у хьзме мьн. Әв тыштәки ба-шә. Бина гөла ле те.

Полате Ә'ло вана шәвәке бәрнадә. Әвана р'ожа дә'wате к'ьвш дькьн. Хьнами вәдгәр'ьнә Алачалуе, р'ьнд к'аре дә'wате дькьн. Го Хwәде, Усьв лавька дьшинә мала Ә'лие Мирзә, wәки нәфәрава бе, әw жи ванр'а т'ьвдарәке дә'-wате бькә. Р'ожа дьне го Ә'лие Мирзә нәфәре хwәвә иди мала Усьве Хwәдода бу.

Усьв у Ә'лие Мирзә нава мерге дьгәр'ьн. Һәрдө щи дә'-wате к'ьвш дькьн. Усьв дьвежә Ә'ли, wәки әви р'е тер'а дитийә, кә һ'әвт щиа говәнд бьгәр'ә, һ'әвт дәф у зөр'нә ле-к'әвьн. Ә'лие Мирзә шабуна ньзанә чь бькә, дьвежә Усьве бьра хwә дә тә зани чь дьки, тә готи бса бьки, wәки бь дә'-wата һ'әсән жи нәхшәки т'әзә теки нава ә'дәте мәйи ша-йи— шабуне, дә'wате. Әвана т'әмамийа мәщал, мьк'ан, ча-wa дәрбазкьрьна дә'wә'те һ'әсав дькьн. Усьве Хwәдо гази т'әмамийа гьрәгьред ә'шире, әрмәнийа, фарьза дькә. Го

чэнд чадьред спийё мэзын орт'а мергеда лехьстьбун бона хвэндийа, вәки теда р'авьн—р'унен, р'азен. Ви чахи дә'вате мьлэти шәш—һ'әвт р'ожа дьк'ьшандьн. Усьве Хвәдо ви әдәти хвәй дькә бы we фькьре, вәки бәрәв дьвын, дьлизьн, ша дьбын, хвәр'а дәрбаздькьн. Ә, Усьве Хвәдо жи Хвәде бона we йәке дабу. Әви әв йәк һ'әсав һьлдабу, лома чадьр дабунә лехьстьне, вәки хвәнди минани хвәндие дә'вате майин нәчынә малед щинара. Нәһьһер'и we йәке, вәки гьшк һьвийа ван бун..

Го, ә'зим навә Хвәде, п'ошта әскәре ур'ьса харьнед һәр щьмә'тәке дабунә һазьркьрьне, ед әрмәнийа, фарьза, көрманща.

Дә'ват дәстпе дьбә, һ'әвт щийа дөнге дәф—зөр'не те бьһистьне. Һ'әвт щийа қиз букед мә, әрмәнийа, фарьза дьлизьн. Р'ожа анина буке гә һәва гәләки хвәш бу, пайиз бу. Го гьшка дьго, вәкә п'е—паре буке башә. Р'озгарә хвәшә. Хвәде го Полате Ә'ло йса қиза хвә вәр'екьрбу, вәки гьшк мәт'әл мабун. Го әви бә'лги — фьротан дәрпгьртън жи да һьлдане.

— Дә'вата мала Усьве Хвәдо, го гьрәгьре Идье, Қәрсе, Қақьзмәне, ло һәла ед вәлате Р'оме жи нава мергеда дөнге хвә бьһьнд дькьрьн, дьготън хвәр'а к'ефкьн, дәрбазкьн, дьһийа нә мьлк'е бавә кәсәкийә. Дьһийа Усьве Хвәдор'а жи наминә, т'әне әв нәхша дә'вәтәйи т'әзә у нандайин, һөрмәта нүе бьминә, әвә бьвә дәрәщәкә пәсьндайна мләте мә..

Го Хвәде Усьв бәге Һ'әсән аг'а, Әләшәрәф бәге Гөли Щәвар аг'а, Һ'әмид бәге көр'әпә ви, Хачатур аг'әе Васил аг'а, Мартирос аг'әе Идре, бавә Драстамат Канайан, сәр-дә'ватие Усьв бәге, Габриел аг'әе мьлк'әдаре бажаре Ереване, Шамил бәге Т'әркәтуе нәвиә Зәман хане көр'әпә шәе Иране, Һосе Будки, сәрәскәред ур'ьс навбьрйа к'еф у шайе, вәхте говәнд дьгәр'йан чунә бьһийа мергә, һьнда р'йа, кә дьчә бәрбь гөнде Дәмсхане, хвәр'а дьданә нишане, т'ер һәв дитън, ле диндара һәв т'ер нәбун. Дә го ван гьрәгьра һәвр'а дьготън, вәки әви көр'е малнәхьрава дә'ватәкә чава бьре хвәр'а кьр, вәлә һ'әта әм һәнә, ло һ'әта көр'е—көр'а we бе готъне, гьликрьне.

Го Хвәде Һ'әмид бәг у Әләшәрәф бәг диса дәрһәқа мөтәрфа хвәда фькре хвә п'әвдьгьһезьн, вәки ә'сә Усьве Хвәдо бькьнә к'ьриве хвә. Го Әләшәрәф бәге готә Һ'әмид бәге, вәки әв фькьр ви жи р'әһ'әт һәһәлә, дә к'а Усьве жи қә вала дьминә, сәбьркә, сәбьркә, р'ожа мәе жи бе.

Ә'лие Мирзә дьвежә ван дьхвэзын әз дәрһәқа ве йәкеда
Усьве бьрар'а бежым, әвана же ниви дькын, кә әв дәрһәқа
ве йәкеда нә һьлдә, нә дайнә, Ле Ә'лие Мирзә нькарьбу
әв йәк дәстәбьраке хвәр'а нәгота. Вәхта әвана тен диса
сәр т'әхтә р'удьнен, Ә'лие Мирзә дьвежә Усьв, вәки мьн
тыштәки ва бьһист. Усьв дьве тә щие хвәда гьран р'уне,
һ'әтани әвана хвәхwa дьвежьнә мьн, әзе тәр'а бежым у
әме т'әвайи қьрара хвә дәрхьн.

Диса т'әхтә харьн—тә'мед щур'ә—щур'ә, мөwаед дәш
та Арарате, ло ед Иране, Т'урк'нае дьхәмьльн. Хвәнди,
Әләшәрәф бәге генерал—майоре әскәре Ур'ьс дьхвэзын
п'ешк'еша, т'опайи бьдын, Усьве Хвәдо дәрһәқа ве йәкеда
бәри дә'wате Қадие кәр'апр'а готьбу. Қадие К'әло, го бә-
жьна ви вәкә дә метра бу, кәр'е п'әләwan К'әло бу, вәки
наве баве һәр дәра бәла бубу, чава гәлашгьре нав у дөнг.
вәки чөнд п'әләwane ль Иране, Т'урк'нае жи алт'кьрьбу,
щие хвәда һерс дьбә у ә'лами гьшка дькә, вәки т'әмам
сәр ч'ә'ва, сәр сәра һатьнә, һатьна вәйә ль вьра мә'нийа
дә'wата мөйә, ле мә әв йәк қәстбөндә awa фьре, мөзын
кьрьә. Усьв тер'а диг, вәки һун бәрәв бьн, ч'ә'ве мә ч'ә'ве
һөвдә к'әвә, әм т'ер һөвдә бьвиньн, һөв р'өнд наскьн, қә-
дыр, қимәт бьдынә һөв. Нә сәрае мә һәнә, нә щиед бәрәв
бунейә майин. Әмьн дә'wата мөйә у дури ван щийа шине
мөнә, әм вөхте wана һөв дьвиньн. Ле тә вәрә гәләк вәх-
та wанада жи һөв навиньн, чьмки нә һәр дәрәйә, вәки ва
бь һәйтә—һол дькын. Әз жь наве Усьве кәр'ап вә гьшка
р'әща дькым, вәки һун наве п'ешк'еша, т'опайи һьлнөдьн,
шькьр, һун заньн, вәки мале Усьв зори—зә'фә, Хвәде
сәрда барандйә, чь һә'wщәйә, вәки һун ә'сә т'опайи бь-
дын. Әз ниви дькым әве йәке бир бькьн, хвәр'а к'ефкьн,
дәрбазкьн у әгәр нава мәда һьнәки хирәта мьлөтиә һәйә,
вөрьн әм т'әфақа хвә бькьнә йәк. Әва йәка сәре һәр тыш-
тийә у Усьве кәр'ап, Ә'лие дәстәбьрак бона ве йәке we вьр
мала Хвәде вә р'азибьн.

Гәләк дьвежьн, һ'әйран, wa навә, нә ахьр әв ә'дәте кал-
бавайә, һун чьма бса дькын?

Әләшәрәф бәг р'адьвә п'йа дьве, вәлә, Хвәде we баш-
тыр чь дькарә һөвә? Дә вәхта йәки минани Әләшәрәф бәге
ве йәкер'а қайил дьбә, иди к'и дькарә хөбәрдә. We р'өже
хвәнди һ'әтани бәрәваре к'еф у шабуне дькын, паше
һеди—һеди жөв бәла дьбьн. Го Хвәде дәрһәқа дә'wата
Һ'әсәне Хвәдода т'әмама һөв дьпьрсин, дьготьн, вәки
һун заньн, кә Усьве Хвәдо һна жи чь кьрьә? Нна әви қә-

лән, т'опайи данә һьлдане. Го һьнәке кал сәре хвә дьһ'ә-
жандьн, wәки әw нә р'астә, әw ә'дәте пешие мэйә, әм ча-
wa готи т'әрка wана бьдьн? Ле һьнәке пешвәр'у, һьлбат
әw һьндьк бун, к'өме хвә бәрбь ә'змана давитьн, хвәзма
щьһалед бәрмыраз, ед нө р'уе қәләнда зәwаща хвә дә-
рәнг дехьстьн. Дә'wата һ'әсәне Хвәдо әв гьли—готьн кь-
рьбунә мьжульа баwарки гьшка.

ХЪЗМӘТЕ БОНА МЫЛӘТ, ГЪЛИКЪРЫН СӘР ХАТЬРЕ ЩӘЛЕ К'ӘЛӘШ

Усыве Хвәдо баве дәһ кәр'а бу.

— Ве дәрәщеда жи Хвәде дайә ви, -- гөндие ви, щь-мә'те дьготын.

Лаве ви мәрвнә пе щрийа бун, т'ьфақа ван башбу, хера хвәда хьне бун. Ә'лие кәр'е ви хвәнди бу, әв дө сала ль гөнде Көлава һин бубу. Әв ль вьра мала Т'ат'осе әрмәнида дьма. Т'атос письре Усыве Хвәдо бу, мәрвәки гәләки қәнц у һ'әйф бу. Әви қәдре мыләте мә баш заньбу. Бь готьна вә зьмане мә—зьмане көрмәнци хәбәр дьда.

Ә'лие Усыв паше мән'т'әба гөнде Зореда дәрсхана вейә бьльнд, йа 7 хьлаз дькә. Паше дө сала һини п'еше һ'ә-кимтие дьбә. У ве дәрәщеда эп'ещәйи кери щьмаә'те те, (Ви чахи го дьбөзйана һәв, һәвдьданә бәр—қьма, шура, Ә'лие Усыв гәләки алик'арие дьдә е өса, вана қәнц, сламәт дькә).

Го әви һаве һ'әкимәки баш қазанц кьрьбу. Щарәке өса дьбә, вәки қьрмә дәсте вида ачьрмиш дьбә, нәрмайа һета ви дьк'әвә. Го Хвәде хвәхва гоште хвә дьда бәр мөқәсе же дькьр, ду дәрман дьданә сәр бьрина хвә. Әв хвәхва нава дө һ'әвтийада хвә п'ак дькә у р'адьвә сәр п'ийа. Ле әв ве дәрәщеда гәләки нахәвтә. Әв хвә п'еш-к'еши сәрверикьрьне, хьзмәткьрьна щьмә'тейә дәрәщед майин дькә. Го ви чахи, баварки, хвәндьна т'ө кәси вәкә йа ви т'өнәбу. У нава ә'мре гәле мәйи ви чахида әв мәр-ве ә'wльн бу, вәки хвәндьна дохтрие стәндьбу. Го гәләки р'ьнд ур'ьси хәбәрдьда, дәстньвисара ви бә-дәв бу. Хвәхва жи т'әшкылдарәки баш бу. Т'әрбәт—т'орә, т'әртифа ур'ьсийә ве вәхте стәндьбу Бь һ'әсавһьлдана мәр'ифәа ви әви к'ьвш дькьн чава сәрк'аре 24 п'өдрәте дөвләте. Го т'әмаийа к'ьр'инфротан, зәг'ира п'арвәлате Сөрмәлие, һ'әтани Қақьзмане жи бьн дәсте вида бу. Бь дәсте ви дьһатә бәлакьрьне сәр гөндийа хөрәке щур'ә-щур'ә, к'ьнщ, мьдас, Гөндийа, вәки пәзе хвә, дөваре хвә

бьфротана дэвлэте, дьготьнэ Ё'лие Усьв, вэки эве хьзмэта
ван бь дэсти хэбатчиенд хвэ бькэ.

Эв 6 сала қольха дэвлэтсда дьхэбьтэ Нава эви
шөхөле хвэда, го эви гэлэк к'омэк, ардьми дайэ мылэт.

Щарэке Ё'ли Усьв дьчэ Идьре, вэки һэр'э щэм сэр-
к'аре бажер. Вэхта эв дьчэ диуанхане, бе изьндайине
дэре от'аха сэрэкбажер вэдькэ у дьчэ һөндөр'. Эв у сэр-
экбажар вэкэ сәһ'этэке хэбэр дьдын у паше т'эвайи дэр-
дк'эвын. Вэхта дэрдк'эвын сэрэкбажар шир'а дьве к'эрэм-
кэ у Ё'лие Усьв пешие дэрте пәйр'а, сэрэкбажар у т'эвайи
щийада дьчын. Ви чахи го Щангир аг'а, мерхасе мәйи ле-
гендар те, дьвежэ к'омэкдаре, вэки бона дитьна сэрэкба-
жер һатийэ. К'омэкдара сэрэкбажер дьве һэма һежа эв у
Ё'лие Усьв дэрк'этын, we һьнэки шунда бен. Щангир аг'а,
наве Ё'ли, баве ви, мала ван бьһистьбу, ле эв нас нэдкыр,
чьмки мерхасе ленгендар т'эви эла хвэ т'эзэ жь Вәне
һатьбу қэза Сөрмөлие. Вьра эв ша дьбэ, вэки вэлэте
Сөрмөлинеда вэт'әнваре шийэ әйан һэнэ. Щангир аг'а
иди һэвийа сэрк'ар насэнэ, т'эмийа дьдэ к'омэкдара ви,
кө вэхта Ё'лие Усьв бе, дэрһэқа вида бежеда.

Хелэке шунда сэрэкбажар у Ё'лие Усьв вэдьгэр'ьнэ
диуанхане. Ё'ли, к'еф—һ'але к'омэкдаре дьпърсэ. Эвана
бэреда нас һэв бун, пьрс—пърсийара һэв дькын. К'омэкдар
у һэвале хвэ дэрһэқа Усьве Хвэдо, дйа Ё'ли Зөйт'унеда
дьпърсын. Двен, вэлэ һэла һе тә'ма тә, масте вөйи һьн-
гьвкьри дэве мөданэ у дьхвэзын диса бьбьнэ мевана ван.
Ё'ли дьве к'е вэхте дьхвэзын, к'эрэмкын, эм һэр'ын.

К'омэкдар дьвежэ Ё'лие Усьв, вэки мөрвьэк һежа һа-
тьбу вьра. Эви дьго, эв Щангир аг'айэ, тә сылав дькьри
у гот, вэки эз сылава ви бьдмэ тә. Эви дьхвэст һэр'э щэм
сэрэкбажер, ле вэхта тә у сэрэкбажар нэ вьрабун, эв иди
һивийа сэрэкбажер һэма.

Ё'лие Усьв дьвежэ к'омэкдаре, ле тә нөготе we к'ода
һэр'э?.

— Вөлэ, мын тышт же нөпърси, эви жи нөгот.

Ё'ли дьфькьрэ, вэки Щангир аг'а һатйэ бона эла хвэ
алик'арие жь сэрэкбажер бьстинэ. Эв дэрһэқа ве йэкеда
дэстхвэда сэрэкбажер'р'а дьвежэ. Сэрэкбажер иди дэрһэ-
қа һатьна эла зөқбрийада заньбу у к'аг'аз һазьр дькьр,
вэки бьшанда Ё'лие Усьвр'а, кө алик'арие бьдэ ван.

— Э, баш, хорошо.— Ё'лие Усьв дьбежэ сэрэкбажер,
вэки we алик'арийа зедэ бьдэ мала Щангир аг'а хвэха.
Сэрэкбажер жер'а қайил дьвэ. Ё'ли Усьв жь диуанхане

дәрдык'әва у дьчә хабата хвә. Әв, әгәр сәрәкбажар нвисийә, вәки һәр маләкә маһашьра ашқас шәкър, ар, р'ун быде, әв дөщарә зедә бәрдыдә у дьвезә бәрдәстие хвә, вәки газы ванкьн, кә бен хвәр'а хөрәк, к'ынща бьвьн. Т'әмам тен, дьвьн, жь Ә'лие Усьв гәләки р'ази дьминьн у ша дьбьн, вәки сәрк'аре п'одрәта дәвләте жь ванә. Ә'лие Усьв бона мала Щангир аг'а, бавә Баво, чәнд чәвал ар у шәкър зедә дышина. Пәй ве йәкер'а ,го, вана т'ьме һәвдә дьдит у қәдрәки баш орт'а ванда һәбу. Пәй кәшт'ына Ә'лие Усьвр'а жьна вийә дөда — Щәмиле дьдьнә Щангир аг'а. Щәмилә бразийа Усьва бәге бу. Хушка Мәһ'муд бәге у Ә'гит бәге бу, қиза Хәзала Хвәдо.

Го Хвәде сонда Щәмиле у Щангир аг'а сәре Ә'лие Усьвбу. Щәмилә у Щангир аг'а сәле 2—3 щара дьбунә меване мала Усьве Хвәдо.

Щангир аг'а гәләки қәдре ве мале дьгьрт.

Ә'лие Усьве Хвәдо бона мьләт ви чахи бь сәрк'арийа Усьв бәге бубу пышт. Го әви дьготә маһашьре жь Ване, кә әгәр тыштәк ван лазьмбә, бьра р'астә—р'аст бенә щәм ви, бьра зә'мәте нәвиньн, нәч'нә щәм сәрәкбажаре Идье. Го әви нәд'һьшт, вәки маһашьред мә к'ольхайа т'ә тышти бьвиньн.

Ә'лие Усьв чәнд сала жи гьлавтийа эле дькә. Го 10—15 гөнд бьн дәсте вида бун. Әви ви чахи, го дьхвәст гөндада мәк'т'әба вәкә, гәләки дьхәб'ти, кә зар'е гөндийа һин бьн. Әв чәнд зар'а дьшинә мәк'т'әба гөнде Көлава у гөнде Зоре. Ле бәле, го, әв бь ве йәкева р'ази нәд'ма. Го пьрс данибу бәр сәрк'арийа Р'әванейә хвәндьна щьмә'те, вәки мәщала сазкә, кә зар'е мьләте ви зьмане де һин вьн. Го хвәхwa плана һазьркьрна дәрсдаре зьмен жи чекьрьбу. Р'әванеда насе ви гәләк һәбун, мәрвьед бса, вәки вәкьрьна мәк'т'әба, һазьркьрна дәрсдаре мьләтие дәсте ван дьһат. Ә'ли Усьв гәләки али Исаһак Моровгулове мәхин дькә, вәки әв һ'әрфед латини анәгори сәвтәд көрманщи бькә у бь ви т'әһәри һ'әрфе мәйә латини чекә. Сала 1912-а п'әра дьдә И. Морогулов бона чекьрьна һ'әрфа, бона т'е-к'стед бь вана ньвисар нава щьмә'те бьгәр'инә, вер'а бьхунә, к'а әв бәгәм дькә, йане на, чава қимәт дькә, хәбата анәгориһәвкьрьна һ'әрфед латини сәвтә көрманшир'а.

Марагулов хвәхwa дәсдаре Ә'ли бу ль мәк'т'әба Зоре. Ә'лие Усьве бона хвәндьна Ә'лихан Шагинов жи ль семинарийа Ереванейә дәрсдарһазьркьрьне әп'ещә алик'ари дабу.

Мөрәме мьн әвә, вәки зар'е мә т'әмам һин бьн. Бона
we йәке, әз гав у сәһ'әт шөхөл дькьм. — Ә'ли Усьв, вәхте
гөнде бьн бабиндур'а хвәда дьгәр'ийа, шьмә'тер'а дьгот.
Шьмә'та гөнде т'әрәфа гьлавийа вида вьр мала Хвәде
же р'азибу, гәләк мәт'әл дьман, вәки гөнде Алачалуе 2
глави һәнә әв жи бав, көр' — Усьве Хвәдо у Ә'лие Усьв.
Го гьшка дьготьн, вәки һөрмәт вана бь нане хвә қазанщ
кьрьнә. Го вәхта әвана мал сйар дьбун мәрьва әв һөвдө
башқә надькьр, чьмки ч'әк — р'аһ'але ван минани һәв бу.

Ә'лие Усьв жи го минани баве хвә мәрд бу, гәләки
хәрщ дькьр, го к'е вәхта нге ви Идре, Қәрсе бьк'әта, гьшк
ч'ә'внһер'ие ви бун к'а we к'әнге һәр'ә хварьнхане. Го
вәхта дьчу, к'и р'асти ви дьһат зорә — зор хвәр'а дьбьр.
Әве ч'ә'внһер'ие ви һимли шаһьле гөнда бун илаһи йе
гөнде Ә'сланлуе.

— Вәлә, ви Хвәдайн мә вәкә и'ор'е сәре хвә нане
Ә'лие Усьв хварийә, — Уньсе Ә'ло жь гөнде Ә'сланлуе
дьгот, әм дьчунә Идье, мә бала хвә дьдае Ә'лие Усьв
чу хварьнхане. Әм пәй ви дьчун. Әв ч'ә'в мә дьк'әт, гази
мә дькьр, дьго дә вәрьн сәр ви т'әхтәйи хвәр'а р'уен,
дьле вә чь дьхвәзә, бьхөн у леда һәр'ьн. Чи вә тыште ма-
йин нәк'әтийә. Әм р'удьнштын, мә нане хвә, харьне шү-
р'ә — шүр'ә дьхварьн, ча вәдхвар у дәрди'әтын. Мә гьшк
ка дба' ле дькьр, вәки дәсте ви сәр дәстар'авә, бәрдәсте
ви кем нәвә. вәлә, мә т'әме йса дькьр. Ә'лие Усьв жи,
вәхте ч'ә'в мә дьк'әт, қә, т'оп мале нәк'әти, бәре хвә мә
дьгөһаст?.

Әви дәсте хвә сәре мә дьхьст дьгот — дә вәрьн, к'а
иро дьле вә чь дьхвәзә?. Шамер, әв һьн нане хвәда һьн
жи щөлә'те хвәда, әз наве р'әбе а'ләме сонд дьхөм, мәрьве
минани ви кем һәбун.

Бь һ'әсавһьлдана щөлә'те ви у мә'рифәта вийә нишан
гьртьне әви пәй гьлавиер'а дькьнә комисаре Идьеийи әс-
кәрие. Вәхте әве қөльха хвәда, го, әви гөһдарикә мөзьн
дьда сәр we йәке, вәки шаһьле гөнда, го ви чахи қә нә-
дьбрьнә әскәрие, р'ьнд һини т'ә'лме шер', әскәрие бьвьн.
Сава ви мәрәми әви жь гөнде Қәрәқое Ләзгие К'олоз, жь
гөнде Алачалуе Шәваве Т'әмо, Қадие К'әло, Қадие Т'әмо,
Әмьре Нәво, Усьве Нәво, Әсе Озман, Ә'мәре Ә'йше, Зөрбе
Т'әмо, жь гөнде Қәрәхт'ине лавькед көр'әпе хвә һодике
Ә'вдо, Ыозе Ә'вдо у гәләкед майин, жь гөнде Ташк'орпие
гәләк һини р'аст гөллә агьркьрьне, нишангьртьне кьрьбун.
Әви дьготә ваңа вәки әв жи алие хвәда шаһьлед щина-
ре хвә һини әви п'ешәйи бькьн. Гөлләагьркьрьна р'аст

эви һ'эсав дькыр п'ешэ. Чава йөк һин дьвэ сола р'энд дьд'ру, өсә жи йөк һин дьбэ гөллә р'аст давежө нишане, ши—шинхө. Әв хвәхвә ль п'ошта гөнде Алачалуе бәр дәсте қомандар һини т'ә'лиме шер' бубу. Әви т'әми дьда лавька, вәки вәхта агьркьрьне т'ьвьнге р'энд синге хвә-ва хвәйкьн, вәки әв нәләр'ьзә, чьмки вәхта агьркьрьне, жь зәрпа гөллә әв дьһ'өжә у гөллә нагьһижә мәрәме хвә. Мәрге нагьрә. Әви әвана һин дькьрьн, вәки р'өже ог'ьр-ме гьран карьбьн сәре хвә хвәйкьн, ло цьмә'те жи хвәй-кьн. Бона ве йөке әви т'ьме нишангәһ дур даданиньн, вә-ки лавьк һини дурлехьстьне бьбьн, кө бь ве йөке нәһельн, дьжмьн незики ванбө, дак'өтә гөнде ван.

Әви дьготә, лавька, вәки дурва лехьн у дәст хвәда щие хвә бьгөһезьн, вәки дьжмьн вә нәвинә. Го Хвәде әви лавьк өсә һинкьрьбун, вәки бе сонд, һәр йөки дь-карьбу мқабьли сәд мери текьра шер'.

Вөлә, ч'ә'ве мә бьр'ьжьн һинкьрьна, кө Ә'ли әм һин-кьрьн т'өнәбуйа, вәхте р'әва сала 1918-а, әм т'әмаме һе-сир бьмана,— Қадие К'әло, у Һодике Ә'вдо т'ьм дьготьн.

Го вәхта шер'е һ'әмдьнаейи 1-е, Ә'ли Усьв шөхөле хьзмөткьрьна әскәре ур'ьс дькыр. Әв т'әви әскәр чубу Т'урк'иае. Әви к'омед мөхсус гөндөд ч'ә'лә Синәкеда чекрь-бун, ван к'ома бь һәсп, таршөд хвә хөрөке әскәре ур'ьс жь щики дьгөһастьнә ши майин, әскәрр'а дьгьһандьн.

Нава әскәрда Ә'лие Усьв бь гөллә агьркьрьна хвәва һатьбу наскьрьне чава сьнайпер, йане гөлла ви т'ө вәхта ә'рде нәдьк'өт. Бона чуйина ви ль шер' гөндие ч'ә'лә Си-нәке бәр хвә дьк'әт'ьн, һәвр'а дьготьн, вәки ве йөки ми-нани ви жь к'ө биныйн, кө т'ьфақа щаһьла бькө йөк алаи-кә баш чекә, сәва, Хвәде нәкьри, ле Хвәде кьр, р'өже охьрме гьран бона хвәйкьрьна нав у намуса мьләт. Го гөндие Алачалуе жи дьготьнә Усьве Хвәдо вөлә, әм бей Ә'ли, щөлә'те ви нькарьн йолә һәр'ьн, әви нава шер' би-нә, го дькьрьнә бира Усьве Хвәдо, вәки тә хвәхвә готйә кө чава Ә'ли шарәке п'әре тәйә сәр ур'ьс же стәндьнә. Бона хатьре Ә'ли вәки нава шер'данә, бона әви диса бир биныйн, жь Усьв һиви дькьрьн, вәки әв диса дәрһәқа ве йөкеда бежә. Го Хвәде Щәле К'әләш ве р'өже меване Усьве Хвәдо бу. Го гөтеда дә т'ө сәре кәке хвә Сьмайил аг'а ки, мьн әв гьли нәбьһистийә, бежә, әз жи бьбьһем.

Усьве Хвәдо қемишийа Щәле К'әләш нәкә, дьк'әнә у дьвежө:

— Щамерно, әз чумә әве п'ошта мөйә әскәр. Дә әз һәрр'ө дьчәмә вьра. Әве жи әз ледьнһөр'ьм. Мьн әскәр-

р'а хәбәрда, һ'ал—wәхте wан пьрси. Әwана жи дәсте хwә кьрьна дәсте мьн. Әз гәр'ийам, чумә от'ахе р'азане, хwа-рьнхане, сәра щәвина. Мьн бала хwә дае йәки пар'а ч'ә'ве мьн гьртън. Мьн дәсте хwә да к'еләка wi, дәсте мьн қьр-ма wi к'әт. Мьн әw нас кьр, мьн готе тә сәр әскәр палков-ник Попови. Әw к'әнийа, ч'ә'ве мьн бәрда әз у әw чунә от'а ха wi, әwi щарьер'а гот, wәки мәр'а qawe бинә. Щарие qawa ани мә qawa хwә wәхар. Әз р'абумә шьпийа, wәки дә-ма хатьре хwә же бьхwәзъм бем һәр'ьмә Идьре— wьра генерал Әләшәрәф бәг һивийа мьн бу. Сәрәскәр бь т'әһә-рәки ч'ә'ве мьн ньһер'и, дьхwәст тыштәк быгота, ле нәгот, пешийа мьн гьрт, әз бәрнәдам, бь дәсе хwә әз дамә сәр-wәхткьрьне, wәки р'унем, әве гьлики бежә. Әз р'уньш-тъм. Әw нһа дьхwәзә хәбәрдә, ле соро—моро дьвә, хwә зәвт дькә, хәбәрнадә. Мьн жи го қәй нәхwәшә, сәре wi дешә. Әм хеләке бе дәнг һәв дьньһер'ьн. Мьн дәст да сәр мьле wi у гот: „Гаспадин Попов, бежә, бежә, чь дьхwәзи, йане чь һатийә сәре тә, тә һежа мьнр'а хwәш хәбәрдыда, дьве щики тә дешә?“.

—Зани чь?

— Те чь бежи, бежә—бежә?

— Р'уе мьн нагьрә, әз тәр'а бежъм..

— Һ'әйран, әм досте һәвьн, чь тыште шәрмейә, wәки т'ә тыштәки жь мьн һивики?

— Әзе тыштәки йса жь тә бьхwәзъм, к'ижан нә лайиқи полковнике ур'ьсә.

— Wәлә тә чь жи бьхwәзи мьн қәбулә у әз әве йәке т'ә кәсәкир'а набежъм.

— Фьланкәс Усьв Худоевич, жьн, зар'е мьн готи һәр'нә Санк-Петербургә, п'әрә лазьмьн.

— Wәлә, Хwәде, мьн готе, бежә к'әрәма хwә чьқас лазьмьн?

— Wәлә, бона чуйина wан, к'р'ина п'ешк'еша бона щи-наре ма һ'әзар һ'әвсьд р'убли лазьмьн.

— Мьн дәст бьрә бәрйа хwә, әwқас п'әрә бәр данин. мьн дәсте хwә кьрә дәсте wi, ог'ьр жер'а хwәст у мьн кьр дәрк'әвъм. Ве щаре әwi бь щәлә'т мьле мьн гьрт, диса әз дамә р'уньштандьне, (чьма щәлә'т ниньвә, һ'әзар һ'әвсьд р'убли щеведаньн, йане ақас мие сор, һазьр дьк'әньн, дьве-жьн).

Нһа сәрәскәр к'аг'әзәк дәрхьстийә, дьве әзе веда бь-ньвисъм, wәки һ'әзар һ'әвсьд р'ублийа дәйне тәмә, мьн готе, гаспадин Попов, щәм мә кәрманща тыште йса т'ь-нәнә. Йа мә, хәбәрданә. созә, гьлийә?. Гьлие мә гьлийә,

готына мә готыно. Паше мьн әw п'әрә данә тә, хwә мьн нә-
гот дәйн дьдымә тә. Мьн кьр, әwi кьр, к'аг'аз ньвиси wәкн
дәйндаре мьнә у зоре кьрә бәрийа мьн. мьн готе, wәлә, к'а-
г'аз жи мьн нәлазымә, п'әрә жи, саләкә — щарәкә тә тыштәк
мьн хwәстийә, мьн р'әзадыли дайә тә. Әwi әз әгләкьрм,
гази щарие кьр, wәки мә һәр йәкир'а к'асә конйак бинә,
Хwәде щарие конйак ани, мә к'асе хwә һәвхьстын вәхwa-
рын. Wәхте әзе дәрк'әтама әwi һиви кьр, wәки дәрһәда
ве йәкеда т'ә кәсәкир'а нәвежм. Мьн готе нә ахьр бәри
тә мьн әв йәк гот, wәки әз т'ә wәхта әве йәке кәсәкир'а
навезжм у мьн к'аг'әза wi жи жь бәрийа хwә дәрхьст, го-
те һа щамер; әwi жи нәлазымә.

— На, әw-лазымә. Паше дьвә әз биркьм, бь we те би-
ни бира мьн.

— Тә зани, чава дьхwәзи бьра йса бә, — мьн щаба
wi да, чумә Идьре щәм Әләшәрәф бәг.

Жь we хәбәрдана мә wәкә 5—6 мәнә дәрбаз бун. Мьн
һер'и р'ожәке әскәрәк һатйә п'әнщара мә дьхә. Һ'әсәнә
бьра чу, wәки әwi г'әглифи малкә. Әw дьвежә Һ'әсән,
wәки дәстбь т'ә'лиме әскәр бунә, әw нахwәзә жь wan бь-
минә, we һәр'ә, ле һатйә бежә, wәки гаспадин Усьв Худое-
вич иро сәрики полковник Поповхә.

Һ'әсән һат гот. Мьн готе, дә баш, бәри чуйина Тәнду-
рәке әзе сәрики wихьм. Ле әз сәре кәке хwә Сьмайил
аг'акьм әw п'әрә қә нәдык'әтынә бира мьн жи. Әз р'абум
чумә һәрәма wi. Мьн сылав да wi, әwi сылав wәгьрт ле
минани һәр щар р'анәбу шып'ийа Готә мьн к'әрәмкә, р'уне.
Р'уныштм. Әwi гьли вәр'әсанд гот, wәки қә әw п'әре мьн
нак'әвьнә бира мьн, wәлә, әз сәре wәкьм, әз һун заньн,
хельф набезжм, Мьн готе чь п'әрә?. Әw вәбәшьри, го ле
һәма ве от'ахеда, сәр wi т'әхтәйи тә һ'әзар һ'әвсд р'убли
нәданә мьн? К'әтә бира мьн. Мьн гот, бәле, ижа чь буйә?
То дә к'а тә we к'аг'әзе бьдә мьн, әзе п'әре тә бьдым. Мьн
гот, щамеро, нә һ'әйфа тә, тә we к'аг'әзе дьхwәзи-, чьма
әм хwә нә мәрве р'ожәкенә, к'аг'аз чийә, чь лазымә,,
wәлә қә п'әрә жи нәлазымьн, тә һ'әлалбә, әре?

— На, әз тыште йса қәбул накьм, чьма п'әре тә нә-
дым,— сәрәскәр дьвежә у дә'wa к'аг'әзе дькә.

Мьн готе, wәки әз ньзаньм мьн к'аг'әз данийә к'ә?
Нһа әз әглә дьбьм, әзе һәр'мә Тәндурәке, сва—дәсба әзе
бем сәрики тәхьм. Һ'әта wi чахи әзе бьнһер'ьм чька к'аг'әз
к'әйә. Пәй ве йәкер'а әw һьнәки р'әһ'әт бу, wәхте әзе дәр-
к'әтама, диса го, ә'сә, ә'сә we к'аг'әзе бьвьнә. Һәйр'ан мьн
готе әw к'аг'аз йа амьнәтиейә бона мьн, ле нһа әw мьн

лазым нинә, әз тә бавар дькым, әз гышка бавардькым, вәки бавәри т'өнәбу мәри қә дыкарын ит'баре һөвдö биһнһ? Бавари вәкә исафәйә.

Дө р'ожа шунда әз к'аг'әзе гәр'йам. Зәйт'уне әв щева мьн дәрхьстьбу, кьрьбу қөт'ийа хвә. Мьн же пьрси, вәки т'ö зани әв чь к'аг'азә, вәки тә кьрийә қөт'ие?. Зәйт'уне го әз чь заньм. т'ö мьн вәкьрийә, хвәндийә?.

Мьн к'ьнще тә цардадькьрын, әв жь мәрийа тә к'әт. Вәлә, мьн гот, вәки әва к'аг'аза керһатіә, вәки малхве кьрийә бәрийа хвә, Мьн һьлда дани қөт'ис.

Мьн к'аг'аз һьлда, ле дәрһәқа веда т'ö гьли нөготә Зәйт'уне, чьмки Попов һиви мьн кьрьбу, вәки дәрһәқа веда кәсәкир'а нәвежьм. Мьн бәхт дабу ви. Әз хвәйе гьлие хвәбум. Дә бьра бәхте бебәхта лешәлгәр'ә. Шәле К'әләш у Надое Ә'слан дьвежьн чьма?. Һазьр гьшк дьвежьн, һун бьсәкьнһн, һһа Усьве бежә вәки Попов чь дькә, лома дьве бәхте бебәхта ле шәлгәр'ә.

Усьве Хвдо дьве, вәки мьн к'аг'әз һьлда чумә от'аха Попов. Әв диса щие хвә р'анавә, бемәрифәтие дькә, дьве р'уне, Усьв го, шәлә, әз жь ве бәрбьр'ибуна ви а'щьз бум, Әз р'уныштьм нә сылав—к'ьлав дә'ва к'аг'әзе кьр. Вәхта әви йса һерс мьнр'а хәбәрда, дәсте мьн чу сәр қьрме, мьн хвә зөвткьр. Мьн дьле хвәда гот, вәки қәда лек'әвә, чь-қаси бемә'рифәт у сәхирә. Мьн кьр к'аг'әзе бавежмә сәр ч'ә'ва, дәрк'әвьм, ле мьн диса гази хвәдане мала Шьвоә Ә'лие аг'а кьр, вәки йса шәрмә. Бьра әв хвәхва чь дь-хвәзә бькә, бьра храби жь мьн ченәбә. Вәлә, Хвәде мьн к'аг'әз дае, әви ле һьһер'и, кьрә чар қата қәлашт, қә хәма мьнә, п'әнщәрер'а авитә дәрва, р'абу сәр хвә готә мьн, вәки п'әре әз бьдмә тә тönә, әз надьм.

Вәлә, вәхте гот т'өнәнә, чь р'астә, р'аст, мьн гөнә хвә ле ани у кьр бежьм, кө тә һ'әлалбә. Ле вәхте гот, вәки әз надьм, диса дәсте мьн чу сәр қьрме, п'ак бу бәхте ви бу, бышкока қава маузере зу вәнәбу. Һ'әта вәбу п'анща мьн дани. Мьн готә, дә вәки п'әре тә т'өнәнә, хвә әз гөнә тә накьмә стуге хвә тә накөжьм?. Һәр'ә бьра тә һ'әлалбә. Вәлә әви нәмәрди нәкьр, гот, вәки п'әре ви һәнә, ле надә. Һәр'ә к'ода дьхвази шыкьяткә. Пәй ве хәбәрдаңа вьр'а мьн, п'ак бу, гөллә бәри сәре ви нәда. Хвәр'а кьрә галәгал, к'ьламәк гот. Мьн бь ве йәке хвәст бежьмеда хәма мьн п'әрә нинһн. Әз бәр хвә нак'әвьм бона мале дьне, әз һесирйа ви, ч'ә'вқөлийа ви дьк'әнһм. Вәлә, Хвәде әви жи әв йәк фә'м кьр, сорә—морә бу, мьн дәрә ви пар'а лехьст у әз дәрк'әтьм һатьм, малер'а мьн қә кәсир'а

тыштәк нәгот. Мын дит Зөрбе харзие мын дәрда һат. Го хало, бона тә'ште чь пәзе шәржекьм?. Мын готә дьле тә ча дьхвәзә Зөрбә чу, әз сәр к'өрсие р'уньштым гьлие Попов дьле хвәда дьвәк'улиным— п'әре мын т'өнәнә, әз п'әра надьм. Вәлә, Хвәде вәхта әв готьна: „Әз п'әра надьмә тә" дьк'әтә бира мын һерса мын р'адьбу. Р'әнге мын тә'л дьбу. Ле һун хәйсәте мын заньн. Мын нәхвәст хвә быкмә һөвалә ви. Мын дьхвәст һәр тышти биркьм, ле Хвәде хьравкә, вәхта готьна вийә "әз надьмә тә" дьк'әтә бира мын һерса мын р'адьбу, чьмки һ'әтани һһа һәлә т'ө кәси өса мынр'а хөбәрнәдайә. Вәхта Зөрбә дина хвә дьдә мын, т'әхмын дькә, вәки әз һәрс к'әтьмә, дьбежә халожьна хвә, Зәйт'унә кә бе пе быһ'әсә, к'а әз чьма һәрс к'әтьмә. Зәйт'ун һат. Мын заньбу, вәки Зөрбә әв шандийә цәм мын. Зәйт'унә го фьланкәс, чь буйә, тә к'әнге әмре хвәда өса һерс к'әти?. Вәлә, мын һәр тышт Зәйт'унер'а гот, мын соз дабу, вәки дәрһәқа вә йәкеда т'ө кәсир'а нәбежьм, ле мын го. Бәхте бебәхта ле вәлгәр'ә. Зәйт'унә дәсте хвә һьлбьр'ин данә бәр р'уе хвә го, пии—п'и гьдийә бәхте тәдамә, р'авә Зөрбә вә пәзәкә қьрд авитийә ә'рде, гази Қадие көр'әле хвә Әсо, Мьһ'е Бьро, Хвәде һузо быкә, диса хвәр'а к'ефкьн, шыкьр, чи мә кемә, хвә тә сәр ван п'әра нәмайи, бьра Ә'ли нәбьһе, от'аха хвәда р'азайә, вә р'авә, Паповәки текә дө Папова. Вәлә мын готә Зәйт'унә, вәки әз Ә'лир'а навәжьм, тә жи нәбежә. Ле готьна к'әфьрә, кә әз п'әра надьмә тә, гәләки мын чәтүн те. Әса дәрте, вәки әв зоре дьдә мын. Зәйт'унә го Хвәде мала тә авақыро, нә тә Усьви, әв чийә, вәки тә хвә быки һөвалә ви. Щьмә'те р'аст готйә, вәки к'е жь дьне хвар, йе бәр һәмәқа дахар.

— Ле, малхе мә,— Зәйт'унә готә мын,— к'әре тә т'ө тышти нәк'әийә. Һерс нәвә. Әзе һһа Ә'ли р'акьм у бы һ'әмди хвә жер'а бежьм, әвә һәр'ә вьир'а чәнд гьлийа бежә. Бу, малхе мын.

Мын готә Зәйт'унә, гәло ләзьмә, вәки Ә'ли һәр'ә вьир'а хәбәрдә, дә бьра һәр'ә сәре ви быхвә?. Вәхта мын әв йәк готә Зәйт'унә ижа әв насәкьнә, дьвежә, готи Ә'ли ә'сә һәр'ә, сәрики лехә. Чава әв тәр'а бежә дәһәр'ә, к'өда дьхвәзи һәр'ә?. На, нә, әзе Ә'ли сәрвахткьм, вәки бе қалмә, қалм чәнд гьлие тә'н бежеда. Мын готә Зәйт'унә дә иди тә зани, көр'е тә занә. Зәйт'унә го мали ава тәр'а, а вайә әзе Ә'ли һ'ышйаркьм у к'еләке р'унем. Тә һәр'ә от'аха дьне, хвәр'а к'ефкә, нди лавьк бәрәв буно.

Вәлә, әз чь сәре вә бешиньм Щәло, Һәде Ә'слан, һһа сәр т'әхтә әм к'еф дькьн, әв фькьр мын дур нак'әвә, вәки

щә'рма п'әра, дьвә нһа Ә'ли һәр'ә ә'щевәкә гьран бинә сәре
ви. Ә'ли бе сәбьрә, шаһьлә,

Зәйт'уне, әз жь ве фькьре жи дур хьстъм. Һат готә мьн,
вәки әвсә Ә'ли сәрвәхт кьрийә. Ә'ли созе мере бәре дайә,
вәки дәнге хвә жер'а накә, ле ве бь қәватә Гавьси Мә-
ләк ә'сә п'әра же бьстина, вәки заньвә дәв бьре местә,
вәки заньвә к'ер'а хәбәрдыдә, к'әтийә п'есири к'е?.

Ә'ли тә Ә'ливи дьчә бәр п'әнщәре, алие дәрвава әве
к'аг'әзе, кә Попов чар қат кьр, қәлашт, авит. һьлтинә,
т'ө'т'қал дькә дькә бәрийа хвә, дьчә ода Попов. Попов Ә'ли
дьвинә т'әвһәв дьбә. Әви Ә'ли баш нас дьр, вәки гьлие
кем—зеде бәр гөһе бир'а дәрбазнабә. Ә'ли сылаве дьдеда.
Әв бе дьл сылава ви ведьгьрә. Ә'ли дьвее щаме, нә тә
сәрк'аре әскәри, вәк'иле дәвләтә Ур'ьси, тә һәйло жь
Петербургге шаньднә вьра, кә т'әви Усьвс Хвәдә синор
хвәйки, нә кә шаньднә хәлқе, гьлавие әле бе һөрмәтки.
Попов дьбе, чьма чь буйә, чь қәвьмийә, мьн чь бир'а гот-
йә?. Попов т'ьре иди к'аг'әз қәлаштийә, авитйә, шә'дә т'ө-
нәнә, ве чь бьхвәзә бькә. Ә'ли дьвежеда, вәки тә вайә,
бса жи дәрәва дьки, мьле хвә дьви—тини, һ'әсавки тә
қә һаж тыштәки т'өнәйи, әз һатмә, Хвәде гьрави шәр'а
давәжмә тә, Попов дьвежә Ә'ли, вәки р'аст әв һаж тыш-
тәки т'өнәйә, чь қәвьмийә?. Әз гәләки қәдре гьлавие әле
Усьв Худоевич заньм, к'а бежә, Ә'ли Усьвович, чь қәвь-
мийә?. Ә'ли дьвежеда, полковник Попов, господин, һнә-
ки р'әһ'әтвә, дәсте хвә дайнә сәр исафа хвә, паше хәбәр-
дә. Вьра гьли сәва п'әра нинә, сәва ве йәкейә, вәки тә
һьзани к'ер'а ча хәбәрдыди. У шөхәле беисаф дьки. Бебәх-
тие дьки, ло теләдр'әши. Тыште бса нәлайиқи полковнике
ур'ьсын, нәлайиқи сәрәскәре ур'ьсын. Го Попов хәма ви
нинә, хвә дайә һеч'е, дьве әз һаж тыштәки т'өнәмә, гөр'.
гөмане мьң нагьһижә тыштәки.

Ә'ли р'адьбә шьпийа нава от'ахе дьчә—те, һерс дьбә,
ле чьмки соз дабу Зәйт'уна дйа хвә әв хвә завт дькә, бь
һ'әмди хвә диса Поповр'а дьвежә, дә бежә, к'а орт'а тә у
Усьв Худоевичда чь қәвьмийә? Ә'ли нәйсәи р'әнге хвә
тә'л дькә, әв һ'әму р'ед мала Хвәде Попов дьбьр'ә, вәх-
та дьнһер'ә әве тә хвә сәр к'өрсиеда авитйә, бемьнәт хвә
дайә һеч'е, дәст дькә бәрийа хвә к'аг'әза дәсте ви һьвиси
бь дәсте ви чарқатикьри, қәлашти, ле т'өт'қал кьри дәр-
дхә, датинә сәр т'әхтә. Го ч'ә'в Попов фьрә бун, р'әнге
хвә авит, шашоп'ашо дьвә, дькә хвә бавежә сәр к'аг'әзе,
әве һьлдә, ле әв йәк бир'а ләв нае.

Ә'лие Усьв маузере сәрда дьгрә. Полковник Попов

хвә давежә дәсти'с ви. Ө'ли дьвежеда ӧса нәкә, һ'әйф к'ынше полковнике гәнә. Һ'әйфа ван ч'ина, вәки сәр мь-ле тәнә. Йане на тәе р'ожа хвә бьдита. Ө'ли дьвежеда әгәр т'ӧ пешнеда хвәмӧкӧр' баһатайи, вәлә, мьне әв п'әрә тә нәстандана. Өгәр та ӧса Усьв Худоевичр'а хәбәрнәда әзе нәһата вьра, ле чьмки тә шӧхӧләки бе исаф кьрийә, бой хәтьре исафе к'ане п'әре мә бьдә! Полковник Попов дь-ве Ө'ли Усьвович, тӧ мьн нәкӧжә, әзе нһа п'әре вә бьдм. Ө'ли дьве к'а п'әра бьдә, әме наше һәвр'а хәбәрдын. (Ө'ли қәста тьрсе дькә дьле ви).

Попов диса лә'вәкийа — диләка те Ө'ли.

Ө'ли маузере дькә қавә ве, ви чахи р'ӧһ' бәр Поповда ге, р'адьвә дьчә от'аха дьне һ'әзар һ'әвсд р'ублие Усьве Хвәдо тинә дьдә Ө'ли. Ө'ли п'әра һ'әсав нәкә дькә бәриа хвә. Попов дьве һ'әсавкә, п'әрә һ'әсав һ'ьздькьн. Ө'ли дьве вәлә, мә п'әрә данә к'е вәхте вана данә, мә һ'әсав нәкьр-йә, әвана һ'әсав нәкм, дьһельмә сәр исафа тә. Исав һәйә наве Хвәдейә. Мәри готи тьште беисаф нәкә. Ө'ли п'әре хвә һьлтинә, те мал, дьнһер'ә Усьве баве ви, лавьке гӧнд минани һәр шар ша дьбьн, Ө'ли п'әра бәр баве датинә. Усьве Хвәдо дьк'әнә. Лавьк әве сәрһатие дьһә'сын — дьве жьн: бьра бәхте бебәхта ле вәлгәр'ә, әре вәлә...

Усьве Хвәдо дьвежә Щәле К'әләш, а әв бу әв сәрһати-йа Ө'лир'а гьредайи, кӧ тә хвәст бьбьһиста. Дә, әв йәк Надое мәйи Ө'слан жи бьһист, ве һәр'ә нава орт'ьле мәда гьликә. Т'әмам дьвсжьн мьйак'әте қәнщ әве биранине гӧһе Ө'лида текә гази. Ле гәло әв жи нава шер' мә бир ти-нә?. Қадие К'әло, Әсе Озман, Усьве Нәво дьвежьн, вәки әв нһа һәргав мә бир тинә. Дәрһәқа ве йәкеда Мәщит бә-ге Ө'мәр аг'а, вәки әва дӧ р'оже жь щәм ви һатйә, дьгот. Го гьшка һәвр'а готьн, демәк, әм бира ви дәрнәк'әтьнә, дә бьра вьв жи йа Хвәде дәрнәк'әвә.

Го Усьве Хвәдо к'әре хвә дькьр, вәки һәр'ә Ө'ли жь нава шер' бинә.

ПОЛКОВНИК СУРЕН

Көр'ед Усьве Хвәдойә майин, һәр йәк сәр шөхөл—
ә'мәләки дыйһальке бу

Гоге гөләк сала бу сәркарә гөндә Шамираме, сәдрә комитеа совета гөндә шөһөлкырыне. К'атьбе вибун, бь сьре Ә'мәре Ә'гит бәге у Ләт'ифе Әсо. Әвана һәрдө жи мәрие ви бун— Ә'мәр невиә мөт'а ви Хәзалә бу, лә Ләт'иф көр'е Әсе Озмане Мысто бу, көр'әпә баве ви бу. Гоге жи минани баве у бырае хвәйн мәзын бе һ'әсав сәдрә шыма'те дьгьрт. Го Хвәде ч'укар'а ч'укбу, мәзынар'а мәзын. Бона шыма'те һәр тышт бь исаф кьрийә. Вәхте шәр'е һ'әмдынаени дөда вәкә хвә һәрәк'әт кьрийә сәва гөләк шаһьлә гөндә т'унысз е бе шер'бандьн, нәчһнә шер', лә нава хәбата ә'дһлида бьхәбьтһн али пешә'ниә быкһн. Го Хвәде шаһьл шер' нәдътьрсһн, дготһн Гоге, вәһи һазьрһн т'әви шәр'е мықабыли джһмһн быһн. Го Гоге Усьв шаба ван дьда, вәһи әв баһар дькә жь шөлә'те ван, лә нава хәбата ә'дһлида жи хәбатчи лазьмһн. Паше ә'мре Сталин һатйә, вәһи жь мыләте быч ук иди навьн шер'. Сывтә, дәстпебуна шер'да дьбьрһн.

Дэстпебуна шер'да комисаре нәһ'йа Эштәрәкә гази Гоге Усьв жи дькә, ʋәки әʋ шаһьлед чәнд гөндә нәһ'ие бьнә Т'влисе, т'әслими округа әскәрие бькә. У хwәхwа вәгәр'ә сәр хәбата хwә. Гоге сьвәтьре те комисариата нәһ'иейә әскәрие. Ўра го, әʋ һ'әму шаһьл бәрәв бубун, к'ижан готи бычуйана Т'влисе. Комисаре әскәрие нәмәкә т'өтqалкьри, моркьри дьдә Гоге у дьвежеда, ʋәки веда навниша 72 шаһьлайә. әʋе бь ʋе нәме ʋана т'әслими округа әскәрикә. Гоге щамер ʋи баʋар дькә, нәме дькә бәрйа хwә у ʋан 72 шаһьла дьвә Т'влисе. Го әʋ гьшк готи ʋра диса баһатана леньһер'андьне. — бона сар'и — сьләматийа ʋан. Гази Гоге Усьв дькьн. Го сәрк'әре комисна әскәриейә дохтьрие мәрики маqул бу, полковнике әскәрие бу. Әʋ навнише дьхунә. Гоге дьбьһе, ʋәи навнишеда өса жи наʋе ʋи һәйә. Гоҟ дьвежә полковник ,ʋәки ʋир'а өса нәготьнә, ле бәле готьнә, кө әʋе диса вәгәр'ә. Әгәр әʋи заньбийа, кө наʋе ʋи жи навнишеданә, ʋе бычуйа дәмахатьре хwә мале, дәр.

щинара бѣхвѣста қѣ на, нане 3—4 р'ожа һылда, чава гышка һылдайѣ.

Полковник дѣве шер'ѣ, шер' гыранѣ, к'а вѣде к'е һѣйѣ гѣһдарийа тѣ бѣкѣ. К'а вѣде к'е һѣйѣ нен хвѣр'а һылдѣ. Хвѣ бѣхѣмьлинѣ жи, паше һеди—һеди мал дѣрк'ѣвѣ?. Тѣ дѣбѣһейи денге т'опе дѣжмьн сѣре мѣ бѣрын. Һѣвар—газйѣ, тѣ дѣвежи мьн нъзанбу, вѣки навѣ мьн навнишеда һѣйѣ?

Полковник анѣгори қѣвѣле шер' ѣмр дѣкѣ, вѣки Гоге жи комиссиаеда р'унѣ, чава вѣк'иле щаһьла у гышка бѣр ч'ѣве жи бавѣжьнѣ комиссиае. Гоге р'удьне...

Сьрийа ви жи те, полковник навѣ ви дѣхунѣ, пѣрс—пѣрсйара же дѣкѣ. Дѣрһѣда нѣфѣре малѣда һургъли хѣбѣрдѣдѣ, бѣ'са Зѣйт'уна дйа ви дѣкѣ, сѣва Ѧ'лиѣ Усѣв, нѣфѣре малѣйѣ маин ѣса бѣ дловани хѣбѣрдѣдѣ, Гоге т'ѣре ѣса намѣ да һатйѣ нѣвисарѣ у һ'ѣта хѣлазиѣ сѣр вѣ фѣкѣре бу. Нѣмѣда һатйѣ нѣвисарѣ, йанѣ на?. Ѧв полковникѣ ѣскѣре урьс жѣ к'ѣ навѣ нѣфѣре мѣ занѣ. Хазма навѣ Ѧ'лиѣ Усѣв, вѣки зуда т'ѣнѣ. Ава Гоге дѣлѣ хвѣда дѣфѣкѣри, Ѧви щаба пѣрсѣд полковник бѣ дѣлѣки шкѣсти дѣда. Полковник дѣнһѣр'ѣ, вѣки Гоге Усѣв гѣлѣки бѣр хвѣ дѣк'ѣвѣ у р'ѣсти жи, к'ибиѣа жи вѣ бѣр хвѣ к'ѣта—бѣй малѣ дѣчѣ ѣр'ѣфѣ шер', нава қѣт'л—хунѣ, р'ѣдѣвѣ шьп'ийа бѣшѣра хвѣ хвѣш дѣкѣ, незикѣи шабдарѣ хвѣ дѣбѣ, дѣбежеда, к'а сѣре хвѣ бѣльндѣкѣ, р'ѣнд ч'ѣвѣ хвѣ вѣкѣ, р'ѣнд мьн бѣнһѣр'ѣ. Гоге т'ѣре дохтрѣ ѣскѣриѣ дѣхвѣзѣ саг'лѣмийа ви бѣһ'ѣсѣ, ѣв сѣре хвѣ бѣльд дѣкѣ, зур' дѣбѣ дѣнһѣр'ѣ, т'ѣхмин дѣкѣ, вѣки щикѣ дитйѣ, вѣки р'ѣнг у р'ѣе ви насѣн. Полковник қѣста пышта хвѣ дѣдѣ Гоге, вѣдѣ дѣдѣ, вѣки бѣфѣкѣрѣ, бир бинѣ. Чѣмки дохтрѣ ѣскѣриѣ сѣрѣва тѣ, вѣки Гоге тышта дѣкѣ бира хвѣ. Гоге вѣ дѣмѣ го к'ѣтѣбу һѣн дѣрдѣ хвѣ, вѣки вѣ һѣр'ѣ шер', һѣн жи дѣфѣкри, вѣки р'ѣнге ви мерки насѣ. Гоге дѣмѣкѣ хвѣ бир дѣкѣ, вѣки полковникѣ ѣскѣриѣ к'ѣлѣка ви сѣкнийѣ. Полковник мѣрики дурдити бу, хѣйсѣте мѣрьѣв р'ѣнд заньбу. Дѣ чава нъзаньѣв р'ѣжѣ бѣ сѣда мѣрьѣва дѣбинѣ, ванр'а хѣбѣр дѣдѣ, дѣрд у кѣлѣ ван дѣһ'ѣсѣ. Го Хвѣдѣ полковник вѣдѣгѣр'ѣ бѣре хвѣ дѣдѣ Гоге, дѣстѣ хвѣ стѣе вѣир'а дѣвѣ, пѣ ша дѣбѣ. Гоге дѣса ѣщѣвмайи дѣминѣ. Жѣ фѣкѣред хвѣйѣ нава мѣйдана шер' дур дѣк'ѣвѣ, дѣхвѣзѣ бинѣ бира хвѣ, к'а ѣв мѣрьѣва к'ийѣ, к'идѣре дитйѣ чѣма ѣви дѣст стѣе вѣир'а бѣр? Ѧв дѣкѣ—накѣ нѣкарѣ бир бинѣ. Полковник иди нахвѣзѣ Гоге бѣ хѣма, фѣкѣра бѣхѣальфинѣ. Ѧви жѣ ван һ'ѣму дѣрѣщѣд ѣм'ѣр дурдѣхѣ. Полковник заньбу, вѣки лѣзьмѣ фѣсал һѣр тышти бѣжѣ, кѣ нѣшкеѣва шабуна хвѣ ѣнданѣкѣ. У

Хвәде нәкьри, вәхта дөме өсә гәләк хвәва дьчын, гәләки бәр хвә дьк'өвьн.

Полковнике хвәйе щер'бандьна мазьнә т'әви мәрвөе бь хәйсәте щур'ә — щур'ә дьвежә Г'өгө, вәки те хәр'и шер' вьра те чава теки шер', те чава алие һәвала бьки, т'ө һәла щәһьли, жь шер', һәвар, газие натьрси?. Го Хвәде полковник пьрсед ава сәр һәв дьдә Г'өгө, вәдә надә, вәки әв щабөе бьдә. Т'ө навөжи полковник қәста өсә дькә, вәки Г'өгө бәр хвә нәк'әвә, дьле хвәда щөлә'твә бона ван готьна, к'ө полковнике хеләкөе шунда жер'а бежә.

Г'өгө дьфькьри, вәки полковник чьма өсә гәләки вьр'а хәбәрда, ед майин д'ө — се дәқа дьбьһист дәрдьхьст. Ле вьр'а...?

Полковник к'әләкә Г'өгө р'удьне, Г'өгө дьле хвәда ша дьбә, вәки әв лайиқи г'өһдарийа полковникә мазьн буйә. Дохтьре әскәрие дьвежеда, дьве т'ө г'өнде Алачалуеда буйи т'ө нава мерга Усьве Хвәдода гәр'ийайн, тә г'өнде ч'ә'ла Синәкө дитьнә, т'ө һини хәва ч'йа буйи, сәр ч'әм, кани, бөләки бәрфе сәр ч'ә'вө хвә шуштьнә, г'өл — сосьне р'әнг — р'әнги чьрпандьнә.

Бь дитьна тә, әв т'әмам һатьнә бәр ч'ә'вө мьн. Мьн дьса бь дәмәкө зар'отийа хвә ани бира хвә, дохтьр хәбәр-дана хвә бь к'ән дьхәмьлине.

Г'өгө дьса ледьһер'ә. Әв дьса дәстпө дькә, хәбәрдьдә, вәки ахьр әв вәлатө кал — бавө вийә, әв жи вьра һатийә дьһйәе ль г'өнде К'өлава, Әв жи ван ч'ийа гәр'ийә, авө кание сар вәхварийә, мерга Усьве Хвәдо т'әви Ә'ли гәр'йа-йә. Го Хвәде, вәхта әв, навө Ә'ли һьлтинә, Г'өгө иди хвә өнда нәкә, хвә давөжә п'өсира вь, дьвежеда, вәки т'ө чи апө Т'атоси?. Полковник го к'әна дури вьбә, һат бьт'әқә. Дьвежә Г'өгө, т'ө һ'өжа қөдум к'әтьбуйи?. Г'өгө дьве, вәлә, қөдум нәк'әтьбум, ле бәр хвә дьк'әтьм. Дохтьре әскәрие дьвежә Г'өгө, к'ө наө бира тә, вәхте әз Ә'лие брө тә, Қадие К'әло, Хвәде Һүзо, Шөваве Т'әмо нава мергеда дьгәр'ийан вәхте д'ө к'өвришк к'өштьн анинә малө, пирка тә Сәйре готө мә лаово, чьма пәз, бәрх т'өнөбун, вә шәржекьра, әв хәмла т'әбийәтө к'өштьнә. Вәлә, әвө нәһһшт әм гоште к'өвришка бьхөн. Әв данә щинара. Хвәхвә р'абу гази Һ'әсәне апө тә кьр, дөвса пәзәкө д'ө данә шәржекьрьне. Гот, дә хвәр'а дәрбазкьн. Наө бира тә вәхте Т'атосө апө мьн писре Усьве Хвәдо бу. Ә'лие бьре тә 2 сала г'өнде К'өлава т'әви мьн мәк'т'өбеда һиндьбу. Мьн вәкә п'ор'ө сәре

хвә нане бәр дәсте Зәйт'уна дийа тә хварийә. Пирка вә жи әвқаси те бира мьн...

Гоге шабуна щие хвә р'адьбә полковник һ'әмез дькә у дьвеже, вәки т'ө Сурен нини?.

Дохтре әскәрие дьве әре, әре, әз Сурене көр'е көр'анә Т'атосьм. Мала мә у мала вә минани маләке бун. Малә мә һәв нә мьнәт бу. Сурен паше дәстпе дькә дәрһәқа ч'ук—мәзьне мала Усьве Хвәдо ғышка, йәко—йәко хәбәрдьдә, һ'алә ван дьпърсә. Дьхвәзә текә бира хвә к'а Гоге көр'е Усьве Хвәдойи орт'ейә, йане е быч'укә, йане мәзьне чәнд брайә. Әв дәст пе дькә навә һәр 10 көр'е Усьве Хвәдо һьлтинә. Әв дьве печ'ие дәсте мьн р'әқәма вана...

Т'ө т'әхмина мьн пәй Ә'мер'а буйи, демәк тә көр'е Усьве Хвәдойи 8-и.

Бәлә, әз көр'е Җ-амә, — Гоге щава ви дьдә.

Сурен дьвежә Гоге, вәки сәрһатийа гәһаст'на навә ви жи занә у дәстпе дькә шыровәдькә. Дьве навә тә пешие Зөрбә бу, быч'уктиеда тә гәләки бәдәш буйи, һьлбәт нһа жи. П'ошта әскәре ур'ьс гөндә вәдабу. Әскәр һәрт'ьм мала вә дәрнәдьк'әтын, чь вана ләзымбуйа жь мала вә һьлдьдан. Әвана, жьнәд офисера тә ша дьбун, тә хвәр'а дьбьрьнә п'оште, тәр'а нәдготын Зөрбә, дьготын Георги.

Гөндие вә ви чахи, жьнәд вә жи зьмане ван нәдани быготана Горгие, бь көрт дьготын, Гоге, у өса жи навә тә ма Гоге.

Нһа, тә Гоге, от'аха мьндани, әз тәр'а хәбәрдьдьм. Бь һат'на тә вьра, мьн зар'оти, кал—бав, мьскәне мә кьрьнә бира хвә. Вәйи. Тә ә'рде дьгәр'ийайи жь ә'змана мьнр'а һати, тә чьқаси бина мьн дәрхьст.

Дохтре әскәре дьвежә Гоге, вәки әв йәк хер бу, кө комисаре нәһ'ийа вәйә әскәрие ,чава тә дьвежи орт'а тә, ви т'өнә, навә тә жи кьрийә ве навнише. Вәлә нане мала Усьве Хвәдо мәзьнә. Хвәде авит'йә қәлпе ви, вәки өса бькә. Бь т'әхмина ви, әв тәр'а хьравне дькә, ле ньзанбу-йә Хвәде ви шаш дькә, те р'асти мьн бейи. Вәлә нане вә нане һ'әлалийә. Вәки нә һ'әлал буйа те вьра к'ө р'асти мьн баһатайи.

Вәлә, т'ө тышт бейи р'әбе жорьн набә. ве һ'әлә—бәлә-да әм чава р'асти һәв һатын. Го полковник өса Гоге ша дьбә һәр Хвәде занзбә, дәсте ви Гоге навә. Сурен дьвежә Гоге, дә нһа бежә, әм чь бькьн, тә бышиньн шер', йане бышиньнә малә.?

Гоге иди жь фькър — мьтале хвайя пешда дур к'этьбу, к'ефа ви хваш бу. Дьвежэ дохтьр, вэки тō чава тер'а дьвини, ъса бькэ...

Сурен дьк'әнэ, лафърдийа дькэ, диса вәлет, Ә'лие Усьв бир тинэ, әв р'адьбэ бәр хәрита Совете дьсәкьнэ у хвә хва хвәр'а дьвежэ, вэки әва вәлате дьнйаеи һәри мазьн һ'әсав дьвә. Вәлә, Хвәде бь Гоге бьрина ви нә қәңц дьвә, нә жи хьрав. Һәлә әв п'акә вәгәр'ә мал, вьра нәфәре ван гәләкьн, мқати ванвә, хәбата хвайя гөндда бькэ, нә ахьр т'әмаийа вәлетда — һ'әле әскәрие һатйә ә'ламкрьне, к'и к'ндәрәбә һәрәк'әте ви бона бехофкьрьна алт'ьндарийа шер'ә. Вәлә, бьлә, Гоге Усьв готи вәгәр'ә гөнд. Вьра мәщәлед алик'арийа шер' сазкә, паше хвә әм гөнда готи вала нәкьн? Ванр'а жи сәрк'ар лазьмын? Гоге we кери щьмә'те бе, щьмә'т қәдре мала ван занә, we гөр'а видабә, we вәкә қәвәтә хвә али пеш-ә'ние бькә. Чьқаси щьмә'т баш бьхәбьтә, т'әшкилдарвә, әвқаси пышта мәйә ль мал we гәрмбә у әскәре бе мьнәг бькә шер'. Го Сурен бәр хәрите хвәхва хвәр а хәбәрдьда. Әв р'удьне у дьвежә Гоге, вәки әве вәгәр'ә мал у диса шөхөле хвә бькә. Әве һна гази т'әмаийа әндәме комисиае бькә. Әве к'аг'әзе қол, мор бькьн у бьднә тә. Те вәгәр'и гөнд. Әве к'аг'әза хвә нишани кәсәки нәди. т'әне ви чахи те нишанди, вәхта йәки, сәрк'арәки нәһ'ие тō эшанди.

Гоге дьвеже, дә тō дьхтьри, зани. Сурен сәре хвә дь-һ'әжинә, дьве һ'аша әви куч'ькти кьриә. Дә әзе һна к'а-г'әзе бьдьмә тә, тә вәгәр'иньм, бьра ч'ә'ве ви дәрк'әвьн. Сурен гази әндәме комисиае дькә у дьвежә вана, вәки п'ышке Гоге нахәвьтын, бронхе ви һәнә, бина ви дьч'ькә, фькра вә чийә? Гьлк ч'ә'ве Сурен дьһ'ер'ьн у дьвежьне, вәки тō дохтре сәрәкәйи чава р'е тер'а дьвини, бьвинә. Мәрьвед ъса нә ед чәйдана шер'ьн, әв ед хәбата ә'длиня. Вьра к'аг'әзе бона саг'ләмийа Гоге қол, мор дькьн, дькьнә нава к'аг'әзәкә майинә щьмакьри у дьдьне. Гоге әве дькә бәрийа хвә, дәсте хвә дькә дәсте гьшка у дьхвәзә дәрк'ә-вә. Сурен әви әглә дькә, т'әмам дьчьн. Сурен қөт'ийа т'ь-туна хвә т'ьжә щьг'арә дькә у дьдә Гоге, дьве әве бьдә ьна Зәйт'ун, мьн нане бәр дәсте we гәләк хварйә. Сурен Гоге һ'әмез дькә, ле ша дьбә у ог'ьре вири'а дьхвәзә. Го-ге дери вәдькә, вәки дәрк'әвә, Сурен дьве мәчә, мәчә, мә тыштәк биркьрийә. Те һна чава һәр'и Ереване? Пе чь һәр'и? Гоге дьве әзе пе машина р'йа һ'әсьни һәр'ьм. Суь-рен дьве тō р'аст дьвежи, ле тō зани, вәки бьлете машине дәстнак'әвьн? Шәр'ә, к'е—к'ейә. Сурен гази бәрдәстие

дыкә, дывеже һәр'ә бона съве быләтәке бина, быдә әви хор-ти, вәки һәр'ә Ереване. Лә'зәке шунда былете тинә. Гоге дывежә Сурен, ле әви чава дәстхьст? Сурен дыве, Гоге, щан, изна мә һәйә к'ижан вә'дәйи, к'ижан р'оже быхвәзын былете һылдын, брониһа мәйә былета һәйә, Гоге го иди шабуна нәге мьн ә'рд нәгьрт, ле тә вәрә бинһер'ә дәсте мьн Сурен навә. Гоге дывежә Сурен аз дычым, ле те г'ьме вьрви? Иан щики майинда һәр'и? Сурен дывеже, вәки әв йәк нә дәсте вийә. К'и занә we съве к'идәрәвә,

Әвана дәмхатьре хвә һәв дыхвәзын у Сурен бәрдәстие хвәр'а дывежә, вәки Гоге вәр'екә, чымки шәһәр нәнәсә.

Гоге Усьв бы ви тәһәри начә ә'р'афе мөйдана шер', вәдыгәр'ә гөнде хвә — Шамираме у чава Сурен готьбуе хәбата хвә дыкә. Пәй ве йәкер'а чьқас сал дәрбазбун, кәс ньзанә чь һатә сәре Сурен. Дия Гоге Усьв һәрр'о қө-т'ийа т'ьтуна хвә вәдыкьр ,әв бир дани, дыгот әгәр саг'ә быра гөһе вида бе газикьрьне, вәки вир'а хер — хвәшие дыхвәзын, ле әгәр на, быра р'ә'мә дине ви лебә.

Гоге Усьв диса гөнде хвәда сәдре совета гөнде Шамираме дыхәбьтә. Әв бона чуйин — һатьна хвә дывежә комисарийата нәһ'иейә әскәрие. Го Хвәде әви ә'вде Хвәде чава нә һылда, нә дани. Чава қә тә тышт. Гоге нәпыр-сибу, вәки чава вәгәр'ийә? Т'әне готьбуйе, вәки тә саг'-сьламәт гышк гьһандьнә щи. Го Хвәде пәй ве йәкер'а ор-т'а ви Гоге Усьв гәләки хвәш дыбә. Дычьнә мале һәвдә, Го вәхте гьли дыһат Зәйт'уна дйа Гоге дыготеда — лао, нане мала баве тә, нане мала Шьвое Ә'ли аг'а нане һ'әла-лиейә, тә жи қәлли нәкьрийә, кәс нәшандйә, нәбуйи байис, чьма готи тәнгасие бьвини? Әва комисаре әскәрие, вәки нһа тәр'а ақаси башә, чымки дит, вәки тә гьлие хәлқе наки. Те мала мә, чь жер'а ләзьмә дыхазә, минани нәфә-ре мале т'ә тышти вәнак'шә, баварийа хвә мә тинә. К'е бәре хвә дайә мала мә хере к'әтйә. Дә тә көр'е Усьве Хвәдойи ,готи мқати навә баве хвәби. Лао, шәр'ә һәр кәс к'әт-йә дәрде сәре хвә, тә сәрк'аре гөнди, нәви, нәви зьраре дыди щинара, алие к'әтийабә, мәрьв мәрьве к'әти нахә. Тә готи мьқати т'ьвдира гөндби, қәдре гышка быгри чава баве тә қәдыре хәлқе дыгьрт.

Зәйт'уна К'олсә дәрсдар у ширәтк'ара Гоге хвәйә һәр дәма бу. Гоге гьлие дйа хвә дыкә гөһар дыкә гөһе хвә.

ФЫРАРЕ ДӘҮЛӘТЕ

Го вәхте шер' сала пешьн на, салед пәйр'а (шәр'е вә-т'әнийей мәзьн сала 1941-е, һ'әтани 9-е мөһа гөлане сала 1945-а к'ышанд) иди вәк'илед мьләтед быч'ук нәдъбрьнә шер'. Ле вана готи хәбата борщлуйә сәба бехофкьрьна пешә'ние бькьра. К'е жь ве хәбате бьр'әвийа, йане жи хвә вөшарта готи бь законе шер' бьһата щөзакьрьне.

Щарәке бнәлики гөнде Шамирамс, Нәво жь хәбата чькьрьна р'йа қиркьрьнейә сәва әскәрие дьр'әвә. Пәй ви дьк'әвьн, вәки бьгьрьн. Сәрк'аре нәһ'иейә әскәрие, милисиае, хвәйкьрьна сьр'а дәүләте гәләк вәхт мә'лумәтийа бәла дькьн, вәки к'и Нәво дьбинә бра бежә. К'е гот, ве наве ви кәсәкир'а нәвежьн, п'ешк'еша п'әрәти бьдне. 2—3 мөһ дәрбаз дьбьн. Кәс Нәво навинә. Әвана р'ожәке тенә мала сәдре совета гөнд Гоге Усьв у дьвежьн, вәки һатьнә Нәво дьгәр'ьн. Әвана Гоге һьлтиньн дьчьнә мала Нәво. Әв Нәво нас накьн. Гоге готи, әгәр бьвиньн, бежә ван. Әве тә дьчьн, дьчьн чь бьвиньн?. Әв дьнһер'ьн маледа йәк виайә сәр көлев вәләзийайә. Әв тьрса нькарә хәбәрдә, нә жи карә р'авә сәр хвә. Әв Нәво бу. Гоге хвә онда на-кә, лыге хвә лыге ви дьхә, дьве оро, һ'әмзо, р'авә, һ'әмзо. Бь ч'ә'ва ви дьдә сәрвәхткьрьне, вәки әв һ'әмзойә. Нәво р'адьбә, беһ'әмде хвә дьләрьзә, лылат не навә, нькарә щава хвә бьдә. Мәрьве диwane дьвежьнә Гоге әва чьма ва дьтьрсә, щавә мә надә?. Гоге дьвежә ван, вәки Хвәде мала вә хьравнәкә, к'ивә жи ве бьтьрсә, вәхте ч'ә'в ч'ин—медал, хвәкьрьна вә қьрмед бәр вәк'әвә, Әвана дьк'әньн. Гоге дьве әз ви мерки нас дькьм әв һ'әмзое К'әләк'уте жорьнә, нәһ'ийа Т'алине. Паше Гоге дьвежә Нәво оро һ'әмзо, тә чьма өса бәр хвә дьк'әви, чь буйә, чь қәшәмийә те к'әнгә һәр'и гөнде хвә?. Вәхта дьчи гөнд ғышка мала Мьсте қальн, мала Сьле Әле, мала Ә'мәре Ә'йше гәләки сылавкә. Дә бәр хвә нәк'әвә, нәтьрсә, гази наве йәке жорьнкә, бе Хвәде тә авәке сәр ви агьридаки. Шәр' зу хьлазвә, Вәлә те жи хьлазви. Гоге ве щьмла хвәйә к'өтасие дьвежә у бәр хвәда дьбәшьрә. Нәвое, кө Гоге наве „Һ'әмзо“ дайә сәр, сәрва дьчә сәр һ'ыше хвәда

те, вәки сәдре гөнд жы гөлле хылаз дыкә, сәре хвә дьһ'ә-
жинә, ле диса р'а ле навә, т'ө гылики ныкарә бежә мәрие
диwane. Дә әв жи мәрьвын дык'эвынә һ'але ви дьвежына
Гоге, вәки әм һәр'ын ви шамерида нәк'эвын, бьра әв һә-
р'ә гөнде хвә Хвәде охьре быде.

Әвана вәдьгәр'ына мала сәдре совета гөнд. Гоге Усыв
гази нэвие мэт'а хвә һ'әсэн у көр'е ыре хвә Қади дыкә,
вәки т'әхтә р'асткын. Әвана һөрмәте дыкын. Әвана т'ьре
Һ'әсэн у Қади чунә шер', ле вана бәр ч'ә'ве хвә дьвиньн.
Го Хвәде һ'әсэн у Қади минани һәр шар р'ын хвәкьрьбун.
Бәжна һәрда жи титали бу. Мәрие диwane хвәхwa динда
ра ван т'ер навьн у дьвежына Гоге, вәки заньн, кө әви әв
чава шер' хылазкьрьнә, Дә р'ынд мықатие ван быкә, ва
шәр' иди сәрһавда ге, ве зутьрәке бы алт'ындарийа т'фақа
советие хылазбә. Ви чахи әме диса бенә вьра у сәр ви
т'әхтәйи к'ефәке быкын.

Зәйт'уна К'олозә дьне ди пәй чуйина мәрие диwanер'а
дьвежә һ'әсэн у Қади, вәки нане мала һ'әсэн аг'а нанәки
мэзынә, дәве ван бәр вә гьреда. Вана дыкә т'әфәк'урийа
хер—хвәшийа вә. Вә быһист чь дьготына Гоге. Дьготыне
мықати ванвә һ'әтани шер' хылаз дьвә.

— Әре, әре, ына Зәйт'ун,— ван һәрда дьгот,— шыкьр
чәлха Гоге р'астә, дәве гышка бәр гьредайә.

— Лаво, Гоге сәрфьнийазбә, вәки т'әе к'әтийавә, нә-
вә байисе хелқе. Айе ви дәсти ви дәстир'а наминә.

Гоге дора хвә дьһер'ә, кәсәки хәрив т'өнә дьвежә, һәма
һежа, әз бумә т'әе к'әтики, әвана же дьльрсын, әв к'и бу,
к'и? Гоге дьве паше әв хвәхае вәкә шире хвә бежә.

Жь ве р'еже 2—3 һ'әвте дәрбаз дыбын. Р'ожәке жь
нәһ'ие т'еле сәр т'еле дык'ышиньн, дьвежын бежнә сәдре
совета гөнде бьра бе щәм мэзыне нәһ'иейи эскәрие.

Гоге сьвәтьре р'адьбә дьчә диwanхана ви. Әв мә'дә-
кьри сылава Гоге вәдьгәрә у бе солә—балә дьве һна вәгә-
р'ә гөнд әви һ'әмзойи бинә, т'әмам бу чу. Гоге педа дык'ә-
вә дьвеже чь буйә? Әв дьвежә, вәки ә'лами ван кьрь-
нә, кө әв мәрие мә дит. Нәво буйә, гә қәстбәндә жер'а
готйә һ'әмзо тә әм хапандьнә. Қачахе дәвләте вәшартийә.
Тә быһист һәвалә Гоге! Гоге гәләки бәр хвә дык'эвә, ле
нишан надә, вәки дьтьрсә. Гоге дьвежеда, вәки әзе һна
һәр'ым щакьм, вәки һ'әмзо бе, әзе әви, һылдым биньмә
щәм тә. Ле ве йәке жи дьвежә— бәлки мын нәдит?. Ви
чахи ве чавабә?. Сәрк'аре нәһ'иейи дәрәща эскәрие дьве
әв нә шөхөле мынә, то сәдре гөнди готи әве пьрсе сафики.
Гоге тә Гогеви те гөнд, эваре дьчә мала Нәво. Нәвор'а

дъвеже, wәки Хwәде мала тә авакъро, дәрһәқа тада готънә мәрие диwane, wәки мьн тō вәшарти, wәки мьн қәст бәндә тәр'а готйә Н'әмзо. Го Нәве щамер гәләки бәр хwә дьк'әвә. Гоге дъвеже, дә хwә онда нәкә, хwә мьрьн нинә, р'а пе навә. Нһа готи օса бьки, wәки кәс тә нәвинә. Wәхта эваре тейи мал фәсалвә, р'ож хwә шыкәвтада вәшерә, к'а һ'ә-та Хwәде чь дькә, шәр' сәр хьлазбунейә.

Гоге ван гьлийа Нәвор'а дъвежә у Зәйт'уна дьйа хwә-р'а дъвежә, wәки тә дьгот — Т'ае к'әтийавә, һа т'ае к'әтийавә. Нһа әз дәсте йәки օсада к'әтымә қана Хwәде. Зәйт'ун дъве дәсте к'еда, лаwо?. Гоге дъвежеда, wәки һ'ал — һ'ә-вал wa. Де дъве лаwо, тә қәнщи кьрийә, тә тыштәки хьрав нәкьрийә, wәки хьрави бе пешийа тә. Т'ō wәхта шайиша нәк'ьшинә, р'аст гази навә Тавьси Мәләккә, р'иа тәе р'аст-вә, дәве гьшкае бәр тә бе гьредане. Нәвое жи хьлазвә. Wәлә, Хwәде, we р'авә — р'уне тә бир бинә, дба' тә, зөр'әге тә бькә. Әз ве йәке баwарьм, лао. Тә дәст авитийә мәрие к'әти, тә әw п'еләс нәкьрийә, тә тыште бе исаф нәкьрийә, р'авә р'азе, хәм нәкә, хәм хьравьн, һ'әтани сьве жи Хwәде р'ә'мә.

Сьве диса гази Гоге дькьн бра бе һәр'ә щәм сәрк'аре дәрәца әскәрие. Гоге дъвежә дьйа хwә, нә тә дьгот дәве wане бәр тә бе гьредане, тō дьвини диса гази мьн кьрьнә?.

Зәйт'уна К'олоз дьв лао, әз Хwәде хwә баwарьм, шыкьр нане мә ,наче һ'әлалиейә, һәрке дәве ван бәр тә гәр'йа, wәки օсанә әз дьнеда тыштәки ньзаньм һәр'ә, гомана хwә р'әбе а'ләме нәбьр'ә.

Гоге дьчә щәм сәрк'аре әскәрие Әw дъве, һа тә Н'әмзо нани?. Гоге дъве мьн щав кьрийә, wәки бе. Әз һивийа wi бум, лома мьн сәрик тә нәхьст, әw қә тыштәки навәжә, т'әне сәре хwә дьһ'әжинә. Әw у Гоге дәмәке р'удьнен. Гоге дь-ньһер'ә әw дәнге хwә нәкә, дъвеже — әз чь бькьм, әз һәр'мә гөнд?. Мерьк сәре хwә жер'а дьһ'әжинә. Гоге фә'м дькә, wәки әw дъвеже — һәр'ә. Әw те мал, де же дьпьсә дъве чь гот?. Дъве, wәлә тыштә жи нәгәт, т'әне го, к'а Н'әмзо?.

Зәйт'уна К'олоз дъве, лаwо, әw жи мәрийә, әw жи дьк'әвә һ'әле мерьв, дьвә әw жи баwарә, кō әw Нәвойә, ле тә вәшартийә. Дьвә ч'ә'в wi һ'әле wi, дәрәца wi к'әтийә гөне хwә ле анийә?.

Гоге шәв диса дьчә Нәво дьвинә, сәрwәхт дькә, wәки хwә нишани кәсәки нәдә, к'иньце кәвьн хwәкә, wәки йәк жи бьвинә, гөһдарие нәдә сәр.

Сәрк'аре комисарйата нәһ'иейи әскәрие Гоге Усьв 5 мәһа дьвә тинә. Р'ожәке жи Гоге дьчә мала wi. Орт'а

ван гэлэки хwэш буйё. Wэхта эw дьчэ мала wi. Дина хwэ дьдеда эw we сьдэреда сэр ч'э'ве хwэ дышо. Гõһара жына wi дьвежэ Гоге, к'эрэмкэ от'ахе. Гоге дьвежеда, wэки мала wэ эw мал нинэ кõ мэри лынге хwэ бавеже. Гõһар дьк'әнэ, дьве чьма, Гоге бьра? Гоге дьве ле чь? Мала тэ аваба, эва 5 мәнэйэ, мере тэ мьн дьвэ—тина. Го Гõһар һаж ви гьли һэбу, мер готьбуе. Гоһар Гоге т'эк дькэ дьве, бьре Гоге, дэ wэрэ тõ мьнр'а р'аст бежэ, к'а эw Нэвобу, йан Һ'эмзо, т'әне р'аст бежэ? Касак орт'а мада т'õнэ, эзм. тõйн сэр мэр'а жи Хwәдейя. Гоге дьве, хушке, сэр мэр'а Хwәдейя, мьн тыштэки беисаф нэкьрйя, исаф һэйя наве Хwәдейя, бә'са хэбэре эм бежын эw Нэво бу, wьра чь һэйя? Го Гõһаре готэ Гоге, wэки wьра чь һэйя, чьма тэ эw-кас дьын — тиньн? Гоге дьве дэ сэва тыштэки нэ т'õ тышт мере тэ мьн дькэ wi Һ'али. Дьнйаеда гэлэк гьлине õса мэзын дьын һар Хwәде заньбэ, ле мере мер вана дькэ бьн п'е хwэ. Гõһар дьве Гоге бьра, wэрэ тõ мьнр'а р'астие бежэ. Эзõ тõe нһа эви сэрwэхткын. Гоге диса дьве, wэки бә'са хэбэре эw Нэво бу, ижа? Гõһар дьве бьра, эз хушка тэмэ, мэ wэкэ п'ор'е сэре хwэ нане мала wэ хварйя, нэвежэ бә'са хэбэре, р'аст бежэ?. Бежэ к'а эw Нэво бу йан Һ'эмзо? Гоге дьле хwәда гази наве Мэлэк Таwьс дькэ у р'астие дьвежэ Гõһаре, wэки эw Нэвобу, ле эви наве wi р'аст нэгот, чьмки баве һурька бу, нькарьбу, стуе зар'а хваркьра. Гõһар Гоге дьнһер'э, у дьвежеда, wэки, бьрао, тõ нбайиси, наве тэ тэ Һ'элалбэ.

Гоге дьвежеда, дэ тõ хушка мьни, мьн р'астие готэ тэ, иди тэ wi малэкэ хwэшэ. Гõһар дьве эw стуйе мьн, тõ wэрэ хwэр'а р'уне, эва жи конйак, вэхwэ, Һ'эга те.

Гоге го қэ конйак бэр мьнда дьчэ?. Һ'этани нһа, эва чьқас wэхтэ мьн эw хапандийя жер'а р'астие нэготйя, к'а we нһа бе чь бежэ?.

Сэрк'аре комисарийата нөһ'ие сэр ч'э'ве хwэ дышо, дьвежэ жына хwэ, к'а Гоге чава бу.? Жьн чэнд гьлийа тэ'лэ—тэ'л, бьльнд — бьльнд дьвеже а we, шамери, от'ахеда р'уныштийя, тэ ле херэ?. Эве те от'ахе, дьнһер'э Гоге қэ дэве конйаке жи вөнэкьрйя, дьв тэ чьма вөнэхварийя?. Гоге дьве, шамеро, қэ тыште тэ тенэ хварьне, кõ эз бьхõм?. Эви тэ дьбөшьрэ, хwэхва конйаке дадьгрэ у к'аса хwэ к'аса Гоге дьхэ, вэдьхwэ салхйа достие у дэст пе дькэ. Эw Гогер'а хэбэрдьдэ, дьвеже, дэ бежэ, к'а эw Нэво бу, йан на. Жьн дэнге wi дьбьһе, дэст хwәда хwэ давежэ от'ахе, дьвежэ, бә'са хэбэре эм бежын, эw һама

Нэво бу, чийэ, дыйа храв бу? Бь Нэвоки дэулиэта Совете шенвэ, йан хравбэ?.

Малхе мале дьве һ'эйран, мьн тыштэк нэготиэ?. Нһэ мала мэйэ, кэс т'онэ, бьра мьнр'а р'астие бежэ. Гөһар дьве р'асти эвэ, вэки эв мерьк Нэвобуйэ, к'өта бу чу?.

Сэрк'аре нәһ'нейи дэрэща эскэрие дьве бьра хвэхва бежэ. Эв чь кё дьвежи р'астэ йане на.

Гоге дьве, бэ'са хэбэре, эм бежын р'астэ, веда...

Мерьк дьве шамеро, бэ'са хэбэре нэвежэ, бежэ р'астэ, йан на?. Гоге һьнэки һ'эвса хвэ дькэ, дьфыкьрэ. Мерьк дьве— һь, Гоге хэбэрдэ! Гоге дьве, вэлэ, былэ, чь тэ вэшерьм чь Хвэде, эв Нэво бу.

Го Хвэде, сэрэскэр р'абу шыпийа, чу— һат у орт'а от'а хеда бэр Гоге сэкьни готедэ, вэки тэ йане мэрывэки гэлэки баши, йане жи һ'аша бефэ'ми. Го гэлэки баши чьмки гёне тэ зар'е ви һатьнэ, Го эгэр мьн пешиеда заньбуйа, вэки сэва вьрайэ, мьне қэ гөһ нэдае, ле тэ, һ'аша бефэ'ми, алие майинда, р'уе ве кьрына тэда дькарьн мө гышка, эмед һатьнэ мала тэ, эмед ви дьгэр'ийан, быгьн һ'эта— һ'эте бышиньн. Гоге бэр дьле вида те, дьве, вэки мьн эв бса сэрвахт кьрийэ, кё һ'эта— һ'этайе ч'э'ве вэ ви нэк'эвэ. Мерьк диса к'аса конйаке һьлтинэ, дьве салхийа мө, вэки эм т'ө вэхта байис нэбунэ у навьн.

Гоге р'адьвэ, дьчэ жь т'эркийа зине хвэ һур—муре ванр'а анибу, тинэ мал, у дьхвазэ һэр'э гөнд. Сэрк'аре комисарйата эскэрие э'шэрэтиэ дьдэ Гоге, вэки дэрһэқа ве йөкеда һ'этани нһа чава нэготиэ, диса һьлнэдэ—данэйнэ. У бежэ Нэво бьра сэре хвэ нишани т'ө кэси нэдэ. Шэр' сэр хьлазбунейэ. Паше чь дьвежэ, бьра бежэ.

Шэр' хьлаз бу. Нэво жи жь дэв—дырана дэрк'эт.

Го Хвэде паше Нэво к'идэре р'удьныит эв кьрына Гоге бир дани. Дьгот, вэки Гоге дьнйаеда т'ө щара тэ'ли—тэнгсие нэвинэ, дэрге тэнгда т'ьме эһле херебуйа. Хер—хере тинэ. Вэлэ, эв тек'эвэ орт'а дө кэвра жи, дэсте сар ви нак'эвэ, чьмки қөнщйа ви сэр гышка һэйэ.

Гоге Усыв т'эмамия а'мре хвэ нава хер—хвэшиида бу. Калтийа хвэда ль гөнде Шамираме, сала 1986-а, 8-е мөһа чрийа пешьн чу р'э'ма Хвэде. Шина ви лайиқи шөхөл, э'мөле ви кьрын. Дэрһэқа веда һе—һе гьли дькьн. Сэр мөзэле ви һатйэ нывисаре: „Сэре песэкьнийа, сэре гьли—газьна“.

ДӘҖӘКА ДӘҖА

Бь фкьра хвә әм диса ере, гөнде ч'ә'ла Синәке бәсдән.

Нава ә'дәте эздийада тыштәки ва һәйә: дәһ көр'е к'е һәвһн, шехе бьске йь вана йәки, бь дьле хвә, к'ижани бь-хвәзә дьвә мала хвә, баве көр' готи һәр'ә әви жь шех бьк'ьр'ә, йане бь хер у херат әви пашда бинә мал. Әве йәкер'а дьвежһн дәһәка дәһа.

Шехе Усьве Хвәдойи бьске шех Бьраһим бу жь гөнде Шеха, гөнде Чәрхәзе Әвлои ақылбәнд у мала Ә'ле Хөләмә зор. Әви тә шехәки гәләки занә у мақул буйә, мәрд бу. Го әв бу қизәк бу. Наве қиза ви Ә'йше бу, шарна жер'а дготһн Қимәт, Бона Ә'йше го хорте шехе шехобәк'ра дин—имана хвә авитһбун. Го р'оже дәстәкә хвәзгинийа р'адьбу, йәк р'удһнышт.

Дьле шех К'әләше жи к'әтһбу Ә'йше, шех К'әләш, го, бәжһнбһнд бу, ч'ә'ве ви сут бун, гәләк өлме Шихади занһбу, к'еләка п'ир Усо, көр'е п'ир Ә'лие р'уһныштһбу, гәләки гөһдарийа шехе Шихьсьна шех һ'әмзе кьрьбу, вәки гөл у нур ле дьбари, п'ьр' занә бу, п'ьр' мә'рифәт бу. Го Хвәде пәй мьрьна п'ир Усо у шех һ'әмзер'а шех К'әләш мәрье дәрәщә ә'вһн бу, алие занһбуна анина динә мәда у го гәләки хирәт бу, бона намуса мьри бу.

Щарәке бона хвәстһна Ә'йше шех К'әләш у п'ир Додо дьхвәзһн һәр'нә гөнде Гели, йане гөнде Ташк'орпие, К'әләше Хвәдо һлдһн. Әвана р'ева р'асти К'әләше Хвәдо тен, жер'а дьвежһн, вәлә әм сәва тә дьһатһн, чь п'ак бу, вәки мә тө р'ева дити?. К'әләше Хвәдо дьвежә ван вәки чь қәвһмийә?. Әвана дьвежһне, кө шыкьр херә, мәтрәфа вана әвә: готи тө ә'сә бейи, шех Бьраһим жь созе тә дәрна-к'әвә. К'әләше Хвәдо шөхөле ви гәләк фәрз буйә, Дьвежә вана, әз һькарьм бем, ле бәле, әзе али вә бькьм, әзе өсә бькьм бь р'әе Хвәде, нә р'әе мә. Ә'йше бьвә бәрмалһа ви хорте мәйи назьк. Вәлә, әз ч'ә'в пе дьк'әвзм, ле һ'әйр, һ'ьжмәк'ар дьвһм. Ль бәжна вийә бьһнд, қам—қанате ви тьма дьминьм. Әм готи нәһельн Ә'йше бьвә сәва дәве һьнәке майин. Ә'йше лайиқи шехе мьнә, шех К'әләше.

Тō наейи, тō һама хвәр'а ван гълийа дъвежи шех Бъраһим ван гълийа хвә набьһе? — п'ир Додо дъвеже.

К'әләше Хвәдо дъве п'ир Додо, нә тō зани, вәки шех Бъраһим шехе мә р'әмошайә, Шехе мьнә, шехе Усьве Хвәдойи кәр'әпе мьнә. Әм нәфәре маләкенә, гъли—готьне мә гьшк щәм һәвьн, әм хирәтк'еше һәвьн Шех Бъраһим һһә к'әре хвә дькә, вәки һәр'ә мала Усьве мә дәһәка дәһа бинә. Әз гъли хвә дьвәк'ьлиндьм, әз ве лә'зе һькарьм вәр'а бем. Ле әзе амәнәтәки вәр'а дайһн. Вәхте һун дьч'нә мала шех Бъраһиме, әве амәнәта мьн, әв қьма хвәйә и'сайи дьдә ван, дайһнә сәр к'өрсие у беж'не, вәки хвәйе ве тō гәләки сылавдькьри у хвәзгиние қиза тәйә—Ә'йша бәдәш.

Го Хвәде әв қьма К'әләш һьлдьдьн, дьч'нә мала шех Бъраһиме әвана чава К'әләш готьбу, өсә дькьн. Шех Бъраһим қьма мьриде хвә нас дькә, һьлдьдә, қәвза ве мач' дькә у дъвежә дō дәст хвәзгинийа, вәки мала вида бун, вәлә мьн иди Ә'йше дайә мер, бь хвәст'на дьле хвәйе ве қьме, а әви хорти, әв дәсте хвә бәрб'шех К'әләше дькә. Го Хвәде т'әмама ч'ә'ве һәв һьһер'и, патька хвә хөран'дьн, дәрк'әт'н.

Шех Бъраһим әви сочи дьдә, дъвежә гьшка, вәки әв сәр р'ейә готи һәр'ә мала Усьве Хвәдо. Бъра т'әмам бьбахшиньн, кō әв һькарә әгләвә, чьмки Алачалуе һивийа винә. П'ир Додо, вәки мәр'вәки хәбәр мәрмәр бу, дъвежә шех Бъраһиме, вәки тōе к'ижан кәр'е Усьве Хвәдо хвәр'а бини? Вәлә йәк, йәки баштьрә. Шех Бъраһим дъве п'ир Додо, т'әхмин тә әзе к'ижани бьһм?

П'ир Додо дъве, дә әв пьрс мьн дайә тә, тō бежә?, Шех Бъраһим дъве вәлә әзе гази наве йәке жорьһкьм, кәр'е Усьве Хвәдойи мазнь — Ә'ли биньм, вәки гөндиед мә һини т'ә'лиме әскәрие бькә.

П'ир Додо дъве, вәлә һ'ьше мьн базара тә набьр'ә, чьм ки әвқас шōхōл—ә'мәле Ә'ли һәнә, те чава әви бини. Әгәр тә ани жи, те чава бьн чьхара ви дәрк'әви? Ә'ли р'өже дәстә к'ьһще т'әзә хвәдькә, р'өже п'әзке шәрже дькә. Шех Бъраһим щәва п'ир Додо дьдә, дъве бәре ә'в'льн, вәки Ә'ли бьвьм Усьве гълие мьн дәрһәк'әвә, Ә'лие жи қемишийа мьн нәкә, ле дәрһәқа чьхареда бьра сәре баве Ә'ли Усьве Хвәдо мьһр'а хвәшбә. Сәре малбаване ви Р'әше Нәво, Қадие К'әло, Хвәде һузо, Әсе Озман, Шәваве Т'әмо хвәшбә. Қәт мьнәт т'өнә.

— Дә һун бьбахшиньн, әз дьч'м, мал п'ешк'еши вә әгәр дьминьн, Хвәде вәр'авә, әгәр дьч'н жи Хвәде охьра

вэр'авэ,— шех Бьраһим двежэ мэрве назьр. Эw һэспа хwэйә, кӧ жер'а дготи П'ор'е сйар дьбә, бәре хwә дьдә Алачалуе, го Хwәде шех Бьраһиме, гәма һэспе бәрдабу, һәсп хwәхwа дьчу бәрбь гӧнд. Әве әw р'е заньбу, чьмки әw щә'нути ль мерга Усьве Хwәдо ч'ерийа бу. Эw һэспа Qадие К'әло п'ешк'еши шех Бьраһиме кьрьбу. Го Хwәде һэспе минани П'ор'е кем һәбун, мәһ'инә кьһ'ел бу, нава гӧнде ч'ә'ла Синәкеда навәки р'ьн қазанщ кьрьбу. Шех Бьраһимер'а дьготьн сйаре П'оре.

П'оре бьн шех Бьраһимеда дьмьлмьлә. Го р'асти жи бәрбь гӧнде Алачалуе дьчу, бәса дьлэзанд, wәки мәрьвед нәнас we быготана Хwәде һ'әвини әве һ'әйwане хwә хвар, чьма бәса ч'ә'в ле фьрә бунә, дьхwазә зу һәр'ә.

Э, р'астийә, wәки һ'әспе кьһ'ел һьн амьньн, һьн бемә'нә фә'мдарьн, баварки һәр тышти т'әхмин дькьн. П'ор'е we р'оже жи т'әхмин дькьр, wәки әве һәр о Алачалуе, мьскәне хwә, сәр ван ч'әм канийа, к'ӧ әве ав вәхварийә. У we мерге, к'ижанар'а әw дьк'шьн, дайз тьрара. Го П'ор'е сәр нәвал, ч'ә'л у бәнийар'а дьхьнгьри.

Шех Бьраһим бьнйа гӧнд, феза гӧнде Дәмсхане дөнге дөфе дьбе, ша дьвә дурва әви бь шулькандьна П'ор'е нас дькьн, дөф—зӧр'нә пешийа вида дьчьн. Дьвежьн тәйре бьмбарәк, хер һати, ч'ә'ве мә р'йа тә бу. К'әрәмкә фезе р'у-не. Шех Бьраһим щара ә'wльн нинә, wәки те мала мьриде хwә. Эw минани нәфәре мале бу. Ле we р'оже, го т'әмама бь щур'әки дина хwә дьда wi, к'ьнща, хwәкьрьне. Әwi we р'оже р'ьнд хwәкьрьбу, к'ьнщед вийә гӧлөвт'ун бәр тә'ве дьтәйисин у тәйса ван дьк'әтә ч'ә'ве гьшка. Ьнәка дөсте хwә дьданә бәр ч'ә'ве хwә wi дьнһер'ин. Ле Шәваве Т'әмо те дөсте шехе хwә у дьвежеда, дьнһр'и һәр дәһа чава хwә хәмьландьнә. Һәр йәк дьве, wөлә, шех Бьраһиме мьн бь-вә, ша дьбьн, wәки те йәки нава ванда бьбьжери. Эw сәр т'әхтә р'удьнең. Шех Бьраһим қәста бьжартьне дәрәнг дехә, кӧр'е Усьвә бьч'ук — Гоге, Т'әмьр, П'аша, К'әрәм сәр һәвр'а дьчьн тен, дькьнә гази к'а шех мә чьма навә. Әсе Озман ван сәрwәхт дькә, wәки хwә гьшка навә, we wә йәки бьвә, йәки, щие хwәда р'унен. Паше һун зар'ьн, we wә к'ӧда бьбә? Wир'а хәбатчи лазьмә. Wәхта Әсе Озман дьве wир'а хәбатчи лазьмә, әве тә дьтрьсьн, щие хwәда р'уден. Го ижа бәр хwәда һәвр'а дьготьн, wәки на, әз начьм, тӧ һәр'ә, тӧ мьн мөзьянтьри, тӧ дькари һәр'и бәр бәрха. Го к'әтьбу һ'ьше ван зар'ед 7—9 сали,

вәки шехе вана бьвә бона хәбате. Го әгәр бәри ве йәке ч'әве ван шех бу, вир'а фьр'нах дьбун, ле пәй гьлине Әсөр'а бь т'әһәрки дьһнер'ьн. Гьшка әв йәк т'әхмин кьрын. Вана дьһнер'ин у к'әне хвә анцах зәвт дькьрын, зар'а, го дәстпе кьрын нә'си кьрын...

Шех Бьрахим р'адьвә, зар' дәнге хвә дьбьр'ьн, зур' дьвьн ч'әве ви дьһнер'ьн. Шех мәрьвәки ақьл бу у хәй-сәте зар'а заньбу Вәки р'авә әве ә'сә т'әрқа қалмә— қалме бьдьн.

Шех гази Мә'руфе дәнгбеж дькә, дьвежә к'әрәма хвә мәр'а к'ьламәке бежә, һ'әтани бьфькьр'ьм йәки бьбжержьм. Го Хвәде зар' әса ақьл бун, вәки дәнге вана нәдһат у т'әне ч'әве шех дьһнер'ин, шех к'әтьбу кьрасе ван, данә сәқьр'андьне.

Мә'руф чәнд хәтед к'ьлама „Ә'лие харзийя“ дьвежә:

Дьве— Т'әмо хвә дькә дьләзинә хвә баве хвәр'а дьгһинә, гөлләке на, дө гөлла сәр баве хвәр'а Дьт'әқинә, пештьри Усьве Щәзо кәсәки дора баве хвә навинә.

Һ'әмзе аг'а дьве, Т'әмо лаво, баве хвә дьщер'бини.

Дьве на баво, мират'е Ше һар буйә мьн дьр'әвинә, т'ели казони сор буйә, гөлла сәр гөлла дьт'әқинә...

Шех Бьрахим дьвежә Мә'руф дәнге тә мәр'а, к'әрәма Хвәде тәр'а у хәбәр дана хвә хьлаз дькә. Т'әмам ч'әве ви дьһнер'ьн. Зар' р'адьвьн к'а шех к'е дьбьжерә, го кәсәк т'ә-нәбу ван у диндара ван бьһнер'ийа, бьк'әнийана, әса хвә кьр'ьбунә қором, вәки нышкева шех навә ван һьлнәдә хазма е бьч'ук, вәки к'әтьбу сәре ван, кө шехе ван бь-вә бәр бәрха.

Го ве р'оже һәр дәһ бьра хвә хәмьландьбу

Шех Бьрахим қәста те нав ван дәсте хвә дьдә сәр мь-ле ед бьч'ук. Го әвана әса бь йазьхи ч'әве шех дьһнер'ин, вәки Сәлиме Исо, кәр'әпе Усьве Хвәдо һ'әйфа хвә ван тинә, дьвежә шех Бьрахиме, ло мал авао, дә те к'ижани бьбьжери, бьбьжерә! Тө навини әвана чь һ'алиданә, чава тә дьһнер'ин?

Т'әмам дьк'әһньн, зар' т'әхмин дькьн, вәки дьк'әвьнә к'ьр'е ван. Әв жи щөләт дькьн, дәнг дьдьнә һәв, вәки бона шехе бьске, ве чь хәбате жи бежьн бькьн.

Шех Бьрахим вана һ'әмез дькә, һәр йәки п'ешк'ешәке дьде у бәр Ә'лие Усьв, бьре мәзьн дьсәкьнә, дьве, а, әз һ'әзкьрие хвә бьвьм, әзе әви бьвьм, вәки гөндие мө жь ви һинвьн, ч'ә'в бьдьнә т'әрбийәте вийә әскәрие.

Зар'е бьч'ук дьк'әһньн, дькьнә гази, вәки нә вә дьгот

we жь wə йэки бьвə. Бона хəбата мале, бона бəрхвантиe. Ле Əли нə йе хəбате, нə жи йе бəрхвантиeйə те ши к'əда бьви?.

Го к'əна һесьр ч'ə'ве гьшка дьһатын. Шех Бьраһим дь-
ве we Ə'лие бьвə, кə əw щəһьле гəнд һини р'əже аг'ьрме
гьран бькə. Зар' дьвежьн, ле əм, шех Бьраһим дьве, щəва
əве ле, ле, — буна ые баве wəе бьдə. Əви к'əнге һат Ə'ли
жь мьн к'ьр'и ,ши чахи Ə'лие wəе дьса бе wəва мьжулбə.
Го Хwəде нəһа, зар' баве хwəда к'əтьнə, — Ыло, һа Ыло,
(wана əса баве хwəр'а дьгот) нəһелə Ə'ли һəр'ə, зу һəр'ə
Ə'ли бинə. Го Хwəде əw дəм минани комидиаке бу. Т'əма-
мийа гəнд нава щабунедə бу Ə'лие Усьв к'аре хwə дькьр,
wəки шехр'а һəр'ə мала ши, гəнде Шеха. Гəнде Шеха
əw нас дькьрн, ле лəвьке мала Ə'ле Хəлам — Ə'т'ар у
Р'əшьн дəстəбьраке ши бун.

Бəри дəрк'əтьне дьса дьлизьн, ша дьбьн, зар'ед бьч'ук
багед кəлилкайə нава мергедə чьлпанди сəр гьшка дьр'ə-
шиньн. Усьве Хwəдо дьвежə шехе бьске wəки Ə'лие ши жи
кəлилкəкə, бьра сəр wидə бьбарə. Əw т'əмийа дьдə Ə'ли,
кə гəнддə минани ван кəлика бин у бохсвə, ширнвə, һəр
тьшти бькə сəва йəктийа гəнд у щəһьла бь һ'зкьрьна дьн-
йальке т'əрбəткə. Бьдə қалкьрьне, к'ижан нһа қəwле нə-
р'əһ'əтийа дьнйаедə гəлəки фəрзə бона бəрхwəдайине,
хwəйкьрьна мьлəт, дə wəр'а охьрвə.

Т'əмам дьвежьн охьра херебə.

Сəзбəнд қəйде сйара ледьхьн.

Дə сйар: сйаре П'ор'е у сйаре Дəwреш бəре хwə дьдь-
нə гəнде Шеха—Астəвлуе. wьра щьмəт ша дьбə, wəки
шех Бьраһимə Ə'лие Усьв анийə we нһа р'унен к'ефкьн.
Паше к'еф—к'ефа щəһьлабу, wəки we һини нишангьртьне
бьбьн.

Ə'ли Усьв мəһəке мала шехе хwəда дьминə. Го əви
р'əже пəзəк шəрже дькьр , гази щəһьла дькьр. Шех Бь-
раһим əве йəке бəрч'ə'ве хwə дьвинə, ле қемишийа Ə'ли
накə. Ə'ли жи хəйсəте wийə, готи ə'сə гəште т'əзə бьхwə.
Ə'ли т'əхмин дькə, wəки шех Бьраһим, тьмайа мале дьне
дькə. Дьхwəзə бежедə, wəки щəwкə, кə бав бе ши бьвə,
ле Ə'ли сəбьр дькə, ве йəке тер'а навинə, wəки бежə шех

Р'əжəке wəхта Ə'ли жь һинкьрьна т'ə'лиме əскəрие
нава хорте гəнд дьһат, қиза шех Ə'йше дьвеже, wəки баве
we у Чəркəзе Əwло, wəки мəрики хəбəр хwəш бу, чунə Идь-
ре, əванəе wра Усьве Хwəдо жи бвиньн. Ə'ли дьве дə п'акə,
əве бен, бежьн, к'а Ыло (баве ши) чəванə, нəфəр чəваньн.

Әва мәнәкә әз һаж вана т'әнәмә. Ә'йше дьве әве сьве бен, Ә'ли дьве әме һәлә сәбьркын.

Сьвәтәре шех Бьраһим у Чәркәзе Әвло жь Идье тен. Ә'ли жь вана дьпәрсә, вәки вә Бло дит, әви чь дьгот, мал, нәфәр саг'—сьләмәтһн?.

Шех Бьраһим, дьвежә Ә'ли, вәки тә к'ө зани, кә әм чунә Идье, р'асти Усьв һатһнә. Ә'ли дьве мьн бьһистийә. Дьһа р'аст, мьн т'әхмин кьрийә. Әвана хвә мөкөр' тен, вәки р'аст Усьв дитһнә. У әв дьхвәзә ә'сә бе тә бьвә.

— Ле тә чь гот, шехе мьн, —Ә'ли шех Бьраһиме дьпәрсә.

— Вәлә мьн гот тә зани?.

— Ле тә қә нөгот, һәлә һе малдайә, бьра мәнәке жи бьбинә.

— На, вәлә шехе тә өса нөготә Усьв у Ә'ли, тә нә хә-риви, тә мөрвә малейи, вәлә чь тә вәшерьм чь Хвәде кемасийа на...р'а хане дьбә. Мьн тьмайи кьр, лома бәр гь-лие Усьвда нәһатьм.

Ә'ли дьк'әнә, дьве дә т'әве хвә бинә, тә т'ьре те мьн бини к'аре к'әви?. Шех, го к'әнәки пе гьртьбу, вәки ду-ри вивә һат бьфәтһсә.

Чәркәзе Әвло от'аха дьнедабу, к'әне шех дьбьһе у те. Дьве на, вәлә, Ә'ли, тә готи мәнәке жи вьрави. Мьн Усьв-р'а готйә, кә нәви те тә дьвә. Го Хвәде, шех Бьраһиме бавар кьр готә Чәркәзе Әвло тә р'аст дьвежи?. Чәркәз дьк'әнә, дьве на, на, чийә зьраве тә қәтийа.

Ә'ли жи дьк'әвә к'ьр'е шехе хвә, дьве Хвәде әзе вае хвә хва һәр'ьмә мал, йан жи һәр'ьмә мала Ә'ле Хблам, хорте мале т'әмам дестәбьраке мьһн. Шех дьве к'е дьтһсини, дьхвәзи һәр'ә. Дьхвәзи сала бьминә, мала тә авабуйо, мал мала тәйә, әз шехе вәмә, шехе т'әмамийа эле, һәбуна гьшка йа мьнә, қә хәма мьнә.

— Ле р'асти әвә, вәки әм ...

Шех Бьраһим гьлие хвә т'ам навежә.

Чәркәзе Әвло дьвежә шех Бьраһиме, вәки тә чьма гьлие хвә т'әмам навежи, т'әмам бежә, вәки һини хәрц-кьрна өса нәбуийи, чава баве Ә'ли .

— Әре вәлә, өсанә, әз гьлие тә т'алан наһьм. — Шех чава щинаре хвә дьдә.

Әвана лақьрдийа дькьд. Шех Ә'йша қиза хвә дыш-нә пәй лауьке гөнд, вәки бен к'а чава һин тә лиме өскә-рие бунә. Хвәхва р'адьбә қьрдәки тинә шәрже дькә. Лауьк тен, Чәркәз ванр'а дьк'әвә нава готәбежа, к'а әвана чь жь Ә'ли һинбунә, т'ьвьнге хвәхва р'ьнд дькарьн жәв дәрхьн, паше бьднә һәв. Лауьк т'ьвьнга жәв дәрдьхьн.

наве п'аре ван дьвежын. У нава дәмеда бәрәв дькын. Давежын мьле хвә, вәки һазрын гөла бавежын. Әвана дьвежын, вәки дьхвәзи әм бьднә нишане, к'а ча агьр дькын. Чәркәзе Әвло дьве пәй неир'а әме һәр'ынә феза гөнд, һун бьднә нишане, әз у шех Бьраһиме т'әмаша вә бькын, ле Ә'лие қимәте вә бьдә. Т'әмам дьбежын, дә баш.

Пәй нанхварьнер'а әвана дьчнә щие к'ывшкьри, щие һәрр'о. Хортед мала Т'әме Мәмә, Ә'ле Хөлам, мала Бава йса агьр дькьрын, вәки гөләкә ван п'әст нәдчу. Ә'лие Усьв дьвежә шехе бьске у Чәркәзе Әвло, вәки йа дити бирнәкын, қә чава лавьк һин кьрынә. Қә әскәре т'ә'лимейә р'аст тенә щодакьрыне?

Һәрдә бәгәмийа хвә дьднә готьна Ә'ли у хвәхва жи чәнд гөлла давежын, ле нә минани шаһьла. Ә'лие Усьв дьвежә ван вәлә, йа вә жи ма, һун готи бенә Алачалуе нава әскәре п'оште, т'әви ван хвәр'а бьднә нишане. Шех гөһе Чәркәзе Әвлода дьве тә дьнһер'и чь дьхвәзә, дьхвәзә әм һәр'ынә гөнде ван, Усьв мә чәнд һ'әвтйа бь ве мә'не бәрнәдә. Чәркәз дьве вәлә, тә р'асти, әвана мә'нәке дьгәр'ын, вәки меван мала вандабын. Дә вәлә әв дьнеда дьмина. Йәке жи чуйин—һатын мәрийа незики һәвдә дькә, т'фақа мерьв дьвә йәк, әва тыштәки сылавкьрынейә

— Бәле, бәле, әв йәк башә, бәқәсурә, ле шәхәл—ә'мәле дьнйальке мәщала надьн, вәки мерьв һәр дәм һәв бьқәсьдә,— шех Бьраһим, Чәркәзе Әвло дьвежын.

Чәркәзе Әвло дьве сьвә те хер пер'а. Сьве Усьв у лавьке бен, әме хәбәрдын.

Сьвәтьре Усьве Хвәдо, Хвәде Һузо, Қадие К'әло, Шәваве Т'әмо, К'әләще Хвәдо, Әсе Озман тенә мала шехе бьске. Әвана һатьбун, вәки чава ә'дәте мәйә Ә'ли жь шех бьк'яр'ын. Шехе бьске бона мьриде хвә ша дьбу, вәки әв меване вино, вәки вана мала хвәда дьвинә. Әвана гьшка, Ә'ли, Чәркәзе Әвло жи заньбун, вәки шех қәст тьмайа мале дьне дькә, қәст дури вивә, хвә алчах дькә, әви әв йәк дькьр, вәки әв мьридед вийә т'әви Усьве Хвәдо бенә мала ви, әви бь сәре ван сонд дьхар, бь ван к'әбар дьбу. Ве р'әже, го шехе бьске гази гөндйа кьр, т'әхтә р'аст кьр һ'әта ниве шәве дан—стәндын. Го әв жи қәстбәндә кьр, вәки т'әмам дәрһәқа к'әре Ә'лии мәһәкеда бәр баве ви бежн, бьшекьриньн, вәки дәһәка кәр'а йса бадьлһәва нәчуйә, әве к'омәк дайә шаһьл—аһьле гөнд, вәхте һәвар—газиа хвә, гөнде хвә хвәйкын.

Гөндйа вьр мала Хвәде дәрсед Ә'лийә әскәрие шекьрандын у готьн, вәки т'ә вәхта бир накын.

Чөркөзө Әүлө жи бона һатына мевана ша бу. Бь һ'ьз-кьрын гот, һәки дәнәкә көр'а буйә мәнәкә баш кә вана һәв дит. Әв ә'дәтәки башә, ләзмә гәләки мьқатие ле бь-кьн, быщә'диньн, һәки т'әмам бьвьнә баве дән көр'а, әв зедәбуна мьләтә.

Сьвәтьре Усьве Хвәдо у көр'әпә ви дьвежьнә шех, һәки иди дьхвәзын һәр'ьн у Ә'ли жи бьвьн. Усьв, го бона хвәйкьрына р'ьзма мьләтие сәре хвә дьда. Дьвежә Қадие көр'әпә хвә һәки чәнд гьлийә шехр'а бежә, бона анәгори ә'дәт, ва готи к'ьр'ина Ә'ли, шех Бьраһим әве т'әхмин дь-кә дьве, һәки чь фарқйа мала мьн мала Усьв, әм нәфәре маләкенә мале мә һәвдә башқәкьри нинә. Ә'ли жи көр'ә мәйә, гөнд гьшк ви һ'ьз дькә Чь к'ьр'ин, чь бьр'ин, һун чь шешьра хвә дькьн?

— Әв чь кә мә кьрийә бона хвәшийя ә'мре дьһийалькейә у әв мәнәйә, һәки сәва һунандьн мән'кәмкьрына мә, т'ь-фақа гәле мә. Шех дьвежә.

Қадие К'әло шехр'а р'әзи дьвә. К'әләше Хвәдо дьве Хвәде, дәйә нәдә, те һна тек'әви чәма бьре хвә.

Усьве Хвәдо Ә'лир'а хәбәр дьдә, дьве тә чьқас пәзе шех шәржекьрынә?

Ә'ли, дьве, әви хвәхва мәщала һе йәке дьда, мьн сии зедәтьр кавьр' у қьрд т'әви һәвала әве һ'әвшәда шәр-жекьрийә. Шех Бьраһим хәбәрдана ван дьбьһе у лезики ван дьбә: „Бьра қөрбана тәбьн, Ә'ли, әвқас пәзе бәр дерн бона к'енә?. Бона вәнә, бьра сәре мә мьнр'а хвәшбә.

Усьве Хвәдо дьвежә көр'ана, һьла шех чь гөла дьр'е жә. Вәлә, сьве әве пәзе шәржекьри зедәтьр пез бәр һе ощахе бьвьнә, һна Ә'йше к'ане? Әв т'ор'а зер' һер'а. Т'ор'е гәләки Ә'йше дьһат. Әве тә р'е дьк'әвьн. Ә'ли т'әв ван. Әли р'йа орта гөндада бь стране хвә кьн дькә.

Вәрә, ло, ло, ло...

Р'әшке Һ'әщи сйар буйә Базиде һ'өкөмәте.

Қота, Сора, гьрт щьвате.

Р'әшке Һ'әщи се щара мәйдане кьрә гази, го көр'о, чевьн, че бьхәбьтн,

Әзе һе сьве дәсте һәрсе гәде мала Сьле бьгрьм, бавежьм һате — нате.

Гөлләке Р'әшке Һ'ащи, Нәвәк'осе харзия данә,
Кәне чит— у и'әрдә, мала р'әнгин бьрына бәр мират'е.
Wәрә ло, ло, wәрә лоло...

Халә мын сйар буйә, лъ Базиде, дөв нәwahlе,
Р'әшке Һ'ащи кьрә газн, го кбр'о тб ә'йнәлне, әз
бәрдане,
Әзе ве сьве сәр сәре һәрсе гәде мала Сьле бькьм
шәр'е р'ожа Сисәмане.
Wәрә ло, wәрә ло, ло....

Базиде дьнһер'ьм, we бь сазә,
Һәwарике Qота дәрк'әтийә,
Пәйнае сора тенә газә—газә,
Ә'р'афе мәйдане һатийә көштьне Р'әшке Һ'ащи,
Нәвәк'осе харзия.
Ә'йшка аг'ейә бе мьразә.
Wәрә ло, wәрә ло, ло...
Әзе бьриндарьм, аве канийанә сарьн,
Гөлле ә'йнәлуиә, п'орт'ахинә, т'әмам жә'рьн,
Р'әшке Һ'ащи, Нәвәк'осе харзия бьриндарьн,
Сәр бьрине хwәда дьнһер'ьн, к'ур дьнә'льн.
Wәрә ло, ло, wәрә лоло...

Әвана р'ебәрийә к'ьламед Ә'ли дьгьһижнә Алачалуе.
Ле Зөрбе Т'әмо, Сәйаде К'әло кәри пез дьвьн һ'әwша ше-
хе бьске. Гөндие Аставлуе щарәкә маин мевана, Ә'ли, бь
һатьна ван бир тиньн. Wана хwәр'а дьготьн, wәки әв йәк
бу т'арих, т'арих биранинә, биранин, к'ижан гәләки фәрзә
хазма бона щьмә'тед бе дөwләт, бе хwәндьн, һьвисар.

ДО ХУШК

Усьве Хwэдo бaвe дo қизa бу. Нaвe йәкe Н'өщeбу. Н'өщe йa мәзън бу. Нaвe йa дънe Щәмилан. Әw бука Щәwе Шәwеш бу, дәргистийа Әсәд. Әсәд, го, хортәки дәлал бу, дәнгбeж бу, мәрифәт жe дьбaри. Н'әйф әw нaгъһинжә мь-рaзe хwә. Пер'а нaгъһиньн дә'wатa wi бькьн, чьмки нә-хwәши лe зop дькә у әwi дькә хөpe хwә.

Го, кәсәки нъзанбу, wәки нәхwәшийа wi чийә, дьготън wәки кoла н'әвтп'әнц мьлe wiдaбуйә. Лә кoла н'әвтп'әнц, чь нәхwәши бу, нъзаньбун?

Дә әw йәк гoнe wан нинбу, гoнe wә'дәбу, у кемасийа мәщалед дохтриe бун. Wәхтa Әсәдe кәр'е Щәwе Шәwеш дьмьрә, паше хwәзгиниe Щәмилиane, бawарки, һәрр'о дь-һaтън. Дәстәк р'адьбу, йәк р'удьньшт. Wi чaхи го хwә фькьра қизe нәдьпьрсин, бaвe we, йaнe жи бьред we чawa бьхwәстaнa бa дькьрьн. Хwәстьна қизe н'әсав һьлнәдьдан. Лe әw йәк щәм Усьве Хwэдo, малe wандa дәрбаз нәдьбу. Әwанa, н'әтaни қайилийа қизe нинбуйа, т'ө wәхтa әw бей фькьра we нәдьданә мep. Хwәзгиниe Щәмилиane гoндe Ә'c-лaнлуe, гoндe Н'әсән aг'ae Т'әмәр aг'a гәлөк тeн. Лe Щә-милианa Усьв һәвал у дьйа хwәр'a дьвeжә, wәки кәсәки нa-һ'әвинә.

Усьв бәгe Н'әсән aг'a бoнa кәр'е хwә Ә'лихан тe хwәз-гини.

Вьра гәләки қәдьpe wi дьгьрьн. Әw пешие нaвeжә wә ки сәвa фьлан дәрәщe һaтйә. Пашe, wәхтa гьли—готьна әw дьвeжә Усьве Хwэдo, wәки чь wi вәшepә, чь Хwәдe, әwi вe щape (әw мәһe сe — чар щapa дьбу мевaнe вe малe) қәстa мaлa wi кьрйә бoнa Щәмилиane. Усьве Хwэдo дьвe, э, wәки Хwәдe бьхwәзә, we бьвә, wәки қиз қайлибә, we бьвә. Го Хwәдe, Усьв бәг жи сәр we фькьpe бу, wәки қизa бe дьлe wан нәдьн мep, Усьв бәг жь вe готьнe гәләки шaдбә. У дьвe э, баш бьра Ә'лихан бe мaлa wә, бьра Щәмилиан бь-винә. Әгәр һәв бәгәм кьрьн, тoе мәр'a щабәкe бьшини. Усьве Хwэдo дьвe, бәлe, т'әнe бь wi қәwли.

Һәй нәйсә, Щәмилиан у Ә'лиханe Усьв бәгe һәв бәгәм дькьн. Усьве Хwэдo, wәки қәлән н'әсав дькьр тьштәки бe

һөрмөткырына қиз, бука, наһелә, вәки дәрһәқа we йәкеда хәбәрдын. Го дә'wәта вана бу нымунә нава щымә'теда. Усьве Хwәдо Щәмиланә бса вәр'едькә, вәки кәсәки тыште бса нәдитьбу. Хьзмтийа мала Усьв бәге у Усьве Хwәдо зуда һәбуйә.. Хушка Усьве Хwәдо Хәзал ханьм бука Һ'әсән аг'а бу. қәдре we маледа дьгьртын. Дьготын, вәки ақ'ле инглис сәре wedанә. Усьв бәг пәй wьра к'әтьбу, вәки қиза бьре Хәзале көр'е хwәр'а дьхwәзә. Чьмки чава дьвежьн дәве хwәйи щер'банди, чьма масте нәцер'бандир'а бьгөһер'ә. Го Хwәде Усьв бәг псмаме wi гәләки сәрфьнийаз бун дәрәща Щәмиланеда. Го гьшк а дьгот, вәки чьма қиза бьре Хәзале нинә, эл мака мерьвә. Го Щәмилан жи бса бәдәwбу, вәки мәрийа һәрдә ч'ә'ва нькарьбу ле бьнһер'йа әw бубу хәмла мала мере хwә. Малхе we— Ә'лихане Усьв бәге хwәндибу, мәк'т'әба бажаре Идьре хьлаз кьрьбу. ур'ьси р'ьнд заньбу. Мәрьвәки қәдърбу. щымә'т гьлие wi дәрнәдьк'әт. Әмәке wi һәйә дәрәща алик'арие бона Исahan Моруғолов сәба чекьрына һ'әрфе мәйә латини.

Әwi гәләки к'ара хwәндын, ньвисаре фә'м дькьр, we дәрәщеда һәрт'ьм кери щинара дьһат. Жь Щәмилане 4 көр' у қизәкә Ә'лихан һәбу. К'әбара қиза wi зар'отиеда дьмьрә. Қади у Мәһ'муд зуда чунә бәр р'ә'ма Хwәде, ле Мәщит у К'әрәм Шамираме дьминьн.

Мәщите Ә'лихан бона биранине ль мәзәле гөнд һәйкәле кальке хwә Усьве бәге дәйә чекьрыне. Әw зйарәта олк'а мәйә Әрмәнистанейә.

Хьзмьтийа мала Һ'әсән аг'а у мала Әйлә ширьнә. Әw хәзалиеда дәстпе буйә у һ'әта нһа жи һәйә, әw хал, харзе һөвьн. Т'әмам шә'де we мәрватиенә. Щарна, вәхта гьли-гьлийа дьк'әзә, гьшк дьвежьн, хьзми готи мина йа мала Һ'әсән аг'а у мала Әйловә.

Қиза Усьве Хwәдо— Һ'әще ханьм жи бука мала Һ'әсән аг'а бу, дәсте Қасо бәгеда бу. Қасо бәг көр'е Һ'әмо бәге бу, Һ'әмо бәг көр'е Сьлеман аг'әе Т'әмьр аг'а бу. Сьлеман аг'әе Т'әмьр аг'а ақ'ыл у к'әмал бу, гәләки бәрбч'ә'в бу. Әw бу хөре ч'ә'внәбарие.

Қасо бәг малхе мала Усьв бәге бу. Т'әмамияа к'ьр'ин фротане дәсте wiдабу.

Дә'wата Қасо бәге бира кал—пира нәдьчу. Әw дәрәщед бсава п'әрwәрдәкьрибуйә, вәки бьхwәзи, нәхwәзи, вәхте гли те сәр р'зма бәре, нкари әве дә'wәте бир нәйни.

Мала Усьв бәгеда хwәнди, го, гәләк бун. Дәф у зөр'нә ледьк'әт, сьвәтре готи бчуна бук мала Усьве Хwәдо бан-йана. Го, Хwәде гьшка дьхwәст бьвнә сйаре буке. Һәр'ьн

һөрмөт, сианөта баве буке бьвиньн. Ёһнәка әw нәдитбун, бьһистьбун, ле дьхwәстьн бәр ч'ә'ве хwә бьвиньн.

Сьве зу Усьб бәг дьвежә, wәки к'е хwәр'а дьвинә бьра һәспе хwә сйарбә, р'ек'әwә. Ле әзе һәр'ьмә Идьре — Гиа Богославски, сәрәкбажаре Идьре гази мьн кьрийә. Пәй ве готьна Усьв бәгер'а, Хwәде дьдә гьшка, к'е карьбу, к'аре хwә дькә. Сәһ'әтәке шунда әwана бь дәф зөр'нә бәре хwә дьдын Алачалуе, мала баве буке. Әве тә бәр дәре Усьве Хwәдо пәйа дьвын. Дәф у зөр'нә, йе мала хьзмда дьчьнә пешийа ван. Усьве Хwәдо жи башqә сазбәнд анибун. Дәст бь хош—беше бу, һ'ал пьрсине бу у һ'ьлбәт, готьна „Һун сәр ч'ә'ва һатьнә, һун хер һатьнә, хер һәр'ьн“ сәр заре малбаване һ'әще бу. Т'әмам говәнде дьгьрьн. Дә щийа дәф у зөр'нә ле дьк'әwә. Әп'ещәйи дьлизьн, буке дькьнә сәр говәнде. Паше Qадие К'әло, Хwәде Һузо Сәли' ме Исо, Шәwаве Т'әмо, Qадие Т'әмо Ә'мәре Ә'йше, Авасе Т'әмо, Усьве Нәво, Әмьре Нәво, Әсе Озман, Мьһ'ое хwә-зире wi ед майин хwәндийа т'әглифи сәр т'әхтә дькьн. Го Хwәде мале гьшкада сьврә сәр ә'рде р'адьхьстьн, ле мала Усьве Хwәдода әw бубу биранин. W'ьра т'әхтә вә-кьрьбун у к'әрсн бона һәр йәки данибун. Го we р'өже т'әх-те дә'wате бь наз, нә'мәте щурә-щур'ә у шәрав, араq, кон-йәед жь Р'әwане: у Т'влисе ани, хәшаве щәда—щәда, сев, һөрме, һ'ьнар, мөндәрийава һатьбу хәмьландьне. Т'әмам сәр т'әхте нен р'удьнен. Дитьна ч'ә'ве хwә баwар наьн. Усьве Хwәдо к'асәке һьлтинә әшqа наве Тавьсн Мәләк у дьвежә гьшка, wәки we к'асе шьлийа, пе һәрдә дәста вәхән.

— Щьмә'т, һун гьшк сәр ч'ә'ва диса дьвежьм, хер һатьнә, хер у сьламәт вәгәр'ьн. Нһа Qадие көр'әпе wәр'а мьжулwә, иди изьна чуйин—майин wә дәсте wi у Хwәдое Һузойә, Усьве Хwәдо дьве у ч'ә'в дькә ван, wәки әса бькьн чава әwi ванр'а гөтйә.

Qадие К'әло к'асе пәй к'асе вәдхwә әшqа һори—мә-ләка, әцахед мә, әшqа дара мьраза, һәрдә хьзма, һәрдә гөла...

Хwәнди ч'ә'ве һәвдә дьнһер'ьн, wәки көр'әпе баве буке әшqа мере ог'ьре, салхйа хwәндийа вәнахwә т'ә гьлики навежә бона чуйине. Р'о жи сәр авайә. Мьсто бәг кө чәнд сала гьлавити кьрьбу, змане һар—мә'ра девда бу, дьвежә Qадие К'әло, wәки тә дәрһәqа чуйина мә, һазьрийа мә-йә ль вьра, вәр'екьрьна мәда бир кьрийә? Qади дьве Хwәде нәкә, чьма һун һатьнә авәке, агьрәки? Әме һе р'у-

ныштнә, вәдә һәйә, дәм һат, Хвәде ог'ра вәр'авә, һуне сьламәти һәр'ын. Әв дьве, вәлә, Хвәде, вәр'ын әм т'әвайи к'асе һылд'ын салхия Мьстәфа бәге, салхия зьмане ви шир'ын, сальхия сәһ'әт—қәwата ви бьра һе минани ви нава мәда гәләб'ын. Ле, әм бейи сәре Усьв бәге нәв'ын, иро бона мә кемасийә, вәки бәге мә, сәре щьмә'те нәв'райә. Әз һиви дьк'ым т'әвайи сальхия Мьстәфа бәге вәх'он. Бьра әв чәнд г'ылия бежә әм мот'аше хәбәр дана винә.

Мьстәфа бәг, вәки һостәе хәбәра бәдәwәтие бу, йса бь ак'ыл, шаба хвә дьдә, вәки т'әмам һ'әжмәз'ар дьмин'ын. Мьстәфә бәг дьхвәзә к'асе һылдә хәбәр дана хвә думайи бькә, пәсне т'әмәдант'ия Қадие бьдә, салхия ви вәх'вә, паше к'аса мере ог'ьре. Ле т'әмәдан р'адьвә, дьве стах'ола, тә к'өр'е аг'е мәйи қә әз изьн дьд'ым, вәки we мәз'найа хвә салхия мьн шаһ'ли вәхи, тә к'әрәма хвә р'у-не, чьма йәки әмре мьнда т'өнә we к'асе һылдә? Мьстәфә бәг р'удьне у Қадие К'әлор'а дьве, вәки тә к'өр'е п'әләwани, п'әләwан К'әлойи, тә лайиқи, вәки әз хвәх'ва сальхия тә вәх'ом. Қадие дьве гәләки бәг р'азимә. Әв диса к'аса һлтинә кал—бава бир тинә, пәсьне ван дьдә, вәки вана чь кьрийә, чава мербунә? Хвәнди сәр һәвр'а дьч'ын—тен. Ро бәжнәк майә вәки һәр'ә ава. Щәле К'әләш, вәки Усьве Хвәдо, сәрдә'wәтие ви бу дьвежә, һ'әйран әм ман, әме р'ева бьмин'ын.

Хвәде һузо дьве вәлә р'астә, һун ман, һуне р'ева бьмин'ын. К'а к'е изне бьдә, һун нһа р'ек'әвн, чма әм нә малә, нә һ'аланә, щие вә мале мәда т'өнә?

Хвәнди гөһе һәвда дьк'ынә п'ьстә—п'ьст— дьвен әви арақ хварийә, биркьрийә, вәки әм сйәре букенә, нә ахьр һивийа мәнә, щьмә'т вьра хьлх'лийә, һәмьн вьра жи йса. Әв чь дьфькьр'ын? Вәлә, бьлә, әви сәрх'wәшә, к'а әм һәр'ын баве букер'а беж'ын, әв чь дьвежә. Чәнд лавьк незики Усьве Хвәдо дьб'ын, дьвеж'ын, әм бәхте тәданә, вә чь кьр, мә бу тә'ри, әме чава һәр'ын? Нә нһа Усьв бәг, һ'әмид бәг һивийа мәнә? Усьве Хвәдо дьвежә— нә ахьр мьн сьвтәда гот, вәки һун зан'ын, Қадие занә, Хвәде һузо занә. Ле һ'әмид бәг, Усьв бәг чава бесәб'ьр һивийа вәнә, вәлә, әз жи һивийа ван'ым.

Әве тә лева хвә дьгәз'ын, щие хвәда р'удьнен, гөһе һәвда дьвеж'ын, вәки әв жи һивийа вана...

Т'әмам дьфькьр'ын, вәки иро иди чуйина ван чу, Әв ман,— мә'нә, баве буке хвәх'ва гот, вәки әв жи һивийа ванә. Сйәре буке т'әв'һәв дьб'ын. Иди р'о чубу ава Қадие К'әло, Хвәде һузо бәр дьле ванда тен, дьвен Хвәде мала

вə авакə, чбуйə, сьвə те хер пер'а? Wə, Хwəде əви нə сəр-хwəшə чəвə мə дьгот, wəлə вəнə т'уйи зьмəнə нəвкьр'нə. Чуйи нə мə иди чү. Го Щəлє К'əлəш гəтə лəв'кə, го, оро, wə əқьлє хwə т'əв нєн хwəрийə чəвəнə, wəки н'иə мə бəр-д'ьн жи, əмє вəнə бəрнəд'ьн, əмє вє шəвє чəвə бυкє б'ьв'ьн, əмє чəвə нəр'ьн?. Wəлə сəрє wə, əм мəн. Хwəде Ёузо у Qəдиє К'əлə д'ьвєн ч'ьрə, фəнəрə бин'ьн, б'ьрə лə-в'ьк р'ьнд ч'ə'вє хwə вəк'ьн, əм р'ьнд нəв б'ьбин'ьн, хwə д'ьн-йə шəв—р'ок нинə, əмє хwəр'ə дəрбазк'ьн б'ьрə гəвəнд б'ьгəр'ə, əм жи qəсəкє к'лəмє Мə'руф б'ьб'ьнєн, qəwє вəх'он. Əмє н'əтə нивє шəвє гəвəндєдəб'ьн. Ёəв шəв'ьн, мəлəвəно, дə'wəтə, с'ярє бυкє жи дьгот'ьн дə'wəтə...

Готи əм н'иə мəлə хwəйє дəwəтəдə бυнə, мə готи бυк пəйак'ьрə. Лє, нун д'ьннєр'ьн, əм ч'ь н'əлидəнə, wəлə, wə əшqə мə ш'ькєнəнд. Го Хwəде Хwəде Ёузо, wəки гəлəки лəқ'ьрдчибу, гəт, əмє н'иə əшqə wə б'ьщəбрин'ьн, ниви д'ькə к'əсє хwə н'ьлд'ьн, сəлхийə нəрд'ə сəрк'əрє лəлə к'ормəнщə б'ьн бəндур'ə ур'ьсдə— Усьв бəгє у н'əмид бəгє вəх'он, wə-ки Усьвє к'ор'əп нивийə вəнə. Т'əмəм вəд'ьх'он дисə хwəр'ə хəбəр д'ьд'ьн, wəки əвəн щəмєрə нивийə вəн нəрдəнə. Wə-лə, н'əтəни əв нəєн əвəнə мə бəрнəд'ьн. Го н'ьнəкə жи гəт, ч'ьмə чəвə бυ, wє мə бєйи вəн бəрнəд'ьн? Бəлки əв нə мəлə хwəдəнə, н'əзəр у йəк ш'əх'олє вəнəйə т'əви дəw-лəтє нəнə, сəрє м'ьлəт п'єшə вəндəнə. Wə вєсьбє нəб'ьнист, Усьв бəг н'ькəр'ьбу сəнəтə, сəрк'əрє Ид'ьрє гəзи ви к'ьр'ьбу. Го йє д'ьнє щəб д'ьдəн, дьгот'ьн. дə н'укє ви г'ьлиє мə б'ь-щєр'ьбин'ьн, нəркє вəнə əм бəрдəн, р'əв'ьн, р'унєн нəвє мə дəйн'ьн— бəрдəн. н'əтə нəрд'ə нəєн, wəлə, Усьвє Хwəдə нəвєжə к'əрəмк'ьн, бυкє б'ьв'ьн, Хwəдє ох'ьрє б'ьдə wə.

Го йəки жи гəт, н'əй'рəн, Усьвє Хwəдойи щəмєр гəт, wəки изнə wə дəстє вəн нəрдəдəнə, бєж'ьнє, о'ьрə wə йəлə б'ьв'ьн. Йəки д'ьнє д'ьвєжєдə, н'əйлє мəлə тə х'ьрəвнəбуйи, ə, əқьлє ви. Əв ч'ь тє сəрє мə, т'əмəм п'инщє Усьвє Хwəдəнə, əви гəтийə wə б'ьк'ьн, əв жи о'сə д'ьк'ьн.

Wəлə Щəлє К'əлəш, р'əст д'ьвєжə, wəки н'əтəни нəрд'ə г'ьрəг'ьрє мə нəєнə орт'є əвə бυкє нəдə. Д'ьхwəз'ьн М'ьстəфə бəгєр'ə жи бєж'ьн, к'ə ф'ьк'ьрə ви ч'ьйə. Д'ьвєж'ьнє М'ьстəфə бəгє, wəки əқьлє тə мə, вəцə ч'ь д'ьб'ьр'ə?. Əвє д'ьвє, wəлə, əз хwəр'ə д'ьпив'ьм р'о д'ьк'ьм. Əқьлє м'ьн готи нəрд'ə мəқ'ьлє мə бєн, wəки əм бυкə хwə б'ьв'ьн, Д'ə с'ярє бυкє д'ьвєж'ьн, дə wє ч'ь бєжə нə, wє с'ьвє мə вəр'єкə. К'ə щ'и с'ьт'əрə ви, wє ч'ьмə дисə мə əглəкə?

М'ьстəфə бəг д'ьвє, лə к'ор'о, əв qə нəхwəзə мə вəр'єкə, əв н'əw'ьщє мєвəнəйə. Нун нəж ч'ь нəнə?

Әу сала дыкарә мә на һәлә чәнд гонда хвәйкә, к'а һун сьве бьнһер'ьн чьқас чадьр сәва мә леданә, әу һәрдә ла-
уык дьвен бьсәкьнә, әме нһа бьнһер'ьн. Мьстәфа бәг ды-
ве на, на, нһа тә'рийә, сьве һун т'әмашәкьн.

Ч'ра тиньнә сәра мәзын, қаве гьшка бәлә дыкьн. Хвә-
де һузо дьве Мә'руф дәнг тә нае, қасәке хәм—хийале
гышка бәлакә. Мә'руф дықьр'ине:

Вәрә ле, ле, Кыне дьнһер'ьм кәвьре һурә,
Әскәре қәрә—нәзәма Р'омеи гьранә,
Ишәв эварда пәй баве Шаро дгәр'ә бь т'оп, бь т'аг'бура,
Дә we пәй баве Шаро дьгәр'ә бь т'оп у бь т'аг'бура.
Мьн ди банга дыне, щавәкә нәвхерие мьнр'а һатйә,
дьве ль Бдлисе,
Мьле баве Шар'о вәкьрьнә, бәнда шурә.
Вәрә лә, ло, ло миро.
Мала хвә чуо бе т'ьвди́ро.
Оло миро, вәрә нәчә Р'оме,
Р'ом хайинә, ит'бара хвә бәхте Р'оме нәйнә,
Һ'әвса хвә Р'оме би́нә, Р'ом бәреда мә дыхапи́нә.
Вәрә ло, ло вәрә миро.

Сйаре буке паши дәнге Мә'руф дык'әвьнә говәнде,
говәнд һ'әтани нишәв дьгәр'ә. Қадие К'әло, Хвәде һузо
дьнһер'ьн, вәки дәрәнгә дьвежьнә сазбәнда иди әуқас
бәсә. Һ'әта сьве мә вәр'а маләкә хвәшә. Әwana дьвежнә
мевана, вәки к'и к'ижан чадьреда дыхвәзә бьра р'әзе, р'ә-
һ'әтвә. Һьнәк бәр хвәда дьвежьн һ'әйран к'а әуқас щи
һәйә, вәки әм т'әмам р'әзен?. Мьстәфа бәг дьве, нә мьн
һежа әвен һанр'а гог, һәлә гәләк щи жи we вала бьминьн,
һун чь дьвежьн?.

Хвәнди дык'әвьнә бьн чадьра. Wанда иди фәнәр һә-
бун, сәр сьнийә финщане қаве у быт'әлге конйакейә бы-
ч'ук данибун, к'ижан чава дьвежьн, пивийә wан бун. Ме-
ван к'еләка һәв п'алдыдьн, гәләк һ'әтани сьве хәбәрдыдьн.
Wәлә, мә щие хвә гәһастийә хәва мә нае. Иәк дьвежә йе
дыне оро тә дит вана чь ани сәре мә. Нһа ль Ә'сланлуе
сәр һәвр'а дычьн. Дьвә дьфькьрьн, вәки р'ева қәзйә қә-
уьмийә?. Һеси́ра нһа дәст һәв бәрданә. Паше әуқас мә-
срәф крьнә, әуқас хвәнди бәрәвбунә? Гәло һ'әле wан чава
бу. Гәло чь дыкьн? Йе дыне дьве Хвәде мала тә авакьро,
а, вьрайә, вәки готьнә пәсарие һ'әле кевьрда дьгьри, көр'о
хәма Усьв бәгейә әл г'әмам дәсте wиданә, қә мале дыне
фькьра wир'а дәрбаз дьбә, wәлә, на? Әw нһа ды-

фькьрә, вәки Хwәде нәкьри қәзйа р'ева қәwьмийә, вәки дьне т'ө тышт хәма wi нинә. Паше пышта wi Усьве Хwәдо да гәрмә, бәре бәрәда кал—баве wан һәвр'а дәрбазкьрнә, хьзме һәвьн. Ло, Хwәде нһа Усьв бәг к'еф—к'ефа wийә, һ'әмид бәг һатйә гьһиштиеда, дькьн, вәдхьн, дьвежьн, йа нане мала һ'әсән аг'а, тә херки.

—Wәлә херә, wан щамера т'ө тыштәки қолайи мәр'а нәготийә, һөрмәте мәр'а дькьн. А, дина хwә быде әм, мәрп р'аст хәбәрдә к'әнгә ши—нвьине wада р'азанә. Wәлә, Хwәде дайә мә. Көр'о қә дәнге хwә нәкә, ве сөр'—сәрма ч'йәе Синәке әме к'ө быднә сәр р'е?. Мала тә аваба, тә нәдит, вәки һәсп жи бын мәда дьқәфьлин, позе wан буз гьртьбун, дәнг мәкә, әме we к'әтьнә щьнәте. Ыра хwәйе кере быфькьрын, чь мә дьчә. Го Хwәде е дьне готәда, һ'ылбәт тә р'асти, ле.. әм т'әмами жи хwәйе керенә. Әгәр әм нә хwәйе керенә, ле әм вьра чь п'ешәнә? Әwi дьне, вәки навә wi Әсо бу, дьве, әре, әре мьн фә'м кьр, ле чь кә мьн гот, дә диса бежә. нә р'астә?. һәвалә wi дьве нә мьн гот р'астә. Дә вәки өсанә, иди сәре хwә текә бәр хwә т'әв гьлийа нәвә. Әве дьне дьве, э, вәки әм т'әви гьлябьн жи, к'е гьлие мә һ'әсав һьлдә. Ә, дьве вәкин тә зани өсанә ле тә чь дьхwәзи, чьма мьн дьди хәбәрдане. Wәлә, әме хwәр'а вьранә, к'а һ'әга сьве чь дьвә.

Сьвә р'он дьвә т'әмам р'адьвьн нава мерге дгәр'ьн, мерг гәләки хwәш бу, т'әмам ә'щевмайи дьбиньн, вәки әве ча-wa бешәрдькьн. Щәлә К'әләш дьве, щамерно әскәре п'ошта ур'ьс мерге дьһер'ә, әwana бешәрдькьн у т'әслими Хwәде Суди, һ'әсәнә көр'е wi дькьн. Т'ө Усьве Хwәдо һаж пе һәйә, әw мәрьве диwанейә, е дәргә диwанайә, гьлавие Тәндурәкейә, бәрдәвке сәрк'әре зиланне — мала Гөли Щәвар аг'айә, мала Усьв бәге һ'әсән аг'айә. һун навиньн, вәки чьдәси һ'ьсрәта һәрдә гьрәгьре мәданә.

Хwәнди жь мерге тенә сәрае, бала хwә дьдьне дә сйар тен. Әw һәрдә сйар жь Ә'сланлуе шандьбун, вәки пе бы-һ'әсьн, к'а чь сәре wан қәwьмийә, чьма әглә буна.

Мьстәфа бәг гази wана дькә, дьве һ'ал— һ'әвал wa—Усьве Хwәдо һивийа wан һәрдә мақуланә, е кә һун шандьнә вьра. Әwana дьвежьн, вәки һивийа Усьв бәге у һ'әмид бәгенә? Мьстәфа бәг дьве бәле, әз сәре баве wәкьм. Дә нһа кәр'ә—к'әр вәгәр'ьн, һәр'ьн бежьнә һәрда, к'а чь дьежьн. Әw у Усьве Хwәдо дәстәбьраке һәвьн, кәс мә нькарә орт'а wанда хәбәрдә. К'е хәбәрда әве паше п'ошманбә.

Әwana йа һәв заньн, — дә һәр'ән, бежънеда, йан на, вәлә, иро жи мә бәрнадьн. Әwana һәспе хwә зәңгу дькьн, мал дь-
ләқьн, Зөрбе Т'әмо, Әсе Озман пешийа ван дьсәкьньн
наһельн һәр'ән, Дьвежъне, вәки к'е изна ван дайә бе нан,
ав һәр'ән. Әwana иди навезьн, к'е изна ван дайә, тен сәр
т'әхтә р'удьнен. Хwәде чь кьрьбу р'ьсқе ван дьхөн, вәдө-
хөн у р'адьбьн сйар дьбьн, дьчьнә Ә'сланлуе тә к'идәрейи
әм һатьнә тә. Әwana р'ева дьвежън, вәки п'ак бу Усьве
Хwәдо, Хwәде һузо, Qадие К'әло мә вәһ'әсийан, we әм гә-
ләки әгләкьрана.

Һәрдө сйар вәдьгәр'ән гөнд. Мьстәфа бәге чь готьбу,
әwana дьвежънә һәрдө бәга. Һәрдө жи гәләки ша дьбьн.
вәки Усьве Хwәдо хwәйе гьлие хwәйә. Т'ьме ванр'а гот-
йә, кө бей ван т'ө тышти нақә. Һ'ьзкьрьна ван моләте
надә wi, әw һәрдөма мот'әще ванә, ч'ә'вньһер'ие ванә...

Го, Һ'әмид бәге готә Усьв бәге тә чь дьвежи?. Усьв
бәг дьве әме һәр'ән. Мә Усьве Хwәдо маләкә хwәш. Дь-
к'әнә. Һәрдө гьрәгьре әла дьчьнә Алачалуе дәф—зөр'нә
пешийа ванда тен, т'әмам ша дьбьн.

Бәрбукә Һ'әще ханьме Щәwара аг'е бу, хушка Усьв
бәге. Го, Хwәде әве гәләки бәр Усьв бәге хwәнд, гәләки
бәр Мәһ'муд бәге, Ә'гит бәге хwәнд, го вәлә, былә Усьв
бәге Һ'әсән аг'а нә мьнә нә тәйә, т'ө гьли нани сәр п'еша
хwә феза гьшкада р'унышт, хwәр'а дәрбазкьр. Го Хwәде,
орт'а Усьв бәге ич'ьке хwәш бу. Мал жи нәхәрив бу. Мала
хьнамие wi, мала дәстәбьраке wi бу. Һ'әмид бәг дьнһер'ә,
вәки иро жи дәрәнг дьк'әвьн, ч'ә'в дькә Усьве Хwәдо, дәс-
те хwә дьдә р'уә хwә, вәки изьне бьдә.

Усьве Хwәдоу қәст бәндә дәстпе дькә, вәки қәлән нә-
бьр'ийә, һәрәкьрьн нәстәндийә, дө'wa п'ешк'еша нәкьрийә.
Ле нһа, әқас қәләне Һ'әще (150 ми), һәрәкьрьн Һ'әзар
р'убли. Вәлә, дьве әме бә'лги жи бфрошън у дәрә буке жи
быгьн, ә'йне жи бьднә бәр. Дә пешда вәрьн. Вәрьн ван
қәwле мьн қәбулкьн. Паше, бьрано, бука хwә бьбьн..

Щәwара аг'е го мә го щаньм, әв чь тинә сәре мә. Әв
чь гьлинә, вәки дькә?. Әгәр қәлән дьсгән бра серида бьс-
тәнда, һәрәкьрьн жи бь вә'дәда бьстәнда, чьма дәсте мә
хwә нә бьн кеврданә. Мала Һ'әсән аг'айә, әл мака мәриайә?
Го нһа т'әмам сәр һәвр'а дьчьн тен, чь бькьн, гәти һәр'нә
Ә'сланлуе қәлән биньн, го т'әмам кәр'бунә. Усьв бәг жи
бьн сьмела хwәда дьбөшьрә, хәйсәте Усьве Хwәдо занә,
вәки қәста дькә, кө шьмә'т гәләки мала wiда р'уне. Әве
бса жи көр'е хушка wi Мәһ'муд бәг у Ә'гит бәг заньн. Хә-
ма ваң нинә. Ле йе дьне т'әмама дәст һәв бәрдабун. Һивие

бун к'а Усьве Хвэдо , we даме, хвэр'а дыфькьри, гьлие
вии хьлазие чьбэ?.

Мəһ'муд бəг халə хвə нава мьтала дəрдьхə, дьвеже, вəки
тə чь һөрмөт дөһва кьрийə гьшка дит. Нһа тə мə вөр'екə.
Го Усьве Хвэдо гəлəки Мəһ'муд бəг һ'ыз дькьр, гьлие ви
дəрнəк'вə.

Усьве Хвэдо р'едьвə дьчə к'елəка Усьв бəге у һ'əмид
бəге дьсəкьнə. Дьвсжə ван, вəки əв, чь кə əви һьнəки
пешда гот, бьра т'əмами биркьн. Əв хвəши бу мьн вə кьр.

Т'əнə һəрдə гьрəгьра у харзие мьн заньбун, вəки əз
дьк'əвьмə к'ьр'е вə, дə дə'ватə готи тыште əсə һəвьн. К'а
Əсəе кəр'ап, Хвəде һузо к'əрəма хвə бежьн, бра гази Мə'-
руфкьн, бе к'ьламəке бежə. Мə'руф Хвəде дабу бона сь'-
тыране.

Əман, əман, əман...

**Бьра ль мə нəһата бина бəе Бьнəлəхе һа ль вер'а.
Иро ба ледьхə бəжиа бəве мирбəге мьн кəла зер'а.
Вəхта бəре Мир бəге мьн данə кəла бьийа Мəт'а
Муше,**

**Вəдьр бəге дьготə Надьр бəге мəе хирəт, намус
һевшəндийə к'е р'əжер'а?.**

Əман, əман, əман...

**Бьра ль мə нəһата бина бəе сəр'а сьве, Бьнəлəхе.
Иро Гəжə бьн бəве Мир бəге мьнда гəме дькожə,
к'əве даве дəвсульхе.**

**Вəхте бəре Мир бəге мьн данə кəла бийа Мəт'а Муше,
Гьрəгьре Муше, һ'əта зар'е бəр бешике һатнə дитьна
бəве Мир бəге мьн сəламлəхе.**

Əман, əман, əман...

Т'əмам бəшəрхвəш маливайе дьдьнə Мə'руф.

Усьве Хвэдо дьве, əз диндара вə т'ернавьм. иди һун
заньн, қəсуре нəйньнə сəр мə. Чь буйə, мəнə һуньн. Чьм-
ки əв һəрдə тəйре бьмбарəк (Усьв бəг, һ'əмид бəг) нəһа-
тьбун, мьн у вана дəсте һəвда сонд хвəрийə, вəки тыштə-
ки бей һəв нəкьн.

— Əре вəлə,— əсанə һəрдə гьрəгьр дьвежьн.

— Дə иди чəва дьхвəзьн əсə бькьн, мала вəйə, йа
гьшкəйə, қиз жи қиза вəйə, бук жи бука вəйə, изна вə һə-
йə, чəва р'е тер'а дəвиньн,— бəве буке щəва һəрдə бəга
дьдə.

Щəвара аг'е го, əгəр һ'əта ви чəхи мə бəрбуйа ньфь-

р'и Усьве Хвәдо, көр'е ви башқә, Ә'ли—Гоге дькьрын, ле пәй изьндайинер'а мә ч'ә'ве хвә дьр'ет, вәки мә чава җемишийа ви, мале, көр'а дькьр. Щәwара аг'е, р'ә'ма Хвәде левә, әв сәрһати һ'әтани мьрына хвә бир дани. Әwe 100 зедәтьр ә'мр кьр Шамирамеда чу дьһйа һәq.

Бә'лгибьр мьзгиние дьвә Ә'сланлуе, вәки бук анин. Го Хвәде т'әмам р'абунә т'әмаша бәжн—бал, ч'ә'ве бәләк, җам—җанате буке у щьһезе we. Әw р'ож к'әтә нава т'ариха гөнде Ә'сланлуе, бу р'ожәкә к'ьвш, нав нишан, чьмки паше, вәхте сала буйина һьнәка дьхвәстын бир банийана, дьготьн, вәки әw сала дә'wата һ'әще ханьме бунә.

БЫРАЕД НАВ ЛЬ ДЫНЕ

Дэ'ватеда һәрдо хорте бәжиһьльнд Мә'муд у Ә'гите
Хәзала: Суди бун, лома йса хале хвәр'а дьчун дьһатън.

Мә'муд вәхтеда гьлавие эле бу. Хале ви бона сәр-
верикьрьна мала хвәйю гьран. бона ә'зәт, әмәкдайна ме-
вана вәки мала вида кем нәдъбун, дәст жь қольха хвә-
йә гьлавтиә дьк'ьшинә, дәвса хвә көр'е хушка хвә Мә'муд
бәге к'ьвш дькә. Мә'муд бәг гөләки мақул у хвәнди бу,
полковнике әскәре ур'ьс бу.

Го щарәке Ә'сланлуе әв малда бу, лынге хвә дабунә
сәр һав к'ьлам дьготън, әв дәнгбежәки готъна вәбу. Го
Хвәде к'ьламеда әви пәсьне хале хвә, Усьве Хвәдо дьда:

Вәрә дине, дине, соз нәманә,
Әзе ханики чекъм ль ван ч'йа,
Дәрики лехъм, чарика мәщитиә,
Әзе сала исальн, хәлqe т'ели—дәләл бьр'әвинъм
бавежъмә бәр бәхте сйаре К'ови ,мире ч'йа.

Вәрә дине, дине, соз нәманә...

Әле, дине, ә'врә, навә сайи,
Әме р'еке дәрхьн, к'амбаха Синәке ль ви ч'йаи,
Әзе дькъм сала исалн, хәлqe т'ели—дәләл бьр'әвинъм,
бавежъмә бәр бәхте бавә Ә'ли, сйаре К'уви ви аг'айи.
Вәрә дине, вәрә дине, соз нәманә...

Го һәла к'ьлам дәве Мә'муд бәгеда бу, һьшкева сәе
мале ледьхьн, Хәзала дйа ви дьве, вәлә, бина Усьве бьра
те у дәрдык'әвә дәрва, дьһер'ә р'асти жи әрсәвьле Усь-
ве бьрайә. Әв дьловани, шабун әви т'әглифи мале дькә.
Әрсәвьл гьшка сылав дькә жь навә Усьве Хвәдо у нәмәке
дәрдыхә дьдә Мә'муд бәге. Әв нәме пач' дькә дьве хале
мын шандийә, вәдькә дьхунә. вәхта хьлаз дькә, дьве вәлә,
хале мын гази мын кьрйә, вәки сьве һәр'мә Тәндурәке ве
мын бькьнә гьлавие эле . Мә'муд бәг лақьрдийа һьнәка
дькә, ед кө һьнәки пешда дьк'әтьнә к'ьре ви, вәки к'ьла-
ма давежи сәр хале хвә, дә вәки әв мерәки йсанә, әва чь-
қа вәхтә тә жь қольхе к'ьнар буйи, бьра хәбатәке тәр'а

бывине. Мә'муд бәг дөвжә ван, мьн вәр'а нәдыгот, бьра хале мьн, сәре Мире ч'йа мьнр'а саг'бә. Дә нһа бьн-һер'ьн, вәки чь нвисийә нәмеда! Гази мьн кьрийә, мьн дькә гьлавие эле.

Мә'муд дьчә мала хале у хал ви дьвә Тәндурәке, қо-льха главтие ви бьмбарәк дькә.

Мә'муд бәг гәләки назьк у қәдырбиланбу. Бь сәре ви һөрмәта мала аг'е, хале һе зедә бу. Мә'муд бәгер'а дьготьн мацуле мацула, мере дәргә, диwана, го вәхта әви хәбәр дьда, т'әмам ле тьма дьбун, к'обра вийә ширьн т'ер нә-дьбун.

Ә'гит бәг бьрамаке Мә'муд бәге бу, баве ви Бьро бу, Әв бьре Усьв бәгебу. Баве Мә'муд бәге Әсәд дьмьрә, Хә-зале дьднә Бьро. Жь Бьро 3 кәр' у дө қизе Хәзале һәбун Ә'гит бәг, Зөрбә, П'аша у Зәйт'ун, Тьрке.

Ә'гит бәг, го гәләки гьр бу, хвәйе һәбуна п'ьр', мале вии дьне зор зә'ф бу, дәсте ви сәр дәстар'а бу. Әледа го, т'әмама наве ви меранийа хвә дькьрьн. Хвәде қам--қа-нате баш дабуьеда. Бьчуйа к'идәре, гьшка ви бәжьн—ба-ле дьнһер'ин, ле шәрм дькьрьн, әв мере һәвар—газийа бу. К'и бьк'әта тәнгасие, нава р'әв—бәзе готи ә сә наве ви һьлдана, бь ви нави хьлаз дьбун, сәре хвә хьлаз дькьрьн. Дәрәща һөрмәта дьнеда жи баварки дәгмә мәрьва льнге хвә вьир'а бавита. Мала Ә'гит бәге шәв—р'о меван қәбул дькьрьн, пер'анәдыгһандьн. Зөрбә у П'аше бьре ви бәр-дәвке мевана бун. Ле Ә'гит бәг хвәхwa, чава дьвежьн, щики нәдсьәкьни— пьрсед мьләтә ч'ук мәзьн сафи дькь-рьн. Го әв гәләки щөлә'т у бе тьрсбу. Тьрса ви кәси нь-карьбу сәр мьләтда бьһата, зор ле бькьра.

Әв чьқаси бәрк' у хвәйе гьлие хвә бу, ле әвқаси жи һ'әйф у дьлован бу, һьмбәри һ'әлал, к'ава у к'обара.

Әви шарна хәме дьле хвә бь к'әламе әвинтиева, хвә-хwa бәр хвә дәрхстбун дьда бери, ль ч'йае Әләгәзе т'ьме дәнге к'әламе ви дьһатын, гьшк ша дьбун, вәки дәнге бәге ван хвәш те, к'и нһа дәре ви вәкә, чь ле бьхwәзә, вәлә, нанакьрьне т'өнәвә. (Әви т'ө вәхта кәсәк дәстәвала жь мала хвә вәр'енәдькьр).

Ә'гит бәге т'ьме щьмә'тер'а дьгот, вәки к'әламе мә һәвале мәнә, минани қәрәт'уйа мерьвр'аньн. Әwана нинбә, мәрьве ве дьнйа гәwрә т'әв һәвбуида динвә. Вәлә, әв чь әш, азара мәрийа һәйә жь мәрийа р'адьқәтиньн.

Бь ве фә'мдарие жи әви һәр шәв хвәр'а дьстра. Дәнге ви хвәшбу:

... Зозане мә Әләгәзын,
 Дагер'е мә шор'ьке бәр Әрәзын,
 Дәрде хәлде мал—һ'але дыйа гәһьрә,
 Дәрде мын ә'вдале Хвәде йәкә мал щинарә, навкельк
 қәвзә.
 Һ'әбубе, әзе Қөвьке чумә Дерә,
 Вәгар'ийамә бәрәка Хамбуре нав эле.
 Хвәзъла ч'ә'ве мын корбуйа, ныге мын бышкәста,
 Мыне хәлде т'ели—дәләл нәдита бәр к'огие мера we
 т'ьмт'еле.
 Һ'әбубе, Қөвьке веда Әзөрмә, мале дьне зори, зә'фә,
 әзе Һ'әбуба дьлар'а биньм көртькәки Шә ме,
 һ'әнифәки дор бь сөрмә.
 Әз чумә вәлате хәриба, һ'әта һатьм мыле Һ'әнифа
 мын гьртънә, данә малә мерә..
 Уи гьдино, уи гьдино чәтьнә, чьқас зәлмә...

Ә'гит бәг нә горне мале дьнебу. Мәрәд бу. Чьқас мал,
 к'әсив, к'усив лә дәшта Арарате һын эзди, һын әрмәни
 бь нане уи һасъла һ'әйване уи ә'буре хвә кьрьнә. Әу гә-
 ләкьн. Әуи хвәхwa жи т'ьме дыот, вәки ләзъмә қәнщие
 бькьн, бавежьнә аве, әве р'оке бе пешийа меръв. Ле тә'лә-
 бәхтр'а әу нәһатә пешийа уи. Әу бу хәре сийасийа Стали-
 нә нәһәқ. Әу сьргун кьрьн. Әу шандьн, кәс нъзанә к'әда.
 Ле навә уи, һе—һе һәйә у we бьминә. Әу сәр заре мыләтә.

Гәләк гьли—готьне һ'әваск'ар дәрһәқа вида дьвежьн.

Щарәке Ә'лихане Усьв бәге, Бәдье Усьв көр'халә уи,
 Дәврешә Шә'мо, Шехе Шехобәк'ра, пәзе Ә гит бәгейә
 қьрд дьвьнә Бәк'уе, бьфрошьн. Әвана хөрщә зер' тиньн
 ч'йәе Әләгәзе зозана Чьл кание, бәре хвәйе ван датинын.
 Ә'гит бәг ле дьнһер'ә, һерс дьбә, дьвежә ван:

— Ә, п'ак, вә әв полка анинә, әзе вана чабькьм, хвә
 вәнашерьм, мын'ра п'әре йса ләзъмьн, вәки һәр р'о хәрщ-
 кьм! Һөрмәте вәр'а бькьм, мале мә we п'ьр'ә, навмал дән-
 ге дика нагьһиже. Зер', зив чьқаси бежьн һәнә, дә к'әрә-
 ма хвә нһа ван полка пашда бьбьн, дәүсе п'әре к'аг'әз би-
 ньн, вәки бәрдәствьн, чьхара мале гәләкә, к'әнге әм бь-
 хвәзън, хәрщкьн. Ле зер'а готи бьви һурки, теки п'әрә
 паше хәрщки, вәлә әв нәләзъмьн, п'әре к'ахәз ләзъмьн.

Әвана п'ор'—п'ошман Дьчьнә мала қәсәв, кө пәз к'ьр'и
 нә. Қәсав дьве вә херә?. Әвана дьвежьн, вәки һ'ал—һ'ә-
 вәле Ә'гит бәге wa. Қәсав дьве мын нәгот, вәки Ә'гит бә

гер'а п'эре к'ахаз лазьмын, чьхара ви за'фә, әв һ'әвище зер'а нинә.

Qəсаве Бок'уе зер'а һьлтинә, дәвсе п'эре к'ахәз дьдә.

Го Хwәде 2 хөрще мазын п'эре к'аг'әз тенә мала Ә'гит бәге. Әв го хәма ви п'эрәбун?. Дьвежә лавька, вәки вана дайиньнә кәлине у чәнд һ'әзар червонеса щева хwә дәрдыхә дьдә П'ашае бьре хwә, дьве һәр'ә Тә'лине ич'ь-ке бинә. Го сьвәтьре Ә'гит бәге т'әхтәки бса дани, вәки баварки, ниве қимәте һ'әзар сесьд пәзе қьрдә, кә фьротьбун, чу. Го дьготын, вәлә, бәг р'астә, р'аст шуре хwә гьредайә, вәки зер' вәнәгәр'андана, ве әвқас мәсьрәф пе чь баһата кьрьне?. Ә'гит бәге чәп—р'аст хәрщдыкьр. Го вәки әв пәй мале дьне к'әта, ве әвқас бьда сәр һәв, кә дәвләтәкә мина Р'оме нәгһиштае.

— Мәрие минани Ә'гит бәгейә хөрт пәй мале дьне нәдык'әтын. Мәрьве хөрт хәма ви нә мале дьнейә, хәма ви т'ьфақ, йәкти, к'ара мьләтә,— Ә'слане Надо, Дәвреше Шә'мо т'ьме дьготын.

Дәрһәқа Ә'гит бәгеда фькред башқә—башқә һәнә. Ьнәк дьвежын, вәки әв гәләки сәртбуйә, гәләки һерс буйә. Ле гәләк жи дьвен, вәки мәрьве минани ви һәр ва мьләт-р'а лазьмын. Чьмки тьрса ви шәр' нөдыкьрын, хьрави нөдыкьрын.

Ә, Ә'гит бәге нинбуйа шөхөле гәләкае хьравбуйа, ло һәлә йа т'әмамийа олк'е. Әв мәрики хwәйе хирәте, наму се бу, Кәси бь сайа наве ви тәрәш нөдыкьр дәсте хwә бьдә чопәки һ'әснийа.

— Мәрьвед минани Ә'гит бәге бьра нава т'ө мьләтида кем нәвын. Мәрьвед хөрт мьлк'е мьләтә, п'әр' у баске мьләтә,— Бәде Р'ьзго, К'әләше Ат'о дьвежын.

Ә'гит бәг хөртбу. Хөртар'а синор т'өнә.

НАТЪНА ӘВДЫЛА БӘГЕ

Т'әмамийа гьрәгьре мьлэтә жь Т'урк'нае, Ираце, Иране, го, вәхта ль п'арвәмате Сөрмәлине бырәс дийана готи әсә сәрник мала Усыве Хвәдо хьстана. Го гәләка жи хвә ве мале дьгьртън, щарәке Әвдыла бәге жь мала Сари Сьлеман аг'әе дирони двә меване Усыве Хвәдо. Мала мапр'а бса жи дьготън мала Серхун Сәге. Әв мала, малбәта ке ль т'опраха Т'урк'нае дыма. Дьк'әтә бьн дәсте ве мале т'әмамийа сипкание, Әвдыла бәг быре Мәмәде Әли бәге бу. Ви Мәмәди, йе кә бь мерани, шблә'те хвәва тачиңи пәсиданна бь к'ьлама буйә. Әвдыла бәг, го мәрники ләт ифи к'әбар бу, жь ч'әв у бөрне шива дьһатә к'ьвше, вәки рәстие жи жь мала әфат—шеранә. Дәрһәқа ве маледа гәләк мә'лү мәти һәнә. Дәрһәқа мерани, бәрхвәдаинне быре ви Мәмәде Әли бәгеда мьжулие хвәш һатънә һунаңдыне. Щарәке К'ор' һ'әсәйн сәрк'аре әл—әшира һәйдәра вәхте нав—нишане Мәмәд бәге дһәсә газн дькеда. Теи дьвежнә Мәмәде Әли бәге, вәки п'аше газн тә кьрийә. Әв дьве п'аша к'ийә? Дьве вәлә, әз нызанъм. Дьвежне ле К'ор' һ'әсәйн к'ийә? Дьве бса бежън, малавано, бежън К'ор' һ'әсәйн, ле на п'аша, к'и ләжън вә дькарә т'әхминкә, вәки вәхте һун дьвежън п'аша һ'әсәв һьлтинън сәрк'аре һәйдәре ме. Дьвежне, щамер, на вәхте шьронә-кьрьна гьлиңийә. Фәрәсандьна сәре ванә, нәхди әв газн тә дькә. Мәмәде Әли бәг, дьве на һун Хвәдекън, к'а щаве бьднә мала Усыв бәге, Усыве Хвәдо ль Синәке, мала һ'әмид бәге, бежън п'ашае бе мала вә, әгәр т'әхминкьрьн, вәки гьли дәрһәқа сәрк'аре әшира вәиә һәндәраданә, чь дьхвәзън бежън, әве т'әхминкьън, вәки дәрһәқа п'ашаки т'ьрк'ада гьли дьчә. Һазьр дьвежънә Мәмәд бәге, ле тә чавә дьхази? Әз дьхазъм жер'а бежъм К'ор' һ'әсәйн. П'ашати Р'оме дайә сәр Бьра әв ви бса нас бькә, ле һ'әта шир'а бежън п'аша бәрхе мала Серхун тә вәхта ньге хвә навәжә мала ви. Го т'әмама ч'әве һәв ньһер'ин, ле тәрәш нәкьрьн бәр гьлине вида бен. Чәндәк дәрбаз дьвә, диса дьвежъне, вәки К'ор' һ'әсәйн п'аша һьвийа тәйә. Әви тә дьвежә, чьма вә щав сәрда нәшандийә, вәки әз чьма начь-

мә һәрәма ыи? Әһана дывежын, на вәлә, шәрмә, әме чь
щавә өсә ыир'а бышинь: Мә'мәде Ә'ли бәге гәләки һерс
дбә, дыве чь шәрмә? Мыр'а йан ыир'а? Әве тә дывежыне,
вәки әм һәйрана тәнә, ыан гәлиһа һьһнәдә, ые быбһен
дәсте ә'шырае бык'әвә һәв. Мәмәде Ә'ли бәге дыве ә. Хвәде
сәва ыьра быра һәма дәсте ә'шыра бык'әвә һәв. Әви наве
Р'оме ль хәкьрйә бәс нинә, сәрда жи бы гәф -- гөр' щав
дыкә, вәки әз һәр'мә һәрәма ыи. Тыһте ыә һәбунә у навә,
һ'әта әв бы дәсте хвә әви нави сәр хвә һьһнәдә, қә на мала
мәда, мәр'а ыи нави быдә биркьрыне, вәлә, әзе һәма сыве жи
һәр'мә мала ыи, мала ыи жы мә дуртр нинә, вайә ль Бат'но-
сейә. Мала Серхунда гәләки сәр ые йәке дыфькьрын, һьһәк
дывежын, вәки нә щайзә әван гәлиһе Мәмәде Ә'ли бәге ыи-
р'а бышинь, һьһәки жи дывежын, вәки, һ'әһран, ле әме
чь щавә быдыне, вәки Мәмәде Ә'ли бәге һачә мала ыи, мә-
нә чийә?

Вәхте готәбеже әв фькьр алт'ындарне дывә, вәки бы
щамерти, херхази бежнеда, кә Мәмәде Ә'ли бәге сәва фь-
лан пьрсе хвә әглә дыкә. Әве жи щамервә, ые быдә һ'ыше
хвә, вәки р'асти жи әв сәрк'аре әләкә К'өрдстанейә мә-
зынә, наве Р'оме ыи нае, һьһәк, ед миннани Мәмәде Ә'ли
бәге ле ыщыз дыбьн.

Сывәтәре қасьде К'ор' Һ'өсәйн п'аша диса те дывежә,
кә әва щара З, вәки п'аша һьвийә Мәмәде Ә'ли бәгейә.
Бәрдәстие мале әви сәрвәхт дыкә, вәки чь тә вәшерьм,
чь Хвәде, Мәмәде Ә'ли бәге сәва ые йәке дәре К'ор' Һ'ө-
сәйи вәһакә. Әви тә дывежә, вәки чәнд гьрәгыре
миннани Мәмәде Ә'ли бәге жи әв йәк тогыһә, әв мәщбурә
пашер'а бежә.

Қасьд вәдгәр'ә чь кә быһистьбу, гыһки пашер'а дывежә.
К'ор' Һ'өсәйн п'аша һьһәки һерс дык'әвә, вәки нава ә'ши-
реда мәрывед өсә жи һәнә, кә һыге хвә ыир'а бавежын?
Гьли—готыһе кем—зедә бежын. Го хеләке шунда, вәхта
дәсте хвә да ә'һйә хвә фькьри, сәре хвә блынд кьр готә
қасьд, вәки тә Мәмәде Ә'ли бәге хаха дит? Йане на? Қасьд
дыве, п'аша, вәлә, мын әва щара З әв һәдитиә, һәжи гөһда-
рйә ыи кьрйә. К'ор' Һ'өсәйн п'аша, дыве, кәр'о, вәки өсанә
дывә ыир'а һәготыһә, вәки әз газы ыи дыкьм. Әви тә дыве-
жә, вәки әви брае ыи Ә'вдыла бәгер'а жи хәбәрдайә, әви
өсә щавә мын дайә. Көр' Һ'өсәйн п'аша дык'әнә дыве тә чь
гот т'әмам р'астә, чьмки Ә'вдылә бәг мере дәргә— дывана-

йә, марьвәки дилаванә, ширәтк'аре бьре хвәйи бьч'ук әв бь хвәйә. Мәмәдә Ә'ли бәге гөр'а ви дәрнәк әвә Ә'вдлә бәге бәри ви әв глийа мьнр'а готйә. Нһа ақаси жи бәр брә хәндйә, сәре ви т'ьжкәкьрийә у әв йәк сәре ви дәрнае у хвә-хә жи дьвежьн, вәки йәки зори- зөрбәйә, дьжмьне Р'омейә, қаләчиедә жи хвә навежә бәр г'ә'лдайә, һәр'ә бежә, вәки К'ор' һ'өсәйн бь хвәстьна мала че, мала кәләме ч'ә'-ве Р'оме (го Хвәдә хәбәра „Р'оме“ нәрм го, кә кәс нәһе) әзә вьр вада нәһелм, вәки нава әлә сипкада р'әх наве мьн хәбәра „п'аша“, кә Р'оме дайә сәр мьн, иди һьлдьн---дайньн. Қасьд сьвәтьре дьчә нава әлә сипка, мала Серхун, мала Сьлеман аг'әе Сипки у дьве һ'ал — һ'әвалә вә у Кор' һ'өсәйн ва. Әви тә һәлә сәрһатиә һ'ал—һ'әвалтиә т'әмам нәкьрьбу, гьрәгьр дьвежьн тә чьма наве сәрк'аре әл—ә'шира һәйдәра бәса да, чава кә Мәмәдә Ә'ли бәге дьхвәзә. Әв дьве, вәки вә нәһышт әз гьлиә хвә т'әмамкьм. Дә һһа бьбен хьлазийа гьлиә мьн..., К'ор' һ'өсәйн, го, вәки әвә сәр хәтьре мала Серхун вьр вада нәһелә хәбәра „п'аша“ нава әлә сипкада р'әх наве ви һлдн, дайньн. Т'әмам дьвежи го р'аст дьвежи. Қасьд дьве, вәлә, бьлә, р'аст дьвежьм. Т'әмам сәре хвә дьһ'әжиньн, бәр хвәдә дьвежьн, вәки п'акә, р'астә һьнаки дәрәнг, сәрк'аре ә'шира мөзьн, һәй-дәра т'әхмин кьрийә, кә әв нава, вәки Р'оме дайедә нә лайиқә, дьлә гәл нинә, дәвләт ви дьхәпинә, һәлана дьдеда, вәки зйанә бьдә мьләт, һәләқәтиә мә у әрмөнийә, вәки дәвур—зәманада әм щинар, хәрхәзә һәв бунә.

Дә баш, баш, вәки К'ор' һ'өсәйн бәса готйә Готьна К'ор' һ'өсәйн дьгһиньнә Мәмәдә Ә'ли бәге. Мәмәдә Ә'ли бәге, дьве, ә, баш, шькьр мала Хвәдә, вәки әви жи те дәрхьстийә фькра Р'ома р'әш. Мәмәдә Ә'ли бәге дьве-жә ә'лами қасьде ви кьн, вәки әзә сьвә бемә Батносе у сәрики К'ор' һ'өсәйнхьм. Мәмәдә Ә'ли бәге сьвә дьчә. Батносе, хвәр'а дьгәр'ә, дьчә һәрәма К'ор' һ'өсәйн. Вәх-та әв дьчә дәргәванә малә дьвежеда, вәки пагә һежа лә'зәки чу һәйвангәһе, вә ва бе. Мәмәдә Ә'ли бәге диса жь хәбәра „п'аша“ гәләки а'щьз дьвә, дькә вәгәр'ә ле бәр һәтьна хвә дьк'әвә. Вәлә, нәмәрдиә накә, дьвежә дәргәван, ле тәр'а нә готьнә, вәки тә вә хәбәрә... Хәбәрә һьнәки дөвә хвәдә дьвә, тинә у бона черьк фә'м бькә, дән-ге хвә һьлдьбьр'ә „п'аша“ щәм сипка нәвежи. Дәргәван дьве, вәлә готьнә, ле бьбахшинә, зьманә ви һинбуйә, бей һ'әмде хвә әв хәбәр гот. Вәхте Мәмәдә Ә'ли бәге бьлдн

хэбэра „п'аша“ дьвежэ, һэйвангәһеда К'ор' Һ'өсәйн дь-
быһе. Әһи т'ьре гази һи дьһын, дьве, һәки әзе ва һа-
тым. Мәмәде Ә'ли бәге дьк'әнэ, дәст стуге дәргәванр'а дь-
вэ, һәки нәгөнә һийә, кә әһ хэбэра к'әтийә сәр зьмане һи.
Гөнә бәге һийә, һәки бь һе хэбэре һөрмәта эл—ә'шира
һәйдәрар'а дьлизә. Үөһта Мәмәде Ә'ли бәге гөһе һида
хэбәрдыдә, әһи т'ьре Мәмәде Ә'ли бәге һь К'ор' Һ'өсәйн
дытьрсә, ләма һса дьвежэ. Дәргәван дьвежеда, дә әһе ва
бе, тә мери һир'а бежә. Мәмәде Ә'ли бәге дьк'әнэ, дәсте
хвә мьле дәргәван дьхә, дьве баш, те һһа бьһһер'и.

Хеләке шунда К'ор' Һ'өсәйн дәрда те у Мәмәде Ә'ли
бәге дьвинә, ә'щевмайи дьвежэ дәргәван, ле тә фә'мнәкьр-
йә, меване мьһ т'әглифи одеки? Дәргәван, тә дәргәванби,
дьве әз хөлам, к'а әһи қә р'е да мьһ, мьһ хвә һндакр, вәлә
сәре тә, қә к'еф-һ'але һи жи һәпрси, әһа чәнд дәрәнә һа
дьвежэ, р'әһи тә, һа дьве һа, һа дьве һса. Дәргәван бь ван
готьне хвәһа чавә дьвеһьһ, тә'һа К'ор' Һ'өсәйн дьхә,
п'ышке һи дьһөрьминә. Бь һе йәкеһа дьхвәзә бежеда,
төһи һәки һәһи, иди ед дьһе к'иһә? Үөһи бәр тә хэбәр-
дыһ. К'ор' Һ'өсәйн һьһәки дфькьрә, пәһе сәр мьле хвәһа
дызвьр'ә дьвежэ дәргәван, һәки Хвәде Хвәдеки мөзьһә
к'а бьһһер'ьһ чь мьһ у Мәмәд дәст дьдә. (К'ор' Һ'өсәйн
қәстбәндә дьве Мәмәд бь тә'һа һавәжә Мә'мәде Ә'ли бәге,
бь һе йәке дьхвәзә бьдә к'ьвһе, һәки щәм һи бәг, аг'а—
маг'а дәрбаз һавьһ). Мәмәде Ә'ли бәге әһе йәке дьһе хвә-
да хвәйдкә. Әһ бь р'ебәрийә К'ор' Һ'өсәйн дьчә ода һи.
Одеда сьһав, к'ьһаве дьдьһә һәв. Мәмәде Ә'ли бәге диса
дьве, һәки чьһа дәрәһг к'әтийә.

К'ор' Һ'өсәйн дьве әһе биркә, зани мьһ чьһа гази тә
кьрийә? Дьве к'әрәмкә. Дьве, вәлә, мьһр'а гстнә, һәқи тә-
һи сәр хвәһи. Әз жи фькьрим, кә тә баштьр иди һавә элә
һипканиеда к'и һәһә?. Вәлә мьһ гот, әзе һир'а беһьһ,
һәки аһайә хвәһә һ'әмидие чекә, минани йә ед майһи.

Мәмәде Ә'ли бәге те бьбәщә, дьвежә, һәки бәре ә'һ-
льһ әһ мәрьһе әлейи һәри зор һиһә, әһ хөһаһе зорайә.
Е һи мөзьһтьр, хөртьр, мә'рифәтьр гьләк һәнә, әһ хвә
алчәһе һан һ'әһав дькә. Һа 2 Ә'вдьһ Мәщит, һәки кәр'е
хуһка тә Һ'әзарә һаньһейә, гази кьрьбуне, Стәмболе щәм
сөлт'ан Һ'әмид. Әһ, тә баш зани, һәчү һәрәһа һи. Боһа һе
йәке һәчү, һәки т'әһи чекрьһа аһайә һса һәвә. Һавә к'иһани
тә һежә гот. Әһ фкрийә, һәки чекрьһа һе аһайә, һе зйәнә-
кә мөзьһ бьдә мләте мә. Әһе һәв бьвьһә дьһьһьһ. Әһе йәке
ә'сә Р'ом дьхвәзә. Ә'һиһа бәри һәвдә, һәки мқабли һәв
дәрхә. Бә'һа хэбэре, дьхвәзә, һәки аһайә мәйә бь щур'е йә

тə һəвə. Əw алайи, готи мьґабыли к'евə, мґабыли браед
мə эздиа нəбə? К'и кə п'ьр'е—һындьки аґыл сəре wiда
һəйə ,т'əхмина тə, we тыште ѓса быкə? Демəк, Р'ом, мə
бəри һəв дьдə, дьхвəзə, wəки əм бы дəсте хwə ч'ə'ве хwə
дəрхьн. Əв йəке гəнəк'арйа мəзынбə, алие мəдa. Бефə'мийа
һ'əтa—һ'əтайе. Əз нa тə, wəрə əм ґасəке к'əмa дайньн пьр-
са ле быкьн. Əм кəрманщьн, нав—намуса мə йəкə, wəлате
мə йəкə, əм ғышк кəр'е де—бавəкинə. На, на, Хwəде һ'ə-
вини, əм чьма сəр нə т'ə тышти һəв ґьр' кьн. т'алан, щи-
шьһ'ьти быкьн. Əм чьма п'арəкə мьлəт мьґабыли п'ара дь-
не дəрхьн? Гəлə сыве сəва ве йəке к'е мəр'а бежə бари
к'əлa. К'ор' һ'əсəйн дьве, ед ѓса һəнə, мəсəлə, һ'əмид п'а-
ша хwəхwа.

Мəмəде Ə'ли бəге тутьке wi р'адьвьн, п'əрда шəрме
we да давəжə, бəр К'ор' һ'əсəйн дсəкнə, дьве, wəки дə ѓса
бежə? Тə свəдa чьма глие хwə р'аст нəдгəт. Демəк сəлт'ан
Һ'əмид дəст пышта тə хьстйə у хəбəрa „п'ашa“ жи дайə р'əх
навə тə, йанə Хwəде ғырави тə йəки һьнк'уфи ғыґьр п'аше
вийə. Wəлə, əв тə дьхəпинə. Мə ғышка бəр тыштəки һ'ə-
сав нaкə, əв дьхвəзə бы р'əшəте ґайлийа мə бьстина. Бь
дəсти мə алайед сəр навə хwə чекə, бы дəсти мə ґəт'ле бы-
кə, мə бəри һəвдə, мə бəри əрмəниед щинарсд кал—бавə
мəдə, wəки мə wəкə п'ор'е сəре хwə ґəнщи һəвр'а кьрйə.
Дə бежə, чь мьн гəт нəр'астə? Чь мьн гəт кьред сəлт'ан
Һ'əмидьн, нə ғыли—готьне мир Севдиньн?. Тə дəнге хwə
наки нə, тə дьвини, wəки əз р'аст хəбəрдьдм? Бəрхə мала
Серхуньм, жь мала Сари Сьлеман аґ'ае синки. Мə бə-
ре—бəредa пышта хwə Р'омa р'əш ғыренəдайə у ғыренадьн.

Ə'вдьл Мəщит, кəр'е хушка тə хwəхwа, əв, чь мьн тə-
р'а гəт, ль Стəмболе гəтьбу. Wьра дəсте хwə нəдaбунə wi,
жь эл—ə'шире мə тьрсабун. Ле wəки əм т'əмам йəкьн,
we чaвəбə?. Wəлə, wi чaхи т'əхте сəлт'ан һ'əмиде быһ'ə-
жə. Əwe тьрса ґəдрə щьмə'тa мə быґрə, ґəдрə wəлате мə
быґрə. Ле чьмки занə əм бет'фаґьн, əм хwəхwа һəвдə да-
вəжьн, к'əмчəки давəжə бəр чəнд ғырəґьре мə, wанa р'а-
дькə р'уе һəв, wəхwа жи дур дьсəкьнə, сьмеле хwə ба-
дьдə. Щарна жи нишан дьдə, wəки мə һəв херə, əм чьма
һəвр'а йəлə нaчьн. Т'əмамийа дьнйаер'а жи дьвəжə,
wəки кəрманщ пашдамайинə, дури мəвə, фə'мнакьн, хь-
рафие у нəп'акие дькьн. (шəр'а давəжə мə). Əв хьравийа
хwə давəжə стуе мə. Хwəхwа əрмəние щинар щи-
гəһасти дькə, ґьр'а wан тинə, хwəхa е мəйə нəзан бəри wан
дьдə, əwанa жи бəри мə дьдə. Ле щи те хwə афу дькə, дəсте

хвә дшо, алики дсәкнә, вәки Хвәдеграви һаж тштәки т'өнә, ед майин дькын, — сәроке к'орда, һнәк бефә'мед т'ьрк'. әв готына „бефә'мед т'ьрк' қәст бәндә дьдә хәбате, вәки дьне—а'ләм бежә, кә сәлт'ан чь быкә, дәсте ванда Хвәде гьрви кә'тйә қана Хвәде?.

Ле әм р'ьнд заньн, мә хвә нан пыш гөһе хвәва нә-хварийә, вәки чь дькә, әв дькә, дор— бәре ви дькын, п'ашае ви дькын, вәки ви хвәш бен. Чь Т'ьрк'наеда дьвә, бейи ви навә. Әв һәландаре һәр кьрьнәкейә. Әвә дәсте хвә пышта ван гьшка дьхә. Ед кә плане вһр'а р'азинә. Вәки дөтирәтиә быкьнә нава мә кәрманща у мә мьқабыли әрмәнийә дәрхьн. Әв һәрдә дәрәщә жи бона мә жә'рын, әм готи гөр'а хәлқе нәкьн, гөр'а хвә быкьн, һәв р'унен, һәвр'а быбьнә т'ақәт, вәлә. әм һәвр'а бунә та'қәт сәлт'ан һ'әмид на, бәве ви жи қәт һькарә сәр сйа мада бә. Готына мьн т'ә-мам р'астә, бьдә һ'ьше хвә...?

Әгәр мьн тыштәки р'аст нәготйә, йан жи чь мьн готйә, бона к'ара нәвса хвә готйә, бежә, әз бәр тә сәкьнимә, чь дьхвәзи быкә! Вәлә әгәр әзи нәһәқбьм әзе сәре хвә темә бәр хвә у кәр' вәгәр'ьм мал у бәр тәндуре р'унем, р'уч'ь-ке кәсәки нәк'әвьм. Ле һ'әта те гьли хвә бежи, быбахшинә, әзе дә бәнде ве к'яламе жи бир биньм, вәки әрмәнийә ави-тйә сәр шаһьле хвә, веда р'ьнд те к'әвше, к'а бь навә сәлт'ан һ'әмид гьрәгьре ви чава әщеве р'әш дькын. Ле сәлт'ан дөнге хвә нәкә. вәки бь навә ви чь нәһәра тиньнә сәре щьмә'те. Әв дөнге хвә нәкә, чьмки әви готйә, кә бь навә ви чь тиньнә сәре әрмәнийә—кәрманща бьра, биньн. Ә, Хвәде т'ьрк'е бер'ә'м жи ч'әл—р'аст ледьхьн, бәр тыштә-ки наньһер'ьн:

Генцо, қөрба, һ'әмид п'аша, п'ашаки а'дьлә,

Дә ве гьртиһа, фьрара дәсте хвә дьгрә.

Р'астә, нав—навә һ'әмид п'ашайә,

Ле һәма гьртын-бәрдана ви вәлати дәсте Мир Севдине дьл к'афьрә.

Генцо, қөрба, һ'әмид п'аша, п'ашаки динә.

Дә ве гьртиһа, фьрара дәсте хвә дышинә.

Р'астә, нав навә вийә, ле һәма гьртын—бәрдана ви

вәлати

Дәсте к'афьре мир Севдинә.

Бьрао, бьрао Генцо, мә қәляо, Генцо...

К'әр' һ'әсәйн ван һәрдә бәнде к'яламе дьбьһе, ч'ә'ве ви сери бәл дьвьн, мерьв т'ьре, һ'әсина хвфә'мкьрьне.

h'ышйарбуне, нава вида пешда hat. Əw һеди дьвежə Мə-мəде Ə'ли бəге, wəки занə, занə, лə чь бькə. Дəсте wi нае мьqабьли H'əмид п'аша дəрк'əвə?. Əw дькə ахин, wəки Ə'дьлмəщитə кəр'е H'əзарə ханьмə хушка wi тə гьли—гə-тьн дəрһəqа чуйин —һатьна хwэйə ль Стəмболе wir'а нə-гəтьбу. Wəлə, жер'а бьгəтə, əwi жи we йане хwə тə бьдə, йан жи we қайилийа хwə нəдə. Əw к'əтийə орт'а дə кəвьрə, нə дькарə weдə һəр'ə, нə жи дькарə вьрдə бə. Hһa we чawə бькə, һьзанə?.

Əw диса дьфькьрə, дьвежə Мəмəде Ə'ли бəге, wəки Хwəде бьдə йəкə хер, алайа wi иди һэйə, нкарə əwe бəлакə, чьмки ч'əк—сильһ'е гьшка һənə. У дəсте wi жи нəчə бəр гьли—гəтьне сəлт'ан H'əмид. Дə qə нəбу, we щарна берйа вала бьһелə. һ'этани Хwəде р'ə'мə бəвежə дьлə сəлт'ан, Мə'мəде Ə'ли бəге дьвежəдə, wəки хwəкьрийа дəрман навə Тə кьрийə, бəлə гьрəгьред майинр'а нəвежə, wəки пəй тə бен. Бəлə дəнге хwə нəкə, ə'щевə тə кьрийə, т'ə wəхта нае биркьрьне. К'ор' H'əсəйн дьвə, лə чawə we нəе биркьрьне, əw əвсəнə-əвсəнə хəбəрдьдə, тə қəй дьвəжи нə К'ор' H'əсəйнə, Хwəде аqьл, сьрəфəт лə стəндийə. Мəмəде Ə'ли бəге хwəр'а дьвежə,

Əw дьнһер'ə, wəки К'ор' H'əсəйн ижар жи дəстпə дькə, бь алайа хwəвə к'əбар бьвə, солə—бəлə нəдəдə, дьвежəдə, мал хьрав, һ'ышйарбə, тə чь дьвежи, тə һəжə дьгəт, тə р'ас-ти, мьн шаши кьрийə, Ə'вдьл Мəщит ə'шарəти нəдайə тə, дəсте тə нəчə бəр гəтьне сəлт'ан, тə к'əти орт'а дə кəвьрə.

Лə һһа бь кьрьна хwəвə фьр'нах дьби, əwe хwəр'а дь-ки мерани, һэй мал хьрав. Ахьр, дəwр—зəмəнəдə, к'е бь-һистийə, к'е бинайə, wəки йəкə навəки қəнщ бь кəштьна мəрьвед əмə—т'амвə қазанщкə. Йане жи бь п'епəскьрьна нав—намуса хəлqевə?.

Го Хwəде гəтьнəд Мəмəде Ə'ли бəге сəрə вида р'у-нəньштьн у əw жь мала wi дəрдьк'əвə, һерса wi сəр Мə-мəд р'адьвə. Го Хwəде əw пəши дьчу, Мəмəд пəй wi. Го Мəмəде Ə'ли бəге, тəйлаqи бьльнд бу, чипə wi дьрəжи бун. К'ор' H'əсəйн сəр мьлə хwə вəдьгəр'ə Мəмəде Ə'ли бəге бь гəтьна wə бəһəрмəт дькə, дьвежə, оло, тə чьмə əсə ми-на, һ'аша щə'шке к'əрə чипə хwə лəв дьхи.

Мəмə Ə'ли бəге чь щawə wi бьдə, бəшə?. Əwi тə нə мəрдие нəкə, дьвежəдə, wəки мəк дьчə щəшьк пəйə. Йанə дьхwəзə бəжəдə, кə əгəр тə к'əри, əз жи щə'шка тəмə.

К'ор' H'əсəйн гəлəки һерс дьк'əвə, дьвə, лə, лə мьн к'əтийə мьн аqьлтьрə. Кəр'ə, лəо, əз һəмə К'ор' H'əсəйн п'ашамə. Мəмəде Ə'ли бəге дьнһер'ə, wəки əwi диса хəбə-

ра „п'аша“ да р'эх наве хвә, вәлә, хера ви т'өнә. П'аша дьве сәр мьн ль вәлате Р'омейә, боч'ька мьн ль Иранейә, тә к'ер'а хәбәрдьди? Дьвә тә дәст жь сәре хвә к'ьшандйә.

Мәмәде Ә'ли бәге хвә онда накә дьве, ло, ло, Хвәде һ'әвини, вәки мәрийа сәри һ'ьншър'анд поч'е чь бькә?

Го Хвәде пәй ве щавер'а мәрийа т'ьре, п анща К'ор' һ'өсәйн дани. Дьк'әвә бира ви мәсәлә щьмә'та мәйә ақьл-бәнд, вәки шере Ә'ливи жи, диса дәст сәр дәстар'анә. Әв ве дәмә т'ө гьлики қолайи навежә Мәмәде Ә'ли бәге, т'әне гитә, вәки бьра наве тә тә һ'әлалвә. Вәлә, һәр'ә вьр вада тә сипканийа вә чь бькьн, вә һ'әлал.

Әва мәсәлә Ә'вдьла бәге Ә'ли бәге, го, вәхта гьли дьк'ьр хвәда дышәвьти, дәст чоке хвә дьхьстьн, вәки р'уе бефә'ми, сәрһ'ышийа мада, әм к'әтьнә дәсте Р'ома р'әш у нькарьн же хьлазбьн. Го әви гот, вәлә, р'астә Мәмәде Ә'ли бәге ақаси К'ор' һ'өсәйнда дьк'әт, вәки гөр'а Р'оме некә, ле хвәхва жи әвқа шаши дьк'ьрн, һәр Хвәде заньвә. Сәр нә т'ө тышти, әв у мере мәт'а мә— Хәлиле һ'әсо р'адьвьнә һәв. Мәмәд әви жи, көр'е ви жи дьк'өжә. Һьл-бәт бона чь?

Т'әне бона ве'йәке, вәки Хәлиле һ'әсо щарәке, дәве ви чубу, готьбу, кө әз р'өжәке Мәмәде Ә'ли бәгер'а һәмә. Әви тә жи дьбьһе, дьве әз бәрхе мала Ә'ли бәгемә, ле ә'сле ви чийә?

А, Хвәде, р'уе ве сәрһ'ышкиеда, вәки сьзм—әз, кәс сәр мьнр'а т'өнә, мала мә хьрав буйә. Р'ом жи һәлана дьдә.

Әм жи фәне ве ньзаньн. Сөтөхар у т'әнгәзар пәй ве дьчьн. Мәмәде Ә'ли бәге мәр'вәки зор бу, ле һ'әйф әв сәр гьли хвә нәсәкьни, мқабьли Р'ома вьр'әк—дәрәвин бәрк' нәсәкьни. Хвәде мала ви хьравкә. к'әтә нава дә'w—доза мәр'вайа хвә, һ'әта сәре хвә жи хвар.

Ә'вдьла бәг дьве, ле вә к'ьламе, кө авитьнә сәр Мәмәде Ә'ли бәе нәбьһистьнә?

Усьве Хвәдо дьве дә әм вәлате. Ур'ьсьн, һун вәлате Р'оме, чуйин—һатьна мә жи кемә, мә к'ө бьһистийә? Тә сәр ч'әвар'а һати, гөла дьрежи, тә нәһатайи, к'е әв гьли мәр'а бьготана? Ле Ә'вдьла бәг, тә наве Хвәдеки, к'а к'әрәма хвә ван к'ьлама мәр'а бежә. Го Ә'вдьла бәге дәсте хвә да бәр гөһе хвә, бәнга хвәйә щәһьлтие ани бира хвә, дәстбь галә—гале кьр.

Ль мьн, ль мьн, ль мьн...

Һуса кавьл дәве дере, ве кәләмә,

Әскәре Хәлиле Ә'щәм гьранә, пәй Мәмәде Ә'ли бәге

те ләмәләмә.

Дөһ нава р'оже Мәмәде Ә'ли бәге се дәнга дкыр гази,
дыго Хәлиле Ә'шәмә, мьн позе кәке р'әзил кыро,
Нә тә дыгот, әз һәмә, Хәлиле Һ'әсомә, мерәки
мерани зедә мә,

Р'оже ог'ьрме гыран қәсәсе сәре бәрхе мала Ә'ли
бәгемә.

Иеқин тә заньвә бәрхе мала Ә'ли бәге әз бь хвәмә,
кәке Зауд, сйаре бозе чарсаләмә,

Шәве ль дәштемә, р'оже нав сәра ч'немә, мьжу у
думана р'убарә ә'рдемә,

Панздә салийә хвәда сәр пышта мә'нәкинемә.

Мьне бь һ'өкөме т'әкәйәхе тә дәләве хуне һәсекьри,
Мере тә көштынә, т'аләне тә бьрийә, бәри әскәр тә
дайә дәрбаз кьрийә вәлате ә'шәмә.

Ль мьн, ль мьн, ль мьн...

Ль мьн, ль мьн Һуса кавл к'әтм ба те, вәрзә ба те.

Шә'дә—шуде Мәмәде Ә'ли бәге гәләкьн, гәлә һәнә.

Дә ве гөлләке бәри бәдәна Хәлиле Һ'әсо дайә,
мала ын бьрийә бәр мират'е.

Щьнийәзе ын шери сәр мьле хөлам у хьзмәтк'ара
бәрбь мал те.

Ль мьн, ль мьн, ль мьн...

Го Ә'вдьялә бәге кьрә ахнн, вәки вә бьһнст Мәмәде
Ә'ли бәге чькыр?. Хәлиле Һ'әсо— мере мәт'ә хвә көшт.

Дә, вәлә, әм һәвр'ә хөртьн. Дә нһа бьһнер'ьн мәт' чь
тинә сәре көр'е бьре хвә.

Мәт'е деране Мәт'эране, веран ве бь кәләйә.

Мәмәде Ә'ли бәге жь мал сйар бу, сйаре бозәки
дел гәвәзи, дел һ'әнә.

Мәт'е деране, дьжмьне Мәмәде Ә'ли бәге йәк Ә'вдьяле
гежә, йәк Ә'вдьяле левт'өнәйә,

Мәт'е бьра дәсте мьн эт'әка тәвә, дәсте тә эт'әка

Р'әсули Әкрәбавә,

Мала хвәда нәкөжә Мәмәде Ә'ли бәге, сйаре Тигран
бәве Зауд, р'оже охьрме гыран Сәлийәмә мала бәве
тәйә, дәге гөлләйә.

Әзе Мәт'эране веран дьһнер'ьм ве дөбури,

Дә бьра әв р'ож нә р'ожа Хвәдебә, вәхта Мәмәде
Ә'ли бәге,

Сйаре Тигран, бәве Зауд неч'ирване мала бәве мәйә,

Қәрәмерика веран дьгәр'инә р'еч'ә мури.

Мәт'е бьра дәсте мә эт'әка тәвә,

Дэсте тэ эт'эка Р'эсули Эк'рабавэ,
Те Мэмэде Э'ли бэге мала хвэда нэкѳжи һесири бь
зэлули.

Дэ к'е кър, дела мэт'е кър,
Т'ьли, печ'ие Мэмэде Э'ли бэге чаша гѳстилкеда
же кър.

Бэжна Мэмэде Э'ли бэге дьнһер'ьм т'ели кэте.
Б'ра эв р'ож нэ р'ожа Хвэдевэ, вэхта Мэмэде
Э'ли бэге ль мал с'яр бу Қэрэмерика к'еран бэре
хвэ да мала мэт'е, сэбър к'эте.
Мэт'е, дәсте мын эт'эка тэвэ,
Дэсте тэ эт'эка Р'эсули Эк'рабавэ,
Те мала хвэда нэкѳжи Мэмэде Э'ли бэге, р'оже
охърме г'ран сэлйане мала бане тэ те...
Дэ һайло, һайло, һайло, һайло...

Вэ бьһист ижар чь бу?. Ижар жи мэт'е һ'эйфа кѳр'е
хвэ, мере хвэ Мэмэде Э'ли бэге һьлда. Һэрдѳ алийа жи
бу шин у г'ри. А, эм эвьн б'рано, — Э'вд'ьла бэг дьвежѳ.

Эви һьн к'ьлам дьготын, һьн жи пер'а шьровэдькьрын.

Го се р'ож у се шэва бьгота к'ьлам ви хьлаз нэдьбун.
Дькьрѳ ахин, вэки нэзание, дѳтирѳтие ча эм пашийа к'о-
ча һьшт'ьнэ, ча эм бьндѳст кьрынэ. У гьлие хвэ дьвэк'ь-
ланд, вэки эм һэвр'а хѳртын, эм бѳр һэв данахѳн. Го гѳтѳ
Усьве Хвэдо ахьр бале мѳ йэки минани тѳ, Усьв бэге,
Э'лие Мирзѳ, Һ'эмид бэге, Чѳркѳзе Эвло Наде Э'слан,
Щѳве Шѳвеш т'ѳнэ, кѳ т'фада мьлѳт бькѳ йэк, сѳре гьрѳ-
гьра дайнѳ сѳр һэв. Вэ т'ьре эм һаж вэ т'ѳнѳнэ. Вэ чьқаси
зѳ'мѳт к'ьшайдийѳ бѳна йэктийа мьлѳт. Вѳлѳ э'йаре вѳ
фьрѳйѳ, һун дькар'ьн бѳр һэв дахѳн, ле йе мѳ бьн һѳланда-
йина дьжмьнда хвэ ѳнда дькьн, һ'ѳтани сѳр һ'ьше хвэда
тен иди дѳрѳнгѳ, малък ван авабуѳйѳ.

— Ло, кѳле мын гѳлѳкьн, бѳсѳ мын бьднѳ хѳбѳрдане, —
Э'вд'ьла бэг дьвежѳ у хвѳхва жи наст'ьрѳ, к'ьр'е гьликь-
рьне тене. Вѳлѳ, мѳри нѳвежѳ жи, мѳрие бьт'ѳдѳ, вѳлѳ гѳти
бежи, вэки гьшк кьр — э'щевед гьрѳгьра заньбьн, ньфьр'и-
йа ван бькьн, т'ѳ вэхта р'йа ванда нѳчьн, у ѳва вана кьр-
йѳ э'йба һ'ѳта — һ'ѳтайе, нѳхсанбуна млѳтие һ'ѳсавкьн.

Вѳлѳ бь һ'ѳсавһьлдана ве йѳке жи, вэки заре мын гѳр'-
йайѳ, эзее сѳр'атийа К'ор' Һ'ѳсѳйн п'аша, йа сипканийа мѳ,
Э'вд'ьл Мѳщит, йане жи Т'ели Э'т'е — ч'уке ѳ б'ра жи бь
к'ьламки вѳр'а бежьм. Т'ѳмам дѳсте хвѳ чока хвѳ дьхьн,

h'эйфа хwә тиньн бона кемасийа орт'а э'ширада. Ле чьмки
h'әwще дәнге Ә'вдълә бәге бун, дьвежън, дә к'әрәмкә.
Ә'вдъла бәг дькә галәгал:

Һай wae, һай wae...

Сәрәголе wеран we һ'әwшанә, т'ьвьнга дәсте Ә'вдъл
Мәщитә авешика 6 нишанә.

Һ'әзарә кьрә гази, Сьлеман бәго, чевә че бьхәвтә,
wәхта һawара тәе бе Т'ели Ә'т'е, ч'уке 6 бьранә.

Сәрәголе wеран щики демә,

Һайдәра 1700 мерьн, бәгләра (сипкани) сәди йәки
кемә.

Шә'дә—шуде Т'ели Ә'т'е дарә дьнеда гәләк һәнә,

we бәри к'ома һайдәра дайә,

Дәрбазкьрийә ава Мураде дәлаве ч'емә.

Сәрә голе wеран бь кәләнгә,

Т'ьвьнга Ә'вдъл Мәщит эварда кәр' буйә, нае дәнгә.

Шә'дә—шуде Т'ели Ә'т'е дарә дьнеда гәләк һәнә.

Бәри к'ома һайдәра дайә,

Дәрбаз кьрийә ч'әме Мураде, ава Һ'әвр'әнгә (гөид).

Ә'вдъл Мәщит жь мал р'ек'әт, р'е ньвикьр,

Иашика щәбьрхане малда биркьр.

Һ'әзарә кьрә гази, го Ә'вдъл Мәщит, шире мьн тә

һ'әлалбә, wәхта дьчи шәр'е хала, 3 щара К'ор'

Һ'әсәйн п'ашар'а п'атә бьдә.

Бьра паше хале тә нәвежън харзие мәбу, мәр'а

бебәхти кьр.

Һай wa, һай wae, һай wae....

Һайдәра р'әвнч, бәдьяра бәрдае, наве Т'ели Ә'т'е
бьра бәлаwә р'убәре дьнийәе.

Го Хwәде Ә'вдъла бәге әв к'ялама хьлаз кьр, дьле wi
дышәwьти диса дәстпе кьр стьра. Ижа го стьра дәрһәqа
we йәке, wәки К'ор' Һ'әсәйн п'аша чаwа дәст Р'ома вр'әкә-
дәрәwин дьр'әwә. Го т'әпа һатьбу сәре хwә, хәпийәә
дәсте дьжмьнда буйә к'әпе qәсп. Дьжмьн ахьриеда, wәхта
пышта э'ширәте дышкенә, дәст жь wi дьк'ьшинә, чаwа дь-
вежън, бәр'әдайи дькә, дьве дә һәр'ә, к'идәре дьхwәзи йа
хwә жи бьжә, йа мә жи. Ә, Хwәде, we йа хwә чь бежә?
Жь Р'оме дьр'әwә. qә мәщала wi һәйә сәр мьле хwәда жи
wәгәр'ә?. Го ижа чаwа дьр'әвийа?. Әве к'яламеда бь пәсын

те готьне, ле йе занэ, занэ, чава дьвежын, сәре к'әчәл бын
к'өмда хwәшә.

Дә йо, йо, йо, йо...

Баве Ә'до дькә, ль П'атносе баркә.

Ханьме дьгот и'остәки ә'вдала мынр' к'аркә.

Әме баве Бақи — Әмин п'аша, нав дәрхын, т'ор'ьна
мала Шәро баве Ә'вдор'а қөрбанкын.

Баве Ә'до П'атносе сйар бу, дәви к'әнә, дьли
хийали — хәмә.

We ава Мураде сәр бә'ра Ванеда тейә ләмә — ләмә.

Ә'до го, кәко, бьра ава вәлате Р'оме мын һ'әрамбә,
Әме бәре хwә бьдьнә вәлате Иране — Мак'уа жерьн,
мала Т'әмьрхане ә'щәмә.

Дә ло, ло, йо, йо...

Вәлате мә вәлате Ване,

Иро һатйә пәй кәке Ә'до, баве Таһар бәге ә'мре
дәвләте,

Т'ела мышире Әзыргане.

Ә'до го, кәко, бьра ава вәлате Р'оме мын һ'әрамбә.

Әме иро бәре хwә бьдьнә Мак'уа жерьн мала
Т'әмьрхане Иране.

Дә ло, ло, ло, йо, йо...

Сәре мын дешә, дьле мын йанә йанә.

Сәр-сәре баве Ә'до, кәке Таһар бәге агьрәки бь думанә
Иро шыпер'а қонаха баве Ә'до, кәке Таһар бәге Иранә.
мала Т'әмьр ханә.

Дә ло, ло, йә, йо, йо...

Т'әмам дьвежын дәнги дьневә.

Ә'вдълә бәг дьвежә Усьве Хwәдо вәлә иди вә'де мын
һатйә әзе һәр'ым, Усьве Хwәдо кәр'әпе ви Хwәде һузо
дьвежьне тә т'әзә һати, чәнд р'ожа жи бьминә. Әме тә т'ер
бьвиньн ,тә әwqа вәхтә мәр'а гөла дьр'ежи, вәлә нәчә
һәла һе щьмә'те нәбьһистийә р'уе бәрфеда р'е гьртинә,
һатын — чуйин кемә, ва һәwае хwәшбә. әме сәр тә һе к'е-
фәкә баш дайньн, бьра т'әмам тә бьвиньн. Гьшка навә
ә'шира вә, мала вә бьһистйә, ле нәдитьнә, вәлә әм тә бәр-
надьн, тә аन्छах к'әти чәма мә. Ле вәхта Ә'вдьла бәг мә-
на һатына хwә гөһе Усьве Хwәдода дьвежә у р'адьбә,
Усьве Хwәдо дьвежеда тә к'әрәмкә, әме нһа т'әвайи р'а-

вѣн. Әw гази Н'әсәне бѣре хwә дькә, дѣвежеда, ща һәр'ә щәм дайка мә, Сәйра К'оча бежеда, wәки иро чь сәлийам бәр пышта веданә, бѣра бьдә тә бинә, Н'әсән дьчә дайка хwәр'а дѣвежә, дайик дәсте хwә бәр пышта хwә дьхә у дѣвежә бежә Усѣв, иро мьн әwас бәр дәсте хwә һылданә Н'әсән зер'а тинә, Усѣв wана бәр Ә'вдълә бәге датинә у сыламәти, хер, хwәши, охьра баш бәрхә мала Ә'ли бәгер'а дьхwәзә.

Ә'вдълә бәг готи жь гөнде Алачалуе бьчуѣа гөнде Ди-гор'а Ә'ли аг'әе Ә'мәрикә, лѣ qәза Qәрсе. Орт'а һәрдө гөндада wәкә Н'әвте версабу.

Ә'вдълә бәг бәри чуйина хwә дѣвежә Усѣве Хwәдо, wәки, сәре Ә'ли бәге кәкә хwәкьм, Qадие К'әло, Шәwавә Т'әмо, Сәлиме Исә лѣ wәлате Р'оме пышта мьнбуна, wәлә, wәлә, мьне т'әхте сөлт'ан Н'әмид лѣ бьстәндә, Усѣв, лавьк дьбөшьрѣн. Ә'вдълә бәг дѣве әз бадьлһәwа хәбәрнадьм, әз ә'нийя мерар'а те дәрдьхьм, wәки әw мерхасьн, wәхте охьрме гьран кбштына wан һәйә, р'әwа wан т'өнинә. Әwана р'азибуна хwә дьдьнә бәрхә мала Серхун, wәки дө'w — доза Р'оме хьлаз нәдьбу — т'ьме нава һәwар — газие шәр'ада бу у дькарә р'аст мере мер қимәткә.

Ә'ВДЫЛА БӘГ ДЫВӘ МЕВАНЕ Ә'ЛИ АГ'АЕ ДИГОР'Е

Ә'вдыла бәг бәре хвә дьдә Дьгор'а Ә'ли аг'а. Мә'руф бона жь бәг к'ыламе т'әзә һинвә, дьве эзе ыи вәр'екьм. Әван һәрдө бь сйари р'йа чәнд сәһ'әта дьқәдиньн. Бьнәт'ара гөнд Мә'руф жь Ә'вдылә бәге дьқәтә, дурва мала Ә'ли аг'а нишани ыи дьдә, Мә'руф р'ева әп'ещә к'ылама жь ыи һин дьбә.

Ә'вдылә бәг у Ә'ли аг'а пьсмаме һәвбун.

Ә'ли аг'а ль Қәрсе сәрк'аре эла эздисд мәнә сипки бу. Мала ыан маләкә нав гьран бу. Т'әмамыйа эле дәсте ые маледа бу. Ә'ли хвәха мәрики хвәй хирәт, ыамус бу. Бона хирәте, ле, ле бу, сәре хвә быда, г'әрәфдаре т'ьфақа мләт бу, чуйин—һатьна ыи ль мала сәрк'аре т'әмамыйа эздие бьн дәсте Ур'ьс Усьв бәге һәр т'ьм бу. Әвана хал--харзие һәвдө бун. Дйа Усьв бәге Хәзала мәзын, Хәзәла Ә'ло (Хәзала быч'ук, хушка Усьве Хвәдо бука ые бу. Бона щодакьрьна һәрда дьготьн Хәзала мәзын, Хәзала быч'ук) жь эла сипкание бу. Ә'ли аг'а ые р'өже Ә'вдылә бәге сипки, жь Ә'нт'аве, мала хвәда қәбул дькә. Әвана бь һ'әсрәта сала бира һәв кьрьбун. Г'әләки хәвәр-дьдан „щьмә'т дора ыан бәрәв дьбә, жь һәвдө т'ер нәдь-буң. Әвана һ'ал—һ'әвалә қәым у пьсмамед хвә дур у не-зик дьльрсын, жь һәвдө дәрһәқа қәымандьне т'әзәйә нава эла п'арәвәбуйида ль ыәлате Р'оме, ль ыәлате Ур'ьс, дь-һ'әсын.

Бырае Ә'ли аг'а т'әзә жь сьргуне вәгәр'йа бу, Ә'гит аг'а р'уе кәштьна кәвнә жьнәке Гәвәзеда, сьргуни Сибири кьрьбун. Ыьра әв зәүщц бу, Анна Кордашова стәндьбу. Жь ые се зар'е ыи һәбун — Басо, ыәки ль Ур'ьсете жер'а дьготьн Васиа, Ферик, ыәки навдькьрьн Федка у Нуре. Го Басо қьтитке мере кәле бу, кәләме ч'ә'ве Т'ьр-к'иае. Го, Хвәде думка ыи дьрежбуйа, ые бәла Р'оме быдае, дьхвәст алаике чекә мьқабыли дьжмын, ле бәхте ыи ләнә-хьст, мәрәме ыи ыир'а дьчнә гор'е, әв щәһьл-щәһьл дьмрә. Фетка— Ферик 21-е сала ә'мыр дькә, ле наве ыи дьнйае бәла дьвә Алмануаеда әз дьвем соқақ, йане фабрика

крънә сәр наве ви, лъ Сибира мәрк'әзи мэк'т'әб сәр наве ви
 һәнә. Әв дьвә һәвалә Киров, һәвалә гьрәгьре чекьрчиед
 сосиализме лъ Ур'ьсете. Дәрһәқа вида Р'йабиков к'т'ебәк
 нвисийә. Зар'әтийә Ферике Ә'гит Полотбеков (фә'мила
 мала Ә'лие аг'а бсанә) лъ гонде Сибрейи Тулуне дәрбаз
 дьвә. Хвәндьна хвә лъ ви гонди дәстпекрьбу, лъ мэк'т'әба
 гонде Дигор'а Әрмәнистанейә щинарда пешда дьбә. Әв
 р'ьнд һин дьбу, мэк'т'әб бь ур'ьси бу, ле әв бса жи һини зь-
 мане әрмәни дьбә. Хушка ви Нура Ә'гит жи we мэк'т'әбе-
 да һин буйә. Паше дьвә хәбатчикә хвәндьна щьмә'тиейә
 Ә'һан нава мьләте мәда. Әв дәрсдара к'өрдә ә'wльн бу.
 дәрһәқа веда гөләки бь пәсьн һатийә нвисаре. Әмәке we
 гөләкә алие һьлдана нәхвәндитиеда. Нура Ә'гит Полатова
 т'әви дәрсдарәки кәрманщайи ә'wльн Ә'лихане Сәрдар
 Шагинов лъ севихана Әштәрәке гөләк қиз, кәр'ед мьләте
 мә, де, баве к'ижана бьбун хөре шуре Р'ома р'әш, һин дь-
 кә. Го әв севиханә минани мэк'т'әбәкә шәвбәһери бу.
 Вьра щара ә'wльн к'ьт'еба р'әсми те хәбате:
 „Шәмс“ кә әwләде щьмә'та әрмәниайи шир'әлал һакәб
 Г'азарйан (Лазо) бь һ'әрфе әрмәни, бь хәбәрәд кәрманщи
 һазьр кьрьбу.

Мала Ә'ли аг'а мала сәре песәкьнийә бу. Орт'а мала
 Ә'ли у әрмәнийә гөләки хвәшбу. Чуйин—һатьн гөләки һә-
 бу, щинартийә ваң гөләки ширьн бу.

Ә'вдьлә бәг дьле хвәда дьфькьрә, тинә бәр ч'ә'ве хвә
 һоста Ёвсеп, ашванчи Манук, wәки дәсте ванайә гөләки
 незикбун, дәсте кал—бава бун. Әви бьһистьбу, wәки өлм-
 дарәки әрмәни мала калке ви Сари Сьлеман аг'а-
 да бубу меван (гьли дәрһәқа Хачатур Абовйанданә, һ'им-
 дарә ә'дәбийәта әрмәниайә ну. Ә'вдьлә бәг нәхвәнди бу,
 дәрһәқа вида мәзьна жер'а готьбу), дәрһәқа мала ванда
 бь ширһ'әлали у дисти ньвисийә, қимәтәки мәзьн дайә ме-
 ванһ'әзийә к'өрда. Әв бь ван мьтале хвә дәмәке жь дор-
 бәре қәтйә. Ә'ли аг'а әве йәке т'әхмин дькә ле, бәле, дөнге
 хвә накә, дьве щамери сәре ви дешә, йане жи wәстияйә.
 Әве йәке гьшк т'әхмин дькьн. Саргисе дәсте мала Ә'ли
 аг'а дәсте хвә бәрбь Ә'вдьлә бәге дькә у ә'лиарәтиә дьдә
 Ә'ли аг'а, кә мерьк бьдә хәвәрдане. Хвә нә нәхwәшә, чь-
 ма бса мә'дәкьрийә.

Ә'ли аг'а дьвәжә Ә'вдьлә бәге тә сәре мьнки, тә чьма
 бса р'әнге хвә гөһастийә. Дәмәке пешда р'әнге тә мә гьш-
 ка хвәш дьһат. Ыһа чь буйә, к'әрәма хвә бежә, дьвә дәр-
 рәкә тә дешә? Әва мале пьсмаме тәнә, тә нә хәриви, әм
 хун у қьнтәкен, бежә, малаво, нә шәрмә.

Э'вдълә бәг дьве Э'ли аг'а, наве тә бьра т'ьме сәр тәвә, әз бейи тә, мале нөвьм. Әз херхазийа тә у әрмәние щинар к'әтмә ве дәма хьригела мтала. Әз бь достийа вә гәләки ша дьбьм, р'аст бежьм һьнәки ч'ә'внәбарие дькьм. Нә аг'ьр чуйин—һатьна мә, вана минани йа нәфәре мале бу. К'е заньбу, вәки әв әрмәнийә, тә к'өрди. Әм сәр хер—бәрә-к'әт, шин—шайә һөвдә бун. Мә мьраре һәв дәве хвә һьлдьда, ле иро вәлате мә, Р'ома р'әш шыкбәри кьрйә орт'а мә, гәләк нәзане мә, һаж фән у феле дьжмьн т'өнәнә, вәлә бь ақьле мьн, әвә мә бькә аг'ьр—п'ишо бәри һөвдә. Әз һ'әйфа хвә ве йәке тиньм, вәки кал баве мә һунандьн. Ле иро әв бәр ч'ә'ве мә те п'епәскьрьне. Дьжмьн бона ве йәке ша дьбә, дьве әв заньн, гор' баве ван бьра бәса һәв текьнә сосьрәт. Вәлә бона ве йәке әз бь фькьре хвә чум гьһиштьмә Э'нт'әве. Мьн һоста һовсеп' у ашванчи Мануке щинаре мә бир анин. Мьн, бемә'нә ванр'а хәбәрда. Әв жи һеси́ра к'әтьнә нава һ'аләки бәса, вәки сәрдәрие сәвәве хьравкьрьна достийа мә накьн. Ле, һьнәк т'әхмин дькьн, дәстәки зор, чава дьвәжьн қәватәкә батни лазьмә бона сәре мә һөрдә щьмә'та бьдә сәр һәв. У мерк'ими мқати нав—намуса хвә бьвьн. А, нава ван хәм—хийаламә әз. Башә тә, Э'ли аг'а әз жь ван хьлазкьрьм. Вәлә, мәри вәхта кь ре Р'ома р'әш дькә бира хвә, те динвә. Әвә чь бежи сәре мә кьрйә?.

Мьн достийа вәйә һ'әлал дит, дьлованийа вә у әрмәни йа дит, а әв щамере һан әрмәнийә, қә мәри т'әхмин дькә, вәки жь мә нинә, щамерәки һ'әйфә, тә мала хвә әв мала хвә. Готи щинарти қөнщвә, ле әгәр әв нә сәр дәрәща башә, т'опа нане тә лек'әвә. щинартийа вә хвәшә. Йа мә жи бәса бу. Ле...

Э'ли аг'а дьвәжә Э'вдьла бәге, вәки әм у әрмәни бейи һәв т'асә ава сар жи вәнахән, әм гав сәһ'әт һ'срәта һөвданә, һ'әму дәма әм р'әх һәв дьсәкьньн. Вәлә һ'әтани әз һәмә ве бәсәвә. Щинаред мөйә әрмәни жи бәса бона мә дьфкьрьн. Э'ли аг'а к'аса шәрәве һьлтинә у дьве, вәки мә ақаси дәр-һәқа щинартийа хвәда хәбәрда, вәрьн әм вәхән бьра т'ә вәхта дәсте сар нәк'әвә орт'а мә.

Э'вдьла бәг дьве Э'ли аг'а, бьбахшинә, әз бь шәкьр хәбәрдана тә дьбьр'ьм, нә мьн һежа гот иди дәсте сар к'ә-тийә нава мә. Э'ли аг'а дьве мьн бьһист тә чь гот, әв дьве әз дьхвәзьм бежьм, вәки нәк'әвә орт'а мә у әрмәние вә-лате мә.

— Э, Хвәде мала тә авака тә жи дәве кәвч'и бәрбь

хвә дыки, — Ө'вдыла бөг щава Ө'ли аг'а дыдә. Ө'ли аг'а ды-
к'әнә дыве Хвәде һәв мәзынтьр нәкә.

Ө'ли аг'а паше хвәха хвәр'а джежә, вәки йа ванае чава
бе сәре мә вәхте дәсте Р'оме нагъһижә мә, әм к'б әв к'б.
Ур'ьсе қә бешелә, вәки р'ата we зйанбә.

We дөме we фыкра Ө'ли аг'ар'а дәрбазбуна, вәки р'уе
Р'омеда әве жи т'әрка гонде хвә, вәре хвә быдын. Әв у
әрмәнне һәр йәке аликида һәп'ән.

Әв фыкра кәсәкир'а дәрбаз нәдыбу..

Ө'ли аг'а дыве к'аса хвә вәхон, салхияа мә һәрдо шы-
мә'тайә, бира т'ьме бира һәвдабын, Хвәде р'ә'ме бавежә
дыле п'адше кыбир, вәки Р'ома халхапок гәмкыи, дәсте
вейи кыи дьреж нәкыи.

Т'әмам бөгәмийа хвә дыдынә гылие Ө'ли аг'а.

Ө'ли аг'а, чава мәрывәки дынеди, диса бәрбьр'и Ө'в-
дыла бөге дывә:

— Ө'вдыла бөг тө хер һати, вәки һатияа гә нинбуяа.
вәлә, мәә әвқаси сәба достийа мә әрмәнйида хәбәрнәда.
Әв иди нә достийә, әв брагийә. Ле бона братийа мә, ләзы-
мә, вәки һун хвәха нава хвәда вәхте бәрәв дыбын, к'әма-
ла әве биньнә бәр ч'ә'ва. һәвр'а фыкре хвә п'әвбьгһезын.
Кб бе дости, бе пылт, чь шымә'твә жи һыкарә йолә һәр'ән.
Әв йәк готи мәрәме вәйи йәкевә. Әв готи бькә хвәстын—
мәрәм бона һәр к'брдәки, һәр гьрәгьрәки мә. һун готи к'о-
ме р'әзәдылвана чекын, вәи әвана нава шымә'теда пәсьне
достийа мә быдын, вәки бе we әм жи әрмәнне жи дәсте хвә
һәр'ән. Әз т'әвәқә дыкым гылие мын гышакар'а бежи Ө'вды-
ла бөге льсмаме мын, — Ө'ли аг'а гылие хвә хьлаздыкә.

— Тә чь гот, т'әмам ақыле мын ле дыбьр'ә, Ле тө вә
рә һ'ал дса т'әвһәв кьрына, вәки кәс ит'баре кәсәки найнә.
Гәләк жи әшкәрә нәшөрүн дәрһәқа достийа мәда хәбәрдын.
К'е хәбәрда вана һ'әсаб дыкын гавьр. Жь дине хвә дәрк'ә-
ти,— Ө'вдыла бөг аша щава Ө'ли аг'а дыдә.

Ө'ли аг'а, дывежеда әв занә, вәки тьр'ә, хоф, хайын һә-
нә. Готи нһава мқабли ван хәбате бькыи. К'е хвә ве ләрә-
щеда да паш әв хайинә. Гылие мын бира хвәда хвәйкә.
Р'ома р'әше бь дәсте мә һәрдо шымә'та— бь дәсте бет'ь-
фақийа мә хвәр'а синор фьрәкә. Лома жи готи ве йәке
бирнәкыи. Т'ьфақ сәре һәр тыштийә, гәма Р'ома р'әшә.

— Әз сәре баве хвәкым, бь гыли—готыне хвәва тө
мәрийа бе гоман һәһели, мәрийа мәшбур дыки, вәки дәсте
хвә т'әвар нәкыи, нәвнә хөре дыжмын. Ле бь т'ьфақ бәрхвә
дайине быднә т'әшкылкьрыне,— Ө'вдыл бөг аша дывежә
Ө'ли аг'а.

Ә'ли аг'а дьвежа меване хwә, wәки тә р'аст гылие мьн
брьнә баварийа хwә, ле бежа к'әрәма хwә ле к'а Усьве
Хwәдо сәр чь фькьре бу?

Ә'вдьла бәг дьве, wәки Усьве Хwәдо, мала ви пьсаме
ви сайа т'фаге һәнә. Wәлә, Ә'ли аг'а, мьн т'ьре тә
wива дәрһәқа к'әмала т'ьфагеда һәвр'а хәбәрдайә,
wәки тә жи мина ви жь йәктие хәбәрдыди. Усьве Хwәдо
дыгот, wәки мәрие бе т'фаг, мала бе т'фаг, гөнде бе т'фаг,
wәкә мьнарәкенә, кә сәр қуме чекьрьвын, ав бе бышо бьвә.
Т'фаг, әви дыгот, дин имане жи зедәтьрә. Дә һәр'ә һ'әсаве
хwә бькә.

Демәк ве дәрәщеда һун һаж һәв т'өнәнә?

Ә'ли аг'а дьвежә, wәки әм һаж һәв т'өнәнә ле фә'мда-
рийа мерьв чь дьвежә. Мьн у Усьве Хwәдо әв дө мәһә һәв
һәдитийә.

Фькьра мьн әв һәбун, наве ви к'ө тен' Әгәр т'фага
мала ви, пьсаме ви т'өнәбуна.

Демәк т'фаг сәре лоде дыгрә, т'фаг к'ана сәрблндайе-
йә. Дә wәрьн әм ве к'әсе жи һьлдын әшқа мере т'фаге.
Wәки Хwәде йәктис нава мә әрмәнийада нәдә һьлдәне.
Бьра дәсте сар һәма йса сар жи бьминә, бьқәр'ьмә. Дә вә-
хөн әшқа т'фагейә.

Мала аг'еда бона хирәта мьләт бона достие, бона сәр-
фнийазийа ван гәләк тышт готьн.

Ле диса т'ө йәке дәwса т'фаге нәгьрт. Бь ве баварбуне
Ә'ли аг'а, Ә'вдьлә бәг һәв һ'әмез дыкьн. т'әмам Ә'вдьла
бәгер'а охьре дыхwәзын, Ә'вдьлә бәг бь шабун мала пьс-
маме хwә дәрдык'әвә, у хwәр'а т'ьфаге дывә.

Бәри чуйине Ә'ли аг'а бист зер'е ур'ьс бәр Ә'вдьлә бәге
датинә. Әв әдәте гьрегьра бу. К'и бьчуйа мале к'е дәстә-
вала вәнәдыгәр'андьн ,ә'сә п'ешк'еш һәбу.

Ә'вдьлә бәг бәре хwә дыдә wәлате Р'оме — Ә'нт'аве,
мала Сари Сьлеман аг'әе сипки.

ШАМЬЛ БЭГ АГЬРЕ ДЫЖМЬНАНЕ ГОР' ДЫКЭ У ВЕДЬСИНЭ

Вөхтэ Ө'вдыла бөг вөдгэр'э вәлет Шамьл бөге гөндө Т'эркәтүе незикн Идье, досте Усьве Хвәдойи незик, хвә-хвә жи дьготын, кор'ане Шәе Иране бу. гәләки нав у дөнг бу, те Алачалуе, дьвежә Усьве Хвәдо, зани чь? Тә джмьне мә мала хвәда хвәйкьрийә. Усьве Хвәдо дьвежеда Хвәде бьдә йәкә хер, к'ийә, джмьне тә?

Әви тә дьве, ле чьма тә нзани, вәки калке Ө'вдылө бөге— Сар Сьлеман аг'әе сипки, калке мьн— Зөман хан, көштиһә? Усьве Хвәдо, дьве, вәлә, сәре бьратийа мә, әз т'әзә пе дьһ'әсьм, тә дьвежи әз дьбьһем. Шамьл бөг дьве, вәки дьбьһейи, р'ьнд бьбьһе, әм вьр вада джмьне һәвын, әм к'идәре р'әсти һәв бен, иди Хвәде занә. Усьве Хвәдо дьве, һла Хвәде һ'әвини ве чь бьвә, чь? Шамьл бөг дьве, әме йа нәбуйи биньнә сәр һәв. Усьве Хвәдо дьве тә чь гот?. Тә го әме йа нәбуйи биньнә сәре һәв. к'е бинә сәре к'е? Демәк, әв йәк жи фькьра тәр'а дәрбаз дьвә. һьла гьлие хвә т'әмамкә к'а һун чьма джмьне һәвын. Тә дьвежи әвәна калке тә көштиһә. Мә'нә чьбуйә. Чьма мәр'ьв п'ьнцар'а хчолөнә, бей т'ө мә'нә, нә сәр тыштәки бенә көштьне.

Шамьл бөг дьве әз ва чум. Әм джмьне һәвын. Иди әз джмьне хвәр'а хәбәрнадьм. У т'әзә гьлийа жер'а наьм.

Усьве Хвәдо дьве, мьн фә'мкьр, вәки әм ирода джмьне һәвын. Сәва вьра мьнәт т'өнә. Ле тә бьди хатьра наве дине хвә вәрә мьнр'а бежә мә'на көштьна калке хвә. Әв ньге Шамьл бөге дыкә сола тәнг, вәки бежә. Шамьл бөг дьнһер'ә, вәки һ'әтани нәвежә, Усьве Хвәдо вә бәрнадә.

Шамьл бөг цьг'ара хвә дьп'еч'ә, дыкә аг'ин, вәки хвәзлә әв көл диса т'әвр'анәбуйа.

Усьве Хвәдо дьве тә хвәха әв көл т'әв р'акьрийә, һна шаба ве бьдә. Дә гьликә, чьқас бьки аг'ә-аг', йәкә кальке тә т'әзә р'анавә. Әв ве мәсәла цьмә'та мә жи дыкә бира вьн:

Ах, ах бэр гола данәйнә баг',
Бә'тьлә'сла нәкә шәмчѣрах,
Гъли бѣһѣрир'а нә ахә—ах.

Шамьл бэг дьве вѣрә дьләки бинә, вәки нәкә ахә—ах.

Усьве Хвәдо дьве Шамьл бэг, вәки ѳсавә әм, готи р'ә-
һ'әтиә нәдънә хвә, ахин сәр ахине бьк'ышиньн, әрдѣ у кѣ-
ле мә кѣрманца ақасьн, һәр Хвәде заньбә? Ле әм диса
қари дьжмьне вәлате хвә, хвә нашкеньн. Һәр тышти на-
ва хвәда ведьсиньн. Чь тә қәвъмийә, калке тә бь дәсти
мә һатйә кѣштьне тѣ бирнаки дьвежи—дьлувини. Ле ша-
не мә һ'әсьнә, — вә ашқасе мә бесущ—бе гѣнә кѣштьнә.
Дә, к'әрәма хвә бежә, к'а чьма әв ә'щев һатә сәре калке
тә. Шамьл бэг т'әхмин дькә, вәки Усьве Хвәдо тә'на ле-
дхә, дьве әзе ѳса бежъм, вәки әв бәв хвәк'әвә, гьрәгьре
ви— Сари Сьлеман аг'а, нѣхсанбә.

Әв дьве зани чь?. Зәманхане кальке мьн мәри мәри
һ'әсав нәдъкьр'н. Щарәке әв, Сари Сьлеман аг'а у чөнд
бәгләрәд вә у ханед мә р'асти һәвдѣ тен. Сари Сьлеман
аг'а бефә'м хәбәр дьдә. Зәман Хан, вәки кәсәки нәвербу
пеш вива хәбәрда, дьвежеда, һәла ви к'ѳрде сәре ч'йа бь-
ньһер'ә, чава минани к'әра дькә зьр'ә—зьр'.

Сари Сьлеман аг'әе сипки гәләки бәр хвә дьк'әвә. Те
бьт'әқә у калке мьнр'а сонд дьхвә, пышта хвә дьде дьчә.
Паше әв, ве ә'щеве тинә сәре калке мьн.

Усьве Хвәдо гѣһдарийа ви дькә, дьве Хвәде мьн һ'әй-
рана аг'әе мәкә. П'акә к'ока мала калке тә т'әмам нәқәлан-
дийә. Ахьр дә вѣрә Шамьл бэг, әм к'ѳма дайньн пьрса ле
бькьн. К'е бе фә'м, һ'аша к'әрә, ле заре мьн нагьрә әз ван
гьлийа аг'әе мәр'а бежъм. Ле сәва калке тә, калке тә тѣ
зани, дьхәйиди бьхәйидә. Мәри чь гьлиә нәт'е һәнә, дька-
рә сәва ви бежә. П'ак әм дәқәке һьлдьн. Сар Сьлеман аг'әе
сипки к'ѳрде ч'йайә. К'а әв йәк дәве бавә к'е к'әтийә, вә
ки ч'йар'а һәвалтис бькә, у минани ван к'ѳбар бьльндбә.
Ле Зәман ахане калке тә, шәһәрада мәзын буйә. Чава пеш
гьшкава изна да хвә, әв гьли гот. Дә нһа тѣ бежә. Әви
р'аст кьрйә, йане на?

Шамьл бэг дькә мьзә-мьз. Усьве Хвәдо дьве әв чь кѣ бу-
йә нәһәқийа калке тәйә, ло һәла бефә'мйа ви буйә. Сари
Сьлеман аг'әе сипки готи ә'сә әв йәк бькьра, чьмки әв
нә жь we ә'шире—малейә, кѣ сәре хвә бәр хәлқе дахвә.
Кѣл—дәрде хәлқе дақѣртинә, вәлә, шерә Хвәде буйә. Әв
кѣл кьрьнә дьле һьнәка. Әви һ'әйфа хвә һьлдайә. Шамьл
бэг, Усьве Хвәдо бәр дьдънә бәре һәв. Усьв мала хвәда
изьне на~~да~~ хвә, вәки әви р'әзилкә. Әв жи фә'м дькә, ле

иди дэрэнг бу, wəki нэ лəзм бу, мьрие сэд сали биньнə орт'е. кōла диса т'əвр'акьн, дьжмьнае т'əзəкьн, ле иди дəсте ви чубу. Чəва дьвежьн, мəри ньге хwə бышмьтə, дькарə р'авə сəр хwə, ле зьмане хwə бышмьтə нькарə.

Шамьл дькə р'авə, Усьве Хwəдо дьве əре, мə фə'м кьр, wəки əм дьжмьне нəвьн, к'а qawəке мале дьжмьне хwəда вəхwə, паше нəр'ə. Əw дьве, ле мəри мала дьжмьне хwəда дəсте хwə датинə. Хwəйе мале дьве щамерə, мьн нəгот'нен бьхwə, мьн го qawe. qawa тə'л, wəки вьр wəда тə'лайе ор-т'а мəдавə. Qə т'ō wəхта нəфкьрə, wəки бона we йəке хəма мьнə. Гəлəк дьжмьне мьлəте мьньн. Ле, шькьр, əw нəйə, дьжи, əw кəлəме ч'ə'ве wанə. Тō жи т'əв wанбə, əме нна нəв т'əмашəкьн. Бьра Хwəде шə'де мьн у тəвə, п'ош-мани т'ōнəвə. Усьве Хwəдо гьлие хwə хьлаз дькə у диса дьвежеда дə qawe вəхwə, тə'лайе вəхwə.

Шамьл бəг вəнахwə, бь фə'мдари, вəнахwə, чьмки сəр гьлие хwəда к'əтьбу, п'ошмам бубу, wəки йəки минани Усьве Хwəдор'а дьжмьнайе бькə, əве к'уркə. Го Хwəде əви qawa тə'л вəнəхар.

Усьве Хwəдо гəзи Qадие К'əло, Сəлиме Исо, Шəваве Т'əмо дькə, дьве Шамьл вəр'екьн. Шамьл бəг дьве, əрс, Усьв, əре, əз иди бона тə бумə Шамьл, ле нə Шамил бəг. Усьве Хwəдо дьвежеда, wəки əз дьжмьне хwəр'а иди нəве-жьм бəг, бəгтийа тə иди щəм мьн чу...

Лəшьк Шамьл бəге вəр'едькьн. Го, Хwəде əви р'едə т'ō гьлик нəгот, лəшька т'əхмин кьрьбу, wəки əw гəлəки бəр хwə дьк'əвə.

Го Усьве Хwəдо, го, wəки əве нəла не гəлəки бəр хwəк'ə-вə, нəла əме н'але нəв бпрсьн. Паше Усьв дьвежə лəшька, дьве дə Хwəде н'əвиньно, wəрьн т'əрка wан гьлийа бьдьн, гəзи Мə'руф у Ə'ликьн, бьра мəр'а чəнд к'ьлама бəжьн. Н'əсəн, тō у Зōрбə жи пəзəкə дьне бəвежнə ə'рде, əм хwəр'а дəрбазкьн, т'əмам жь ə'мре мə дьчə.

Мə'руф у Ə'ли тен нəр йəк щие хwəда р'удьне. Мə'руф дəстпе дькə к'ьламе Ə'вдьла бəге дьстьре. Т'əмам ə'щев майн ле дьннəр'ьн. Кōр'о, Мə'руф тō wан жи зани, тō wана к'ō нин буйи? Мə'руф дьве, wəки жь Ə'вдьла бəге нин буйə. Əwana дьвежьке, нə кōр'о wəхта тō нати мал əв щə-мер иди р'е дьк'əт, чəва же нинбуйи, к'идəре? Дьве лə мьн əw вəр'енəкьр. Р'евə əви щамери мьнр'а гəтьн, əз ния бум. Ə'ли жи дьве wəлə, əз жи жь Мə'руф нин бумə. Дьве-жьнə ви, дə к'а тō жи бəжə əм бьннəр'ьн чька чəва дьве-жи? Го Ə'ли wəхта гəт, т'əмам мəт'əлмайи мин. Бьра Хwə-де Суди дьве лəо, лəо, хwə дəнгбəжи тыштəки т'əwəк'əл

нинэ.?. Wəki ɔsa buja, gɣɣka ʒi we bɣstra, gɣɣke ʒi dɛng beʒ bua. Əw k'ɣɣjaməta Xwədeja. Xwəde nədajə h'əmu kəsi. Wəxta dɛngbeʒa k'ɣlam gotɣn, əsə ʒə həvdə hiɣ dɣbi. Huɣ dɣviɣn, wəki gələk dɛngbeʒ xwə bərɣəv bərɣadɣn, kə jək k'ɣlame jə majiɣ ʒə hɣlnedə.

Го Хwəде Суди һала һе гылие хwə хылаз нəкырьбу, К'ə-лəше Хwəдо, Щəле К'əлəш, Һ'əсə К'əлəш, Ə'вдиə Сə'до, дəрда тен. Əв һəрсəкə ахырие һатьбуи, wəki беʒынə Усьве Хwəдо к'аре хwə быкə сьве һəр'ə Идыре, əw у Усьв бəге һəр'нə Т'əвлисə щəм Намстник.

К'əлəше Хwəдо р'ева р'асти wан һтыбу. Əw дьһат, пə бьһ'əсə, к'а Шамьл бəге чава Усьве кəр'апə wир'а гəтйə, wəки вьр wадə əм дьжмыне һəвн.

Əwana p'udyɣn Mə'ruɣ y Ə'li k'ɣlame Ə'vɣɣla бəге дьстырен. Əвə тə wəxtə wан k'ɣлама дьбһен, гəлəки шə дь-вьн. Əwana пə дьһ'əсьн, wəki əw k'ɣlame Ə'vɣɣla бəгенə, дəрһəqə һатьн—чуйишə wидə, дəрһəqə гəтьна Шамьл бəге-дə ʒи р'əнд педһ'əсьн. К'əлəше Хwəдо дьвə дə бьра мын у Шамьл бəге малəкə хwəшбə. Əwi, демəк, Усьве мəр'а гəтйə, кə əм дьжмыне һəвьн. Əрə, əрə? Хwəде Һузо дьвə, кə-р ап мышк чьqаси хwəлиə бык'олə, we сəрə хwəкə.

Щəле К'əлəш, Ə'вдиə Сə'до, Һ'əсə К'əлəш дьвəеʒьн, Хwəде һ'əвиɣно, wəрə əм дəрə wан хана дадьн. Диндара һəв т'ер нəвьн.

Лавьк дəмəкə дисə Ə'vɣɣla бəге дькынə бира хwə. Əwana дьвəеʒьнə Усьве Хwəдо тə р'əнд р'ийа wи дит?. Усьв дьвə Хwəде чь кырьбу qсмəтə wи к'этə щевə. Дьвен тə Хwəдеки тə чь кырə щевə wи?. Усьве Хwəдо дьвə əз т'əх-мин дькым нə һ'əwщəйə, əw хwəхwə we беʒə, һунə бьбһен.

Лавьк дьвəеʒь, wəки əwi щамери иди гəтйə. Мə ʒи бьһистийə, кə тə 30 зер'ə ур'ьс п'ешк'ешкырьнə. Усьве Хwəде дьвə дə wəки əwi гəтйə qəй ɔсанə. Дьвəеʒьнə, wələ тə беʒə, р'аст ɔсанə, һьнəк дьвəеʒьн, wəки Ə'vɣɣлə бəге п'айə хwə дайə. Усьве Хwəдо дьвə əз навəеʒьм. бьра Һ'ə-сəнə бьра беʒə, Һ'əсəн дьвə, wələ, wи Хwəдеи, Ə'vɣɣлə бəг р'астə. Мын хwəхwə 30 зер' бəр пышта дйа хwə дəрхьс-тьн, аниɣ да Усьв, Усьв ʒи бəр wи даниɣ. Лавьк дьвəеʒьн Усьв, лə тə дьвəеʒи əз ньзаньм.

Усьв дьвə Хwəде мала wə хьравнəкырьно, хəлq к'əтйə дəрдə мылəт— т'фаqə, һун ʒи к'əтьнə дəрдə малə дьно, к'а тə чьqас да wи чьqас да. Мə чь ʒи даведə дəйа начə, мə дайə к'е? Мə дайə бьраə хwə, а, һун ʒи wан бьqəсь-дьн, əw wə хwə бə п'ешк'еш wəр'енəкьн?

— Wələ ɔсанə, ɔсанə,?.— Лавьк дьвəеʒьн.

— Әw шамер иди чуйә wәлате хwә. Хwәде ог'бра wi-
p'авә, ле hун wәрын мьн у Шамьле Т'әркәтүе бьнһер'ьн.
Һатйә мала мә дьвежә мьн, wәки әм wьр wада дьжмьне һә-
вьн.— Чьма? Мьн ле пьрси, әви гот, wәлә, бона фьлан
дәре,— Усьве Хwәдо гьли дькә. Паше дьве hун һна wәст
йанә, wәрын һнәки нава мерге бьгәр'ьн у Qадие гьлие wi,
сәрһатийа калке wi у калке мәйи сипки — Сари Сьлеман
аг'ада wәр'а гьликә.

Qадие К'әло у Шәwаве Т'әмо мевана wәр'е дькьн һәр-
сек дьвежьн wәлә мә ве щаре жи ләзт жь wә дит, жь мала
Усьве Хwәдо. Ве щаре әм чьqас гьлие т'әзә һ'әсийан,
мә гәлөк к'ьламе хwәш бьһистьн. Ә, щамеро, wәки мала
Усьве Хwәдо нибуйа, әме һаqас тышт— сәрһатийа мала
Сари Сьлеман аг'а, к'ө пе бьһ'әсийана Го Хwәде Щәле
К'әләш әв йөк жи сәрда зедәкьр, wәки мала Әйло, әл мака
мәриайә бәре — бәреда өса буйә. Һ'әсе К'әләш
дьве дә бьра т'әмам өсавьн. Щәле К'әләш дьве, wәки
гьшк өсабуйана иди көла мә чьбу.

Усьве Хwәдо дьчә Идре, әw у Усьв бәг анәгори т'әг-
лифкьрьна наместник бәре хwә дьднә мәрк'әза Пьшкавка-
зейә диwанхане— Шәһәре Т'ьфлисе.

Бәри чуйина хwә Усьве Хwәдо гази һәрсе көр'әпе хwә
дькә, кө Ә'вдьла бәге пәсне wан дабу. Әw дьвежә Qадие
К'әло, Шәwаве Т'әмо, Сәлиме И'са, wәки нәви пәй мьнр'а
ньшкева гьлики қолайи Шамьл бәгер'а дьвежьн.

Дьве һаж хwә һәвьн. Qади дьве, мала тә аyaбә тә һьн
дьвежи дәнге хwә жер'а нәкьн, һин жи дьвежи һаж хwә
һәвьн. Әм чава әви гьлие тә фә'мкьн. Әгәр әм һаж хwә һә-
вьн, демәк, әм жь wi фькара дькьн, дькарә хьравие мә бь-
кә, р'астә. Ле wәки әм тыштәки жер'а нәвежьн, we бежә
wәлә, Хwәде, әвана жь мьн дьтьрсьн, Усьве Хwәдо дьве
Qадие көр'ап, бьра әw чь дьхwәзә бьфькьрә. Т'ө хwәр'а
щие хwәда гьран р'уне. Әw wә һәрсека р'ьнд нас дькә,
Әз хәйсәте wi, ед мина wi заньм. К'е тьрсийан ашкәрә дәр-
нак'әвьнә мьqабьли wан, бь р'увити, бь дөлк'базийа йа
хwә дькьн. Qадие К'әло дьве, һьла к'әрәма хwә
тә сәбьркә, ле wәки ашкәрә р'анавнә р'уе мерьв, әw чава
бу, wәки әви һат готә тә, кө әм wьр wада дьжмьне һәвьн.
Усьве Хwәдо сәре хwә Qадир'а дьһ'әжинә, дьве р'асти, ле
зани әви чьма әw йөк кьр Әви бьн һәландайина Һ'ә-

щи Һәшиме апе хвәда әв йәк кър, к'әтә ви агъри, әви чава qawa тә'л һьлнәда вәнәхвар, бь we йәке мьн те дәрхьст, wәки иди дәсте ви чуйә, дәрәнгә. Ле, р'асти мала Хвәдейә, әви дō дьл бу, дьхвәст тыштәки мьн-р'а бежә, ле иди сәр гьлие хвәда к'әтбу. Әви нһа, һунә бьбьһен, йа нәбуйи ани сәре апе хвә Һ'әщи Һәшим. Әw, әз сәре wә сонд дьхвōм, п'ошман буйә у нһа хвәда дьк'ә-вә, хвә онда кърйә, чьмки орт'а мьн у ви гәләки хвәш бу, Һәр дәра мә қәдре һәв дьгьрт, Паше бәрмалийа ви жь ма-ла Бәйрейә хушка Әмәр аг'әе Озман аг'айә. Гьзе ханьм қә хушка мерьв жи өса нинә. Усьве Хвәдо дьвежә лауька, wәки әви сәр р'ейә, пер'а нагьһи-нә һәр тышти бежә. Ле шыкър әw хвәхwa пәй wir'а дь-карьн өса бькьн, wәки гьлие нәщайиз нәенә сәр п'еша ви. Бь т'ьхмина мьн, әw дьвежә, wәки әви хвәхwa әв гьлийа бәлакьрьнә, ле wәки өса нибйа К'әләпие Хвәдойи кәр'ап, кō пе Һ'әсийабу, һатьбу мале. Әве тә дьвежьн, мала тә ава бә, һьлбәт әви бәлакьрийә, әви өса кърйә wәки навә калке хвә бльндкә, Усьве Хвәдо дьвежә лауька ай мали ава, wә р'аст т'әхминкърйә, әви т'ьре we йәкәва һөрмәте калке хвәр'а тинә, ле қә ньзанә, wәки гьшке бежьн, wәки фәләкр'әши пәй мьрие сәд сали к'әтйә. Мьн wәр'а нәгот, әw хвәха к'әтйә нава Һ'аләки хьрав. Әв йәк бона ви бә һөрмәтийа мөзьянә. Дә wәки өсанә, гәли кәр'ала, мә р'ьнд һәв фә'мкър, әз иди өглә дьвьм, wәрьн саг'и—сьләмәтиә мьнр'а бьхвәзын.

Мала Шамьл бәге гонде Т'әркәтуеда щие һәри башда бу, хвәйи мьлк' бу, к'ошк у сәра, гьшка әw т'ьлийа нишани һәв дьдан, т'ьме дәнге дөнгбежа, сазбәнда мала вида дь-һат. Ле әw 2—3 р'ожбун, wәки мала Шамьл бәгеда нәфәре ви бәр хвә дьк'әтн.

Р'ожәке жи Авәе кәр'әпе Шамьл бәге жь Р'әwане те мала ви у бала хвә дьде, wәки малхе мале к'әтйә т'әфә-к'урйа тыштәки, дор—бәра, мевана дьқәтә бәһ'әмди хвә хәбәрдьдә: — „Дьве бра we р'оже ньге мьн бышкәста, әз нәчума мала апе хвә Һ'әщи Һ'әшим, чь кър, әви кър“. Авәе кәр'әпе ви, дьвежеда, оро, сьбәда әз мала тәдамә, әз дьһер'ьм тō хвәда дьк'әви, навә апе мә Һ'әщи Һ'әшим һьлтини. Чь буйә, чь қәwьмийә, бежә әз жи заньбьм?

Әзе wәкә qәwата хwә алик'арие бьдмә тә. Малавао, мәрийа т'ьре тә мылк'е хwә ындакрийә. Шамьл бәг дьве, wәлә, мын мылк'е хwә жи, зер'е хwә жи ындакьрьнә. Аво бәг дьве һәй навә р'аст дьвежи?. Дьве, wәлә, нә әwьн, ле wана зедәтьрә. Дьве, тә wәрә р'уне, әзе бежым. Дьве, достийа мын, Усьве Хwәдо мынр'а һин мылк'бу, һин жи зер'. Аво бәг дьве wәки ысанә, мырати we достиба.

Шамьл бәг дьве, һ'әйран, тә һәһели әз хәбәррдана хwә хьлазкым, дык'әви нава хәбәррдана мын, бьбьһе к'а мын чь ани-йә сәре we достийа мә.

Дьве меванәк һатьбу мала wi. Әwi щамери жер'а һөрмәт кьрьбу. Паше әw чубу Qәрсе. Һ'әци Һ'әшим гази мын кьр, wәлә, чәнд к'ал кьрьнә бьн пьч'әига мын һәлан данә мын, тә'н мыхьстьн, wәки әз һәр'әмә Алачалуе, мала Усьве Хwәдо, мала досте мыни һ'ызкьри у... Зьмане мын нәсәр'ә бежым.

Аво бәг дьве, малаво, тә мери, чь сәре тә qәwьмийә, чьма т'әwһәw дьби. Бежә әз пе бьһ'әсьм.

Дьве мын чу готә Усьве Хwәдо, wәки әм ыр wада дьжмыне һәwдөнә, чьмки тә дьжмыне мә мала хwәда qәбулкьрийә. Әwi ә'щевмайи мын нһер'и, го, wәлә, тыште ыса нәбьһистийә. Паше хwә меван мала хwә дәрнәдхьст. Нәйныка хwә бьнһер'ийа, wәки калке wi, калке тә...

Усьве Хwәдо әв йәк жи готә мын. Wәки заньбийа, кә әw дьжмыне мынә жи, we диса мала хwәда qәбулкьра, чьмки ә'дәте wанә, к'е ньге хwә авитә шемика wан, иди меванә. Дьхwәзи к'ивә жи. Дьжмыне qанә—qанвә жи?.

Wәлә, мын готеда, wәки тә ыса хәбәрдьди, мела wi дыки, йецин тә заньбә, ыр wада әм к'ндәре р'асти һәв бен, әме һ'але һәв бьпьрсьн.

Аво бәг дәсте хwә дьдә сәр чока хwә у Шамьл бәге кьр'әпе хwәр'а хәбәрдьдә дьве, ло мала тә хьравнәбуйо, Усьве Хwәдо чава тә мала хwәда нәкөшти. Әw чь гьлийә, тә мерькир'а готйә. Әw к'ө, Зәманхане калке мә к'ө, Сари Сьлеман аг'әе сипки к'ө?. Әwана чьqас салыи т'өнәнә, бунә хwәли, бунә көвьре бьне бире. Тә чуйә досте хwәйи амьнр'а әв гьли готйә. Ле, малхьрав, әв шане бәгайә. Әв гьли тә тен?.

Дә бежә, әз на тә. Әw гьлие калке мә, аг'әе к'өрдар'а готьбу, тәе qәбулкьра, бежә?.

— Ы'лбәт на, — Шамыл бәг шавз Аво бәге дьдә.

Аво бәг дьве дэ, вәки бсанә дәнге хвә быбър'ә мала хвәда р'уне, те мз теки сосьрәт.

Шамыл бәг Авоә кбр'әпә хвәр'а дьвежә дә бале һедн хәбәрдә бьра Гьзе ханым нәбьһе. Әвә жи һ'әвиә мьн бьрйә, әв жи мьнда к'әтийә, дьве тә бса кьрйә, вәки әв нахвәзә ч'ә'в хәлге к'әвә. Малбаване we, сәрк'әре ала щумкийә, го хвә дьхөн, дьране хвә бона мьн туж кьрәнә. Сәр ве һ'әләбәла Шамыл бәгеда Гьзе ханым дәрда те, дьве әв сосьрәтийә тә ижар р'әһ'әтиә надә Аво бәге т'ие мьн. Бәсә т'өркә ван гьлийә быдә. Вае мьерьк чуйә Т'ьвлисе, we бе тә әпә хвәви һуне һәр'ьнә мала ви. Әв нә мәрйиә бсанә, вәки к'инс мәрйиар'а бажо. Әв дькарә быбахшинә мәрйиә.

Аво бәг дьве вәлә, мьн Усьве Хвәдо һадитийә, ле һаве ви быһистийә. Дьвен, вәки бона т'ьфада мьләте хвә сәре хвә дьдә. Гьзе ханым дьве чьма к'и бса нинә?. Аво бәг дьве, на, на, ана мьн, кәсәк, дьвежән, минани ви нинә.

Ә, баш, Гьзе ханым, дьвежә, бь we йәке әви шамери зийан дайә к'е. Әв т'ьфада мьләте хвә дьхвәсә. Бьра гьшк әгәр карьн, к'ин — гьр'ьк дьле ванда т'өнә, мьқати йәктийә мьләте вәвьн. Шамыл бәг дьве, вәлә Гьзе сәва мьн дьвежә, вәки мьн әв гьли блындкьрйә, к'ин — гьр'ьк дьле мьн да һәйә. Гьзе ханым, дьве һәма сәва тә дьбежым, ле тә зани те чь кьрйә?

Аво бәг дьве дә ижа һун һәрдә һәзда нәк'әвьн. Вәлә, мәрйе т'фада мьләте хвә хвәст, сәва ви сәре хвә да Хвәде т'әе вийә. Хвәде г'әе Усьве Хвәдойә у әв цәлл авитйә дьле мә, вәки әм мала хвәда р'уныштынә пәсьне ви дьдән, пәсьне (дыжмьне Шамыл бәге) дьдән. Шамыл бәг дьве вәлә әз п'ошманым. Әз сәр гьлиә хвәда к'әтмә, бәсә, вәки һ'әтани Гьзе ханьма бәрмалийә мьн жи тә'на мьн дьхә, иди чи вә мьн нәк'әтийә!

Мьн хвәхвә сәре хвә кьрйә, Әз хвәхвә жи гөне хвә һьлтинмә сәрхвә. Вае Усьве Хвәдое жь Т'ьлвисе вәгәр'ә, әзе диса һәр'ьмә мала ви, әзе гази чаве Хвәдекым, вәки тә шыкенандийә, тә жи быщәбьринә.

Аво бәг дьве, ле тә зани, вәки дьле мерьв минани шушейә, вәхта шкәст иди нащәбьрә. Шамыл бәг дьве дьле Усьве Хвәдо қальнә, нашке, әв бәрбьһерә. Әв әле хере, мәрйфәтсйә к'и лынгәки вьир'а һәр'ә, әв дә ньга дьчә. Вәлә, әзе һәр'ьмә мала ви.

Аво бәг дьве әзе һ'әщи һ'әшим һьлдьм, әме жи тәр'а

бен. Шамьл бэг дьве, э, сэр ч'э'ве мьн. Әwana нивийа хатъна Усьве Хwэдойә жь Т'ьвлисе бун.

Нивийа Усьве Хwэдобу бса жи Бәк'е аг'е.

Wәхта Усьве Хwэдо дьчә Т'ьвлисе. 2 р'ож дәрбаз дь-
бын Бәк'е аг'е те мала ван.

Бәк'е аг'е жь мала Сари Сьлеман аг'ае сипки бу. Кө-
р'апе Ә'вдьла бәге.

Wәхта Ә'вдьла бэг вәдгәр'ә Ә'нт'аве дәрһәқа Усьве Хwэдо, Ә'ли аг'ае Ә'мәрикеда, мале ванда гьли дькә, дәр һәқа достийа ван у әрмәнийә башда хәбәрдьдә. Го әви бса хwәш гьли дькьр, wәки гьшка дгот хwәзла мә ч'э'ве тә, тә чу мьлөт дит, р'әwша wi дит, гьрәграр'а буйи нас. Ә'вдьлә бэг р'ева, wәхта we вәгәр'ийа wөлөт, бса сьвьк дьбь-
һе, wәки йәки ә'щәм бона хатъна wi гьлики нәщайиз Усь-
ве Хwэдор'а готйә. Усьв жи қә бәр тыштәки һ'әсав нәкьрйә.

Дәрһәқа ве йәкеда- го wөлә ль Ә'нт'аве бәр хwә дьк'ә-
тын дьфькьрин к'а әви ә'щәм чь готйә, дьвә сәва wi гь-
лийи р'авьнә һәв?.

Ә'нт'аведа го т'ьме дьwәк'ьландьн, wәки Хwәде, гәло орт'а ван чава бу. Бона ве йәке Бәк'е аг'е дышиньн. Әw бь қачахи те. Го әви бәжнеда кьнбу, қондаха т'ьвьнга wi ә'рдәр'а дьшьқьти, маләкәмоте мере көле бу. Әw иди чәнд р'ож бу ль мала Усьве Хwэдо бу. Хwәсьтбу вәгәр'ә, ле готьбуне, wәки Усьв бьвинә, паше һәр'ә. Маләда жер'а готьбун, wәки т'ә кәси бона Ә'вдьлә бәге ванр'а тыштәк нәгот-
йә. Нәхwәсьтбун, к'ефа меване хwә бышкеньн.

Бәк'е аг'е, Qадие К'әло, К'әләше Хwәдеда, Хwәде һузо, Әсе Озман, қасәке дьчьн нава мерге дьгәр'ьн. Дьдьнә ни-
шане, паше wәхте нане фьравине тенә мал. Әwana тен дь-
нһәр'ьн wәки п'ир Авас у шех Бьһарим малда р'уныштьнә,
Qасәке жь ә'мре дьлнийальке дәрбаз дькьн, п'ир Авас п'ире
Усьве Хwэдойи зьк'ае бу. Әw у шех Бьһарим хатьбун, wә-
ки Усьв бьвиньн, чьмки бьһистьбун, әве иро жь Т'ьвлисе
вәгәр'ә. Әwana насийа хwә дьдьнә Бәк'е аг'е, пьрса же
дькьн, wәки Ә'вдьлә бэг сьламәт гьһиштә ши, чаванә, чь
дькә бона т'фақа мьлөт. Бәк'е аг'е, го мәрьwәки бса мьсл-
әтчи бу, wәки хwәш хәбәрдьда. Шех Бьһарим дьвежеда,
wәки Хwәде мә бей мә'рифәта кал—баве тә нәкә. Те к'ьв-
ше, кө р'асти жи жь мала т'ор'нейи. Бса хwәш шаба мә
дьди, мәри чьқаси гьһдарийа тә бькә а'щьз навә.

Бәк'е аг'е щавә дьдә, wәки әw жи бона дитна мақуле ми-
на wә, кө Хwәде дба' ле кьрйә, нур-нәдәр wә дьбарә, гәләки
шайә. Бәк'е аг'е wана т'әглиф дькә, wәки ль Ә'нт'аве мале

ван бьцәсдьн. Әвана гәләки мәмьнун дьбьн. Готәбежа
ван Мә'руфе дөнгбеж бь к'яламәкә хвә ширьн дькә.

Сасуне дьнһер'ым җе бь нькә,
К'өрке Мосо веда тейә шуре мьлада җе бь қотькә.
Сәд си көле Шә'ме тәк'әвә р'әшкота, сәр канинка җе
Асине гөләке бәри К'өрке Мосо данә, шере мьни
чар гөрч'ькә.

Һа сйаро, һа сйаро...

Гәлине Сасуне дьнһер'ым җе бь мелә,
К'өрке Мосо, веда те, шур ль мьла дьч'ьльвлә.
Сәд—си көле Шәме тек'әвә мала р'әшкота, сәр канийа
җе Асине гөләке бәри К'өрке Мосо данә, щә'суси—
қәрәшьлә.

Һәй сйаро, һәй сйаро....

Гәлине Сасуне җе бь һ'әзә,
К'өрке Мосо теда тейә, хар' у ләзә.
Сәд—си көле Шә'ме тәк'әвә мала р'әшкота сәр
канийа Асине гөләке бәри бәдәна К'өрке Мосо данә—
зә'ве т'әзә.

Ло сйаро, ло сйаро...

Гәлине Сасуне җе бь сусә.
Шуре дәсте К'өрке Мосо дьч'ьрусә.

Сәд—си көле Шә'ме тек'әвә мала р'әшкота, сәр
канийа Асине гөлләке бәри К'өрке Мосо данә, мьн
нәмайе, қәрәшьли бь щә'сусә.

Һайло сйаро, һайло сйаро....

Һайло сйаро, мақуло бьрао.

Го Мә'руф к'ялама хвә хьлаз кьр Вана диса дәст жь
Бәк'е аг'е нәк'ьшандьн, диса к'әтьнә нава пьрс—псьяра.
Шех Бьраһим у п'ир Аvas һәв дьнһер'ьн, дьвежьн, к'а
Усьве әглә бу, нәһат...

Иди р'о дьчу ава Зөрбе Т'әмо те һөндөр' сылаве дьдә,
дьве вәлә, дурва 2 сйар т'әг'мин кьрьнә. Жь вана йәк
ә'сә хале мьнә, чьмки дурва к'ьнще җи бьн тирежна тә'ве
да дьч'урсин. Вәлә, мьн го, Хвәде к'ода һәр'ә әв хале
мьнә, лома әз һатьм вәр'а бежьм.

Шех Бьраһим дьве тә сәр ч'ә'ва һати тә мьзгинийа
хвә бьхвәзә, әв нав ншане тә дьди т'әне йе Усьве мәнә.
Чәнд лашьк дәрдьк'әвьнә дәрва, Ә'т'аре К'әло те һөндөр',
дьве вәлә, Зөрбә р'аст дьгот, Усьве мә те. Шех Бьраһим,
п'ир Аvas жи һ'әта дәрдьк'әвьн, Усьв иди К'уви пәйа дь-

вə у т'əви письре хвə — Т'ат'осе Кōлава дьк'əвə от'аха мевана. Т'əмам дьчнə дəст — р'уе һəв.

Əwana р'удьнен һ'əтани дəсте бəрбанге, гōһдарийа Усьве Хвəдо дькьн, дəрһəқа дитьна вийə ль Т'əвлисе. щəм дəвсгьртие и'əдише.

Əw гьлие бона мьлэт, гəлəки фəрз бун Усьве Хвəдо чавə дьвəжьн дō гьсьн дькə.

Мə пьрсед сəвə мьлэт бона хер хвəшийа ви бəр нəмəстник данин. Мə готə, вəки бона мьлэтə мə гəлəки фəрзə вəкьрьна мək'т'əбə т'əзə, Усьв бəге дəрһəқа мək'т'əбə Зорəдə хəбəрдə, лə дə к'ьвше, вəки əв т'єрə зар'ə нəkə. Лəзьмə от'əхед г'əзə чекьн. Усьв бəге готəдə дһə р'ьнд дьвə, вəки һəр гōндəкидə ошəхə хвəндьне, һинкьрьне һəвə. Пьрсə һəзьркьрьна дəрсдəрə мьлəтиє жи һəтə льнһер'əндьне. Зутьрəкə we вəкə 30—40 хортə бьшиньнə Р'əвəнə бона бь р'йа Ə'лиханə Сəрдəр һəр'ьн, ль вьрə һини дəрсдəриє бьн. Пьрсəкə майин жи мə готə дəвсгьртиє п'аше, вəки һ'əрфед мəйə мьлəтиє — анəгори сəвтəд мə чекьн. Əви гот, вəки сəрвєрə мək'т'əбə Зорə Исəһəк Морəгулов we пьрсəвə мьжүлə. Мə əсə жи дəрһəқа хвəндьнə қизəдə хəбəрдə, вəки лəзьмə сəвə вəн мək'т'əбед бəшқə вəкьн. Вəн мək'т'əбəдə вəнə һини г'əви — т'əшиє, чекьрьна бəр'ə — хəличə, щəщимə бькьн, лə. һəлə зозəнə жи мək'т'əбə ви щур'əйə гəр'ок т'əшкилкьн. Нəмєстник һ'əму пьрсед мə, щəм хвə нвисин у гот, вəки we гōһдарийа нəвсəд анəгор дəйнə сəр вəн, кə əв пьрс к'əмəлə вəнə рəсми дəвлэтə һəбə.

Бона гōндə мə бь р'є бəшвə һəвр'ə гьрəдəйибьн, дəвсгьртиє п'аше гот, вəки бонə вьрə иди п'əрə бəрдəнə. Гəлəк гōндəдə жи we аше əвəйə т'əзə чекьн. Əвə вəхвəрьне бьк'шиньнə гōндə Қəрəхт'инə. Нəмстник гот, вəки бонə т'əр'ьбəндьнə синорə мəйи т'əви Р'омə жи фькьрийə. We нһə əскəрə т'əзə сəр синор щивəркьн. Бь гьлики чуйинə мəйə ль бəл дəвсгьртиє п'əдише гəлəки керһəтибу.

Вəхтə əмə бəһəтəнə əви к'əг'əзə нəв нишəнə хвə, т'єлə хвə дə мə. (Усьве Хвəдо we к'əг'əзə бəрийə хвə дəрдьхə нишəни һəзьрə дьдə). Əви гот к'əнгə лəзьмбə əм дькəрьн дисə гōмəнə ви бьгьһиньнə пьрсед мəйə мьлəтиєйə һ'əвь щəк'ар.

— Əвқəс гьли бəсə, пəше һунə жь Усьв бəге һургьли бьбьһен. Əвə дəрһəқа чуйинə мəдə ль гōндə щьвинə бькə. Ььлбəт вəхтə вəн щьвинə пьрсед т'əзə пəшдə бєн, əв пьрсє жи бəр дəвсгьртиє п'аше бəнə дəнинə. Лə əзə вəн əг'ьрйə дисə һəр'ьмə Т'əвлисе. Лə нə щəм нəмєстник. Əзə

көр'е Хөзала мә Мә'муде харзияа бьвә сәр дохт. Мьн дохтре баш дитьна. Әвә сәрәдәрие нәхвәшийа Мә'муд бькьн. Әв жь п'ышке хвә дьгазьнә.— Усьве Хвәдо хәбәр-дана хвә хьлаз дькә.

— Хвәде ог'ра вәр'авә,—

— Шех Бьраһим у п'ир Авас дьвежьне у дәсте хвә бәрбь Бәк'е аг'е дькьн, вәки тә әв щамер тәхмин кьрийә, қә навежи, к'а әв к'ийә, жь к'ө һатйә?.

Усьве Хвәдо дьве бәре ә'wльн сәр ч'ә'ва һатйә, жь к'ө жи һатьвә меванә. Меван меване Хвәдейә. Ёун хәйсәте мьн заньн, әз навежьмә мәрывед хәрив тә жь к'ө һати, чьма һати? Меван хвәхвә әвә йәке мала мәда дьвежә. Паше, Хвәде мала вә авакә, к'а әв чәнд сәһ'әтә, вә әз р'әһ'әт һыштым?. Пьрса сәр пьрса дьдьнә мьн. Вәлә бьра хорт бьбахшинә, вә мәщала мьн жь мьн стәнд. Мьн башқә к'еф—һ'але ви нәпьрси.

Бәк'е аг'е жь готьна Усьве Хвәдо р'азн дьминә у бәр хвәда Хвәде Ёузор'а дьвежә, вәки лайиқә, мьн әв дит. Наве ви ви һ'әлалбә. Вәлә Ә'вдьла бәге һәла һындьк дьггт. Хвәде Ёузо дьве дә тә дит, тә жи вәкә дитьна хвә гьликә. Бәк'е аг'е дьве. вәлә, чь бежым, бәжна сйаре мьн те. Сьвәтьре Усьве Хвәдо меване ви хвәр'а диса дь-к'әвьнә нава хәбәрдане, р'ожед бьһөри бир тиньн. шевра эле дькьн. Ле пьрса йәктийа мьләт бубу кбла бьч'әнге, р'әһ'әти нәдьда ван. Әвана дәмәке хвәр'а наз—нә'мәте сьвьрева мьжул дьбьн, ве дәме әскәрәки ур'ьс, наве ви Васийа бу, те һөндөр', дьвежә, вәки 4 сйар дәлаве ч'әме мергейи мәзын дәрбаз бун, хвә мала Усьве Хвәдо гьрть-бун. Вәлә, һында п'оште йәк сәр һәспе к'әт. һәвалә ви педа к'әтьна. К'өрәма хвә дәрк'әвьнә дәрва, һуне бьбиньн. Әсе Озман, Шәваве Т'әмо, Усьве Нәво дәрдык'әвьнә дәрва, Шамьл бәге нава ванда нас дькьн. Әвана тенә һөндөр' дьвежьн, вәлә, Шамьл бәгә, ве чәнд һәвалава йәки ць-вийанә. Те к'әвше, вәки тыштәк сәре ви қәw:мийә. К'әлә-ше Хвәдо дьве вә нәбһист Васйа гот йәк сәр һәспе к'әтйә.

Лавьк дьчьн хвә ванр'а дьгьһиньн, тиньнә мал.

— Лавькьнә вана биньнә от'аха мерана, Меван меване Хвәденә сәр ч'ә'ва, һатьнә,— шех Бьраһим дьвежә.

Усьве Хвәдо, цинаред ви бәр вана р'адьвьн, дьвежьн, вәки һун хер һатьнә к'әрәмкьн р'унен, Усьве Хвәдо дьве Шамьл бәг тә у дәстә хвәва бь хер һатьнә. Шамьл бәг гьлине Усьве Хвәдо дьбьр'ә, дьве, әм к'ө сьламәт һатьнә. Мерга вәда һәсп ньк'ьси әпе мьн һ'әщи һ'әшим сәр к'әт, ньге ви ньзам чь пе һат. ? А, ве хвә нькарә бьдә сәр.

Шамьл бэг го, иди р'е нэда Усьве Хwэдo, wэки h'ал— к'ефе wi, дэсте бьпърсэ. Го дэстпекър нфър'и h'эщи h'э- шиме апе хwэ кър, wэки мэзын буйэ, хwэ онда кърйэ, wэки һелана дьдэ мерьв. Кө гылие дирокэйэ, wэки бунэ биранин, диса дэрдьхэ сэр баво—баво дькэ, тэ'на мэрьве щаһьл дь- хэ, бона хwэ қат'ле, хунр'етьне быгрын. Го лавьк қэ дэнге хwэ накын. Т'эне дьвежын бьсэкьнын, бьра дьле хwэ р'эһ'эт кэ... Го әwi әwқас гот, wэки сэре щамера бьр. Иди ньфь- р'йа хwэ зар'е хwэ, апе хwэ, р'ожа хwэ дькэ. Оса дькэ, wэки тэвз мэрьвада дьчын. Хэбэрдьдэ, wэки те бэрдайэ, wэки чь кө әwi готйэ нэщамерибуйэ, го даре дьнйаеда чь гылие қолайи һэбун бона h'эщи h'эшим дьготын. Усьве Хwэдo р'ынд гөһдарийа wi дькэ, ле ә'шарэтиё дьдеда, wэ- ки һьнэки п'эрдэкьри хэбэрдэ. Апе wi от'аха майинданэ, дьвэ бьбьһе, шэрмэ. Шамьл бэг дьве ло, бьра бьбьһе, мын әв гыли бэр wi жи готьнэ. Мэ малда, р'ева чь бежи анийэ сэр һэв. Wэхта әв сэр һэспе к'эт, әва жи Аво бэг, көр'апе мынэ, мө готе, wэки Хwэде, әва гөне тэнэ, тэнэ пешийа тэ. Әwi қэт дэнге хwэ нэкър, заньбу, wэки хьрави кърйэ. Wэки we бьбийа сэвэве хунр'етьна т'эзэ, we h'эта--h'этайе ч'е- р'и гор'а wi кьрана. Го Хwэде, Шамьл бэге йса гот, wэки хwэхwa wэстийа у дэнге хwэ бьр'и.

Шех Бьраһим дэстпе дькэ, йса хэбэрдьдэ, го, wэки һэр гылики wi бь п'утэ һынгьв нэдьһатэ хварьне.

Әw дьве э, п'ак Шамьл бэг, h'эщи h'эшим әм бежын мэзынэ, мэрьве бөрөйэ, әwқаси һ'ыше wi гыһиштие тэр'а готйэ, тэ жи гөр'а wi нэкьра. Нһа чава дьфькьри, wi ча- хи жи йса бьфькьрийан, wөлэ, нэ әв гылие баһата орт'е, нэ жи тее бэр мө гышка тыште нэп'ак бона апе хwэ, мала хwэ бьготана.

На Хwэде һ'эвини әв чь гылибун, wэки тэ әwқаси мэ- зын кър. Нһа тэ диса ван гылийа т'эзэ дьки, т'эрка ван бьдэ бьра һэр'ын. Wэрын әм гази һ'экимкын, wэки к'а чь ньге апе тэ h'эщи h'эшим һатйэ. Шамьл бэг дьве к'а бьра Усьв жи чөнд гылийа бежэ. К'а гылие мын wir'а готйэ, дь- дэ алики, диса мина бэре дьле хwэ мынр'а саг' дькэ. Шех Бьраһим дьве, Шамьл бэг нэ эз тэр'а дьвежым дэре ван хана дадэ Усьвэ гылийа бира хwэда хwэйнакэ, тэ һати мала wi һ'эсавкэ қэ т'о тышт нэбуйэ.

П'ир Аvas у шех Бьраһим дьвежынэ Шамьл бэге, wэки һуки нөкэ муки, wэки әwқаси к'эмала мэзын нэдэ гылие хwэ, wөлэ дөwса Усьв әм хwэхwa дьбахшиньнэ тэ. Шамьл бэг дьве на, бьра әван хэбэра Усьв Хwэхwэ бежэ. Әм сэва wьра һатьнэ. Әw дькэ диса хэбэрдэ. Аво бэг п'еша wi дь-

к'шинэ, две нэ мьн малда тэр'а гот, wэки кем хэбэрди. Ша-
мера двежын эw чь глийэ, wэки гōh бьднэ сэр. Нһа жи двежи
бьра хwэйе мале ван хэбэра бежэ. Шамьл бэг дьвежэ
Аво бэге, wэки к'орд мала хwэда кэсэкир'а тыштэки наве-
жын, эз йа ван заньм. Аво бэг дьве Хwэдеки тō бь we йэке
чь дьхwэзи бежи?. Кэвьре гьран щие хwэда гьранэ. Шамьл
бэг дьве мьн тышт нэготйэ. Аво бэг дьвежэ, wэки һэла һе тэ
тыштэк нэготйэ, сьwэда тэ иди сэре мэ бьр? Шамьл бэг
wэдьгэр'э сэр бэрмалийа хwэ Гьзе ханьме, дьве иди эз дэн-
ге хwэ накьм, ле к'а Усьве Хwэдо чь дьвежэ, Усьве Хwэдо
дьнһер'э, wэки мерьк бесэбьрэ р'адьwэ, дьвежэ Шамл бэг,
жьна wi, апе wi у кōр'апе wi һатынэ мала мэ бона wi гь-
лие нэлайици биранине, бьра заньбьн, wэки эw гьли һ'эсав
ки мэ нэбьһистйэ. Һэр тышт эм датиньнэ алики дбахшиньн
у ирода диса эме ширнайа братийа хwэ тэмькьн.

Го wэхте Усьве Хwэдо wa гот, Р'энге Шамьл бэге wэбу,
ша бу, к'ефа wi хwэш бу. Эw р'адьwэ, wэки эw у Усьве
Хwэдо бенэ дэст, р'уе һэв. Усьве Хwэдо дьвежеда, wэки
пешие һэр'э эwi хорте һана мач'кэ. Шамл бэг дьве чьма эw
к'ийэ? Усьве Хwэдо дьве wэлэ эз навежьме эw к'ийэ, бьра
шех Бьраһим бежэ.

Усьве Хwэдо дьве Шамьл бэг тō жи, эз жи, эме к'эрэ-
ма хwэ р'унен, гōһдарийа шех Бьраһиме бькьн, wэлэ щава
гьлие тэ жи we бе дайне, wэки р'өһ'этие надэ тэ у буйэ м'э-
на өве хэбэрдана мэ. Шамьл бэг, дэста wi бесэбьр һивийа
готьна шех Бьраһименэ. Бэри хэбэрдана хwэ шех дьвежэ,
wэки qawэке мэр'а биньн. Шамьл бэг дьвежэ йа п'ара мьн
ширьн чекьн. Лавьк һэв дьнһер'ьн, дьк'өньн, дьк'өвэ би-
ра ван wэки Шамьл бэге чава qawa тэл нэхвар, чьмки
нөдхwэст дьжмьнтйа эwi готьбу, дэсте wi чубу к'уркьра.

Qawe тиньн, шех Бьраһим qawe һьлгинэ дэстбь хэбэр-
дане дькэ, эw дьве, wэки р'аст готьнэ, кō ч'йа чийа нави-
ньн, ле мэри мэрийа двиньн. Эw дэстпе дькэ өве готьна
щьмэ'те шьровөдькэ, wэки мэрьв щарна к'идэре жи бь-
вьн, бса дьqəwьмэ, wэки р'асти һөвдө тен,нөнһер'и мэ-
зила дурэ—дэрэз. Wэхта Хwэде we йэке ль тинэ, тō дьн-
һер'и мэрьв нышкева р'асти е бса те, кō мэрийа qə хwəна
шөwада жи нөдитйэ. Эм гьшк, нһа шө'де ве готьненэ, Фьк-
ра мэ к'ер'а дэрбаз дьбу, эв хорте эwqас щи—мэзиле бь-
qəдинэ, у бьwэ гōһдаре ве хэбэрдана мэ. Чава дьвежын,
ве лөвһатьна мэ. Го шех Бьраһим wэдьгэр'э сэр Шамьл
бэге, wэки р'ьнд бала хwэ бьдэ wi мэрьве чешите хwəва
һур. Эw Бэк'е аг'ейэ, жь we малейэ, кō тэ готйэ, wэки кал-
ке ван э'щевөкэ гьран анийэ сэре калке тэ. Эва хwəxwa

һайло жь Ә'нт'аве һатйә, к'әтйә п'еси́ра тә. Әw дьжмьне тәйә, әгәр тә тер'а дьвини, Һса һ'әсавкә, әва әw мәрывә, кә к'ьлам авиьнә сәр wi. К'и́жан бәри һатьна тә мә бьһист. Wәлә, әгәр тә дьхwәзи те жи бьбьһейи, го Хwәде кьр'ин чава кәвьра һат, Һса Шамьл бәге һат. Го һесири ч'ә'ве хwә баварнөкьр, әwi т'ьре шех Бьраһим дьк'әвә к'ьр'е wi.

Шех дьве мьн хәбәрдана хwә wa дәстне кьр, кә ч'ийа... ле мәрыв дькарьн, дькарьн һәв бьвиньн, а, нһа тә у дьжмьне хwә мала Усьве Хwәдсда һәв дитийә. К'е бавар дькьр, wәки тыштәки wa бьрәwьмә, 100 сал пешда кальке wә чь анийә сәре һәв иро һуне вьра әве дә'we бькьн. Әве мала Усьве Хwәдода сафикьн. Го wәлә, Хwәде дайә wә, оләщахе дьнйалькенә, дьвә һун щики майин р'асти һәв баһатана, wә нәнәре гьраң банйа сәре һәв. Ве маләда Хwәде һәйә, маләкә мьразбәхшә, маләкә п'епарә, wәрә һун пешие һәр'нә дәст р'уе һәв паше әм һунва. Әw к'ин—бохса дьле тәда Шамьл бәг, әw гьлие тә кьрйә, әм дьвен шәрмә. Әw һатьна тәйә ль вьра, дәста тәва бьра бьвә бира-нина биркьрьне, бьвә кәвьре бьне бире. Дә к'әрама хwә тә пешие р'авә, чьмки әв гьли тә т'әвр'акьрийә, у нане Усьве Хwәдо жи, шькьр һ'әлалә, нәһиштйә храви бьбә, қәлпе Һса авитйә дьле wә, wәки һун бь шә'дәгһийа мә р'асти һәв бен. Шамьл бәг р'адьвә п'ийа. Бәк'е аг'е дьве, на, на, һун Хwәдекьн қә әз һаж ван гьлийа һәбум?. Мьн әв вьра бьһистьн. Wәлетда т'ә кәси дәрһәқа ве йәкеда хәбәрнәдайә. Т'әне wәхте Ә'вдьлә бәг һат гот, wәки бьһистйә, кә йәки бона wi Усьве Хwәдор'а ньзам чь готйә? Wәлә, мә дьхwәст бьзаньбуйа к'а әw чь гьлийә. Wәлә чь кә мьн вьра бьһист, һун р'аст дьвежьн, нә һ'әwще гәһдарнейә. Паши әз нәһать-мә бона ләһәвһатьне, әз щәһльм, ле wәки һун мьн дәwса аһьла датиьн малиава. Әзе сәва хатьре wә бемә р'уе ви щамери. Го һәрдә чунә дәст р'уе һәв, щие хwә р'у-дьне. Усьве Хwәдо дьве дә wәрьн, әм жи ч'ә'ве һәв р'аму-сьн, wәки жь тыште нә т'ә тышт қәзийакә т'әзә нһатә сәре мә. Шех Бьраһим дьвежә Усьве Хwәдо, wәки мал :ива тер'а, wәки ширнайә дьки орт'а мерьв. Шамьл бәг дьве а, минани ве финщана қавейә ширьнә бәр мьн. Т'әмам һәв ширьн дьбьн. Ле от'аха к'еләке и'нтинийа һ'әңди һ'әшим дьһат. Шамьле бәг дьве бьра Һса текә и'нт'ини, әw гөне винә тенә дәр. Әwi нинбйа, хwә мә wa сәре һәв нәдешанд. Шех Бьраһим дьве wәлә хьравийа wi бу қәңщи, бу мә'нә, кә орт'а мала wә — Зәман хане ә'щәм у мала Сари Сьле-ман аг'әе сипкида ав зәлал бу. Һун ч'ә'в һәв к'әтьн. Лавьк дьвежьн, wәки дә бәсә т'әрка wьра бьдьн, wә кьрә ә'щевә-

кә мәзын. Нан сар бу, т'әхт иди һазыра. Шех Бьраһим дь-
ве вәлә, әв ә'щевәкә мәзынә, ләвһагына ван кырынәкә
т'арикыйә— дө малед мәзын пәй 100 салир'а ләв тен. Әва
тыштәки дирикийә у we һе—һе бе готъне... Әве тә сәр нен
р'удьнен, Шамьл бәг у Бәк'е аг'е т'әвайи дьчын сетийа
Һ'әщи Һ'әшим дьчын. Һ'әщи Һ'әшим го we дәме, р'ә'ма
Хвәде кә'тбу дьле ви, тә қәй дьвежи әв Һ'әщи Һ'әшим
нинә, кә готә Шамьле бәге, вәки дьжмьне мә һатйә мала
Усьве Хвәдо, сар'—сыламәт чуйә дькә р'авә Бәк'е
аг'е мач'кә, ле сәр ньге хвәда дьк'әвә. Шамьле бәг дәсте
ви нагыра у бәр хвәда дьве, вәки әва гөне тәйи хьлазийә.
Бәк'е аг'е дәст давежә мьле ви, у дьчә дәсте ви. Һ'әщи
Һ'әшим ч'ә'ве ви р'адьмусә. Әвана т'әваи шыккле хвә
дьк'ышиньн бона биранине, бона шә'дәтийа we йәке, вәки
һәрдә мал диса р'әх һәв р'унштын. Демәк һәләқәтиә ши-
нартийа һәрдае бь нәхшед т'әзәва бенә һунадыне.

Һ'әщи Һ'әшим дьвежә Бәк'е аг'е, дьве лаво, вәхта дь-
чи вәлет, вьра бежә, вәки әм ләв һатънә. Бьра һәр тышти
биркын. Бәк'е аг'е дьвежеда, вәки әв гьли вә кырийә бира
мә, щәм мә тыште бәса нае бира кәсәки. Шамьл бәг дьвежә
Һ'әщи Һ'әшим, вәки тә у ед минәи тә бьра биркын, һун
гылие кәвьнә нәщайиз дьк'ынә бира шаһьла. Һ'әщи Һ'әшим
дьве иди ирода мьн биркыр. Ле әве бьвә йа дироки, вә-
ки әм жь we һиньн у вьра вада бемә'нә қәләтиә бәса нәкын.
Әв биранине әве мале, әви гөндир'а бе гьредане. Бәри чу-
йина мевана. Мә'руф к'ылама „Қәрқоп'ане" дьстьре, кә жь
Ә'вдьла бәге һин бубу. Әв дәрһәқа меване шаһьли жь
Ә'нт'аве Бәк'е аг'еда бу.

Һайло дьло, һайло дьло,

Һайло дьло р'әбәно дьло...

Һайло дьло, қырқоп'анә, қырқоп'анә,

Шәр'е Бәк'е аг'е, Һ'әсәне Зәйне шәр'әки к'ыбири бь
дәманә.

Қырқоп'ане дьһер'ым we бь к'ешә,

Бәк'е аг'е, Һ'әсәне Зәйне патронташе хвә гьреданә,
хвә данә пеше.

Дәвр—зәманада, к'е дитйә, к'е бинайә,

Вәки мәри гөлләкер'а се мере ә'шире бьдә меше.

Һайло дьло, һайло дьло, р'әбәно дьло...

Қырқоп'ане дьһер'ым дәви сазә,

Һәварике қот'а дакәтийә, сора жәла тенә газә—газә.

Бәк'е аг'е ә'рафе мәйдане дькыр газы, дьго мьне 18
мере ә'шире кәштынә,

Ёе һьлнэдайә һ'әйфа Ә'йшана ахейә бе мьразә.
 Ёайло дьло, ёайло дьло,...
 Ёайло дьло, р'әбәно дьло.
 Қырқоп'ане we бь йанә,
 Ёаварике қот'а дак'әтйә, сора ләв щьвийанә.
 Бәк'е аг'е нава мәйдане дькьрә газы, дьго мьне 18
 мере ә'шире кōштынә,
 Ёе һьлнэдайә һ'әйфа Ә'йшана аг'е, т'ор'а зәрьканә.
 Ёайло дьло, ёайло дьло...
 Ёайло дьло, р'әбәно дьло...

Го вөхта Мә'руф к'ялам хьлаз кьр Бәк'е аг'е бәрхвөк'ә
 ти дьве: „Хвәде хьравкә һәй, мә ә'шире бе фә'мийа хвә
 сәва р'әва қызәке чава һәв дькрә „коне р'ьзи“. Әви го ах
 дькр, бәне пышта-ви дьқәтйа.

Ыра шех Ыраһим дьвежеда вәки ә'фәрьм тәр'а лао,
 тә we йәке иди т'әхмин дьки, кō бьракōштын, шәр'е ә'шира
 т'әне дьжмьне мәр'а дәст дьдә. вәки мәр'а т'фақ ләзмә.
 вәкә аве, һәве ләзмә. Шамьл бәг, Гьзе ханьм, Аво бәг
 сйар дьвьн, ле һ'әщи һ'әшим малда дьмина. Ә'лие Усьв,
 вәки әв мөһәк бу, жь нава әскәр һатьбу, ньге һ'әщи һ'ә-
 шим дькә щи, п'ак дькә, паше вөр'ейи гōнде Т'әркәтуе дь-
 кә. Гōнде хвәда әви һатьна хвәйә ль гōнде Алачалуе, ма-
 ла Усьве Хвәдо кьрбу мьжули, дьготә гьшка, вәки ль
 вьр ләвһатьна ди́роки буйә. Го Шамьл бәге готәда нә тә
 дьго әзе ви гьлийи биркьм, ле чьма дәрһәқа ви́да хәбәр-
 дыди?. һ'әщи һ'әшим щава ви дьдә, вәки мьн вәр'а нә-
 гот, кō әве бьвә биранина һажпөвһәбуне, нә кō биранина
 кьшандьна к'ин—бог'се, әз әве чава биранина, кō иди
 буйә мәсәлә, гьли дькьм.

Гьли дькрьн, вәки Бәк'е аг'е Ә'нт'аве дәрһәқа we йәкеда
 хәбәрдайә. Ыра жи гьшка готйә, вәки әв буйә кәвьре
 бьне бире. Ле го щә'сусе Р'оме, әв йәк гиһандьбунә мәр-
 к'әзе. Мәрк'әзеда бона ве мәсәлә бесәбьр бун. Вәки кәр-
 манщед бьн дәсте Ур'ьсда әвқаси хирәтк'еише мьләте ләв-
 нә. Р'омеда, го, жь т'фақа ван дьтрьсиан, лома жи чуйин
 һатьна сәр синор гәләки чәтын кьрьн у щарна жи қачахе
 алие дәвләтеда р'сшәткьри һин дькьрьн, вәки синор бь-
 т'әр'ьбиньн, т'алане кōрманще вәлате Ур'ьс бьвьн.

ШӨР'Е СӨР Т'АЛАНЕ Ы'ЭСНИИА

Чуйин—һатъна гърэгьре ә'шире лъ мале һәв, хазма вөхта әвана жъ вәлатәки дьчунә, вәлатәки майин, қәт Р'ома р'әш хвәш нәдһат. Го лъ Стәмболе иди дәрһәқа ве йәкеда дьфькьрин, вәки чава бькьн, ван чуйин—һатъна бьт'әр'ьбиньн у орт'а көрманща ләһвкьн, бса ләвхьн, чава дьвежьн, поч'ька һ'әске теда нәгәр'ә.

— Чуйин—һатъна гърэгьре к'өрда нав һәв вана ч'әв наси һәв дькә, вана незики һәв дькә, ава лъ Стомболе дьфькьрин. Әм готи һәр тышти бькьн, вәки әвана һәвр'а нәвьнә пышт. Вәки бса нәкьн, иди зора мә ванда начә. Готи әве йәке нһава бькьн, һәла һе т'фақа ван т'онә, һәла һе т'әзә дәрһәқа веда чәнд мәрие ванә лъ Ур'ьсете у Щьзира Бота (мала Бәдърхан) хәбәрдьдн. Готи вана текьнә сәр чока бь дәсти вән хвәхwa, бь дәсти бет'фақийа ван. Әгәр һьнәкед ванә хвәнди дьвежьн, вәки сәрбәсти, азайа мьләт дәст мөданә, бь сайа йәктийа мә. Әм жи готи бежьн, вәлә, бьндәстийа к'өрда дәсте мөданә, бь бет'фақийа ван. Ава лъ Стәмболе дьфькьрин, гьрэгьре һ'әмид п'аша, ава фел у фәне т'әзә дьгәр'ийан сиасизане т'ьрк'а.

Әвана го, дәрһәқа чуйина Усьв бәге, Усьве Хвәдода лъ Т'ьвлисе щәм дәвсгьртие п'адше Ур'ьс бона хвә қөзийакә мөзьн һ'әсав дькьрн. Го р'ожнәмед Т'урк'иае дәрһәқа ве йәкеда бь п'әрдәкьри ньвисин. Ле мәрьвед ақьл т'әхмин дькьрн, вәки әв чуина ван һерса Т'урк'иае р'адькә. Т'урк'иа дьфькьри, вәки Ур'ьс бона көрманща мэк'т'әб вәкьрнә у ведькә. Дәрсдара һазьр дькә, ло дьхвәзә мэк'т'әбе гәр'ок жи лъ зозана бона қиз—бука ван вәкә. Әван пьрса р'әһ'әти нәдһа Т'урк'иае. Әве хвәр'а дькьр—дьпива, вәки әв мәщал ч'әве көрманща ведькьн, вәки әв дьвьнә хвәнди. Э, мәрьвед хвәнди жи р'ьнд сәрәдерие дьнйәе дькьн. Һ'әтани нһа к'өрде вәате мә минани сәвдәсәра қә дөнге хвә кьрнә, қә пьрсәкә мьләтие пешда к'ьшандьнә. Дә'wa хвәхвәтие кьрнә?. На, на, һ'әзар щари на. Ле лъ Щьзире чәнд һ'әве ванә хвәнди һун дьнһер'ьн чь кьрн. Әскәре хвә бәрәвкьрн, мқабьли дәвләтәкә минани йа мә дәвләта— Али Озман усьан бьльндкьрн. Вәлә мә ван

нъкаръбу. Ы'эта ма дәрмане бет'ақәтийа ван дит. Әв дәрман бет'фақийа ванә, вәлә бы сәри we жи әв усйана Бәдърхана весийа. Әвана жи сьргуни ада Крете кьрын, һ'этанн һыше ван һатә сәре ван. Әв аниһә Стәмболә. Әв йәк жи диса мәщаләкә бет'фақкьрьнейә. Чьмки чьқаси сәр һәвбьн, we ақаси сәр һәвда бьр'есьн у бьхвәзи, нәхвәзи, we хвәр'а зьмане т'омәри бьвиньн, бьвнә йәк.

— Һәр тышт готи бе кьрьне, вәки әв к'еләка һәв р'у-нәнән. Готи т'ьме кәләмәки тә'лайе орт'а ванда һәвә. Бә'са хәбәре, меркөштьн, т'аланкьрын, ч'ә'вбәрдана намуса һәв,— сәрк'аре қәза Вәне дьготә бьндәсте хвә. Дәрһәқә һәр чуйин—һатьна гьрәгьре ә'ширеда Р'ома р'әш дәст-хвәда пе дьһ'әсийа. Чавә?

К'өрманщ бы дьле хвә гәләки саг'ьн, әвана жь маләке дьчьнә мала дьне хәбәрдьдьн, пәсьнз қонаха хвә дьдьн, дьле хвә бәр һәв вәдькьн. Ле тө вәрә бьнһер'ә, Р'ома р'әш бса кьрийә, вәки цә'сусе we һәр дәра һәнә. Әвана дьк'ә-вьнә красе көрманще дьлсах, гьлийа же дәрдәхьн у дьчьн ө'лами мәрк'әза хвә дькьн.

Ә'вдьла бәг, Бәк'с аг'е, вәки һатьбунә вәлате Ур'ьс, чубунә мала к'е, чь хәбәрдабу.л, го т'әмам к'әтьбу гоһе Р'оме. Го Р'ома р'әш һ'әвса хвә жь һәләқәтиед к'өрда у Иране жи дькьр. Әве баш заньбу, вәки һәләқәтиед әл-ә'шира сипкиие йа мала Сари Сьлеман аг'әе сипки у йа пьсмамед шәе Иране Зәман ханийа зува нәхвәшә. Нә-хвәштийа орт'а ванда дьле we дьһат, чьмки қәбилед ван һәрдә малбәта һәрсе вәлате щинарда жи — ль Ур'ьс, Т'урк'иае у Иране, һәбун. Р'оме нәдхвәст, вәки һәв р'у-нән, орт'а ван хвәшвә. Гәфхварьнед ван һьмбәри һәв гә-ләки Р'оме хвәш дьһатьн у бы п'әрдәкьри щарна һәлан дьданә ван, вәки хьравийа орт'а ванда т'әзәвә, кө пәй-һатиед ван жи һәвр'ә дьжмьнәтие бьк'ьшиньн. Го Р'оме бьһистьбу, вәки вәк'иле мала Зәман хан у Сари Сьлеман аг'әе сипки ләвһатьнә. Ло һәла жь вана йәки жи готйә, вәки әв ләвһатьне бьвә дирик бона әм вьрһада хьравийа һәв нәкьн. Әве готьне, го Р'ома р'әш тутька хьстьбу. Әв дьфькьри, вәки бәс нинә көрманщ ль вәлате Ур'ьс дь-хвәзьн т'фақа т'әмамыйа к'өрда чекьн, нһа жи орт'а хвә иранийа баш дькьн. Әв нәк'ара Т'урк'иаейә, әв йәк мьқа-бьли Т'урк'иаейә.

Т'урк'иаеда фел—фәна, мәщалед щә'сусне дьгәр'ийан бона т'әр'бандна т'фақ, һ'шйабуна к'өрда. Пәй гәләк легз-р'ине сиасизана, шеврдара дәвләта Р'омеда һатьбунә сәр we фькре ,вәки т'әне дөтирәтийа көрманща we стье ван

бэр гышка хваркə. Мəрəмє Р'омє жи стəхарьбуна ван бу. Бона ши мəрəми. Вəки кəрманщє сəр синор бəри нəвдə, орт'а ван хьравкə, əw планəкə мəхсус чедькə. Вəкə 10 зьвтие хвə дышинə навə кəрманщə бона хвəдегьрави we йəкє, вəки нəнелън жь вəлатє Ур'ьс качах, дьз дəрбазьбън. Əв зьвтие тə навə к'əрдада л'ьр'є—һьндьки һини зьманє кəрманщи дьвьн, һин р'є—р'ьзма ван. Го шəв жи вана дьзива лъ гедука гəллə агьр дькьрьн. Гəлла бəри р'єнщ-бəрə дьдан, го һəлə 2 кəштън.

Ə, бнəлиє к'əрдə дьлсаг' т'ьрє алиє ур'ьс гəллə бəрдьдън, вəки кəштъна һəрдə шьвана жи качахє синорт'əр'банди кьрьнə. Го ижə вə бьнһєр'ийа ван зьтийа чавə ньгє хвə əрде дьхьст, п'ор'є хвə вəдр'ун, һєрса хвə р'адькьрьн, йанє бона к'əрдə əw һазьрин сəрє хвə бьдън. Вана сəрє хвə дь-һ'əжандън, вəки һ'əтə нһə əв мьлэтє сəрє ч'йа чавə дост у хєрхазє хвə нас накə.? Го вəлə, р'əжəкє жи ван гот, вəки ур'ьс ашкəрə кəрманщє вəлатє хвə һин дькə, кə т'а-ланє вə бьвьн, зорє бьднə вə. Əвє һ'ьщуми сəр вə бькьн, вə жь ван дəрə р'əгəтиньн, зозанє вə хвəшьн, we жь вə бьстиньн. Го гəлəкə бавар дькьр. Лє мала Сари Сьлеман аг'ада бəр хвə дьк'əтън. Р'омє гəлəк гьрəгьрє вє малє кьрьбунə бьн щькбəриє у щə'суси сəр ван һəбу. Р'ом жь ван дьтьрсийа чавə щьн һ'əсьн бьтьрсийа.

Əw зьйти, вəхтə т'əхмин дькьн, вəки навə к'əрдада иди гəлəк щькбəрьн бəрбь сийасийа Ур'ьсєтє, у бона нəнелън, кə р'əгəмə мəрьвед минани гьрəгьред мала Серхун зедəбън, хвə дьлəзиньнə мəрк'əзə хвə. Əвана бəрє гəльбунə бьнə-лийа, вəки пəй ванр'а we нһə бьвиньн, жь алиє: Ур'ьс качах, фьрар, дьзє т'ьмє синор бьт'əр'биньн у ван т'алан-кьн, лə мєрə жи бькəжън..

Зьти мəрк'əзə хвəр'а һəр тышти дьвєжън.

Мəрк'əз тə мəрк'əзви чь дькə? Тинə к'ьнщ—р'ьһ'а-лє к'əрдə ван зьтийа дькə. Əвана го зьманє мə жи һинбу-бун, шəвəкє дышинə сəр синорє Ур'ьс—Р'омє у əвана дəстпедькьн синор дəрбаз дьбън. Зьйти гəндє Ханє, Қуч'є, Қəрəхт'инє, Басинəкє дьдънə бəр гəлла, дьвə һəвар—гази. Го вəхтə вана гəллə бəрдьдан, пер'а жи бь зьманє мə дь-кьрьнəгази— һə мə лєдə, һə р'əви, һə əви һан пəзє хвə һьшт, р'əви...

Го Хвəдє we шəвє вана зийанəкə мəзьн да млəт. Һ'ə-тани сьвə р'он бу, вана чəнд кəри бəргəлє һ'əсьнйа жь си-нор дəрбазкьрьн, у хвəхвə жи бə'тəвəбун.

Сьвəтьрє сəр синор бəрəв дьбън у лавькє мə пє дурби-ниє пəзє хвə сəє шьвантие навдə дьвиньн.

Го ви чахи синорə баварки валабун, ле диса бе изын кəсəк р'о нькарьбу бьчуйа алие майин. Əвə тə хвə дар- - бəра дьхьн, we р'ожə нькарьн т'ə тышти бьхьн. Тə'ри дь- к'əвə ə'рдə диса дəстбь гəллəбарандьнə дьвə. Кəрманцə мəйə синорə Ур'ьсдə бəрəви сəр нəв дьбьн у сəр гəндə Ханə шəр'əки гьран дьчə. Го зьтйа гəллə р'əнд давитьн. Дə əвəнə вəхтəдə һини т'əлимə шер' бубун, мəщал нəдь- данə лавькə мə, вəки т'ек'əвьнə қəлəчийа, гедука фəзə гəнд ван бьстиньн. Го Хвəдə хортəки гəнд дькə фəсалə, хвə ə'рдəр'а дьшьқьтинə дьгьһижə зьтики, дəст у п'ə ви гьредьдə, пə лач'ькə сəрə хвə жи дəвə ви у we шəвə тинə гəнд. Лавькə дьнə пəнəһ'əсьн, дькьнə шəр'. Тьрсə ван we тьрсə бу, вəки ньшкевə нəк'əвьнə гəнд намус—ə'рзə вəнр'а нəлизьн. Го лавькə дькрə шəр', вəнə т'ьрə шəрдə фьлан йан жи бəвəн бəгийə, йа шəх Сəльһ'ə, вəки диса һатийə т'аланə вəнə бьвə. Вəн зьвтйə нəмəм жи го вəхтə гəллə давитьн пəр'а жи Хвəдə гьрави пəсьнə хвə дьдан, дьготьн, əз Ə'рфутə Хəльтьм, əз Қасəе Шəромə, əз Зьнарə Қəромə, һунə нһə бьһнəр'ьн əм чь тиньнə сəрə вə... Лавькə вəлатə Ур'ьс жи го нəвə вəн мєрə ə'ширə бьһистьбун. Дьфькьрин, вəлə, һəмə əвьн, кə мəр'а дькьнə шəр', əвьн кə дə кəриə гəндə мəйə майин бьрьнə. Лə го нəвə ханийадə йəки дьготə щəһьлєд гəнд, вəки нəвə т'əнəвə, əв Щьнди, щəндьрьмə т'ьрк'анə чьмки гəллə р'əнд дəвəжьн. Пəшə мєрə к'əрд сəвə намусə мьрийə, əв т'ə щəрə мєрə ə'ширəр'а нəвəжə əзə нһə һ'ашə вə биньмə сəе ə'рзə вə.

Го дьготьн, вəрьн əм нəвə ə'ширə, гьрəгьрєд we һьл- нəдьн, диса Р'омə р'əшə хайинə мə бəри нəздьдə.

Го Хвəдə əв гьли дəвə вəндə бу, ньшкевə дəнгə гəллə һатə бьр'инə. Тə нəвəжи əв зьвтйə кə дил гьртьбун. ханийа жєр'а готьбу, вəки əв хвəхвə нəкə гəзи, нəвəжə нəвəлєд хвə, вəки гəллə нəвəжьн, we ви бəкəжьн. Зьвти тьрсə хвə нəвəлєд хвə дькə гəзи, вəки əв дил к'əтийə, вəки we ви бькəжьн, əгəр һун гəллə диса бəвəжьн. Зьв- тийєд вəстийан, вəхтə вə йəкə дьбьһнə нə кə бəнə кəштьнə нəвəлə хвə гəллə нəвəжьн, лə бəнə сəрə хвə хьлэзкьн, бə- нə сəр'ə дəвлəтə вəшəрьн, дьһельн, дьр'əвьн.

Ханийа вəки we шəвə нəв—намусə хвə хвəйкьрьн, к'ьлəмə дəвəжнə сəр хвə, дьвəжьнə сəр Һосə Шəвəш, Əсə, Ə'мə, мєрəнийа вəн.

Элє дəє, дəлалə шəр'əкə мə
 Қəвмийə Ханə шəвти ч'ə'лəн у нəвəлə.
 Дə we гəвə дьнə Һосə Шəвəш кьрə

гази, го Әсо, Ә'мо һун баве мын
къръвын, дә һуне чевън че бьхэвътън,
Әме иро бала бькын к'оме нәйара,
быкѡжън щоте вәгләра, дә бьра мә'нәкие ван магула
вәгәр'ьнә сәр ханьма зинә вала.

Әле, дае, дәлиле, шәр'әке мә қәшъмийә Хане we бь
сусә,
Т'ьвьнга мыле Ёсе бьрада чаплиа ур'ьсә,
Дәстада минани кәре бузе дьч'русә.
Дәма гава дьне Ёсе Шәвеш кьрә гази, го Әсо, Ә'мо
һун баве мын къръбын, чевън, че бьхэвътън
әме иро бала бькын, к'оме дьжмына, быкѡжън щоте
бәгләра. Әре Хвәде сыва нава эл у ә'ширеда мәр'а
нав—намусә.

Әле дае, дәлиле, әзе Хана шәвъти к'әтъм сәре гәлийа.
Кәсәке т'ѡнә щавәке бьдә бәрәка Гьрида'е нав
ә'лийа, бе нәйара кѡштийә щоте бәгләра, 12 мере
ә'лийа ,ле деране, к'ока магула жь мә қәлийа.

Әле, дае, дәлиле, шәр'әке мә қәшъмийә Хана шәвти
дәве голе,
Ёсе Шәвеш кьрә гази, го Р'әсул бәго, мын тәр'а
дьго мыр'а вәрә йоле, әгәр найи йоле, әзе сыва нава
р'оже мера тә быкѡжъм, щьнйазе вана бьдмә тә'ве,
һ'әсаве қьрш у қала чоле.

Дае шәр'ә, баво шәр'ә...
Шәр' дак'әтийә гәлие Хане, эварда 12 тига ләв дгәр'ьн.
Һәварике дак'әтийә гѡнде К'әло, к'ома бувканне
желә тейә п'ир Т'әмо— фәқире ханийа, хвә дайә
сәр пешийайә әван мере мерхас сондәке хварьнә,
сонда т'әмаминейә, т'ѡ щар т'ѡ щар вәнагәр'ьн.

Әле ,дае, дәлиле, Хана шәвъти дьнһер'ьм ба те, сәд
щар ба те.
Дә бьра агьре кѡле тек'әвә мала Ә'ме Нәмо т'ьвьнг
мыла те, бьра хере нәвинә чәта нәйара, we кѡштынә
щоте бәгләра, 12 мере ә'лийа. Ён, we һи, we чава 12
мале ә'шире данә бәр мират'е.

Дәнге к'ьламе дьк'әвә гѡне звьтийа. Әве тә ша дьбын,
вәки вана йа хвә кьрийә. Ә'шира бәре хвә дайә һәв, к'ока

һав тиньн, дөтирәти кырьнә нава ван. Әв дәсте хwә ләв дьхьн, wәки мәрәме ван һатийә сери.

Һна дьфькырьн, wәки чава әве нәп'акийа хwә вәшерн, wәки әв жи т'ек'әвә к'иси ван. Әвана сәва we йәке р'е—дырба дьгәр'ын, wәки ижа чь р'увитийа бькьн.

Әве тә дькьн, накьн, р'йа р'йа дәрнахьн, тырса ван һавале вани дилк'әти бу, wәки we дәве хwә бышәwьтинә, нәнәрәд ван сәр авехә. Әв һьла алики, щә'нма ван, дәwләта Али Озмәне вьра р'әзилвә. Дьнийәе пе бьһ'әсә, көрманще пе бьһ'әсьн у һ'әта—һ'әтас ит'баре ле нәйньн. Әвана хwә, һ'әле хwәр'а дьвежьн, Паше р'екә анәгори хәйсәте сийасна дәwләта хwә дьвиньн. Дьвен, wәрьн әме бежьн, wәки әм әви мерьки нас накьн, мә қә әв хәwnа шәведа жи нәдитйә. Әв ур'ьса кырьә wi дьлқи, хwәр'а жь гөндәки һ'әснийа анийә, дьхwәзә орт'а дәwләта Т'ьрка у к'өрде wәлате ван ләвхә. Т'әмам һәвр'а қайил дьвьн у к'ыңице әскәрие хwә дькьн, бемьнәт хwәр'а сәр синор дьгәр'ын.

Гөнде Ханеда, әви т'ьрк'е дильрти дьдьнә хәбәрдане. Го балек'әти қә бәрхwәнәда, тырса һәр тышт гот. Го лавька иди нъзаньбу чь бькьра, Го готьн, wәки әв фәна, демәк, йа Р'ома р'әшбу. Әв ә'щева, кө һатә сәре мә диса әве кыр. Го гәләк мәрвьед сәрә жи дьготьн, wәлә, баво, әм чьқаси же р'әвийан, мә чьқаси һ'әwза хwә ле кыр, диса ле хьлаз навьн. Әв буйә к'әфа сәе һар, диса ә'шира бәри һәв дьдә. Го, wәлә wa навә, әм we щаре готи дәрба хьлазне бавежьнә һәв. Иди к'и чу, к'и ма. I'о гәләки фькырин, гәләки һәв чун һатьн, р'йа щава Р'ома р'әш дьгәр'ын. Wi чахи иди го, һәр дәра бубу һәвар—гази. Т'әмам бәрбь синор дьһатьн. Го сәр синор щьмә'т өса бәрәв бубу һәр Хwәде заньбә, дәрзи бавитана ә'рде нәдьк'әт. Мәрвь жь һәрдә алие синор жи һатьбун көштьне. Нава ә'ширада шин—гьри бу, дьньватьн, Т'ьвдарәке һ'әщумкырьне т'әзә дьдитьн. Ле һәла һе хенжь ханийа кәс һаж we фәна т'ьрк'а т'өнәбу. Гьрәгьре эле т'ел сәр т'еле Р'әwane у Т'ьвлисер'а дьк'ьшандьн, wәки зукьн, хwә синорр'а бьгьһиньн. Шәwрәкә гьран хwә у дәwләта Али—Озманр'а дайньн. Һ'әтани жь Т'ьвлисе у Р'әwane мәрид р'әсми бьһатана, ләзьмбу тыштәк бькырьна, пешийа хунр'етьна орт'а ә'шира бьгьртана, сәwәве we бьдитана.

Сәwәве we нә нава көрманщиданә,— ханийа хwәр'а хwәр'а дьготьн.

Һәла һе жь гөнде Хане дил нанибун.

Ль Тәндурәке щавә дьдьнә Усьве Хwәдә, әв лева хwә дьгәзә, wәки Хwәдә сәр шә'дәйә, әв кыр йа Р'омейә у мә-

нәк жи һатына Ө'вдыла бәге у Бәк'е аг'ейә. Әв те Алачалуе мә'руф бь качахи дышинә Р'оме, нава эл—ә'шире мейә ль вьр, вәки жь вана быьрсә, к'а гōмана ван дьгһижә бьрьна кәри—бәргәле һ'әснийә. Пе быһ'әсә к'а вана һ'өщуми сәр гōида кьрийә у чьма, р'ьнд пе быһ'әсә бе жер'а бежә. Усьве мәхсүс Мә'руф дышинә, чьмки әв щәлали бу, г'ьрк'и р'ьнд заньбу насә ви вәлати бу.

Һ'әта Мә'руф те, Усьве Хвәдо, Усьв бәг, Һ'әмид бәг дьчьнә сәр синор нав щьмә'те. Әвана бәр дьле веда теи. Дьвежьн сәбьркьн, һна һәр тыште минани щә—гәньм бе азөр'кьрьне, р'онәк'аре бенә щәзакьрьне. Пәзе вәе жи, ә'сә пашда бе. Ле һа көштиһа һьн ви али, һьн ви али иди чу к'иси мә. Әве тә дәрһәқа дилда һәр тышти пе дьһ'әсьн, лома дьвежьн, вәки гōнәк'аре бенә щәзакьрьне, йане зьвтнед Р'оме. Ле бәле, наһельн, гьли—готьне дил бәлавьн у әви жи дьзива хвәй дькьн, һ'әта дәма лазьм, вәхте Р'ома р'әшр'а тек'әвьн қал—щәнге. Мә'руф жь сәфәра хвәйә нав эл—ә'шире мейә Р'оме те. Әв дьвежә Усьве Хвәдо, вәки гөр'-гōмана т'ō кәси нағижә т'алане һ'әснийә, шәр'е сәр синор. Әвана жи гәләки бәр хвә кә'тьнә сәва көштьна мера. Вәлә, сылаве ширьн жи, Усьв бәге у тәр'а шандьнә. Ө'вдыла бәге, Бәк'е аг'е жи дьгот, вәки бьра льнге мә бышкәста әм нәчуйана нав лавька. Усьве Хвәдо дьве бьра льнге Р'оме у т'әхте ви бышке. Тә нькарьбу быгота ван бьра льнге хвә мале мә нәбьр'ьн, Р'ом т'фақа мә дитьрсә, Мә'руф дьве, вәлә, әв баш ве йәке заньн. Усьве Хвәдо дь ве дә вәки өсанә шыкьр мала Хвәде. Сьвәтьре Усьве Хвәдо дьчә мала Һ'әмид бәг йәко—йәко чь Мә'руф готьбуйе, жер'а дьвежә у сәрда зедәдькә, вәки ви у зьвтнед Р'ома р'әш маләкә хвәшә.

Һ'әмид бәг, вәки бейи Усьв бәге т'ō пьрсәкә мьләтие сафинәдькьр, дьве дә тō сәбьркә, әзе Усьв бәгер'а хәбәр-дьм, к'а чь дьвежә. Усьве Хвәдо дьве мала тә авабуйо, к'а вәхте хәбәрдане майә. Сәр синор, тә дит чь дьвә, дьж-мьне р'утьк хвә дәсте хвә т'әварнәкьрийә. Нһа чька ве чь ә'щеве бинә сәре мьләт. вәлә, әз һивийә хәбәрдана вә насәкьньм. Мьләт ве дәме бехвәй наһельм. Әзе һәр'мә сәр синор, һун жи вөрьн.

Го Хвәде, вәхта Усьве Хвәдо, Мә'руф, Хвәде һузо, Қадие К'әло, Шәваве Т'әмо, К'әләше Хвәдо, Сәлиме Исо, Әмьре Нәво чунә нава лавька дьл—щәгәре гьшка бу пола, хвәр'ахвәр'ә готьн, вәки пәзе ван өнданавә, Усьве дә'ва кәвн т'әзәйә сәр синор бькә.

Усьве Хвәдо Мә'руф, Қадие К'әло дьзива дышинә,

вәки дил биһын. Әвә тә дьһын әви тинһын у двезнә Усьве Хвәдә, дә вәрә мә анийә, к'а чь дьхвәзи жер'а бежә. Әв дьвежә, вәки әз қәт нахвәзъм әви бьвиньм, чьмки, һөвалә ви дьһнер'ын, чь әщев аниһә сәрә әшире. Лавьк дьвен, ле әвана чьма анийә, сәрә әшире?. Әвана хвәхва жи щавә хвә дьдһн, әвана на, һьнәкә дьне we мәщбурбуйи, бьһн һ'өкөме дәвләтә хвәдә әв йәкә бькьрана.

Усьве Хвәдә дьдә ақьлә хвә, вәки гьлиә Мә'руф, Қадие К'әло р'астә, дьве дә әви бьвьнә хание һан, әзә бем жер'а хәбәрдьм.

Хенида звьтие Р'оме һәр тышти, һәр гавәкә хвә у һөваләйә бь дәсте дәвләтә дьвежә. Жь щева ви к'аг'әз—дәвт'әре вийә бь мора дәвләтә т'әстиқьри дәрдьһн. Усьве Хвәдә вана дькә бәра хвә у һазьрийа шәр'е зардьвә т'әви гьрәгьр, звьтиед Р'оме.

Чәнд сәһ'әте дьне Усьв бәг, һ'әмид бәг, т'әви вәк'иле идаред Т'ьвлисе у Р'әванейә бльнддәрәщә, к'омәкдаре дәвсгьртие п'адше хвәхва тенә сәр синор. Бәри ве йәкә го иди алиә Р'омеда мәрьвед бь к'ьнще әскәрие дьһатһә к'ьвше, әвана жь Стомболе һатьбун бона дә'вак'арийа алиә ур'ьс:

Гьрәгьред мә, вәк'иле дәвләтә Ур'ьсә һатир'а һәр тышти дьвежьһн. Вана р'ьһ дьдһнә сәрвәхткьрьне. К'омәкдаре дәвсгьртие наместник, башқә сьлавә сәрк'аре хвә ө'лами Усьв бәге, Усьве Хвәдә дькә.

Наместник готбу, вәки бежә вана, кә вәхта гьли бен, дәрәщә те, әв дькарьһн сәр һавә ви жи хәбәрдьһн.

Дәма р'астһатһне т'әви вәк'иле Р'оме те, го Хвәдә вана бәр да бәре һәв. Го бь сьре хәбәрдьһдан. Т'әмам гөһдарийа һәв дькьһн. Һәр йөк дьщә'динә йе дьне баштьр хәбәрдә, һәр йөк к'ара вәлате хвә дьгәр'ә.

Ле чь жи бежьһн, чь нөвежьһн, вьра зйан гьһиштиә мьләте мә, әм к'әтьнә һавә дәв—дьрана. Го Хвәдә гьрәгьрәки мәйи вәлате Р'омеда бәрхвә нәдә, гот, щамерно, һун сьвәдә дьвежьһн, вәки синор готи баш бе хвәйкьрьне, вәки чуйин—һатьһн, готи бь закони бь изьһдайин, бьвә. Ле һун қә сәр әви шәр'е ван һәрдә р'ожа пешда буйи, сәр т'әлане ван мерька һасәкьһн?. (Әви хәбәрда чьмки вәк'иле Р'оме һәр тышт дькьрьһн, вәки фькьра мьсьләт'чийа we дә'ве дурьһн).

Т'әвбуе мьслә'тейә жь алиә мә дьвежьһнә ви, вәки сәбьркә, ле әм чьма һатһнә вьра?. Әвә пьрсе әм вьра бәрәвкьрьнә, әме һһа we һур гьли азөр'ө бькьһн у алиә хвәдә на-

ве Усьве Хвэдо дьдын, вэки эве сөва вьра хэбэрдэ. Чьмки эв һ'имли пьрсед хвэйкьрына синорва мьжулэ.

Го Усьве Хвэдо у вэк'иле Р'оме дьк'эвьнэ п'есири хэв. Го Усьве Хвэдо бэре э'вльн дьве слава Хвэде вэ гьшка-р'а. Паше дьве, вэки ве чь бежэ т'эмами сонд харийэ жь наве дине хвэ, наве млэте хвэ, наве йэке Жорьн, ве р'аст бежэ. Эв дьве эва чэнд царэ синоре мэ те т'эрьбандьне, пэз—дэваре хэлге т'алан дьвн, Мэ дэрһэда ве йэкеда вэ'дэда готийэ һ'эму дэрэща. Эм хатьнэ сэр ве фькре, эв һ'эмушк бь дэсте дэвлэте те кьрыне. Вэк'иле Р'оме навбьр'не дьдэ хэбэрдана ви, дьве бежэ, бежэ, бь дэсте к'ижан дэвлэте?

Усьве Хвэдо дьве, тэ к'эрэмкэ, эме нһа наве ве дэвлэте бь шэ'дэ, избати бьдын. Вэк'иле Р'оме шие хвэда дьтэвьзэ, Усьве Хвэдо дьвежеда, вэлэ, чэнд гьлие мьнэ дьне жи һэбун, мьн бьгота, паше наве дэвлэте һьлда. Ле эз т'эхмин дькьм, гьшк һивийа ви навинэ, лома эз иди дэст жь гьлиед хвэйэ майин дьк'шиньм у бь шабдарийа сэре хвэва э'лам дькьм, вэки эв дэвлэт дэвлэта щинарэ, дэвлэта Т'урк'наейэ.

Вэк'иле Р'оме дьве, вэки тэ хелф хэбэрдьди, тэ бэре-бэреда, кал—баве хвэва дьжмьне дэвлэта Али—Озмани. К'аненэ шэ'дэтиге тэ?

Усьве Хвэдо бь һ'эмди хвэ к'аг'аз—дэвт'эре зьвтне дилгьрти дэрдьхэ у бэр ви дэтинэ. Дьве бежэ эвана ед дэвлэта Р'оме ниньн?

Эви тэ дурва дьвежэ эре, ед мэнэ. Усьве Хвэдо дьве дэ бьхунэ, эв дьхунэ, фэ'м дькэ, вэки бь заре хвэ шьмь-тийэ, кэ готийэ, ед мэнэ. Дьхунэ, хьлаз дькэ, дьве эз дэдь-льм, вэки эв ед мэнэ. Дьве дьва тэ хвэхва эв сэр наве мэ чекьрыне, у кьрыне бэрийа хвэ. Тэ заньбуйэ, вэки эме вьра р'асти һэвдэ бен, анийэ, вэки бэр ван мацула хвэр'а навэки қазанщки, шыка т'эр'бандьна синор бини сэр мэ.

Усьве Хвэдо дьве нһа ве бе азбр'кьрыне у дьвежэ, вэки дьл биньнэ һөндөр'. Вэк'иле Р'омейи мэзын; эви нас дь-кэ, у чава дьвежьн, Хвэде п'эрде дьдэ бэр ч'э'ве ви, эв р'адьвэ, сылаве дьдеда. Т'эмам эве йэке бэр ч'э'ве хвэ дь-виньн, дэнге хвэ накьн. Вэк'иле Р'оме жи Хвэде же стэн-ди, һаж пе т'онэ, вэки мэрие ван дил к'этийэ. Чьмки кэ-сэки жь ван пер'а нэгиһандбун жер'а бготана у һэвале зь-тйэ майин жи хвэ вэшартбун, нэвербун ч'э'в гьрэгыре хвэ к'эвьн, чьмки ве жь ван бьпьрсйана, к'ане һэвале вэйи дьне? А вьра дькарын, вэк'иле Р'омер'а бежьн, мацуло, мала хвэ дэрк'это, бе т'эвдиго.

Усьве Хвәдо дьвежә вә ғышка дит, вәки әв мерька ә'сле хвәда т'ьркә, әв һәв насдькын, вәрһн әм гөһдарийа ви хвәхва бькын. Го Хвәде авитьбу қәлпе ви, нане мәһи һ'әлалә, го бса хәбәрда ,бса ғыли кьр, вәки вәк'иле Р'оме шәрма ч'ә'ве хвә ғыртьбун.

Главие Тәндурәке дьве дә бежә әв жи мьн минани, ча-
wa тә дьвежи, ван к'аг'әз, дәвт'әра чекьрийә, дә бежә?

Вәк'иле дәвләта Ур'ьс, го гәләки мақул, хвәнди у на-
зык бун, гәләк щара т'әви пьрсе һ'әщәтейә һәләқәтиед Р'о
мер'а ғыредайи бубун, баш хәйсәте we дәвләте заньбун,
хәбәрдьдын, дьхвәзын вәк'иле Р'оме нава һ'әле пек'әнитие
дәрхын. Әwana ча дьвежын, гөне ван ле те, йәке жи нахва-
зын чава мәрвь нөхсанкын. Ле һәр тышт бь дьле ванә, вә-
ки әв дәвләт бьвә сосьрәт, вәки сийасийа we йа нәқәнцә,
йа мабыли исафейә. Әwana дьвежын, вәки һәр тышт фә'м-
дарийә. Вәк'иле Р'оме диса дәст пе дыкын, вәки әв мерь-
ка ,дәсте хвә бәрбь Усьве Хвәдо дыкын, гөнәк'арә. Т'ьме
жь вәлате мә ғырәгыре к'өрда тен—дчһнә мала ви. Әв т'ь-
фақа ван дькә йәк. К'омәкдаре дәвсгыртие п әдше Ур'ьс
щавә ви дьдә, вәки әв тытәки башә, вьра чь һәйә. Әв йәк
лайиқи пәсьндайинейә. Вәк'иле Р'оме дьве, мақул, һун
хәйсәте к'өрда ньзаньн, вәки т'фақа ван һәвә, кәсәк жь
мә wана нькарә, хәбәрдан ванр'а навә. Ґырәгыре мләте
мәйә ль вәлате Р'оме әве йәке дьбьһен, дьвьнә шә'дә.

Усьв бәг, һ'әмид бәг дьвежьнә ван, вәки һун дьвиньн,
әв чь дьвежә. Әв сәре хвә дьһ әжиньн. Вәк'иле дәвләта
Ур'ьс бәр хвәда дьк'әһн. Т'әмам тенә сәр ве фькьре, вә-
ки сәр синор чь хьрави дьвә бь дәсте Р'оме дьвә, қәстбәндә
дьвә. Әв жь т'фақа к'өрда дьтьрсә. Вьра дә'ве Р'оме дь-
кын, вәки дәстхвәда кәри—бәргәле һ'әснийа вәгәр'инә у
т'әмамийа зйана сәр синор бьдә. Дьвежын, вәки әв хуна
ван ләвед мә жи бьдә, ед кә буна хөре фелбазийа дәвлә-
та Али Османә бь сьре. Әве дә'ве вәк'иле Т'влисе у Р'әва-
не дыкын. Ґырәгыред мләте мәйә һәрдо алийа дьвежын, вә-
ки әв хуна мера нахөн, һьлнадын. Вәхте бе, айе wане ә'р-
де нәминә, һ'әйфа wанае бе һьлдане.

Сьвәтьре т'әмамийа кәри—бәргәле һ'әснийа тиньн. Р'о-
ма р'утьк р'ур'әш дьвә. Ґырәгыред мә дә ма хатьре хвә һәв
дьхвәзын. Гази һәв дыкын— Р'ом жь т'фақа мә дьтьрсә...

Го Хвәде пәй ве йәкер'а әв к'ылама нава щьмә'теда
бәла бу.

Миро, дьле мьн йанәйанә,...

Шәр'е Бахьрголе қәвьмийә, сәр т'алане һ'әснийанә.

Хера мала Хwәдеда Тәндурәка кавьл һәварийа мә
баһата баве Гоге, кәке Ә'ли бәге, сйаре К'уви, данйа
шәр'әки к'ъбири дәманә.

Хwәде мерә, Хwәдева ә'һанә созе баве Гоге, кәке
Ә'ли бәге дәрбаз дьвә бәр дәвләтә Ур'ьс—Р'оме
һәрдö қыр'аланә.

Мире мьн, йо, йо, wәзиро wәрә...

Миро, дьле мьн к'инәк'инә, мақуло, дьле мьн
к'инәк'инә.

Хwәде көле мала қбмандаре Р'оме хинә, чава
звтийа дышинә кәри—бәргәле һ'әснийа жь wәлет
дык'ьшинә.

Хера мала Хwәдер'а иро Тәндурәкә кавьл һәварийа
мә бьһата баве Гоге, кәке Ә'ли бәге, сйаре К'уви,
т'ели Усьве динә.

Миро дьле мьн бетәбетә.

Хwәде көле мала қбмандаре Р'омехинә, чава звтийа
дышинә кәри—бәргәле һ'әсьнийа дык'ьшинә жь
wәлетә.

Хера мала Хwәдер'а Тәндурәка кавьл һәварийа мә
быһата баве Ә'ли бәге, сйар К'увиә сут қәлетә.

Миро, навә, бейи тә навә, wәзиро wәрә...

МЬРЬНА ХВӘДЕ СУДИ

We сале, сала мьрьна Хвәде Суди әк'н р'әнд хатыбу, зәвиед Хвәде Суди гөндда йе гышка гәләктър бун. We сале мерга ван жи гәләк гиһа гъртыбу. Т'әмама к'әре дьруна әк'не хвә дькърн. Назър дьбун, вәки пешие гиаһе хвә бьдърун, паше дөстбь дьруна зәвийа бькърна, һәр сал һса бу, һәр йәки бь нәфәре хвәва әв шөхөле хвә дькър.

Хвәде Суди жи го we р'оже орт'а гөндда р'унышт, дөмәке дина хвә да ч'йа—бание Синәке, р'әвшиа гөнде хвә, қасәке дур ньһер'и готә щинара, вәки исал, сала мьрьна вийә. Исал 17 сал т'әмам бунә, вәхта мьляк'әтед қөнщ жер'а готын, кә һәла те әқас сал жи бьжийи. Әв 17 сал пешда чава әви дьгот, гышка дитьбу, чубу we дьне — 3 р'ожа мьрьбу. Хвәстьбун әви ч'ә'лкын, ле бәхте ви ле анибу, 3 р'ожа 3 шөва ба у бәгәрбуйә, нькарьбунә ч'ә'лкын. Р'ожа 3 әв чә'ве хвә вәдькә у дьвежә, вәки шир'а готынә әв нинә, Хвәдоки майинә, вәки һе ав-р'әсқе тә дьһа р'о-ньк майә. Нәр'ә, нәр'ә, хвәр'а бькә, бьдә, 17 сала бьбьжерә. Нәма әв т'әмам бун те бьмьри. Ле нава ван салада төе т'ә вәхта нәхвәшнәк'әви. Те шьпийави гөр'еби.

Сал дәрбаздьбун. Әви салед хвә һ'әсавдькърн.

— Калко, вәки те исал бьмьри, ле чьма һса к'әти дәрде әк'н, дьруна мерге,— Әсе Озман дьвежеда.

Хвәде Суди дьве, лаво, һ'әтани мьрьне ч'ә'ви кьрьне. Ле хирәта мьнр'а чь, чава әз һазьрийа әк'н—т'ик'әне хвә нәвиньм?. Әз заньм әзе бьмьрьм. Ле вәхте әз бьмьрьм, бале we бежын р'ә'мә левә, Т'әмамияа хәбата хвә кьр, һивийа кәсәки нәһишт. Тә зани, вәки хәбата йәки, кә һивийа е майин дминә, ққаси хравә. We йәке хравтр чь һәйә. Дөст пе дькын хәбәрдьдын, дьвежын, вәки фьлан кәси, йане жи беван кәси хәбата хвә һивийа мә һиштйә, кьрийә стуе мә Т'әмам жь we йәке а'щьз дьбьн, ле әз лао, нә әв мәрвьм, вәки изне бьдьм йәк мьн ә'щезбә, тә бьһист. Лома жи әз хәбата хвә дөсте хвә дькьм. Паше т'ә кәс минани тә хәбата тә нәкә. Әзе хәбата хвә бькьм, һ'әтани дөсте мьн дар дьгрә, ч'ә'ве мьн дьвиньн. Әсе Озман, Хвәде һузо, Усьве Нәво диса дьк'әвьнә к'әр'е ви, вәки әв чьма дьфькьрә?.

Нә ахыр мерга ван т'эмам әскәре ур'әс бешәрдыкын. Әв дьвежә ван, вәки чьма we йәке нызанә, занә, ле хвә ч'ә'ве хвә нагьрә, һеч'хәм навә, на ахыр әскәр т'ө заньн, вәки к'ижан бона бәрхайә, к'ижан бона пәзе қрдә, к'ижан сәва мийә, әв готи сәр ванр'а нәсәкьнә, нишани ван нәдә, чь-йә? Һун ван пьрса дьдьнә мын, вәки әз иди дәсте хвә мала хвә бышом әре, дәсте нәфәра бьнһер'ым, тек'әвьмә бәр мынәте ван, әре? На баво, на, әв ширәт баве мын мын нәкь-рьнә. Шькьр, әзи we дәстө п'емә, сәр хвәмә, чьма малда р'унем. Го паше дәстпе кьр хвәхwa хвәр'а хәбәрда, вәки дькарә малда р'уне, шькьр, малә т'ерә—т'ьжәйә. Ле һә'й-фа wi we те вәки нәфәре ч'ә'в бьдьнә wi һини бехәбатие бьбьн. Го хвәхwa хвәр'а дьгот, вәки бейи ве йәке жи әв хәбата сәр п'ийа дькә. Әв чь дькә? Әв т'әне дьвежә, вәки шөхөле мале wa бькьн, хәбата хвәйә иро нәһельн сьве, эваре дәрәнг р'азен, мқати мала хвәвьн, дәрәще хвә-вьн, жь шин—шайа хвә пашда нәдьн. Го Хвәде әви, әв хвәхwaхәбәрдана хвә өса бьльнд, бьльнд дьгот, вәки гьш-ка дьбьһист.

Хвәде Һузо, көр'әпе wi, дьвеже дә иди чьма, т'эмамияһ шөхөле мале тө дьки, дә бәсә, тө хвәхwa дьвежи өзе исал бьмьрьм, дәст жь мал—һ'әле дьнйальке бьк'ьшинә чи тә-р'анә?

Го Хвәде Суди готәда, вәки мәрие бехәбат, қимәте wi қыршәкә, Һун дьхвәзьн вәки әз өсавьм.

Лавьк т'эмам дәсте хвә стые wir'а дьвьн, пе ша дь-вьн, дьвежьне, вәки әм бей сәре тә нәвьн, тә нинвә гьшке р'ода һәр'ьн, т'эмам ч'ә'в дьдьнә тә, гьшка р'адьки хи-рәте. Го бәр дьле вида дьһатьн, вәки чава қемишийа хвә дькә, кө we исал бьмрә.

Го әви дьготә лавька, вәки әве бьмьрә нә кө готьна мәрьве сөрр'әш, ле готьна мьльак'әте батьни. Го қә хәма wi жи ниньн бу, дьгот, вәки мәри р'ожәке һатйә дьне, we р'ожәке жи һәр'ә.

Го we сале т'эмама дәрһәқа мьрьна вида хәбәрдыда. Ле әви дьгот, вәки һ'әйран, әзе бьмьрьм, һун шөхөл ә'мә-ле хвә бькьн у хвәхwa жи хәбате нәдьда паш. Го нәдь-һишт, вәки хәбатәкә мале бе wi бьвә.

Сала мьрьна wi го голькәкә мале өндадьвә. Зар' дьгә-р'ьн навиньн, эваре бәрәв дьвьн. Әв гази һ'әсәне көр'ә хвә дькә дьвежеда, вәки гольк дитийә? Һ'әсән дьве, вә-ки гәләки гәр'йанә нәдитьнә. Ма һ'әта сьве we һәр'ьн фе-за гөнде Дәмьсханә, дьвә вьра к'әтийә нава шьмщьме. Һ'әсән т'ьме бәрдәсте баве бу. Хвәде Суди дьве, көр'ө,

нһа һәр'ә, һәр'ә бһнһәр'ә, сьве дәрәнгә, вәки щьмщьмеда-
нә we һ'ышквә. Нһа р'авә һәр'ә. Әгәр тō начи, йәки дьне
бышинә.

Һ'әсән гөр'а баве дәрнак'әвә, хвәхwa дьчә дьнһәр'ә,
виае гольке ван к'әтийә нава щьмщьме, иди әвә бьхәньрә,
хвә җса бьрийә ани, вәки вәстиайә, ч'ә'ве хвә гьртийә, нь-
қойи бьне аве дьвә. Һ'әсән гольке дәрдьхә тинә. Те баве
хвәр'а дьвежә. Бав дьве, вәки тō нәчуйайи, һ әта сьве го-
льке бьхәньрийа?. Дьве әре.

Дьве гази гышкакә әзе вәр'а мәсәләке бежым. Т'әмам
тен, Хвәде Суди дьве һун заньн, мьн чьма гази вә кьрийә,
дә нһа бьбьһен, әзе бежым, һун бьбьһен, һун чава һ'әсав
дькьн, һ'әсавкьн,

Дьве мәрвьәки гәләки дәвләти һәбуйә, р'ожәке бәрхва-
нә ви те дьве кара чал җнда буйә. Хвәйе мале дьве һәр'н
ле бьгәр'ьн, бьвиньн. Кәс гөр'а ви накә, начә каре нагәр'ә.
Кар җнда дьвә, дьчә.

Чәндәки дьне тен дьвежьне, вәки һ'аша, к'әре шьван-
тие җндабуйә. Хвәйе мале дьвежә мьн вәр'а гот, һәр'ьн каре
вьгәр'ьн. Әвана дьвежьн, вәки әм дьвежьн к'әра шьван
тие җнда буйә, тō дьвежи к'әре вьгәр'ьн, кар к'әнгәва җнда
буйә, мә иди дәсте хвә ле шуштийә, мә иди әв биркьрийә?.
Хвәйе мале дьве мьн вәр'а гот каре вьгәр'ьн, каре. Әве
тә we шәве к'әре жи нагәр'ьн. Әв жи җнда дьвә.

Го р'ожәке жи гаване ви те дьвежеда, вәки гае баре
гьран җндабуйә. Мерьк дьса дьве, кәр'о, мьн готә вә каре
вьгәр'ьн, каре. Гаван, нәфәр дьвежьне малавао, тә
чь кьрийә сәре хвә һа дьвежи каре вьгәр'ьн. Кар чийәа, чи-
мәте we чийә? Га җнда буйә, га. Ахьрие р'ожәке жи тен
дьвежьн, вәки һ'әспе кьһ'ел җндабуйә. Мерьк дьве,
Хвәде әв жи чу. Әв жи р'йа кареда чу. Һәбуна мале we
җса пәй һәв җндавә, чьмки мә пешии чь нәгьрт. Нәфәре мале
же дьльрсьн, вәки мә пешийа чь нәгьрт. Хвәйе мале дьве
мә пешийа җндабуна каре нәгьрт. Вәки мә кар бьдитч, вә-
лә, мәе к'әр, га, һ'әсп жи җнданәдькьрьн. Вә хвәр'а чәдит
каре вьгәр'ьн, вә ч'ә'в да һәв ед майин жи нәгәр'йан. Ләма
җнда бун чун, бунә хөре хәлҗе.

Хвәде Суди гьлие хвә сәрһәвда тинә, дьве вәлә голька
мәе жи тек'әта р'ожа каре әгәр Һ'әсән нәчуйа нәдита, we
ньқойи бьн авебуйа, бьчуйа. Демәк, р'аст готьнә, мал дь-
чә, хвәй дожәйә. Мәри готи мале хвәр'а бьрьщьвә, вәки
һ'әбуна мәрийа жев бәрнәдә, мәри готи шөхөле хвә дәрәнг
нехә. Мәрвьед дәрәнк'әти пашнеда дьчә, п'ара мәрие па-
шине т'әнә. Т'әмам вьр мала Хвәде же р'әзи дьминьн, у

жь һ'осъне ви зэндэгрти дьминьн, вәки чава хwәр'а дь-
винә, ван ширәта дьдә, вәхта хwәхwa дьвежә, кә we исал
бьмьрә.

Го р'ожәке жи әв гышка мергеда бәрәв дькә, го минани
дәрсбежәки хәбәрда, гот вәки к'и, ван гылие ви бирнәкә,
we т'ьме сәрфнйазбә, лынге вие кәвьра нәк'әвә. Го гот,
вәки мәрвь нава ә'мре хwәда т'ө вәхта готи қөр'ә, бабах
нәвә. Мәрвә қөр'ә сәр сәре хwәда тен. Ёрмәте қазанц на
кә. Мәрвь готи т'ө вәхта хwә сәр һәвалә хwәр'а нәгрә, ле
һәвалә хwә сәр хwәр'а бьгрә. У т'ьме п'ара мәзын бьдә ви,
йа ч'ук хwәр'а һьлдә. Һәвалтийа ва we дьреж бьк'ьшинә,
ле вәхта мәрвь һәвалтие дькә у т'ьме бәрбь хwә дьк'ьшинә,
әв мәрвь ит'бара хwә ында дькә, әв т'өне дьминә, мәрвә
т'өне горахварийә.

Го вәхта хәбәрдыда ,дыда к'ьвше, вәки т'өне гөһдарийа
ви бькьн, к'а әв чь дьвежә. Паше, к'и дьхwәзә бьра ван
гылийа хwәр'а һьлдә, к'е нахwәзә ида Хwәде ванр'авә.

Го дәрһәда щинартиеда хәбәрда, дьго щинартийа баш
дәсте кәсәки нак'әвә. Щинар готи һәвр'а т'фақбьн, әвана
готи т'ьме к'еләка һөвьвьн, әгәр нә ысанә, готи щинартие
һәвр'а нәкьн. Ә'завә щинартие гьранә. Щинартийа хwәш
ширьнә, Готи нәһельн тә'лайи тек'әвә нава we. Бәса хә-
бәре чьқаси хwәшә, вәхта дьбьһен, кә дьвежьн, щинарти
готи минани щинартийа гөндә Алачалуевә, мьқати вевьн,
әвә дәсте хwә бөрнәдьн.

Го we р'ожә ыса жи сәр мәрвьед мәрд у нәмәрд сәкьни.
Го, вәки навәки Хwәде мәрдә, мәрвә мәрд, һәвал һогьр,
щинар т'әмам ле дьсәкьньн хwә ле дьгрьн. р'ожә чәтьн
кәр те, бәр малә дьне нак'әвә.

Мәрвә тьма чава дәрәща малә дьнеда, ыса жи нава
һөләқәтиед һәвалтие, щинартиеда хwә тьмайә, бе бава-
рә, беит'барә жи. Тьмайи кемайә. Тьмайи йанә тә майи,
тә хәлқә һәвала майи. Мәрвә тьма дьвьнә р'ур'өшийа
һәвал—һогьра, лома кәс хwә ван нагрә, һәла дәрә ван
жи кем вәдькьн.

Го we р'ожә әви әвқас ширәт данә гөндие хwә, вәки
һ'әсавә ван т'өнәбу. Го гәләки дәрһәда мә'рифәта мерьвда
хәбәрда, вәки әв мәрвь сәре гыли—готьнайә йе кә дькарә
тек'әвә һ'алә мрьв, берие вала наһелә. Хwәде Суди, су-
диае алие щьмә'теда бьжарти, тә қәй дьвежи we р'ожә
һ'әсавдайин дьда гөндие хwә. Әви дьготә гөндийа, вәки
сәре һәр тышти п'әрда шәрмейә. Хwәде бькә шәрм һәвә.
Шәрм һәвә, мәрие һәв шәрм бькә. Го хәбәрдана хwә бь

мәсәлә дьда хәмьландьне, баваркьрыне. Го әгәр шәрм т'ә-
нәвә, мәри һ'аша жь һ'әйван наенә башқәкьрыне. Шәрм
наһелә, вәки гьлие хьрав бьвын. Гәләк щара шәрма хвәйе
се мәри кәвьра навезә ви. Демәк, шәрм сәре ләде дьгрә
дәрәщә һәләқәтиә мерьвда. Мәри готи жь зар'е хвә жи
шәрмкә, һ'әму дәма п'әрда шәрме хвәйкә. Нә хвәзыла ви
мәри, вәки бьк'әвә п'есири мәрьве бе шәрм. Г'оти мәрьве
әса һини шәрмекьн. Шәрм, мақулти, фә'мдарийа мерь-
вә бьльндә.

We р'оже го әви әса жи гәләки дәрһәқа мыщевьрие
мала Адийа, шех, п'ирада, дәрһәқа аг'а—бәгләрәда хәбәр-
да. Һ'әтани нһа жи дьвежьн, вәки р'ә'мәтиә Хвәде Мьсто
ва дьгот. Ва, әв йан, әв тышт қимәт дькьр.

Әви гөһдари we р'оже данибу сәр навә дьне. Го дьго
навә дьне ә'завә гөр'е четьрә. Әв гәләки р'ә'мбу. Го дьго-
тә гьшка гьлие бе исаф нәкьн. Вәхта бәрбь тыштәки дьчьн,
ле хофе дьк'ьшиньн, готи дәсте хвә нәдьне. Чьмки, әгәр,
дәсте хвә бьдьне we бьвә шөхөләки беисаф, we же зйане
к'әвьн. Әв готьне ви гөндийа щер'бандьбун у һена вида
хьрави баварбьки нәдьбу. Әгәр бьбуяа жи әви чава судйа
бь исафа хвә, ле нә бь хравие храви дьда һлдане. Т'ә кәс
бь дәсте ви зйане нәк'әтьбу. Лома гьшка бь һ'әзкьрын гөһ-
дарийа ви дькьрын, же һиндьбьн. Ширәте ви ванр'а дьбу-
нә һәвал, пышт.

Җе р'оже әв әса жи дьвежә ычмә'те, вәки дьнйа гә-
вьрда т'ә көл дьле хвәда нәһьштын, т'әне көләк майә дь-
ле вида, һ'әйф дьвә әв вира һәр'а гөр'е. Әви дьхвәст
һәр'ә Ираде, һәр'ә бәр зйарәта Лальша Нурани. Сәре хвә
бәр we данйа—дәа' ахьрийа мьләт бькьра, вәки дәсте сар
ви нәк'әвьн, р'е—р'ьзм, р'абун—р'уньштандьн, ә'рф—
ә'дәте хвәйә кал—бава бь зйарәти хвәйкә. Го р'абу п'ийа
бәре хвә бәрбь р'оә кьр, вәки әв нәчуйә Лальша Нурани,
ле бавар дькә, кө исал, сала мьрьна ви мире шехае бе
гөнде ван у го, гөне хвә авитә стуе гьшка, вәки бичьнә
сәр т'ьрба ви у текьнә гази, вәки көлә дитьна Ла .ьша
Нурани жь дьле тә дәрк'әт, Мире Шеха ль сәр мәзәле тәйә,
дәа' р'өһ'е тә дькә.

Го әви готә гьшка, вәки әв вана иди ва бәрәвбуйи на-
винә, иди ванр'а нак'әвә нава мьслә'те. Го йәко-йәко гьшка
шабу у хатьре хвә ван хвәст, готә ван, вәки иди вә'де
мьрьна ви незик буйә, әве һәр'ә we дьнйәе, һуне бьминьн,
дьнйа р'онькда у чь жи һәйә дьнйа р'онькданә.
Әв р'адьбә бәрбь малә дьчә. Лауьк дьк'әвьнә мьле ви дь-
вьнә мал у вәдьгәр'ьнә нава гөнд, вәки һол бьлизьн.

Нышкева дэнге қыр'инйа Зейт'уна К'олоз у Т'авәта
Полат (һәрдб жи буке винә), дьбьһен. Әwana һәварие гөнд
дадъһн, wәки Хwәде Суди wәфат кър. Гөнд гөндити дьһ'ь-
льшьнә мала Усьве Хwәдо. Т'әмам баво—бав дькьн. Ле
иди чь фәйдә, Әви бәр хwәдане хwә нава щида т'ьхдир да-
бу. Т'әмама, готи бьдита чь дкьрн, ч'ә'ве хwә дәрдъхстьн.
Го гьшка һәвр'а дготьн, нә ахьр сәһ'әтәке пешда нава мер-
геда мәр'а хәбәрдьда. Бе чава заньбу, wәки иди wә'де
мырна wi незикбуйә, ле р'ә'ма Хwәде лебуйи, һәй.

We р'оже Усьве Хwәдо жи малда бу, т'әзә Тәндурәке
һатъбу. Дәма т'ьхдирбуна баве әw нә сәрбу, п'ошта әскәре
Ур'ьсда әви. Хwәде Һузо, Qадие К'әло т'әви сәрәскәра
к'ьшьк дьлистьн. Т'әмам бәрәв дьвьн, щава мырне зу бә-
ла дьвә. Го т'әмамыа лоло кәрманщ һатнә һәварийа Хwә-
де Суди. Го щьмә'т гәләк бәрәвбубу. Бона дэнге ван бь-
гьһижә һәвдб го жь п'ошта әскәр бльндхәбәрданокә тиньн.
Усьв бәг, Һ'әмид бәг, Ә'лие Мирзә, гьрәгьред мейә дьне жь
Р'оме, Иране хәбәрдьдън, сәрхwәшиә дьдънә щьмә'те,
бәр дьле щьмә'теда тен сәва мырна судиае we, чиновнике
дәвләта Ур'ьс, бә'лгие бәр сәре ә'ширәте Хwәде Мьсто.

Әви бьн сәwте музика әскәриәда т'әслими Дәwрешә'рд
дькьн. Го Усьве Хwәдо сәр т'ьрба wi, дахул дьвә у дьвежә
баво, баво т'әне кәла Лальша Нурани тәр'а чу гор'е, тә
чьқаси дьхwәст зйарәта мейә мьләтие бьдита. Ах, әгәр нәх-
та тәйә һ'әлалә, нә кб қәwал, ле Мире Шехае хwәхwa, ча-
wa тә гот, бе гөнд, бе сәр мазәле тә. Т'әмам дьвежьн, ишәла
we бса жи бьвә.

Малда к'ьнще р'ә'мәти, һур—муре wi датиныйә сәр
стер'. Гөнд т'әмам һәварийа хwәй дькә. Сәр п'ошта әскәр
бәйрақа р'әш дәрдакьрьбун. Бәр стер', сәр к'ьнще р'ә'мәти
дьньватън. Хәзала қиза wi дьлувинә.

Ло сйаро, ло сйаро....

Хәзале дьгот, Усьв бьра, баки Алачалуе те дьлилинә,
We чьма ледьхә, коне Усьве бьрайи 7 стуни, чит у
п'әрдава дьһ'әжинә.

Усьв бьра, иро һ'әйфа мын нае мырна Хwәде Суди,
чинанокә дәвләте, һ'әйфа мыне те we һ'әйфе, 7
мера мала Нәве Ә'ле Р'әшо кәла Р'әwane бесущ, бе
гөнә гьртинә....

Сйаро ло, ло, ло, сйаро лоло...

Бьранге мыно, хwәшмеро, ло, ло...

Хәзале дьго, Усьв бьра, әзе Ташк'орпийа кавл
дьһер'ьм we бь сусә,

Сэр мала Нэве Ә'ле Р'әшо иро чәндәкә буйә эл
дә'wасийә.

Хәзалә дьгот Усыв бьра һ'әйфа мьне нае мьрьна
Хwәде Суди, һ'әйфа мьне те we һ'әйфе 7 көр'әпе
мьнә нав—нишан кәлә Р'әwane гьртипә.

Дә тә щара ищарьн, wана бәрдә, нава эл—ә'ширеда
тәр'а һьн навә, һьн намусә.

Сйаро лоло, сйаро лоло, бьранге мьно лоло...

Хwәш меро, лоло...

Хәзае дьгот, Усыв бьра, баки Р'әwana кавьл те
гәрмәке тинә.

Усыв бьра, щавәке бьдә мала Нэве Ә'ле Р'әшо, бьра
хөрща зер'а wәлгәр'инә,

Сйарәке Ташк'орп'ие дәрк'әтийә мьзгинийа хере
мәр'а тинә.

Сальха К'әләше Хwәдо, сйаре П'ор'ейә,

Дә сйар дәрк'әтьнә йәле Тәндурәкейә:

— Сйаре сәр мьле ч'әпе Сьле Фәте, мере дәргә
дә'wanайә,

Сйаре сәр мьле р'астә Т'ели Усыве бьрайә, сьвькә
т'әзә р'абуйә орт'а зинә.

Лоло сйаро, хwәш меро сйаро...

Хwәш меро лолйә, нав ль дьнейә лолйә...

Р'о һьла нәчубу ава анәгори ә'дәте мә гөндп дьчьнә сәр
т'ьрбе, эгьр дадьдьн. Го агьре сәр т'ьрба Хwәде Суди дурва
дьһатә к'ьвше. Нә дьтәмьри.

Әw агьре р'ә'ма дьле wi бу.

НАТЪНА МИРЕ ШЕХА

Го we сале т'эмам нивийа натъна Мире Шеха— сэрк'аре анина дине эздитие бун. Т'эмама натъна wi бавэр дькър, чъмки әw хwәстьна Хwәде Суди бу. Хwәде Суди, збр'әте wi, кал— пир, баве wi го чь хwәстьбу Хwәде дабуье, ле ве щаре хwәстьна wi we бейи wi бьбуйа. Гьшк сәр ве фьк-ре у ве баварбуне бун. Ле h'әйфа хwә данин, wәки әw т'ә-нә, wәки аqаси h'әсрәта сэрк'аре анина дине хwә бу.

Го Хwәде әw чәнд р'ожбун, гөндда һәма әса дәрһәqа ве йәкеда хәбәрдьдан, гьли дькърьн, дәрһәqа сәрһатийа qәwаләкида, wәки бубу меване гөндики ч'йа Синәке. Әв сәрһати гьшка заньбу, ле dһа хwәш Шәме Бьро гьли дькър. Wan р'ожа әwi щьмә't дора хwә бәрәвдькър, у бь заре хwәйи кәрманщиейи хwәш, жь мәсәле дөр'—щәwаһре зар-готьна мә әса дьхәмланд готьна хwә, wәки гьшка дьхwәст минани wi хәбәрдьн, ле wанр'а ләв нәдһат. Го we р'оже жи жь гөнде Ташк'орпие у Дәмсхане жи гәләк дора wi бәрәв-бубун. Әw дәстбь сәрһатие дькә. Го анәгори сәрәщәма сәр-һатие мәсәлед зарготнейә нува хәбәрдана хwә ширьн дкър.

Демәк аwа: щарәке qәwаләк жь Ираqе, жь шиie гәрм те вьра— ч'йае Синәке. Го зьвьстан бу. Qәwал го жь десте һәв дьр'әвандьн. Һәр йәки дьхwәст бьвә мала хwә, чъмки бь wi ч'ә'ве wан Лалыша Нурани дьк'әт. Һәр йәки дьхwәст хәбәрдана wi бьбьһе, чъмки әwi бәр диwана Шихади qә-льхкьрьбу. Гьшка әw, чаwа дьвежьн дьһ'әванд. Дә wәт'ән-ware wан бу, йәке жи жь wәлет һатьбу. Әw жи чь wәлати, ль к'ә зйарәта мьләтнейә. У йа фәрз, йа сәрәкә— әw ме-ван бу. бона мевана кәрманщ кьрасе щане хwә жи дьфь-рошьн. Го әw дьчу к'идәре жер'а сәрбьр' һәбу. Нава хwа-рьне кәрманщиеда, хwарьна бь наве „qәли“ йа һәрә qәбул-кьрийә. Бона мевана т'эмама әw чедькърьн. Го зьвьстанәкә сар бу. Дә сәрма ч'йае Синәке жи бьра гөр нәвинә әw жи гөнәнә. К'е һини we нәбуйә һ'але wi хьравә. Го һ'але qә-wel хьрав'бу. Һ'аша зу—зу дьчу дәрва. Го мәрьвед нав-сәрә же дьпьрсьн, wәки баве qәwал, чь сәрә тә qәwмийә? Го әwi щаwа wан бь п'әрдәкьри дьда. Го дьго, дә баве qә-wали һесир чь бькә?.

— Өваре қәли, сьве қәли,

Қәвалло, һесиро вәрә хвәда н...и.

Го шарәке жи қәвалле һесир шәв гәләки сәрма дькә, дьр'ьщ'финә, лувәлува вийә. Малхе мале дьнһер'ә һ'але ви т'өнә, гази жьна хвә дькә, дьве, қизе, қизе щьла ге бавежә сәр қәвел, сәрма дькә.

Қәвал дьвежеда — мә'р'ьз, көр'е мә'р'ьза, әве бавежә сәр хвә. Әвана һәв дьк'әнһи. Вәхтәкә нишәв сәрма зоре дьдә қәвел. Әв хвәхва дькә гази, дьве, дае, дае, әве биһи, әве биһи, бавежә сәр мьн. Кәванийя мале қәстбәндә хвә әглә дькә. Қәвал дьнһер'ә һ'але ви т'өнә, дьве дае, дае, әва шәв мере тә дьгот, әве биһә, әве. Жьньк дьве һ'әйран, шәв малхве мә гәләки хәбәрда, нае бира мьн әви чь гот, (әв қәста дьк'әвә к'ьр'е қәвел). Қәвал дьве әва әви гот, вәки бавежә сәр мьн, әве биһә. Жьньк дьве, баве қәвал, чьма наве ве т'өнә. Қәвал һерс дьвә у наве ве һьлтиһә. Ле хвә бир накә, дәстхвәда әве мәсәла щьмә'те дьвежә:

Сарә, сарә, щьльк ст'арә.

Гәрмә—гәрмә щьльк шәрмә.

Бь ве мәсәла щьмә'те қәвал хвә жь нава һ'але хьрав дөрдьхә.

Шәме Бьро готна хвә хлаз дькә, т'әмам ле ша дьбьн, го к'әна дьбә'щьн. Шәме Бьро р'әһ'әт дьвә, дьвежә гьшка, вәки Хвәде бьдә йәкә хер әва һ'әвтеке наве қәвала, Лальша Нурани қә сәр заре мә начә. Вәлә тыштәк вьра һәйә йан әве бен, йане жь мә ве һәр'нә вьра. Го йәки го вае К'әле һ'әмо, п'ир Авас дьхвәзын һәр'нә бәр Лальша Нурани. Әванае т'әв Хвәде Суди бьчйана. Р'ә'мәти чу ве дьне, әв көл дьле вида ма. Го һьнәка жи гот һун чь заньн дьвә әвана бәри ед мә бенә вьра. Шәме Бьро дьвежә, вәки Хвәде дәнге вә бьбһе. Хвәдеһузо дьве щамерно, һәр'нә шәхлә хвә, ви ч'йайи әве к'ө бьвьнә меване мә, һун чь фә'лка вәдькьн. Қадие К'әло дьве вәлә, бьлә, йа Хвәде кәс һьзанә, дьвә әвана р'енә, тен. Ава го һәвр'а хәбәрдьдан, гьли, пьрс давитьнә бәр һәв, һ'әта жәла дө сйар тен. Йәк Мә'руф бу, вәки чубу мала һ'әме һ'әщи е дьне Мануке әрмәни жь гөнде һьнда Идьре, Аләқәмәре бу. Манук насе гьшка бу, пьсмаме Хачатур аг'әе Васил аг'а бу. Т'әмам дора ви бәрәв дьбьн пьрса же дькьн, әв дьве, вәлә һ'ал—һ'әвал ва. Степанос Канайан әв шандһә, вәки бежмә вә, кө һун бьзаньвьн Мире Шеха те. Т'әмам ч'ә'ве һәв дьнһе

р'ын, Манук дәсте һәв дър'эвиньн. Мала Қадие К'элода Манук һургъли дъвежә, вәки мире Шеха һаг'я Эщмиази-зина зйарәти, чуйә щәм дәвсгърти кат'ог'икосе әрмәнийә, т'әмийә эздийә дайә ви. Степанос Канайане көр'е Марти-рос аг'а жи мир'а дьгәр'ә, Степ'анос Канайан жь Идырейә, мала баве ви маләкә дәвләтийә, әв хвәхwa жи дәрсбеже ч'емарана Геворгйанә. Әвә ә'сә Мире Шеха бинә гөндә ч'ә'ла Синәкә, нава эздийә бьгәр'инә. Мир дьхвәзә бьвә меване Усьве Хвәдо. Го, Хвәде шабун нәдьг'һиштә ша-буна гөндийә. Әвана мәрийә дьшиньнә гөндә майин, гышка пе дьһ'әсиньн. Нава эздие қәза Сөрмәлинеда шабунәкә вә-кә дә'ватәкә бу Бәри һагына Манук Степанос Канайан иди газы Усьв бәге Һ'әсән аг'а кьрьбу. Әвана зә'ф баш һәв нас дькьрын, чьмки Усьв бәге бәр дәсте ви. т'әви Комитас ч'емаранеда хвәндьбу. Паше әм дур нәчын әв хвәхwa сәр-дә'ватие Усьв бәге бу. Орт'а ван гәләки хвәш бу. Әв у Усьв бәг әв дө р'ожбун щәм Мире Шеха бун.

Щавә дьдьнә Тәндурәкә Усьве Хвәдо, вәки һ'ал — һ'әвал wa — мире бе мала тә. Усьве Хвәдо те у т'ьвдарә-кә вәкә дә'ватәкә дьвинә. Т'әмам ч'ә'вньһер'ие мирьн.

Сьвәтьре 5 сйар бьнйә мергеда хане дькьн, гәләк р'а-дьбьнә сәр ханийә, һьнәк бь сол — горава дьдьнә нава ч'ә-мед мерге, ле Усьве Хвәдо, Қадие К'эло, Шәваве Т'әмо, Сәлиме Иса, Қадие Т'әмо сйар дьбьн бь сйари пешийә һәр 5 сйарада дьчын. Әвана дурва Усьв бәге, Хачатур аг'а, Степ'анос Канайан нас дькьн, дьвен, вәки йсанә жь ван һәрде дьне йәк мирә, йәк жи қәй пыштмерне вийә.

Әвана бьнйә гөндда сәр ч'ем р'асти һәв тен. Го мерг ақаси мөзьн бу, вәки мәрийә бь ч'ә'ве хвә нькарьбу сәре we бьдита, готи ә'сә дурбини һәйбуйә. Әвана хош — бешә дьдьнә һәв, жь һәспа пәйә дьвьн, дьчьнә дәсте мир у дьз-гина һәспе хвә дьгьрын, дьхвәзьн л'ийә бьчуйана. ле дәр-рәнг бу, гөндда щьмә'т бе сәбьр һивийә мир бу. Усьве Хвәдо р'әх мир дьк'әвә, п'ошта әскәре ур'ьс нишани мир дьдә. Мир вәхта ч'ә'в п'оште дьк'ә-вә, дәсте хвә бәрбь Ә'сманә дькә у дөа' т'әхте ур'ьс дькә, вәки һәйло гедукед ви ч'ийәе бльнд жи пикете хвә данинә, мьқати һәвалә ч'йә — бьнәлинед гөндәд эздийә дьвә. Мир дьве, бо бабо һун бәхтәварьн, Ур'ьсе ч'ә'вшин дәсте вәйә, һун бьн п'әр'е вьданә. Ле йа мә? Әм һәр вә нава агьр — алаведанә, Р'ома р'әш мә һаһ'әвә, гышка һин дькә,

вәки қәдре мә нәгърын, ло һәлә дөтирәтиє дькә нава мә. Лавък дьвежън, вәки Р'ома р'әш һәр дара хъравийа хвә дькә. Мир дьве сәрһатийа мә дьреж дьк'ышинә. Әм ває дьгъһижнә мале. Әзе дәрһәқа we йәкеда вәр'а гъликъм. Әвана һьнәки сйари диса нава мергеда дьгәр'ьн. Қадие К'әло дьвежә Шәваве Т'әмо, вәки бежә мир бона кьред Р'оме гъликә, Шәвав дьве қә бира мын дьчә? Дьве кәле Р'оме кьрынә дьле ван е мә зедәтьрын.

Сйар бәр дәрә мала Усьве Хвәдо пәйа дьвьн. Шаһьл дәстхвәда дьзгине һәспе ван дьгърын, ле Шәме Бьро, вәки иди ә'мрда мазьн бу, дьзгина һәспе мир дьгрә, дьчә дәсте wi, дьвежеда, кә әва чәнд р'ожә, қә әв бира гөндийа дәрнак'әвьн, мьжулие ван, қәвальн, вәлатә, Лалыша Нуранийә. Мир дьве әва чәнд р'ожә мә бәре хвә дайә гөнде вә, лома жи әм к'әтьнә бира вә, һатъна мә ньқьтийә дьле вә. Шәме Бьра, гьшк дьвежън, вәки әре, вәлә, паше гөнди дькьнә бира һәв, вәки Хвәде Судии р'ә'мәти дьгот, кә исал Мире бе гөнде мә. Мә т'ьр'але хвә ле дькьрын. Го Хәте Т'әмо гот, вәлә, қә мә кәсәки жи т'ьр'але хвә нәкьрынә. Ви Хвәдейи, вәки сәр мәр'анә, мә бавар дькьр, чьмки гълие wi шин дьбун.

Усьве Хвәдо, лавъка дышинә, вәки дәф у зөр'не биньн. Һ'әтани дәф у зөр'нә тен, гөнд гөндити те бәр Мир та дьбә. Т'әмам сәра мазьнда сәр т'әхтә р'удьнен. Гәлек ч'ә'ве хвә бавар накън, вәки Мир к'еләка ван р'уныштийә. Әв эвара жь һ'әму эваре гөнде Алачалуе дьһатә башқәкьрыне шабуна йәкәминбу, бона һатъна сәрк'аре т'әмамийа дине ээдитиє лъ мала Усьве Хвәдо. We эваре гөндие Алачалуе хвә мәрьвед элейә һәрә бәхтәвар һ'әсавдькьрын у бь сәре Усьве Хвәдо сонд дьхвөрьн, вәки наве wi мир анийә гөнде ван.

We шәве шабуна вәкә дә'ватәке бу. Щьмә'та гөнд сәр һәвр'а дьчу дьһат. Говәнд гьртьбун. Мире Шеха, Усьв бәг, Усьве Хвәдо кәтьбунә дәсте һәв. Сәр сәре ванр'а шабаш дьдан. Степ'анос Канайан хәвлә р'уныштьбу, мьқалә дьнвиси бона һатъна Мире Шеха лъ гөнде Алачалуе, вәки р'ожнәмед әрмәнийада бьдә чапкьрыне. Хачатур аг'әе Васил аг'а дьчу—дьһат, әв бона Хвәде Судии бәр хвә дьк'әт, әвана досте һәвә кәвибун. Әв бәрхвә дьк'әт, вәки досте wi һатъна мир бәр ч'ә'ве хвә нәдит. Кә әқаси һ'әсрәта ве р'оже бу.

Р'ожтьра дьне гөнд гөндити Мире Шеха һьлтиньн,

дьчнə сəр мəзəлє Хвəдє Суди. Хвəдє Һузə сəр мəзəл дь-
кə гəзи дьвє, Мирє ч'йа дə р'авə, р'авə, ч'йає Синəкє, бєй
тə навьн. Р'авə ч'э'вє хвə вəкə, к'а к'и сəр гəдə Һатйə, Мирє
Шєхə Һатйə. Бьрə кəлə дитьнə ви дьлє тə дəрк'эвə.

Qəwəl бəйт'а Шєхалє Шəмсə дьвєжə. Гəнди дисə сəрє
хвə бəр мəзəлє Хвəдє Суди дəтиньн. Мирє Шєхə дбə'є
р'əh'є мьрийа дькə у дьвєжə гьшкə ,wəки ль Шəнгалє на-
вє Усьв бəгє Һ'эсəн аг'а, навє Усьвє Хвəдо, элə wəк'ил,
Һəйə. Дəрhəqə мьрьнə Хвəдє Судидə ль дєрє Эщмиазинє
жєр'а гəтьнə, Һəр дəрə əwир'а дьвєжьн мирє ч'йа. Wəлə,
wəлєтдə Һəр ч'ийаки мə, гəлики мə, бь навє мєрхасə, тє нав-
кьрьнє. Wəлə, əмє əви ч'ийаир'а жи бєжьн ч'йає Хвəдє
Суди у вє салєр'а жи— салə Хвəдє Суди бь Һ'əму дəм у
хəмьлє wєвə. Го ви чəхидə иди ч'йєр'а дьгəтьн, ч'йає Хвə-
дє Суди, салєр'а жи салə ви. Эл—ə'ширєд мə сəз у qьрар,
wəхтє хвə, бь wє салє Һəр wə Һ'эсəвдькьрьн.

Жь сəр мəзəл тєнə малє, Qадийє К'əлə, дьвєжə Шəвəвє
Г'əмə, wəки мєвəн дьвə Һəр'ьн, гьлиє хвə бир нəкə. Шəвəв
дьвєжєдə, wəки мали əвə тəр'а, wəлə бирə мьн чубу. Һнə
əм гьништьнə мал, əзє əвє Һəкє тєкьмə бирə мир.

От'ахə мєвəнəдə, Һəр Һəк шийє хвəдə р'удьнє. Qəwє тий-
ньн, Шəвəвє Т'əмə дьвє, бəвє Мир, тə гьлиє хвəйи мєргє-
дə нивши Һьшт, тə гəт, wəки тє пашє бь Һур гьли мəр'а бє-
жи. Мир дьвє, бəлє, мьн бир нəкьрийə, əзє бєжьм.

Мир, Усьв бəг, Усьвє Хвəдо, Хəчəтур аг'ає Вəсил аг'а
дьк'эвьнə мьслəтє. Мир гəлəки шə дьбə бəнə пьштəвəнийа
дəwлəтə Ур'эсə бəрбь мьлəтє мə. Гьли дькə, wəки əви жи
Эщмиазин чь лəзьмбуйə, гəтийə, wє дисə сəр р'йа хвə сəри-
ки гьрəгьрєд wəхə. Пашє əw дəрhəqə гəндє мəдə,
малхwетийа wəн хəбəрдьдə, дьдə к'эвшє, wəки əвəнə у
Ə'ли аг'ає Ə'əмирє гəти, днə баш т'фəqə хвə бькьнə Һəк, т'ь-
мє гəhє wəн сəр Һəв Һəвə, мьqəти гəндəвьн, Һəр малəкє,
Һəр мəрьвəки. Гq, Хвəдє, Мирє Шєхə хвəш у əqьл хəбəр-
дьдə, wəки Хəчəтур аг'а жєр'а дьвєжə, wəки тə гəлə дьр'є-
жи, гəтьнə тə бь дьлє мьнə, əхьр бь сəри т'фəqə мə wəйə
жи, wəки дəстє сəр Һəлə Һє мə нəк'əтийə. Мирє Шєхə дəр-
həqə дəстидə жи гəлəк гьлиє хвəш дькə, дькə бирə wəн
шəр'є с. 1828-а ль бəстə Р'əдəwəнє, Һьндə бəжəрє Диəр-
бəк'ьрє, шəр'є кə Мьч'əє шєх Исəє у К'əшиш Поло мьqə-
бьли дəwлəтə Р'əмєйə хунмьжə хəлqє дəнин. Wəнə бь мє-
рəнийа хвə эскəрє Р'əшид п'ашə Һ'ьнщьр'əндьн у навє
мєрхəсийи Һ'əтə—Һ'əтəє qəзəнищ кьрьн. Лəйиqи бирəнинə
диpəки бунə. Əw шəр'є wəн шəр'є хирəт нəмусə бу. Нəмус,
Һ'əшə, əвитьнə бəр сє, сє жи qəбул нəкьрийə. Дə бьрə əw

шәр'к'арийа ван т'ьме бәр ч'э'ве мөбә. Әм бир нәкын, вәки
бь сәри т'фаге әв алт'ьндари һатә бехофкьрьне.

Хвәде жи дьвежә, вәки хун дөдөнә, йе сьсийа эзым.
Хвәде жи мәрьвед быт'фаг нас накә, сәр гөһе хвә давежә.
Паше Мире Шеха мәсәле бет'фагие тинә орт'а э—ә'шире
мәйә Ирақеда, вәки чава р'уе дөтирәтиеда Р'ома р'өш
чь бежи тинә сәре ван..

Мир ве шунда вәдгәр'ә сәр Шәваве Т'әмо дьвежеда,
вәки хорте дәлал, наве тә чийә?. Шәвав наве хвә жер'а
дьвежә. Мир дьве, Шәв—ав. Демәк наве тә жь дө хәбәра-
йә. Әзе жи щава тә бь дө хәбәра бьдым: „Р'ом хайинә,...“.

Лауьк дьвежын мир, вәки т'әмам заньн, кө өсанә, хвә
тә тыштаки т'әзә нөгот. Гәләки педа дьк'өвын, дьвежьне,
вәки бьн зьмане тәда, готын һәнә, кө ван нәбьһисийә, к'ә-
рәма хвә бежә. Мир һьнәки т'ьзбие хвәда дьк'өвә, сәре
хвә һьлдьбьр'ә, дьве вәлә, әзе бежым, хвә вә вәнашерым,
бьра гышк заньбын. Әв готына мын сәрбаре сәр барайә, вә-
ки хун т'ө вәхта ит'бара хвә дьжмын нәйнын.

Мир дьве бьранә, ль вәлет, ера кал—бава һ'әтани нһа
әвқас—шәр' дә'w бунә, бона һ'әландьн, вәлгәр'андьна
млөт һәр Хвәде занә. Ле мә т'фага хвә бәрнөдьда, лома жи
т'әслими дьжмын нәдбун. Дьжмын әв йәк р'ьнд заньбу.
Сәва ве дөре жи һәр т'ьшт дькьр, вәки дөтирәтие текә
нава мә. У щарәке жи wir'а ләв те. Ферик п'ашае Р'оме
һьнәк сәрәкә'шире мә бь дәсти дәлк'а, р'адькә мқабьли ед
майин у ахьрие өса бу, кө Ә'ли бәге мире шеха бь нәмаин,
бь щә'суси қәйакә гелида дьгрын у дарда дькьн. Һ'әтани
эздие тә пе дьһ'әсын, иди дәрәнг бу. К'өлма тенә сәре
хвә. Һәвар—гази дькьн, һәвар—гази т'өнә. Нава ванда
Һ'аме Шәро, мерәки зор—зөрбә буйә, т'әхмин дькә, вәки
қәлсбуна ве щаре р'уе быт'фагиеданә. Әв фә'м дькә, вәки
wa һәр'ә т'әмаме вәлгәр'ьн, У ль вәре шера п'әга Р'ома
р'өше лек'әвә. Әв шәв—р'о дькә йәк у наһелә, вәки Шән-
гал, Лалыша Нурани мәрк'әза кал—бавед мәйә мьләтие
тек'әвә дәсте ви дьжмын. Мире Шеха көла дьжмын дьр'е-
жә, вәки к'әтыңә дьле гышка. Гышк р'өже һ'әйфһьлдане
дьгәр'ьн. Дә Хвәде ве р'өже бинә. Т'әмам һәвр'а дьвежын.
Мире Шеха дьве, вәлә, р'ома р'өш Ә'ли бәг өса жи қәйәе-
да дардакьри һьшт, нһа ви гәлир'а дьвежын Гәлине Ә'ли
бәге. Сонда гышка гәлине Ә'ли бәгейә Сонда гышка т'фага

мьлэтэ. Ё'аме Шэро, әһи хвәшмери, т'фада мө кьрйә йәк
лома нһа дьжмьн мө нькарә.

Qawale т'әви Мир Исмайл к'ялама, кә авитьнә сәр
Ә'ли бәге дьстьре:

Ч'йәе Шәнгале кәвьре морә,
Әскәре Ферик п'ашайн гьранә,
Ишәв эварда к'ьшйайә хвә дайә дорә.
Ә'ли бәге Мире Шеха кьрә газн, го, Ферик п'аша,
мьн п'ор'е сәре тә қьрьсандо, һәвара тәе бе Р'ома
вьр'әкә дәрәһинә,
Ё'әвара мьне бе Шәмсе Эздийа, Эздите Сорә.

Ч'йәе Шәнгале п'әнәха зәрә,
Әскәре Ферик п'ашайн гьранә,
К'ьшйайә хвә дайә бәрә.
Ә'ли бәге Мире Шеха кьрә газн, го, Ферик п'аша,
мьн п'ор'е сәре тә қьрьсандо, һәвара тәе бе Р'ома
вьр'әкә дәрәһинә,
Ё'әвара мьне бе Эздите Сор, Шәмсе Т'әт'әрә.

Го вәлә, дөтирәтийа сәрк'аред ә'шире бу сәвәве дарда-
кьрьна Ә'ли бәге, дә вәки өсанә, к'ивә жи we лайиқи we
„р'умәте“ бьвә. Көле дьле мәда, хәмед мө, дәрмане ван
чийә?. Мир пьрсе дьдә у хвәхwa жи щабе дьдә, вәки дәр-
мане ван т'әне йәктийә...

Бәре эваре Мире Шеха, Усьв бәг у мәрвьед ванр'а
һати дьчьнә Идьре, вәки жь вьр жи һәр'нә Эцмиазина
зийарәти. Усьве Хвәдо дьвежә Мире Шеха, вәки әв сь-
ве көр'е хушка хвә Мә'муд бәге дьвә Т'ьвлисе сәр дохтьра.
Әве вьра һәв бьвиньн, чьмки вәхта вәгәр'и Ираде, те Ба-
тьмер'а һәр'и, Т'флис сәр р'йа тәйә, те ви шәһәри бьқәсь-
ди у ишәла, әме вьра һәв бьвиньн.

Го Хвәде Усьве Хвәдо, Мә'муд бәге Мир Т'ьвлисе ди-
тьбун у бьрьбунә Батьме, пе гәмие вәр'екьрьбун.

Го нава щьмәт'еда һатьна мир сала Хвәде Судир'а гь-
редьдан, у һәр дәра гьлие ви бәла бубу. вәки дәрмане көл-
дәрде мө Йәктийа мәйә...

П'ЕШК'ЕША БОНА П'АДШЕ УР'ЫС

Ль гѳнде Оргове ве шѳве гьрѳгьред мала К'оса, сѳр-
к'аре h'ѳму к'ѳрде зилайѳ бьн бандур'а Ур'ысда, мала Бѳй-
ре—малхалане ве мале, бѳрѳв бубун. Вана шѳвр—мьсл-
ѳ'та гьран данибун. Т'ѳмам натьбун— жь мала К'оса, мала
Гѳли Щѳвар аг'а, генерл ѳлѳшѳрѳф бѳг, нѳрдѳ бьред ви—
Ан'мѳд бѳг, Мѳ'муд бѳг, кѳр'апѳд ви h'ѳмид бѳг, Мьсто бѳг,
ѳ'мо бѳг, Шѳвав бѳге Бьрахим аг'а, h'ѳсэн аг'а, жь мала
Бѳйре— ѳ'мѳр аг'а, Суто бѳг, Надьр бѳг, Бѳдьр бѳг у Ан'-
мѳд аг'ае Озман аг'а. ѳвана бѳрѳв бьбун, вѳки генерал
ѳлѳшѳрѳв бѳге вѳр'ѳкьн. ѳве бьчуйа дитьна п'адше. ѳви
сале щѳрѳке ѳв сѳфѳр дькьр.

Ве щѳре пьрса вѳр'ѳкьрна ви бу ѳса жи пьрса к'ьрив-
тийа ван. Ве шѳве гѳлѳки хѳбѳрдан дѳрнѳѳа ван нѳрдѳ
пьрсада. Ле гьшк т'ѳфѳк'урйа ве йѳкеда бун, к'а чь п'ѳш-
к'ѳше п'адше Ур'ыср'а бьшиньн, вѳки лайнѳи вибѳ. Го гѳ-
лѳки хѳбѳрдан, ньнѳка дьгот, вѳки фьлан п'ѳшк'ѳше, е дьне
дьготьн бѳван п'ѳшк'ѳше бьвьн у қимѳте ѳса дьданѳ сѳр,
вѳки вѳкѳ хѳрщѳ т'ѳмамия гѳндед ч'ѳла Синѳкейѳ салѳке
бун. ѳлѳшѳрѳф бѳг, вѳки п'адша дитьбу, хѳйсѳте ви заньбу,
р'адьвѳ бѳри чуйина хвѳ, дьвѳжѳ гьшка, кѳ ѳв п'ѳшк'ѳше
хун дьвѳжьн— шѳр'ѳфе бь кѳвьре щѳвахьр, сѳh'ѳта зер',
мори—мьрщѳне бь кѳвьре қимѳтли, к'аса зер' п'адша гьшк
дитьнѳ у ч'ѳ'ве ви сѳр ван нинѳ, дѳвлѳтѳкѳ минани йа
Ур'ыс йа вийѳ, жь мала Р'ѳманѳвѳ, бѳреда нава нѳбунѳданѳ.
Мала вѳ авабѳ, п'адшайѳ, ѳв хвѳ нѳч'ѳ'вньнѳр'ѳе п'ѳшк'ѳ-
ша мѳйѳ, йане жи йа йѳки дьнейѳ. ѳв h'ѳвищѳ дитьна мѳйѳ.
Кѳ сѳр синѳре вѳлатѳ ви чь дьвѳ, чь дьѳѳвьмѳ ѳв иди
наж h'ѳщумкьрьн, қѳлпийа звтиѳд т'ьрк' нѳйѳ. Нѳр сал жи,
вѳхте ѳз дьчьмѳ нѳрѳма ви, баварки, дѳстѳвала дьчьм.
Пар мьн хвѳр'а вѳкѳ чѳнд гьрванкѳ кѳшк бьрьбун, вѳлѳ
вьра ѳв хвѳш харьн. п'адше жи ѳв тѳ'мкьрьн у бѳгѳмийа
хвѳ да нѳстатийа насьлавите мѳ. ѳв мѳрики гѳлѳки назькѳ,
р'ѳ'мѳ у садѳйѳ. Вѳрьн, гѳр'а мьн бькьн, ѳз ве щѳре хвѳр'а
щѳтѳ горѳ кѳрманщиейѳ бь нѳхшѳд мѳ хѳмьланди бьвьм.
Т'ѳмам дѳмѳкѳ дѳнгѳ хвѳ накьн. Пашѳ Мѳ'муд бѳге бьраѳ
ви лаѳьрдийа дькѳ, дьвѳ ижа п'адшаѳ қузвѳ гѳра мѳ текѳ

п'е. Әвә вәхтәкә шунда бьдәтә һәр'ә. Вәлә, биранина мә жи т'әви we һәр'ә. Паше п'адшае хвәхwa бьфькьрә, вәки генерал Әләшәрәф бәге нькарьбу, хәмләкә к'өрдийә майин банийа, әв анийә, әw жи we дьп'әр'ьтә?.

Гьрәгьр дьвежьнә Мә'муд бәге, вәки тә жи тыштәк гот. К'а вәдә п'адше һәйә Әса бьфькьрә, тә т'ьре т'әне Әләшәрәф бәге wir'a п'ешк'еше бьвә. Дьнийа бона дитьна wi п'ешк'еша дьвә— ша у п'адша, ло дьвежьн, вәки сәрәкә мөзьн һәйә бона данина п'ешк'еше wi.

Әләшәрәф бәг дьве р'астә. Әwi хвәхwa әw п'ешк'еш дитьнә. Әw п'ешк'еше т'әмамийа малбәта ваньн. Әwi әw т'әслими дәвләте кьрьнә. Дәвләт ван дьвә хвәйи, ван дьнһәр'ә. Суто бәг дьве, э, Хвәдә мала тә асакьро, дәвләт жи әwә. Әләшәрәф бәг шаwе дьдә, дьве дә вәки дәвләт әwә, әм жи п'әрч'әки дәвләта winә. Т'әмамийа һәбуна мә жи йа дәвләта wийә. Дә вәрьн, әм иди дәрһәқа we йәкеда хәбәрнәдьн, әз сәр р'емә, мьнр'a охьре бьхвәзьн.

Һ'әмид бәг дьвежеда, вәки тә сәбьркә, ле мә қрар нәкьр, кә тә чь бьви п'адшер'a?. Әләшәрәф бәг дьве нә мьн гот, вәки әзе чь бьвьм. ахьр һ'әйфа wә нинә, кә әwқаси пәй we дәрәще к'әтьнә. Нә мьн гот, вәки п'адша п'адшайә, нә һ'әwщә п'ешк'ешейә, әw һ'әwщә вәк'иле щьмә'тейә. Әwi бь сәри мә бира щьмә'те кьрийә, дьхвәзә мә дәрһәқа һ'ал—к'еве щьмә'теда пөбьһ'әсә, ле нә кә һивийә, һун бьбахшиньн, к'а әме жер'a чь бьвьн.

Һ'әмид бәг, Аһ'мәд бәг Әләшәрәф бәгеда дьк'әвьн, вәки гөр'a Мә'муд бәге бькә, тыштәки дьне бьвә у бәр'a дәсте Элфиназе, Гөлизәре, Щәваре чекьри, бь нөхш—awазед кәрманци, гөлава хәмьланди нишан дьдьн.

Әләшәрәф бәг бәгәмийа хвә дьде, дьве, вәлә, wә тыштәки баш гот. Әвә бәр'е дькарьн бь сала хвәйкьн чава п'еш к'еша мөйә мләтиә бона п'адше Ур'ьс Николае 2-а. Әвае бәдәвийа ера мә бинә бәр ч'ә'ве гьшка у т'әхмина мьн we һ'әwаск'арийа ван пешда бинә бәрбь һ'өнөрмөндийа мә, вәки р'уе нәзаниәда т'әмам һаж пе т'өнөнә. Вәлә, әва тыштәки бе қдсүрә у мөщаләкә башә, вәки п'адша, дор—бәре wi һаж мә'рифәта мьләте мә һәбьн. Дәрһәқа we йәкеда, вәки кәрманщ һәвалә ч'йа—банийа, гөл—сосьнанә, мьн хвәхwa һәвалә—һогьре хвәр'a готйә, ле әwana диса шькбәр бун, ле әв бәр'е сәре лоде бьгрә. Гьшке башаркьн, вәки к'өрд р'асти жи һәвалә ч'ийанә, минани ч'йа бльндьн, һәвалә гөл—сосьнанә, манани wана бина мәрьваейә хвәш wана те. Т'әмам дьвежьн дә бьмбарәкбә у тәр'a охьрбә.

Генерал вәдьгәр'ә Һ'әмид бәгер'a хәбәрдьдә, вәки пьр-

са к'ъривиеда әw лайиқ дьвинә Усьве Хwәдо. Дьве, wәки сьве хун дькарын һәр'нә гөндә Хьдърлие, Ә'ли Мирзә жи һьлдьн у т'әвайи қәста мала wi бькьн. Әw гьлие Ә'ли Мирзә дәрнак'әвә. Һатьна Ә'лие Мирзә т'әв wә хwәбәр нишана бәгәмиейә. Әгәр әw wәр'а нәе, хун хwә свьк нәкьн, нәчьн, чьмки әw һаж дәстәбьраке хwә һәйә. Паше мә әwқаси шew ра хwә кьрйә, мә әқаси we дәрһәқеда хәбәрдайә, әз т'әхмин дькьм, wәки Ә'ли Мирзә бейи мә жи нһа wir'а готйә.

Һ'әмид бәг дьвеже тә чава зани, wәки Ә'лие Мирзә һаж гьлие мә һәйә. У wir'а готйә?. Әләшәрәф бәг дьвежеда, wәки нае бира тә, wәхта мә мерга Усьве Хwәдода хәбәрдыда?. Ә'лие Мирзә гөһе wi сәр мәбу. Әз кәр'ане тәмә, әз заньм, wәки әwi wi чахи хәбәрдана мә бьһистийә у Усьве Хwәдор'а готйә. Дә тә wi гьлие мьн бир нәкә. Мала Ә'лие Мирзәда бь п'әрдәкьри ле бьпьрсә.

Һ'әмид бәг дьве, wәлә wәкә гьли—готьне тә өме ве пьрседа р'авьн—р'унен.

Әләшәрәф бәг р'едьк'әвә. К'омәкә әскәре ур'ьс т'әви wi бәре хwә дьдьнә Қәрсе, wәки жь wьра пе машине һәр'нә Петербурге.

ЛЬ ГОНДЕ ХЬДЬРЛИЕ

Пэй чуйина генералр'а Ы'эмид бэг у Э'мэр аг'ае Озман аг'а бәре хwә дьдһнә гонде Хьдрлие, әвана дәре мала Э'лие Мирзә вәдькһн. Э'лие Мирзә вана дьвинә, дьбәшьрә, Әвана хөш—беше дьдһнә һәв. Хwәйе мале дәрһәқа чуйина Әләшәрәф бәгеда дьпһрсә. Әвана дьвежһн, вәлә, һәма дөлі әв вәр'екһрһн, у бь готһна вһ һатһнә мала тә. Э'ли Мирзә дьк'әнә, дьве әз занһм бь чь хьзмәте бәге Щәвар аг'а һун шандһнә мала мә. Әвана жи дьк'әнһн. Дьвежһне дә әм навәжһн, к'а тә бежә бона чь?. Э'лие Мирзә дьве занһн чь? Әве тә дьвен чь?. Дьве Ы'эмид бәг, те бира тә, тә у бәге Щәвар аг'а мерга Усьве Хwәдода һәвр'а хәбәрдьда, вә чь хәбәрдьда?. Ы'эмид бәг дьве бәле те бира мһн. Э'лие Мирзә дьве ,вәки мһн хәбәрдана вә бһһист у Усьвр'а һәма өсә сәр п'ийа гот. Мһн һькарьбу жер'а нәгота, гөмана вһ нәгиһанда вһ гьлии, чьмки изьна мһн т'өнәбу, вәки дәрһәқа вида жәр'а нәвежһм, әм кьрасәкида дьгәр'һн. Әв жи сәва мһн өсанә. Вһ чахи Усьв жи сәр п'ийа готә мһн— к'а әме бьһнер'һн. Нһа, гава һун һатһнә, вәлә, әзе вәр'а бем у нә кә сәр п'ийа, ле р'уһьшти әме әве мәтрәфа вә жер'а бежһн. Әз т'әхмин дькһм, вәки әве қайилбә, чьмки әв мә'на дьгәр'ә, кә мале дьһе хәрщкә. Ә'мре дьһйальке дәрбазкә.

Вәхте Э'ли Мирзә дьве әзе вәр'а бем ,әвана ша дьбһн у гьлие Әләшәрәф бәге дьк'әвә бира ван, вәки һатһна вһ т'әви ван, шөхөле бе сери. Әве тә дьһе хwәда пәсьһне һ'ьш у ақьле бәге Щәвар аг'а дьдһн, бь дләки р'әһ'әт сәр т'әхтә р'удьһнен, ле дьләзинһн, вәки һәр'һнә Алачалуе. Э'ли Мирзә дьве һәй навә, әме иро к'әда һәр'һн, чьма һун һатһнә агьрәки?. Вәлә вһ Хwәдайи, әз жи минани Усьве бьра һ'әтани мевана шәвәке малда нәһельм бәрнадьм. Әв мә'нәкә майин жи дьгрә, дьве нһа, иро, әме Усьв к'ә малда бьвинһн, әв Тәһдрәкейә. Әзе мәрийа бьшиньм, вәки жер'а бежһн, кә сьве щикида нәчә һивийа мәвә. Әве тә қайилийа хwә дьдһнә готһна Э'лие Мирзә.

П'еро, жьһна Э'лие Мирзә, дәрда те, бәхшандьһне дьхwәзә, малхер'а дьвежә, вәки Мә'руфе дәһгбеж һатйә, дьхwәзә тә бьвинә. Э'лие Мирзә щаба П'еро ханьме дьдә, вәки бе-

жә Мә'руф бьра бе сәр т'эхтә. П'еро ханьм дьве әw хәйсәте тә занә, тō жи минани Усьве мә, к'и бк'әвә дәсте wә, бәрна-дын. Мьн готәда, кō бе щәм wә, нәһат у гот, wәлә, әзе һәр'мә wьра жь дәсте wан дәрнәк'әвьм. we һа к'ылама мьн бьднә гәтнә, Хwәде әз наем. Ә'лие Мирзә дьвежә меване хwә, wәки бьбашхиньн, к'а Мә'руф — дәнгбеже Усьве Хwәдо чь дьвежә ?.

Ә'лие Мирзә дәрдык'әвә дәрва, дьнһер'ә, wәки Мә'руф һәспе пәйа нәбуйә. Әw сылаве дьдә Мә'руф дьвежеда, wәки һ'әтани пәйа нәвә, нә гōһдарийа wi дькә, нә жи пер'а хә-бәрдыдә. Мә'риф дьвежеда, wәки ләзә, готи wәгәр'ә Идьре Хачатур аг'а Васил аг'ар'а жи бежә. Ә'лие Мирзә дьве, wәлә, һ'әтани тō пәйа нәви әз наһельм тō гьлие хwә бежи. Мә'руф пәйа дьвә, Ә'лие Мирзә wi зорә—зор дьвә мал. Мә'руф дьвежеда, wәки мала тә авабә, к а тә нәбьһист, нәһишт әз гьлие хwә бежьм. Бьсә әз бежьм паше дьвә бир кьм, әw дьвежә Мә'руф дә к'әрәмкә, әван шамерана жи нөхөривьн. Мә'рум дьве шамеро әз wана хwә щара ә'wльн нинә, wәки дьвиньн, гьлие мьн чийә тә кьрә мәсәләкә мәзн? Усьве мә әз шандьмә пәй тә, wәки тō, Хачатур аг'ае Васил аг'а у Мартирос аг'а сьве һазьрбьн, чьмки мләк'әдаре Р'ә-wане Габрел аг'а у кōр'е wi Костан аг'а һатьнә. Ә'лие Мир-зә, һөрдō меван дьвежьн, wәлә Хwәде да мә. Әме жи сьве баһатана Алачалуе. Мә'руф дьве, wәки дьле Усьв wәр'а саг'ә, һ'әмид бәг у Ә'мәр аг'а Ә'лие Мирзә дьнһер'ьн дь-вежьне, wәлә, бьлә, Усьве Хwәдо бейи тә т'ō тышти накә. У һатьна Мә'руф жи минани йа қасьдәки батьнийә wәки дьвежә мә wәрьн мерьк, тыште бәс дьгәр'ә. Ә'ли Мирзә wана бь ве готьна хwәва дьдә шакьрьне, wәки мьн wәр'а гот, кō әw тыште бәс дьгәр'ә. У Хwәде ләв анийә, wәки Мә'руф һатйә пәй мьн, һун жи вьранә. Демәк һәр тыште башwә. Wәлә, сәр хатьре wә әзе П'ерое жи т'әв хwә биньм. Льнге лавьна ә'рд нагьрә. Дьвежьнә Ә'лие Мирзә, wәки бежә Мә'руф бьра к'ыламәке бежә. Ә'лие Мирзә Мә'руфда дьк'әвә, wәки ләз нәк'әвә у меване wi бь дәнге хwәв . бьдә шакьрьне. Мә'руф қемишийа wi накә у бь дәнге хwәйн минани дәнге қōльнге бәр баһаре гōл—сосьна сәр wанда дьбаринә:

Әман, әман, һ'әвт сал т'әмам һивийа тә мам..

Жь мә чунә сал у зәман...

Шьвантне мәкә, wеране we чәтнә,

Wәрә ч'ийа у зозана п'алдә, нава синг у бәре мьнә.

1
Ло кѳр'о, кѳлмало, гава бѳвѳ хѳлайна дѳйнаѳ бѳра нѳр'ѳ
нѳр чар зер'ѳ сѳре мѳнѳ.

Дѳштеда нѳмин, гѳрм у т'айѳ,
Бѳр синга баг'ада п'ал нѳдѳ, т'ѳвда байѳ,
Вѳрѳ ч'ийа у зозана п'алдѳ нава синг у бѳре мѳнѳ,
Ѳгѳр тѳмайа малѳ дѳнѳ дѳки, ви зѳманѳ т'ѳр у т'ѳжи
чѳ- мѳр'анѳ.

Ѳлѳ, динѳ, нѳрр'ѳ н'алѳ мѳн, тѳ вайѳ,
Кѳрасѳ щанѳ мѳн ѳ'вайѳ,
Мѳн кѳлав нѳлда 7 сала бумѳ шѳванѳ ва ѳ'даѳѳ.
Бой хатѳрѳ ч'ѳ'в—бѳриѳ бѳлѳк,
Зѳнда зѳрѳ, мори—мѳрщан, бѳжѳн—бала тѳѳѳ.

Кавѳлѳ гѳндѳ мѳ сѳрѳжѳрѳ,
Вѳй малино, кѳвѳр, кѳч'ѳкѳ ви вѳранн, мѳн бунѳ
дузан у к'ѳрѳ.
Хѳлѳѳ кѳ'тѳѳ пѳй мал у т'ѳмѳнѳ дѳнѳѳѳ,
Ѳз, ѳ'вдѳ Хвѳдѳ, к'ѳтѳмѳ пѳй зѳрикѳ щинар, нѳкѳ
мал у мѳрѳ.
Вѳрѳ, вѳрѳ, ѳт'им гѳдѳ, вѳрѳ, дѳрдѳ дѳла ах у кѳл,
т'ѳв к'ѳсѳрѳ.
Ѳз бѳхтѳ тѳдамѳ, ѳомси сѳвѳвѳ орт'а мѳн у тѳда
гѳлѳк нѳнѳ. нив чу ава пашѳ вѳрѳ.

Ѳзѳ нѳѳѳрикѳ бѳѳѳм— шѳндѳѳ мѳрѳ тѳ бѳмѳрѳ, дайка
тѳр'а бѳѳѳмѳ зѳ'ва.

Мѳ дѳрк'ѳтнѳѳ п'ѳлтѳ ѳ'вѳрѳ р'ѳши—тѳ'ри,
Кѳлмалѳ, тѳ ль ч'ѳ'ва, бѳжн—балѳ, гѳл жѳ барн.
Ах, зарѳ тѳ нѳминѳ дѳ у бавѳ тѳр'а,
Дѳстѳ тѳ гѳртѳнѳ, данѳ шѳндѳѳ мѳрѳки к'ѳти, ви
дѳварн.

Ѳ'лиѳ Мирзѳ, мѳванѳ ви бѳн н'ѳкѳмѳ дѳнгѳ Мѳ'руфда
дѳмѳкѳ щанѳьлтнѳѳ хвѳ тинѳнѳ бѳра хвѳ. Иѳанѳьлти хвѳшѳѳ,
нѳ. Малхѳ малѳ дѳвѳжѳ Мѳ'руф дѳ нѳна пѳ'ри нан бѳхвѳ у
пашѳ бѳрѳ хвѳ бѳдѳ Идѳрѳ. Тѳ нѳхѳривн. Н'ѳмид бѳг у
Ѳ'мѳр аг'а дѳвѳжѳнѳ дѳмѳк ѳмѳ хѳрибѳн, ломѳ тѳ наѳѳли
ѳм нѳр'ѳн. Ѳ'лиѳ Мирзѳ дѳк'ѳнѳ, дѳвѳ лѳв дѳрана пѳштѳрѳ.
Мѳ'руф ѳв чѳнд салѳ буйѳ нѳѳѳрѳ малѳ Усѳѳѳ мѳ. Мала
мѳн Усѳѳ жн, нун занѳн, малѳкѳ. Нун жн дѳхвѳзѳн к'ѳрив-
тиѳ дайнѳнѳ орт'а мѳ, Хвѳдѳ бѳмбарѳк бѳкѳ. Сѳѳѳ ѳмѳ жн

сэр меванед Усьве бьрада зедэбьн. Әве бона дитьна вә,
һатьна вә жи шавә. Мә'руфе бәри мьн чь лазьмбә Усьвр'а
бежә. Мьн әв дайә, фә'мкьрьне, вәки һун чьма мала мәда
нә. Дә һһа вәрьн, әм хәме дьле хвә бьднә бери, һәр тышти
бирбькьн, хвәр'а дәмәкә хвәш жь дьнийалька гәвьр һьл-
дьн. Сьве әме гази йәке жорьньн у бәре хвә бьднә Ала-
чалуе.

Һ'әмид бәг, Ә'мәр аг'а, Ә'лие Мирзә сьве ль гөнде бәр
п'ала ч'иае Арарате— Хьдрлие дьднә сәр р'йа бәрбь ч'йае
Синәке.

ЧАР СЯР

Әwana һында Қблпе р'асти Хачатур аг'а тен. Әwana ды-
внә 4 һәвал хwәр'а хәбәрдыһн, р'е хwә кындкыһ. Әwana
дывежнә Хачатур аг'а, wәки wана бь не мәтьрәве һәв ди-
тийә у бона we дычнә Алачалуе. Хачатур аг'а гава дыбь-
һе, wәки бона һ'әсән аг'ае бьре һ'әмид бәге дычн, кә
Усьве Хwәдо бьвә сәрдә'wатие wi у пе дыһ'әсә, wәки бук
жь бажаре Ереванейә, бьмбарәкие дыдә у дыве wәлә, Хwә-
де бәхте wә анийә. Нһа мала Усьве мә даньн дә мәрывед
шәһәре Р'әванейә нав у дәнг. Жь wана дәwләтитьр, нан-
дар, баварки, нава әрмәнийада кем һәнә. Wана зедәтьр,
бь һәбуна дыһалькеда т'әне мала Бабахане кәр'апә шәе
Иранейә. һ'әмид бәг дыве, wәлә, бук һәма қиза Бабахан
хwәхwәйә. Хачатур аг'а дыве, wәки Хwәде ләв бинә, иши-
ла, Усьве қайилбә, wәки бьвә сәрдә'wәтие хwә, сәрдә'wәтие
бьлә, әз нәмьрм, әзе ә'сә бьвмә сйаре буке. Ә'лие жи бь-
вә. Чьмки бейи мә Усьв т'асә ава сар жи вәнахwә. Дә сйар
дывежн, wәки Хwәде р'аст бькә, we йсавә, к'а әм бьһнер'һн
Усьве Хwәдо чь дывежә? Хачатур аг'а дыве, wәки Ә'лие
Мирзә wәр'айә, wәлә, һ'әсавкыһ, кә һун гьһиштьнә нета
хwә. Хачатур аг'а паше дывежә, wәки һәрдо меване Усьве
Хwәдо мала Бабаханр'а незикыһ, чуйин—һатьна wан һәйә.
Wәлә һатьна wан жи лә мала Усьве мә тыштәки дыһьртьинә
дыле мерьв, кә р'йа wәе р'астбә у Хwәде йса кьрйә, wәки
иро әм лә мала wi мәрьви р'асти дөсте хьзме wә бен, к'и-
жани һундхwәзыһ бькыһә сәрдә'wәтие хwә, сәрдә'wәтие
Һ'әсән аг'ае мәйи Ә'вди аг'а. Wәлә һ'әсән аг'а лайиқи һөр-
мәта бьһндә у Хwәде ләв анийә, wәки ед минани wә у, нә
п'айи, әз у Габриел аг'а у кәр'е wi Костан аг'а мала йәки
минани Усьве Хwәдода, әл мақа мерьвә, р'асти һәв тен.
Wәлә, әв р'астһатьна мә хwәбәр нишана сәрфьһйазиейә.
К'е бавар дыкьр, wәки әм лә ч'йае Синәке, лә гөнде Ала-
чалуе т'әвайи сәр сьврәке р'унен. Әwa йәка р'әбе а'ләме
кьрйә. Һун текыһә бира хwә, wәки дә'wәте бьвә қәwьмандь
нәкә мәзыһ, п'әрчәки дирока wә кәрманщайә лайиқи бир-
анина һәрт'ми. Нһа иди әме незики гөнд дьһн. Габрел аг'а у
кәр'е wi Костан аг'ае жи бь һур гьли мә мала Бабаханр'а
бькыһ нас.

— Вэлэ, — эва йэка Хвөдедайэ, — Э'лие Мирзэ дьвежэ. Эме жь вана һэр тышти дэрһөҕа хьзме т'эзэда пе быһ'эсын у эв йэк, башҕө готи, сэва сөрдө'wэти лазьмэ, кө чава бөр-бьр'и ван бьвө, чава сылав—к'элаве бьдэ ван у, йа ван ҕөбулкө. Э'мөр аг'а дьве, wэки тö ҕса хэбәрдьди, Э'лие Мирзэ, тэ т'ьре иди Усьв сөрдө'wэтийэ у һазьр һивийа мәйэ. Э'лие Мирзэ дьве, wэки we ҕсавэ. Эw бавөрэ, wэки р'э-бе а'лөме эв мәтърөфа мә һэв данийэ. Э'вд нькарын эве бөтал бькьн. Чава Хачатур аг'а гот, wөлэ, Хвөде т'ае дьле саг'ө. Э, шыкьр, дьле wэ жи саг'ө. Дөдьл нэвьн, we бьвө. Ёун бона мәрьвтайе, бона ширнайа һөлөҕөтие баш дыщө-диньн. Wөлэ, нһа Хвөде эв йэк авитйэ ҕөлпе Усьв жи. Эвана дьвежьнэ Э'лие Мирзэ тö ве йэке чава зани? Э'лие Мирзэ дьве нэ мын пеш wэва готө Мө'руф, wэки Усьвр'а бежэ. Эвана незики Алачалуе дьвьн. Ёаспе хwө пөйа дь-вьн, wэки һьнөки һеса бьн. Эw сөр ч'ем р'удьнен, бина ван те бөр, аве сөрч'э'ве хwө wөрдькьн, паше дьса һөспе хwө сйар дьбьн, у һьнөки шунда дьк'эвьнэ мер-га Усьве Хвөдо. Дөмөке шунда эвана бөр дөре Усьве Хвө-до пөйа дьбьн. Зөйт'уна К'олоз, Көва Мьһ'о малдабун, дөрдьк'эвьн дьвежьн к'эрөмкьн, у Э'лие Мирзэ башҕө дь-кьн, дьвежьн нэ тэ готьбу Мө'руф, wэки те П'ерөе жи хwө-р'а бини. Ле к'ане? Э'лие Мирзэ дьвежэ ван, wэки П'ерөе һэхwөст бе, го, wэки һун һөрсөке р'ева хwөр'а лаҕьрдийа, т'ьр'ала бькьн. Wөлэ, һатьна мыне wэ хwөш нөе.

Wөхта эвана тенө мал, Усьве Хвөдо, Габрел аг'а, Кос-тан аг'ае көр'е ши, нава мерге дьгөр'йан. Эвана ҕасөке дьчьнө п'ошта өскөре ур'ьс к'ышык дьлизьн. Цаве дьдьнө ван, wэки меван һатьнө. Эвана р'адьбьн. Усьве Хвөдо мыле сөрөкҕөмандар Попов жи дгрө, дьве wөрө тö жи ҕасөке к'елөка мевана р'уне. Чь р'астэ, Попов тыште ҕса жь Усьве Хвөдо баварнөдькьр, эви т'ьре пөй мөсала п'өрар'а Усь-ве к'ине жер'а бьк'ышинэ. Ле ҕө һьзаньбу, wэки хэма Усь-вө, кө эw һэйэ йан т'өнө. Тыште ҕса Усьве Хвөдо сөр гөһе хwө давит у а'щьз дьбу, wөхта йөки эw дькьрьнэ бире. Попов дьле хwөда дьве, wөлэ, эва щамера щамертийа хwө дькө, мын диса т'эглифи мала хwө дькө. Ле эзе чава һө-р'ьм, ч'э'в нөфөре малек'эвьм, ч'э'в щинаре вик'эвьм, нэ ахьр т'өмам эве сөрһатие заньн.

Эw ҕса дьфькьри льнгөки ши дьчу, йэк на. Ле Усьве Хвөдо педа дьк'эвэ у дьвө мал. Малда т'өмам сөр т'өхте ҕавө р'удьнен. Ле, һ'элбөт, пешиеда, чава э'дөте кал-баве мөйө, һэв сылав дькьн, дэрһөҕа шөхөл, э'мөле һөвда дьһ'ө-сын, һ'ал—һ'өwале гөнд, щинара, пьсмам-лезма дьпьрсьн.

ПОЛКОВНИК ПОПОВ ШӘРМ ДЫКӘ

Сәр т'әхте қаше полковник к'еләка Ә'лие Мирзә р'удыне у педа дык'әвә, вәки р'авә әви вәр'екә. Әв нахвәзә т'әви гыли—готын, мьслә'те бьвә. Ә'ли Мирзә, дә һаж мәсәлә ви у п'әре Усьве Хвәдо һәбу. Әв дьвежә Попов р'уне, сәбьркә, вае ве нен биньн, пә'рики бьхвә, паше дьле тә чава бьхвәзә, әме йса бькьн.

Попов дьве, һ'әйран, чь тә вәшерьм, чь Хвәде, әз жь р'абун—р'уньштандьна вә, к'ән—лақьрдие вә, һ'әлалйа вә шәрм дыкьм, шәрм. Әз нькарьм бь ван ч'ә'ва мала Усьве Хвәдо бьнһер'ьм. Мьн вәкә п'оре' сәре хвә нане ви хварйә. Ле мьн, һәма к'әсә бежьм, вәкьри бежьм, тыштәки п'ак нәкьрийә. Вәки нһа жи диса нане ви бьхьм. Вөлә, әв нане бәр мьнда бьминә. Әзе эше у зйане к'әвьм, чьмки мьн ит'бара щамерийә бәрбь хвә бе исаф т'әр'ьбанд. Ви чахи ньзам Хвәде мьн стәндьбу, Хвәде әв қәлпе хьравие авитьбу дьле мьн, вәки йса бькьм?

Ахьр нһа тә дьнһер'и әз чава т'әмьз, бь исаф дьфькрьм, ле ви чахи? Вөлә, ви чахи бәла Хвәдежестәндиебу. Әз һивиа нен насәкьнм, Ә'ли щан, әз һиви дыкьм бь мә'на к'ьшандьна щьг'аре әз у тәва дәрк'әвнә дәрва. Әме һьнәки хәбәрдын, вәки вана архайинкьн у әзе һәр'ьм. Әзе ве п'оште жи һәр'ьм. Тә зани мьн хвәхва чь сәре хвә кьрийә, мьн агьр мала хвә хьстийә? Әз пәй ве йәкер'а чьқаси нәхвәш к'әтьм у жьна мьн чьқас п'әре мә Р'әванеда бьндакьрьн. Әз т'ә тышти вәр'а навежьм. Әв т'әмам р'уе бе исафийа мьнданә, р'уе қәлпийа мьнданә. Усьве Хвәдо р'аст готә мьн: „Саг'о р'еда, қәлпо зәреда“.

Вөлә әз р'уе қәлпийа хвәда сәр һ'әфа зәре сәкьним. Вьра вада ве чавабә Хвәдее заньвә?. Хвәде бьра бьбахшинә. Ә'лие Мирзә дьве Попов тә әвқаси хәбәрда, т'әмам ма дьнһер'ьн. Сәбьркә, әзе ва тәр'а дәрк'әвьмә дәрва, әзе вьра тәр'а чәнд гылие хере бежьм. Ә'лие Мирзә дыкә фәсәле, вәки меван хвәр'а глийа дыкьн, мьле Попов дьгрә дәрдык'әвә бәр дери. Әв дьвежә Попов, вәки чь кә әви кьрийә вьр вада иди һ'әкөме wee сәр т'әнәвә, әве иди хьравие

нэвинэ, чъмки хwэхwа хwэмöкөр' хатйә. Кö тыште беисаф кьрйә, йа сэрәкә— шөрм дыкә.

Ә'лие Мирзә гылие Хwәде Суди шир'а дьвежә дөрһәқа шәрмеда, wәки шөрм жи навәки Хwәдейә, К'е кö шөрм кьр, демәк, нава вида исаф хәбәрдыдә. Исаф жи т'әмзайа мерьвә, һ'әлалийә. Wәлә, исафе тö т'әмьз кьри, тö һ'әлал кьри у ч'ә'ве Хwәде гьрын һәр гышт у дьвинә. тö әва сәһ'ә-тәке зедәтьрә бәр хwә дык'әви, шөрм дыки, Хwәде дәнге чуйина мурие т'опал жи дыбьһе, wәлә, былә дәнге тә быһистийә, быһистийә у чь- кö тә кьрйә бой наве исфе һ'әсв дыкә бöһöри. Хwәде хwэхwа кьрә қәлпе тә, wәки тö öса быки. Хwэхwа кьрйә қәлпе тә, wәки тö һна гөне хwә даwөһи-ни. Ә'зим наве Хwәде иди гөне тә даwөһианә. Чъмки тö хати мала Усьв. Нане ви кемасийа тә да һьлдане. Ван гылие мьн р'ьнд текә бира хwә у вьр wада һ'әрамие нөкә, һәр ке йөкә тә нәбу дöда, р'авә— р'уне чь дьхwази мьнр'а бежә. Попов хwә давежә п'есира Ә'лие Мирзә, wәки чь дьвежә әw бавар дыкә. Мәри готи т'ö wәхта ит'бара хwә бнда нөкә— исафбә. Го т'әмам, це һ'әсийан, wәки полкәвник Попов чьма сәре хwә кьрә бәр хwә дәрк'әт. Ә'лие Мирзә Попов вәр'е дыкә. Го Попов дьчә п'ошта әскаp. We р'өже п'оште дәрнак'әвә, сьвөтьре бәре хwә дьдә Т'влисе. Го Хwәде әw чуйин бу, wәки чу. Дәwса ви йөки дьне те. Әw гыли дыкә, wәки Попов бы Шәмс сонд дхар у готйә ви кö бежә Ә'лие Мирзә, гылие ви р'астә. Әw һәpp'о гази Шәмс дыкә у Шәмс хатйә һәwарә— шöхөле ви башьн,

We р'өже мала Усьве Хwәдода бона һөрмөта меване қәдьргьр шабун к'әтьбу дьле гышка. Мә'руф т'аса ван ширьн дыкьр.

... К'әлошо наве мьн Сöлт'анә,
Әва сәре 2 саләнә мьн у к'әләш лавьке к'öбар соз у қьрар һәвр'а данә.
Дә we нъзаньм готьна гөндийанә,
Нәзәра ч'ә'ванә, сала исальн к'әләш лавьке мьн хәйидийә соз у қьраре хwә п'әшманә.

Әман, әман, к'әлошо, дьле мьн ә'вдале гәмийә, бьнда бә'рә.

Гәли һәвал— һогьр, мал— щинар, wәзе бәхте бы wәдамә, чьма сьве һ'әтани эваре стье мьн мала к'әләш— лавьке мьнда харә.

Әман, әман, к'әләш лавько, лоло...

К'ЪРЬВТИ

We p'оже т'о гъли дэрhэқа мэтърэфа h'эмид бэге, Ә'мэр аг'ада нәһатә готъне. Т'эмам жь дьндара һэв т'ернэдъбун. Wә'де we йәке һәлә we баһата. Һәр тышт нивийа дәма хwә-йә у готъна жь wә'дә зутър тә'ма we т'өнә.

Сьвэтъре меван нава мергеда дәрдык'эвын р'а—неч'н-ре. h'эмид бэг дьвежә Ә'ли Мирзә, wәки те бира тә ль вьра әви у Әләшәрәф бэге чь һәвр'а хәбәрдыдан. Дьвежеда дә иди тә зани, нһа wәхта әм вәгәр'йанә мал, тә сәре we хане вәка.

Р'о иди чәнд р'ьма бьльнд бубу. Меван готи сәр ча, qаwa сьве р'уньштана. Ә'ли Мирзә пәй гьшкар'а те һөн-дөр' әви дәрhэқа һатъна гьрәгьре мала К'оса у ә'шира шу-мькийа вәкьри Усьв, Зәйт'уна К'олоз, Qадие К'әлә, Хwәде Һузор'а готъбу. Усьв дьве wәлә тыштәки башә, ле wәки кәр'е кәрманщ қиза корманщ настинә, әв һьнәки ньқъле wi сьст дькә, ле готи, әм Әса бькьн, wәки әв кемаси бь р'е-р'эзма мьләтиейә башва бе өндакрьне. Әв хәбәрдана дәрва дьбә, сәр нен диса Әлине Мирзә әве мэтърәфе пеш гьшка-ва дьвежә. Усьв дьве, wәлә әз нә әв мәръвьв, wәки нана бькьм. Әз қайилъм. Ле мьн Ә'лине бьрар'а һежа тыштәк гот, wәки әз фьлан дәрәщеда һьнәки бәтсарьм.

Габриле аг'а дьвежеда, тә Хwәдеки, те бежи әм жи пе бьһ'әсьн, к'а әв чийә, wәки дьле тә ле сар майә. Усьв, дь-ве wәлә, әз сәре мацуле минани wәкьм, һәр тышт бина гәлә ле те, ле әв дәрәща һан нә дьле мьнә.

Габрел аг'а дьвежә Усьве Хwәдо, wәки чава кәрманщ, тә р'аст дьфькьри, ле готи we йәке жи һ'әсав һьлдьн, кә мәри готи орт'а дә дьлада хәбәрнәдә. h'ьзкьрьн, мьһббәта дьнйальке синоре мләтие нас накьн. Ло һ'ьзкьрьн мьрьне жи алт' дькә. Һәрдә дьле бәнги ньфьр'ийа қомси—нәмама дькьн, е кә дьвьнә сәвәве бәхт у мьраза. Тә хwәхwa һежа бьһист, wәки Мә'руфе дәнгбеж чь к'ьлам гот. Кәч'а wәйә бәнги ньфьр'ийа ч'ә'в у заре хьрав дькә, wәки к'әләш ла-вьке we соз у қьраре хwә п'өшман буйә.

Усьве Хwәдо дьвежә Габриел аг'а, wәки тә гот кәча wә. Нә аг'ьр бук кәч'а мә нинә, ле әв р'ьнд дьк'әвә һ'әле әвин

Ле ве дәрәщедә чь р'астә, р'аст әв нә машсәә. Ле бәле, чава мәрв, чава исан нахвәзә тек'әвә бәр гөне ван. Әве әви гьли бәрк' бәр гышка дайнә, бежә гышка, вәки һ'ал—зәуаша ва нәвә йа ч'ә'вдайине у ишәла, әв чава сәрдә'вати, ве нәхшед бса бькә нава дә'вте, вәки әв кемаси нәе хване, бук бьк'әвә кьрасе мәйи мьләтие, бь ә'рф—ә'дәте мә р'авә—р'уне, Т'әмам қайилийа хвә дьдһнә сәрдә'вати у жер'а хер у хвәшие дьхвәзын.

We р'оже һ'име к'ьривтийа мала Усьве Хвәдо у мала Гөли Щәвар аг'әе Ә'ли бәге, сәрк'әре т'әмамыйа кәрманще бьн бандур'а Ур'ьсда һатә данина.

Наскьрьна һәрдө дьле бәнгй. Әв һәрдө гөл к'ибун, вәки әвқаси сәва ван т'әмам бь дьловани, бь р'ожа у бь мөһа дьфькьрин.

Зә'ва, ча иди заньн, наве ви һ'әсән аг'а бу, кәр'е Ә'вди аг'а, бре һ'әмид бәген бч'ук. Әв мәрвәки хвәнди бу, т'әмам ле һ'ьздкьн, гөләки қиза хвә бәрр'а данин, т'әмама хвәр'а һөрмәт у сианәт һ'әсавдкьрын, вәки әв бьвә зә'ве ван. һ'әсән аг'әе Ә'вди аг'а бь пеше хвәва һ'әсавдар-- малһәбунзан бу, сәрк'әре банка дәвләтейә ль Сьрмәлие. Қөльха ви бьлд бу, хвәхва жи жь мала генерал—майор Әләшәрәф бәге. Әв кәр'әпе һәвбун, маләке шыһе бубун. Ван дәрәщед ви жер'а һөрмәт данин, ле әв бь ван қөр'ә--бабах нәдьбу, мәрвәки садә бу, хвә т'ьме алчах дьгьрт, дьк'әтә кьрасе гышка. У гөләк щарә қара ви дьданә сәре һәвалә чахе вир'а. Әв 23 салибу. Щарәке т'әви Әләшәрәв бәге чубу Р'әване, мала Бабахан хане ә'щәм, кәр'әпе шае Иране у дьләки на, һ'әзар дьли қиза ви һ'әсни ханьм бәгәм кьрьбу. Малбава-нед ви қемишйа ви нәкьрьбун, бь һ'әсавһьлдана ве йәке, вәки һ'ьзкьрын синоре мьләтие алт' дькә, дьчһнә хвәзгине ве. Бабахан хан ч'ә'в һ'әсән аг'а, қам—қанате ви дьк'әвә на, на нәкә, қиза хвә бь һ'әлалийа дьһйәельке дьдә хөрте шаһьли хвәйе қөльха бьлд, әвләде мала һ'ьзкьрна п'адше Ур'ьс. Қиза Бабахан го дьго р'оә гө дәрнәк'әвә, өзе дәрк'әвьм, ақаси бәдәв бу, шәмчьрах бу.

Габриел аг'әе мьлк'әдаре мәзын дәстпе дькә дәрһәқа буке, мала бәве ве, малбәта ванда гьли дькә, к'ижан гөләки башқә готи Усьве Хвәдо хвәш те, вәки ван р'ьнд нас бькә у вәхта дә'вате баш сәрәдәрие т'ьмт'ела сәрверикьрьне бькә. Усьве Хвәдо дьвәжә Габриел аг'а, вәки тә, иншила Исаки, хәбәрдә, бежә дәрһәқа ванда, чь тә зани, чьмки әв досте тәнә. Габриел аг'а р'ьнд фә'м дькә хвәс-тьна Усьве Хвәдо у бона сәрфьһйазийа сәрдә'вәтиа ви мьсқал—мьсқал сәва һәр йәкида хәбәрдьдә. Демәк Баба-

хан жь малбѳта шайѳ. ѳвана вѳхтеда жь Мак'уе
тенѳ Ереване, Бабахан хан кѳр'е П'ѳнѳханѳ, ѳвана лынѳе
хвѳ дѳвлѳтер'а давѳжын у дѳвлѳт жи қѳдре ван сѳрансѳр
дыгрѳ. Кѳр'е П'ѳнѳхани мѳзын ѳ'лиханѳ. ѳв мақуле мақу-
лайѳ у сѳр хѳйсѳте мѳрьвед мѳрдѳ, йанѳ мѳрики хари—
вахварийѳ. Вѳлѳ, гѳтъна вѳ ич'ѳке дьхвѳ, нѳгал—нѳгьре
ви гѳлѳкын, чуйин—нѳтъна ви нѳрт'ѳмѳ. Бавѳ фѳқир—
фьқарайѳ, к'ѳ чь жѳ бьхвѳзѳ навѳ на. Бѳна достие сѳре
хвѳ дьдѳ. ѳз у ѳв ѳм достѳе нѳвѳ незикын, қѳдре нѳв дьг-
рын, щарна ѳм мевани бѳрѳв дьбын, хвѳр'а дѳрбаздькын.
ѳ'лихан п'ѳрда бѳр ч'ѳ'вѳ ви т'ѳнѳ, пеш вива н'ѳта нѳа
мын нѳдитийѳ, вѳки мѳрик дѳст щѳва хвѳхѳ.

н'ѳмид бѳг хѳбѳрдана Габриѳл аг'а дьбр'ѳ у дьвѳжѳ,
вѳки дѳ бѳжѳ ѳв жи минани Усьвѳ мѳйи Хвѳдойѳ, Хвѳдѳ
р'ѳнд кьрынѳ п'ѳсира нѳв.

Габриѳл аг'а дьвѳ, лѳ, малаваѳ, мын дьхвѳст ѳв нѳмбѳ-
риѳнѳвкьрынѳ банийѳ, тѳ нѳнѳшт, вѳлѳ тѳ мын гѳлѳктър
ѳ'мьрки. ѳ'лиханѳ П'ѳнѳхан минани Усьвѳ Хвѳдѳ ич'ѳке
кѳвын н'ѳздькѳ, лѳ Р'ѳване бѳна ви башқѳ ич'ѳке давѳжынѳ.
ѳв йа т'ѳзѳ вѳнахѳ, гѳти йа дѳн сала кемтър нинвѳ. Вѳдѳ-
хвѳ лѳ бь н'ѳмди хвѳ, ѳса вѳки ич'ѳкѳ ви вѳнѳхвѳ, лѳ ѳв
вѳ. Вѳ ѳз фѳ'мкьрым, ѳз чь дьхвѳзым бѳжым? Габриѳл аг'а
бѳрбьр'и нѳзыра дьвѳ. Т'ѳмам щѳва ви дьдын, вѳки, н'ѳл-
бѳт, мѳ тѳ фѳ'мкьри. Тѳ дьхвѳзи бѳжи, вѳки ѳв ич'ѳкѳ бь
щѳмери, н'ѳзкьрынѳ дьнйѳлькѳ вѳдѳхвѳ, вѳдьхвѳ, вѳки
нѳнѳки к'ѳфхвѳшбѳ, лѳ нѳ кѳ ич'ѳкѳ ви вѳдѳхвѳ, зѳра ви
дьвѳ, ви дькѳ пѳк'ѳни.

Габриѳл аг'а дьвѳ, вѳлѳ, Хвѳдѳ ѳв гѳтъна мын р'ѳнд
сѳре вѳда р'унышт у ширѳтѳкѳ баш бу, нун бьбахшиньн,
вѳки ѳса дьвѳжым, нун нѳ ед ширѳтанѳ, лѳ ѳса тѳ, ѳса нѳтѳ
сѳр зарѳ мын. Т'ѳмам дьвѳжын, вѳки гьлиѳ тѳ р'ѳст ширѳ-
тън, чьмки хѳр—хвѳши ѳмѳ вѳѳ р'ѳсти ви, ед мина ви
бѳн. Вѳѳ ѳмѳ нѳр'нѳ сйѳрѳ бѳкѳ. Усьвѳ Хвѳдѳ дьвѳ чийѳ?
нун нѳнава хвѳ бѳрр'а тиньн, к'ѳ кѳ вѳ бьвѳ, вѳлѳ нѳтъна
вѳ дѳстѳ мынѳ? нун гѳти нѳнава ньзам чь мѳрифѳтѳ хѳрщ-
кын, вѳки лайици вѳ нѳрмѳтѳ бьвын. Хѳчатур аг'а дьвѳ,
вѳки ѳмѳ жи ѳса бькын, вѳки нѳр кьрынѳкѳ мѳ дьлѳ тѳвѳ.
ѳмѳ, ишѳла, бѳна тѳ бьхѳбьтън мѳрифѳтѳ хѳрщкын, вѳки
тѳк'ѳвынѳ дьлѳ тѳ. Усьвѳ Хвѳдѳ дьк'ѳнѳ, дьвѳжѳ Хѳчатур
аг'а, вѳки бѳй вѳ йѳкѳ жи нун дьлѳ мындѳнѳ, ѳз қѳ бѳй тѳ
щикида дьчьм?. Габриѳл аг'а ви чѳхи ч'ѳ'вѳ лѳвѳька дьнѳ-
р'ѳ. Лѳвѳьк т'ѳхмин дькын, вѳки ѳв нѳрс дьбѳ, дѳнгѳ хвѳ
дьбьр'ѳн. Габриѳл аг'а дьвѳ, вѳки ѳз мѳла Усьвѳ Хвѳдѳ
нинѳйѳма, вѳлѳ, сѳрѳ хвѳжым, мынѳ иди т'ѳви ви фькьрѳ

хвә п'әвнәгõһастана, әз хәбәрданьм, һун һаһельн әз гълие
хвә хьлазкьм, т'әв хәбәрдана мьн дьвьн, һһа мьн биркьр
к'а мьне чь быгота. Нһа әз, вәки хәбәрдьм, гълие мьн пәй
һәв нәен, һәв нәгрьн, һәв нәдьнә һунандьне, һуне паше
бежьн, вә дит Габриел аг'а чава т'әвәк'әли хәбәрдьда, нә
р'астә?

— Вәлә тыште йса фькьра мәр'а дәрбазнабә, тә хвәш
хәбәрдьди, һ'әваск'арие нава мәда пешда тини, лома жи,
тә быбахшинә, мә пьрс—хәбәр дькьрьнә нава готьна тә,
бь шәкьр навбьр'и дькьрә нав,— Ә'лие Мирзә дьвежә.

Габрел аг'а дьве һһа быбһен, әз хәбәрдана хвә хьлазкьм.
Граница ви вәкә 130 кг, һ'әз дькә, вәки мәри гõһдарийа ви
ви вәкә 130 килойә, һ'әз дькә, вәки мәри гõһдарийа ви
бькьн. Ле вәхта гълики баш жь дөве йәки дьбьһе, дьхвә-
зә, вәки әв гъли бе вәкл'андьне. Вәхте сәр т'әхтә р'удь-
не ньге хвә надә сәр һәв у әгәр йәк йса бькә әв сәр т'әхтә
р'адьбә, кәр'ә—кәр' дьчә от'ахәкә майин. ль вьра виp'а
т'әхте т'әзә вәдькьн. Паше әв гази ван мәрьва дькә, к'и-
жанар'а дьхвәзә дьреж сәр т'әхтә р'уне.

Дәрһәқа букеда жи Габрел аг'а гот, вәки нәлазъмә
һургъли бежьн, һуне бьвиньн. Ч'ә'ва дитьне баварьн.

Габрел аг'а һьнәки навбьр'ие дькә нав хәбәрдана хвә,
паше дьвежә Усьве Хвәдо, вәки бәри дә'wате ә'сә мала
ви бықәсьдә. Әве дәрһәқа дйа буке, хәйсәте ве, зар'ед
wанда һәр тышти бежә. Әв т'әмам сәрдә'wәтиp'а ләзъмьн,
вәки һаж wана һәвә у вәхта дә'wате һәр тышти һьлдә
бәр ч'ә'ве хвә, к'ер'а чава ләзъмә йса хәбәрдә.

Һ'әмид бәг у Ә'мәр аг'а дьчьнә мал бона т'ьвдарәке
дә'wате бьвиньн.

Т'ЫВДАРӘКЕ ШАНЕ

Малда Усыв, псымамед ви у меванед майин дьминьн. Әш Габрел аг'а, Костан аг'ае көр'е шир'а дьве, вәлә, әзе бона хатьре вә 2р'ожа шунда һәр'әмә гөнде Ороҗе, бона к'аре дә'вате р'ынд бе кырыне. Һәрдө к'ырич чун, әве шыра, мын готйә ван, чы лазымвә бькын, әзе вәр'а лы ч'йәе Синәке бьгәр'ым. Вә бира ван кырийә, әва саләкә вә әш нәдитьнә. Дә һуне бьбахшиньн, вәки ва қәшми у дьвә әвә хер.

— Ло, вәлә, ве баштыр иди чы дькарьбу һәбуяа, мәе к'ө тә ве лә'зе бьдитайи, вәки тә бса дәрһәқа мала баве букеда хәбәрда, насийа мә бьдае.— Усыве Хвәдо тыназе хвә меване хвә дькә.

Габрел аг'а дьве, вәки әш р'ынд дьк'әвә һ'але сәрдә'вати, у әм гышк готи бса бькын, кө әш нава хәлҗе Р'әванейә хәрибда р'успивә, сәрдә'ватийа ви бсанвә, вәки фарьзед шәһәр зәрпа бәр ч'ә'ве хвә бьвиньн, жы мәр'ифәт, р'абун—р'уныштандына ви мәт'әл бьминьн. Вәлә, әз у Костан әме һна вәгәр'нә Р'әване, һна нә вәхте гәр'ейә лы ч'йәе Синәке. Һна вәхте хирәтейә, вәхте т'ывдарәкдитьна дә'вата мале гьрәгьрайә. Вәки вана хвә Усыве Хвәдо гьртийә, әш кырынә сәре дә'вәта хвә, вәлә, сәре кәке хвәкым, әз гәләки шамә у к'ббардьвьм, кө досте мын — Усыве Хвәдо ақаси һ'ызкыри у наскырийә.

Габрел аг'а, Костане көр'е ви р'адбын дәсте хвә дькынә дәсте нәфәре мале у дьхвәзын сйарбын. Усыве Хвәдо диса вана әглә дькә, дәсте ви ван навә. Ижар гылики дьне дьвежә, вәки һун һәрдө — бав у көр'е ә'сә бьвинә сйаре буке. Әзе жи, чава тә гот, ә'сә бәри дә'вате сәрики тәхьм, бона һур гыли дәрһәқа мала Бабаханда бьзаньвьм.

Қадие К'әло, Шәваве Т'әмо Габриел аг'а у Костан аг'а һ'әтани Идыре вәр'едькын.

Ә'лие Мирзә, Хачатур аг'а дьвежына Усыве Хвәдо, вәки те сәва мә чы бежи, те мә бьви сйаре буке йане на? Сәрдә'вәти дьк'әнә, дьве, кө ве ә'сә вана бьвә дә'вәте, ле навә мала баве буке— Р'әване. Әве тә дьвен, вәки бса нә әм қә наенә дә'вате жи. Усыв дәнҗе хвә накә. Гази

Нәуә Мьһ'о у Т'әуәтә Полат дькә, дьвежә ван, вәки қәуе биньн. Әу һ'әтә қәуә те қәст бәндә хәбәрнадә, к'а һәрдә чь дькьн. чь дьвежьн. Әу жи қәстә хәбәрнадьн, к'а Усьв чь дьвежә, готьна ви һ'әнәкә, йан р'астийә. Қәуе тиньн, һәр йәк финщана хуә һьлтинә. Сәрдә'вати т'әхмин дькә, вәки әу бәрхуә дьк'әвьн, дьк'әнә р'адьвә, һәрда һ'әмез дькә, дьвеже, кә Хуәде мала вә авака, һун дьнһер'ьн дора мьн кәс намайә, һун һәрдөнә. Әв йәк хуәбәр чь дьвежә, т'әхмина вә?. Һәрдә дьвен тә бежә, чь дьвежә?.

Усьве Хуәдо диса һ'әнәка дькә. Вәки р'оже ог'ьрме гьран жи дьса һуне р'әх мьн бьминьн. Усьве Хуәдо дьве чма мьн бәре жи вәр'а нәгот, бира вә чуйә, вәки һун сьарс букенә, һьн жи һуне бенә мала баве буке. Әвана дьвежьн, тә р'асти, бира мә чубу.

Сьвәтьре Усьве Хуәдо, Ә'лие Мирзә у Хачатур аг'а дьчьнә мала һ'әмид бәге, мала бьре зә'вейи мәзьн, гьлавие эле. Малда бәрп'але ван бә'лие қушт'урки, к'еләка һәв р'унышт'ьбун— К'әрәм бәг, Фәтһ'а бәг, Мәщит бәг, әвә һәрсек кәр'е һ'әмид бәге бун. Әвана т'әви баве һи-вийа апе хуә Мьсто бәге, Ә'мо бәге бун, мә'ния бәрәвбуне— Һ'әсән аг'а бу. Әвана тен. Аһ'мәд бәг у Мәһ'муд бәг — бьре Әләшәрәв бәге һьнәки дәрәнг дьк'әвьн, шешьр у мьсл-ә'та гьран, йа бона дә'ватә бь финщане қәуеуә дәрәнг дехьн, һ'әтани һатьна ван. Хеләке шунда әвана жи тен. У бона әгләбуна хуә бахшандьне дьхуәзьн.

Дәстбь шешьр у мьслә'та гьран дьвә. Т'әмам пешие гәһдарийа сәрдә'вати Усьве Хуәдо дькьн. Әу бәре ә'ульн дьве, вәки хер у хуәши дә'ватә мә дәрбазбә, мьразе һәрдә гәла бьвә, бәхтәварвьн, сәрфьнйазбьн, бона сәрфьнйазие лазьмә, вәки әм р'ьн т'ьвдарәке хуә бькьн. Бәре пешьн әм готи бьфькьрьн дә'ватә гәндда бькьн йан зозане Т'уте. Гьшк һәвр'а қайил дьбьн, вәки дә'ватә ль нава т'әйбәте, гәл у сосьнада бькьн. У вьра чауа лазьмә чадьр-хәйәта лехьн. Йа бук у зә'ве бь чит-п'әрде мәйә р'әушед т'әйбәте-ва бьхәмьлиньн. Гәләке бона һ'әуаск'арие һәр'әнә уе чадьре. Лома жи тәже уе, шьрите уе т'әмам готи жь һәвьр-мышбьн у гәлавт'ункьрибьн. Сьнг у стуне уе готи сәре ван зьвкьрибьн. Әва нә бона уе йәкейә, кә хуәнди ле зәндә-гьрти бьминьн, ле бона уе йәкейә, вәки һәрд гәле мә лайиқи уе т'ьмт'еленә. У иро һуне бьбахшиньн, әз боршдарьм сәва қәдрә ван әса бежьм. Усьве Хуәдо дьве әуқас бона щие дәрбазкьрьна хуәндийа, вәрьн әм сәва уе йәке һәвр'а қайилбьн, паше әме дәрһәқа пьрсед майинда хәбәрдьн.

Мəһ'муд бəге Гөли Щəвар аг'а дьве, вəки əв қайилə, кə говəнд зозанa Т'уте нaвa гөл-соснaдa бгəр'ə. Говəндa мəе жи бьвə хəмлəкə т'əбйəтe. Усьве Хвəдо дьве сəр ч'ə'вa, тə жи фькьрa хвə гот. К'а əмe бьнһер'ьн e дьне сəр чь фькьрьнə. Һ'əмид бəг дьвeжə, вəрə əм р'ьнд бьфькьрьн. Т'əхминa мьн, əз вəр'а қайильм ль зозанe вe дьһa башвə, чьмки хвəндие гəлəкььн. бьрa нaвa т'əбийəтa р'əнгиндa дəрбазкьн. Һазьр һəвр'а—һəвр'а дьвeжьн, вəки қайильн, хвəшə, дə'вaт бьн ə'сманe вəкьридa, к'елəкa ч'əм у кaниe сар у бьрa хəлə—хəлa əвeд вaн жи т'əви сəвтa дəнгбeжa бьвə, хəмьлa бaтьни бьднə шaйa мə.

Сəрдə'вaти р'азибунa хвə дьдə Һазьрa гьшкa бəнa, вəки қьрaрa т'əвaйи дəрхьстьн, кə зозанa Т'утeдa бьвə.

Нһa сəрдə'вaти дьвeжə, əм гoти һəвр'а қайилбьн, қьрaкьн, к'а чьқас хвəндие мəе һəвьн. Бонa вe йəкe əз жь Һ'əрəмe Һ'əмид бəге һиви дькьм, вəки қасəкe вe пьрсeвa мьжллбə— т'əмaмийa гьрəгьрa, мaлхeд мaлa, eд кə Һ'ьшe мə лe дьбьр'ə, Һ'əсaвкə. Лe нһa əм қасəкe хвə финщaнa қaвeвa мьжлулкьн. Усьве Хвəдо дьвeжə щaһьлa, вəки бeжнə Щəвaрa хушк, жьнa Мьстo бəгe, бьрa қaвe вaнр'а бинə.

Хелəкe шундa, К'əрəмe Һ'əмид бəге дьвe, вəки мьн Һ'əсaвкьрийə нeзики 500 сьaри вe бəрəвбьн. Сəрдə'вaти дьбəшьрə, дьвe вəлə, Һ'əсaвe мьн у тə һəв дьгрə. Вe нaвнишe щəм хвə хвəйкə у сьвeдa сeвa сор бьшинə пəй вaн.

Шeвьр—мьслə'тeдa қьрaр дькьн, вəки бyкe вəхтa Р'əвaнe биньн, р'eвa лə к'идəрe, к'ижaн гəнди у мaлa к'eдa пəйaвьн, р'əһ'əтвьн. Дəрһəқa щи—eрa пəйaкьрьн, һeсaбунa бyкeдa дисa р'одькьн дьпивьн, тeн сəр гəндe Т'əркəтyе мaлa Һ'əщи Һ'əшим дьсəкьньн.

Һ'əмид бəг у Мəһ'муд бəг дəрһəқa мaлa Һ'əщи Һ'əшимдa гьли дькьн, вəки əв пьсmaмe хьзмe мəйə. Əви хвəхвa пeлa һaн гoтьбy, вəки қайилə бyкe, сьaрa мaлa хвəдa пəйaкə у нһaвa к'əрe хвə дькə. Əви щaмeри, р'əстə р'əст гьлик жи бир aни, вəки чуйə мaлa Усьвe мə у пьрсəк дaйə сaфикьрьнe. Əм гəлəки пeдa к'əтьн, вəки əв чь гьлийə, щaмeри гoт, кə əв иди бирaнинa дирoкийə. Əм к'əнийaн, чьмки иди мə фə'мькьр гьли дəрһəқa чьдaнə. Һ'əщи Һ'əшим бь хeрхaзи, бь Һ'ьзкьрьн Усьвe мə, дəстəбьрaкe ви Ə'лиe Мирзə бир aнин у сьлaвe ширьн бь қaрa, бь щəмa вəр'а шaнд.

Усьвe Хвəдо дьвe, һун дəрһəқa вe йəкeдa дисa бир тиньн, чь кə гьшкa бьһистийə. Нһa нə вə'дe „бирaнинa дирoкийə“, чaвa Һ'əщи Һ'əшим əв нaвкьрийə, һун бeжьн,

кõ әw мepьк бь дьл-щан, р'аст бь һ'зкрьн қайлә, кõ әм р'ева, wәхте wәгәр'андьне мала wида пәйавьн. Иан бәр wир'а авитнә әwи жи шәрма бәгәмийа хwә дайә. Мә'муд бәг у һ'әмид бәг дьвежьн, wәки мә qә дәрһәqа дә'wате-да т'õ гьли нәготьбу, әwи хwәхwа әw кьрә бира мә. Гот, wәки әм чьма wи wәдьшерьн. Әw кера мә хwә йа дьзива аниә. Wәлә, чь р'астә р'аст, мә бона ч'ә'в, зара нәдхаст бь-гота, Щамери чуйә Р'әwане ль мала хьзме мә — пьсмаме хwә, пе һ'әсйайә. Бона сәрдә'wати к'õме хwә бәрбь ә'смана давит, wәлә, лайиqә, wәки к'риве wә йәки õсанә, Ә'лие Мирзә у Хачатур аг'а дьвежьн, wәки һ'әщи һ'әшим, дйа wи нәмьро, занә чьма õса дьвежә. Әwи зәрп бәр ч'ә'ве хwә wәхта бь готьна wи „биранина диpоке" дитьнә у дьхwәзә, Усьв бьвә Р'әwане мала Аво бәге пьсмаме хwә, кõ қиза wи кõр'е хwәр'а бьхwазә. Мә бьһистйә, wәки Аво бәге готиеда, кõ тõ Усьве Хwәдо бини, wәлә, әзе қиза хwә п'еш-кеши кõр'е тәкм. Әw лома шайә, чьмки дә'wat мә'нәкә, кõ Усьвр'а хәбәрдә, т'ек'әвә дьле wи, бьвнә досте һәв. Әwи дьхwәст мә һәрда һьлдә бе мала Усьв. Ле wәхта әв мә'нә чебуйә, иди к'õме хwә бәрбь ә'смана давежә. Шõхõле wи че дьвә.

Усьве Хwәдо дьве wәлә, шõхõл Хwәде чедькә. Мерки һьнщки жь мала мә чуйә, т'ьме wә'де т'әви мә дәрбазкьри шекьрандийә, wәкә шире хwә готйә, лома жи Хwәдее wәкә дьле wи бьдеда. Әм 500 сйар, бук зә'вева мала к'еда пәйа буна, к'е аqас щõлә'т бькьра?. һ'әщи һ'әшим, wәки бь һ'зкрьн wейәкер'а қайилә, wәки õсанә щамерәки щõмәрдә, п'әрда бәр ч'ә'ве wи т'õнә у һ'ълбәт, бь we йәке õса жи дь-хwәзә зәрпе хwә нишани хәлqедә, доста, һәвала хwәр'а қазанщкә. Wәлә, бьлә мьн әw һ'зкьр. Әw мәрьwәки масте мьнә, әз гәләки қәдре мәрьве õса дьгрьм, Усьве Хwәдо па ше дьвежә Ә'лие Мирзә, wәки к'идәре wи дьвини, һ'әтани һе мә дә'wat нәкьрийә, бежеда, кõ Усьве Хwәдое ә'сә т'әви тә бе мала Аво бәге.

Гьрәгьр бь дәрәм, дәрәм т'ьвдарәкдитьна дә'wате дьвиньн. Әwана һәр тышти һәвр'а дьдьнә қайилкьрьне. Хәба-те п'арәwәдькьн, кõ к'и бона к'ижан гьли, к'ижан дәрәще щабдарә. Бона зозана Т'утеда wәгьртьна чадьра, wәкьрьна сьвре, һазьркьрьна щие говәнде Мәһ'муд бәг, Аһ'мәд бәг готи мьжулбьн, сәва газикьрьна хwәндийа дәстпекьрьнә һәрсе кõр'е һ'әмид бәге — К'әрәм, Мәщит у Фәтһ'а.

Wә'де дә'wате, р'оже we мала хьзмр'а гьредайә. Дьс-перьнә һ'әмид бәге, wәки хwәхwа һәр'ә сәрики wанхә, к'а к'әнге бен бука хwә бьвьн. Пьрсе хәмле буке у зә'ве ед дә'-

вате дьсперьнә Хачатур аг'а, вәки әв сәр т'әрзиед әрмәниед брайә баш, бь дьле һәрдә гәла к'ьница бьдә дьруне.

Бона т'әмам һаж һәв һәвын, к'а чава шәхәле хвә кьрьнә, бона сәрверикьрьна дә'вате, чава дьвежьн, қәт'ике-давә, қьрар дькьн, вәки һ'әвтеке шунда диса ль вьра бәрв-бьн. Сәрдә'вати дьве, вәки вьр'а гәләки фәрз, ләзмә, кә сәрики Габрел аг'ахә, чьмки әв баш һаж мала хьнами һәйә: Әвә ль Р'әване телеграме бьдә к'омәкдаре дәвсгьртие п'адшейи ль Т'влисе, бьра ә'сә бе дә'вате, чьмки һазьрбу-на ви һөрмәтә у ве дәв'са щие Әләшәрф бәге бьгрә.

Сьвәтьре сәрдә'вати дьвә меване Габрел аг'ае мьл-к'әдар.

Габрел аг'а, кәр'е ви Костан аг'а бәри һатьна мевана 2 щара мала Ә'лихане П'әнәхан дьқәсьдьн. Вьра әвана йса жи дәрһәқа сәрдә'ватида хәбәрдьдьн. Әвана го иди т'ьв-дарәке дә'вате дитьбун. Бона шайе шандьбунә Иране, вәки бәрдәвкәд ша, пьсмамед ван бен.

Щьһезәки готьна тә қиза Бабахан һ'әсни ханьмер'а һазьркьрьнә. Габрел аг'а паше дьвежә Усьве Хвәдо, вәки әвә гәләк тышта дәрһәқа хәйсәт, р'абун, р'уньшандьна ма-ла Ә'лихане П'әнәхан, Бабаханда вьр'а бежә. Р'аст кьрьә, вәки һатйә, мала вида пеш гьшкава әви изьн нәда хвә гь-лие йса, кә нәһ'әшцәнә сәва т'әмама бежә. Нһа вәрә, әме нава хасбаг'чәда бгәр'ьн, әме р'унен у те гәһдарйа мьн бь-ки. Усьве Хвәдо, Габрел аг'а нава хасбаг'чәда сәйрабиш дьбьн, бәр дарәкә мәрхе р'удьнен. Пешбәри ван гола аве бу. Нава голеда мә'сиед аләбалх п'ьр' бун, к'еләка го-ле дә канибун, вана веда һ'ьмам бу. Габрел аг'а дьвежә Усьве Хвәдо, вәки мала ван орт'а шәһәрданә. Чарнькале ве суркьрийә. Т'әмамийа мале бь баг'ед бәдәвва һатйә хәмьландьне, пешбәр, баг'чәки гәл сосьнайи бьч'укә. Бина ван минани қог'а щьнәтейә, авайи гәләки мәзьнә. Сәра, вәки шайе теда бьвә, нһава йса хәмьландьнә, мәрийа т'ьре бь дәсте мәрвәе бәтьни һәр тышт һатйә данине. Сәра гәләки фьрәйә. Ле вьра ве буке биньн бькнә дәсте зә'-ве. Ль вьра ве дәа' у ширәта һәрдә гәла бькьн. Щие сәрдә'вати, бәве буке, пьсмамед ве башқә һатйә хә-мьландьне. Сәр һәр к'өрсике пар'а бь фарьзи ньвисинә, вәки әв бона к'ейә. Вәлә, ль вьра йса 7 к'өрсие бь дарә гузейә қавәр'әнги данибун, бь т'ьхмина мьн әв сәва сйаре букенә. Усьве Хвәдо вьра навбьр'ие дькә нава хәбәрдана Габриел аг'а, дьвежә, вәки чава дьқәвьмә т'әне ақас к'өрсие бона сйара башқәкьрььн? Сйаре мә, мә һ'әсав кьр-

йә 500 мәринә, Габрел аг'а дьве Усьв щан, мьн ӧса т'әх-мин кьрйә, к'а әме бьнһер'ьн тӧ дьвежи, вәки Һ'әмид бәге һәр'ә ванр'а хәбәрдә, кӧ чьқас хвәнди һәр'нә мала ван, әм сәбьркьн, вә'дәе әве йәке мәр'а бежә.

Ле бь аҫыле мьн әванае һәма аҫас сйара жи қәбулкьн, чьқас к'ӧрси мьн вьра дитьн, чьмки тӧ хвәхва бьдә һ'ыше хвә, әванае қиза хвә вәр'екьн, нә һ'әвшие һатына гәләк сйаранә. Әв йәк қәт бәр гӧһе ванр'а жи дәрбаз навә. вәки мина һьнәка бежьн, бьнһер'ьн чьқас сйар һатынә бона қиза мә. Әвана хвә нас дькьн. Заньн, вәки навә ван һәрдәра Әрмәнистане, Ирене, вәлатед майинда һәйә. Әв һ'әвшие п'айи, пәсьна ниньн. Паше шәһәрә, we к'ӧ әвқас сйара т'әглифкьн, т'әмамия р'ийа we бенә гьртьне. Әвана we йәке нахвазьн. Әз ӧса жи заньм, вәки хәйсәте we малейә, әв пәй тыште зедә нак'әвьн. Әвана дьхвәзьн, вәки мәрьве ӧса вана бьқәсьдн, кӧ һәр йәк дәвса 100 мәри бьгрә у жы ван нәхшед баш һьлдьн. Әв мал чуйин-һатына we т'әви малед майин кемә, чьмки һьнк'уфе we кемьн. Лома жи әв һини гәләка нәбуйә. Дури хәйсәте вейә бәрәвбуна п'әр'а, һевьрза ван, гьли—готьне кем—зедә. Бь һ'әсавһьлдана ван дәрәща, тӧ гьлие мьн т'алан нәкә, те нһа бьбьһейи, әгәр вана Һ'әмид бәгер'а нәгот, бьра әқас сйар бен, чь дь-хвәзи бежә. Паше әв нәфәрзә. Вана чьқас гӧт, һун жи әвқаса бьвьн. Фәрз әвә, вәки һун мал кӧр'әпә шәе Иранеда мьқати дәрәще хвәвьн.— р'ьнд р'авьн-р'унен, һөр-мәта хвә дәсте хвәда хвәйкьн. У хазма тӧ, вәки нә жы ванайи, готи р'ьнд бьк'әви кьрасе ван, Усьве Хвәдо дьве, вәлә әзе гӧр'а тә бькьм, чьмки тӧ вана р'ьнд нас дьки у тӧ насийа мьн бь шур'е дурәкә дьди ван, сәва we йәке т'ӧ вәхта бьркьрьне т'ӧнәвә.

Габрел аг'а, вәки мәрвәки дурдити бу, дьве Усьве Хвәдо әз нһа дәрһәда чәнд дәрәщед хәйсәте Әлихане П'әнә-ханда жи тәр'а бежьм. Чьмки бей ви т'ӧ тышт нае кьрьне, Әв йәк тәр'а лазьмә, вәки чава бьхвази һ'ӧкӧми сәр ви бьки. Әв чь кӧ әзе тәр'а бежьм, бьра тәр'а һәр'ә гӧр'е. Һ'ьл-бәт мьрьна тә дьжмьн к'әвә. Чьма әз ӧса дьвежьм, чьмки әв гьлие тәр'а бежьм, т'әне әз заньм, бьра шыке нәвнә сәр мьн, вәки мьн тәр'а готйә.

— Әре, бу, қә гьлие тә дәве мьнр'а дәрдык'әвә? Һ'ә-тани нһа тә әқас гьлие бь сӧр' готьнә м-ьн, тә дитийә, вәки йәк бежә, кӧ Усьве Хвәдо ва готйә,— сәрд'әвәти шаба Габрел аг'а дьдә.

Габре л аг'а дьве, вәки мьн ит'бара хвә тә нанйа. мьне қә тәр'а гьлик бьгота? Сәр хатьре тә, пәй һатна жы мала

тә, бь мә'нед башқә—башқә әз вана дө щара қәсьдимә, У мьн бь чә'ве қасьдие вана нһер'ийә, вәки вана һе баш наскьм у тәр'а бежьм. Дә вәрә нһа, әв дора хвә дьнһер'ә, вәки кәс т'өнә, әзе тәр'а бежьм, кә те чава тамара Ә'ли-хане П'әнәхан быгри.

Әв гәләки ич'ке һ'ыз дькә. Мьн мала вәда гот, вәки әв ич'ке вәдхвә, нә кә ич'кә ви, ле тә п'ак бьзаньбә, әгәр тәр'а лазьмбә, вәки гәһдарийа ви жь пьрсәке дурхи, к'аса шәравейә мазьн бьдә бәр, әв әве к'асева, бь сәһ'әта дькарә мьжулбә, щарна жи хвәхвә пер'а хәбәрдьдә. Әв йәк т'әне әз у әв заньн. Әви щарәке жь мьн һиви кьр, вәки вәхта йәк к'асәкә мазьн датиһә бәр ви, бьра нәһелә, чьмки хвәхвә изне надә хвә бежә. Пела һан, әм р'есторана Гаспарда р'уньшьтбун, к'аса мазьн данә бәр ви. Мьн жи т'әмлийа ви биркьрьбу. Әви т'әмабийа сәһ'әтәке әве к'асер'а хәбәрда, паше мьн, чава дьвежьн әв һ'ышйар кьр. әв зоре жь к'асе, хәбәрдана т'әви we дурк'әт. Әм дәрк'әтьн, әви готә мьн, тә чь ани сәре мьн? Әз бәр хвә к'әтьм, мьн готә, мақул бьбахшинә, чьма мьн Хвәде нәкьри, тыштәки қолайик кьрийә? Әв к'әнийә, сөр'а хвә кьрә бира мьн, мьн готә, вәки әв бира мьн чуйә, бьра нәвә дле хвә. Әви бавар кьр. Әз педа к'әтьм, вәки мә'на к'аса мазьн чийә, әви гот, вәки баве вийи р'ә'мәти ич'кә дьзива вәдхар, бь к'асед мазьн. Нава щәмә'теда дьгот, вәки әзе чава ич'ке вәхәм, әзе чава әве к'аса мазьнда шәраве бьдмә сәр ви дөви, бь к'ижани әқас дөа', наве п'ехәмбәра тенә готне. Паше әзе чава әве к'асе һьлдьм дайньмә нава финщане чае у қаве. Әви бәр хвәда жи пәсьне шәраве у қәватә we дьда, кә п'ышика жи дькә шер.

Вәлә, әв гьлие баве мьни р'ә'мәти, к'асед мазьн дьк'әвьянә бира мьн, лома әз бь фькра хвә жь дор—бәра дьчьмә чава дьвежьн, we дьне, баве хвә бь қьлхе ви зендитие у к'аса шәравейә мазьн дәстада дьвиньм. Әз дьхвәзьм нәк'әвьмә ви һ'али, ле навә, ньзам, к'аһаз—бәньк кьрьнә, йане жи ә'щевәкә т'әбийәтейә майинә. Щарна жи әз хвәхвә хвәр'а дьфькьрьм,— вәлә, әв жи али мьн дькә, мьн дьвә дькә меване баве мьни р'ә'мәти. Вәки гәләки р'ә'м у исаф бу. Вәлә, пәй we к'асер'а, вәхта бәр мьн һьлдьдьн, әз бәса р'әһ'әтьм, бәса р'ә'м, исаф дьле мьнданә, һәр Хвәде заньвә. Габрел аг'а дьвежеда, вәки бе we йәке жи әви р'ә'мә. Бь биранина баве хвәва, ви чахи к'и чь бьхвәзә, чь бькә, һьлбәт тыштед баш, әзе т'әне ле бьнһер'ьм, заре мьн бәр нагәр'ә.

Габрел аг'а дьве, wəki ɔsanə h'əzar ɟari p'əmə p'oh'e баве тəвə. Əw дьвежə Габрел аг'а, wəki əвə йəке кəсəкир'а нəвəжə, ɟьмки we əвə дəрəще бона к'ара хwə, h'əwɟə, нə h'əwɟə бьднə хəбате. — Əwi гəне хwə авитйə стye мьн. Wəki əз ve сəр'е һьлнəдым — данəйньм, — Габрел аг'а дəс-те хwə мьле Усьве Хwəдо дьхə, ле əз дəрнəqа ve йəкеда гəлəки фькьримə, wəki бона qəнци, хазма бона бəхт-... мьраза, сəрфнийazi, дəрбазкьрьна шайа ван. диһаркьрьна сəр'а wa нəгəнəйə, гəне wi нак'əвə стye мьн. Йəке жи гəне wi к'ə һатйə, wəki тək'əвə стye мьн. Əван фькьре мьн нава мьнда тə qəй дьгəт, һəвр'а шəр' дькьрьн. Ахьр --охир алт'ьндарие дьвə h'əзкьрьна мьнə бəрбь тə --əшqа шабуне. Те бира тə, wəхта мала wəда тə гəт, wəки дьле тə бона сəр-дə'watie сəрə т'əне дəрəщəкеда, кə кəр'е кəрманщ qиза кəрманщ настинə. Мьн wi ɟахи ɟь гəт? Мьн нəгəт, wəки h'əзкьрьн һəр тышти алт'дькə, синора ньзанə. Wəлə, h'əз-кьрьна мьнə бəрбь тə жи əз щəлə'ткьрьм, кə əз созе хəви, wəки дабу Ə'лиханə. П'əнəхан, нəqəдиньм y əвə сəр'а wi тəр'а бəжьм. Усьве Хwəдо, wəки к'əтьбу нава хəмед дə'wate, дьвежə Габрел аг'а, кə тə əв гьлийа мьнр'а гəт, т'əне сəр хатьре щəхəлкьрьна qəнщ, ле нə бона we йəке, wəки əм тыштəки əwi щамери бьч'овиньн. Wəлə, нə гəне wi ща-мери һəнə, ɟава тə дьвежи, нə тə тыштəки хьрав гəтйə, дури һьндава тəвə, кə кемасик бə сəр п'еша тə.

Габрел аг'а дьве Усьве Хwəдо, wəхте тə сəр т'əхте шайе р'уньшти, wəхте дьнһер'и, wəки лəзьмə бьлизьн, йане р'авьн щьг'арəке бьк'ьшиньн, ɔса бькə, əw weвa мьжлулбə. We qə wə жи т'əхмин нəкə, һуне ɟава бьхwəзын ɔса бь-кьн.

Əвa йəк.

Йа дьне — əвə, wəки əв мəрьва зу бəрнадə, дьхwəзи к'ивə жи, дə'wat жи на дьхwəзи баве дə'wateбə. Əвə ə'сə wə əглəкə. Те бира тə, тə ɟава сйаре h'əще ханьма qиза хwə əглəкьрьн. Дə һнə тəе тек'əви п'есиpa йəки ve дəрəще-да минани хwə Усьве Хwəдо дьве, wəки, мала тə аь'бйə, тə жи йа мьн y wi щамери ани дани р'əх һəв. Дə'wata мə йа хwəхəтибу, паше гəндə мə незики һəвьн, мəри жь гəндəки дькарə гəзи гəнде майинкə. Ле əмə һəйлə к'идəре бенə к'и-дəре. Əмə жь гəнде Орговейи ль ɟ'йае Синəке бенə вьра дəшта Р'əwane, ve гəрме, Габрел аг'а дьве, ə, хəма шийə, мəрьк дьхwəзə һəрмəте бькə, дьхwəзə, wəки мала wiда гəлəки дəнге дəф y зəр'не бə бьһистьне. Габрел аг'а дьве wəрə əм əwi щамери, һьла һə дə'wat нəбуйə, һəла һə əм нəбуна мəване wi, бəрломə нəкьн. Ле тə we йəке h'əсав һьл-

дә. Нһа бона былэзини, зу дәсте ви дәрк'эви, бука хвә хер, сыламәт бьви, те чь бьки?

Те сәр т'эхтә, р'ьнд текә бира хвә, т'ьме пешийа ви к'асе һьлди, әв ве йәкеда, гышка щер'бандийә, т'ьхмин дькә, вәки мәрыве пешбәри ви, мәрывәки һазьрщавә, хвә сәр гышкар'а дьгрә, у дьхвәзә, вәки гылие ви пешийа е гышка бе бьхистьне. Әв мәрывед өса һ'ьздькә, у али вана дькә, вәки дәсте ван сәрдәстар'авә. Дәма т'эви ви хвә сәрфьһияз һ'әсав дкә. Әв мәрывед өсар'а нак'әвә һ'өщәте. Әв т'әхтә, дор—бәра, т'әмами т'әслими ви дькә, ви бавар дькә, чьмки мәрыве өса, бь т'әхмина ви, мәрдын, щомәрдын. Ле мәрывед мәрд жи Хвәде даеда, Т'әмам гөр'е дькьн. У бәр дадьхон. Әгәр тә әв дәрәщә қазанц кьр, һ'ьлбәт, әв ве йәкеда нә шыкбәрьм, әве т'әмамийа изьн—өхтийариед хвә т'әслими тәкә. Ве бежә тә, вәки чава дьхвәзи, өса сәрвертие бькә. Дә ви чахи иди һәр тышт мәр'ифәтә тәр'а гьредайә. Дьхвәзи 7 р'ожа, дьхвази р'ожәке бьминә. Әв иди дьле сйарар'а гьредайә. А әва жи дәрәщәкә хәйсәте ви, к'ижан фәрзә бона тә—сәрдә'вәтие мала дәвсгьрти п'адше дәвләта Ур'ьс.

Паше тыштәки дьне әз тәр'а бежьм. Әв дә'ватада дьк'әвә дәсте зар'а, әв ве йәке дькә, вәки әв қөр'ә—бабах нинә. Дькарә бьк'әвә кьрасе гышка, ло е зар'а жи. Вәхта ви чахи тә жи тәк'әвә дәсте ви, әве гөләки шавә. Ве тә т'ө вәхта бьре хвөйи тә'ме де—баве щөданәкә. Шие бе ве сәре тә сонд бьхвә. Мьн чь готә тә, әз у тә жорда сәр мәр'а Хвәде занә. Паше, шыкьр мә чь готйә, Хвәде нәкьри тыштәки хьрав теда т'өнә, т'әмам бона хвәшие у ширнайа мәданә. Һуне паше өса незики һәв бьбьн, вәки әме бона вә ед хәриб һ'әсавьн, әв ә'дәте дьһияейә. Ә'мр әве йәке дькә. Һуне нһа дьле хвә жи бәр һәв вәкьн, Һуне әвқаси незики һәвбьвьн, вәки щарна лақьрдие бе п'әрдекьри жи бькьн.

— Мә р'ьнд һәв фә'мкьр, Усьве мә,— Габрел аг'а же дьпьрсә.

— Бәле, Габрел аг'а, сәре песәкьһийа.

Әвайа һьнәки нава хасбахчә дьгәр'ьн у тенә от'аха мевана. Вьра Усьве Хвәдо дьвежә Габрел аг'а, вәки әва чьқа вәхтә ль Р'әванейә, ле бьркьрийә телеграме к'омәндаре дәвсгьрти п'адшейи ль Т'ьлвисер'а бышинә. Габрел аг'а дьве, вәки әв стуе мьн, әзе жер'а телеграме бьшиньм. Усьве Хвәдо дьве те өви, Костан аг'ае көр'е хвә һьлди бейи мала хьнами. Әвана өса һәвр'а қайил дьвьн.

Һ'әвтйа к'ьвшкьри, р'ожа шәмие диса ль гөнде Орго

ве бәрәв дыбын бона пе быһ'әсын, к'а к'е чь кьрйә, к'әнгейә дә'ват, у чь пьрсед т'әзә һанә.

Сәрдә'вати гөһдарийа ғышка дыкә. Һ'әмид бәг дьвежә, вәки мала хьзме т'әзә қәсәдийә. Әвана һөрмәтәкә р'ынд жер'а кьрынә. Го бәрнәддан, педадык'әтын, бьсәкьнә һ'әтани пьсмам—лезьмед ванайә ль Иране тен. Һ'әмид бәг дьве вәлә, бук, мьразе вә ғышка ле бьвә, қизәкә дәләлә, бәжизьравә, әсмәрә, бөрие we қәйт'анинә, вәлә ль зозане мә әв жи бьвә хәмләкә бәдәв. К'ыничхәкьрына we ә'йни минани ед қиз, буке мә р'әнг—р'әнги бу. У дьһатә к'ьвше, вәки we зу бьк'әвә кьрасе мә. Әв готьна Һ'әмид бәге гәләки сәрдә'вати хвәш те, чьмки мәрәме ви бу, вәки бук р'ынд тәк'әвә кьрасе мәйи мьләтие. Хьнами р'ынд к'әре хвә кьрйә, вәки дә'ват бьвә тыштәки ләсәндайине, мәшәләкә незиккьрына мәрьва, незиккьрына бирубавәриед қәнц у бөһбөри. Бона ве йәке сәрдә'вати дьвежә Һ'әмид бәге, вәки әв шамера дьхвәзын шайнкә лайиқи зә'ве у буке бькьн, йа сәрк'әре банка дәвләтә Ур'ьсә ль Сөрмелие. Һ'әмид бәг дьве һ'әлбәт әв йәк жи һәйә. Әвана пәй навә дьне к'әтынә. Вәки ғышк дә'вате бькьнә сәре ғыли—готьне хвә. Усьве Хвәдо жи дьвежә, вәки әме жи Әса бькьнн кә йа мә сәр йа ванк'әвә. Нәхшед мә наенә биркьрын. Һазьр дьвежьн, вәки Хвәде дәнге тә бьбьһе, готи йсавә.

Һ'әмид бәг дьве, вәки к'ынци бук — з'ә'ве бь шур'е р'оһьлате дьрунә. Хачатур аг'а к'ынщед жь алие т'әрзиед әрмәнида дьруйи.— е р'ожа сйаркьрына буке у з'әвейә бь форма мьләтие тинә, нишани ғышка дьдә. Т'әмам вана бьмбарәк дькьн, әвана бь қөсур һатьбунә дьрунә. Һьнәк һәвр'а дьвежьн, к'а әме карьын минани ван к'әре хвә бькьн, чәнд щийа говәнде бьгәр'иньн. Сәрдә'вати дьве, нә мьн һежа гот, кә нәхшед мә готи һе башьын. Зозан, ч'йа әв иди сәрдәстинә. Нава гәл сосьнада чәнд говәнде бьгәр'ын. Дә һһа тә ғылие хвә хьлаз бькә, өзе паше диса хәбәрдым, Һ'әмид бәг.

Һ'әмид бәг дьвежә, вәки бона р'ожа дә'вате, бона кә чьқас сйар һәр'нә вьра, Ә'лихане П'әнәхан хвәхвә сәре ғылийа вәкьр. Бабахан жи вир'а қайил бу, бь готьна ван, әв һазьрын 2 һ'әвтийа шунда, р'ож 21-е һ'әзираңе к'ьвшкьрын. Һ'әмид бәг хәләке лавька дьһһср'ә, дәнге хвә һәкә. Әвана т'ьре әви иди хәбәрдана хвә хьлазкьр. Аһ'мәд бәг дьвежеда, ле тә биркьр, бежи, к'а чьақ сйаре һәр'нә мала ван. Һ'әмид бәг дьве, вәлә, сәва вьра мьн дәнге хвә бьр'и, мьн нәхвәст, дәстхвәда дәрһәқа we йәкеда бәж-

мә wә, wәки һун бәрхwәнәк'әвһн. Т'әмәм дьвежһн Хwәде нәкә әм бәр хwәк'әвһн, әм дә'wатванһн. Әм шабуна хwә qә т'әмамияа мале дһһһаер'а нагәһер'һн, Хwәде нәкһри чь буйә, wәки әм бәрхwәк'әвһн?

Һ'әмид бәг дьве дә һһа бьбьһен. Әw диса готһна хwә дәрәнг дехә, qәст бәндә öсә дькә, wәки лавьк әщевмайи һеминһн ле бьхwәзһн, нәхwәзһн we һ'әйфа хwә бинһн. К'ә-рәме көр'е wi дьве, баво, дә бежә, тә чь мәрийа к'амчойи дьки? Һ'әмид бәг дьк'өхә, дьве бьсә, лалао, әз гәwьрийа хwә т'әмьзкьм, әзе бежьм. Һ'әмид бәг дьве wәки әз сәр-дә'wатие хwәр'а бежьм, wана әв гьли да дәсте мьн— Готһн, кө we жь мә 7 кәса чавә сйаре буке qәбулкьн. Т'әмәм ч'ә'ве һәв дьһһер'һн, Усьве Хwәдо лева хwә дьгәзә. Гьлие Габрел аг'а дьк'әвһнә бира wi, сәрдә'wати бәр дьле гьш-када те, дьве бьра готһна wанбә. Әме öсә бькьн, wәки жь мә қәсәк нәхәйидә. Нһа әз хwәхwәе бежьм, кө к'и у к'ее бьвнә сйаре буке, бенә мала хьзме мә. Әw бь ве хәбәрданә дәрә әве хане дьгрә. Лә т'әмәм диса зур' дьвһн, ч'ә'ве wi дьһһер'һн. Һәр йәк һивийә, wәки сәрдә'wати навә wi бь-дә. Ле әw ве гавә дәнге хwә нәкә, гөһдарие дьдһнә сәр хә-бәрдана Ә'лие Мирзә. Әw, wәки чубу мала Һ'әщи Һ'әшим, дьвежә, wәки шәмери р'әнд к'әре хwә кьрьйә у һун гьшк сьлавдькьрһн. Готһна Ә'лие Мирзә, ша—ша хәбәрдана wi лавька һеди—һеди жь мә'лумәтийа Һ'әмид бәгейә хьлазие дурдьхә. Әwана диса р'әнге хwә хwәш дькьн, гөһдарийа һәв дькьн.

Сәрдә'wати дьве мали ава Һ'әщи Һ'әшимр'а, шәмери хwәйе созе хwәйә.

Дәрһәқа ль зозане щие дә'wәте, говәнде, чадьр, хәйбә-тада Мәһ'муд бәг, Аһ'мәд аг'а р'әнд фькьрибун, әwана һәр тышт анәгори qәwl—мәщала кьрьбун. Чадьр-хәйбәте бук-зә'ве öсә вәгьртьбун, чавә кө сәрдә'wати готьбу. Зозан һазьр бу бона дә'wәте. Сәр дә'wати бәрбьр'и гьшка дьвә дьвежә, wәки мьн нәгот, кө әме дһа р'әнд г'әвдарәке хwә у дә'wәте бьвинһн, wәки йа мәе сәр йа wанк'әвә? Ве дәрәще-да т'әбийәт пьшта мәйә бь хәмлед хwйә һ'әзар у йәк р'ән-гива. Чәнд щийа говәнд гәр'андьн, хwәкьрьна қиз у буке мә, хорт у шаһьлед мә, аһьл у кал—пире мә жи дьвә хәм-ла сәр хәмла. Бь гьлики йәк йәке те, йәк йәке дьдә т'амкь-рьне. Әв иди сәрдәстийа сәрдәстиейә.

— Wәлә, öсанә,— Хачатур аг'а готһна сәрдә'wәти т'әстиq дькә у сәрда зедәдькә:

— К'е дьхwәзә дәмәкә ә'мре дьһһалькейә хwәш дәр-базкә, бьра ль зозанә дә'wата көрманща бьqәсьдә, әw дә'

ват ед бирнэкърьненэ, бона дитьне һәр тышти зедэтрын у хазма эва дэ'вата, йа мала генерал Гөли Цэвар аг'ае Ә'ли бәгә. Усыве Хвәде дьвежә Хачатур аг'а, вәки һәма бона ви нави жи, бона хирәта мьләтиә готи һәр тышт сәрдәсти-вә, нә бь р'ае мө, р'ае йәке жорьн.

К'әрәмә Һ'әмид бәгә, Фәтһ'а у Мәшит бәгә бьре ви ә'лам дькьн, вәки сәва сор шандьнә пәй 500 хәэндийн, әвана т'әмам һивийа мәнә, к'е р'өжә мө гот, әвә һазьрь-вьн, бенә дэ'вате, т'әмам жи дьхвэзын һәр'нә мала бавә буке, ижа ве чававә?

— Ижа ве чававә? Усыве Хвәдо навбьр'иә дькә нава хәбәрдана ван, ижар әмә дәвса 7 бь 10 мәрияна һәр'нә бука хвә биньн. Сйарә мәйә майин жи ве пешийа мәдабен. Р'астһатьна мәә бьвә ләзәт бьвә тыштәки батыни нава т'әби-йәетедә, ль бәр ч'әм у канйа. Нһава гшкар'а бежьн, вәки әмә 21-е һ'әзираһә һәр'нә Р'әванә, 25 жь вьра дәрк'әвьн, чьмки мьн бьһистйә, әвана өсә зу—зу мө бәрнадьн, к'а бьһер'ьн, мә'рифәта мәә һәвә зу дәстә ван дәрк'әвьн. Ле т'ө шайиша нәк'ьшиньн, ишәлә әмә өсә бькьн, вәки һ'әсавә мө т'әвһәвнәвә. Һ'әму хвәндие дэ'вата мө лайиқи қәдрә бьльндьн, әвана т'әмам малхвә маланә, дәвләтиә эл-ә'ширә мәнә, мәрвьнә хәрхазә мәнә. Әз бейи гөла ә'һйа гьшка нәвьм. Вәлә, т'әмам жи лаиқи һатьна ль мала бавә букенә. Ле, вәки әвана өсә готйә, өсә п'әвк'әть-нә, әм чь бежьн. Әмә ванр'а қайилбьн. Әмә 3 мәрьва жь готьна ван зедәтьр бьвьн. Әз т'әхмин дькьм, һунә мьнр'а қайилбьн, у мьнр'а бьвнә т'ақәт сәва әм бәр дьлә гьшкада бен, йәк — йәки нәхәйндә. Әзә һьнәки дьнә шунда навә ван һәр даһа бьдьм. Ле нһа к'а әм қасәкә жь хәм—хәр'әгә дэ'вате дурк'әвьн. Вәрьн әм қасәкә хвә-р'а к'ьшьк бьлизьн. Дәма листька к'ьшькә т'әмам дьфь-кьрин, к'а Усыве Хвәдое навә к'е бьдә... Навбьр'йа шевьр-мыслә'теда шаһьл хвәр'а говәнде дьгрьн. Дәнгә ван гөнд бәлә дьвә, қиз у бук, хорт ша дьбун. Әвана т'ө қәй дьвежи йәк йәкир'а к'әтьбу һ'өщәтә к'а к'ьнщә хвәва, хәмьлед хвәва чьқаси һәв зедәтьрн. У чьқаси һәв хвәш тен. Го-вәнда бәри дэ'вате гьран дьбә. Бьн аһазә к'әлама мәйә говәндәйә класик: „Һа Гөлә“ р'әқас к'әтьбу чоке гьрөгьрә шевр—мыслә'те жи. Әвана дәмәкә шевра хвә бир кьрын. Хәма к'ейә, шабун кә'тийә дьлә гьшка. Әв шарна жи гә-ләкә жь шөхөл, ә'мәл дьһелә, чава ве гавә т'әвбуе мысл-ә'та гьран. Говәнд дьгәр'ә. Бь әшқә дьла шан—һа шана гьшкайә. қиз у хорт һәв вәдьгәр'иңьн у пәсьнә кәч'а кьр-манщ Гөлә дьдьн.

Һа Гөле ле, һа Гөле ле...
Һа Гөла р'эза, ща Гөла р'эза,
Сурәт соре, дәүса гәза,
Һәв к'әтһнә, ле лаһьке хәрза.
Һа Гөле ле, һа Гөле ле, Гөла вәмә...
Әз гәһьме бьжарәмә.
Әз бәр кәже ве тер'е р'ьжһәмә,

Һа Гөле йәман, ща Гөле йәман,
Мһн нәкәжә әз гөнәмә.
Һа Гөле йәман, һа Гөле йәман...
Әз бәрделиһа бьранге хвәмә.

Һа Гөла мира, ща Гөла мира...
Сурәт соре дәүсе тира,
Һәв гьртһнә лаһьке п'ира.
Һа Гөле йәман, ща Гөле йәман.
Һа Гөла баг'а ща Гөла баг'а,

Сурәт соре дәүса даг'а,
Һәв гьртһнә лаһьке шехе.
Һа өле йәман ща Гөле йәман...
Һа Гөла һьнди, ща Гөла һьнди,
Сурәт соре, чьқас р'нди.
Тө бәдәһи, щан Гөла гөнди.
Һа Гөле, ле, ле ща Гөле ле, ле.

Сәрдә'вәти қәст бәндә хвә әглә дькә, вәки лаһьк бһн сәүтед к'ләмеда хәм—хәрәқе хвә, кә we ванр'а бежә, к'а к'е бенә мала баве буке, биркһн. Әв һьнәки жи сәбьр дькә у дьвежә вана, щамерьно мә хвә биркьрийә, вәрһн һәла һе гәләк пьрс пешийа мәнә. Мә'муд бәг, вәки т'ьме бь лақьрдие хвә гьшка хвәш дьһат, дьве иди чь пьрс манә, Усьве мә, те нһа наве ван мәрьвед һ'ьзкьрие хвә бьди, кә we тер'а т'әвайи бенә Р'әване, мала баве һ'өсни хәһьме?. Усьве Хвәдо дьве, вәки тө диса гьлийа т'әвһөвнәкә. Вәлә т'әмам жи һ'ьзкьрие мьһн, ле вәки өсабуйә, әз, йане тө, йане йе дьне, чь дькарһн бькһн, әм готи дьле хьзме хвәва һәр'һн?

Дә әз на тө. Вәрә тө хвәхва бежә мә, дьле тә к'и хвәст, наве ви жи бьдә. Мәһ'муд бәг дьвежә, вәки стөхөла, сәре дә'вате тәйи, тәйи гөла гвоәнде, хвехва қраркә. Әз лақьрдие хвә дькьм. Мә пешиеда жи гот, вәки тө наве мә бь-

ди жи, әм нькарын бен, хун хwәхwа заньн, иди h'әwще хә-
вәрдане нинә.

Гышык р'удьнен. Усьве Хwәдо гази К'әрәме h'әмид
бәге дыкә, дыве әз наве к'е дывежым, тә щәм хwә бьнвисә
у әве нивисаре бал хwә хwәйкә, we паше бона дирика әве
дә'wәте, к'ижан мысқаләкә дирика мәйә мыләтиейә, кер
бе. К'әрәме h'әмид бәге қәләме һылтинә у һывийа готье-
йә. Готья сәрдә'wәти гышка дыкә h'әле ван мәрийа, ед
кә ләт'әре дьлизьн у ч'ә'вньһер'инә, к'а бәхте ван ледь-
хә, йане на. П'ьртә—п'ьрта дьле ван бу. Усьве Хwәдо ды-
ве, демәк, вана готья 7 мәри, ле әзе сьсийа жи сәрда зе-
дәкым жь алие хwәда, т'әхмина мын әве дьле хwә нәкын.

— К'әрәм, тә бьнвисә пешие наве Габриел аг'а, паше
наве кәр'е ви Костан аг'а. Әван һәрда хун р'ьнд нас ды-
кын, әw досте мала хьзме мәнә. Һатья ван һын бона мә
дәст дьдә, һын жи we хьнаме мә бьдә шакьрыне. Т'әмам
дывежын ог'ьрбә р' астә. Усьве Хwәдо дыве паше газье
хwә мын нәкын, wәки мын шевра хwә wә нәхьстйә. Дә әз
һна наве к'е һьлдьдъм, әгәр гьлики wә һәйә, һнава бөжын,
паше иди дәрәнгә, чава дывежын гьлие дәрбазбуйи нә е
хwәйайә. Сәрдә'wәти гышкар'а қайил дывә у наве Марти-
рос аг'әе Идье, Канайан һылтинә. Т'әмам дывежын, wәки
лайисә, мали ава. Паше К'әрәме h'әмид бәге наве Ә'лие
Мирзә у Хачатур аг'әе Вәсил аг'а дьнвисә. Һазьр һәрда
бьмбарәк дыкын, дывежын хwәзла мә ч'ә'ве wә. Һәрдә ды-
вежын, wәки хун хwәзлайа хwә мә тиньн, к'әрәмкын жь
wә дөдә бьра дәwса мә һәр'ьн. Сәрдә'wәти дык'әвә нава
гылие ван. Әw дывежә, бөле, хwәзла мә ч'ә'ве гышка, кә
we бьвьнә хwәндие ве шайе, әв шайи йа мә гышкәйә, әм
гәрәке һьм бона чуйа, һьм жи бона т'ьвдарәкдите шайе ша
вьн. Т'әмам дывежын Хwәде ог'ьра чуйар'авә.

Усьве Хwәдо дывежә һазьра, wәки наве ед майни хун
бьдьн. h'әмид бәг дыве, шамеро, тә дәстпекьрийә, әw изна
тәйә тә жи хьлазкә. Сәрдә'wәти дыве К'әрәм щан, наве ед
дыне бьнвисә. К'әрәм наве к'омәкдаре дәwсгьртие п'адше-
йи, кә Т'влисе р'удье дьнвисә. Һазьр дыпьрсьн, к'а әве
к'ә бе, к'е жер'а бежә? Усьве Хwәдо дыве мын wәр'а нәгот,
кә әзе щаве бьдьмеда. Ә, дьвен башә, тә готиеда.? Сәрдә'-
wәти дыве, һна иди әв мала Габрел аг'ада һивийа мәйә.
Сйаре 8 бьнвисә К'әрәм щан, наве Ә'лихане П'әнәхан
хwәхwа. Т'әмам дык'әньн. Вана т'ьре сәрдә'wәти h'әнәке
хwә дыкә. Усьве Хwәдо жи занә, wәки әвана баварнакын,
ле дьдә бавәрьрыне, wәки әw занә чь дыкә. Әз әве йәке
қәстбәндә йса дыкым, wәки дьле ви бьк'ьр'ьм, wәки мә

1
we дaмe хaрив h'эсaв нaкa, aлиe мaдa элaхepиe бькa. Эw хwэхwae жи зaньвa, wэки мьн qэстa нaвe wi hьлдaйa. Лe we шaвa, wэки эм фapqиe дaнaйньнa opт'a хwэ y wi.

— Hэрдe дьнe, нэрдe дьнe к'инa,? — Cyтo бaг дькa гaзи.

— Иaк зa'вaйa, e дьнe сepдa'wэтийa. — K'apэмe h'э-мид бaгe щaвe дьдa, wэки we нaвe wан нэрдa пeшиe бьнви-висa, чьмки бeй wанa дa'wат нaвa, эwьн сepa шaйe.

Усьвe Хwэдo дьвeжa, wэки мa'pифэтa дьнeйa, кo нaвe хwэйe кepa пэй нaвe гьшкaр'a бeжьн.

— Эм бeйи мa'pифэтa тa y зa'вe нэвьн, Хwэдe wэ he нaв ширьнкa, oг'ьpa xepa y нaмис wop'a, — т'эмaм дькьнa гaзи.

Сepдa'wэти, Э'лиe Мирзa, Хaчaтyp aг'a p'aзибунa хwэ дьдьнa гьшкa бoнa we йaкe, wэки wанa qaйильa хwэ дaйa y oг'ьp wанp'a хwэстийa, кo мaлa хьзм бьвьнa мeвaн.

Сepдa'wэти p'aдьвa шпийa, гoтьнa хwэйa т'ьвдaрэкди-тньeйa хьлaзиe дьвeжa. Эw гaзи Э'лиe Мирзa, Хaчaтyp aг'a y зa'вe — h'эсaн aг'ae Э'вди aг'a дькa, wэки нaзьpьн т'эвaйи p'эк'эвьн. Эw дьвeжa нaзьpa, wэкии эвe нэp'нa Aлaчaлyе. Ль wьp we cьвe бь 2 фaйтoнa п'эшк'еш, к'ьн-щeд бyк y зa'вeйa дa'wэтe бьшиньнa мaлa Бaбaxaн. Дoсвa эвe нэp'нa Идьpe, сep p'йa хwэ Mapтypoc aг'a hьлдьн y бop-xwэ бьдьнa P'эwанe. Дьвe мьн пeшиeдa гqтьбy Гaбpиeл aг'a, wэки эw Kocтaн aг'ae кop'e wi, к'oмэкдape дaвc-гьртиe п'aдишe мaлa бaвe бyкeдa p'aсти мa бeн. Лe фькьp-йa, wэки днa бaшa нэp'нa мaлa Гaбьинeл aг'a, p'ожaкe мa-лa wидa p'эh'этбьн, cьвa 21-e h'эзиpaнe мaлa хьнaмидa нa-зpьн. Т'эмaм qaйльa хwэ дьдьн, cаг'и-слaмэтиe дхwэзьн.

Усьвe Хwэдo дьcа дькa бipa гшкa, wэки 25-e h'эзиpaнe cиap пeшия' wандa бeн, wэxтa эw ч'эмe Эpэз дэpбaзбьн, низикaйa гoндe П'aникe, гoндe h'эщи Бaлo. Дэpнэqа пьp-сeд т'эзa, гoнaстьнeд хэмлeд дa'wатeдa гoнe мae т'ьмe cэp нaв нaвa.

Мaлa cepдa'wэтидa нэp тьшт кьpьбун, бoнa дa'wатe. Гoнд гoндити бь э'йди нaтьбy хэмьлaндьнe. Т'эмaмa хwop'a к'ьнщe т'эзa к'ьp'ибун, qиз — бyкa бь хэмлe бэдaв хьн фэсьлaндьбун, лe Mэ'pуфe дэнгбeж к'ьлaм дьгoт.

Сальh'o, кop'o, тo нaмepи, нэ щaмepи.

Wэки тo мepби, щaмepби,

Хирэтa мepa тэp'a нэйa, wэрa бьшкeнa к'ьлитe чьвтe зэр нэмькa, мьвтa дepи.

Һай дьл... һай дьл...

Көр'о, көлмало, бышкенә к'ълита чьвте зәр мәмька,
мьвта дери,
Вәрә, сәре хwә бьдә, мале хwә бьдә, щане хwә
мын бьр'эвинә, нәһелә, бәр п'әрдеда бука р'убхели.
Һай дьл, һай дьл, дә һай дьл...

Сальһ'о, көр'о, бәжна мын зьравә, көлилка бәрбьр'ойә,
Эт'имо, бәжна мын зьравә, көлика бәрбь р'ойә,
Вәрә кавле гонда т'эмашәкә, Хwәде мерә, Хwәдена
э'йанә ч'э'в у бөрие мын бәләкын, бәжна мын зьравә,
деме мыни гөлийә,
Зьмане мыни қәйсә ширьнә, тō дьвежи гәзойә.
Эт'имо, қәй дьвежи гәзойә,
Вәрә кавьле гондада сәре хwә бьдә, мале хwә бьдә,
щане хwә бьдә мын бьр'эвинә.
Wәй эт'имо, гьли—готьне хәлqе сала, мәһанә.
Гьли—готьне мын Сальһ'е аг'е һәр р'о бь һәрр'ойә.
Һай дьл, wәй дьл.

Сальһ'о, көр'о, вели, һа бь вели.
Малхраво, вели һа бь вели.
Бәжна мын зьравә шета көлилка һ'афа гели.
Малхраво, шета көлилка һ'афа гели. Wәрә кавле
гондада мын бьр'эвинә.
Тō весьве мын нәһелә бәр п'әреда, бука р'убхели,
Һәйдыло, һәйл дыло....
Эт'имо, тō һәрке мын дьр'эвини, бьр'эвинә, һәрке тō
мын нар'эвини, кавле гондада дури мынк'эв.
Көл, һа көл, һәй дыло....

We шәве қиз—буке Алачалуе говәндәкә хwәш гьртын.
Әскәре ур'ьс һатынә дитьна говәнде, го Хwәде вана жи
дьлист, ле 3—4 әскәра жи бона хатыре генерал хwә Әлз-
шәрәф бәге, дәстмал гьртбунә хwә бәр һәв, дора һәв дь-
звььр'ин, листька ур'ьси дькьрын. Әвана we шәве бона
хатыре көр'әпә генералә хwә, зә'ва һ'әсән аг'а әwқас гөллә
агьркьрын, wәки т'әмамия гөндие Ташк'орпие һ'әлшйанә
Алачалуе, вана т'ьре гөлле һәwариенә, ед газикьрына
к'омәке. Wәхта әвана тен, Хwәдо һузо у Әскә Озман дьве-
жьнә ван көр'әпә хwә, wәлә, мөе сева сор бышанда пәй
wә, ле дьле мә wәр'а саг'ә, һун бь ньге хwә һатынә.
Дә wәрын, к'әрәмкын т'әви шайебьн, го we шәве һ'әтани
бәрбанга сьве гөндиед һәрдө гонда дә'wатәкә готьна wә
кьрын. Сәрдә'wәти, зә'ва, Әлие Мирзә, Хачатур аг'а жи

шар—шара к'елэка һав р'удыштын. Эвана бы фькьра хвэ
ль Р'эване дырэсдин, говэндэд мала хьзмда т'ьхмин ды-
кьрын у дуса бын дэнге дэф—зөр'неда жь мьтале хвэ дур
дк'этын, дбунэ шэ'де говэнда к'орда кó ван дыбу хэлэц у
шьрит. Р'ожа к'ышкьри сардэ'вати бэри р'ек'этыне мэри
йа дышина мала Мартирос аг'а. Вэки эв к'аре хвэ быкэ,
эме бен у һэр'ын, чьмки Р'эванеда һивийа ваньн. Шэваве
Т'эмо, Эсе Озман у Сэлиме Иса дычынэ Идыре, вэки ша-
ве быднэ ви эрмэние бы һэбуна хвэ, бы алие қалэм—дэв-
т'эрева э'йан, р'ева р'асти Мьстэфа бэге Э'мэр аг'а тен.
Мьстэфа бэг дывежэ, вэки эз жи дычмэ мала Мартирос
аг'ае к'ьрив, эме т'эвайи һэр'нэ Р'эване, дэ'вата мала
гырэгыре мэ. Сардэ'вати дэрһэқа ве йэкеда һэла зува го-
тбу мьн. Һун иди зэ'мэте нэк'ышиньн, вэгэр'ын. Эзе чь
лазьмэ бежмэ Мартирос аг'а. Эве тэ р'азибуна хвэ дыдынэ
Мьстэфа бэге у вэдыгэр'ын.

Вэхта һэрдбэ вэдыгэр'нэ Алэчалуе Усьве Хвэдо дыве
жэ ван, вэки Һун ч'викбун, чьқас зу чун—һатын. Эвана
дывежын, кó һ'ал—һ'эвал ва. Э'лие Мирзэ, Хачатур аг'а,
Һ'эсэн аг'ае зэ'ва ч'э'ве Усьве Хвэдо дынһэр'ын, эвана
дыхвэзын, бежыне, вэки вэхта мьслэ'те т'б гыли нэһатэ
готыне дэрһэқа Мьстэфа бэгэда. Усьве Хвэдо дык'энэ ды-
ве мьн готи наве 10 мэрийа быда, те бира вэ, ле мьн наве 9
мэрийа да, К'эрэм жи нывиси. Ви чахи бса һэвда кэ'тбун
һэр йэк һивийа наве хвэ бу, вэки кэсэки нэгот ле к'а е 10?
Мьн жи қэстбэндэ дэнге хвэ нэкьр.

Т'эне К'эрэм незики мьн бу, вэки наве 9 мэрийа ныв-
исийэ. Мьн эв да сэрвахткьрыне, эви дэнге хвэ нэкьр.
Чь р'астэ—р'аст, мьн зува Мьстэфа бэгер'а готбу, вэки
эзе ви хвэр'а бьвьмэ мала баве буке. Ле вэхта
шэврдарие, эз вэ'дэки дыреж һаж ви т'бнэбум, эз фькь-
рим, вэки нышкева наве ви һьлдьм, эв жи нэгондабэ, кэс
жер'а нэвежэ, ве нэбашвэ. Йэке жи эз фькьрим, вэки дывэ
Мьстэфа бэге шамер гылие мьн биркьрийа... Шамери, Һун
дывиньн хвэйе созе хвэйэ, хвэхва һатйэ, мали ава вир'а.
Эз мэрьвед бса һ'эз дыкьм. Бадьлһэва нинэ, вэки т'эмам
қэдыре ви дыгрын, эви һ'эсав дыкьн дилэван, херхаз, хер-
хвэзийа ви эв кьрийэ һэвале мэ. Вэлэ, эме сэрфийазбын,
п'е—п'аре вийе ог'ра мэ бе.

Гонде Алачалуеда бы дэф—зөр'нэ һэр чар сйара вэр'е
дыкьн. Мала Мартирос аг'ада иди һивийа ван бун. Мьстэ-
фа бэг у Мартирос аг'а бэр сйа баг'а р'удынен, қаве дыдынэ
бэр хвэ, қсэ дыкьн, дэрһэқа дэ'ватэда дыфькьрын...

Һэрда эп'эщэйи хэбэрдан, бауаркьн жь э'рде һ'этани

э'змин хэбэрдан. Э'wana дэргэ ведькын, wэки бын'ер'ын
хэрчаре, кэ э'w нивненэ, нэһатын, дэнге h'эр'инийа хэспе
Усьве Хwэдэ ван т'эслэ дьвэ. Хэрдэ дэнге К'уви нас дь-
кын. Мэрийа пешийа ванда дшиньн. Э'w мэри тен дьвежын,
wэки мэ э'w нэдитын. Мартирос аг'ае баве Дьро дьве wэлэ,
Хачатур аг'а э'w wэгэр'андьнэ мала хwэ, нэр'нэ wьра. Э'ве
тэ дьчын дьн'ер'ын, wэки р'асти жи Васил аг'ае баве Ха-
чатур аг'а э'w гьрт'нэ, бэрнадэ у ног'нэк авит'э э'рде шэр-
же кьрийэ. Хэр чар меван дьвеж'нэ хэрдэ лавьке мала
Мартирос аг'а, дьвен дэ хун хэр'ын беж'нэ wана, бра хэспе
хwэ с'йарбын у р'ек'эвын, э'ме б'нйа баг'е wани мэзын хwэ
wanp'а бьг'һиньн.

Мартирос аг'а жь гот'на хэрдэ лавьке хwэ херс дьк'э-
вэ. Э'w дьфькьрэ, wэки наве дьне э'заве гөр'е чет'рэ. Демэк
Василе мэ ног'нэке шэржекэ, эз ле бын'ер'ым, wэлэ
э'w гае йана қорбана мэ гьшкайэ, Мартирос аг'а ге дькэ
қорбана лавька, хwэ. Мьстэфа бэг паше дьвежэ Усьве
Хwэдэ, wэки э'w хэрд дэwаре қорбан нишана херенэ.
Wэлэ Хwэде, тэ чава бьхwазн, те бса жи сэрдэ'wетийа
хwэ бьки. Дэве гьшкае бэр тэ бе гьредане. Шькьр р'ожа
хwэшэ сьвэда хwэшэ, сьвэда к'е дит'э мэр'ьв сэр р'евэ 2
қорбан бенэ шэржекьрьне, э'w жи мале бсада, Хwэде сэр
шэ'дэйэ т'эмам сэре ван сонд дьхон. Т'эмам ша дьын, wэки
Хэрдэ қорбан нишана ог'ьра херенэ. Усьве Хwэдэ дьве,
wэрын э'wqаси хэбэрнэдын, шамерьно, ч'э'ве мэе хwэхwа
мэк'эвэ. Дэ дэ'watэ, э'м дэ'watваньн, э'м р'ек'эвын. Хwэ
э'ме стэйрка жь э'змана нэйньнэ хwаре?. Э'ме wэлэ, дэ дь-
ле э'вин бг'һиньнэ хэв. Сэва we йэке Хwэде жи к'эримэ. Ло
һэла нэмэрд жи дьвьнэ маш'е бэхт— мьраза, э'м
һөрмэта хэрда дэсте хwэйэ эрмэни, е кал—баве
мэ р'азинэ. Хwэде бькэ биркьрын т'онэвэ. Э'w р'ож 19-е
мэһа һ'эзиране бу. Ь'этани Р'эwане готи чэнд сэх'эта р'е
бьчуна. Бона э'w э'шъз нэвын, дэстпе дькын, жь мэр'ьвед
э'йан хэбэрдьдын. Мьстэфа бэг дьвежэ, wэки э'вин чэнд
шара к'эламе Мэ'руф бьһистнэ, һ'этани нһа жи чэтын
дкарэ занбэ к'а э'w р'нд дэстре йане Э'вдале Зэйнке, йане жи
Шех Сьле. Э'лие Мирзэ дьве, wэки Мьстэфа бэг, чьма
wана һьмбэри хэв дьки?. Хэр йэк шие wи һэйэ. Т'эхмина
мын һьмбэриһэвкьрын нэр'астэ. Чьма?. Чьмки һэнэ мэр'ьв,
wэки к'эламе Шех Сьле ван хwэш тен, һьнэк к'эламе Э'в
дале Зэйне һ'эз дькын, ле бал мэ Сөрмэлиэда т'эмам бола
дэнге Мэ'руф һьндык дьминэ хwэ бөхон.

Хачатур аг'а дьвежэ Э'лие Мирзэ, wэки тэ бса т'эwэ-
к'эл ван гьлийа дьвежи. К'а дькари, һэма бэндэкэ к'элама

Мә'руф, кө шәва дәрбазбуйи гот, бежи. Һәр йәк ақыле ви чава дьбьр'ә фькьра хвә дьвежә, а, тө нһа бежә, әзе бьжм, вәки тө р'аст к'ялама фә'м дьки. Ә'лие Мирзә щава дьдә, вәки ижар тө кари, мьнр'а дьвежи? Хачатур аг'а дьве, вәлә, әз бәндәкә ве заньм, дьхвази нһа бежьм. Сйар лақырдие хвә ле дькьн, дьвежьне, вәки тө к'ө, стране көрманщие к'ө?. Хачатур аг'а дьве, вәки ви өса ч'ә'вәки нәнһер'ын, әв гәләки к'яламе көрманщие һ'ыздкә, қәдыре дәнгбежа дьгьрә. Һәвал диса дьк'әнһн, дьвежьнеда, вәки к'и ижа к'яламе көрманщи һ'эзнакә? Т'әмам жи бона ван, бемә нә һ'әше хвә онда дькьн. Тө бежә, тө зани, бьстьрейи?.

Хачатур аг'а дьве, вәки нә мьн гот, кө бәндәкә к'ялама Мә'руфә шәве дьне заньм у дәстпе дькә:

— Эле, һ'әбубе бәжьна тә зьравә, дара мәрхә.
Һ'әвшә мала баве тәда шинбуйә дара мәрхә,
Шәwq у шәмала ве даре дәшта Сьрмәлине—Р'әване
педа—педа дайә бәр хвә.
Мьне һ'әбуба дьлар'а көртъкәк дайә дьруне.
Дә we 12 т'әрзийә, 24 бәрдәстийә сьвәда кьрын,
нәкьрын нанинә сәр хвә.

... Мартирос аг'а бәрбьр'и Ә'лие Мирзә дьвә:

— Тө буйи зане к'ялама, тө т'ьре тө баштьр иди кәсәк һькарә қимәт бьдә дәнгбежа. Тө дьвежи, вәки готи дәнгбежа, дәнге вана һьмбәри һәв нәкьн, Дә вәрә, нһа әм чава дәнге ви „дәнгбежи“, кө мә бьһист, һьмбәри дәнге Мә'руф нәкьн. Әгәр әм we йәке нәкьн, әме чава заньвьн, к'а к'и жь вана р'ьнд дьстьре, әре?.

Гьшк дьк'әнһн, Ә'лие Мирзә жи щава ви дьдә, вәки әв чьма өса хәбәрдьдә, Хачатур аг'а щамери қә на диса бәндәкә к'яламе гот. ле тө чь зани, тө, бьбахшинә, қә к'ялама фә'мдьки, қә тө һ'әтани нһа к'яламәк т'әмам бьһисти-йә?. Мартирос аг'а дьве, вәки өса мьнр'а хәбәрнәдә, дә вәрә өз жи наве к'ялама бьдьм, тө жи, к'а жь мә к'и наве гәләка дьдә. Әгәр мьн к'ялам нәбьһистьвьн, йәне жи чава тө дьвежи, мьн һ'әта хьлазиә тө йәк нәбьһистьйә, әзе чава наве ван бьдьм. Лавьк һ'әнәке хвә дькьн, дьвежьне қәй тө бәреда хвәр'а наве чәнд к'ялама һин буйи, кө вәхта һ'ө-щәте ва өса хәбәрди. Мартирос аг'а дьве, вәки гьлие өса бәр гөһе ви́р'а дәрбаз набьн, әв р'аст дьвежә, дә ижа бьра нһа Ә'лие Мирзә бе әм бәнде к'яламе көрманщийә бап-қә—башқә бежьн, к'а к'и мә гәләка занә?. Ә'лие Мирзә, дьве на, на, вәрә әм нә кө бәнде к'ялама бежьн, ле к'яла-

ма т'эмами. Мартирос аг'а щапе дьдэ, вэки һэ'йран тó чь дьк'эви к'эр'е мын. вэки эз бэндэд к'элама жи заньм, бэсэ. Ле тó қә наве к'эламэкэ әрмәния нызани, дэ наве йәке бежэ? Лавьк к'эна сьст дьвын у сэр канике пәйа дьвын. Мартирос аг'а бөндөкэ к'эламэкэ Ә'вдале Зәйне хвәр'а дькэ гьнэ-- гьн:

— Вэй дьнйае вэй дьнйае, фәлэк хайинэ мыр'а нае. Ә'вдале Зәйньке дькыр газн, дьго ви қөльнго, тэ чьма өса сэр мыр'а қир'э—қир'э.

Қөльнг дьго, п'эр'—баске мын шкәстинэ, ч'э'ве Ә'вдале Зәйне корэ, р'е навинэ.

Ә'вдал го қөльнго, малхьраво, вәрэ әме мыле хвэ бьднэ мыле һэв,

Һәр'нэ бәр мала Шехе Р'әшэ, бьра ч'э'ве мын саг'кэ, п'эр'—баске тэ быщәбьринэ.

Вэй дьнйае, вэй дьнайе, Ә'вдал корэ р'е навинэ...

Ә'лие Мирзэ, вэки р'евитида башқә готи гөләки ла- қьрди дькьрын, Бь we фә'мдарие, кө р'е ван кьнвэ, қә т'эх мин нөкьн чава гьништьнэ ши, Мартирос аг'а ша дьвэ, дь- вежеда ,вэки дөнгбеж сэр wir'а т'өнәнэ, әв жи йәки ми- на Ә'вдале Зәйнейә. Го т'эмам к'ефхвәш бун, һэвр'а дьвежьн, кө Ә'вдале Зәйне к'ийә, Мартирос аг'а вәхта к'э- лам дьготьн, әв һәла нәһатьбу дьнйае? Вае әме быгьнижнэ мала Габрйел аг'а, Мартирос аг'ае бь дөнге хвәйи минани қөльнге бәр'ие ви жи зөндөгьрти бьһелә. Мартирос аг'а занэ, вэки лақьрдийа ле дькьн, дьве, һ'әйран, өз гьлие вэ жи, гьликоке вэ жи р'ьнд заньм. Мын һәла әвқаси гот, к'а к'и вэ дькарэ к'эламэкэ т'ам бежэ. Һун чьма мында дьк'э- вьн, өз дьхвөзьм вэ шакьм, шабуна вэ зедәкьм. Нә ахьр өм дьчьнэ дө'wатэ, вәлә, мала хьнамида жи, вәхта гьнэ— гьна мын тек'әвэ бира вэ, һуне бьбәшьрын, к'ефа вөе хвәш вэ, ло һәла һуне бежьн, вэки р'евитийа т'эви Мартирос аг'а гөләки хвәшә, шамери, к'элама ньзанэ, ле дьса бөндөкэ йәке гот. Т'эмам дьвежьне, вэки нә һ'әйфа тэ, чьма хвәр'а өса дьвежи, тó р'ьнд к'элама дьвежи, әв бәшәра хвэ хвәш дькэ, һун дьнһер'ьн һун дьса дьк'эвьнэ к'эр'е мын. Әз хвәхва хвэ мөкөр' тем, вэки к'элама ньзаньм у һун хвэ- хвэ жи заньн, кө өз ньзаньм, ле дьса һун йа хвэ дажон.

Әвана бь лақьрдиа р'е хвэ кьндькьн. Дьк'эвьнэ к'эр'е һөв, һөв ша дьбын. Ле зә'ва — Һ'әсән аг'а, т'әне гөһдарийа ван дькыр, вәхта әв дьк'әнйан әв жи дьк'әнйа. Ле незни мала Габрел аг'а бь ван хәбәра гөһдари да сэр хвэ:

— Өз т'ө шара гылие вэйэ хвэш бирнакым, р'ешитийа т'эви вэ қәшмандьнәкә дирокийә нава ә'мре мында.

Т'әмам дьвежынеда, вәки мьразе мө шайа тә бьвә. Сәр дө'вати дьве әз жи, зә'ва жи бей сәре вә нэвын, р'ешитийа т'эви вә р'асти жи нә йа биркрыйә. Хун мәрыве сәре пекәкийанә. Вөхта әвана гыиштынә мала Габрел аг'а, дина хвә дане, вәки Костан аг'е көр'е ви, ләз бәрбь Қәйт'әра Р'әване хвә дьлэзинә. Әвана нәхвәст хвә нишани видьн, ле һ'ьр'инийа һәспа әв вана да һ'әсандьне. Костан аг'а неизки ван дьвә. Әвана дьчынә дәст у р'уе һәв. Костан дьвежә заньн чь?. Дьвежын чь?. Дьве, вәки Әлихане П'әнәхан бһистйә, кө Лев Милинков һатйә сәва дө'вате, әви жи готйә чьма әз вана кемтьрым, әзе жи бышкыме пөй сәрәкбажаре Т'әврезе?. Әв жи жь малбәта ванә. Малбәта шае Иране. Лавьк дьвежын, вәки иди чьма гази ви дькә нә әв хвәхва дьвежә көр'ане шае Иранейә, әв бәси ви нинә.

Костан аг'а дьве, дө хун чьма хәйсәте гьрәгыра нызаньн, йәк ч'ә'в дьдә йе дьне. Усьве Хвәдо дьвежә Костан, дьве Хвәде сәрда шө'дөйә, ве баштыр иди чь дькарә һөвә, тә чьма мьзгинийа хвә нахвәзи, әме һын шир'а бьвынә нас, һым жи әме бәа бькын, вәки әв у Лев Милинков к'еләка һәв р'унен. Мьстәфа бәге мәе жи бьвә диләване һәрда. Костан аг'а дьве, мын әв йәк вәр'а гот, вәки хун һаж хвә һөвын. Дө хун к'әрәмкын мале, әзе ва бем.

Дәргәван дәргә вәдькә һәр 6 сйар дьк'эвын һ'әвшә. Хьзмөтк'ар дьзгина һәспе ван дьгрын. Усьве Хвәдо, хәйсәте ви бу, һәр йәки зер'әки дьдеда. Бука мале, жьна Костан аг'а бәр дери сәр к'өрсие р'уныштыбу, гөлие кәч'ька хвәйә бьч'ук бь гөл вәдьгьртын. Дһатә к'эвшә, вәки әв к'әре мевана дькә, кө қизьк ванр'а бьстыре, бьлизә. Гава әв ч'ә'в сйара дьк'эвә, бе һ'әмди хвә дьвежә кәч'ька хвә — А, лао, те, бона ван шабуне бини. Бәр ван мө'рифәта хвә нишанди, дө зу бькә һәр'ә сәре хасбаг'чә гази кальке хвә у меване мәйи жь Т'әфлисекә.

Лавьк ша дьвын, вәки иди Лев Милинков һатйә.

Һ'әтани һатьна хвәйә мале у меване ви, бук финцана қавә р'абәри меване т'әзә дькә.

Габрел аг'а у Милинков тен. Милинков хвә давежә һ'әме за сәрдә'вати вәкә брае, кө сала һәв нәдитнә, Усьве Хвәдо у Милинков дәсте хвә дькынә дәсте һәв, пьрс—пьрсйара һәв дькын, қасәке гышка дур дьк'эвын..

Лев Милинков дьвежә Усьве Хвәдо, вәки пөй дитьна ль Т'влисе, наместник т'ьме дәрһәқа тә у Усьв бәге һ'әсән

аг'ада хэбэрдайэ. Эви к'аре хwэ дькыр, р'ожэке бе мала wэ, ле шöхöl—э'мөле дьнийальке öсa п'ър'ын, кö нькарэ гыш-р'а быг'һинэ. Бе ахьрие қьрар кьрьбу, wэки быһата, ло мыр'а жи гот, wэки эз телеграме бьдмэ тэ, wэки тö һаж пе һэви. Нышкева сэбър һат. Дэ тö хэйсөте wi зани, әw һадэ сәр сэбьре. Готэ мын, wэки һьнэки сэбьркэ. Wөлэ, һьнэки шунда мэ телеграм стэнд, wэки п'адша гази намест-ник дькэ бона р'астһатьна гьрэгьрайэ саләwөхтейэ бы сьре. Намесник стэндьна телеграмер'а гэлэки ә'щевмайи ма, го лома сэбър һат. Паше дэ иди тö зани чь бу?. Паше генерал Әлөшөрөф бөг һатэ бал wi, р'ожэке ма у р'ожа дьне т'эвайи чун, әwana һәрсал жи т'эвайи дьчын. Әлөшөрөф бөгө дәр-һәқа дә'wатеда мәр'а гот. Хwәхwa дьхwөст, wэки ә'сә теда һазьрwэ. Ле чуйина щәм п'адше эви дьһа фәрз һ'әсав дь-кьр. Эви готэ мын бы қайилһа наместник, wэки эз хwәхwa бемэ дә'wате. Ле чь р'астө—р'аст, мын дьхwөст быһатама, ле мын ә'рф—ә'дөте wэ ньзаньбу. Эви һьнэк тышт мыр'а готын. Ле, ле wan тышта т'ера мын нэдькьр. Паше нqьти дьле мын, wэки тö сәрдә'wәти, дьwө Хwәде р'ә'ме баве-жэ дьле тэ, эз тек'өвьмэ бира тэ у тö гази мын быки. Wөлэ, эз wa дьфькьрим, бей готна wэ эзе т'ö wөхта нәһата-мә. Генерал у наместник чун. Әwana готнэ мын, кö эз дьле хwө мэ дькарьм һәр'ым. Мын кьр эз щавө бьдмэ wө, ле тö қөй дьвежи йэки гөһө мында кьрэ гази, кö лэз һөр'мө мал, wьра һивийа мынын. Хwәде, мын лэзандэ мал, Анна көч'ка мын дөри wөкьр у телеграма тэ, Габрел аг'а да мын. Мын әw хwөнд чь р'астө, мын ч'ө'ве хwэ бавар нөкьр у диса хwөнд...

Эз һатьмэ сәр we фькьре, кö wөхте мөри дәрһәқа йә-кида хэбөрдьдө, әw дьк'әwэ бира мерьв, йәқин тö жи дьк'әви бира wi, әw жи, жь тэ хэбөрдьдө. Демэк wan р'ожа сьдқө мэ ақаси қәнщө, әм к'әтбуна бира һәв, демэк нета мэ йәкбуйә, нета мэ т'әван дәрбазкьрьна дә'wате буйә. У awа эз ль вьрамэ, ль р'өх тәмө. Һ'әтани дәстпекьрьна дә'wате 2 р'ö манө, иро 19-е мөһейә, нәр'астә?

Һ'әтани wi wөхте те бона р'е—р'ьзма wөйә мьлөтиө мыр'а бежи, wэки эз һаж хwэ һөвьм, дьле щьмө'тер'а р'авьм—р'унем.

Сәрwә'дәти Лев Милинков һ'әмез дькэ, дьвежеда, wә-ки дьле хwэ саг'кэ, һәр тыште wөкэ дьле wi дәрбазбө. Әwana wөдгәр'ьнә нава дә'watване майин. Т'әмам дьвежьн' wэки wө бира һәв кьрьбу, wө т'ер һәв дит? Усьв дьве һуне жи нһа һәв бьвиньн у насийа Лев Милинков дьдө гышка. Әwana ша дьвьн у дьвежьнә Милинков, кö гэлэки бы һатьна

вива фър'нах дьвѣн, әв жи дьвежә вана кә хвә бәхтәвар
һ'әсаб дькә, вәки we т'әви ван бьбә шә'де жь мала баве дәр
хьстна буке. Мартирос аг'а дьлърсә, вәки чь-ма ӧса дь-
вежә, we нәе Сӧрмәлие, гованда кӧрманщие нәвине, нәвә
меване мә?

Габрел аг'а дәвса ви шабе дьдә, вәки әв хвәхwa жи
педа кә'тйә, кә бе зозане Т'уте, нава гӧл сосьнада, хәмле
қиз—буке кӧрманща, р'әқаса ван бьвине. қайил нәбуйә,
чьмки шӧхӧле ви гәләкә, we шыклк'еше дьне ә'йан Фран-
суа Р'убо қәбулкә. Т'әмам һ'әйфа хвә тиньн, ле дьвежьнә
һәв, вәки щамери, мәр'а те мала маве буке, әв жи мәр'и-
фәта дьнейә, қәдре сәрдә'wәти у генерал Әләшәрәфбәгә.

Габриел аг'а, дьве, вәки шыклк'еше ә'йан Франсуа
Р'убое бе Ковкасе бьгәр'ә. Һун жи, әгәр wә'де wә к'е һәвә,
дькарьн р'асти ви бен у шыкле хвә жи бьк'ьшиньн.

Го Хвәде we сале, сала дә'wата һ'әсән аг'а у һ'ӧсни
ханьме шыклк'еше мәзын те Кавказе дьгәр'ә. Әви шыкьле
шәр'е Бородиноейи сала 1812-а к'ьшандийә, е ви шәр'и
кә Ур'ьсете бь сәрк'арийа фердмаршал Михайил Кутузов,
вәки бәр дәсте генералиссимус Суворов һини т'ә'лиме
әскарне бубу, дькьр мьқабьли әскәре Франсиаейә бьн қо-
ле Бонапарт Напалеонда. Усьве Хвәдо, ль гӧнде Кӧлава,
нава мергеда сәр ч'ем сйари шыкьле хвә дьк'ьшине. Әв
шыкьл бона дитьне гәләки һ'әwаск'арә. Әв р'ьнд тинә бәр
ч'ә'ва ч'әк—р'һ'ал, хвәкьрьна сйер у зин—мусат, хәмле
һ'әспе.

Шәва 20-е һ'әзираңе ль мала Габриел аг'ае хвәйе фаб-
рик у дәстчехане мәзын, шабуна бәри дәстпебуна дә'wатейә
т'ьвдарәкдитьнейә хьлазие бу. We шәве сәрдә'wәти к'аре
хвәйи хәбәрдане дькьр, вәки к'ер'а чава хәбәрдә, чава
тек'әвә дьле—дор бәра, вәки кәс ле ә'щз нәвә. Һәмьк бә-
ри we шәве әви гәләк шәве бе хәв дәрбазкьрьбуң. Әв, ба-
варки иди мала хьнами гьшка р'ьнд нас дькә, дьминә, вә-
ки сәрәкбажаре Т'әwрезе р'ьнд заньвә. Әв дьфькьри, вә-
ки пер'а нәгьһинә дәрһәқа wiда һьнә мә'лумәтийа бьһ'ә-
сә, Лев Милинкове әви бь пьрсед башқә—башқәва бьдә
мьжулкьрьне.

Сәрдә'wәти дьфькьри, чьмки әв әв мәрйиә, к'ижанир'а
һатьбу гьредане р'әwш—хәмла дә'wате, бь хер—хwәшп,
дәрбазкьрьна we. Әви әв т'әмам һ'әсав һьлдьдан, лома we
шәве һьмбәри ед майин дһа бе сәбьрбу. Ле әви хвә ӧса
дьгьрт, вәки т'ӧ йәки т'әхмин нәдькьр, кә әв к'әтйә т'әфә-
к'урийа к'аре хвә. Әви ӧса хвә нишан дьда, вәки т'ӧ йәк
бәр хвә нәк'әвә. Т'әмам хвәр'а хwәш дәрбаз кьн. У

р'асти жи гышка гомана хwэ дьда сэр мәрди. шблә'те сәр-
дә'wәти, бавардькьрын, wәки әве бь сәрфнйази шбхөле
хwэ пек бинә у нава иранийада we лайиқи пәсьндайине бь-
бә, к'ижан дьк'әвә к'иси мьләте мә.

Усьве Хwәдо бона, wәки т'әмам qәт дәрһәқа тыштәки-
да нәфькьрын, бехәмвьн, гази Костан аг'а дькә, дьвежеда,
wәки wәхта әw һатьн, бука мале п'ор'—гөлие кәч'ька тә
вәдыгьртн. Wәхта әw ч'ә'в мә к'әт бәр хwәдс кәч'ькер'а
гот кә те бәр ван мевана бьлизи. К'а к'әрәма хwә бьнһер',
әгәр тыштәки бса һәйә, бьра бе шабуне сәр шабуна мәда
зедәкә. Костан аг'а дьве, бәле, тыштәки бса һәйә. Нһа
кәч'ька мьн у дб һәвалә weе бен, wә бьднә шакьрьне.

Һәрсе зар' тен, әwana бавәрки 9—10 салибун. К'ьнщед
ван гөлавт'ункьрибун, дьч'ьрусин. Пешнеда әw һинкрьбун,
wәки хәбәрдын, бежьн, кә бона хатьре меване — фьлан
кәсе әве бьстьрен у близьн. Әwana пешие говәнде дьрын,
говәнда ван бса һ'әwаск'ар бу, wәки Хачатур аг'а р'адьвә
дәсте ван дьгрә, wәкә 4—5 метра ванр'а дьчә. Лавьк ша
дьвьн, дәсте хwә ләв дьхьн, зар'а жи бь дәстльһөвхьстьне
һе р'әһ'дар дьбьн. Паше говәнде бәрдьдын, дәстпе дьхьн,
бәр һөв дьлизьн. Йәк р'удьньшт, йәк р'адьбу, йа дьне ч'әп-
ле хwә бьнд дькьр, дора wана дьчу—дьһат. Wана wә-
кә сәһ'әтәкә бса меван данә мьжулкьрьне. Паше лавьк
дьвежьн, wәки зар' wәстийанә, бьра һьнәки р'әһ'әтвьн.
Qиза Костан аг'а—Һасмик дьвежә wана, wәки һун зә'мә-
те нәвиньн, бона р'әһ'әтийа мә нәфькьрын. Мә програма
хwә чекьрийә, әме һһа жи листька „к'очәри“ бьлизьн, па-
ше р'әһ'әтвьн, паше әме wәр'а бьстрен.

Зар' дәстпе дьхьн к'очәри дьлизьн у мевана т'әглиф
дьхьн wәки тәк'әвьнә дәсте ван, т'әмам дьк'әвьн дәсте
зар'а, дьлизьн, ле Милинков т'әмашә дькә дәсте хwә ләв
дьхә, у жь чөлте хwә 3 қәләма дәрдьхә дьдә һәр йәки. Зар'
р'әзи дьминьн у дьвежьнә, мевана, wәки we бь ван қәлема
пешие наве wә бьнвисьн. Лавк дьк'әньн, лақьрдийа дь-
кьн, wәки әw к'әтньнә дәвт'әра зар'а жи. Wәлә әw г'чшана
we йәкейә, wәки әме гәләки бьжин у т'әме минани ван һәр-
се кәлилка вәкьри бьминьн. Wәлә, әм зу нач'ьлмьсьн.

Паше һәрсе зар', һәрсе гөла говәнда лавькар'а дьс-
тьрен. Го Хwәде wана эп'ещәйи к'ялам стьран, бәрхwәдәр-
хьстьнок, мәсәлә-мәт'әлок готьн. Т'әмам бса р'әһ'әт бубун,
қәй тб дьвежи т'әзә бәр дава дйа хwә к'әтвьн. Го Хwәде
гәләк щара пәй дә'wатер'а, wәхта гьрәгьр р'әсти һөв дьһа-
тн, мәсәлед зар'а бир даниньн, хwәзлайа хwә we шөве
данин ,әw шәвәкә һ'ьк'йати бу..

От'аха нанхварьнеда т'эхтэ хазьр бу, ивийа меванэ бун. Сэр т'эхтэ гэлэки хэбэрдьдн. Костан аг'а дьве, wэки дөһ һында мала хьзме т'эзэр'а дэрбазбуйэ дитйэ, wэки ди-варе сара ванэ мэзынва бэйраге Ур'ьс у Иранейэ дэwлэте хэмле жанва дардакри бун. Габрел аг'а дьве эw заньн чь дькьн. Бэйрага Ур'ьс нишана we йэкейэ, wэки эw дьк'эвнэ нава дэwлэта ч'э'вшин. Бэйрага Иране нишан we йэкейэ wэки эw жь малбэта шанэ у э'сл-э'сасе хwэ бнданакьн. Лавьк дьвежьн, дэ бежэ, wэки эwana мэрьвед дө дэwлэтанэ?

Габбрел аг'а дьве, wэлэ, һэма бса жи һэйэ. Эwana к'энге, к'е wэхте бьхwэзын дькарьн һэр'ьнэ Иране, бен, һэмьн wэлэте Ур'ьсда жи дьжин, бь дьле хwэ дькарьн бьгэр'ьн. дэрбазкьн. Һэрдө бэйраг бса жи нишана we йэкейэ, wэки дэ'ват сэр дэрэща грэгьре һэрдө дэwлэта те кьрьне. У бадьлһэwa нинэ, wэки эм жи эw мөг'дарэкэ к'аре we двиньн у сэрдэ'wэти жи лома гав, сәһ'эт we дэрэщеда дфькьрә. А, нһа жи сэр т'эхтэ р'уньштийэ, ле бь фькьра хwэ чуйэ нава дэ'wате, әwe тинэ бэр ч'э'ве хwэ, wэки чаwa сэр дэрэща, кө мала хьнами тер'а дьвинэ, һьла we зедөтър. бькө. Һун дьвө, we йэке нһа т'эхмин накьн, ле эз р'ьнд т'эхмин дькьм, чьмки хэйсөте сэрдэ'wэти баш заньм. Эw тыштэки wэхта дькө, wэхта хwэ ледьхө, э'сә дьхwэзэ бса бькө, wэки кәсәки нәкьрьвө. Эw һ'элбэт, хйсөтэки башө, wэхта мэрьв дьщә'динэ, йэки зедөтър тыште баш, қәнц бькө, ле һэма һэр тышт готи wөкө қәwата мерьвбө. Мерьв жь қәwата хwэ зедөтър тышт кьр, we т'ақәтк'эвэ у ч'э'ве хэлқе бьнһер'ә.

Усьве Хwөдо дьвежө Габрел аг'а, wэки ч'э'ве дэрийа, хwэли сөрийа. Һэр кәс, wэки йа хwэ һызаньвө, бь ақьле хэлқе р'е һэр'ә, диса хwэли сөрийа. Мәри сәва мө'сийа бьгрө готи э'сә шьлвө. Мәрие кө хwэ тыштэки гьрт, у хwэзма сәва әви тышти эw кьрьнө сәре гьлийа, готи мале хwэ жи бьдө, сәре хwэ жи бьдө, бона гөмана ль сэр хwэ а'фу-кө. Wөлө, мэрьв хирөтвө, т'әсивбө, we э'сә хwэ жи у гьшка жи р'успикө. Нһа йа мьн. Мьн әв борща һьлдайэ сэр хwэ, эз мәцбурьм, бона наве дьнйальке, чаwa жи һөвө, р'йа сәрбәстие, сәрфнийазие бьвиньм. Чь кө эз фькьримә, чь кө we дәсте мьн бе, бьра Хwөде ләв бинэ. Эз нһа т'ө тышти wәр'а навежьм, wэхта дәрхьстьна буке, wэхте сэр т'эхтэ һуне бьвиньн, чаwa дьвежьн мәрийа дитьне баwарө. Wi чахи иди wөкө һәрәк'әт, мә'рифәта хwэ, һуне бьзаньвьн, к'а к'и к'ийэ, чь чийэ?

— Эз диндара wө т'ернавьм, һун хwәр'а wө'де хwэ дәрбазкьн, эз у Габрел аг'ае от'аха дьнеда һьнәки газне хwэ һөв бькьн,— Усьве Хwөдо дьвежө у бэр дөре от'ахе дьсә

кынэ. Габрел аг'а дьве, ле чьма сэкьнийи, дэ һәр'э һөндөр'? Сәрдә'вати дьве, вәки мьн дьхвәст Лев Милинков жи быһата. Габрел аг'а дери вәдькә дьчә һөндөр' не дәста. Усьве Хвәдо т'әглифи бал хвә дькә. дьвежеда, вәрә, вә-рә әз заньм гьлие тә башқә мьн һәнә. Әм хәбәрдын, паше әме газы ви́кьн, чь кә ләзмә те жер'а бежи.

Габрел аг'а дьвежә Усьве Хвәдо, вәки әви мерьки, Ә'лихане П'әнәхан щав кьрйә, кә тә 7 сйара бьви мала ви, тә жи дьвежи, вәки те 10 сйара бьви. Ә, баш әв хвә наве-жә тә чьма 7 нанинә, 10 анинә?. Әв изьне надә хвә ве йә-ке бежә. Сәрдә'вати дьвежә, вәки һьла әве шавә, кә мьн бь гөман, амын 3 мәрвз зедә анинә. Нә тә готә мьн, вәки әв қәдре мәрвзе щәлә'т дьгрә, қәдре ван, ед кә гьлиед қәнщ у баш дькьн. Вәлә, әв кьрйә мьн йә қәнщә. Дәвса 7 мәрвза 10 мәрвзе мала ван, дәм, дәзге ван, һөрмәт—сианәта ван бьвиньн у гьликьн. Т'әхмина мьн Ә'лихане П'әнәхане сәва ве йәке шавә. Дьвә ашкәлә нәвежә, вәки ша дьвә, ле ве дьле хвәда бежә.

Әв нәвеже, вәлә, өзе бь һ'әнәки текьмә бира ви, вәки паше нөфькьрьн, кә мә һ'аша, бефә'ми әв йәк кьрйә.

Вәлә, һәр тышт те кьрне, вәки мала хьнами хвәш бе, бона биранине, бона лақьрдийа, бона һ'изкьрьна дьнйә-льке. Ә, п'ак, тә дьвежи 10 сйаре һәр'нә мала хьнами, дөһ ва әз хвәхва хвәр'а дьфькьрьм, у нькарьм щавә хвә бь-дьм, вәки йә дөһа к'ийә, чьма т'әв мә нинә,— Габрел аг'а жь Усьве Хвәдо дьпьрсә.

Усьве Хвәдо дьвежә Габрел аг'а, вәки тә т'ьме дәсте хвә синге хвә дьхи, кә әз баве Костан аг'амә. Гьлик һәйә, вәки әз ньзаньбьм. Дә нһа бежә е 10, т'әхмина тә к'ийә, мьн к'и һ'әсав һьлдайә?. Габрел аг'а дьфькьрә, дьвежә, вәки тә генерал Әләшәрәв бәг һ'әсав һьлдайә. Сәрдә'ва-ти дькә бира ви, дьве мьн тәр'а нәгот, генерал, нәе, нәгь-һижә да'вате, вәрә әм дәвса ви Лев Милинков т'әглифкьн. Тә нәбьһист әв готьна мьн?. Мала мьне, тә иди мәзын бу-йи, гөһада гьран буйи.?. Усьве Хвәдо дьве дә бьфькьрә, те дәрхә, да? Габрел аг'а дьфькьрә, гәләки дьфькьрә, ле те дәрнахә— навә мәрввед башқә—башқә һьлдьдә.

Усьве Хвәдо бәр дьле досте хвәда те, вәки иди бьра бадьлһәва сәре хвә нәешинә, две мьн е 10 мәрики өса бь-жартийә, вәки қә фькьра кәсәкир'а дәрбаз набә. Лавька жи вәхта бьһистьн, зур' бун ч'ә'ве мьн нһер'ин бавар нә-дькьрьн. Ле вәхта мьн нет—мәрәме хвә ванр'а гот, вәки чьма өса дькьм, чунә дьнйәкә майин, кә мьн т'әхмин кьр, вәки әв бь фькьра хвә ве дьнйәе қәсьдин. Мьн әк'сана,

вәки вана жь мьтале д вана баварнәкьрьне, хәвнәр'ожк-
дитьне дурхьм пьрси, кә қә we дьнйәе чь һәйә? Т'ә-
мам к'әнийан, вәки әз чава һаж фькьра ван, мьтале ван,
бебавариа ван һәмә. Вана готьнә мьн, кә тә әм жь ви
һ'але „ле мә баварнәкьри“ дәрхьстьн, вәлә, тә, һ'әлбәт,
тыштәки зани, вәки өсанә тә, р'асткьрийә. Нһа әвана хә-
бардана хвә хьлаз кьрийә иди р'әнд гөһдарийа мьн дькьн,
иһар жи әз ванда к'әтмә, к'а дәбежьн, мьн чьма р'аст
кьрийә. Әвана, башқә Мартирос аг'а гот, кә тә р'аст кьрийә,
чьмки бь we йәкева, чава дьвежьн тә дьле ви дьк'ьр'и,
әви һ'әсав дьки мәрвәки алие хвә. Бь we йәке әве һ'әсав
бьдә хвә, вәки тә ит'бара хвә ви тини, ә, бона ит'баре,
баварие һәр мәрвәке жи быщә'динә, вәки хвә ә'фукә.
Әв йәк вәкә вьрайә, вәки мәрв хвәр'а навәки қазанцкә,
Т'әмама готьн бь ақьл шьровадькә, чава р'аст дьвежә.

Габрел аг'а, вәки өса һ'әваск'ар дьбьһист дьвежә Усь-
ве Хвәдо, кә тә әз к'амчойи кьрьм, дә к'а бежә әви 10 к'и-
йә, вәки тә өса шир'а шадьби. К'а бежә ақьле мьн ле дь-
бьр'ә?

Сәрдә'вәти дьве мьн баварки иди наве ви жи
гот, тә т'әхмин наки, вәки гьли дәрһәқа к'едайә? Дьве
вәлә, на, дә бежә, ло.

Усьве Хвәдо дьве е 10 Ә'лиханә П'әнөханә, Габрел
аг'а иди қә моләте надә, р'адьвә дьчә р'уе сәрдә'вәти,
дьвежеда, вәки тә чь тыштәки ақьл кьрийә, к'е әв нет авитә
дьле тә. Вәлә, Хвәде әв авитйә қәлпе тә у вәкә дьле тә
тә һ'әздкьн, лома жи тә кьрьнә сәрдә'вәти. Әв жи сәрдә'вә-
тие we дә'вәте, ван һәрдб мале вәлате Ур'ьс, Иранеда
мәзьн, к'әвш. Әз гәләки шамә, вәки тә р'әнд т'әвдарәке
дә'ватә дитйә, вәлә, навәки Хвәде вәләйә, шбхбле тәе
бь сәрфнйәзи бе сери, те хер—хвәши бука хвә бьви у
һөрмәтәкә баш қазанцки.

Усьве Хвәдо дьвежә Габриел аг'а, вәки әв чь бькә,
we бь сәри вә бькә.

Сәрадә'вәти дьвежеда, вәки әм дькарьн һһа гази Кос-
тан аг'а бькьн, бра бе вьра әзе чәнд гьлийа бежмеда, Габ-
рел аг'а дьве чьма нькари газикиейи. Әв Милинковр'а
дәрк'әтйә нава хасбаг'чә дьгәр'ә, we һһа бе. Һ'әтани әв
бен вәрә әм щарәкә майин жи бьфькьрьн, вәки сьве иди
чь ләзмә, сәва сәрфнйәзи. Чьмки әвана чьқасн
хьзмвьн жи, ле диса ве гәве хәлқе хәривьн. Чьқас гьрә-
гьред Иране һһа һәтнә? Әв т'әмам һ'әсавьн у готи

баш һаж һ'әсаве хwә һәвын. Әwana р'одькьрын—дъпиван дьнһер'ын кемаси т'өнәнә, wана һәр тышт һ'әсав һьлдайә.

Габриел аг'а диса дькә бира сәрдә'вати, wәки әви чь кә гот'не хwә бира wi нәчунә. Усьве Хwәдо, две ле Хwә-де мала тә авакры, әw қә гьлие биркьрынәнә, қә дәве wир'а жи дәрдык'әвын?

Усьве Хwәдо дьвежә Габриел аг'а, wәки зани чьма дь-хwәзә Лев Милинковр'а жи башқә хәбәрдә. Габриел аг'а дьве, әгәр лязмә дә'wатер'а, шөхөле тәр'а гьредайә бир нәкә, ә'сә бежеда. Усьве Хwәдо дьве мьн иди готида, ле әзе диса һургьли бежьмеда, wәки әw к'еләка сәрәкбажаре Т'әwрезе р'уне. Бәри ве йәке бьра бь дәсти һәвалә Костан аг'айә фарьз һьнәк дәрәщед хәйсәте wi заньвә, wәки сәр т'әхтә нәк'әвә нава шәрмие у wир'а бь дьле wi хәбәрдә.

Габриел аг'а дьвежә, wәлә әw гьлие тә жи р'астә, Милинков хwәхwa аwқас гьрәгьрар'а р'абуйә--р'уныштийә, wәлә we гьлие тә р'азии бьминә у we шавә, wәки бь дәсте Костане мә мә'лумәтие дәрһәқа р'абун--р'уныштандьна сәрәкбажер пе бьһ'әсә.

Дәмәке шунда Костан аг'а у Лев Милинков жь сәйран-ге тенә от'аха мевана Габриел аг'а газии Костане көр'е хwә дькә. Әw те у һәрсек р'удьнен, Усьве Хwәдо 2 һ'әзар 700 р'ублие Ур'ьс дәрдыкә дьдә Костан аг'а. Костан аг'а, бав ч'әве һәв дьнһер'ын. Әwana дьвежьн, wәки we wан чаwакә, чьма, сәре тә саг'вә, п'әре мә т'өнәнә? Сәрдә'вати дьве, wәки, шыкьр, п'әре wә wәкә е дьләткенә, чьма әw һьзанә? Дьве мьн әв п'әрә бона мәрәмәки майин данә тә. Те ван п'әра, wәхта мьн готә тә, бьви ль қәйнт'әра Р'әwane щәм Петрос һурки, т'әмам бьки нив зер' у бини бьди мьн. Әwana дьвежьн те wана чаwаки? Усьве Хwәдо дьк'әнә, дьве әзе wана т'ьхмина wә чаwакьм? У хwәхwa жи щаба пьрса хwә дьдә, wәки we сәр сәре букеда бьр'әшинә. Бав у көр' дьвен на wәлә? Сәрдә'вати дьве әре wәлә?

Габриел аг'а сәре хwә дьһ'әжинә, дьхwәзә бежә, wәки тыште йса әви нә дитнә, нә жи бьһистьнә. Усьве Хwәдо дьвежә, wәки мьн тәр'а нәготйә, кә сәрдәсти готи йа мь-вә, у нәхш—р'әwше әве дә'wәта мә готи бьвын ед дирикне, ед ч'әвдайине. Габриел аг'а дьве, wәки бьвнә ед ч'әвдайине. к'а к'ее тәрәш бькә ақас п'әрә, қә на ниве ниве wана бьр'әшинә, Щарәкер'а бавежә аве. Усьве Хwәдо дьвежә Габриел аг'а, wәки әw wан п'әра навежә аве. Әw wан п'әра қөрбана сәре дә'wәте у wә дькә, қөрбана навә дьнйальке дькә. Бьра иранийа п'ак бьзань-

бьн, вәки әв, нә пайи, нә пәсьн, к'әтнә п'еси́ра ла́ве ко́рманща, ко́ зер'әк жи́ һ'әзар зер' жи́ щәм ван йәкә. Вәлә, бь ве фә'мдарие э́зе ван п'әра сәр сәре һ'ә́сни ханьме́да бьр'ә́шиньм. Әв п'ешк'еша мьнә бона һөрмә́та бука мьн. Бьра халқ, к'е һ'ә́щәйә ван нив зер'а хвәр'а бәрәвкә у т'әма́мийа ә́мре хвә бир бинә— дја́ буке, зә'ве, сәвә-вед гиһандаре бәхт—мы́разе ван бькә.

Габрел аг'а, Костан аг'а дьнһер'ьн, вә́ки сәрда'вати́ бса қьраркьрйә, қә́мишийа ви́ накьн, иди ты́штә́ки майи́н навежьн, ко́ шака ви́ бы́шке, қайи́лийа хвә дь́дьне у хер—хвә́шие дьхвә́зьн. Костан аг'а дь́вежә, вә́ки сәр ч'ә'ва, сәр сәра, ль дә'вате ч'ә'ве мь́не тә́вә, тә к'ә́нге гот, э́зе һәр'ьм һуркь́м, би́ньм. Ве пь́рседа жи́ ә́вана һә́вр'а қайи́л дь́бьн. Сәрда'вати́ дь́вежә Костан аг'а, ша к'ә́рәма хвә һәр'ә бежә Лев Мили́нков, бьра бе.

Мили́нков те, дь́к'әнә, занә, вә́ки әв к'ә́ре чуйи́на хвә сь́ве дь́кьн бәрбь́ мала хь́нами, дь́ве, һа и́жар жи́ дора мь́нә, к'ә́рәма хвә һу́не чь́ бежн?

Усь́ве Хвә́до дь́веже́да, вә́ки т'ы́штә́ки т'ә́зә т'о́нә, ко́ беже́да. Дь́веже́да, вә́ки то́ иди за́ни, сәр т'ә́хтә к'е́ләка к'е́ р'у́нейи? Мили́нков дь́ве, бә́ле .тә́ мьнр'а готйә́, ле бә́лки бса бь́вә, ко́ ә́м к'е́ләка һә́в р'у́нәнен? Усь́ве Хвә́до дь́ве дәрһә́қа ве йә́кеда нә́фькьрә́. Әз хвә́хае вә́ к'е́ләка һә́в бь́дмә р'у́ны́штандь́не. Нһа лә́зьмә, ко́ то́ бь́ ч'ә'ве щ'ә́-суси́е һаж һь́нә дәрә́щед хә́йсәте ви́ һә́ви, ви́ п'ь́р'и— һы́ндьки бь́ щур'е́ ду́рәкә́ нас бь́ки, вә́ки һәр готь́нәкә́ тә́, хә́бәрда́на тә́ ви́ хвә́ш бе, тек'ә́ви кь́расе ви́ у бь́ ве ма́-қулта́йа хвә́ ә́ви, ча́ва дь́вежь́н, сәр ма́ бә́нгки. Әз, за́ни чь́ма ве йә́ке дь́вежмә́ тә́, чь́мки то́ нә́ ә́рф—ә́фәте ма́ баи́з за́ни, нә́ жи́ ед ван. Ло́ма дь́вежь́м, ко́ то́, ча́ва дь́вежь́н, дө́стәва́ла к'е́ләка ви́ р'у́нәнейи. Па́ше, вә́хта хә́бәр дь́ди бса хә́бәрдә́, вә́ки ә́в т'ә́хминкә́, ко́ то́ за́не р'е́—р'ь́зма ва́найи. То́, һь́лбә́т нә́ е һи́нкьрь́нейи дәрә́ща хә́бәрда́нейә́ т'ә́ви ма́рьвед нә́нас, ле ди́са ма́рьв чь́қаси́ занә́вә, те бь́-ба́хшини́, ди́са һи́ндьвә́, ло́ щи́ те ма́рьв жь́ за́р'а жи́ һи́ндьвә́. Мили́нков бо́на ва́н гь́ли—ши́рә́та п'ь́р' к'е́фхвә́ш дь́бә́ у дь́вежә́, вә́ки ә́в ма́ри на́хвә́зә у ны́каре́ һи́нвә́, ко́ иди ма́рьйә́.

— Бьра ма́рьна́ тә́ йә́ки нә́шушти́ к'ә́вә, а́қасе хь́рав һә́нә?— Га́бриел аг'а́ у сәрда'ва́ти дь́вежь́н.

Ә́вана жи́ гь́лие хвә́ дь́кьнә́ йә́к. Мили́нков дь́чә́ щәм ме́ванед ма́йи́н к'ы́шк дь́лизә́.

Га́бриел аг'а́, вә́ки ма́рьвә́ки дь́неди́ти бу, зу сәрва́хт дь́бу, ди́са ә́п'ещә́ вә́хт пь́рс—пь́рсйара́ сәрда'ва́ти дь́кә́,

к'а дәрәщед нәсафикьри манә, йане на? К'а р'ьнд текә бира хвә иди чь ләзмә, вәки нәкьрьнә? Әwana wәхта һәр тышти бәр ч'ә'ве хвәр'а дәрбаз дькьн, дьнһер ьн, вәки т'әмам щие хвәданә, һәр гьли—готьн қавәкеданә, р'адь-вьн дәрдьк'әвьнә дәрва, нава хасбаг'чә дьгәр'ьн. We шәве һивәр'он бу. Һәр дәр минани р'ое дьһатә хане, щики кә нәдитьна т'өнәбу. Усьве Хвәдо дьвежә Габриел аг'а, вәки чава әw һһа ве шәве һәр тышти дьвиньн, һәр тышт тә бәр ч'ә'ве мә, вәлә, һәр тыштәки дә'wате жи аwа бәр ч'ә'ве мьньн у Хвәде бьдә хатьре наве хвә һ'әтани хьлазие т'ә мьсқаләкә шайер'а гьредайи бәр ч'ә'ве мә бнда нәвә. Габриел аг'а дьвежә Усьве Хвәдо, вәки һәр тыште бса баш-вә, вәки бина гәла ле бе. Вәлә, мәри хвә чь дайнә, we we жи бькә. Тә бь дьл, бь һ'әкьрьна дьийальке, сәва на-ве млетие хвә ви шәхәли хьстийә, вәләһ те р'успи дәр-к'әви. Әwana хеләке нава хасбаг'чә дьгәр'ьн, паше тен т'ә-ви һәвалед хвәйә дә'wатванә майин қасәке дькьнә галә—гал у паше һәр йәк дьчә от'ахәкеда р'азе. Сәрдә'wәти шарә-кә майн дькә бира ван, вәки сьве 21-е мәһа һ'әзиранейә. We р'оже әwana готи к'өвьн? Т'әмам дьвежьн, вәки заньн, у шәвхвәшиә һәвр'а дьхвәзын.

Сьвәтьре лавьк жь һәрр'о дәрәнгтьр р'адьвьн, әw к'әсьрибун, әwana wәхта р'адьвьн р'о иди 3 бәжна бльнд бубу. Әwana сәр ча—qawе р'удьнен. Мала Габриел аг'ада we сьве қәстбәндә сәр т'әхтә қошә конйак данибун. Хачатур аг'а дьве, ве конйаке к'е вәхвә, к'е хвәхә. Милинков, вәки пьрсед шешрдар, мсьлә'тед мәзьнр'а нас бу, дьве, вәлә әwқас жи бәсә, we данйә, к'и дьхвәзә бьра вәхвә. Ле әз һьртәкәке данайнмә сәр дәве хвә, чьмки сәрдә'wәти, Мьстәфа бәг заньн, кә we мьн к'еләка к'е бьднә р'уныштандьне. Мьстәфа бәг р'адьвә, қоше конйаке датинә алики дьне. Дьве Хвәде һ'әвинно, Милинков кьрә бира мьн, вәки әзе чь бькьм. Вәлә, әз жи вәнахәм, Әwи әм к'еләке р'унен, вәки бина we чу сәре wi, we к'и занә чьбкә? Дә һун хәй-сәте ван, вәлате ван, бажаре ван заньн. Иди нә һ'әwщә-йә wәр'а шьровәкьн.

Мьстәфа бәг дьве, вәки әз у Милинков вәнахән, на, һәла һун готи чьма вәхән? Мартирос щаба wi wa дьдә:

—Тә нане хвә бьхә, чи тә у Милинков мәк'әтйә, һәр кәс бь һ'әше хвә р'едьчә, мәрьвед гөр'а һьнәка, wәкә we мәсәла щьмә'та вәйә, кә дьвежә— „мәре гөр'а жьне, ка-ре бәр бьзьне, мышке тәр'азьне, һәрсек жи һ'әсаве мьрне”.

Мьстәфа бәг, вәки мере щавабу, дьве тә жи һьмбәри-һәвкьрьнәкә чьқаси баш ани, тә мә һьмбәри сәрп'ор'а дьки,

малава? Мартирос аг'а дьве р'эщэк'арьм, ѓса нэфькьрын, ле чи вэ мэ нэк'этийэ, эм вэхон, эме хвэ готьна вэ нэньһе-р'ын. Мьстэфа бэг дьве, бо, баво, чьма дьхэйиди, эз сэва хвэ, ло сэва вэ жи дьвежым, чьмки эм бона һэв шаударын, эм т'эв һатьнэ, т'эв дьчьнэ сйаре буке. Эме, сыламэти, т'э-вайи жи вэгэр'ын. Кемасийа йэки йа гышкайэ, сэрфнийази жи йа т'эмамайэ.

— Дэ Хвэде мала вэ авакрыо, кемаси, сэрфнийазийа р'онкэ конйаке ве чьвэ?. Биньн—биньн, т'эмам жи вэхон, шабаре ве йэке эз бы хвэмэ. — Сэрдэ'вэти ве готьна хвэ-ва һаһелэ, вэки һавалед ви гэлэки к'амчойи бын у хвэха дэве бөт'олгэ вэдкэ, дьвежэ Костан аг'а, кэ гышкар'а да-гырэ. Милинков сэрс хвэ дьһ'эжинэ, ле вэдөхөэ.

— Һун т'эмам херэке же бьвиньн, а, ѓса к'ефа хвэ хвэшкьн. Чийэ, Һун, чава дьвежын, ч'э'ве хвэ теда дь-һельн. Вэлэ, ич'кэвэхарын тыштэки башэ. Эв мэрийа щөл-э'т дькэ, мөрд дькэ. Һуне жи нһа мөрдвын— һын хэбэрдана хвэда һын дэрэща хэрщкьрына мала дьнеда. Вае эм дьчьн, дэфчи, зөр'нэчи, ло сазбэнде вана нһа гэлэкьн, ве пешн-йа мөда бен, дөсте хвэ текьнэ щеве хвэ, мөрд—мөрданэ п'эра бьдьне. Һун гьлие мьн т'алан нэкьн, эв р'онка кон-йаке ве дэрэщеда ве али вэ бькэ,— сэрдэ'вэти ва бы лақырди т'эмийа дьда сйаре буке.

Э'лие Мирзэ, Хачатур аг'а дьбөшьрын, дьвежын, вэки ве к'б али мэ бькэ, вэлэ ве мальке мэ авака. Эме п'эра сэр п'эра хэрщкьн?

Габриел аг'а дьве дэ эз вэ бьвиньм, ѓса хэрщкьн, вэки иранийа зөндөгьрти бьминьн. Хачатур аг'а дьве, вэлэ, мера же һатьн. Эме ѓса бькьн, вэки эв хэрщкьн, эм жи к'ефкьн.

Усьве Хвэдо дьве дэ зу бькьн, иди нэ вэхте хэбэрдана вэйэ „кэрнөһатйэ“. Эвана нһа һивийа мөнэ.

Милинков бы т'эрщма Мьстэфа бэге дэрһэца хэбэрдана ванда гышки пе дьһ'эсэ у вэхта р'адьвын, дьвежэ, вэки эме сэрэкбажаре Т'эврезе һини эви тэ'ме щьнэти бькьн. Гышк дьвежын, к'а тэ тыштэки ѓса бькьра, бира к'е дьчу.

НӘХШ — ХӘМЛЕД ДӘ'WATE

Сәһ'әта к'вшыкыри 9 сйар бәр дәрә мала баве буке пәйа дьвн, дөргөван дери вәдькн, бәйт'ар һәспа дьвнә дәwле. Т'әмам нава шабунеданн. 7 щийа говәнд дьгәр'ә. Пешийа сйарада тен, дөфчи—зөр'нәчи, wәки 14 һ'әвбун, хwә д ьләзинн, һәр йәк дьщә'динә хwә пешие быгһинә сйара, wәки п'әре гәләк әw бьстинә. Сәрдә'wәти 300 р'ублие ур'ьс дьдә гышка, wәки сәр һәв п'арәвәкн. Малбаване буке; сәрәкбажаре Т'әwпрезе пешийа қиз бука дьк'әвн, бь бьльндкьрьна ч'әпле хwәва, бь р'әқаса иранийә класик сйара қәбул дькн. Сәрдә'wәти wана, сйарар'а дькә нас. Баве буке дьве, wәки әва Габриел аг'әе дөсте мьнә. Әв жи Костане көр'е шийә, әwana мәр'а минани нөфәре маленә. Тә йед майин мәр'а бькә нас. Тә щав кьрьбу, wәки те 10 сйара зә'вева т'әвайи бини. Ле к'ане сйаре тәйи 10? Усьве Хwәдо дьве дә тә к'әрәма хwә сәбьркә, әзе ван сйара wәр'а бькмә нас, сйаре 10 һун т'әмам нас дькн. Әw мәрвәки алие мә гышкада һ'ьзкьрийә.

Сәрдә'wәти нав—нишане сйара wanp'а дьвежә. Әwana, хазма, сәрәкбажаре Т'әwпрезе, бона Лев Милинков гәләки ша дьбн. Сәрәкбажар дәсте хwә мьле сйар дьхә у к'еләка хwә дьдә сәкьнандьне.

Мстәфа бәг дьвежә Усьве Хwәдо, wәки әве жи к'еләка wan бьсәкьнә. Усьве Хwәдо щава wi дьдә— ло Хwәде тәр'абуйә, шөхөле мә, шыкьр, хwәхwa р'аст дьвә. Әм чь фькьринә, бса дьвә, һәр'ә к'еләка wan бьсәкьнә у һуне т'әвайи жи сәр т'әхтә р'унен.

Ә'дәте вана бсанә, к'и к'идәре р'унышт, иди кәс щие wi р'унане, дьхwәзи бь сәһ'әта вала жи бьминә. Усьве Хwә до бәр хwәда дьвежә Мьстәфа бәге, wәки пырса сйаре 10 әз нһа бежым, йан паше?. Мьстәфа бәг дьве, кө т'ьхмина мьн, тә готи нһа теки фәсале бежи.

— Гьлие тәйә,— сәрдә'wәти Мьстәфа бәгер'а қайил дьбә. Әwana һәла һе хәбәрдана хwәйә дьзива хьлазнәкьрьбун, апе буке дьве, wәки сйаре wәйи 10 дьвә бәге Щәвар аг'авә? Әз һаж пе һәмә, wәки әw нһа ль к'өйә, ле гәло we хwә дә'water'а быгһинә?.

Сәрдә'wәти Һса дькә, wәки т'әмам Р'ән готьна ви бь-
ьһен. Усьве Хwәдо те к'еләка Ә'лихане П'әнәхан дьсәкь-
нә, у дьвежә, wәки сйаре 10 готи генерал буйа?. Ле һун
заньн, дәрәщә ви чаванә, мә дәwса ви мәрьзәки майин,
сәре песәкьнийа тер'а дитйә, әз гәләки фькьрим у
һатьмә сәр we нете ,кө мәрйк һәйә, wәки к'әтийә кьрасе
гышка,гышк қәдье ви дьгрьн, дьлр'ә'мә, наве ви һәр дара
бәла буйә. Әw иди т'әне wәк'иле мала хwә нинә, әw баве
фәқир, фқарайә, мере дәргә-диwанайә, е һ'әму дөмайә. Әw
фарқие данайнә орт'а мьләта, т'әе к'әтиайә, һазьрә алик'а-
рие бьдә гышка, дьwәк'ьлиным бей һ'әсавһьлдана we йәке
к'а чь мьләтә.

Әw мәрьв, Усьве Хwәдо ч'ә'ве сәрәкбажер дьһер'ә,
бәле, әw мәрьв һна к'еләка мөйә, нава мөданә. Т'әмам һәв
дьһер'ән, дора хwә дьһер'ән. Ә'щевмайи сәрдә'wәти дь-
һер'ән. Усьве Хwәдо дәсте хwә мьле Ә'лихане П'анәхан
дьхә, дьве а, сйаре мөйи 10 әв мақулә. Го Хwәде к'әнәки
Һса гышка гьртьбу, wәки т'әмама дәстмале хwә дәрхьстьн
данә бәр дөве хwә, кө дөнге к'әне wан дор—бәр нөбьһен.
Ә'лихане П'әнәхан го жь we йәке гәләки р'азима у амьнайа
хwә гәләки сәрдә'wәти ани. Әw дьвежә сәрдә'wәти, wәки
ирода тә гәләки бәр ч'ә'ве мьн бьлд буйи. Әзе һ'әта хwәш-
вьм қәдье тә бьгьрьм тә Усьве мьләте хwәйи. Тә әв дәр-
рәщә кьрйә, бона һәләқәтиед мә у wә сәр дәрәщә қәдргьр-
тьнебьн. Әw мәрьве, кө қәдре мьләте хwә занә, қәдре
мьләте майин жи дьгрә. Әз ирода дәсте wәмә, е һ'әму дө-
ма, бьра п'әпаре wә ль мала апе мьн нөе бьр'ине. К'әрәм-
кьн, бь дьле хwә р'авьн—р'уен, чава дьхазьн.

Әв йәк жи мәрәме сәрдә'wәти у сйаре буке бу.

Габриел аг'а дьвежә Усьве Хwәдо, wәки Хwәде тә р'ус-
пикә, тә чь тыштәки ақьл кьр, тә чава әв кьрә кьрасе мә.
Wәлә, Хwәде дәсте дьле сахә. Әм хwәр'а хwәш дәрбазкьн,
к'әнге дьле мә хwәст, әм бука хwә бьвьн. Сәрдә'wәти дьве
дә йа мера Һнданәкә. Р'аст готьнә, wәки мәри бь зьмане
ширьн дьгьһижә мәрәме хwә, wәки зьмен ширнтър зьманә.
Зьмен тә'лтър диса зьманә, зьман п'але хwәйе хwәйә, зь-
мане мә иро р'ьнд п'аләти мәр'а кьр. Ә'лихане П'әнәхан,
wәки кәс зу дәсте ви дәрнәк'әвә, бь һ'әвтйа мөрийа мала
хwәда хwәйдькә, мьлаһимбу. Әм бежьн, щамери бь ве йәке
т'ә хьрави нәкьрйә? Т'әне йа мә дә'wатә, һивийа мәнә ль
зозане Т'уте, йане на әме бь дьле ви р'е бьчуйана. Ле Хwә-
те т'әе мә бу, әм к'әтьнә дьле ви, әw иди мә дәрәнг наехә,
чава дьвежьн, к'ьлита сәрwерикьрьне йа, дәмед, кө әм
вьранә дәсте мөданә. Әви щамери зйан нөдайә мә, нөдайә

т'о кәси т'әне мәрыва мала хвәда әгләдькә, бона һөрмәта дыйһальке. Ле мә әв мәщәл ле стәндийә.

Сйар Һса р'удьнен — р'адьвн, чава дьле ван бьхазә. Сәр т'әхтә к'еләка һәв Һса р'удьнен, чава сәрдә'вәти у Габрел аг'а тер'а дитьбун. Әв йәк бейи нишандайна ван те стәндьне. Бона ве йәке жи һәрдә һәв дьнһер'ын у дьбә-шрьн. Габриел аг'а дьве, вәлә, башә йәке Жорьн р'йа мә р'аст дькә. Усьве Хвәдо, Габриел аг'а, Ә'лихане П'әнәхан к'еләка һәв р'удьнен, к'өрсике жь ван дур Әлие Мирзә, Хачатур аг'а, Мартирос аг'ае бәве Дьро р'уныштьбун. Пешбәри сәрдә'вәти Мьстәфа бәг, Лев Милинков, сәрәк-бәжаре Т'әвресе п'ала хвә дабунә к'өрсие. Ле һьнәки ван веда зә'ва — һ'әсән аг'а у Костан аг'а гөһдарийа т'әмама дькьрн. Костан аг'а һәй шарна жи Усьве Хвәдо дьнһер'и бона һуркьрне 2700 р'убелия.

Говәнд дьгәр'ын — говәндед иранйа, кәрманща, әрмә-нийа. Сәрдә'вәти шабаше дьдә — 100 р'ублийи дьдә Кос-тан, вәки нә'тька дәфчие незики хвәхә. Ә'лихане П'әнә-хан дьвинә у дьвежә Усьве Хвәдо, вәки иди вьра шәбаша нәдә, һәлә һе гәләк шабаш һивийа шинә. Ль зозана дә'ва-теда чьқаси дьхвәзи бьдә, ле вьра әме бьдьн. Го бь ван 100 р'ублие Усьве Хвәдова әв р'абу хирәте у дәдә шарә-ке шабаш дьда.

Ә'лихане П'әнәхан дьвинә, вәки сәрдә'вәти диса ша-баше дьдә, дьвежеда Усьв, нә мьн гьлик готә тә — т'о вьра шабаше нәдә, вәрә әм гөр'а һәв бькьн? Тәйи әз чава к'ә-тьмә кьрасе вә, бумә сйаре вә. Йәке жи мала мәда т'әне әз готи п'әра хәрщкьм, әв ә'дәте мәйә. Усьв дьвежеда, вә-ки Һса жи дьқәшмә. Ә'лие Мирзә дк'әнә, бәр дьле сәрдә'вә-тида те, вәки сәбьркә, һәлә һе вә'де хәрщкьрна п'әрае бе Әв сәр хәбәрдана хвәда ве йәке жи зедәдькә, кә һәр кәс синоре хвәда хөртә. Вәлате мәда жи т'о кәс бәр тә дәст навәжә щева хвә. Сәрдә'вәти дьве тышт нәкә, әме һһа р'әнгә мера бьвиньн.

Сәр т'әхтә, дарә дьһйаеда, заре вә чь бәгәр'ийа, һәбу. Бь гьлики — һ'әзар т'әлә.

Сәр т'әхте сйара, пешбәри Ә'лихане П'әнәхан Ә'лие Мирзә, Усьве Хвәдо Һса жи бь'әлге конйакә, араҗе, шә-равед шур'ә — шур'ә данибун. Ван һәрсека вәдәхар.

Лев Милинков ч'әве ви ль ван ич'ка бу. Ле р'е һе ге-р'а нәдьдит, вәки вәхвә. Әв сәрәкбәжаре Т'әвресе гәләки һәвр'а незик дьвн, чава дьвежьн хөйа ван дьк'әлә сәр һәв. Әв дьвнә досте һәвә готьна вә. Дә 3 р'ожа, 3 шәва к'еләка һәв р'удьнен, т'әвайи р'адьвн, дьчн — тен, от'а-

хе ванаи р'азане к'елөка һәв бун. Һәй царна жи к'ышк дьлыстьн. Бь гьлики иди бейи һәв нәдъбун, гав—сәһ'әт р'әх һәвбун.

Сәрәкбажар т'әхмин дькә, вәки ч'ә'ве Лев Милинков ич'екәйә, ле сәва ви хвә зәвт дькә. Әв хвәхва ә'шәрәтиө дьдә, вәки бәрдәсти ич'ьке биньнә бәр ви. Сәрәкбажар хвәхва 2 к'әсе бьч'ук конйәке дадыгрә у дәстпе дькә шьер-ред шайире Иранейи мәзын Омар Хайамә дәрһәқа шәрәве-да, пәсьне веда дьвежә. Дор—бәр ле ә'щевмайи дьминьн, ле бавар нәдъкьрын, кә әве өса пеш гьшкава бьльнд, бьльнд ван шьера бежә. Әви шьер готьн, наше бәрбьр'и дә'wәтвана дьвә, дьвежә, вәки шайире мәзын әдәси пәсьн, мә'th'e ве аве—ава тьрйа дайә, вәки өсанә әв лайиқи вәхарьнейә, Wәлә, әзе сәр хәтьре ә'франдаре дьнеә'йан у сйаре буке, башқә һәвалә хвә Лев Милинков, әве к'әсе сәр хвәдакьм.

Гьшк—сйар, мәрьвед сәр т'әхтә шабуна р'адьвьнә п'йа у дәсте хвә жер'а ләвдъхьн. Әвана шарәкә дьне жи тенә сәр we фькьре, вәки һ'ьзкьрын, дости синоре һасе-гәһ нас накьн. Вәки һ'өба бәрбь һәвалә бь дьл һәр тыш-ти алт'дькә. Сәрәкбажар ә'дәте изьннәдайина вәхарьна ич'ке веда кьр, у сәр хәтьре п'ьзкьрына братиө әве кә ә'м-ре хвәдә нәдабу сәр дәве хвә, вәдөхә. Әва жи нәхшәки дә'wәте бу, тыштәки ну, вәки дәве йәки минани сәрәкба-жаре Т'әwпрезе ич'ке вәкьр.

Милинков лавька дьнһер'и, дьк'әнийә, вәки гьлиө ви сәре хвә гьрт, вәки бейи педак'өтьне, сәрәкбажар хвә хва, һьләбт, Хвәдә авитьбу дьле ви, бу һәвалә ванаи ич'ке жи. Сәр т'әхтә к'еф—к'ефа гьшкабу, гьшка ич'кә вә-дъхар. Ә'лихане П'әнәхан, вәки зува досте ич'кейи баш бу, we гәве к'ән сәр дәве ви кемнәдъбу.

— Wәлә, п'еп'аре wә башә, башә, баш мьн һат, һәва-ләки дьне жи мьнр'а чебу,— Ә'лихане П'әнәхан бь к'ән дьготә сәрәкбажер.

Се шәв, 3 р'өже мала бәве букеда өса хвәш дәрбазбун, вәки гьшка т'ьре әв сәһ'әтәкә р'уныштьнә.

Сәрдә'wәти, вәки изна Ә'лихане П'әнәхан стәндьбу, кә чава дьхwәзын, бьра өса бькьн, к'әнге дьхwәзын дькарьн бука хвә бьвьн, һеди—һеди ә'шәрәтиө дьдә сйара, вәки к'әре хвә бькьн.

Әв ч'ә'в дькә Костан аг'а, вәки вәхта һуркьрына п'әра-йә. Костан аг'а дьчә у һьнәки шунда к'иске сәдәфкьри бь нив зер'ава дьзива дьдә Усьве Хвәдо. Дәма дәрхьстьна буке те, 7 щийа дәнге дәф у зөр'не те. Т'әмам сәр һәвр'а

дъхън—тен. Буке готи дәрхън, бәр дери сәкънинә, дә'wa п'ешк'еша дькън, wәки изьне бьдън буке жь мала баве дәрхън. От'аха букеда ә'йнәк данинә бәр— диса бона п'ешк'еша, бәлги гьртънә хwә, к'а к'е дьхwәзә бь п'әрәти һьлдә. Әва мәщәлә шабуне, хәмле дә'wәтенә. Мала бабве букеда кәс һ'әwщә п'әра нинбу. Әw анәгори ә'дәт дьһатънә кьрьне. Сәрдә'wәти пе бьльндхәбәрданокә дькә гази, wәки мала кәр'әпә шәе Иранедә тә кәс ч'ә'ве wi нә сәр п'әрайә. Лома әw башқә незики ед бәр дери, ед бәлги гьртънә, у ед кә ә'йнә бәр буке данинә, навә. Бьра т'әмам дәрк'әвьнә дәрва. Әме бука хwә, зә'ве хwә текънә мьле һәв у бәр дери әwе чь жь Хwәде бьхwәзън, we бьгьһижнә мәрәме хwә.

Бук у зә'вае бь хәмьле һ'ьк'ьйати, бь хьзмәтк'арава дәрдьхънә бәр дери. Ч'ә'ве т'әмама ль сәрдә'wәтийә. Әw у сйаре пер'а иди кьһ'елед хwә сйар бубун. Бәри wьра әwana дәмхатъре хwә ван гьшка хwәстьбун, ед кә дьман. Әwana дьлхатри Лев Милинков у сәрәкбәжаре Т'әwпрезе жи хәс тьбун. We р'оже жь wана һәр йәкә бьчйа шәхәле хwә.

Ле Әлихане П'әнәхан у Бабахан к'еләка сйара сәкънибун. Әwana Ә'лие Мирзәр'а хәбәрдыда, wәки сәрдә'wәти, чьма хwә өглә дькә, һәһелә, файгуна буке у зә'ве р'ек'әвә. Ә'лие Мирзә дьве сәбьркьн, вае әме р'ек'әвьн.

Усьве Хwәдо ван 2 һ'әзар 700 р'убелие ур'ьсә, кә кьрьбунә нив зер', сәр сәре букер'а дьр'әшинә. Хәлqе т'ьре р'әсти барана зер'а те. Әw нава һәwеда дьтәйисин. Гәләка хwә пәй ван давит, нава һәwеда дьгьртън. Го Хwәде дидәмәкә йса һатьбу чекьрьне, wәки шькьлк'ешә ә'йан анщәх карьбун, әw банйана бәр ч'ә'ва. Баварки т'әмам бәрәвкьрна зер'ава мьжул дьбьн, сйар һәспә хwә қамчи дькън, фәйтунчи фәйтуна хwә дьдә пешийа ван.

Го һ'әтани п'әра шәһәр щьмә'т р'абубу т'әмаше. Гьшк жь we р'оже тьма мабун у ә'щев... Шабун бона шам— шьрәтә дә'wәте, кә т'ә кәси ә'мре хwәда тыште йса нәдитьбу. Ә'лихане П'әнәхан, Бабахан, Аво бәг к'әбар дьбун, wәки қиза ван буйә бука мәрве wi тәһәрийә мәрд, кә нәхшә дә'wәтейи т'әзә кьрьнә нава хwә, һьн жи нава иранйа. Әwana дәрва дәсте хwә бәрбь ә'змана кьрьбун, әwқас wәхт, һ'әтани, кә дәнге солед һ'әспед хwәндийа ван бьрийа.

Дә р'ожа пешда 23-е мәһә һ'әзиране қәйнт'әра дәва щьһез бьрьнә бәрбь Сөрмәлие, мала баве зә'вә. Го Хwәде дитьндар жь щьһезе буке зәндәгьрти мабун. Әwi, го дьготън, т'әра кәр'е—кәр'а дькьр. Щьһезр'а бәрдәсти у щәрие буке жи чубун. Әwana мала баве зә'веда щьһез бь дьле буке готи щиваркьрана, йса, wәки дә'wәтвана гьшка бь-

дита. Әw жи минани газикърына щъһезә мала баве букеда.

Һьнда гөнде П'анике, алие Қблпеда, хwәнди— сйаре букейә майин пешйа р'әwанванийада (ве гаве әм wана бса навкын тен). Иди һәр дара бә'са дәрхъстына буке ль мала баве, р'әшандьна зер'а ль сәр сәре we бәлабубу.

Незики Қблпе мәрвәки көрманиц һәспе нер сйар те пешйа дә'wатвана. Ангори ә'дәт готи йәки wир'а гөлаш бьгрта, йане жи тек'әта қоше. Әгәр әв һәрдө дәрәцә нәбуйана бона сәрдә'wәти у дә'wате хwәхwa кемаси һәсав дьбу, Усьве Хwәдо шехе хwәйи бьске, шех Бьраһимер'а, е кө т'әви 500 сйари пешйа wида һатьбу, дьвежә, тә чь дьвежи?. Шех Бьраһим дьве йа мьн дьки бьра Қади wир'а гөлаш нәгьр, чьмки, баве Қади, апе тә— К'әло гөлашгире дьнә'йанә. Қадие ә'сә wi ә'рдехә. Ле диса әве wир'а бьвә нав, we бежьн көр'е п'әләwан К'әло әw ә'рдехъстйә, хwә йәки т'әwәк'әл нинә. Паше һөрмәта Қадир'а жи нәбашә, wәки wир'а гөлаш бьгрә.

Ле әм к'е текьнә п'есири ви?. Әwана һәла һе қрара хwә дәрнәхъстьбу, сйар бәр Усьве Хwәдо дьсәкьнә, дьбежә wәки тә сәрдә'wәтийи, тә сәр сәре букеда зер' р'әшандьнә, те нһа мьнр'а бьди қоше, әгәр на, тә готи һәспе хwә бьди мьн.

Усьве Хwәдо вәдьгәр'ә сәр шех Бьраһиме, же дьльрсә, wәки ацьле тә чь мьн у ви дьбьр'ә?. Шех Бьраһим дьве зани чь?. Дьве чь?. Дьве wәрә әме бежьне, бьра мьнр'а тәк'әвә қоше. П'ор'е р'ә'һәтә нәwәстияйә (П'ор'е наве һәспа wийә), ле К'уви wәстияйә, әва чьqас wәхтә һун р'е тен, нһа к'әсрийә, тә wәрә...

Әве тә дәрһәқа қрара хwәда сйаре һәспе нерр'а дьвежьн. Әw дьве на, wәлә, навә, әз готи т'әне сәрдә'wәтир'а тек'әвмә қоше, Усьве Хwәдор'а. Сәрдә'wәти, шех Бьраһим дьфькьрын, әгәр әw wир'а нәдә қоше we нөхсан бьвә, готи бона бса нәвә, ә'сә дәрк'әвә щьриде. Шех Бьраһим шевре дьдәУсьве Хwәдо, wәки қасәке хwә әгләкә, һ'әтани К'уви һьнәки р'ә'һ'әт дьвә. Сйаре һәспе нер we йәке т'әхмин дькә, дькә һәwар—гази, һа зу бькьн, һа һун тьрсонәкьн, нәwерәкьн. Бона дәнге wi нәк'әвә гөһе сйара, бона наве дьнйальке сәрдә'wәти гази наве Таwьси Мәләк дькә у бәре К'уви дьдә бәста пешбәр. Сйаре һәспе нер те к'әләке дьсәк нә. Т'әмам т'әмашә wан дькьн.

Әве тә дажон, дажон. Го, Хwәде, сәре һәспе нер пеши-йа е Куви дьк'әт, әвана wәкә 300 метри бса дьчьн. Усьве Хwәдо го сйарәки готьна wәбу, қәстбәндә дьзгина К'уви бәрнадә, сйаре һәспе нер архайин дькә. Әва тә һәспе хwә

дыдэ бэр зэнгуйа, һэспе ши һ'ал дык'эвэ, һеди—һеди паш-
да дымина. У вэхта незики щэвэке дывын, ши чалн сэр-
дэ'вэти дэнг ль К'уви дыкэ Вэлэ, Хвэде, го готе—һэй
тэйре мын, тэйрки сэр щэвер'а быфьр'э.

Го, Хвэде гышка дыбьхист у дит, вэки К'уви чава сэр
щэвер'а банзда, тó қай дьвежи р'астн жи тэйр бу, әви
сйаре һэспе нер пэй хвэ һышт, һ'эр'э—һ'эр'а ши бу, р'абу-
бу сэр һэрдö қыче пешын, Усьве Хвэдо анцах әв зэвт ды-
кыр. Сйаре һэспе нер п'ор'—п'ошман вэдыгэр'э нава хвэ-
дийа у пеш гышкава гөлле бэри һэспе хвэ дыдэ дыкөжэ у
сэре хвэ дкэ бэр хвэ, дычэ. Һнаки жи дычэ, паше сэр мы-
ле хвэда вэдыгэр'э, дыкэ газн, вэки һэспе Усьве Хвэдо пешн-
йа һэспе ши нада, ле бэхте Усьве Хвэдо. Әв бэхте сэр ши-
йэ, әв бэхте сэр ши әз беһормэткырым.

Го сйар пэй дык'эвын, дьвежыне, вэрэ, вэрэ. Усьве
Хвэдо сэр'а һэспэки дыне бык'эр'э. Го, го, вэки иди қә
р'уе мын дыгрэ, кө әз ши бьвыным, иди к'ө ма, кө әв мынр'а
һэспэки т'эзэ бык'эр'э.

Го дьрува дыкырэ газн, вэки әв нэқэ, әв сэрдэ'вэтида
к'этыбу, бэрнэдыда. Усьве Хвэд нэдьхвэст мынр'а тэк'эвэ
қоше, мын тэ'н ши мерки хьстын, тэ'н. Бэхте ши жи, вэ
дит, чь ани сэре мын, Вэлэ, әз шэрма нэ наве хвэ дьве-
жым, нэ жи дьвежым, вэки к'ижан гөндимэ.

Сйаре буке пешда дычын, хвэ бэрбь гөнде Т'эркэт'уе
мала Һ'эщи Һ'эшим дьлэзиньн, вьра һивийа ван бун.
Әвана готи щэвэке вьр бьмынын.

Сйара дабу қоше һэр йэки дыщэ'данд, пешийа йэкик'э-
вэ, щьридбу, һэр дэра дэнге дэнгөжеа дыһат. Ле дэнге йэ-
ки дыһа хвэш дыһат. Т'эмам гөһ дыдынэ сэр:

Дэлалие, дэлалие...

Сьвька нава мале, дәсте ч'эпе, р'асте жэв Һызанэ,

Әзе ширнайа тэр'а дьвем т'ели Сэрае.

Дэлалие, дэлалие...

Дэлалие, мыне бостанэк чандийэ жь к'элэма,

Һызаным, бэхте мынбу, тэ'ле тэбу,

Сала исальн, шэхте леда, тышт ле нэма.

Хвэдео, тó гэдэ лавьке мын хвэйки һавине жь гэрме,

Звьстане жь сэрме, бае бэзе, ажотына һэспе, незэра
қиз у буке мә адэма.

Дэлалие, мала мә щинаре мала ван к'эрива,

Мын хөлама ч'э'в мэлэка, сурэт сора, базын зыва.

Хвэдео, те гэдэ лавьке мын хвэйки һавина жь гэрме,

Звьстане жь сәрме, бае бәзе, һажәтъна һәспе, нәзәра
қиз у буке мә Слива.
Дәлалие ,дәлалие...

Дәлалие, бьра мала мә щинаре мала вәвә,
Бьра орт'а һәрдә малад к'әләк шушә—п'әнщәрәбә.
Әз р'әщәмә, р'әщәк'арьм, хәбәрдач мьн хәлқе т'ели
т'әрәзе гонде мәда бь п'әрәвә.
Дәлалие, дәлалие, б'ч'уке, сьвьке,
Дәсте ч'әпе—р'асте жәв ньзанә,
Әзе ширнайа тәр'а дьвем т'ели Сәрае...

Шех Бьраһим дьве дәнге Ә'лие Усьвә. Хачатур аг'а
щавә дьдә, вәки чьма нәстьре,— сәрдә'вәти баве вийә,
Хвәде жи дәнгәки минани дәнге зәнгла даеда, вәки нһа
нәстьре ле we к'әнге бьстьре? Мала ван маләкә Хвәде-
дайә, Хвәде Мә'руфәте щәлалийи дәнгбеж әв 3 салә бь нге
ви анийә мала ван. Вәлә, дьвен т'әмаийа гонде Алача-
луе жь ви һини к'әлама бунә. Ә'ли жи һьн жь ви һинбуйә,
һьн жи жь дйа хвә. Нһа, дьвен к'әламе ви хьтхьләнә, 3
р'ож, 3 шәва бежә хвә наwәк'линә. Шех Бьраһим лақир-
дийа Хачатур аг'а дькә, дьве дә ч'ә'ве хвә хвә бгрьн, готә-
готе нәкьн, нәзәра вәе дәнге Ә'лик'әвә. Әви тә һәлә һе әв
готьна хьлаз нәкьрьбу, дәнгәк ван т'әсләдьбә:

— Зәйт'ун, Зәйт'ун. дьзгина һәспе, гәме пашда бьк'ь-
шинә, пешбәри тә зәрә, we тә зәрәда бавежә, пе дәстәки
хвә қәрп'уза зин бьгрә, нәтьрсә....

Әва дәнге Мьсто бәге бьра зә'ве бу. һәсп Зәйт'уна К'о-
лоз дьрә'винә. Зәйт'уна вәхта гәма ви дьк'ьшинә, әв сәре
хвә пар'а чәна we дьхә. Зәйт'ун жь һәспе дьк'әвә, дьхәр'ь
қә. Мьсто бәг, Ә'лие кәр'е we хвә пер'а дьгьһиньн. Зәйт'ун
хеләке шунда ч'ә'ве хвә вәдькә, р'адьвә сәр хвә бь мера-
ни дьвежә Ә'ли, вәки һәспе we бинә, әв сйарбә у диса р'йа
хвәда бәрбь қонахе һәр'ә. Мьсто бәг у Ә'ли дьвежьне нә
ве дьране тә шькәстийә, Зәйт'ун дьвежә Ә'ли нә тә дохть-
ре т'әмами, к'а хөрща т'әркийа хвәда спирте дәрхә, лехә,
қәт тышт жи навә. Нәкә һәвар—гази, бьра баве тә һаж пе
т'әнәвә, шәка вийе бышке. Ә'ли дьк'әнә, дьве иди жь гази-
кьрьна Мьсто бәге т'әмам пе һ'әсйанә, вәки һәспе тә р'ә-
ванди. Зәйт'ун дьвежә Мьсто бәге , к'а мьн һ'әйрана хвәкә,
нһа жи бькә гази, вәки тышт т'әнә, тыштәк нәқәwмийә.

Мьсто бәг өса жи дькә. Гьшк ша дьбьн, Ле шех Бьраһим
дьк'әвә к'ьр'е Хачатур аг'а у лавьке майин кә бәсә тенә кә-
тә—кәт, заньн ч'ә'в—зар, нәзәр чь тиньнә сәре мерьв. Ла-

вык, Хачатур аг'а дьвен, дэ we қәт тыштәк жи нәбуйә. Мьсто бәге хвәр'а гылик готйә. Хвәде нәкьри, вәки қәзийа бь-қәвьмийа, Ә'лие Усьв нһа сәва дйа хвә хвә харьбу. Лавьк бәнгзе хвә хвәш дькьн. Усьве Хвәдо һаж т'ө гыли—готьна т'өнәбу. Әw ль п'әр'е сйарайи ч'әпе бу. Сйар пәй һәв дь-чун. Әwана дабу нава мерг-чимана, дәшт у зозана, бәрбь қонаха хвә дьләзийан.

Файтуна буке—зә'ве у бәрдәсти, щанре ханьме р'йа п'ашальхр'а дьчун, иди незики мала һ'әщи һ'әшим дьбун.

Зәйт'уна К'олоз, Безара жьна Полате Ә'ло, Щәвахьр ханьма жьна Мьсто бәге һәсне хвә пешийа файтуне да-жотьн. Зәйт'уне қари наве дьне қә нәдани сәр хвә, вәки дьране we шкәстийә у эш we ә'щз дькә.

Мьсто бәге дьготә Ә'лие Усьв, вәлә, нәзәра дәнге тә Зәйт'уне к'әт, Зәйт'уна К'олоз бәр дьле ванда дьһат дьгот:

— Нә мын вәр'а гот, вәки һун дәрһәқа кә'тна мында, дәрһәқа шкәстьна дьране мында т'ө гылии нә һьлдын, нә дайнын, әме нһа мала һ'әщи һ'әшим пәйавьн, бьра әw һаж пе т'өнәвьн, бьра гөла ә'ниййа ван нәч'ьлмьсә, бьра бук бәр хвә нәк'әвә, шькьр, чь буйә. әз сах—сьламәт'ьм?

Һьнәки дьране мын дешә, вьра т'ө гылие дәве мынр'а дәрнәк'әвә. Әзе бежьм, вәки т'ьме өса дьвә. Дьране мын һьнәки дешә, паше эш бәрдьдә. Бьра сәрдә'вәти, Ә'ли саг'бын, пәй дә'вәтер'а әзе дьране хвә зер'кьм, чьма т'ө-нә, шькьр, сәр мәда барйәйә.

Мьсто бәг, Ә'ли, Щәвар ханьм Безара жьна Полате Ә'ло, гыли дьдын, вәки we әве мәсәле ве гәве биркьн. Ле пәй дә'вәтер'а we бежьн у бежьн, тек'әвьнә к'ьр'е we.

25-е мөһа һ'әзиране, бәрәзваре сйар мала хане мәзьн—Һ'әщи һ'әшим пәйа дьвьн, бона сйара әве мале өса к'әре хвә кьрьбу, вәки т'әмам зәндәгьрти мабун. 500 сйар. Һә-ла бежә 500, ниве һ'әзари... Дэ вәрә ван сйара щиваркә, нан, авкә. Ле пенсьд һәсна we чава бькьн? Вәлә, к'әре ван жи бь готьна вә кьрьбун. Бәйт'әре һәсна, вәхтә мал һазьрие жь Т'ьфлисе анибун. Һазьрйа өса һәт'ьбу д'ьне, мерьв т'ьре һәр тышт бь дәсте һор—мәләка бубу. Һәла һе сәр нен р'унәньштьбун, п'ир Авасе бь лақьрди Мартирос аг'ар'а гот, вәки т'ьмтела ви малнәхьрави өсанә, мәрийа т'ьре мора мықәр'ьм дәсте виданә. Щамер, дьвәк ә'щевәкә өса һәйә? Йане, на мәрьвед сәрр'әш чава дькарын у чава пер'а дьгьһиньн әви дәмудәзге мале у т'ьвдарәкдитьне би-ньнә сәр хвә—пекбиньн.

Мартирос аг'әе дьнеди п'ир Авасер'а дьве, вәки дьле мәрийа һәвә, вәлә, we бьгьһижә һәр тышти, вәлә, we һәр

тышти жи бькә. Дькарә ви ч'йайи дайнә сәр ч'нае хана. Һ'әщи Һ'әшим к'өме хwә бәрбь ә'змана давит, wә-ки сйаре дә'wата мала Гөли Щәwар аг'а сәрда'әwәтигә к'ижане тә дьвини к'ийә? Мала wiда пәйабьн, әвә к'әрәма Хwәдейә, wәки п'ара Һ'әщи Һ'әшим к'әтийә. Әwi жи Хwәдә һәйә, п'әрда бәр ч'ә'ве wi т'өнә, бона наве дьне, тыштәк пашда нәһьштиә. Wөлә ле һ'әлалә.

— П'ир Авас, дә wәрә к'еләка мьн р'уне, Мартирос аг'а дьвежеда. Хwәр'а бьхwә, вәхwә, нәхше һөрмәткьрьн, нан-дайина әви щамери бьвинә. П'ир аАвас дьве к'әрәмкә, әм р'унен. Wөлә, мьн т'әхте wә гәләки дитьнә, ле бона әwqас мәрьва щара ә'wльн дьвиньм, тә жи щара ә'wльн навини? Мартирос аг'а дьве, wөлә, әви нәхшәки өса нишани мә да-йә, wәки ләзмә же һинвьн. Һ'әйф, wәки Габрел аг'а Р'ә-wane ма, хwәзла әw вьрабуйа у әв тышт бәр ч'ә'ве хwә бь-дита, wәки дә'wата кәр'е Костан аг'әе хwә ве баштьр бькь-ра, кә заньбьн маст бьре дөве. П'ир Авас дьбе Хwәдә дән-ге тә бьбьне. Габриел аг'әе ло һ'әвт п'әһ'ина гөр'а вихә. Wир'а к'а к'и дькарә лынге хwә бавежә. Мартирос аг'а дьве һ'лбәт гьлигә тәйә, ле мьн дьхwәст әw йәк зу бәр ч'ә'ве хwә бьдита, ль wьра жи Һ'әщи Һ'әшим һазьрбуйа, кә хwәхwa бьгота— дәст сәр дәстар'айә. П'ир Авас дьве Мартирос аг'а, дьһйа ч'ә'вдайина у нәхш сәр нәхшада зедә дьбьн. Әгәр өса һинбуйа, wөлә, әмре бьсәкьнийә, п'уч'буйа. Ле Хwәдә мәрьв өса чекьрьнә, wәки йәк бьщәдинә йәки зедәтьрвә, wөлә, әз чьqас заньм сәр мала Ә'лихане П'әнәхан, Бабахан, Аво бәгер'а ве гәве ль Р'әwane мал т'өнә. Ле we р'өже мьн бьһист, кә мала Габрел аг'а wана дәрбазтьр кьрьә. Мартирос аг'а дьве тә р'аст бьһистйә, өсанә.

Сйар т'әмам дери дьнһер'ьн, хwәйе мале, wәки бәр де-ри гьшк пе бьльндхәбәрданокә сылав кьрьбун, те сәра мә-зынә, кә т'әхте нен теда данибу. Әw диса сылав дьдә гьшка у к'еләка сәрдә'wәти р'удьне, дьвежә:

— Әвә мала мала wә гьшкәйә, һун һһа ль вьрьн, Хwә-де сәр wә гьшкар'анә. Һун wi Хwәдайикьн, һуне өса р'а-вь-н—р'унен, чава мала хwәда. Т'әхтә бона һөрмәта сәр-дә'wәти, һәрдә гөле wi, wә гьшка һатйә данине. Әм готи, wәкә дьле wә шавьн, әз wә гьшкар'а шабуне дьхwәзьм, дьхwәзьм, wәки бәри нен Ә'лие мәйи Усьв, шькьр, наве wi жи wәкә наве бавейә, к'ьламәке бежә, паше әме дәсте хwә дайньн.

Дәнге Ә'лие Усьв бәр ар'ике сәрае дк'әвә у минани дәнге

қблынге бәр баһаре вәдҗәр'ә сйара т'әслә дьвә. Т'әмам дь-
вен щане—щане:

... Хандьлисе, дэви газе, сура Р'әсула дэви газе,
Мьн дит, банга дьне, вәхта берийа пәзе эваре,
щавәкә нәвхерие мәр'а һатйә,
Дьвен гөлләке бәри бәдәна Сәһ'иде Надо, фьраре
дәвләте, гөла сйара данә,
Дә we шыкенадънә қам—қбдуме чока Зьлфиназе.
Wәрә йо, йо, йо....
Кәсәке т'өнә Йатмаха баве Дьлшае қате жерьн
дайнә қате жерьн,
Бьра хвәр'а қасәке навда р'азе.
Дә йой, йо, йо....
Һеди бажо, мәләқиньн, нәрмьк бажон, мәләқиньн,
Бьрине Сәһ'иде Надо, фьраре дәвлә, гөла сйара
хәдарьн, нәэшиньн.
Дә йо, йо, йо....

Ханьлисе we бь йанә, сура Р'әсула we бь йанә,
Т'ьвьнга дәсте Сәһ'иде Надо, гөла сйара, фьраре
дәвләте хас—хас мале Әмрк'анә,
Т'ьвьнга дәсте хөлам—хьзмәтк'арада мале бь һунанә,
Дә we банга дьне, берийа пәзе бәрэваре һ'бщумкрьнә
сәр к'ошка баве лаванә.
Дә йо, йо, йо....
Һеди бажон мәләқиньн, нәрмк бажон мәләқиньн,
Бьрине баве Дьлшае, Сәһ'иде Надо хәдарьн, нәэшиньн.

Пәй к'ламер'а т'әмам дьвежьн мали ава дәнгбежр'а.
Дәнгбеж изна ви һәйә, дьвежә дә к'әрәмкьн. Хвәйе
мале Ә'лие Усьв дьнһер'ә, дьк'әнә, сәре хвә жер'а дьһ'ә-
жинә, ша дьбә,кә әв хвә минани нәфәре мала ви һ'әсав
дькә. Һ'әщи Һ'әщи м бәри нен пәй к'ьламер'а диса р'а-
дьвә шп'ийа у дьвежә сйара, вәки к'и чь дьхвәзә бь дьле
хвә бьра бежә аспежа, чьмки сәр нен әз иди навежьм,
фьланкәс, беванкәс бьхвә-вәхвә, һун дьле хәнә, вә сәлам.
Нен тиньн— һ'әзар т'өлә, бона зәндәгртьн у ә'цевмайине
сьникә гошт—бьрынц у сәре пәзәке датиньнә бәр дө сйара.
Әва ә'шарәтийә, вәки бона һөрмәте, қәдре дьнийальке 250
пәз һатьнә шәржекьрьне.

Бук, бәрбу— Зәйт'уна К'олоз, Безара дйа Т'әватә.
Щәвар ханьма қиза Бьраһим п'аша, жьна Мьсто бәге,
бука Һ'әщи Һ'әшим башқә сәр т'әхтәки р'удьнен.

Го Хвәдә т'эмам бәжи—бала бука т'әзә һ'әйр—һ'әж-мәк'ар мабун, хәбәрдана we ширьн—назык бу, леве we тәнькә к'ахәтибун, позпижинә хьзем лебу, т'ьли—печ'ие we тә қәй дьвежи шымакрьбун, сурәте we сор—гәвәз бун, бь гьлики бәдәшәкә жь Қөдрәте бу. У т'эмам дьготьн, wәки хвәзьла мә we маледа Һ'әсни ханьм букти теда.

Wәхта әw мала Һ'әщи Һ'әшимда пәйа кьрьн, wer'а щарие we у бәрдәсти һатьбун. Вьра әwana буке дьсперьнә һәрсе жьнед мәйә хатуне кәрманщие— Зәйт'уна К'олоз, Щәвар ханьме у Безара жьна Полате Ә'ло.

Wәхта дәмахатьра щари у бәрдәсти дба'е буке дькьн, wәки п'епарвә, кәр'вә ,қизвә у тә'ли—тәнгасие нәвинә. Ангори ә'дәте иранийа, әwana ә'йне бәр буке дьгрьн. Сәрдә'wәти готи әве ә'йне бьк'ьр'ә.

Зәйт'уна К'олоз дәст бәр пышта хвә дьхә 300 р'ублие Ур'ьс бәр ван датиנә, әwana дьвежьн, на, на Зәйт'ун бәщи, сәрдә'wәти хвәхwa готи бе мә вәр'скә. Мә гәләк әмәк р'етийә бона бука wi, чьма әм нәлаиқин , wәки әw мә р'е дайнә? Әм жи һ'ьзрәта шинә, мә п'ак һәв нәдит, әм к'аре букеда к'әтьбун. Зәйт'ун гази Ә'ли дькә, wәки бежә баве хвә бьра бе щари, бәрдәсте буке дьхwазьн, дәмахатьре хвә ле бьхwәзьн.

Сәрдә'wәти те, сылаве хьзмтие дьдә ван. Әwana жь диндара һәвдә т'ернәбуйи дьхwәзьн жь һәвдә дурк'әвьн. Усьве Хвәдо пенщсд р'ублие Ур'ьс п'ешк'еши wана дькә, әwana һьлнадьн. Дьвежьн әw жи алие мәда сәва бәрбуяа. Сәрдә'wәти, бәрбу дьк'әньн, дьвежьн, wәки тыште йса нава, ә'дәте мәда т'өнә, һун һьлдьн. Әwana щаве дьдьн, wәки тыште йса т'өнәнә, бьра т'әзә тек'әвьнә нава дәба wә, нава р'е—р'ьзма wә.

Зәйт'уна К'олоз дьве һун баш дьвежьн, әм нә мқабьли тыште р'ьнд—нәхшед т'әзәнә, wәки тәк'әвьнә нава р'е—р'ьзма мә. Ле ве шаре, на, сыламәти дә'wәтәк майинда у зорә—зор п'әра дькә к'иске шарйа. Әwana бь файтуне вәдьгәр'ьн, дьвежьн, wәки бьра т'ә wәхта биркьрьн т'өнәнә, хер—хwәши һун бьгһижнә зозане Т'уте у һәрдә гәле wә сәр бә'лгики кал—пирвьн, мьразе wә гьшка пөбьвә.

Файтун р'едьк'әвә, бук дәсте хвә wanp'a дьһ'әжинә, һесьра сәр сурәте сорда дьбаринә. We дәме т'әмамийа ә'м-ре вейи т'әви ван һатә бәр ч'ә'ве we, әве хвә зәвт дькьр, ле дьса һесьр бөһ'әмди we дьбарийан.

Зәйт'уна К'олоз һесьре буке т'әмьз дькә у лақьрдийа ле дькә, wәки те нһа зозане Т'уте, ед wана баштьр бьвини, бәр дьле weда те ,wәки бәрхwә нәк'әвә, Зәйт'ун хвәхwa

ашьрбу, нэрм, бэр п'эрдеда бона Ы'осни ханьм малул нэ-
мина, зу жь фькьред хвэйя, кō we дэме әw кьрьбунә wi
h'али, дәрхә, дьстьре.

Эре, ле, ле, ле....

Кәч'е, кōлмале, кōлмал баве,

Э, ле т'эрәзе, т'эрәз баве,

Кавьле гōнде мәда мала мә дэве гелийә, щинаре
мала вәйә,

Орт'а һәрдо малата п'әнщәрәйә,

Хәбәрдана мын у хәлге т'ели дәлал тә'ләбәхтр'а бь
п'әрәйә.

Э, ле, ле, кōлмале, вәхта ч'ә'ве мын тә р'евачуйине,

ч'ә'ве бәләк, деме гбли, бәжна тар'ьһ'ане нак'әвә,

Мын т'ьре гōнди валайә, хьравәйә.

Эле, ле кәwa гбзәле, бьйһа мала мә щот канинә.

Дә we к'аwa—к'ббар қәста әве сьве һ'әтани эваре
хвә р'йа дәре мала мә дьмәшинә.

Вәхта ч'ә'ве мын тә, р'евачуйине нак'әвә мын т'ьре
гōнде мә буйә-тара бежиге.

Хәлайһа бәдәwa, кәсәке те т'бниһә.

Буке кōрманщи заньбу, әw хвә давежә һ'әмеза Зәйт'уна
К'олоз у джежә, вәки ә'мрә, һәр дәмәкә wi вәхте wir'а
хвәшә. Зәйт'ун дьве, щькьр, дәма һһа гьшта хвәштьрә,
йәкә мина тә Хвәде мәр'а анийә, тō лайиқи Ы'әсәне мөйи.
У щькьр, мала Хвәде, вәки һәма тō, хут тō буйи һөвала
вийә ә'мр. Гьли—готьн, лақьрдие Зәйт'уне, Щөвар ха-
ньме, Безаре буке хвәш тен у фькьре вейә малул ле к'уви
дькьн. Бука Ы'әщи Ы'әшим жи хвә готьна вә хәмьландьбу.
К'ьнще вева т'әмам, педәпеда зер'—зивбун. Хвәхвә бәж-
неда нивчәбу. Р'әнге хвәда әсмәрбу, жир у гōһдар бу.
Бона мевана п'аки р'унәдьньшт—һа дьчу--дьһат, хьзмәта
букеу бәрбуйа дькьр. Әw т'әхмин дькә, вәки Зәйт'уна К'о-
лоз һа бьн ч'ә'вада ле дьнһер'ә. Әwe we р'оже дерәки әт'-
ләз хвәкьрьбу. З қәйт'ан дерә фәсландьбу, һәр чар алийа-
да қәйт'ан бь зәнгьле зер'ва хәмландьбу. Вәхта әw р'адьбу-
р'удьньшт, зәнгәзынга зәнгьла бу. Әwe кьрә фәсале, к'елә-
ка Зәйт'уна К'олоз р'уньшт. Әw гōһе Зәйт'уне К'олозда
дьвежә, вәки тō чьма ч'ә'ве хвә мын дурнахи? һәма бәса
дина тә мьнә?. Зәйт'ун дьве әз һ'әйфа хвә тә гиньм, тә
дьнһер'ьм, вәки гәләки дьчи—тәйи, мал гьранә, тō гәләки
дьхәбьти, р'әһ'әтнаби. Әз лома тә дьнһер'ьм. у ч'әве мын
тәйә. Бук дьве на, Зәйт'уна хушк, тō бь ч'ә'әвәки майин

мын дьһһер'и. Зэйт'ун дьве ле һ'эйфа тэ нинэ, wәки бса дьфькьри. Эзе Хwәде нәкьри, хwә бь ч'э'ве ч'э'внәбарие тэ нәһһер'ым? Бука һ'эщи һ'эшим дьве, һьлбәт, тә бь wi ч'э'ви мын наньһер'и, ле wәрә мын дәрәw дәрнәхә, гөр'а мын бькә, мыр'а р'аст бежә, тә ль сичә у хәкьрына мын нанһер'и? Зэйт'уна К'олоз дьк'әнә. Бук дьве а, бьһһер'ә мын р'аст т'әхмин кьрйә, Wәки нә бсанә, тә чьма дьк'әни, дә бежә?.

Зэйт'ун шәрма дьве нәһ'эйфа тә, чьма чь тә һатйә, шькьр нә кори, нә т'опали, минани моза һьнгьв жир дьхәвьти, шькьр сах—сьламәти.

Бука һ'эщи һ'эшим, дьве wәки тә ль сәр сиче мын дьһһер'и, Зэйт'уна хушк, ль хәкьрына мын дьһһер'и. Зэйт'ун диса дьк'әнә. Әw дьвежә, wәлә, к'әне тә нишана қәбулкьрына фькра мынә. Зэйт'ун хеләке дәнге хwә накә. Бук дьве, Зэйт'ун бащи, тә сәр сиче мын нәһһер'ә, тә бәхте мын бьһһер'ә у паше сәр готына хwәда зедә дькә, кә щьмәт'е р'аст готйә— бьра бәхте мерьв һәвә, ч'э'wәки мерьв т'өнәвә. Зэйт'ун бәр дьле веда те у wa дьвежә:

Шькьр дәрәкә тә кем т'өнә, шькьр бәхте тә жи сәр бәхтар'анә. Wәлә, әз сәр тә, хәбата тә, хирәта тәйә шәхәл зәндәгьрти мамә. Хwәде готйә тә һәрәк'әт мын бәрәк'әт, Wәлә, хәбата wә әв һәбун wәр'а анийә. Әз к'арә тә, шәхәл-ле тә т'ә wәхта бирнакьм у әзе қарә жиртийа тә бьдьмә сәре гәләкә. Әз сьвәда бумә мот'әще тә у хәбате.

Бук ақьл бу, р'ьнд гөһдарийа Зэйт'уне дькә у дьвежеда wәлә, готына тә хwәшә, ле нә бсанә, бьра бсавә у диса гьлие хwә дьwәк'ьлине— тә сәр сиче мын нәһһер'ә, ле бәхте мын бьһһер'ә.

Әw у Зэйт'ун лақьрдийа дькьн, Зэйт'ун дьвежеда гәләки хәбәрнәдә те хwә нәзәрики. Бук дьве, Зэйт'ун бащи, Хwәде, кә да мерьв, ә'вде сәр р'әш һа бра бежьн, we чьбькьн? Дайина Хwәде Хwәде жи дьстинә. Зэйт'уна К'олоз дьве дә Хwәде тәр'а бьгрә. Бука т'әзә у Щәwаһьр ханьм т'әви хәбәрдана wан дьбьн. Әw жи дьвежьн, wәки Хwәде, кә да ле наньһер'ә к'ә тә қиза к'ейи, кәр'е к'ейи?

Әwana хеләке гөһ дьдьнә сәр хәбәрдана сйара, паше дьһһер'ьн сәрдә'wәти у Ә'лие Мирзә текә бал wан. Сәрдә'wәти к'еф—һ'але wана дьпьрсә, дьчә сәре бука хwәйә т'әзә у дьвежә, wәки we сьве зу р'ек'әвьн. Нһа сйаре һьнәки дәрва бьгәр'ьн, һесавьн, паше we бен р'азен, р'әһ'әтвьн, wәки сьва, хер—хwәши бәре хwә бьдьнә зозане Т'уте, ль к'ә дә'wәта гьране бьвә, ль к'ә әва чәнд р'ожә ч'э'вньһер'ие мәнә. Сьве wәхта мыне т'өнәвә, wәки әз wә-

р'а хэбэрдьм, р'йа бука Ё'эщи Ё'эшим бьвиньм. Усьве Хвэдо Ё'эзар пенсьд р'ублиа дэрдьхэ, чава п'ешк'еш дьдэ бука мале.

Бук Ёльнадэ, дьве шыкыр кемасие мын т'ёнэнэ. Усьве Хвэдо дьве эван п'эра эз дьдьмэ тэ нэкё сэва кемасие, ле бона Ёормэта дьньйальке, наве дьне. Бук бона наве дьне ван п'эра Ёльтинэ у паше алие хвэда п'ешк'еши сйара дькэ. Го Хвэде эв п'эрэ Суто бэге мала Бэйре кьрынэ щева хвэ.

Ле Ё'элал бэ, малхалане зэ'вейё — ва гьшка гот.

Пэй чуйина Ё'лие Мирзэ у Усьве Хвэдор'а бука Ё'эщи Ё'эшим дьве вэ дит, вэки Хвэде чава авитэ дьле сэр-дэ'вэти нава вэда ани п'эрэ п'ешк'еши мын кьрын, вэки ёсанэ Хвэде мэзынэ. Эв дьдэ, эв дьстинэ. Зэйт'ун дьве-жеда бэхте тэ леда. Эв дьве мын нэгот бэхте мын бьн'ер', сэр — сиче мын нэнь'ер'. Т'эмам ле шадьвын у дьвеже, вэлэ, тэ Хвэдедайи.

Бук дьве ахыр ч'э'ве Хвэде гьрын, һэр кэси дьвинэ. Хвэде бэхт дьдэ ван мэр'ва, ед кё хирэтын, дьхэбьтын, қазанщ дькын. Вэлэ, эз нэхэбьтым, һэбуне жи т'ёнэвэ, наве жи т'ёнэвэ, бэхте жи т'ёнэвэ.

Хэбат һын бэхтэ, һын навэ, һын һэбун — дэвлэтэ. Т'эмам жь готын — арьле буке зэндэгьрти дьминьн у мөсөла шымэ'тейё „Арьл т'ёще зер'инэ, сөре Ё'эму кэсида нинэ“ бир тиньн. Эваре бона пенсьд сйари бьн чадьр — хэйбэтатадэ щи — ньвина датиньн.

Хвэде, го, ньвин пе тука гьредайи бун, вэдькьрын, һэр йэкир'а башқэ даданин. Го, вэлэ, 2 сөһ'этэ чэнд хьзмэт-к'аре мале щи — нвин р'аст дькьрын, пэла гэлэк жи бэр ман. Т'эмама эв йэк бэр ч'э'ве хвэ дит у эв дитьна хвэ һэр ва гьлидькьрын, пэсн у мэт'һ'е мала р'онгин дьдан. Го, Хвэде, гэлэка дьщэ'данд, вэки т'ьмт'ела мала ван ёсавэ, ле пек нэданин у хвэр'а мё'нэ дьдитын, дьготын, шамер, йа ви Хвэдеда гьништиэ...

Сьвэтыре т'эмам вэ'дэда р'адьбын. Т'эмам сэр т'эхте дөһ баштыр р'удьнен. Малхве мале Ё'эщи Ё'эшим гьшка-р'а ог'ьра хере дьхвэзэ у дьвежэ, вэки наве мерьв мерьв мэзынтырэ, наве дьне э'заве гор'а четьрэ. Эз нивидарьм, эгэр вэ кемасикэ мэ дитьвэ, бьбахшиньн. Ёуне нһа һэр'нэ зозана Т'уте. Дэ'вата вэе ль нава гёл — сосьнада бьгэр'э. Эз р'эща дькьм жь р'эбе а'лэме, вэки гёла э'нийа вэ нэ-ч'ьлмсэ, һун йа дити бир нэкьн у вэкэ шире хвэ гьликин. Чь кё дьминэ дэрһэда сэрдэ'вэтида, эв иди Усьве мёйэ у Ё'эму дэма эв қап'ийа бэр ви вэкьрийё. Эм к'эгыне кьрасе һэв. Дэмхатыре вэ, хер — хвэши һэвале вэвын.

Әу у сәрд'әуәти дьчнә дәст—р'уе һәв. Сйар р'едьк'ә
вһн, бәрбь зозане Т'уте җаре Қәрәһәлине. Го әу җар хвә
нә җар бу, т'әвда щьнәт бу, бәрға җи фьрәбу, җаҗа дьве-
жһн, пәрч'әки т'әбийәтнейи батини бу. Т'әмам ч'әм—кани
бун, мерг—чиман у тәр'азһн бун. Шне говәнде, дә'җате
әса хәмьландьбун, чекьрьбун, җәки мәрийа т'әне ле бь-
һьһер'ийа у ле т'ер нәдьбу. Җи җарида, җаҗа пешиеда
тер'а һатьбу дитьне, аҗас җадьр—хәйбәт җәгьртьбун, җәки
т'ера хвәндийа бькә, һәла зедә.

Говәнд, һәла һе бәри анина буке әу чәнд р'ож бу, чәнд
щийа дьгәр'йан. Қиз, бука хвә кьрьбунә р'әнге гәл—сосьне
ч'ие. Т'әвдарәке дә'җәте зә'ф баш дитьбун. Һәла һе әу
хьлазнәбубу иди һәр дәра дәрһәда җеда хәбәрдьдан, җа-
җа қәҗмандьнәкә сәлейә бона нишандайина р'әҗша мь-
ләтәйә һәрә к'әвш у ч'ә'дайине.

Сйар дьгьһижнә җаре Қәрәһәлине. Җе р'өже, җаҗа дь-
вежһн, ч'йа—бани нава шабунәда бун, җь җьр җедатьр
тә'вийа баране дьбари, тә'ве дабу, к'әскәсор дәрк'әтьбу.
Виали җи ль җер қиз—бук, хорт, аһьл, шаһьл к'әтьбунә
говәнда. Говәнде җан җи җәкә к'әскәсорә бун. Го т'әмама
әу һьмбәриһәкьрьн җе р'өже дькьрьн у әу бу биранина
дирикә. Гәләк җәхт дәрһәда җан р'әҗшед т'әбийәтеда гьли
дькьрьн. хәбәрдьдан.

Дә'җәте 7 р'өжа к'ьшанд. Һ'әвт р'өжа шайи—шабун бу
ль зозане Т'уте.

— Т'әне җана кем бу щьклк'ешәки мә'рифәт, җәки
әу шам-шорәта т'әбийәте, р'әҗша җе, говәнде кәрманщие
бәйяна бәр ч'ә'ва, бьһьшта һьсләтар'а. Ле әҗе бь җарки
Һ'әта әм сагьбһн, һ'әта һьсләта мә һәйә, бе готьне, нәе бир-
кьрьне, нә ахьр ә'мре мәда дә'җәте әса нә бубун. Мә ләзәт
җе дит. Щара ә'җльн бу, җәки аҗас кәрманщ бәрәвбубун,
т'әҗайи шабун. Әу җи дәстпека т'ьфақа мьләтие бу,—
Щәле К'әләш, Шех Бьрахиме, Ә'лие Мирзә, Қасе Мамо,
Мьстәфа бәге, Ә'мәр аг'әе мала Бәйре, Қадие К'әло, Чәр-
кәзе Ә'йло, Һ'әсе К'әләш, Суто бәге һәвр'а дьготьн.

Дә'җәт иди сәр хьлазбунәбу, җәхта мьзгини анин, җә-
ки генерал Әләшәрәв бәг бь әскәре Ур'ьсә пышмерие хвә-
җа те. Әҗе мьзгиние шабуна дә'җәтҗанийа дөбәрәкьр. Сәр-
дә'җәти дьле хвәда ша дьбу, җәки генерал хвә дә'җәтер'а
гиһанд, ле һ'әйф, т'әмам бәр ч'ә'ве хвә нәдит. Сәрдә'җәти
һәзьр дьбу, җәки генерале щәм п'адше җәгәр'ийайи,
җәкә қәдре җи қәбулкә у дьле хвәда к'өбар бу, кә һатьна
җи җи дьҗә дәрәщәкә т'ариха дә'җәте, хәмләкә җе. Әу дь-
җеҗә хвәндийа, җәки җәҗ бәланәһн, щие хвәда сәр т'әх-

тə р'унен, һ'əтə бəгə Щəвар аг'а тə. Т'əмам ч'ə'вн'һер'ийа
ви бун.

Генералə əскəрə Ур'ьс б'ь пенщ əскəрəвə гедукə зоза-
нер'а тə ханə. Б'ь дəф у зəр'нə д'ьч'нə пешие. Бəгə Щəвар
аг'а вəхтə ж'ь һəспə пəйа д'ьвə, д'ькə ахин, вəки ч'ьқаси би-
ра ви вари, ван ч'əм—канийа к'ьр'йə. Ах, бина ви ч'ьқаси
дəрк'əт. Əв хош—бешə д'ьдə т'əмама, т'əмам славə ви вə-
д'ьг'ьр'ьн, ша д'ьб'ьн, вəки хер—с'ьламəт һатийə у г'ь-
һишт'ийə х'ьлаз'ийа дə'вəтə. Т'əмам д'ьвəж'ьн, вəки ш'ьк'ьр,
малə Хвəдə, дəнгə дəф у зəр'на дə'вəтə б'ьразие тə һ'əсəн
аг'а к'əтə гəһə тə, нə ах'ьр, тə гəлəки һ'ьсрəтə вə буйи у
д'ьвə һəмə сəвə в'ьрə жи тə к'ьрə ахин, вəки т'əмамийа
дə'ватə бəр ч'ə'вə хвə нəдит. Əлəшəрəф бəг щавə г'ьшка
сəр п'əа д'ьдə, вəки һ'ьсрəтə ви һ'ьн дə'ват бу, һ'ьн жи һун
т'əмам бун. Нə ах'ьр мəри бей м'ьлəтə хвə, бей к'əмə хвə
нə т'ə т'ьштə, д'ьхвəзи п'адшави, əгəр е хелқейи, ч'ьр'ани?
Ле əгəр ш'ьванə м'ьлəтə хвəйи башви, əв, т'ьхмина м'ьн вə
р'умəтə зедəт'ьрə, кə сəрок, г'ьрəг'ьрə хəлқейи, вə əз фə'м-
к'ьр'ьм? Гəт'ьна м'ьн фə'мк'ьр?

Хвəнди жи дə һəр йəк малхвə малə хəбу, д'ьнə дить-
бун, пер'а—пер'а сəрвə д'ьч'ьн, вəки генерал ч'ь хвəбəрд'ь-
дə, ч'ь д'ьхвəзə бəжə. Вəлə, һ'ьнəкə жи гə бəр хвəдə хəбəр-
д'ьдан, вəки сəрк'арə əскəрə Ур'ьс қəйилə б'ьвə ш'ьванə м'ь-
лəтə хвəйи нав у дəнгə, нə кə падшə хəлқə. Əв хəбəрданə
Əлəшəрəф бəгə гəлəки вəнə хвəш тə.

Сəрдə'вəти д'ьвəжə генерал, вəки к'əрəмə хвə əв у
əскəрə пер'а р'унен, һ'ьнəки р'əһ'əт'ьв'ьн, нан б'ьхəн, пашə
вə хəбəрданə хвə думайи б'ьк'ьн.

Пəй һəрмəт—сианəтер'а, нан хар'ьн, қəвəвəхар'ьнер'а,
сəрдə'вəти бəрб'ьр'и т'əмамийа дə'ватванийа д'ьвə:

— Вəлə, б'ьлə, һун т'əмам бəхтəвар'ьн, əм иди р'ад'ь-
бун, дə'ват иди х'ьлазд'ьбу. Əм һаз'ьр д'ьбун, вəки вə вə-
р'ек'ьн. Ле бəхтə вə г'ьшка ани, һун д'ьвин'ьн к'елəкə мə к'и
р'ун'ьшти'йə? Əви б'ь һат'ьна хвə чуйина вə əглəк'ьр. Дə
вəки бəсəнə, вəр'ьн əм т'əмам һəвр'а щарəкə д'ьнə бəж'ьн—
тə сəр ч'ə'вə һати, к'арə тə сəр ч'ə'вə мə. Пашə м'ьн д'ьхвəст
əв йəк жи б'ьгəтə, вəки əм т'ə щарə ақас бəрəви
сəр һəвдə нəбунə. Мə'нə вə йəкə һəрдə гəлə мəнə. Əв бунə,
чавə д'ьвəж'ьн, сəвəвə щ'ьвина мə. незиквə һəвнəск'ьр'ьнə
мə. Сəвə вə йəкə вəр'ьн əм г'ьшк һəвр'а бəж'ьн, вəки һəрдə
гəл сəр бə'лгиши кал—пир б'ьв'ьн у кəмасийа ван навə
ə'мр, һəвал--һог'ьрадə т'əнəвə.

Əз бейи гəлə ə'нийа вə нəв'ьм, ж'ь вə һəр йəк ж'ь щи-
ки, гəндəки һат'ьə. Хвəнди жи һəнə, вəки ж'ь Иранə у Т'ур-

к'иае хат'нэ. Wə т'амама бона мэрэмэки дэре мэ вэк'рийэ, бона шайа h'эсэн у h'эсни хан'ме. Ма т'эвайи эw г'хандь-на бəхт у м'разе ван. Б'ра в'ра вада м'разе мэ бэдэна ван б'ва. Эз д'wəк'элиньм г'лие х'wə, эм г'шк ве дэрэщедэ г'хиш'т'нэ нет—мэрэме х'wə. Н'на эзе ч' ж' wə нивик'ьм, wəхте эм лэв қет'ян, һэр йэк wə чу мала х'wə, wəрын эм диса һэв бир нэк'ьн, gōhe мэ сэр һэв һэвэ у һэр йэк борщэ х'wə h'эсавкэ нет у мэрэмэки з'йарэти— йэк'тияа м'лэт, т'ьфақа wi. Hун һэр йэк нава р'абун—р'уныштанд'ьн, ш'ох'л—э'мале х'wəда эве йэке готи т'б wəхта бир нэк'ьн, эве қəвин—қəдимк'ьн б'ь қəд'ьрг'ьрт'ьн, һөрмэт'ьг'ьрт'ьна һэв у h'эзк'ьрна бэрб'ь һэв. Эгэр қəд'ьрг'ьрт'ьне ,һөрмэте, h'эзк'ьр'ьне нинбуйа, wəлэ, эв шайа мэе б'са х'wəш у шир'ьн дэрбазнэбуйа. Демэк, сэрэ һэр тышти т'ьфақа м'лэтэ. А лома жи генерал д'ьве, wəки башэ мэр'ьв б'ва ш'ьване м'лэтэ х'wə, нэ к'б б'ва п'адше хэл'це. Эве гот'ьне эз мəшбурк'ьр'ьм, wəки эз ван г'лийа wэр'а беж'ьм у һуне б'ьбахшин'ьн м'ьн һ'ьнэки сэрэ wə эшанд'ь.

Т'эмам д'ьвеж'ьнэ сəрдэ'wəти, wəки нэ h'эйф, чава б'са д'ьвежи, т'б ширэте баш д'ьди мэ. Эм бен сэрэ ед минани тэ у генерал Элəшэрəф бəге нэв'ьн.

Усьве Х'wəдо д'ьвежэ, wəлэ, мэе һун к'б ақас бэрэви сэр һэвк'ьрна, wəки wə генерале ж'ь щэм п'адше һати б'ьдита. Иди ве йэке к'эрэм'ьт'ьр ч'ь һэйэ? Wəрын эм н'на эве дэ'wата х'wə, эм беж'ьн мэ иди дэ'wат х'ьлазк'ьрийэ, wəрг'б'ьези щ'ьвина р'аст'ьһат'ьне б'ьк'ьн т'эви бəге Щəwar аг'а. Н'на б'ра эw дэр'һəқа р'аст'ьһат'ьна х'wэйэ т'эви п'адше, дор, бэрэ wi мэр'а хэбэрдэ, эве гэлэки h'əwаск'ар'вэ.

Элəшэрəф бəг р'ад'ьвэ ш'ьп'ийа, диса сылава шир'ьн д'ьдэ щ'ьмэ'та х'wə у д'ьвежэ, wəки эва дэм д'ьнйальке жи д'ьвэ р'əwшкэ дэ'wате, сэрэ к'ижане Усьве Х'wəде М'ьстое Эйлойэ. Демэк, эз н'на ч'ь wэр'а беж'ьм, сайа we мəщалейэ к'б дэ'wате дайэ м'ьн. Р'астийэ, wəки м'ьн т'б щара бэр ақас wəт'əнwарэ х'wə хэбэрнэдайэ.

Элəшэрəф бəг дəстпед'ькэ, wəки эw, г'ьрəг'ьред дəwлэтейэ майин — h'имли сэрəскəред сэр синоре дəwлэта Ур'эс, дəwсг'ьртиед п'адшэйэ п'ар'wəлатед сэр синор сале щарəке д'ьч'ьнэ дит'ьна п'адше. Ве щаре эw пешие д'ьчэ Т'ьфлисе у w'ьра т'эви нəместник, дəwсг'ьртие п'адше д'ьчэ шəһəре Петербурге.

Элəшэрəф бəг д'ьве эз бир нэк'ьм беж'ьм, wəки нəместник сəрдэ'wəти у Усьв бəге H'эсэн аг'а гэлэки сылав д'ьк'ьр'ьн у ж'ь р'аст'ьһат'ьн, дит'ьна wanэ т'эви х'wə л'ь Т'ьфлисе р'əзи мабу. Эwi гот, wəки эз э'лами wəк'ьм, к'б h'əму г'ьли---

готыне вайә дәрһәқа мәщалед култур—р'онайе ве бена миасаркьрына. Зутьрәке гонде Ә'сланлуеда мэк'т'әбе вәбә. Тер'а һатйә дитьне, вәки ль Қәндила зер'а у вәре Каркут мэк'т'әбе һинкьрына т'әви у т'әшие, һинкьрына бәр'а, халыча вәкьн. Әви дьгот, вәки к'өрд лайиқи гонда-рийа мезьнын у нава вә'дәки кьнда готи һ'әму гондада ошад бәлакьрына р'онайе вәкьн.

Р'ожа, кә әме бьчуна һәрәма п'адше р'ожәкә хвәш бу, т'ә'ве дабу, нәйсәйи пьрсике баране даветин, баки сьвьх дһат. П'адше нивро әм қәбулкьрын. Қәбулкьрын сәра меванайә мезьнда бу. Гьрәгьре дәвләте бәрәв бубун. Т'әмам бь сьре незики п'адше дьбун, дәсте хвә дыкьрыне дәсте ви, дьчунә дест. Мьн жи минани гьшка кьр, ле вәхте өз чумә дәсте ви, мьн қәстбәндә қалым кьрә мьрч'ини, бәса вәки дөнг бәр ар'ике к'әт, т'әмам к'әнийан. П'адше готә ван, вәки әв гәләки қәдьре мьн дьгрә, мьн һ'әз дькә, лома бәса кьрә мьрч'ини. Әви бона ве йәке, нава гьшкада щьг'арәк жь қәт'ийа хвә дәрхьст у да мьн. Бь ве йәкева, чава дьбешын өз ле хьлазнәбум. Әви өз дамә сәкьнандьне, хвәхва пешбәри мьн сәр к'өрсийа доране ве гәлавт'ункьри рунышт у ва чәнд гьли готьн:

— Генерал Әләшәрәв бәг Шамшадинов ә'сле хәва к'өрдә. К'өрд минани ч'йәед хвә бьнд у к'өбарьн. Әвана һәр дәра дьк'әвьнә бәр ч'ә'ва. Әв мач'кьрына ви шә'дәтийа ве йәкейә. К'өрд дьлр'әм у бәхтын, ит'бар у хвәйе созе хвәнә. К'өрде вәлате мә бона дәвләте амьнын. Әз бь сәри генерал Шәмшәдинов вана баш нас дькьм. Әвана хвәйкьре синоре мәйә башьн, жь Қәрсә ьртие һ'әтани ч'йәе Арарате. Әв лайиқи хәмхөрийа һәрт'ьминә, ләзьмә сәва ван, сәва гонде ван мәщале ләзьм сазкьн. Иди мә готйә нәвсед р'әсмийә ве дәрәще, вәки дәстбь һазьркьрына дәрсдаре мьләтие бькьн, әлифба к'өрди чекьн. К'өрд хвәйе гьлие хвәнә. Генерал Шамшадинов гьли дайә, вәки жь шаһьлед к'өрдайә мә'рифәт алайике т'әшкылкә, бь т'ә'лиме әскәрниә башва бьдә т'әрбийәткьрыне. Әва йәкае бәса жи али т'ьфақдарийа шаһьлед к'өрд бькә. Әз генерал бавар дькьм. Әз ви у щьмә'та вьир'а хер—хвәшии дьхвәзьм. Әз һиви дькьм, вәки сьлавед мьнә шири бьгһини гәле хвә.

Әләшәрәв бәг дьве әва сәрәщәма хәбәрдана п'адше бу, вәки мьн вәр'а гот. Әви пәй хьлазкьрына хәбәрдана хвәр'а дәсте хвә мьле мьн хьст, кә р'унем. Ле өз р'унәныштм мьн әв бәр'а хвәр'а бьрьбу, вәки п'ешк'ешкьме, жь нава к'аг'әзе шьмакьри, п'ечайи вәкьр у пеш гьшкава бәр ви дани. П'адше ле ньһер'и, ле һ'әйр у һ'ьжмәк'ар ма. Әви

гази 2 мөрийа кър, вәки әвә бәр'е сәра нишандайна п'еш к'ешед вийә дәвләтеда дайнын. К'е кә ль Петербурге дь-қәсьдә, әм бежын меване жь вәлате дәрәкә, р'еви, ә'сә вәхте дьхвәзын щиед хвәш һ'әваск'ар бьвиньн ль ве сәрае жи дьқәсьдын.

П'адше гот, вәки әв бәр' лайиқи нишандайин у дитьне-йә. Бьра т'әмам бьвиньн у һаж һөнөрмөндийа к'өрда һә-вьн — нәхш — пигаред ванр'а бьвьнә нас.

Бь готьнед п'адше бәр гьрәгьре дәвләге әз леле бум бьфьр'йама ә'смана. Ве гәве т'әне баске мын т'өнәбун. Әз к'обарбум, вәки п'адше Ур'ьс әвқаси сәр фькьрәкә мә-зынә бона щьмә'та мә.

Әм готи хвәхwa һаж хвә һәвьн, к'ижан, тә'ләбәхтр а, р'уе нәзаннеда т'өнә. Вәхт, вә дә насәкьнә. Әм готи ньге хвә дәмер'а бавежын. Дәсте к'е чь те бона хер — хвәшийа мьләт готи бькә. Гәләки мын хвәш те әв хвәстьна сәрдә'-вәти, вәки к'иси хвә гөнде Алачалуеда мек'тәбе вәдькә. Әв', әз иди заньм, иһа дәрсдара дьгәр'ә у бь дәсте Ә'лие кәр'е хвә алик'арие дьдә сәрк'аре мек'тәба гөнде Зоре Исаһак Морозулове мәхин бона чекьрьна һ'әрфед к'өрди-йә латини. Әм хвәхwa готи һәрәк'әт нава хвәда мвиньн, сәва пешдачуйина мьләт. Паше бона алик'арие, ардьмие дә'ве жь дәвләте бькьн. Һ'әму мьләте дәвләта Ур'ьс йса дькьн, мын әв хвәхwa бәр ч'ә'ве хвә дитйә. Дәвләт дьве вә һәрәк'әт, мын бәрәк'әт.

Генерал Әлшәрәф бәг гәләки хәбәрдьдә, шарна бьн һ'өкөме шабуна дитьна п'адше гьлие хвә паш — пеш дьхә.

Бь ә'мре п'адше полкәкә әскәре Ур'ьс кьрьнә сәр наве мала Гөли Щәвар аг'а. Әв нав кьрьнә „Шамшадиновски полк“. Әв полке т'әви алайа щәһьлед к'өрдайә, кә ве бе чекьрьне, синоре империа Ур'ьс хвәйкә. П'адше Ур'ьс из-на генерал Шамшадинов дайә, вәки әв хвәхwa сәрк'арие ве полке бькә у вәхта лазьмбә, дькарә ә'мре дәстпекьрьна шер' бьдә мьқабьли ве, йане жи ве дәвләте, кә синоре дәвләта ви быт'әр'ьбинә.

— Әва йәка қәдьргьртьна гәләки мәзынә, т'әхте п'ад-ше Ур'ьс қәдим у қәвинвә, дәсте ви сәр дәстар'авә, — жь сәрае һәвр'аһәвр'а дькьнә гази, навбьр'ие дькьнә нава хәбәрдаһа генерал.

Әлшәрәв бәг, Шамшадинов, дәсте хвә дькә бәрийа хвә, дьве, вәки мын биркьрийә әв щьг'ара, кә п'адше дайә мын, нишани вә нәдайә. Әви әв щьг'арә кьрьбу нава к'а-г'азәкә шмакьри, печ'абу у қәт'ийа хвәйә зивә авзер'кьри-да данибу. Т'әмам қәт'ие жь дәсте һәв һлтиньн, ледиһер'ьн

у дуса дьднэ генерал, генерал дьве, wәки we әве шьг'аре
h'әта хwәшвә хwәйкә у т'ьме ве qәт'неда we текә бәрйа
хwәйә ч'әпе. П'ешк'еше, т'әви qәлле мын бык'отә у we һәр
wa п'адше текә бира мын, wәки wәкә исаф, р'әк'ма дьле wi
qәльха хwәйә әсәрие быкм.

Wәлә, чь wә вәшерым, чь Хwәде, хәбәрдана мынә т'әви
wә бса бина мын дәрхьст. H'әсавки т'әзә жь бәр даwa дйа
хwә к'әтьмә. Дә мыләт башqәйә. Мыләт п'әр—баске мерьв,
һөрмәт—синәта мерьвә. Бей шьмә'те мерьв гөрахwарийә.
К'е бона шьмә'та хwә кьр әw т'әне дьминә. Мыләте мерьв
qолба мерьвә. Qәлбер'а сьвә р'ондьва, әм готи мырати сьва
хwәйә нур у хwәшвн. Дәwләта Ур'ьс пышта мәйә. Әм бона
ве йәке сәрфьнийаз у бәхтәwарьн. Ле баш заньвьн, wәки
сәрблндайи, бәхтәwарийа мә йәкти— т'фақа мәр'а гьре-
дайә. Әм готи һәрәк'әте хwә, чьqас дәсте мә те, we дәрәңце-
да хәрщьн. Бьра быжи т'фақа мә— мәщала хер— хwәшийа
мләте мә.

Т'әмам р'адьбьнә шьпийа у дьwәк'ьлиньн готьна гене-
рал— Бьра быжи йәктия мә! Мәщала хер— хwәшийа мы-
ләте мә.

Өләшәрәф бәг р'азибуна хwә дьдә гьшка, wәки р'ьнд
гәһдарийа wi кьрьн. Әw гьшкар'а сәрфнийазийа мыләтиә
дьхwәзә. Әw шарәкә дьне дә'wәте бьмбарәк—пироз дь-
кә у шабуна хwә диһар дькә, wәки әw wәргөһези шьвине
бу. Мә һәвр'а хәбәрда, гәһдарийа һәв кьр, һатьнә сәр фь-
кьрәке, кә әм вьр wада нькарьн һәйина хwә баш бьдуми-
ньн, әгәр фә'мдарийа мәйә мыләтиә хwәһ'әсине т'өнәвә,
әгәр позе мә нәшәwьтә сәва т'әсива мыләтиә.

Вьр wада һәр шайик у шинәкә мә жи готи wәргөһези
пьрсед мәйә мыләтиә бьвьн. Мыләт т'өнәвә әме жи т'өнәвьн.
Т'әмам дуса сәр п'ийа дьсәнньн у дькьнә гази: „Сәрфнийа-
зийа мә дәсте мәдайә, к'ьлита we т'фақа мәйә...“.

Сәрдә'wәти ә'лам дькә, wәки диндара т'әмама т'ер на-
вә, дәсте wi гьшка навә, ле иди wә'де дәмахатьранә. Әз
wә һ'әмушкар'а әве дьхwәзьм, чь кә дьле wә, хwәшвьн,
һәр хwәшвьн. Дә'wat бәла дьвә, һәр йәк дьчә шөхәл— ә'мә-
ле хwә. Һәр дәра пәсьн, мәт'h'е дә'wәте дьдьн. Гьли—
готьне weда бьһисти дәр—щинар, һәвалә хwәр'а дьготьн,
бәла дькьрьн. К'е дә'wat нәдитьбу, к'е дәрһәқа weда дь-
бьһист һәвр'а дьготьн, wәки әw wәргөһези шьвата мыләтиә
буйә. Мәрәме weйи сәрәкә йәктия гәл буйә. Гьшка әw
бьмбарәк дькьрьн. У дьготьн, wәки әве т'ьфақа мыләт qә-
вин кьр. Әw бса жи ма нава дирока гәле мәда. Һәр дәра
сала дә'wәте һ'әсав дькьрьн сала qәвинькьрьна т'ьфақа гәл.

Әw сала 1908-а бу.

БОНА ХВӘЪ ӨСИНА ГӘЛ

Т'фақа мьлэт хвәш дьбу. Т'эмам сәр шин—шайе һәв бун, хвә һәвр'а дькьрьнә ә'рд—хвәли, шевра ван йәк бу, гөһе ван сәр һәвбу. Гәләк р'а—т'әвдире ван һәбун, ле, чава дьвежын, вәхте фәләк мәрийар'а р'анагырә, һәр тышт бәтал дьвә.

Шәр'е һ'әмдһыйаеи 1-е һәр тышт т'әвһәв кьр, дһһа кьрә тара бежынге. Һәр дәра дәнге һәвар—газиә дьһат. Гәләк р'е—р'йа дәрнәдхьстын. Гәләк бе сәр бе бәрәт'ә онда бун, ле ед майин жи т'әвһәвбубун. К'әлита хвәйкьрьна сәре хвә ондакьрьбун. Ви шәр'ида дәвләта Ур'ьс мьқабыли Р'ома р'утьк шәр' дькьр. Р'ож бь р'ож әскәре ч'ә'вшин дьк'әтә к'урайа Т'урк'нае. Қәвлед өсада лазьмбу, вәки щьмәта мә, чава дьвежын, ч'ә'ве ве вәкьрана, вәр'а қәвл, шәрте шер', мәрәме ви щьровәкьрана, шәр'к'арийа мөйә мьләтиә—азадариә бьдана т'әшкилкьрьне. А бона ви мәрәми у бона дитьна Ә'ли, вәки т'әви әскәре Ур'ьс чава тә'лимчи у сәрк'аре п'арәвәкьрьна хәрәк гьһиштьбу Хьнусе, Усьве Хвәдо чу Т'урк'нае. Әв ль гөнд, еред кьрманца қәсьди башқә готи һ'әваск'арә гәр'а вийә нава Ә'лька.

Ә'лька 3 баве ван һәнә: Р'әмо, Дибо у Сино.

Сәрк'аре мала Р'әмо Давуде Озмәне Ә'мәр бу. Сәрк'ари мала Дибо дькьр Хәлиле Сьме. Р'әсуле Р'әмо бәрпьрсйаре мала Сино бу.

6 гөнде мала Р'әмо һәбун. Әвана әвед һананә— Ә'зька жорьн, Ә'зька харин, Бахмыс, Щьнәскәр, Зейк, Қөббәлдор.

Гөнде Давуде Озман Ә'зька харин (жерин) бу. Әв гөнд гөндәки хвәш бу— каннед ви п'әр'бун, щи—ера ви, мөзила ви фьрәбун. Ч'әме Хәрзе вәкә 2 км дури гөнд дькьрә ләмәләм.

Незики ван гөнда бун— гөндәд Шьмзе, Фәқира, Ч'ьнерийа, Базидане, Душае, Һ'әмдуна, П'әхәрие, Һ'әшре, Қорхе, Гедуке. Ван 10 гөндада к'өрде эзди дьман. Гөнде Шәмзеда малед нав—нишан бун— мала Ә'лие Қәло, Ә'лие Ә'зо, Мәмәде Т'әмо, Мирзе К'әло..

Лазьм бу у гәләки фәрз, вәки т'фақа ван гөндийа у йа

Һәрсе баве Ә'лька йса жи на гондед Р'ама Ыкырана йак
Па гондед Зерие, Захорав, Барзале, Базбуе, Кавырзое.
(Кавырзо 2 гондбун – гонде жорин, гонде жерын). Шкэвта,
Мэймунне, Заве, Ыасктивав, Дьвине йв гондана ль мөнт'и-
ца Мәрдине у Батманенә, сәрк'аре Р'ама Әминне Аһ'мәд,
Бьраһиме һ'әши Ә'дылә, Хәлиге Мә мәд бун, Әминне Аһ'
мәд мала мазын бу, һәрде дьне пьсаммәд ш'бун

Усыве Хвәдо җыраркьрбу, хәки чи ли бьдәвльмә готи
бәри дитына Ә'ли ван гонда, ван ә'шира бьдәсәдә Әви дь-
хвәст дьле хвә ванр'а вәкьра, лавьмана һәрәп'әте т'әвайи
бона хвәйкьрына нав – намуса мьләт ванр'а быгота.

Гонде Шәмзеда ть мала Ә'ли Ә'ва шә пәвә пийизе бо-
на һөрмәта меване жь ч'йав Синәке гәләк бәрәв бубун,
әвана дәрһәқа гәләк пьрсада. һ'әва йәк тәштитда хә-
бәрдьдан. Пьрс – пьрсйар һәв дькьрын, дәрһәқа вәт'әнвә-
ред хвәда, һ'ал – һ'әвалә ванда ль т'әпрахх Ур'ьс – Р'оме.
Пьрса пьрса шәр'е орт'а Ур'ьс – Р'омеда бу. Әвана һ'әта-
ни бәрбанга сьве хәбәрдьдын. Пьрса тәвбуна көрманщайә
нава шер'да, хвәл'арстына мьләтне әв араса җьдана мьжүл
кьрыне. Ынәк сәр шә фькьре бун, вәки һәр көрманщак
ль к'идәрәйә, готи хирәта шьра жи бьд'ышнә. Ед Р'оме
готи сәва шә бькьнә шәр', ед нава Ур'ьсда – сәва ур'ьс.

Ле мәрывед дурдити, п'ьр'и – һьндыки жь сиасне фә'м
дькьрын, дьготын, вәки ши щур'әивә әме бьвнә к'ане дәсте
вана. Лазьмә әм р'еке бьвиньн, на хвә гелъне пәк, пә алие
вида, нә жи алие дьнеда нәкьнә шәр'. Бона шә йәке әм
готи мә'нәке бьвиньн, Мә'нәк әвә, вәки дөвләта мә т'бнә,
демәк, зәвткьрына хвәлиа хәлҗе мә нәлазъмә, бьра йа мә
бьднә мә, чи мә вана нәк'әтип'ә? На, Хвәдеки, әв һәрдо
дөвләт к'ина ван һәвда һәйә, йәк-йәки дхав, п'әл'ашкә, бькә
бьн дәсте хвә. Ле әме к'е п'елашкьн? Әм чия, зозана хвә-
р'а фьрәкьн? Вәлә, зозане мә жи бәсп мәнә, әм бадьлһә-
ва щәһьлед хвә дышп'нә әскәрие, хазьма йа т'ьрк'а,
вәки р'ожкәкә хер нанийә сәрг мә. Вәлә лазьмә әм тьзана
алайә хвә чекьн, мқати ч'на бәниә хвәлиа. Бадьлһәва
т'әви шәр'е ванр'а дәстдаи нәвьн, хуна шьмә'та нәр'е-
жьн, нәкьнә стье хвә. Вәлә, щи бе шә т'әмәмийә қәт'ле
бавежьнә сәр мә.

К'омәкә һазьра жи қайилйа хвә дьдә шә пешданине,
ле дьгот, кө шә саль'а к'ә дәстхьн, щәбьрхане к'ә?

Мәрывед зане т'ә'лиме әскәрие лазьмын диләван ла-
зьмын, вәки дьнйа а'ламе һ'әле дәрәца ч'әришанийа мә
бьднә һ'әсандьне. Әвана көла Р'ома р'әш дьр'ежьн, Ле

малхе мале Ә'лие Ә'зо дөнге хәә нәдыкър. Әви фькар дь-
кърьн, вәки йәке нав ванда һәр'ә бьньч'инә Р'оме, we бен
урт'—ощахе ви коркьн, хәбәрдан бь дьле вибу, ле бавапи
йа ви т'өнәбу, вәки we бьгьһижнә мәрәме хвә. Әви гәләк
щара гьлие өса бьһистбун у хвә кәр'ие ладани, чьмки чән-
дык-чәнд щара диwane шык дьбрә сәр ви у әве бь щә'суси,
қәрәшьи ч'ә'ве хвә же дурнәдхьст. Әв дьтърсийа гьлики
бежә, ч'ә'ве ви һәма өса дери бу. Ле чь р'астә, р'аст, т'әмам
ви хвәш дьһат, чава дьвежьн, коро, чь дьхвәзи— һәрдб
ч'ә'ва. Әв һивийа қәватәкә өса бу, вәки чь кб те готье
миасәркьра.

Усьве Хвәдо дьк'әвә һ'але ви, т'әхмин дькә дәрәща
ви, чава дьвежьн, дәвт'әра дьле ви дьхунә. Әв өса назьк,
п'әрдекьри хәбәрдыдә, вәки һьн һьнәк һаж пе т'өнәвын,
шыке нәвнә сәр ви, кб әв һәма сәва we пьрсә һатйә, һьн
жи дьдә фә'мкьрьне, вәки р'йа бона хвәйкьрьна нав— на-
муса мьләт тыштәки һ'әнәк—лақьрдийа нинә, чәтьнайа,
дә'w—дозар'а гьредайә. Әв һьнәки хәбәрдыдә, паше қәст-
бәндә вана дьдә хәбәрдане бона р'ьн һаж гьли—готьн, шә'-
дандьна ван һәвә, чьмки әве чәнд р'ожа нава вандабә.
Лазьмә һәрәк'әте вани щөлә'тие, жәһатьне, кемасие ван,
хәйсәт у дәрәще хирәта ванә мьләтие пе бьһ'әсә. Паше
we һур гьли чь лазьмә, бежә.

Усьве Хвәдо 3 шәв у р'ожа гөһдарийа ван дькә, вана
р'ьнд нас дькә, дьвинә, вәки әвана мәрвьньнә гәләки һ'ә-
лал, зәлал, дурәшәр'ьн. Ле нава готьнед хвәда нә өса бәр-
к'ьн. Гьлие хвә зу давежьнә пыш гөһе хвә. Әв йәк хәйсә-
те һ'әму мәрвьвед дьлсахә, мәрвьве нава т'әбийәтеда мә-
зын буйи. Лазьм бу, вана щи бьләқиньн, вана мәщбуркьн,
кб бьфькьрьн, вәки һәр кәс, һәр щьмә'тәк хвәхва р'йа
хвә вәдыкә у бона we йәке т'ө вәхта ед хәриб сәва ван
тыштәки накьн у т'әне бь гьлийа бөрдьлиед хвәва р'йа кб
ле дьгәр'ьн бәр мерьв ло дьдьнә өндакьрьне жи. Хәма к'е
йә, тб хвәхва готи һ'але хвә бьпьрси. Зьке т'ер, к'б һаж
е бьрчи һейә?

Усьве Хвәдо дьнһәр'ә, вәки т'әмам мөкөр'ийа йөктийа
хвә, сәрфьһиязийа хвә дькьн, иди беп'әрдә, ашкәрә ван-
р'а дьвежә, кб алиһ'арийа лазьм дькарә бьдә ван— һьн
йа хөрәк, һьн жи йа сильһ'а. Әв дьвежә, вәки ван дәрәщә-
да хорт һәнә, we һәр тышти бькьн, кб һун вә'дәда бьстиньн.
Т'әне һун һәрәк'әткьн у нәтърсьн. Тьрс бьра дьле вәда
һәвә, вәки һаж хвә һәвын, ле нә өса, кб қөдумк'әвын, дәсте
we вөнәвә. Демәк, тьрса хвәһ'әсинә лазьмә, әгәр әв щәм

мөрвье, кō бона хирѣт—намуса мълѣте хвѣ дѣрдьк'ѡвнѣ ѡ'рафе мѣйдане т'ѡнѣ, вѣки ѡсанѣ н'аша вѣ, бѣфѣ'мьн.

Һѡма ишѡв бѣра чѣнд мѣриед вѣ нѣр'ьнѣ гѡнде мала Р'ѡмо— Қѡбѡлдоре. Вѣра вѣ алик'арийа лазьм бѣднѣ вѣ. Вѣхта вѣ пѣрсин, вѣки к'ѣ нун шандьнѣ?. Нуне навѣ мьн бѣдьн, ѡва жи т'ѣлисма наскѣрьнейѣ. Ѧв т'ѣзбие хвѣйѣ зив дѣрдьхѣ, датинѣ сѣр кѡлев. Гышк хѣлѣке кѣр' дьбьн у малхѣ малѣ Ѧ'лие Ѧ'зо дьвѣ фьланкѣс тѣ мѣ дышини шѣм ван мѣрийа, ви гѡнди, лѣ к'ѡ р'ѡжѣ сѣ щѣра газв г хѣриб дькьн Ѧв бьсѡрманьн, орт'а мѣ вана т'ѡнѣ, шур сафн дькѣ.

Усѣве Хвѣдо тѣ Усѣвви, хвѣ дѣстиснакѣ, бѣ избатийа, шѣ'дѣтийа дьдѣ к'ѡвш, вѣки ѡ'шир бавѣ ѡ'ширейѣ. Ѧвана гѡнѣк'арьн, вѣки дьжмьн бѣ зѡра шур бѣрьнѣ сѣр н'ѡвандьнѣкѣ майин. ѡм жи манѣ сѣр анина динѣ кал—бава. Бѣра ѡв чѣ дьхвѣзьн бьн'ѡвиньн, ѡм жи н'ѡвандьна хвѣ дѣсте хвѣ бѣрнѣдьн, ѡм жи кѡрманщи хѣбѣрдьдьн, ѡв жи, ѡм жи ван к'ѡнща ч'ѡк—р'ѣн'ала хвѣдькьн, чѣ кѡ ѡв. Стер'ѣ ма жи нѣйѣ, ѣ вана жи, к'ѣламе мѣ у ѣ ван қѣ фарқи нѣйѣ? Ѧм мълѣтѣкьн— бѣ дѣ н'ѡвандьна, дьжмьнѣ мѣ ван дѣрѣща дьдьнѣ хѣбѣте. Нахѣзѣ ѡм нѣвр'а бьвнѣ пышт, ѡв мѣ п'ѣрѣвѣдькѣ, мѣ мѣр'а дькѣ дьжмьн, вѣки шир'а нѣсавѣ пышта мѣ бышкенѣ. Нѣа ѡм дьхвѣзьн пышта шкѣсти бьщѣбьриньн, тѣ дьвѣжи ѡм дьжмьнѣ нѡвьн. Лѣ ѡва чѣнд р'ѡжѣ ѡм чѣ хѣвѣрдьдьн, ѡм навѣжьн, вѣки мѣр'а йѣкти, т'ѣфақ лазьмѣ. Ѧм гышк нѣвр'а қайил дьбьн, пашѣ вѣхта щѣ тѣ чава дьвѣжьн, гѡти т'ѡр'ѣ бавѣжьн мѣ'сѣа бьгрьн, ѡм ч'ѡ'вѣ нѡв дьннѣр'ьн, т'ѡр'чийа дьгѣр'ьн. Вѣлѣ, ѡмѣ ишѡв ван нѣрдѣ лавька бьшиньнѣ щѣи кѡ мьн гѡтѣйѣ, бѣра бьвнѣ т'ѡрчи у бѣр ч'ѡ'вѣ хвѣ чѣ дитьн, бѣра бѣн вѣр'а гьликьн. Мѣр'а амнайи дит'бар лазьмѣ. Ѧмѣ ѡвѣ ѡ'сѣ нѡма ишѡв қазанщкьн. Лавькѣ нѣр'ьн—бѣн у нун гьлиѣ мьн бьщѣр'биньн.

Усѣве Хвѣдо т'ѣзбие хвѣ дьдѣ ван у дьвѣжѣ дѣ сѣари зу нѣр'ьн—вѣрьн.

Ѧ'лие Ѧ'зо дьвѣ бѣра 4 сѣар нѣр'ьн олѣщѣхѣ, р'ѣва дьвѣ тыштѣк бьвѣ, ѡв нѣвр'а к'ѡмѣкьн.

Нѣр чѣр сѣарѣ тѣ р'адьвьн дьчьн. Ѧвана бѣр дѣрѣ мала гѡндики Қѡбѡлдѡре 2хѡрте гѡндѣ щинар— гѡндѣ Фѣқира дьвиньн. Ѧвана нѣвр'а дькьн п'ѣстѣ—п'ѣст, нѣрдѣ жѣ гѡндѣ Фѣқира дьвѣн, вѣлѣ ѡва шѣва 2 ѡм тѣнѣ вѣра у нун дьвиньн нѣа ѡм чѣ дьвьн. Вана вѣкѣ 10—15 т'ѣвьнг, 2 бар фьшѣк дьбьрьн. Хѡртед жѣ гѡндѣ Шьмзѣ дьвѣн к'и вана дьдьн?. Дьвѣн, вѣлѣ, ѡм вана нас накьн, лѣ мѣрвьнѣ н'ѣйф тѣнѣ к'ѡвшѣ, дѣ ѡса н'ѣйфьн, вѣки ван тышта дьдьнѣ мѣ,

кõ бьра ви һ'эйаида надõ бьре. Хортед гõнде Шьмзе вана дьқәтһьн, бәрбь we мале дьчһьн, ль к'õ готи сильһ'ә, хõрәк һьлдана. Әвана дури дәргә хортки бәжһьбьльнди бәдәw дьвиньн. Йәки шир'а хәбәрдьда, һәй шарна наве ви һьлдьда, дьго— Мәщит бәг. Һәр чар хорт тõрõш наһьн, wәки незиквьн, дьсәкһьн, wәки р'ьнд бала хwә бьдьне к'а Хwәде чь дькә. Әп'ещә wәхт әвана õса дьсәкһьн, һ'әта к'õлфәтәк дәрдьк'әвә дәрва. Әw ч'ә'в вана дьк'әвә, һәв нас дькһьн. Әw к'õлфәт жи бона сильһ'а һатьбу, наве we Сәйран бу. Сәйран вана дьк'әнә, дьве, wәки чийә, һун қõдум к'әтһнә, нә мерһьн, әз ве жһнанийа хwә һәйло жь гõнде мә — гõнде һ'әщәре һатьмә нәтһьсьм, һун дьтһьсьн?. Лаwьк дьвен на, әм нәтһьсьн, ле һ'әwза хwә дькһьн. Һәр чар хорт же дьпһьсьн, wәки һәвалә тә т'õнәнә, әw дьвежә нә мьн гот әз т'әне мә. Хорт ч'ә'ве һәв дьнһер'ьн у щõләт дьк'әвһнә һ'әwше. Сәйран дьве һәла бьсәкһьн, әз wәр'а тьштәки бежһьм. Йәки бльнд нав wandайә,наве ви Мәщит бәгә. Әw жь Ур'ьсете һәтйә, жь эздие мәйә, гәләки мақулә. Әw алик'ари бь сәрк'арийа ви те п'арәвәкһьне. Әве тә һ'әwшеда ви мәрвьви, кõ дурва дитьбун у жер'а дьготһьн Мәщит бәг дьвиньн. Мәщит бәг бь дьловани вана қәбул дькә, наве ван щәм хwә дьнвисә у 20 т'ьвьнге т'әзә бь фьшәкава, 2 чәвал шәкһьр ванр'а дәтинә, дьве, әви мәрьве кõ һун шандһьнә вьра гәләки сьлавкһьн, паше бежһьнә гõндиед гõндед майин жи wәки бен бона алик'арие.

Гõнде Қõбблдореда т'әмам кõрманще сõнибун. Тә бьнһер'ийа әвана чава р'абубун хирәте. Бәр дәсте Мәщит бәге дьчун— дьһәтһьн. Һәр чар сйар вәдгәр'ьн. Әвана тен у бәр гьшка давәжһьнә Усьве Хwәдо, wәки мәрвәки жь Ур'ьс, наве ви Мәщит бәг бу, тõ гәләки сьлав дькһьри, әw жь мәйә, тә р'ьнд нас дькә. Усьве Хwәдо дьве, е анинә жи, йе шандийә жи сәр ч'ә'ва. К'аре Мәщит бәге Ә'мәр аг'а сәр ч'әвавә. Гьшк дьнһер'ьн, wәки әw һәв нас дькһьн, дьпһьсьн, wәки we ль к'õ һәв дитнә?

Усьве Хwәдо дьве wәлате мәда т'әмам һәв баш нас дькһьн. Әм һәр гав һәв дьқәсьдһьн, т'õ фарқи орт'а мьләтда т'õнә, һәр йәк сәр қьраре хwәйә. Мәщит бәге Ә'мәр аг'а кõр'әдә Усьве бәге, жь мала сәрк'аре т'әмаийа эздие Пьшкәвкәзейә. Һун дьвиньн, wәки қонаха ви мала кõрманще сõнийә, әw қә фарқиә дәтинә. Дә һун, хортино, бежһьн, к'а әвана һәвр'а чавабун?. Хорт дьвен, wәлә, һәвр'а башбун. Усьве Хwәдо дьве, һ'ьлбәт, we һәвр'а башвьн, чьмки р'ожа хирәтейә. Шуре хирәта мьләт феза шуре иманеданә. Йәке жи Мәщит бәг хwәндйә, нһа һәр тьшт ванр'а шьро-

вэкьрйә. Һәр чар хорт дьвен, вәлә, бьнәлнед гөнд, вәки
бәре нәдхвәстьн әм бьдитана, әм бь қәдр қәбулкьрьн.
Һәлә мәр'а чәлқәмаст жи анин. Ә'лие Ә'зо дьве қәй һ'ьше
ван һатйә сәре ван. Гьшк һәвр'а дьвежьн, вәки р'оже
ог'рме гьран һ'ьше мерьв һе баш дьхәбьтә. Ви чахи мә-
ри дост у дьжмьне хвә нас дькә. Щьмә'т иди һаж пе һәйә,
вәки дьжмьне мә к'ийә, к'и мә дькә нава һ'але һесире?.

Усьве Хвәдо Ә'лие Ә'зор'а дьве, вәки тә дьвини шаһь-
ле мә шыкьр, чьқаси сәрвәхтьн, иди дькарьн қәнщие—
хьравие жәв дәрхьн. Мәр'а һ'ьшйарбуна мьлетие ләзьмә.
Шәр' хьравьн, Хвәде шәр'а нәдә. Ле, вәлә, мәри готи,
йа Хвәде бежә, р'аст хәбәрдә, кә әви шәр'и хвәһ'сина мь-
ләт эп'ещәйи зедәкьрйә. Иди һәр дәра дәрһәқа we йәкеда
хәбәрдьдьн, вәки хвә бьднә сәрһәв, т'әвайи мқати һәввьн,
Әва чь нишан дьдә?. Әв беһ'әмди гәләка пьрса т'ьфақдари-
йа мә пешда тинә, we йәке, вәки әм гьшк гөлие дарәкенә.
Әм готи т'әвайи мьқати we даревьн, вәки р'әһе we нәенә
бьр'ине, боһа щьмә'та мә к'окбьр' нәвә. Әв пьрс йа мә гьш-
кайә, әгәр хирәта мә һәйә.

Гьшк дьвежьн, вәлә, гьлие тзйә, тә сәр ч'ә'вар'а һати.
Усьве Хвәдо сьве жь ви гөнди дьчә гөнде Ә'лька, па-
ше гөнде Зәрие, Базбуте, Кәвьрзойе дьқәсьдә, әв р'асти
сәрк'аре ә'шира те. Һәр дәра пьрса хвәйкьрьн, йәктийа
мьләт сәре гьлиабу. Мала Әмине Аһ'мәддә Усьве Хвәдо
р'асти К'әләше мәйи Хвәдо те. К'әләше Хвәдо т'ьме лә
вәлате Р'оме дьқәсьди. Қәдре ви щәм гьрәгьре
ә'шире гәләкбу. Усьве Хвәдо у К'әләше Хвәдо шәвәке
т'әвайи дьминьн. We шәве гьшка сәва шәр'е Ур'ьс—Р'о-
ме хәбәрдьдан, дөнгбежа жи иди т'ера һ'ьше хвә пер'а
гиһандьбун к'ьлам авитьбунә сәр шер', we шәве әв дьвьнә
гөһдәре к'ьламәкә һса:

Вәлат, вәлате Сәрәде...

**Аг'ао, вәлате Сәрәде дьнһер'ьм, we бь йанә,
К'афьре Сйари Москов т'оп гьреданә, Мартелисе
даве сәре ч'йанә.**

**Хера мала Хвәдер'а мьзгннийа хере бьһата
ханьмар'а, бьготана 12 т'аг'буре Сйари Москов
т'опраха Р'омеда һесир манә.**

Вәлат, вәлато, вәлате Сәрәде...

Вәлате Сәрәде чьқас хвәшә,

К'афьр Сйари Москов т'оп гьреданә, Мартелисе

даве ч'йае Р'эшә.

Хера мала Хвәдеда мьзгиникә хере бьһата
ханьмар'а, быготана 12 т'аг'буре әскәре Сйари
Москов т'опраха Р'омеда нәхwәшә.

Ахао, wәлате Сәрәде гөла бинә,
К'афьре Сйари Москов т'оп гьреданә, Мартелисе
даве дур дьхинә.

Хера мала Хвәдер'а мьзгиникә хере бьһата ханьмар'а,
быготана 12 т'аг'буре Сйари Москов wәлате
Р'омеда дил гьртинә.

Һәйло баво, wәлате Сәрәде ч'әм у канн,
К'афьре Сйари Москов ә'рд у ә'сман т'әв һьлани,
мьн нәмае к'ока wәлате Р'оме т'әвда ани...

Лавьке бәрәвбуйи дьвен щан һа щән. К'әләше Хвәдо
дьве— кәл һа кәл. Т'әмам дьк'әнһн, К'әләше Хвәдо дьнһе-
р'һн. Әw дьвежә, wәки р'аст гот. Һун чьма щан һа щан
дьвежьһн, һун фә'м дькьһн, wәки әве к'ьламеда ньфьр'ийа
к'е дькә у сәва к'е бәр хwә дьк'әвә?

Гьшк дьвежьһн дә к'ьламә, щамери хwәр'а дьвежә,
дәнге wi жи хwәшә, әм хwәр'а дьбьһен.

К'әләше Хвәдо дьве, wәки әм т'әмам баш заньһн, кә
Р'ома р'әш чь анийә сәре мә. Әм п'ирәп'ирә кьрьнә. Әве
һан жи бона Р'оме бәр хwә дьк'әвә у әскәре Ур'ьс дьнә-
лә. Ле әва р'астә. Wәлә, нә р'астә, лома жи әз дьвем— кәл
һа кәл. Ахьрәм готи баш заньвьһн, wәки Ур'ьс, бе гөнә, ч'ь-
ра һәр чар қәлбайә, гәләки р'ә'мә, херхwазә. Wәлә, бьлә,
әм ль т'опраха Ур'ьс сәрфнйазьһн, кәс мәр'а тыштәки навә-
жә. Ле вьра, wәлә, һун т'әмам тьрсә Р'ома дьзива һәвр'а
хәбәрдьдьһн, чуйин— һатьна wә жи гьшк бьһн щә'сусиеданә.
Пәй ақасир'а әви тә жи әве к'ьламе дьстьре. Wәлә, әw
к'ьлам нә йа готьнейә, нә һ'әйфа Ур'ьс

Го дәнгбеж әса щие хwәда тәвзи, һәр Хвәде занвә. Го
иди лева вийә жорьһн нәчу сәр йа жерьһн.

Вьра хортәки ә'шира бәскание Мәһ'мәде Qасо, wәки
чәндәки пешда жь Суриае сәр синоре Р'оме, нава ә'шира
дә'снийа һатьбу, дәстпе дькә хәбәрдьдә кә wьра к'ьламе
әса дьвежьһн, мәри нәбөхә, нә бьдә wана бьбһе, әw йәктийа
мьләт, һ'ьшйарбун, һажхwәбуна мьләт дьхөльдиньһн. Әw
дьвежә, wәки дәнгбеж нинә, ле к'ьламәк бира виданә, әве
бь зарки бежә, һун бьбьһен к'а чь пьрс wеда тенә бьльндькь-
рьне:

Ло, ло, ло, ахао....

Ахао, нэчэ Р'оме, Р'ом хайинэ, һэрр'о, һэргав
мэ дьхапинэ.

Мэ хwəxwa лэв дьвэ тинэ, wəки т'ацэт нав мэдэ
нəминэ.

Ацыл жи Хwəдэ мэ стэндийэ сэрэ мэдэ т'бнинэ.

Эва шэр'а бона к'е лэв данинэ?.

Эсмэре го П'эришане п'ор'кбр'е бона
qəлсбуна мэ данинэ.

Мə'нэ диса h'öщəтə мəсəв—динэ

Wəй ахо, wəй ахао, һаж хwə һəвə, Р'омə хайинэ,
дхапинэ....

Гышк дьвежын, wəки р'асти жи Хwəдэ мэрийа нəkə т'ор'а
Р'оме. Э, к'и ньзанэ, wəки Р'омə халхапокə, мэ бэри һəв
дьдэ. Хорте дə'сни дьве дə, wəки əм заньн öсанэ, wəрын
əм сэрэ хwə бьдьнэ сэр һəв, һəв нəвьнэ агьр—п'ишо, бь-
вьн йək. Йəктийа мə, wəки һəвə, wəлə, досте мəйе жи п'эр'
вьн, дьжмьне жи сэр поч'а хwəдэ бьк'əвьн.

Һазьр бөгəмийа хwə дьдьнэ гьли—готьне хорт. Усьве
Хwəдо ша дьвə, wəки пьрса йəктийа мьлэт, шыкьр, иди
т'абəте надə гьшка, хазма шаһьла. Шаһьл жи пəйһатие
ньсьлəтə аһьльн, ахьрийа мьлэт, хwəший wi wanва гьре-
дайə. Əw wəкə 10 р'ожа нава эл—ə'ширед мəйə башqə—
башqə дьгэр'ə сəрокед wan дьвинэ, шewьре т'əв wan дь-
дькə, дəрһəqə алик'ариедə, кə бь дəсте Мəщит бəге дьбу,
ə'шəрəтие дьдэ. Шаһьлед гəндед майин жи дьшинэ щəм Мə-
щит бəге, бь гьлики h'ьшиарбуна млэт иди сэрэ хwə гьр-
тьбу, лəзьмбу, əw wəргəһези qəвинкьрьна йəктийа мьлэт
бькьрьна. Бона we йəке жи иди шыкьр, шаһьлед, кə дəсте
хwə синге хwə дьхьстьн, һəбун...

Усьве Хwəдо бь ван бирубаwарийа вəдьгэр'ə Хнусе,
wəки Ə'ли бьвинэ. Р'ева əw диса гəлək мале ə'шире дьqə-
сьдэ. Диса əw пьрсе мьлəтие, хwəйкьрьна нав—намуса мə
тенə сэр зара. Усьве Хwəдо малəкедə шыке дьвə сэр мə-
рьвəки 70—75 сали, wəки чəwа дьвежын h'аша миза wi
нəзəлал бу. Əwi финщанед qəwe дьбьрьн—данин у т'ьме
бьн ч'ə'вəдə Усьве Хwəдо дьнһер'и. Усьв һаж хwə һəбу,
ле мьнəт ле нəдьк'ьшанд лə ə'йнати wир'а dһa гəлəки сə-
ва йəктийа мьлэт хəбəрдьдə. Хорте пешбэр жи шык бьрə
сэр wi мерьки, wəки финщана qəwe бь т'əһəрəки, ч'ə'ве
хернахəзи дьдэ бэр Усьве Хwəдо. Фькьра к'ер'а дəрбаз дь-
бу, wəки əw финщана qəwe...?

Паше сэрһатийа финщана qawe э'ла бу. Дэрһэқа ве йәкеда we he бе готье.

Усьве Хwэдо те Хьнусе. Әw Ә'ли нава әскәре Ур'ьсда дьвинә. Чадьра wi башқа ледабун. Бав у көр' жь дитьна һав т'ер навьн. Әвана т'эмабийа шәве хәбәрдьдын, дэрһэқа һ'әму нас у нәнасада Усьв һәй щарна жь дьле хwә дьгазьнә, дьвежә Ә'ли, wәки мала Мороф аг'ада йәки qawә бәла дькьр, әw мәрьвәки, т'әхмина мын, нә р'аст бу. Әw һәвә—т'өнәвә щә'сусе Р'оме бу. Qawa дәсте wi мын вәхар, wi чахида һ'эта нһа дьле мын дьк'отә, ньзам чьма?.

Ә'ли, дьле хwәйи саг', дьве қәй мерьк тә хwәш нәһатйә, тә һерс буйи, лома өса дьле хwә дьгазьни, әзе нһа бежым, wәки чае чекьн. Те чае вәхйи, we дәрбазбә.

Усьве Хwэдо дыпьрсе дьве, тә Мәщит бәг шандьбу ван гонда?. Ә'ли дьве, wәлә, әва мәнәкә Мәщит бәг ван пьрсава мьжулә. Нһа әз һивнемә, wәки бә ситьһ'е т'әзә, мә т'ьвьнгә т'әзә стәндьнә, бьвә бьдә ван һасира бәлки карьбьн бь вана хwә хwәйкьн. Һ'этани нһа иди мә 50—60 чәвал шәкьр жи дайә көрманще мә. Тен дхазьн, нәдейи навә. Wәлә, мын генералр'а жи бона ве йәке хәбәрдайә. Әwi то бьдеда бьра бьвьн. Әwi жи дьгот, wәки wәхта wi шәр'и гәләк көрманще wә бәр дәфа Р'оме дьр'әцьсьн, р'адьвнә мьқабыли мә, һун нькарьн ван сәрwәхткьн, wәки чи ван гьлийа нәкә'тийә, бьра хwә бьднә алики, мьқатие хwә бькьн. Әм дәсте хwә надьнә ван. Әме чь кө дәсте мә бе, али ван бькьн у мын иди готйә әскәр, wәки ици—wәре көрманща нәдьнә бәр т'опа. Нһа ләзьмә вана сәрwәхткьн, wәки Р'ом бь хуна ван дьхwәзә хwәр'а навәки қазанщкә. У wәхта щи бе жи we вана өса п'епәскьн, кө әw т'ө wәхта сәр һ'ьше хwәда нәен.

Усьве Хwэдо дьве, wәлә, иди сәр һ'ьше хwәда һатьнә, ле һ'әйф дәрәнг. Wәлә, гондәд чәнд ә'ширада мын бей генерал чь кө ләзьмә готйә. Әвана иди we дәрәщеда дьфькьрьн. Ле диса ләзьмә wанр'а бежьн. Мали ава we дәрәщеда Мәщит бәгер'а. Әwi хwәндийә, р'ьнд к'әтийә кьрасе щьмә'та мә у р'на р'аст нишани we дьдә. Мәщит бәг дәwсгргтиә Ә'лие Усьв бу. Әвана бона мьләт ль т'опраха гәлә бьндәсте Р'омеда чь кө дәсте ван дьһат дькьрьн. Ә'ли Усьв өса жи чәнд шаһьл һини т'ә'әлиме әскәрие, шәр'е хwәхwәйкьрьне, п'арьстьне кьрьбун. Әвана ль гонда дьгәр'йан. Гонде мә һ'ьшйар дьбун.

Усьве Хwэдо we шәве чәнд щара дьле хwә дьгазьнә. Дохтьре әскәрийи сәрәкә дермен дьдеда, гәрма wi дьпивә, ле сәрәдәрие эшә нәкә, дьвежә, wәки һерс нәвә, we п'акбә.

Усьве Хвәдо дьве дә вәрә р'ожа мьләте мә быһер'ә, гылие генерал быбьһе у һерс нәвә.

Ә'ли 3 р'ожа баве бәрнадә, жер'а ә'зәт — цөльхе дыкә, гьрәгыред әскәр к'еләке бәрәвдыкә, әвана соз дыдын, вәки Ә'ли пашд бышиньнә Сөрмәлие. Әвана хвәхвә дьвежын, вәки ведәре жи ләзьмайә т'ьвдарәкдитьна шаһлайә әскәрие фәрзә у ве дәрәщеда Ә'лие Усьве хәбатәкә әве хәбате баштыр быкә.

Усьве Хвәдо р'ожа ве вәгәр'ийа мал к'ефа ви хвәш бу. Әв р'ева дыфькьри, вәки чуйнна ви бадьһәва нинбу Р'асти гәләк гьрәгыре ә'шире мә һат, чава дьвежын, ч'ә'в ч'әва шәрмдыкә, вәлә, әве һәма шәрма хвә бывьнә йәк. Фькьра йәктийа мьләт ве р'оже шабун кьрбу дьле ви. Т'әмамийа р'еда әв дьле хвә нагазынә әв чава дыгьһижә мал пер'а нагьһинә, вәки сылаве быдә мале, нышкева сәре ви дыгәр'ә, заре ви те гьртыне. Әв бы дәста дьдә фә'мкьрьне, вәки һ'али ви т'өнә. Әви пер'а-пер'а дыкьнә нава ци. Әв т'әне т'әгәт дыкә цымләке дьвежә: "Мын готйә Ә'ли...".

Усьве Хвәдо һ'әта — һ'әтайе ч'ә'ве хвә дыгрә. Көла т'ьфада мьләт дьле вида дьминә.

Щава мьрьна ви дәстхвәда һәр дәра бәла бу. Кәсәки баварнәдыкьр, вәки йәки мина ви жи ве сәре хвә дайнә ах -бәре сар. Шех Бьраһим сәва вәфатбуна һ'ьзкьрие хвә гәләки бәр хвә кә'тьбу. Әви дыгот, вәки ләй Усьве Хвәдор'а шехе вийе данавибә. У р'асти жи йәса бу, сәбьра ви т'өнәбу, офо—офа ви бу, һ'ал теда нәмабу. Ле чьмки һәварә әвқас гәләкбун, әвқас шәват бун ләзьмбу бәр дьле ванда быһатана. Әвана быдана мьжулдыкьрьне, кә бы мьрьне чәлха мале ч'әп навә. Ә'лие т'ьмт'ела мала ви быгәр'инә.

Шех Бьраһиме бы ве фькре хвә йәса хвәйдыкьр, вәки т'әмама т'әхмин дыкьр, кә әв һын аха—аха вийә, һын жи һ'әсьне ви йәсанә, кә хвә йәданакә. Бы һ'әмид хвә һәварә йар'а дәрһәда ә'мре дьһийальке, ә'мре кә Хвәде дайнә, Хвәде дьстинә, хәбәрдыда. Әви жы п'ехәмбәра, һори—мәләка хәбәрдыда. Го дыгот, вәки дьһия мьлк'е баве т'ә кәси нинә. Дьһия п'ехәмбәрар'а жи нәмайә. Дьһия нава һ'әжеданә. Әве чьқас у чьқас ньсьләт, дәвләт, п'адшати дитьнә у дәрбазкьрьнә. Т'әмам бунә биранина диroke. Вәлә, былә, Усьве Хвәдое жи бы шөхдә хвәйи мьләтп'әрварие, шөләт у мәрдийа хвәва бы диrockтийа һ'әваск'арва бира ньсьләтада быминә. Шех Бьраһим һәварәйар'а гыли дыкьр, вәки мәри к'ижан дәрәще һьлтинә, т'ә кемасие ви навинә, а, әва мәрийа чәгьн те. Вәки йәки мина ви ч'ә'ве хвә быгәр'ини,

нэгэр'ини те дэгмэ бьвини. Һэй, фэләка хайин. тә йәки минани Усьве Хвәдор'а жи нәдуманд. Әw жи һат чу, әw бу һива бьнә'wьър. Әwe бь херхазийа хwә, бь дьлованийа хwә wәхта дәмә чәтһн бона мьләт бьвә мәсәлә жәһатынс. Әwe һэй шарна мина һиве жь бьн ә'wра дәрк'әвә у т'әмами-һа шаһьлтийа хwәва бе бәр ч'ә'ве ван бьсәкһнә, ед кә we дәмә әwi фькьра хwәр'а дәрбазкһн. Әwe щәлә'т-вьн, к'аре хwә баш бькһн — әгәр нава һ'але чә-тындавьн жи. Әwe һәвр'а бежһн, һәлана бьдһнә һәв, wәки чьма әм нә һьсләта Усьве Хвәдонә, әм һьнәки wi нәчунә, wәки чәтһнайед ә'мр алт' нәкһн?.

Усьве Хвәдо пәй мьрьнер'а жи бубу мәсәлә же һин-буне, мьләтп'әрwарие. Сәр шина wi гьшка дьготһн, wәки лазьмә позе мә бышәwьтә-- һе т'ьфәдһн, һе баш бьхәбь-тһн. Наве Усьв навәки һ'ьзкьрийә. Әwi г'әне бь һәвгьртһна мьләтва дькарһн бльнд хwәйкһн, чьмки әw мәрәме wiбу. Аwa хәбәрдьдан т'әмама. Әwә һ'әзһнибун, дьде гьшка дь-шәwти, чьмки қәнщие wi сәр т'әмама һәбун. Шех Бьраһим нәдьсәкһни— дьчу— дьһат, һа хәбәрдьда, мәсәлә, гьлие кал—бава данин. Wәки мьрьн йа мә гьшкайә, дәст начә бәр we. Әwi дьгот.

— Һ'әзар сала дьневи,
Нава зер' зьвда хьневи,
Тә wәзире дьневи,
Тә мир Мьсьре ви,
Те диса р'ожәке меване қәбьребн.

Мьжулие wa wәхте биранина мәрьвед ә'һан дькһн.

Щаwa мьрьна Усьве Хвәдо ль гәнде Алачалуе бәрәв кьрьбун т'әмамийа гьрәгьр—сәрк'аред әл--ә'ширед мә. Жь wәлате Ур'ьс гьрти һ'әтани Иране, Т'урк'нае. Ираде.

Бона дәфьнкьрьне к'омәкә мәхсусә жь мәрьвед wi чахийә һәрә бәрбьч'ә'в һәртбу т'әшкилкьрьне. Т'әви we дьбун сәрк'аре т'әмамийа эздие Пьшкавказе Усьв бәге Һ'ә-сән аг'а, кәр'әпе сәрк'аре т'әмамийа к'әрде мөйә бьн бан-дур'а Ур'ьс Һ'әмид бәге Ә'вди аг'а, мьлк'әдаре Р'әwанейи мөзһн Габриел аг'а, дәwләтие бажаре Идре Мартирос аг'а Һанайан, Хачатур аг'ә Васил аг'а, сәрк'аре щәлалийа Ә'лие Мирзә, дә сәрәқәмандаре әскәре Ур'ьс

Бәр дәрә р'ә'мәти бәйрақа дәwләте дардакьрибу. Сә-һ'әте щарәке 2 әскәр бәр т'абуте кәр'—лал дьсәкһнин. щь-мә'т өсә һатьбу, wәки гәләка һәв наснәдькьр. Пе бльнд-хәбәрданокә Усьв бәге Һ'әсән аг'а, Һ'әмид бәге Ә'вди аг'а, Мартирос аг'а, Хачатур аг'ә Васил аг'а хәвәрдьдһн. Әwa-

на сэрхвәши дьданә цьмә'те у бәр дьле веда тен. Әвана әмәке р'ә'мәти дышекъриньн бона қәвинкърьна һәләқәтиә щинартиә, гондиә, мьләт.

Һ'әмид бәг дьвежә, вәки вьр вада т'әфақа мә, йәкти-йә мә готи һе башвә, һе қәвинбә бона хатъре биранина Усьве мә. Щьмә'т шине дькә. Щьмә'т мазьнә. Әв әвләде хвә қимәт дькә. Усьве Хвәдо к'әтбу кърәсе цьмә'те Шин гьранә, һәр йәк бона дьле хвәйи кәли—кован р'ә-һ'әткә, гьлики дьвежә, һәр йәк мәсәләке жи ә'мре мәрьве мазьн, п'ехәмбәра, сәрәкқомандаре дьнеә'йән. ша у п'ад-ша тинә. Ле кәр'әпә Усьве Хвәдо, кәр'е п'әләван К'әло, Қадидьнзәнә чь хвәлиә сәре хвә бькә, хвәр'а дьвежә, дь-лувинә, һесъра дьбаринә у иди тәйах накә, газьне хвә р'ә-бе жорьн дькә, дьвежә, вәки мала Хвәде хьравбә, һәй, чь ани сәре мә?.

Шех Бьраһим дьвежеда— Қадидьнзәнә, Қадидьнзәнә, әсә нәвежә, бәр мала Хвәде хвә гонәк'ар мәкә. Ә'щеве дьнә мазьн дьвьн. Қадидьнзәнә К'әло дьвежеда, вәки, шехе мьн, тә чь дьвежи?. Йәки минани Усьв мьрйә, иди ве йәке мазьн-тър чь һәйә? Шех Бьраһим дьве, әз һ'әйран, дәрд сәр дәр-дар'а һәнә, т'әве хвә бинә, р'астә бьрин к'урә, ле чь фәй-дә, сәре һатийә бьр'ине иди нае к'ур'ине.

Вәхте шина Усьве Хвәдо го Хвәде т'әбийәт жи дьгьрийа. Дә щара го ви һ'әйаме пайнзе ә'вр дькьнә гөр'ин, баран те. Паше го вәкә р'ә'ма дьле ви һәва әсә хвәш бу, вәки т'әмама дьгот, кә т'әбийәте жи һежа шина ви кьр, һна жи бәшәрхвәш әви вәр'е дькә, дькә меване хвәлиә хвә.

Вәхте т'абута шере Хвәде һьлтиньн т'әмам р'абубунә т'әмаша һәпе ви — К'уви. Го К'уви әсә һесър дьбаран-дьн, әсә дьбарандьн, вәки гәләк һ'әле ви'р'а дьгьрийан. Го әв жь т'абуте нәдъқәтийа, дькьрә һ'ирә—һ'ир', пекол дькьр, т'абут биндъкьр у шарна ч'ә'ве хвә дьгьртьн, минани мәрйа хвәва дьчу. Гә һ'әтани газидьнзәнә — К'уви, К'уви, ч'ә'ве хвә вәнәдъкьр. Әви шинәкә нәдиди кьр. Әв чь ви дькьр бу мәсәла ит'бара һәпе кьһ'ел, әви сйаре хвә фә'мдъкьр. Го т'әне зьмане ви т'әнәбу, вәки хәвәрда. Һ'әсәпе әсә, к'әбарийа сйаре хвәбун у вәхта нав—нишане сйаре ван дьдьн, әсә жи әв бир данин.

Зәйт'уна К'әлоз дьнвәт, цьмә'те дьготе, вәки бежә, бежә, иро р'әжа пәсьнандьнейә, кәс газьна тә накә.

Гәлиә Щәлгә бәрбь р'әйә,
Аләчалу бәрбь р'әйә,

Афисере дэвлэте сэр щьнйазе
баве Гоге, кэке Ә'ли бэге, сйаре К'уви сәкниһэ
зо бь зойә.

Иро шава мьрына баве Гоге, кэке Ә'ли бэге, сйаре
К'уви данә эздихане, мала К'оса бе мьрийә т'ели
Усьве Хвәдойә.

Гәнме Алачалуе буйә фьрикә
Ве сьве К'уви бьн баве Гоге, кэке Ә'ли бәгеда тейә
фикә—фикә.

Һәр ке гава пьрса баве Гоге, кэке Ә'ли бэге жи мьн
дькьн, әзе бежым чуйә Т'ьвлиса кавьл, г'әрафа
нәмесникә.

Дә ло ,ло, ло аг'а, р'авә, щьмә'та тә гьранә, бей
тә навә....

Го Хвәде вәхта К'уви навә хвә дьбьһист минани мә-
рийа сәре хвә дьһ'әжанд, незики Зәйт'уне дьбу, диса дьчу
бәр т'абуте дьсәкьни. Го Хвәде кәсәки қемишийа ви нә-
кьр, дәсте хвә нәдае һ'әтани т'абут һьлдан.

Го әви жи дабу пәй т'абуте һ'әтани мазәла чубу. Вәхта
т'абуте дадьхнә т'ьрбе, әскәре Ур'ьс гөлла нава һәвәда
бона һөрмәта Усьве Хвәдо бәрдьдьн. К'уви го, ә'рд п'екол
кьр у нава щьмә'те дәрк'әт чу у нәһатә хане. Го
Хвәде дьготьн, вәки әв т'әркәсәри дьне буйә. Ле шьване
гөнд гьли дькьн, вәки әв гәлие Щөлгәданә, ч'ә'в мәр-
ва дьк'әвә, дьр'әвә. Әв гәләк вәхт ви һ'алида бу, һ'әтани
Һ'әсәне Хвәдо у Ә'т'аре К'әло дьчьн т'имар дькьн, бәр
дьгәр'ьн, тиньн.

Шава мьрына Усьве Хвәдо дьдьнә көр'е ви Ә'ли.
Ә'ли һ'әтани те нагьһижә щьнйазе ви. Әв
гьрәгьре эл—ә'шире, Мартирос аг'а, Хачатур аг'а, писре
Усьве Хвәдо Т'атос, һәварийава дьчә сәр т'ьрба баве у
дькә ахин, вәки тә готә мьн... шех Бьраһим, т'әмам же
дьпьрсьн, вәки Усьве Хвәдо жи готйә, вәки Ә'ли занә.
Тә ве бьрина хвәки, те мәр'а бежи, к'а тә чь зани. Ә'ли
дьве, э, т'әзә әзе чь бьжым, дәсте мьн чуйә. Ыло жи (көр'е
Усьве Хвәдо гьшка малда жер'а дьготьн Ыло) т'өнә, әве
дьн жи гор'—гор'и буйә. Вәлә әзе вәр'а бежым. Ле һна
на. Нһа әзе, һун бьбахшиньн, һьнәки Ылор'а "хәбәрдьм",
гази ви бьжым. Әгәр р'өһ'е виір'а ә'йан дьвә, хвә башә.

Әв һесьра дьбаринә, ч'ә'ве хвә дьр'ежә, шина хвә го-
тна вә дькә у дәве хвә дькә келка ви, дьве — ах, мала
Мороф аг'ада тә шька хвә бьрбу сәр к'е, р'аст бу Әв гәвәр-
кьрынә.

Ах, һэй wax, мала мьне.

Тö жи буйи шә'һиде дьжмьне дьне. Гьшк дьбьһен, дьфькьрын, wәки тыштәк анинә сәре Усьве Хwәдо, кö Ә'ли öсә хәбәрдыдә, öсә дьвежә. Әw наве дьжмьне дьһйәе һьл-тинә. Ә, Хwәде, дьжмьне дьһйәе т'әне Р'ома р'әшә.

Wәлә Хwәде вьра тыштәк һәйә. Р'оме ә'щевәк анийә сәре Усьве Хwәдо. һәмьк бәрәда әw пәй Усьве Хwәдо к'ә-тьбу бона, кö әви т'ьфақа мәләт дькрә йәк, сәва мьләте хwә дьфькьри.

— Wәлә, бьлә, нава мьрьна Усьве Хwәдода т'ьлийа Р'оме һәйә. Ле чь т'әһәри? Әw Ә'лие кәр'е wi занә у дьве әзе wәр'а бежым,— Хачатур аг'а, Мартирос аг'а, һ'әмид бәг, Усьв бәг, Ә'лие Мирзә, Кәстан аг'ае кәр'е Габриел аг'а, жь Ә'нт'әве чәнд лавькед жь мала Сари Сьлеман аг'ае сипки һәвр'а дьготын.

Ле wi чахи шех Бьрахим у Qадие К'әло лева хwә дь-гәзьн. Фькьрәк дьле wанр'а дәрбаз дьбу, wәки чьма бәр шое п'ор'е Усьв wәшһан? Әwана жи һьвһа готьна Ә'ли бун.

Сәр мәзәл вәдьгәр'әнә мал. Нен датиһн. Сәр нен диса Ә'лида дьк'әвьн, wәки бежә. Ә'ли дьве нә мьн гот, әзе бе-жым. һун нане хwә бьхөн. Әзе һьнәки һ'ьше хwә сәре хwә-да бәрәвкьм, к'а мьрьна Ыло һ'ьш сәре мьнда һьштиһә? Әзи мьримә, ч'ә'лнәкьримә?

— һун нане хwә бьхөн,— Ә'ли дьвежә у гөһ бьнә сәр мьн.

Әз Хьнусе бум. Ыло һат, т'әмамийа шәве жь wан ә'һи-ре мә, хәбәрда, к'ижана қәсьди бу. Дә хәбәрдана Ыло т'әви wан we чьбә?. һуң хәйсәте wi заньн. Т'әмам дәрһәқа йәк-тийа мьләтдабу. Тö навежи бәри чуйина Ыло ль мала Мо-ров аг'а, Р'оме пьсмамәки wан р'өшәткьрьбу, готьбуеда, тö текә фәсале жә'ре бьде.

Wәхта Ыло дьвә меване Мороф аг'а, әв щамера гәләки қөдре wi дьгрә, готьна wә һөрмәте дькә. Щамери һаж қәл-пи—фәне пьсмаме хwә т'өнәбуйә. Ле Ыло готә мьн, wәки әви шьк бьрйә сәр мәрвьәки 70—75 сали, wәхта әви фин-цана қәше дабу wi. Әw бьн ч'ә'вада Ыло дьһһер'ә,

Ыло, дә һун заньн, зу мәрвь нас дькьрын. т'әхмин дь-кә, wәки һ'аша, миза wi нәзәлалә. Ле чь бькә, меванә, сә-ва наве дьне дәнге хwә накә у қәт фькьра wир'а жи дәр-баз навә, wәки мала аг'ае насе wiда, дькарьн тыштәки те-кьнә нава қәше.

Һһа бьбьһен, к'а әв йәк щава вәдьбә. Ыло готә мьн, wәки пәй вәхарьна қәшер'а, һ'әтани һһа дьле wi дь-

к'отә. Вәлә, мьн жи готә, қәй тә һерс буйи, вәстнайи. Фькьра к'ер'а дәрбазу дьбу, вәки әви сәбави, зарә мьн нағрә, әз бежым жи, жә'р т'әви қавә кьрийә. Әва ва ә'йан дьбә. Вәхте щавә мьрьна Ыло бәлә дьвә, әви тә, навә ви, и, қә нъзаньн у нахвәзм бьзаньвм жи, пәсьнә хвә дьдә, дьвә, вәки мьн йса кьр, кә кәлә йәктийә мьләт дьлә вида һәр'ә гор'ә. Тә навини һатйә дәвләта Али-Озман у чь хә-вәрдьдә, хәвәрдьдә, вәки бьвнә т'ьфақ? Ыла бе чи тә мә, вәлатә мә к'әтйә? Дә һәр'ә, тә хвр'а дит. Вәлә, мьн йса ле вәда, вәки дьвәжьн, анцах гьһиштйә мала хвә. Вәлә, готи р'ева бьмра, ле вьра бәхте ви анийә, чуйә бәр хвәданә хвә льнге хвә дьрежкьрьнә.

Го нәмәрыве, нә жь мәрыва әвқаси хьравбу, вәки ч'ә'в нәбари кьрийә, кә Ыло сағ' гьһиштйә мал

Вәхте Моров аг'а ве йәкә дьбьһе, го, бе бьбә'щә. Әв т'ьвнґе һьлдьдә дьдә пәй, ле дькә гази, ло к'әлбе кәр'е к'әлба, дәсте тә шава чу, тә жә'р да йәки минани Усьве Хвәдо. Нә әви бона т'фақа мьләт сәрә хвә дьда? Мороф аг'а 2 гөлла бәри дьдеда. Гөлләк зәнда ви дьк'әвә. Әв дь-р'әвә мала хвә, дери сәр-хвә дадьдә. Кәр'е вии мәзын ге, дьвә әв чь һ'әвалә? Дйә ви һәр тышти жер'а дьвәжә. Әви тә р'адьвә бәри бавә хвә дьдә, мал дәрдьхә, дьвә к'е тә һинкьри, һәр'ә бьгьһижә ван. Вьр вәда тә иди нә бавә мьни, тә шәрма р'уе мьни. Қомси дьр'әвә щәм-ширәтк'ар, һәландарә хвә—звтиә Р'оме. Әвә тә жи р'ьнд пьрс—пьрс-йара же дькьн, гьлийа ле дәрдьхьн у дьвьн дарда дькьн: Бәри дардакьрьнә дьвәжьнә, вәки тә бь чәнд қөрәш п'әра гьрәгьрәки мьләте хвә қошт, вәлә, те мә хвә бькәжи, бь-кәжи, е минани тә бьра нава т'ә мьләтида т'әнәвьн.

Әва гьлийа Мәшит бәге мөйи Ә'мәр аг'а ль Хьнусә, вәхта нава вана вәгәр'ийа, мьнр'а гот. Мьн щав сәр Мо-роф аг'ада шанд. Го Хвәде әв щамер жи кә'тйә орт'а дә кәвьра, мьрийә, ч'ә'днәкьрийә, ч'ә'в һәвал һогьра нақә-вә, жь навә „қомси—хайинтиә“ хвә дьпае. А әва жи мә-сәла готьна Ылойә, вәки Ә'ли занә.

Шех Бьраһим, Хвәде һузо, К'әләшә Хвәдо, Қадие К'әло, лауьк дәсте хвә чока хвә дьхьн, дьвен лома п'ор'е Усьв бәр шәе т'әмам вәрйан.

Гьшк дьвәжьнә Ә'лиә Усьв, вәки һ'әйфа ма те ве һ'әй-фе, кә Әви щә'суси гәло қә диндара Усь нәһьһер'и, чава қәмиш кьр, дәсте ви чава гәр'ийа әв йәк кьр. Ле алиә дь-неда тә у әм гьшк к'әбарьн, бь навә бавә тәва, вәки бу шәһ'иде бона т'фақа мьләт. Мәрыве кә бона мьләте хвә сәрә хвә дьдә бәр ах у бәре сар нәмьрийә. нәмьрийә....

ШӘЪИДЕ БОНА ДОСТИЕ

Әли, җахта җь Хьнусе нава шер' те бона мьрьна Усьве Хвәдо иди вәнагәр'ә, әв диса дәстбь к'аре хвә дькә. Әв р'йа баве хвәда дьчә, р'йа йәктийа мләтда, чава сәр-к'арәки Сөрмелиейи нав у дәнг т'әви гьрәгьра й'әмид бәге, Усьв бәге, Мартирос аг'а, Хачатур аг'а, Чәркәзе Әвло, Шә-ве Шәвеш, у гьрәгьред майин р'адьвә--р'удьне. Әвана әв мәрывбун, җәки бь дьл у щан қольхи щьмә'те дькьрын у һәрәк'әте хвә хәрщдькьрын сәва хвәшийа гондийа, сәва ль гонда сазкьрына қәвле ә'мржийиннейә лазьм. Әлине Усьв т'ьм—т'ьм дьчу Р'әване мала Габриел аг'а. Көр'е Габриел аг'а Костан аг'а һәвле Әли бу. Әвана т'әвайи чәнд щара ль шәһәре Т'вдисе қәсьдибун у р'асти мәрывед җьрайә сәре песәкьнийа һатьбун. Әли җвәстьбу, җәки пьрса вәкьрына мәк'т'әбе ль гонде баве хвә бьдә ләзкьрыне. Һәла һе зендитийа хвәда Усьве Хвәдо әв шәхәл дестпекьрбу, ле мәрәме җи нәһатә сери р'уе мьрьна бевә'дәда. Әлине көр'е җи сәр җе мәтрәфе бу, җәки хвәстьна баве хвә мна-сәркә. Ле, бәле, пьрса мәк'т'әба, дәрсдарада алик'арийа т'әшкиләтед дәрәщә хвәндьна щьмә'те лазьбу, п'әрә бона җана Әли тер'а дитьбу к'исн мала баве хвә хәрщкә. Ль Т'лфисе соз дьдьянә җи, җәки җе зутьрәке 2 дәрсдара у к'т'ебед лазьм бышиньнә сәрwertийа Р'әванейә хвәндьна щьмә'те. Әли у Костане Габриел аг'а вәдьгәр'нә Р'әване. Р'әванеда дьвежьн, җәки җе гәве һәла җе мәщәле җан т'бнәнә алик'арие бьдьн. Һивийа Т'лбисенә. Әве чь кә җә-р'а соз данә, чава шандьнә бьн бандур'а мә, әме җәр'а бь-шиньн. Әлине Усьв вәдьгәр'ә гонде хвә. Ле бәри һатьна хвәйә ль гонд дьвежә Костан аг'а, җәки т'ьме сәрwertийа хвәндьна щьмә'те бьқәсьдә, пьрсева мьжулбә.

Җахта Әли те Алачалуе, динә хвә дьдәда Ә'рәбе Шә-мо (Шамилов) җиәйә мала җанда р'уньштийә.

Әли дьве, җәйи тә сәр ч'ә'ва һати, тәйре бьмбарәк, әз җи йәки минани тә дьгәр'йам, чь тыштәки башә, кә тә хвәха п'ә хва һати. әвана бәрәда һәв нас дькьрын. Ә'рәбе Шәмо Көр'әне мала шәх Шә'мобу. Әв маләкә наһә нишанә, маләкә хвәйа дьм—дәзге мләтисә бәқбсур. Шәх Шә'мо шәхе

шехобак'ра бу, марьваки занә, хәбәрхвәш, ч'ә'вәкьри. Ә'рәбе Шәмо жь Қарсе һатбу мала Усьве Хвәдо. Вьра орт'а ви у малапане ви ләвк'әтбу. Әви апе хвә— Сәфо, көштбу у р'әвибу, хвә мала Усьве Хвәдо гьртбу.

Ә'лие Усьв дьвежә Ә'рәбе Шәмо, вәки тә тыштәки баш нәкьрийә. Ә'рәб дьве, шамеро, хвә мьн әв нәдк'әшт, т'ьвьнг дәсте мьнда ачьрмиш бу. Голлә ле к'әт. Әви нә да нәстәнд. Нһа мьн хвә авитийә бәр бәхте мала вә. Р'ә'мәтиә баве тә т'әнә, тәйи малхе мале, гьлавие элс, чава дьхвәзи өса бькә. Ә'лие Усьв дьк'әвә к'ьр'е Ә'рәбе Шәмо, дьве әз чава бьхвәзъм өса нькаръм бькьм, тә марьв көштийә, готи тә т'әслими дәвләтекьм. Әз марьве диванемә, изна мьн т'әнә фьраре минани тә мала мәда хвәйкьм. Тә р'әвийи, тә маләк бьрийә бәр мират'е. Нһа тә дьгәр'ьн. Әзе сьве тә бьвьм бьдмә дәсте ван марьва, ед кә тә дьгәр'ьн. Тә готи гөне хвә бьк'шини.

Ә'рәбе Шәмо вәхта ван гьлийа дьбьһе, зьраве ви дь-қәтә, нан бәрда начә, бе һ'әмди ви һесьр ч'ә'ва тен. Бона һесьре хвә нишан нәдә, дәстпе дькә ч'ә'ве хвә мьздьдә, вәки Хвәде гьрави, әв һесьр жь мьзданенә, кә ч'ә'ве ви тен. Ә'ли Усьв дьве тә чьма нен нах'и? Ә'рәбе Шәмо хвә һнда накә, дьве, вәлә, әзе чь нане тә бьх'ом, вәхте те мьн т'әслими диванеки, қә марьв нане дьжмьна дьхвә?

Ә'ли дьк'әнә, дьве, Ә'рәб, әз вәки дьжмьне төмә, тә чьма һати мала мә? Ә'рәб, дьве, һ'әйран, вәхта р'әжа тәнг, һ'аша марьв йаре дйа хвәр'а дьве баво. Мьн хвә тә, наве тә, мала Усьве Хвәдо гьртийә, ле тә дьвежи әзе тә т'әслими дәвләтекьм. Вәлә, әз нане тә лома жи нах'ом.

Зәй'уна К'олоз сәр дәнге ванда те. Әв бәр дьле Ә'рәб-да те, дьвеже нане хвә бөхә, Ә'ли дьк'әвә к'ьр'е тә. Ә'рәб дьве тә Хвәдеки, тә р'аст дьвежи? Зәйт'уна К'олоз дьһе-р'ә, вәки Ә'рәб бәр хвә дьк'әвә, р'әнге хвә авитийә, дьле әз ви Хвәдейкьм, әз р'аст дьвежьм. Чьма тә һ'әта нһа хой-сәте Ә'ли һьзани, әв мәрийа дьщербинә, к'а һ'әсне ван чаванә. Ә'рәбе Шәмо к'ефа хвә хвәш дькә у т'әви Ә'ли дәстпе дькә нен дьхвә.

Пәй һьлдана т'әхтәр'а Ә'рәбе Шәмо дьвежә Ә'ли дә бе-жә, қә хәма мьн бу, вәхта тә го әзе тә т'әслими диванекьм, әз чава мерьм?

Ә'ли дьве нә тә тьрса нан нәдьхар, нан бәр тәда нәдчу, Ә'рәб дьве нә мьн тәр'а гот, вәки әз нане дьжмьна нах'ом. Ә'ли дьве, ә, баш тә we мө'не дьгьри, ле тә чьма р'әнге хвә авитбу, бона һесьре хвә вәшери, тә ч'ә'ве хвә мьздьда.

Ә'рәбе Шәмо го өса дьк'әннийа, вәки от'аха к'еләме

Зэрбе Т'эмо, Әсе Озман тен, дьвежын, шех т'э ч'э дьк'эни, дьһа дэнге к'эне т'э һ'эсйа. Ә'рәб дьвежә вана, вәки чи вә мә нәк'этийә, һун һәр'әнә шөхөле хвә. Әвана жи Ә'рәбе Шәмо р'энд нас дьк'эрын. Ёини һәв бубун, дьк'энын у дәр-дьк'эвын. Ә'рәб диса дьсәнә, у дьвежә Ә'ли, демәк, т'э һес-ре мьн дит'ын у қастбәндә диса дьк'эти к'ыр'е мьн. Ә'ли дь-ве бәхте т'э ани Зәйт'ун зу һат, вәлә, мьне бса бьк'эра, вәки т'э к'өме хвә һылда бьр'эвийайи. мә жи пар'а бьда д'э т'э, бь-гота — бьг'эрын һа бьг'эрын.

Ә'рәб дьве Ә'ли пела чуйи мәри пәй нак'эвә. Мәсәлә шьмә'тейә, к'ө баве т'э сйара к'өпт иан пәй, дьвен к'е к'өпт иди пәй нәк'эвын. Нһа йа мьнә иди пәй нак'эвә, апе мьни р'ә'мәти һатйә к'өшт'ыне. Вәрә бьра йәк нәвә д'ода. Вәлә, лауьк мьн бьг'эрын, we мьн бьк'өжын. Дәм г'әт мьн бьгрә, we мьн сргуни Сибирекә. Вәрә р'еке мьнр'а бьвинә.

Ә'лине Усьв дьвежә Ә'рәбе Шәмо, вәки т'э хвәхвә we 2 р'е дит'нә, хвәхвә қьраркә, ка к'инан р'е тәр'а дәст дь-дә. Әзе вәкә һәрәк'әте хвә али т'э бьк'ын. Ә'рәб дьве, д'э бса нәвежә, ло, т'э диса дьк'эви к'ыр'е мьн. Ә'лине Усьв қә г'элики жер'а навәжә, гази нәфәра дькә, вәки зьлфа биньн, әу у Ә'рәб бьлизын. Ә'рәбе Шәмо диса ньқәле хвә сьст дькә, бей дьле хвә зьлф дьлизә, вәхте л'ист'ыке һәй дьвежә Ә'лине Усьв д'э р'еке бьвинә. Ә'ли жи дьвежеда шамерә, т'э we дәвса йәкә 2 р'е дит'нә, т'э ч'э мьн дьхвәзи, зьлф бьлизә, т'э да дәр. Ә'рәб 2 сьрйа дьлизә паше хвә дьдә һеч'е, вәки сәре ви дешә. Ә'ли гази дькә, вәки д'ө фин-шан қавә биньн. Ә'рәб бәрхвәк'ти дьве т'э чава к'ыр, д'э р'еке пешийа мьнхә. Ә'ли дьнһер'ә, вәки һ'әле ви т'өнә, бәр дьле вида те, дьк'әнә, дьве Ә'рәб, Ә'рәб, р'йа к'ө әзе пешийа тәхьм әвә — т'э һати мала мә. Вьра нәсәк нә we карьвә, нә жи we бьщер'бинә, сәр т'әда бе. Те вьра ви, к'ән-ге дьле т'э хвәст, те һәр'и.

Нһа вәхта әз дәрда һат'ым мьн т'э дити, мьн гот, вәки әз йәки минани т'э дьгәр'йам?. Ә'рәб дьве — әре. Ә'ли дь-вежеда, вәки әре, д'э нһа бьбьһе әз ч'э дьвежьмә т'э Ыло сахийа хвәда г'өндийар'а соз дабу, вәки we к'иси хвә мәк'т'әбә вәкә. Д'э т'э зани ч'э бу, ч'э қәуьми. Мәк'т'әб вә-нәбү, дәрсдар, к'т'еб т'өнәбун. Нһа т'э дькари дәсдарие бь-ки. Әве от'аха мәйә һана, әзе т'әслими тәк'ым. Әме мәшала теда сазкын, т'э дәрса бьди зар'а. Иди пәй дит'на р'йа — мйа нәк'эвә, хвәр'а дәрсдарие бькә, бь дьле хвә р'авә — р'уне.

Ә'рәбе Шәмо гот'на вир'а қайил дьвә у дәстб' шөхөле хвә дькә.

Го эвар—эвар жи эв у Ә'лие Усыв т'өвайи дьчунә п'ош
та әскәре Ур'ьс һ'әтани нишәв ырабун. Щарәке Әмьре
Усыв го мын готә Ә'рәб, ыәки һ'әтани нишәв тә п'ошта
әскәре ур'ьс чь п'ешәйи? Ә'рәб щава ыи дабу, кә те һһа
бьвини, дөнге тәва бе.

Го Хвәде паше дөнг сәр мәда һат, ыәки Ә'рәб буйә
партизәне сор, т'әви шәр'с мықабыли п'адше дьвә.

Ә'ли Усыв бона мäk'т'әбс диса дьчә Р'әване. Әв у Кос-
тан аг'а ль сәрвертийа хвәндьна щьмә'те дьқәсьдын, пьрс-
пърсйара дькьн, к'а чава бу дә'ва ыанә к'т'еба, дәрсдара.
Ыра щава ыан дьдын, ыәки р'уе шер'да һәр тышт т'әвһәв
буйә. Готи һьнәки сәбыркьн. Ә'ли дәрһәқа Ә'рәбе Шәмода
дьвежә ыан. Әвана дьвежьн, дә әви быгрә, бәрнәдә. Әв
дыкарә дәрсдарие бькә. Ыра зар'а йолә бьвә һ'әтани чька
Хвәде чь дькә.

Ә'рәб зар'а бәрәв дькә, бь дәстньвисар дәвт'әрәкә ми-
нани әлифбае чедькә у бь ые ыә'дәки бьч'ука йоләдьвә.

Т'әмам һивийа ыәкьрьна мäk'т'әба р'әсми бун. Ә'лие
Усыв бона хатьре баве дьләзанд ә'сә әве ыәкә.

Гөләк пьрсед мылөтә майинә һәсафикьри һәбун, ыи
вәхти йа фәрз у ләзьм әв бу, ыәки алайа көрманщиейә
баш, бь т'ә'лиме әскәрийә вәхте хвә т'әшкылкьрана. Ә'лие
Усыв иди гөләк щәһьл бәрәкьрьбун. Әвана һьн бәр дәсте
ыи, һьн жи бәр дәсте сәрәкқәмандаре әскәре ур'ьсә ще-
р'ьбанди һин дьбун. Чава гьлавие әле әви жи мықати ль
т'ьфақа мылөт дькьр, али достийа т'әви әрмәнийа дькьр.
Әрмәниед һәвалед ыийә щәһьл гөләк һәбун. Әвана сәр
бирбаһәрикә бун — қәвинкьрьна достие, у гөндөд мәда
ед көрманщада ыәкьрьна идаред хвәндьне, к'ижанана готи
һ'имли дәрсдаре әрмәни бьхәбьтийана, ед кә зьмане мә
занбун. Бона бәлакьрьна р'онайе нава щьмә'т'еда к'омәкдаре
ыи бун, һәвале ыи Мәшит бәге Ә'мәр аг'а, Дьрое Мартирос
аг'а, Йеп'рем, Костане Габриел аг'а. Әвана т'әвайи ль гөн-
дөд мә дьгәр'ийан али щьмә'те дькьрьн, ыәки хвә р'онайе
быгрьн. Ә'лие Усыв у К'әрәме һ'әмид бәге Мәшит бәге
Ә'мәр аг'а гөләки һәвр'а незикбун. Әвана һәргав мале һәв-
дабун. Мәрәме ыани һ'имли қәвинкьрьна йәктийа мылөт
бу. Һәрсек вәхтеда ль мäk'т'әба Зоре бәр, дәсте Исаһак
Морогулов һин бубун, гөләк р'а—т'ьвдбире ыан һәбун бона
хер—хвәшийа мылөт. Ле һ'әйф әв натьнә мыасәркьрьне.
Ә'лие Усыв щәһьл, щәһьл те көштьне.

Көштьна Ә'ли ава қәшьми. Р'ожәке бьр'ә сйаре әла
һ'әснийа— һ'әсе К'әләш, Ә'вдие Сә'до, Һодике Ә'вдо, Сәр
һ'ьнге Әйиб, К'әше Щәво ль Идье бәрәв дьбьн, Әванә

ыра р'асти Ә'лие Усыв тен. Т'әви Ә'ли бунә, җса жи 4
 әскәре ур'ыс, әвана пышмерие ши бунә. Ә'ли т'әмама т'әг-
 лифи хварынхана Манук дыкә. Әве тә эп'ещә вәхт бь эшқ у
 ша дәрбаз дыкын. Р'йа гышка гонде Ак'ракер'а дәрбаз дыбу.
 Әве тә һәспе хвә сйар дыбын, р'е дык'эвын. Р'ева Ә'ли шап-
 ра к'ялама дыстыре, т'әмам ша бәрбь мале хвә дычын.
 Вәхта әвана дыгһижиңә гонде Ак'рак'е, бала хвә дыдыне,
 вәки һында баг'е Искәндәр бәге т'ьрк' бәрәв бунә. Йәк
 авитьнә ә'рде җса ледьхын һәр Хвәде заньвә. Қижә—қижа
 ши дычә бәр п'әр' ә'змана. Сйар хвә пер'а дыгһиын, ме-
 рек дәст п'е ван дәрдыхын. Әв җса к'өтабун, вәки сәр ч'ә'ве
 ши т'әмам һурдахашы кырьбун. Кәс һыкарә нас быкә. Әв
 хеләке дәсте хвә дыдә бәр ч'ә'ве хвә, хуна ә'ниия хвә т'ә-
 мьз дыкә у сйара дыһер'ә, Ә'ли нава ванда дывинә у хвә
 давежә п'есири ши. Ә'ли дыве тә к'и?. Мерьк дыве Ә'ли,
 Ә'ли тә мьн нас наки?. Әз т'атосым, писре баве тә. Ә'ли ды-
 ве һәй навә тә апе Т'атоси?. Әвана тә кырынә һ'аләки җса,
 вәки мьн тә нас нәкыри. Ә'ли пәйа дывә, пе қондаха т'ьвын-
 ге чәна йәки дыхә дышкенә, ед майин дьр'эвын. Әвана сәе
 хвә бәри сйара дыдын. Ә'ли қырма бәр хвә дык'ышинә
 гөлләке жи бәри се' дыдә, дыкәжә. Т'әмам дьр'ә-
 вын, дык'эвынә мале хвә. Ә'ли Т'атосе гонде Кәлава дыпыр-
 сә, вәки вана чьма әв ә'щев аниңә сәре тә?. Т'атос дыве
 әва һан ә'рәба мьнә. Әз жь Қәлпе тем, Р'ева чәнд шара
 мәрьвед т'әк һатынә пешийа мьн, вәлә, мьн һыкарьбун.
 А ви гонде ванда вә дитын, чьқас сәр мьнда һ'әлшйабун.
 Әз гыртым, гае мьн жь бын һир дәрхыстын, һызам, к'әда бы-
 рын, ә'рәбә—баре ве т'әмам т'аланкырын. Әз жи авитьмә
 ә'рде қә йәки гәне хвә мьн нани. Әз дкәштым, әгәр һун
 нәһатана.

Ә'ли дывежә һәр 4 әскәре пышмерие хвә, вәки һәр'ыңә
 ши авайе һана, әв е мьхтаре гондә, гази шикын, бибһн.
 Һәр чар әскәр бь т'ьвынга дычын мьхтар тинһн. Ә'ли ә'мри
 сәр ши дыкә, вәки гае мерьк у һур—муре т'алаһкыри,
 чава дыхвәзә, готи быгәр'ә бывинә, бинә, әв тырса х'ә ды-
 чә нава гонд вәкә сәһ'әтәке шунда һәрдә га дыдә пешийа
 шаһьләки тинә. Дыве гәләки быбәхшинә, әз һаж тыштәки
 т'әнәмә. Гәдә—гуда җса бефә'ми кырьә. Ә'ли дыве ле к'ә-
 не һур—муре ши?. Әв дыве, вәки т'әмам сәнд дыхон, кә
 һаж пе т'әнәнә, Ә'ли щарәкә дыне Т'атос дыпырсә, дыве әв
 р'аст дывежын, йан на. Т'атос дыве, шамеро, хвә әз нә за-
 р'ым, вана әз т'аланкырымә, т'алан. Һ'ылбәт ве хвә быд-
 нә һеч'е, чьмки шаһр'а суд дык'эвә. Ә'ли дыве әзе һәа су-
 да ван бь дәсте хвә быкым. Тә һәа бежә һур—муре тә ба-
 һе чьқас п'әрәбу? Т'атос һ'әсав дыкә, дыве баһе 25 р'уб-

лийа бу. Ә'ли дөвөжә мыхтар, вәки 25 р'ублийа щөва хвә дәрхә бьдә Т'атос. Әви тә нана накә, дәвса 25-а 30 р'убли дәрдыхә. Т'атос 5 р'ублийа дөвөжә сәр ч'ә'вө ви, дөвө қө-рөшө хәлқө мьн һ'әрамә. Мыхтар Ә'ли баш насдыкьр. Әви чәнд щара зөрпө ви ль Идырә бәр ч'ә'вө хвә дьтбун.

Ә'ли щарәкә дьне Т'атос дыпьрсә, вәки иди тыштәки тә кем т'өнә?. Т'атос дөвө на, вәлә, Ә'ли дысперә һәр чар әс-көрө ур'ьс, вәки т'әви апе Т'атос ә'рәба ви бьвьнә гөндө Көлава. Әв дөвөжә вана, вәхта һун гьһиштьнә гөнд 2 гөла агьркьн, вәки әз заньвьм һун сьламәт гьһиштьнә щи. Әзе жи бөмә Алачәлиө. Һунө жи жь Көлава бөн һәмьк һун р'ө заньн. Ә'лиө Усьв Т'атоср'а дөвөжә, вәки мьн иди һ'әй-фа к'өтана тә һлдайә, тә хвәхвә дит, мьн чь ани сәрө йәки. Пашө әзе диса ванр'а нәһөлм, дә һһә һәр'ә, һәр'ә фькара нәкә. Вәхтө әвана бәрбь гөндө Көлава дьчьн, т'ьрк'ө пьс-мамө әви чәна ви шыкәсти дьчьн хвә нава баг'ө Искәндәр бәгөдә, т'анга р'йа бәрбь Алачалүө вөдышөрьн, һивиенә, вәки Ә'ли вьр'а дәрбазбә. Ә'ли у һөвалө вийә майин һаж тыштәки т'өнәнә, хвәр'а хәбәрдыдьн, лө т'әхмин дькьн, кь шәр'әкө орт'а ванда бьбә. Дә Ә'ли т'ө'лимө әскәрнө баш заньбу. Әв пешидә һазьрийа хвә у сйара дьвинә. Маузе-ра хвә т'ьжө дькә. Дөвөжә һөвала, вәки т'ьвьнгө хвә һа-зыркьн, нәтьрсьн, әз вәр'амә.

Дөнгө 2 гөлла тө. Ә'ли дөнгө ван гөлла нас дькә, дөвө-жә лавька дө әм р'өк'өвьн. Вәхтө әвө тә р'ө дьк'өвьн, әп'өщә р'ө дьқәдиньн, сәр п'өрө гөнд дьфькьрьн, вәки иди тыштәк т'өнә, т'ьвьнгө хвә дөвөжьнә стүө хвә, Ә'ли жи маузәрө дькә қавә вө. Тө навөжи чәнд қәщәрә хвә фөзә бөг'дә вөшартьбун. щики өсә, вәки шыка т'ө кәси нәдьчу сәр. Әвө тә вәхта бәр ванр'а дәрбаз дьвьн, қәщәр вана дькьнә бьн тә'вийа гөлла. Ә'ли дөст дөвөжә маузәрө. Ви чахи гөлләк гузәкә ньгө вии р'астө дьк'өвә. Һәсп бьнда щи бь щи тә көштьнө. Балөк'өтө сйара әвди дьһөльн дьр'ә-вьн. Ә'ли маузәрө дьк'ьшинә у дөстпө дькә қәщәрә дьдә бәр гөлла. Қәщәр дьр'өвьн, лө әв нькарә бьдә пәй ван, лө дькә гази, вәки вәр'а өсә начә сөри...

Го Хвөдө Ә'лиө Усьв ви чахи к'өфа ви һьнәки жи хвөш бу, харнхана Манукда т'әви лавька ич'кә вөхарьбу. Әв гөһ надө бьрина ньгө хвә, гьренәдә у пәй сйарар'а чәнд гөлла дьт'әқинә, ә'шөрәтиө дьдә ван, вәки әв нәһәтиә көштьнө, дьжмьн р'өвинә, пашда вәрьн. Го Хвөдө т'әнө һөдикө Ә'вдо сәрда вөдыгәр'ә. Әв Ә'ли дьхвәзә һьлдә, ба-вөжә т'әркиа хвә, Ә'ли дөвө на, ль к'өләкә маузәрө бьн-һөр'ә мьн чқә гөллө барандьнә, т'әхмина мьн жь ван 3

h'əv бьриндар бунə. Чьмки З щара маузəр дəстə мьнда хwəш хат, кьрə зарə—зар, Ə'ли т'ьрə бьрина ви саһалə, тышт пə наə. Тə навини, гəрмə, тə дəрнəхə.

Һодукə Ə'вдо дьнһер'ə һəварə т'ьркə қалы дьвə, гəлəк дькьнə һəвар, wəки фьланкəс, бəвəнкəсə вəн хəдəр бьриндарьн, əвəнə нəвə З кəсə дьдьн. Ə'ли дьбьһе, дьвə һодик, тə фьшəкə маузəрə бинə, wəлə, əзə к'əкə вəн биньм. Һодик фьшəкə дьдəдə, Əw р'əвə гьшка дьхə. Паше Ə'ли хwə-хwə дьвинə, wəки һəспə ви хатйə кəштьнə, дьвəжə Һодикə Ə'вдо иди чəвə дьхwəзи, əсə бькə. Əw əви дəвəжə т'əркийə хwə. Нəзики гəндə Хьрбə сор Ə'ли дəстə вида т'ьх-дир дьдə. Тə нəвəжи хун лə чуйə, сақə сапока ви т'ьжə буйə. Ə'ли хwə дəрнəхьстийə, Һодик жи ньгə ви гьрəнəдəййə. Щəмєри т'ьрə Ə'ли дəнгə хwə нəкə, wəки əсəнə гəллəййə саһьлə.

Һодик бь һəвар, гəзи щьнйəзə Ə'лиə Усьв дьгьһинə мəлə Ə'лиə Фəрьз. Го əвəнə бəнə Ə'лиə Усьв ньзəньбун чь бькьрəнə. Го дьхwəстьн бчуйəнə агьр гəндə Ак'рəкə хьстəнə, лə кəсəки шəвьр нəдə, чьмки иди wə'дə хатьбу гəнəстьнə. Шəр' һəр дəрə шəхəд хwə əвигьбун. һəр дəрə нəвə т'ьвдира шəр'дə бун, тьрс у хəф бу. Чуйин—хатьчə нəвə гəндə т'ьркə бəвəбу. Щə'сусə Т'урк'нə нəвə вəндə мьқəбьли дəвлəтə Ур'ьс к'ин у ə'йнəт дьһунəндьн. Əвəнə əсə жи ч'ə'вə дьжмьнтайє к'əрмəнщə у əрмəнийə дьнһер'ин. Һəр тышт дькьрьн, wəки зйəнə бьднə дəстийə вəн. Бəнə ви мəрəми вəнə нəвə вəндə мəрьвə ч'ьрə кьрьбунə ə'йнəт, жь вəн мəрьвə йəки жи Ə'лиə Усьв бу.

Һəвинə сəлə 1916-ə бу. Wəхтə Ə'лиə Усьв хатə кəштьнə, ви чəхи мəл ль зəзəнəбун. Мəлə Усьвə Хwəдə ль зəзəнə хwəйə Бəхьргəлə дəйибу, əw З—4 км жь Алəчəлує дурбу. Зəзəн зəзəнəкə хwəш бу, бəргə wə фьрəбу. Ль wəдəрə щинə Ə'ли кьрьн, Щинə ви жи гьрəн бу. Щьмə'т һ'ьлщйəбу зəзəнə. Шəх Бьрəһимə гə гəтьбу Қəдиє аг'ə, сəвə мьрьнə Усьв, хwə гəнəк'ар нəкə, əндə нəкə, əщєрə дьнə гьрəн дьвьн, wəки дəрд сəр дəрдəр'əнə. Дə нһə əмə чь бькьн? Дəрдə Ə'ли сəр є Усьвр'əнə.

Го паше бəр дьлə вида хат, гəт, wəки дəст нəчə бəр мьрьнə, у Хwəдə дьнə гəлəки єд минəни вəн һ'ьздькə, р'əһ'є вəн дьвə стунə Щə'мə. Тə чь зəни əхьрийə мəє чəвəвə wə шəр'ə, дьвə ч'ич'кə хwəли дəстə мə нəк'əвə. Го Хwəдə Қəдиє К'əлə, Хwəдə Һузə гəтьнə шəхə бьскə, wəки тə р'əстй— дəрд сəр дəрдəр'əнə. Мəри гəти дəмə wə хwə əндə нəкə. Дə р'əвьн əм иди щьнйəз бьвьнə гəнд.

Щьнйəзə Ə'ли Усьв мəзəлə гəнддə, р'əх т'ьрбə бəвə

т'аслими әрде дыкын. Әскәре Ур'ыс бона һөрмәта главне
эле, комисаре әскәрие чәнд р'ожа бәр мазал қарәһьл
д'сәкьһьһь.

Го Хвәде гәләк к'ылам авитьнә сәр Ә'лие Усыв. Әвана
нава шыма'теда бәла бубун. Нәр дәра дьст'ран у корани бо
на кәш'тна шере чар гөрч'ьки хвәда данин.

Ак'раке дыһер'ьм баг' у р'әзә,
Ә'ли З дәнга дык'р газы, дыго але Т'атус тә б'риндари,
хирәт, намуса мә к'е р'ожер'я.
Мьне сондәке хварийә ,адәке вер'е, әз про һьлд'ьм
һ'әйфа кәв'ьһь у т'әзә.

Ә'ли лауо, сәр мьһ гәр'а Хвәдайә,
Гәлла дәма дыне Ә'ли бәге, сйаре Дәвреш к'әтийә,
гәлла маузера дәв һөрмейә.

Зәйт'уне го әзе к'амбаха гөнде Қошә һат'ьм, заре
Ә'ли бәге, сйаре Дәвреш нә дыгәр'ийә, мьһ бьгота
шире мьһ тә фьһ'ел у фьһәйә.

Вәйло, вәйло,....

Шәр' қәһьмийә Ак'раке л'ь берие,
Ә'ли бәге дыго һодике Ә'вдо мьһр'а бинә патронташе
казонийә.

Ван қәшәра гәлләке Ә'ли бәге мьһ, сйаре Дәвреш
данә, һ'әзар манат'е бәге мьһ п'одрате майә верана
Хьнусе бәрәка қәләһие.

Вәй ло, вәй ло, вәй ло...

Шәр' қәһьмийә Ак'раке л'ь бедәре,
Ә'ли бәге дык'р газы, һодике Ә'вдо, мьһр'а бинә,
хәршә патронташе маузерә.

Зәйт'уне гәли бьр'е қәшәра гәлләке Ә'ли бәге, сйаре
Дәвреш, гьлавне эле данә ле чьма п'есира зә'ве
З мәһа қәтандьһә вәзме зер', шьр'ьке ве к'ьмбәре.

Вәй ло, вәй ло,...

Ә'ли, қәрба, стәйре ә'змана чьқас кер'ьһь,
Гава дыне, нивро авр'уе Ә'ли бәге, сйаре Дәвреш,
главне эле ва қәшәрар'а шер'ьһь.

Қәшәра гәлләке Ә'ли бәге, гьлавне эле, сәраке 24
п'одрәдчид дәвләте данә, ве п'есира қәтандьһә
шьр'ьке сәһ'әте, вәзме зер'ьһь.

Вәй ло, вәй ло, вәй ло, ә'фато, вәйло.

Го т'амама дэст ч'ока хвэ дхьхьтн, нэвр'а дьготн, вэки эв чь э'щевэ бса тиньнэ сэрэ ван. Иэк бса чу — бав, кёр' жи ва чу. Вэлэ, нэвэ — т'онэвэ кóштнэ Э'лие Усьв жи т'эвданибу. Бэреда т'эшкилкьри. Го, Хвэде вэхта Чолэ Кьнйаз чу н'эйфа ви нхлдабу, не н'эсйабу, вэки гóндие Ак'ракейэ т'ьрк' бь щэ'суси заньбунэ, кó Э'лие Усьве фьлан вэхте нава гóнде ванр'а дэрбазбэ. Го, Хвэде Т'атосе пьсьре Усьве Хвэдо, вэхта эвана шевра хвэ дькьр, нхшкева э'рэба хвэва дьк'эвэ дэсте ван. Эвана дьвен, вэлэ, ве йэке баштьр иди чь нэйэ?. Эме Т'атос бышелинн, бавэжнэ дэстп'ие хвэ, бса бькьн, биньнэ н'але мьрьне. Эм эви бэрнадьн, н'этани эве, кó мэ жер'а сонд хварийэ, нэе, вэки р'эх эрмэниа дк'эвэ, нэвалтиэ ванр'а дькэ у дьчэ к'идэре минани бавэ хвэ, гази дькэ на бьвьнэ йэк, на т'фац бьн.

— На, на, Хвэде н'эвиньно, эв т'эмам бона чйэ, мцабьли мэ нинэ. Дэ нун бежн, — т'ьрк' нэвда дьк'эвн.

Ава эвана гьлийа т'эвр'адькьн, давэжнэ бэр, нэв н'этани Э'лие Усьв у чэнд сйарава вана дьрэсьдн. У иди э'йанэ чь бу, чь рэвми.

Го эв гьли гышк не н'эсйан. Т'эмама дьгот, вэки Э'лие Усьв жи бона достие бу хóre гóлла дьжмьн.

Ви чахи иди н'элэ — бэл к'этьбу щэмэ'те, гышка н'эвза хвэ дькьр. У п'ега лэ гóнде т'ьрка қэзийаер'а, чуйин — нэһатьнер'а гьредайн бу.

Щэ'сусе Т'урк'нае қэст бэндэ орт'а мьлэта лэвдхьст, вэки бь ви щур'эйн бале дэвлэта Ур'ьс сьсткэ, чьмки иди н'але ве дэсте Сйари Московда т'онэ бу. Ур'ьс эв нхльда.

Ви н'алида т'ьрба Усьве Хвэдо у Э'лие Усьв бь кэвьред мэрмэрэ спи нхлдан.

Э'лие К'эло һостак готьна вэ бу. Хвэхва жи дэнгбеж бу, эви нэрдó т'ьрб, го бса нхлдан, мэрпийа т'ьре бь батнн бунэ мьнарэ. Нэрдó т'ьрб нава мэзэле гóнд, шики бьльнд бун. Эвана щóл'эт дькьрьнэ дьле гышка. Нэрдó т'ьрб дурва гóндийа, р'ешийа гышкава дьһатьнэ хане. Ханебуна ван го бона т'эмама бэрдьли бу. Го гышка нэвр'а дьготн, вэхта мэрьв ч'э'в нэрдó т'ьрба дьк'эвэ, гьли — готьне ван тено бира мерьв:

— Бьвьнэ т'ьфац, бьвнэ, йэк, мьқати достийа мэвн.

Г'ЫСРЭТА ГЭВДА

Пай кӧштына Ә'лие Усывр'а Ә'рәбе Шәмо һәв дыкарә мэк'т'әбе вәкә, әв нькарә ви шӧхӧли пек бинә, чьмки пешәв'ти, алик'аре ви гӧндда т'ӧнәбун. Йәке жи һ'але дьн-йәе гәләки хьрав бубу. Һәр дәра кӧштын, хьрави, бьрчибун дәстпе бубу.

Ә'рәбе Шәмо шәвәке р'адьвә у бәре хвә дьдә Ур'ьсете. Әв р'йа дьгәр'ийа. Әви әв р'е хвәр'а дит. Паше дәнг бә-ла бу, вәки әв т'әви шәр'е вәлгәр'андьна т'әхте п'адше Ур'ьс буйә.

Дә, дьнйәер'а ә'йанә, вәки әве шәр'к'арие чь кьр, п'адше Ур'ьс Николае 2-а сәр т'әхт авитын, һ'әму гьли—готьне ви бош—бәтал кьрын. Әв сала 1917-а бу 25-е мәһа ч'риа пешьн. (октйабр), бь һ'әсабе т'әзә 7-е мәһа чьрийа пашьн (ноябр). Ве сале ӧса жи ә'мр Ур'ьсете һат, вәки шер' бьднә сәкнандьне. Фәрман һат, вәки әскәре Ур'ьс жь к'у райа Р'оме пашда вәк'шә. Чава дьвжьн, Хвәде да Р'ома р'әш, вер'а һатә қр'ьке. Әскәре ве пешда һатьн. Ль Сӧрмә-лие, Қәрсе жи иди бина әскәре Р'омейә хунхӧр дьһат. Бәри һатьна хвә ль ван дәра әве иди дәстпекьрбу мләт бәри һәв дабун. Го бра брер'а кьрбу дьжмьн. Иди ит'бар орт'а кәсә-кида нәһьштыбу. Т'әмам һәв шыкбәрбун у һәр йәк хвәр'а р'еке дьгәр'йа. Һәрәк'әте Усыв бәге Г'әсән аг'а у Г'әмид бәге бона һәвхвәйкьрьне щә'сусе Р'оме бәтал дькьрын. Би қәвле, чава дьвжьн чәтьни, кӧ кәвчие қол жи теда нәдгәр'ййа, ләзьмбу, мәщал бьдитана, вәки Р'ома вьр'әкә дәрәвин нав-намуса ванр'а нәлизә. Дьжмьн, һ'әму һәрәк'ә-те бәрхвәдайна т'әвайи т'әр'ьбанд фән у р'увитийа хвәва. Ахьр—охьр мәрәме Р'ома р'әш бу. Эл—ә'шире мә жәв п'ирә—п'ирәйи бун.

Сала 1917-а баһаре т'әмамийа элед һ'әснйа, сипка у зӧқӧр'ййа жь ч'әме Әрәз дәрбази ви али бун. Иди дәрһәқа ве һәвар—гази, шыпукеда дьнйа занә. Чьқас у чьқас қиз, бук, хорт—аһьл, кал—пир, зар' һьн бунә хӧре ава ч'ем, р'ода чун, һьн хӧре холоре, һьн жи хӧре хәлайе, Сәвәве ван гьшка дәвләта Али-Осман бу. Йа п'ирә—п'ирәкьрьне, йа бе т'фақйа мләте мә. Паше гәләка хвәст, вәки дйса вәгә-

р'әнә гөнд, зозане хwә, ле иди qәт Р'оме дьһышт. Дьһышт. wәки әw диса бен у ә'ширед хwәйә майинр'а бьвнә пышт. Анцах әw гьһиштбу мәрәме хwә. Ур'се ч'ә'вшини дьл-р'ә'м жи дьк'ышийа бәрбь Ур'сете. Иди әw бу жь ве алин Эрәз кәсәк нәдьчу ви али.

Го Р'ома хайин би ве йәкева дьле хwә р'әһ'әт нәкьр. Һәла да пәй гәләка у ви али Эрәз жи, шыпук сәр веда бе, ләк'а хwә wәт'әнwаре мә хьст. Хазма ль Аг'баране. Сәва ве йәке гьрәгьрәки мала Сари Сьлеман аг'әе сипки — Ә'в-дьл Мәщит, щаве Ә'ли аг'әе Ә'мәрик аг'ар'а дьшинә, дьле ви дьшәwьтә, wәки мьqати элевә. Жь Р'ома бебәхт у щәр-да Тәйо бәге бефә'м хwә бьп'арезә. Шә'дәти әв к'ьламә.

Сәрәголе wеран we к'ьмк'ор'ә, кәле тек'әwә мала Ә'вдьл Мәщит веда те Ноке бьнда нор'ә — нор'ә, Ә'вдьлмәщит 3 щара кьрә гази, го Бәдърхан бәго, те хwә бки — бьләзини Аг'баране Ә'ли бәгер'а бьгьһини бьра һесире эздихане бьр'әвинә, Сьве ве wәхте Р'ома вьр'әкә — дәрәwин, щәрда Тәйо бәге к'осә we бьк'ышә нава эле, we бьбьжерьн қиз у буке сәрбыл'орә.

Wәз нәминьм, нәминьм...

Нәминьм пәй һ'озе мийар'а, тәwле мә'нәкийар'а нәминьм пәй эла мала кале хwәр'а.

Сәрәголе wеран дьһер'ьм we бь сусә, Кәле нәк'әwә мала Ә'вдьл Мәщит, we те Ноке бьнда дьч'ьрусә.

Ә'вдьл Мәщит 3 дәнга кьрә гази, го, Бәдърхан бәго, тә хәки, Хwәдеки, те хwә бьләзини Аг'баране, мала хале мьн Ә'ли бәгер'а бьгьһини, бе бьра һесире Эздихане бьр'әвинә,

Сьве ве wәхте Р'ома вьр'әкә — дәрәwин, щәрда Тәйо бәге к'осә we бьк'ышьнә нава эле wир'а һьн наwә һьн намусә.

Р'ом гьһиштә Аг'баране, у диса беһөрмәтикә бь сьре қазанщ кьр у сәр поч'а хwәда wәгәр'ийа. Wәгәр'ийа ле ви алие ч'әме Эрәз wер'а ма — р'уе сийасийа болшевикийә хьрав у дурнәдитида. Qәй Хwәде йса хwәстьбу.

Го Р'ома р'әш wан сала чь бькьра диса һ'ьзкьрьна-мьләте мәйә бәрбь һәвдә әw данин ч'әме Эрәз һәсе дькьрып у гәләк щара әwана ч'ем дьк'әтын, дәрбәз дьбун, һәв дьдп-тын, бина wан дәрдьк'әт.

Щарәке жи К'әрәме Һ'әмид бәге сйаре хwәва дъзива ч'ем дәрбаз дъвә у ви алие ви бьра—псьмаме мала Усьве Хwәдо у Усьв бәге дьгәр'ә. Әw шәв гөнде Щәwрабатеда, лъ нәһ'ийа Армавире дьһеwьрьн. Го әwана лъ ви алие ч'ем нәнас бун. Ед дәрбазбубун жи нәнас бун. Го ви чахи к'ом-к'ом щики дьман, һ'әвса хwә һ'әщумкьрьне Р'оме дькьрьн. К'әрәме Һ'әмид бәге у һәвалә wива шәв нава гөнд төлө—тәл дьгәр'ән, дьһер'ән, wәки һ'әwшәкеда дөнгә һ'әспа те. Әw хwә ви дөнгә дьгрьн, дьчьн. Дьчьн, дьвиньн, wәки wәкә 30—40 һәсп һ'әwшәда гьредайнә, әвә тө һеди—гөһе хwә дьдьнә сәр хени. Һьнәки жи пешда дьчьн, дьвиньн, wәки 2 мәрьва хwә авитьнә сәр т'ьвьнге хwә у хәwр'а чунә. Әwана бәр wанр'а дәрбаз дьвьн дьчьнә хени, дьһер'ән бьр'ә мәрьв хwәр'а р'азанә. К'е чава хwәр'ә дитйә бса п'ал дайә, сәре хwә данә сәр чоке һәв. К'әрәме Һ'әмид бәге у сйаре т'әви wи дьвен әwана qачахьн, we зйанә бьдьнә мә, wөрьн, әм гьшка хәwәда бькөжьн. Паше дьфькьрьн, wәки дьвә лавьке мәнә, тә'рийнә әм wана п'ак навиньн. Дьфькьрьн, кө т'ьвьнгее гьшка, wәки спартьбуна диwер, бәрәвкьн, һ'әтани к'әw дьк'әвә шәве. Әwана хwә qөрч'әкеда вәдышерьн. Бәрбанга сьве К'әрәме Һ'әмид бәге нава wанда Мәщит бәге һәвалә хwәйн мэк'тә'ба Зоре, Әмьр у Бәдьре көр'е Усьве Хwәдо, к'ьриве мала бавә хwә нас дькә у хәwәда дьчә р'уе wан.

Әвә тө һ'әшйар дьбьн, ч'ә'вә хwә баwар нахьн, wәки К'әрәме Һ'әмид бәгейә, шабуна ньзаньн чьбькьн. Т'әмам һ'әшйар дьбьн, дьвьнә шә'де we р'астһа'тна ә'щев.

К'әрәме Һ'әмид бәге дьвә Хwәде мала wә хьравнәкә, wәки мьн Мәщит, Әмьр, Бәдьр нава wәда нәдитана, мьн һун нас нәдыкьрьн, wәлә мьне һун дәwса щәрде данйана у бьдана көштьнә. Дьвә әз заньм, wәки һун, ван ә'рда нәнасьн, лома бона джмьн к'ом-к'ом бәрәв дьбьн, ло, Хwәде мала wә авакә, wәхта бса, р'азана qәрәwьле баш хwәр'а к'ьвшкьн, нә ед минани ван һәрде хәwарок. Дә һәр'ән бьһер'ән һәла һе р'азайинә. Әwана жь к'ән, лаqьрдие мә жи һ'әшйар навьн. Лавьк дьчьнә бәр дери сетйа wан дькьн, дьһер'ән хөр'әхөр'а һәрдайә р'азанә, нә мьне нә тәйә. Тең дьвен, wәки К'әрәме Һ'әмид бәге р'астә. Дәwса wи мәрьвед нәнасбуна we гьшк бькөштана. К'әрәме Һ'әмид бәге Мәщит, Әмьр, Бәдьр у һәвалә wанда дьк'әвә, wәки әвә һәр'ә чөнд qәйнт'әр дәвә бинә у мале гьшка дьзива пашда бьвә. Әwана ве пьрседа гәләкә дьдьнә бәр һәв у бона бөqәзийабуна һәрдбә алийа һәвр'а qайил навьн. Әwана фькара жь Р'ома р'әш дькьн, wәки һар бубу, хәлqе к'әтбу.

Әwana h'әтани тә'ри дык'әвә ә'рде щәм һәв дьминьн. Го. Хwәде дәсте wan һәв нәдьбу. Ләв дықәдтийан, һнәки дычун, диса пашда вәдыгәр'йанә сәр һәв, һәв h'әмез дыкьрын, бина wan һәв дәрдык'әт.

Һәйнәсә, әwana сәр һәвда дыгьрин у we шәве жәв дықәтын. иди дәсте wan нагьһижә һәв. Го Хwәде Р'ома р'утык ве р'астһатына wan h'әсйабу. Әwe бәрк' шыкйат кьрьбу бәр ви али Әрәз у wi али жи нав-нишане мала Гөли Щәвар аг'а гбһастьбу— Шәмшәдинов кьрьбу Гунәш, кә иди һәв нас нәкьн у әwe йәке бира хwә дәрхьн, wәки we һәв бьвиньн. Бәр ч'әме Әрәз чәпәра h'әснийә минани дыр'ийа ле дыхьн, йса wәки, чава дывежьн, тәйр—тәйрә нькарьбу сәр р'а бьфьр'ийа.

У ава дыжмын әw h'әсрәта һәвда һыштын, кьрьнә 2 п'әрча. Әw wi али Әрәз, әв ви али Әрәз.

Әв к'т'еба ньвиск'ар Аһ'мәде Горе h'әwаск'арә. Әw хwәш һагйә ньвисаре, Жь we бин—бог'са кал—бавә мә те. Аһ'мәде Горе к'т'е беда льрса һәрә сәрәкә h'әсан дыкә йәктийа гәл. Әw бь дыле щьмә'те хабәрдыдә. К'т'еб қимәтлийә у we бьвә һөвал—һогьра щьмә'тейә h'ә му дәма. Ог'ьрвә к'т'ебер'а.

Ә'гитә АБАСИ.

СЭРЭЦЭМ

Нешхэбэр	3
Наскьрын ннав—нишанед пешед мэ	5
Гонде мэ	15
Г'уе шер'да	71
Диса ль ере	73
Хвэстьна we мнасэр бу	82
Дэстэбрак	96
Ль Әранаг'е, wэлате Р'оме	105
Генерал Әләшәрф бэг ч'ә'ниһер'и бу	117
Мерга шешк'ешнари	149
Дә'wата гьран	156
Хьзмөте бона мьлат, гьлихьрын сар хатыре Шәле К'әлөм	146
Полковник Сурен	152
Фьраре дәwләте	158
Даһака даһа	163
Дә хушк	172
Бьрнед нав ль дьне	182
Һатына Ә'вдәла бөге	188
Ә'вдәла бэг дьвә менане Ә'ли аг'ае Дигор'е	198
Шамьл бэг агьре дьхьмьнатие гьр' дькә у ведсина	204
Шар'е сар т'әле һ'әсьниһа	221
Марьна Хwадә Судн	239
Һатына Мире шеха	239
П'ешк'еша бона п'адше ур'ьс	246
Ль гонде Хьдәрлме	249
Чар сьар	252
Полковник Попов шарм дька	265
Т'ьвдарәке шале	261
Нәхи—хәмлед дә'wите	292
Бона хwәһ'әсандьна гәл	303
Шәһ'иде бонд достие	328
Һ'ьсрәтә һәндә	337

АБ'МӘДЕ ГОҒЕ
ДӘНҒЕ КАЛ—БАВЕ МӘ
Дәүриәвисар, очерк, сәрһати

Р'едактон — Әскәре Бойик
Р'едакторе техникне — Ил. Һовһаннисян
Р'едакторе бәдәһәти — А. Ә. Исабекһан.
Коректор — Задәе Ә'лихан

К'әрф шур'е ә'дәбиәт. Чап 84X108¹/₃₂. Нәш'рк'ьр'на об'сет'. Тираж
500, қимәт азайә, Бәлге нәш'рәте 21.5.

«Հայրենիք», Երևան, Պարույր Սևակի 47